

UNPACKED
JAPAN
เปิดแง้ม
แฉ้มมอง

ญี่ปุ่น

ศิริพร วัชชวัลคุ
(บรรณาธิการ)

Unpacked Japan
เปิดใจสัมผัสभवจริงญี่ปุ่น

Unpacked Japan เปิดแง่มุมมองญี่ปุ่น

ISBN 978-616-616-077-2

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2558

พิมพ์ครั้งที่ 1 กรกฎาคม 2567

จัดทำโดย โครงการสันติโมตรียุโรป-ญี่ปุ่น (Japan Watch Project)

ห้อง 606 ชั้น 6 คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถนนพระจันทร์

แขวงพระบรมมหาราชวัง

เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200

โทรศัพท์/โทรสาร 02-221-2422

เว็บไซต์ www.japanwatch.today

พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [6706-128K]

254 ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

www.chulapress.chula.ac.th

คำนำ

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อโลก ภูมิภาค และต่อประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยมาก ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนนโยบายและโครงสร้างภายในประเทศ หรือ บทบาทพฤติกรรมแสดงออกของญี่ปุ่นในพื้นที่ระหว่างประเทศ ส่งผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งรวดเร็ว รุนแรง หรือ เป็นไปอย่างช้า ๆ การทำความเข้าใจประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จึงเป็นเรื่องจำเป็นและเป็นประโยชน์ ทั้งในแง่ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาประเทศ หรือการกำหนดจุดยืนของประเทศต่อญี่ปุ่น รวมทั้ง หากมองในมุมกลับ การศึกษาและเข้าใจเรื่องญี่ปุ่นก็มีส่วนช่วยให้เกิดการเข้าใจประเทศตนเองได้ดีขึ้นผ่านการทบทวน เปรียบเทียบ และเรียนรู้จากบทเรียนของญี่ปุ่น และบนวิสัยคิดดังกล่าวนี้ โครงการ Japan Watch จึงถูกจัดตั้งขึ้นและดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับญี่ปุ่นในสังคมไทย

ในเวลาเดียวกัน แม้ว่าจะมีความเข้าใจร่วมกันในสังคมไทยในระดับหนึ่งว่า การศึกษาเรื่องญี่ปุ่นเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นประโยชน์ แต่สถานการณ์ของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในขณะนี้กำลังถูกท้าทาย ด้วยข้อเท็จจริงที่ว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นมีจำนวนน้อยลง และนักวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษา โดยเฉพาะนักวิจัยรุ่นใหม่ก็มีจำนวนลดลงเช่นเดียวกัน ดังนั้น โครงการ Japan Watch ซึ่งตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวนี้ และด้วยการสนับสนุนของ The Japan Foundation จึงพัฒนาโครงการ Book on Japan ขึ้นเพื่อเป็นกลไกและเครื่องมือในการสนับสนุนญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยให้ดำรงอยู่และเติบโตอย่างยั่งยืน

โครงการ Book on Japan เป็นผลผลิตของความตั้งใจและความพยายามของสมาชิกในโครงการ Japan Watch โดยเฉพาะนักวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษารุ่นกลางและรุ่นใหม่ ร่วมกับการสนับสนุนอย่างแข็งขันของ

The Japan Foundation ในการสนับสนุนกิจกรรมของโครงการ อันมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ หนังสือเรื่อง เปิดแฉล้ม แยมมอง ญี่ปุ่น (Unpacked Japan) และการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกันของผู้เขียนหนังสือและผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ครั้ง ซึ่งองค์ประกอบทั้งสองส่วนนี้หนุนเสริมกันและกันในกระบวนการส่งเสริมสนับสนุน และ สร้างความยั่งยืนให้แก่ญี่ปุ่นศึกษา โดยเฉพาะการสร้างชุมชนทางวิชาการในหมู่นักวิชาการรุ่นกลางและรุ่นใหม่

หนังสือเรื่อง เปิดแฉล้ม แยมมอง ญี่ปุ่น (Unpacked Japan) เป็นการนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ซึ่งนอกจากจะเล่าเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นในด้านต่าง ๆ ผ่านมุมมองของผู้เขียนแต่ละคนที่มีความสนใจในแต่ละด้านที่แตกต่างกันแล้ว ผู้เขียนแต่ละคนยังให้คำอธิบายถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ บนกรอบแนวคิดตามสาขาวิชาที่ตนเองเชี่ยวชาญอีกด้วย ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงไม่เพียงพาผู้อ่านไปพบกับสถานการณ์ปัจจุบันของญี่ปุ่นเท่านั้น หากยังเชิญชวนให้ผู้อ่านทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของญี่ปุ่นผ่านกรอบแนวคิดที่แตกต่างแต่เชื่อมโยงประสานกัน เพื่อที่จะเข้าใจภาพความซับซ้อนที่กำลังเกิดขึ้นในญี่ปุ่นอีกด้วย

ผู้ประสานงานและสมาชิกของ Japan Watch ที่ร่วมกันในโครงการ Book on Japan ครั้งนี้ เชื่อว่าปฏิบัติการและผลผลิตของโครงการ ไม่ว่าจะ เป็นหนังสือเรื่อง เปิดแฉล้ม แยมมอง ญี่ปุ่น (Unpacked Japan) หรือเครือข่ายชุมชนทางวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษาของนักวิชาการรุ่นกลางและรุ่นใหม่ น่าจะมีส่วนช่วยไม่เพียงแต่การสนับสนุนญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยเท่านั้น หากยังจะส่งผลต่อความเข้าใจญี่ปุ่นในสังคมไทยที่เพิ่มขึ้น และต่อความสัมพันธ์อันดีของทั้งสองฝ่ายในระยะยาวด้วย

ศิริพร วัชชวัลคุ

บรรณาธิการหนังสือและผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
สารบัญ	V
รายชื่อผู้เขียน	VII
กิตติกรรมประกาศ	XI
ภาค 1 ญี่ปุ่นศึกษา	
บทที่ 1 ความสัมพันธ์ ญี่ปุ่น-ไทย และ ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ศิริพร วัชชวัลคุ	1
บทที่ 2 ญี่ปุ่นศึกษาและการศึกษาการเปลี่ยนแปลง นรุตม์ เจริญศรี	35
ภาค 2 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของญี่ปุ่น	
บทที่ 3 สังคมผู้สูงอายุและพลวัตทางสังคมของญี่ปุ่น นรุตม์ เจริญศรี	63
บทที่ 4 อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมกับการสร้างแบรนด์แห่งชาติของญี่ปุ่น: กรณีศึกษาอานิเมะและมังงะ นรีนุช ดำรงชัย	97
ภาค 3 การฟื้นฟูชนบท	
บทที่ 5 “Furusatonozei” กับภารกิจการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่น เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานีออง	147
บทที่ 6 “มะจิซุกุริ” ปรากฏการณ์การออกแบบเมืองจากการฟื้นฟูท้องถิ่น ทางประวัติศาสตร์อย่างมีส่วนร่วม อัมพิกา ชุมมัตถยา	195

ภาค 4 ตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ

บทที่ 7 ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมในการลดขยะอาหาร 229
และการสูญเสียอาหาร: กรณีศึกษาธนาคารอาหารญี่ปุ่น
สิรินทิพย์ นรินทรศิลป์

บทที่ 8 ภาคประชาสังคมและอิทธิพลต่อนโยบายความร่วมมือ 273
เพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น
ธนิกุล จันทรา

ภาค 5 ญี่ปุ่น-ไทย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 9 งานวิจัยในฐานะนิยาย: “เรื่องเล่าแม่บท” ของคลังสมองญี่ปุ่นต่อ 319
เศรษฐกิจการเมืองไทย จากรัฐประหาร 2006 ถึงการเลือกตั้งปี 2023
เอกสิทธิ์ หนูนุกัถ์

บทที่ 10 ญี่ปุ่นในจินตนาการของสังคมไทย: การสร้างภาพแทนญี่ปุ่น 353
โดยอินฟลูเอนเซอร์รางวัลผู้สร้างคุณประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น
นิตากร ทองนอก

ภาค 6 ทบทวน บทเรียน เปลี่ยนแปลง

บทที่ 11 ญี่ปุ่น: การเปลี่ยนแปลงเพื่ออนาคต 397
ศิริพร วัชชวัลคุ

บทที่ 12 ปรัชญาหนังสือ 421

บทปรัชญาหนังสือเรื่อง “3 ทศวรรษสังคมไทย-ญี่ปุ่นในเกียวโต 421
ใต้ชะเง้อมดอยสุเทพ”

เอกสิทธิ์ หนูนุกัถ์

บทปรัชญาหนังสือเรื่อง Japan’s Approach to Legal and 435
Judicial Development in Developing Countries: Building
Trust and Partnership

ธนิกุล จันทรา

รายชื่อผู้เขียน

ธนิกุล จันทรา อาจารย์ประจำสาขาการพัฒนาระหว่างประเทศ สำนัก
วิชานวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จบการศึกษาระดับปริญญาเอกใน
สาขารัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยแคนเทอเบอรรี่ ประเทศนิวซีแลนด์ สนใจศึกษา
วิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาระหว่างประเทศ การมีส่วนร่วมของประชาชน
ในการพัฒนา และบทบาทของตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐในประเด็นด้านการพัฒนา
ผลงานวิชาการบางส่วนที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการ Japan Watch เช่น อาสา
สมัครกับการจัดการขยะหลังภัยพิบัติโทโฮกุ (2562) การศึกษาโครงสร้าง สถาบัน
และองค์กรในการบริหารจัดการอาสาสมัครด้านภัยพิบัติในระดับท้องถิ่นของ
ประเทศญี่ปุ่น: กรณีศึกษาภูมิภาคโทโฮกุ (2564) และการดำเนินนโยบายต่าง
ประเทศของญี่ปุ่นภายใต้ยุทธศาสตร์อินโด-แปซิฟิกที่เสรีและเปิดกว้าง (2564)

นรินทร์ ดำรงชัย รองศาสตราจารย์ที่คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์
การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ จบการศึกษาระดับปริญญาเอก
ด้านพฤติกรรมศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยฮอกไกโด มีความสนใจเกี่ยวกับญี่ปุ่น
ศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมญี่ปุ่นในยุคร่วมสมัย งานวิจัย บทความวิชาการ
และหนังสือเคยเผยแพร่ ได้แก่ ญี่ปุ่นยุคร่วมสมัย : สังคม การเมือง เศรษฐกิจ
และวัฒนธรรม (หนังสือ) ญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่สองกับการเปลี่ยนผ่านทาง
ความคิดและค่านิยมภายใต้แนวคิด “เซะตะอิริง” (บทความวิชาการ)
ประวัติศาสตร์กับการเรียนรู้เพื่อเตรียมพร้อมภัยพิบัติทาง ธรรมชาติของญี่ปุ่น
ยุคร่วมสมัย (บทความวิจัย) ฯลฯ

นรุตม์ เจริญศรี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่สำนักวิชาการระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นรุตม์ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกด้านญี่ปุ่นและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา จากมหาวิทยาลัยลีดส์ งานวิจัยของนรุตม์เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับอนุภูมิภาคแม่โขง โดยเน้นไปที่ประเด็นการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจ

นิศากร ทองนอก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาญี่ปุ่นศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ศึกษาวิจัยหลากหลายเรื่อง เช่น การสร้างพลเมืองคุณภาพ smart citizens สู่อสังคมนิคมญี่ปุ่น 5.0 : กรณีศึกษาการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา (พราวพรรณ พลบุญ และนิศากร ทองนอก, 2563) การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการสอบวัดระดับความรู้ภาษาญี่ปุ่นในด้านการฟังของนักศึกษาที่เรียนหลักสูตรเดิมและหลักสูตรปรับปรุง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (นิศากร ทองนอก, 2564) และได้ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับญี่ปุ่น เช่น ทรรศนะด้านการศึกษามิยะกะวะ ฮิโระ ในงานวรรณกรรมเด็กเรื่อง คุณครูทมโป๊ะโป๊ะ (นิศากร ทองนอก, 2554)

เบญจรงค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิอง รองศาสตราจารย์ อดีตอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอดีตหัวหน้าศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับญี่ปุ่นศึกษาในสองด้านคือ ด้านประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นจากสมัยโบราณจนถึงสมัยเมจิในหัวข้อเฉพาะ ได้แก่ 1) บทบาทและสถานะของสตรีญี่ปุ่นในประวัติศาสตร์ 2) โยโกะ หรือ ผีญี่ปุ่น 3) การสละราชสมบัติของจักรพรรดิญี่ปุ่น 4) พิธีโตโจไซ และยังศึกษาวิจัยในค่านโยบายการกระจายอำนาจและการฟื้นฟูท้องถิ่นของสังคมนิคมญี่ปุ่นในหัวข้อเฉพาะ ได้แก่ 1) ความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน 2) สถานีริมทาง 3) มะจิซุกุริ และ 4) โกะโตจิเคียวระ

ศิริพร วัชชวัลคุ ศาสตราจารย์ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้ประสานงานของโครงการ Japan Watch รวมทั้งเป็นผู้ก่อตั้งสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย เป็นอดีตนายกสมาคมฯ และเป็นที่ปรึกษาของสมาคมฯ ในปัจจุบัน จบการศึกษาระดับปริญญาเอกด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจากมหาวิทยาลัยนาโกย่า ประเทศญี่ปุ่น มีความสนใจทางวิชาการในเรื่องการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นปัจจุบัน โดยเฉพาะนโยบายความช่วยเหลือและความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นแก่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีผลงานตีพิมพ์ทั้งที่เป็นหนังสือและบทความทางวิชาการในวารสารต่าง ๆ

สิรินทิพย์ นรินทร์ศิลป์ นักวิจัยโครงการสันติโมตรียไทย-ญี่ปุ่น สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก ปี ค.ศ. 2019 จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำงานเป็นนักวิจัยโครงการสันติโมตรียไทย-ญี่ปุ่น เป็นเวลา 10 ปี ประเด็นศึกษาที่สนใจคือ ภาคประชาสังคม ความมั่นคงทางอาหาร และการพัฒนาภาคเกษตร โดยมุ่งให้ความสำคัญในประเทศญี่ปุ่น สิรินทิพย์ ได้รับการตีพิมพ์มีนิตยภายใต้โครงการสันติโมตรียไทย-ญี่ปุ่น จำนวน 5 เล่ม เล่มแรกคือ ขบวนการการค้าที่เป็นธรรมในประเทศญี่ปุ่น เล่มที่ 2 คือ JTEPA ณ ปีที่ 10: การปกป้องตลาดสินค้าเกษตรของญี่ปุ่น เล่มที่ 3 คือ ระบบเกษตรอินทรีย์ญี่ปุ่น-นัยยะต่อประเทศไทย เล่มที่ 4 คือ ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นกับนโยบายด้านอาหารและการพัฒนาภาคเกษตร กรณีศึกษา องค์การภาคประชาสังคมที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐ และเล่มที่ 5 คือ ขบวนการผู้บริโภคญี่ปุ่นกับบทบาทการคุ้มครองด้านราคา

อัมพิกา ชุมมรัยยา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยคณบดีฝ่ายแผนและประกันคุณภาพ จบการศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิศวกรรมศาสตร์ (Urban Planning) ณ Graduate School of Science and Engineering มหาวิทยาลัยซากะ ประเทศญี่ปุ่น มีความสนใจในประเด็นเรื่องการเมืองมีส่วนร่วม หรือเรียกว่า มะจิซุกุริ

ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับงานวิจัยเรื่องบทบาทของมหาวิทยาลัยในเรื่องของการพัฒนาชุมชน ทั้งในด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม และการออกแบบสภาพแวดล้อม ในกรณีของชุมชนฮิเซนฮามะ และได้รับการตีพิมพ์มีนิกายใต้โครงการสันติโมตรีไทย-ญี่ปุ่น เรื่อง “ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น” ลำดับที่ 19: พัฒนาการผังเมืองประเทศญี่ปุ่น: จากภาครัฐสู่การมีส่วนร่วมของชุมชน

เอกสิทธิ์ หนูนภักดี ผู้ช่วยผู้อำนวยการ สถาบันเสริมศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จบการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ญี่ปุ่นศึกษา) คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (รัฐศาสตร์) คณะรัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยเดียวกัน มีประสบการณ์การทำงานเป็นอาจารย์ประจำคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรรณาธิการวารสารธรรมศาสตร์ และผู้ประสานงานโครงการสันติโมตรีไทย-ญี่ปุ่น มีผลงานการวิจัยเกี่ยวกับญี่ปุ่น เช่น การเกษตรแบบมีสัญญาและความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาการทำเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย (2555) และมีนิกายใต้โครงการสันติโมตรีไทย-ญี่ปุ่น เช่น การปฏิวัติเมจิ 1868 (2561) ประชาสังคมญี่ปุ่นต้านรัฐ (2555) สหกรณ์การเกษตรญี่ปุ่นกับนักการเมือง: ความล้มพันธ์ที่เปลี่ยนแปลง (2551)

กิตติกรรมประกาศ

โครงการ Book on Japan ก่อร่างขึ้นในร้านอาหารแห่งหนึ่ง ที่เชียงใหม่ ในปี ค.ศ. 2022 โดยผู้ที่ทำงานด้านญี่ปุ่นศึกษาอย่างยาวนาน 2 ท่าน คือ รศ. เบญจรงค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิอง และ อาจารย์สรวิญญา คงจิตต์ ได้ร่วมหารือกับผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch ถึงสถานการณ์ด้าน ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย และแนวคิดในการร่วมกันฟื้นฟูสถานการณ์ดังกล่าว การหารือในวันนั้น พาไปสู่การสร้างทีมนักวิชาการเพื่อทำโครงการ Book on Japan ด้วยการชักชวนนักวิชาการรุ่นใหม่ด้านญี่ปุ่นศึกษาที่เคยร่วมงานกับโครงการ Japan Watch มาก่อนให้เข้ามาทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch ขอขอบคุณความริเริ่มที่ทั้งสองท่าน มีให้แก่โครงการ Book on Japan และโดยเฉพาะ รศ. เบญจรงค์ ที่ไม่เพียง แต่ช่วยเสนอความคิดริเริ่มในการดำเนินโครงการ หากยังช่วยประสานงาน ชักชวนนักวิชาการรุ่นใหม่ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ให้เข้ามาร่วมงาน อีกด้วย

หนังสือเรื่อง เปิดแฉ้ม แฉ้มมอง ญี่ปุ่น (Unpacked Japan) เป็น หนังสือรวมบทความที่มีผู้เขียนร่วมกัน 8 คน ซึ่งถ้าปราศจากผู้เขียนทั้ง 8 คน นี้แล้ว หนังสือก็จะไม่สามารถถูกผลิตออกมาได้ ผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch ขอขอบคุณผู้เขียนทั้ง 8 ท่าน เป็นอย่างยิ่ง และเพื่อให้หนังสือมี คุณภาพได้มาตรฐานทางวิชาการ ความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเรื่องจำเป็น ซึ่งโครงการฯ ได้รับความกรุณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน คือ ศ. สุริชัย หวันแก้ว, ศ. วรินทร์ ววศ์ และ ศ. ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ที่ให้ความเห็นอันเป็น ประโยชน์แก่ผู้เขียนทุกคน โครงการฯ ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสามท่าน เป็นอย่างมากเช่นกัน

ผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch ขอขอบคุณ The Japan Foundation ที่ให้การสนับสนุนทางการเงินแก่โครงการ Book on Japan ซึ่งทำให้การสร้างชุมชนทางวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษาในหมู่นักวิชาการรุ่นใหม่เกิดขึ้นได้ พร้อมกับการผลิตหนังสือเล่มนี้ออกสู่สังคมไทย

ท้ายที่สุด ผู้ประสานงานโครงการ Japan Watch ขอขอบคุณ คุณสิรินทิพย์ นรินทร์ศิลป์ ที่ช่วยประสานงานและบริหารจัดการทั้งเรื่องการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการและการผลิตหนังสือ การทำงานอย่างแข็งขันของคุณสิรินทิพย์ช่วยให้โครงการดำเนินการไปได้อย่างราบรื่นและบรรลุเป้าหมาย

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ ญี่ปุ่น-ไทย และ ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย

ศิริพร วัชชวัลคุ

บทคัดย่อ

เนื้อหาหลักของบทนี้ ให้ความสำคัญแก่ 3 ประเด็นคือ หนึ่ง ความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับไทยในปัจจุบัน ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ สังคม และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม สอง ทบทวนสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในปัจจุบันเทียบกับสถานการณ์ย้อนหลังไป 10 ปี เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและข้อจำกัดของการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย และ สาม สารระสำคัญของ โครงการ Book on Japan ที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยโครงการสันติโมตรีไทย-ญี่ปุ่น หรือ Japan Watch Project ด้วยการสนับสนุนของ The Japan Foundation เพื่อสนับสนุนส่งเสริมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทย, ญี่ปุ่นศึกษา

Abstract

This chapter focuses on 3 issues: first, the recent bilateral relations between Japan-Thailand in several aspects including political, security, economic, and socio-cultural exchanges; second, the review of Japanese Studies in Thai society during the past 10 years; and third, the key ideas of the project titled “Book on Japan” which was initiated by the Japan Watch Project and supported by the Japan Foundation to promote Japanese Studies in Thailand.

Keywords: the bilateral relations between Japan-Thailand, Japanese Studies

บทนำ

ประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทยมีความสัมพันธ์กันมายาวนาน และตลอดระยะเวลาของความสัมพันธ์ดังกล่าวก็มีทั้งช่วงเวลาที่ความสัมพันธ์แน่นแฟ้นและความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่น และแน่นอนว่า การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์สองฝ่ายในแต่ละช่วงเวลามีผลต่อความสนใจใคร่รู้ และการศึกษาเรื่องราวของกันและกันในแต่ละฝ่าย ดังนั้น เพื่อที่จะเข้าใจสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยในด้านหนึ่งจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศไทยด้วย

เนื้อหาหลักของบทนี้ ให้ความสำคัญแก่ 3 ประเด็นคือ หนึ่ง ความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับไทยในปัจจุบัน ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ สังคม และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม สอง ทบทวนสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในปัจจุบันเทียบกับสถานการณ์ย้อนหลังไป 10 ปี เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและข้อจำกัดของการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย และ สาม สารระสำคัญขอโครงการ Book on Japan ที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยโครงการสันติโมตรีไทย-ญี่ปุ่น หรือ Japan Watch Project ด้วยการสนับสนุนของ The Japan Foundation เพื่อสนับสนุนส่งเสริมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย

ความสัมพันธ์ ญี่ปุ่น-ไทย หลังปีที่ 135

ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทยดำรงอยู่มายาวนานและมีลักษณะที่แตกต่างจากความสัมพันธ์สองฝ่ายที่แต่ละประเทศมีกับประเทศอื่น นับตั้งแต่มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันในปี ค.ศ. 1887 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์สองฝ่ายนี้ก็ดำรงอยู่ผ่านกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงของทั้งสองฝ่ายมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันมากกว่า 135 ปี (ความสัมพันธ์สองฝ่ายครบรอบ 135 ปี ในปี ค.ศ. 2022) โดยที่ความสัมพันธ์สองฝ่ายนี้ครอบคลุมหลายด้าน ทั้งการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ และสังคม-วัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความสัมพันธ์สองฝ่ายนี้จะมีความต่อเนื่อง แต่ก็มิได้มีความราบรื่นตลอดช่วงเวลาดังกล่าว รวมทั้ง มิใช่ความสัมพันธ์ในลักษณะที่แต่ละฝ่ายมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อกันและกัน หากแต่เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีความใกล้ชิด และสนับสนุนกันและกัน มากกว่าที่จะมีความขัดแย้ง จนมีอาจประนีประนอมได้ สิ่งที่น่าสังเกตคือ ในช่วงเวลาที่ยากลำบาก ทั้งสองฝ่ายสามารถรักษามิตรภาพไว้ได้ และช่วยเหลือกันและกันอย่างแข็งขัน เช่น ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชีย และ ช่วงของการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 19 เป็นต้น ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวนี้เป็นผลจากการที่ทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ร่วมกัน และเก็บความแตกต่างกันในเรื่องอื่นไว้มิให้กระทบกับความสัมพันธ์สองฝ่าย (Wajjwalku, 2022, pp. 63-78)

ความแตกต่างเชิงนโยบายที่สำคัญของญี่ปุ่นและไทยในช่วงระยะเวลาประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา จะเห็นได้จากความแตกต่างในประเด็นด้านการเมืองและความมั่นคง โดยเฉพาะเรื่องความรู้เกี่ยวกับมิตรและศัตรู การตระหนักถึงสถานะและตำแหน่งแห่งที่ของประเทศตนในชุมชนระหว่างประเทศ และ หลักการพื้นฐานของนโยบายต่างประเทศของตนเอง

ในส่วนของญี่ปุ่น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า สหรัฐอเมริกาเป็นพันธมิตรที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่น โดยเฉพาะในด้านการเมืองและความมั่นคง ในขณะที่จีนเป็นฝ่ายที่อยู่ตรงกันข้าม นั่นคือเป็นภัยคุกคามที่น่ากลัว และเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของญี่ปุ่นมากที่สุด ในขณะที่ความรู้เรื่องมิตรและศัตรูของไทยแตกต่างจากญี่ปุ่นมาก เพราะไทยไม่ได้เห็นจีนเป็นภัยคุกคามที่น่ากลัว หากแต่มองเห็นจีนเป็นมิตร เช่นเดียวกับที่มองเห็นสหรัฐอเมริกาเป็นมิตรเช่นกัน หากแต่ประเทศไทยพิจารณาความเป็นมิตรของทั้งสองประเทศต่อประเทศไทยในลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ไทยเชื่อว่าสหรัฐอเมริกาเป็นมิตรที่สำคัญด้านการทหารและความมั่นคง ในขณะที่จีนเป็นมิตรที่สำคัญด้านเศรษฐกิจ ในฐานะที่เป็นคู่ค้าอันดับต้นของไทย (Chinwanno, 2009, pp. 81-109; Storey, 2015, pp.13-25)

อาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เรื่องมิตรและศัตรูที่แตกต่างกันของญี่ปุ่นและไทยนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และความขัดแย้งเรื่องดินแดน และอีกส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการตระหนักถึงสถานะและตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในชุมชนระหว่างประเทศ โดยที่ในกรณีของญี่ปุ่นนั้น ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ใกล้กับจีนและความขัดแย้งเรื่องดินแดนในทะเลจีนตะวันออก รวมทั้งการขยายอิทธิพลของจีนในทะเลจีนใต้ เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นมองจีนเป็นภัยคุกคาม ประกอบกับการตระหนักว่าประเทศตนมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ใหญ่ และเป็นที่ยอมรับในชุมชนระหว่างประเทศในฐานะมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่สำคัญประเทศหนึ่งของโลก ญี่ปุ่นจึงมีแนวโน้มที่จะรักษาผลประโยชน์แห่งชาติของตนเองมากและประนีประนอมกับจีนในขอบเขตที่ไม่กระทบต่อผลประโยชน์แห่งชาติหลักของตนเอง รวมทั้งมีความตั้งใจที่จะแสดงบทบาทในฐานะมหาอำนาจหนึ่งของโลกด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยของนายกรัฐมนตรีอาเบะเป็นต้นมาจนถึงรัฐบาลคิชิเดในปัจจุบันที่ญี่ปุ่นดำเนินนโยบายสันติภาพเชิงรุกและเพิ่มบทบาทในภูมิภาคผ่านนโยบายอินโด-แปซิฟิกที่เสรีและเปิดกว้าง ในขณะที่ประเทศไทย โดยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ทำให้ประเทศไทยไม่ได้มีความขัดแย้งกับมหาอำนาจใดในขณะนี้ ทั้งยังเข้าใจดีถึงสถานะของประเทศที่เป็นประเทศขนาดกลาง จึงพยายามที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีกับมหาอำนาจทุกประเทศ รวมทั้งแสดงบทบาทในระดับภูมิภาคมากกว่าในระดับโลก

นอกเหนือจากการรับรู้เรื่องมิตรและศัตรู และการตระหนักถึงสถานะและศักยภาพของประเทศตนเองที่แตกต่างกันแล้ว ญี่ปุ่นและไทยยังมีความแตกต่างกันในเรื่องหลักการพื้นฐานของนโยบายต่างประเทศอีกด้วย สำหรับญี่ปุ่นด้วยความที่เป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ประกอบกับการมีระบอบการเมืองและระบบเศรษฐกิจแบบประชาธิปไตยและเสรีนิยม ทำให้ญี่ปุ่นมีหลักการของนโยบายต่างประเทศที่มีลักษณะสอดคล้องกับประเทศตะวันตก นั่นคือ การให้ความสำคัญแก่ค่านิยมสากล เช่น สิทธิและเสรีภาพ การเปิดเสรี สิทธิมนุษยชน และการเคารพในกฎหมายระหว่างประเทศ ในขณะที่ประเทศไทยที่ตระหนักว่าตนเอง

มิใช่ประเทศมหาอำนาจ และต้องการรักษาความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่าง ๆ จึงยึดมั่นในหลักการของนโยบายต่างประเทศที่มีลักษณะยืดหยุ่น (flexible) และพยายามสร้างสมดุลระหว่างมหาอำนาจต่าง ๆ (balance of power) (หงษ์ฟ้า ทรัพย์บุญเรือง และ ภูวิน บุนนยะเวชชีวิน, 2562, น. 312-327; Ganjanakhundee, 2020, pp. 1-9)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทั้งสองประเทศจะมีความแตกต่างกันในนโยบายต่างประเทศด้านความมั่นคง แต่ทั้งสองฝ่ายก็ได้ยกระดับความสัมพันธ์สองฝ่ายในด้านการเมืองขึ้นในช่วงระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้ โดยจะเห็นได้จากการปรับสถานะความสัมพันธ์ขึ้นเป็นพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ (strategic partnership) ในปี ค.ศ. 2012 และขยับขึ้นเป็นพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ที่ครอบคลุม (comprehensive strategic partnership) ในปี ค.ศ. 2022 และในปี ค.ศ. 2022 ทั้งสองประเทศยังได้ลงนามในข้อตกลงว่าด้วยการถ่ายโอนเครื่องมือและเทคโนโลยีด้านการป้องกันประเทศให้แก่กัน (The Agreement between the Government of Japan and the Government of the Kingdom of Thailand concerning the Transfer of Defense Equipment and Technology 2022) ซึ่งข้อตกลงนี้มีผลทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายในด้านการเมืองและความมั่นคงมีความใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้นผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันต่าง ๆ ของทั้งสองฝ่าย

ในส่วนของความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ในด้านนี้เป็นมิติที่เข้มแข็งที่สุดในความสัมพันธ์สองฝ่าย เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีความสำคัญต่อกันและกันทั้งในด้านการค้า การลงทุน และความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ในด้านการค้า ทั้งสองฝ่ายเป็นคู่ค้าที่สำคัญของกันและกัน แม้ว่าจะไม่ใช่อันดับหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นอันดับต้น ๆ และปริมาณการค้าระหว่างกันก็มีความสม่ำเสมอ แม้ว่าในฝ่ายไทยจะยังมีสิ่งที่เป็นความกังวลใจอยู่บ้างในเรื่องของการขาดดุลการค้ากับฝ่ายญี่ปุ่น (ตารางที่ 1 ในภาคผนวก) กระนั้นก็ตาม ความร่วมมือทางการค้าของทั้งสองฝ่ายก็มีความก้าวหน้ามาก ดังจะเห็นได้จากการมีข้อ

ตกลงทางการค้ากันหลายฉบับ ทั้งในระดับทวิภาคี (Japan-Thailand Economic Partnership Agreement-JTEPA ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2007) และพหุภาคี (ASEAN-Japan Comprehensive Economic Partnership-AJCEP ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2008 และ Regional Comprehensive Economic Partnership-RCEP ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2022) สำหรับความตกลงที่ครอบคลุมและก้าวหน้าสำหรับหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจภาคพื้นแปซิฟิก (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership-CPTPP) ที่รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามชักชวนให้ฝ่ายไทยเข้าร่วม แม้ว่ารัฐบาลไทยจะพิจารณาในเรื่องนี้ แต่เนื่องจากมีแรงต้านมาจากภาคประชาสังคมค่อนข้างมาก จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องชะลอเรื่องนี้ไว้จนถึงขณะนี้ (พิมพ์ชนก ชาณุวิชิต, 2563, น. 14-22; ญัฐกฤตา ลีลาประเทือง, 2563, น. 173-189)

ในด้านการลงทุน จากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน อาจกล่าวได้ว่า ญี่ปุ่นเป็นผู้ลงทุนหลักในประเทศไทย ด้วยปริมาณการลงทุนที่สูงกว่าสหรัฐอเมริกาและจีนในช่วงเวลาเกือบ 10 ปีที่ผ่านมา (ค.ศ. 2013-2021) (ตารางที่ 2 ในภาคผนวก) ภาคธุรกิจของญี่ปุ่นมองว่า ประเทศไทยมีบรรยากาศการลงทุนที่เป็นมิตรกับธุรกิจและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นใน 4 ด้าน คือ หนึ่ง มีนโยบายการค้า-การลงทุนที่ต่อเนื่องและเสถียร สอง การมีอยู่ของโครงข่ายอุตสาหกรรมและห่วงโซ่อุปทาน สาม การมีโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนาที่ดี และ สี่ การมีความสัมพันธ์ฉันมิตรมายาวนาน (Sakai, 2021) และบนเงื่อนไขเชิงบวกดังกล่าว ฝ่ายไทยก็มีความหวังว่า ญี่ปุ่นจะเป็นประเทศผู้ลงทุนที่สำคัญสำหรับโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (EEC) ของไทย (Eastern Economic Corridor Office, n.d.a; Eastern Economic Corridor Office, n.d.b)

อีกมิติหนึ่งที่สำคัญในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับไทยก็คือ ความช่วยเหลือ/ความร่วมมือเพื่อการพัฒนา จากข้อมูลของ Japan International Cooperation Agency (JICA) อาจกล่าวได้ว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาที่สำคัญของประเทศไทยมาตลอดระยะเวลา

มากกว่า 10 ปี (ตารางที่ 3 ในภาคผนวก) แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากประเทศไทย มีระดับการพัฒนาที่สูงขึ้น พ้นจากสถานะของการเป็นประเทศกำลังพัฒนา และก้าวไปสู่การเป็นประเทศที่มีรายได้ปานกลางค่อนข้างสูง ทำให้ความสัมพันธ์สองฝ่ายในเรื่องความช่วยเหลือ/ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในหลายด้าน กล่าวคือ หนึ่งในด้านรูปแบบของความสัมพันธ์ รูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะผู้ให้-ผู้รับได้เปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนเพิ่มมากขึ้น สองในด้านรูปแบบของโครงการ ได้มีการเปลี่ยนจากโครงการที่เน้นสิ่งปลูกสร้าง (hardware) ไปเป็นโครงการที่เน้นเรื่องการพัฒนาสถาบันและทรัพยากรมนุษย์มากขึ้น (software) สาม ในด้านรูปแบบของการสนับสนุน ได้มีการเปลี่ยนจากการให้เงินกู้มาเป็นความร่วมมือทางวิชาการมากขึ้น ในขณะที่ความช่วยเหลือแบบให้เปล่าถูกยุติลง เนื่องจากสถานะของประเทศไทยที่เป็นประเทศรายได้ปานกลางค่อนข้างสูง ยกเว้นในช่วงเวลาวิกฤต เช่น การเกิดอุทกภัยใหญ่ในปี ค.ศ. 2011 และการระบาดของไวรัสโควิด 19 ในช่วงปี ค.ศ. 2020-2021 ที่ญี่ปุ่นได้กลับมาให้เงินให้เปล่าแก่ไทยอีกครั้งหนึ่ง และการดำเนินการดังกล่าวก็ยุติลงเมื่อสถานการณ์ของประเทศกลับสู่สภาวะปกติ และ สี่ ในด้านของวิธี หรือ ช่องทางในการให้ความช่วยเหลือ/ความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ได้มีการเปลี่ยนจากความช่วยเหลือ/ความร่วมมือแบบสองฝ่ายไปเป็นความร่วมมือระดับภูมิภาคมากขึ้น โดยให้ความสำคัญแก่ความร่วมมือใต้-ใต้ ของอาเซียน และความร่วมมือไตรภาคีระหว่างญี่ปุ่นกับความร่วมมือใต้-ใต้ ของอาเซียนด้วย (ศิริพร วัชชวัลคุ, 2566)

ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ก็อาจกล่าวได้เช่นกันว่า ความสัมพันธ์สองฝ่ายในด้านนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ดีมาก ข้อมูลของสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยแสดงให้เห็นว่า ชุมชนคนญี่ปุ่นในประเทศไทยนับเป็นชุมชนที่ใหญ่มาก ประกอบด้วยทั้งนักธุรกิจ อุตสาหกรรม พนักงานของรัฐ และผู้พำนักระยะยาว ในเวลาเดียวกัน วิถีชีวิตและวัฒนธรรมญี่ปุ่นก็เป็นที่ชื่นชอบในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เสื้อผ้า เพลง เกมส์ และความบันเทิงต่าง ๆ ข้อมูลจาก Japan External Trade Organization (JETRO)

แสดงให้เห็นว่า จำนวนร้านอาหารญี่ปุ่นในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด (ตารางที่ 4 ในภาคผนวก) เช่นเดียวกับข้อมูลจาก Anime Industry Report ที่แสดงจำนวนสัญญากับต่างประเทศในเรื่องเกี่ยวกับการ์ตูนญี่ปุ่นซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยเป็นตลาดที่เสพลินค้าวัฒนธรรมนี้ของญี่ปุ่นที่ใหญ่มาก (ตารางที่ 5 ในภาคผนวก) อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาข้อมูลในด้านของภาคการศึกษาแล้ว จะพบตัวเลขที่น่าสนใจและแตกต่างออกไปจากเรื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรม กล่าวคือ จำนวนนักเรียนไทยที่ไปเรียนต่อที่ญี่ปุ่นไม่ได้เป็นสัดส่วนที่สูงมากนักเมื่อเทียบกับจำนวนนักเรียนต่างชาติในญี่ปุ่น (ตารางที่ 6 ในภาคผนวก) ทั้งที่ ผลสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในประเทศอาเซียน ซึ่งรวมถึงคนไทยโดยกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นจะแสดงให้เห็นว่า คนไทยมองว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสูงก็ตาม (MOFA, 2019) ในขณะเดียวกัน ก็มีตัวเลขที่น่าสังเกตเช่นกันว่า แม้ว่าจำนวนนักศึกษาไทยในระดับปริญญาตรีที่ศึกษาภาษาญี่ปุ่นในมหาวิทยาลัยของรัฐจะเพิ่มขึ้น แต่จำนวนนักศึกษาไทยในระดับปริญญาโทในสาขาญี่ปุ่นศึกษากลับลดลง (ตารางที่ 7 และ 8 ในภาคผนวก) นอกจากนี้ สถานการณ์ของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย โดยเฉพาะด้านการวิจัย ก็อยู่ในสถานะที่ไม่ขยายตัวอีกด้วย ซึ่งพาไปสู่ความพยายามในการทบทวนและฟื้นฟูส่งเสริมสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยให้แข็งแกร่งมากขึ้น เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนความสัมพันธ์สองฝ่ายที่กำลังเปลี่ยนแปลงในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

สถานะของญี่ปุ่นศึกษาในภาควิชาการของสังคมไทย

การศึกษาของผาสึก พงษ์ไพจิตร ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2000 แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของความสัมพันธ์สองฝ่ายกับญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ตลอดช่วงระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา กล่าวคือ ในทศวรรษที่ 1960 ในขณะที่ญี่ปุ่นกำลังฟื้นตัวจากความเสียหายหลังการแพ้สงครามและพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็ว ญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในช่วงทศวรรษนี้จะเป็นการศึกษาประเทศ

ญี่ปุ่นเพื่อเข้าใจประเทศไทย และฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างกัน ต่อมาในทศวรรษที่ 1970 ญี่ปุ่นก้าวสู่การเป็นประเทศพัฒนาแล้ว ในขณะที่ประเทศไทยยังคงเป็นประเทศกำลังพัฒนาและมีปัญหาทางการค้ากับญี่ปุ่น รวมทั้งญี่ปุ่นได้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่าน Fukuda Doctrine ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยในทศวรรษนี้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวและความสำคัญของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ ในทศวรรษที่ 1980 ญี่ปุ่นมีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะหลัง Plaza Accord ในปี ค.ศ. 1985 ที่ทำให้ค่าเงินเยนสูงขึ้น มีผลทำให้เกิดการย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมญี่ปุ่นออกนอกประเทศ และประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในพื้นที่เป้าหมายของการย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมญี่ปุ่น กระบวนการดังกล่าวแม้ว่าจะมีผลดีต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทย แต่ก็พาไปสู่สถานการณ์ที่อุตสาหกรรมของทั้งสองประเทศเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ได้ และมีผลกระทบต่อกันและกัน ซึ่งญี่ปุ่นศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวก็ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเรื่องผลกระทบของญี่ปุ่นต่อประเทศไทย ส่วนในทศวรรษที่ 1990 และ 2000 ทั้งสองประเทศเผชิญกับสถานการณ์โลกาภิวัตน์เหมือนกัน แต่ด้วยความแตกต่างของระดับการพัฒนาประเทศ และเงื่อนไขภายในประเทศอื่น ๆ ทำให้ทั้งสองประเทศปรับตัวและตอบสนองต่อโลกาภิวัตน์แตกต่างกัน ญี่ปุ่นศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นการศึกษากันและกันเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการอยู่ในยุคสมัยโลกาภิวัตน์ร่วมกัน ประเด็นที่น่าสนใจในงานของवासูกิในส่วนสุดท้ายคือ การตั้งคำถามว่าญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยจะเป็นอย่างไร โดยที่वासูกิได้ให้ความเห็นไว้ว่า ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยยังไม่ได้อยู่ในสถานะถดถอย แต่กำลังถูกเปลี่ยนรูปแบบหรือประเด็นของการศึกษาไป อันเป็นผลจากสถานการณ์ของญี่ปุ่นที่มีความถดถอยทางเศรษฐกิจมายาวนาน พร้อมกับการมีคู่แข่ง เช่น การเติบโตขึ้นของประเทศจีน และความเป็นที่นิยมของเกาหลีในสังคมไทย ทำให้ญี่ปุ่นไม่ได้ถูกศึกษาในฐานะที่เป็นตัวแบบของการพัฒนาอย่างแต่เดิม แต่เป็นประเทศพัฒนาแล้วที่สำคัญในภูมิภาคที่สามารถร่วมมือกันได้

เช่นเดียวกับประเด็นในการศึกษาเรื่องญี่ปุ่นก็ถูกขยายออกไปรวมประเด็นใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นด้วย ในเวลาเดียวกัน พร้อมกับที่นักวิชาการไทยจำนวนหนึ่งได้หันไปศึกษาประเทศอื่นที่กำลังเป็นที่สนใจของสังคมไทยในขณะนั้น ก็มีนักวิชาการไทยรุ่นใหม่อีกจำนวนหนึ่งที่ยังให้ความสนใจญี่ปุ่นศึกษาต่อไป (Phongpaichit, n.a.)

ในการนำเสนอของผู้เขียน ในการประชุมวิชาการของ Malaysia Association of Japanese Studies (MAJAS) ในปี ค.ศ. 2013 ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตต่อญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าวไปในทิศทางที่สอดคล้องกับความเห็นของผาสักว่า ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยน่าจะไม่ได้อยู่ในสถานะถดถอย แม้ว่าจะมีการศึกษาประเทศอื่นที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในสังคมไทยก็ตาม โดยที่ข้อสังเกตของผู้เขียนวางอยู่บนพัฒนาการที่สำคัญในแวดวงญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยในขณะนั้น 2 ประการ คือ หนึ่ง ญี่ปุ่นศึกษาที่เป็นโครงการภายใต้โครงสร้างของมหาวิทยาลัยมีการขยายตัวมากขึ้นโดยการเปิดหลักสูตรญี่ปุ่นศึกษาในระดับปริญญาโทขึ้นที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ สอง ญี่ปุ่นศึกษาที่เป็นโครงการดำเนินการนอกเหนือโครงสร้างของมหาวิทยาลัย ซึ่งประกอบด้วยโครงการและกิจกรรมที่สำคัญ 2 ประการ คือ หนึ่ง การสถาปนาสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยขึ้นในปี ค.ศ. 2013 ด้วยการจัดทะเบียนเป็นสมาคมตามกฎหมาย โดยมีสำนักงานของสมาคมอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลังจากที่เริ่มก่อตั้งครั้งแรกในรูปแบบเครือข่ายญี่ปุ่นศึกษาในปี ค.ศ. 2006 และ สอง การริเริ่มโครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น หรือ Japan Watch Project ขึ้นโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม ในปัจจุบัน) ในปี ค.ศ. 2003 และเริ่มผลิตโครงการวิจัยครั้งแรกในปี ค.ศ. 2004 ก่อนที่จะจัดตั้งสำนักงานโครงการขึ้นที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี ค.ศ. 2006 และดำเนินกิจกรรมมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยให้ความสำคัญกับการประชุมวิชาการและผลงานทางวิชาการในรูปแบบวารสารทางวิชาการเพื่อ

ตอบโจทย์การพัฒนาบุคคลากรทางวิชาการในมหาวิทยาลัย Japan Watch Project ให้ความสำคัญแก่โครงการวิจัยโดยเฉพาะงานวิจัยเชิงนโยบายเพื่อตอบ โจทย์ความต้องการข้อมูลและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับผู้กำหนดนโยบาย และสังคมไทยในวงกว้าง โดยที่ Japan Watch Project ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในขณะที่ สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยได้รับการสนับสนุนทางการเงินจาก The Japan Foundation การทำกิจกรรมของทั้งสองหน่วยนี้สอดคล้องประสานงานกัน และหนุนเสริมกัน และกัน ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการที่บุคคลากรที่ดำเนินงานในทั้งสองหน่วยนี้เป็น นักวิชาการกลุ่มเดียวกันที่มีความเห็นพ้องกันในเรื่องการสนับสนุนญี่ปุ่นศึกษา ในสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากนั้น ทั้งสองหน่วยนี้ยังทำงานร่วมกับ คณะ/ภาควิชา และศูนย์วิจัยของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐ และภาคเอกชนอีกด้วย

ในช่วงเวลาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2013 ถึง 2019 ทั้งสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยและ โครงการ Japan Watch Project ได้ดำเนินกิจกรรมอย่าง สม่ำเสมอและต่อเนื่อง ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า ความเข้มแข็งของญี่ปุ่นศึกษา ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว น่าจะเป็นผลจากการที่ญี่ปุ่นศึกษาในขณะนั้นได้รับการ สนับสนุนอย่างแข็งขันทั้งจากฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายไทย และมีส่วนเกี่ยวข้องกับ ความสัมพันธ์สองฝ่ายที่ถูกยกระดับขึ้นดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น รวมทั้ง นโยบายต่างประเทศในภาพรวมของทั้งสองประเทศด้วย โดยที่ในฝ่ายญี่ปุ่น การให้การสนับสนุนทั้งนโยบายและการเงินแก่สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยผ่าน The Japan Foundation น่าจะเป็นผลจากการดำเนินนโยบาย ต่างประเทศของญี่ปุ่นในขณะนั้นที่เป็นนโยบายเชิงรุกเพื่อขยายบทบาทในภูมิภาค โดยเฉพาะเมื่อนายอาเบะได้จัดตั้งรัฐบาลครั้งที่ 2 นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2012 เป็นต้นมา ในเวลาเดียวกัน ในฝ่ายไทยเอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายก็มีการตอบสนองในทางบวกต่อนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นในภูมิภาค ซึ่งส่งผล ต่อความต้องการงานวิจัยและการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับญี่ปุ่น เพื่อเป็นข้อมูล

ประกอบกำหนัดนโยบายและตอบสนองต่อสถานการณ์การแข่งขันกันของมหาอำนาจในภูมิภาคในช่วงเวลาดังกล่าว สถานการณ์นี้นำไปสู่การสนับสนุนทั้งด้านนโยบายและการเงินจากหน่วยงานผู้ให้ทุนสนับสนุนงานวิจัยของรัฐไทยในขณะนั้นต่อโครงการ Japan Watch Project

อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ. 2023 เมื่อผู้เขียนเตรียมข้อมูลเพื่อไปนำเสนอในการประชุมวิชาการของ Malaysia Association of Japanese Studies (MAJAS) อีกครั้งหนึ่ง และเพื่อเขียนบทที่ 1 ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนพบว่าสถานการณ์ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยพัฒนาไปในลักษณะที่มีการขยายตัวไม่มากเมื่อเทียบกับสถานการณ์ในปี ค.ศ. 2013 ทั้งยังมีแนวโน้มที่จะเผชิญความท้าทายหลายประการที่อาจทำให้ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยถดถอยลงได้ด้วย สถานการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในมิติของการจัดการเรียนการสอนและงานวิจัยของหน่วยภายใต้โครงสร้างของมหาวิทยาลัย และงานวิจัยและกิจกรรมทางวิชาการของหน่วยที่อยู่นอกโครงสร้างของมหาวิทยาลัยด้วย

ในส่วนของญี่ปุ่นศึกษาที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของมหาวิทยาลัย จากข้อมูลของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่พบว่าการปิดตัวลงของหลักสูตรญี่ปุ่นศึกษาที่มหาวิทยาลัยนี้ในปี ค.ศ. 2022 หลังจากที่เปิดหลักสูตรมาเกือบ 10 ปี พร้อมกับการลดลงของจำนวนนักศึกษาในระดับปริญญาโทของทั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีหลักสูตรญี่ปุ่นศึกษามาเป็นเวลานาน (ตารางที่ 7 และ 8 ในภาคผนวก) นอกจากนั้น ยังมีการลดจำนวนลงของโครงการวิจัยและบทความทางวิชาการเกี่ยวกับญี่ปุ่นโดยเฉพาะในด้านสังคมศาสตร์ที่ผลิตโดยศูนย์วิจัยที่สังกัดมหาวิทยาลัยของรัฐ เช่น สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ ศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ตารางที่ 9 และ 10 ในภาคผนวก)

สำหรับญี่ปุ่นศึกษาที่ดำเนินการนอกโครงสร้างมหาวิทยาลัย ผู้เขียนพบการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งในส่วนของสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย และ

โครงการ Japan Watch Project โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัย และการผลิตผลงานทางวิชาการ ในกรณีของสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย แม้ว่าการประชุมวิชาการจะยังคงเป็นกิจกรรมหลักของสมาคมฯ อยู่เช่นเดิม แต่ จำนวนบทความที่ส่งเข้าร่วมการประชุมก็ลดลง ทั้งมีความไม่สมดุลของจำนวน บทความในสายมนุษยศาสตร์กับสังคมศาสตร์ด้วย กล่าวคือ จำนวนบทความ ในสายสังคมศาสตร์ลดลงอย่างมาก (ตารางที่ 11 ในภาคผนวก) ในขณะที่โครงการ Japan Watch Project ซึ่งเน้นเรื่องโครงการวิจัยเชิงนโยบายและการเผยแพร่ ความรู้แก่สาธารณชนในหลายรูปแบบก็มีการหดตัวอย่างมากเช่นกันทั้งจำนวน โครงการวิจัยและเอกสารสิ่งพิมพ์ (ตารางที่ 12 ในภาคผนวก)

จากการสำรวจเอกสารและพูดคุยกับนักวิชาการในแวดวงญี่ปุ่นศึกษาใน หลายมหาวิทยาลัย ผู้เขียนพบว่า สาเหตุที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของญี่ปุ่น ศึกษาทั้งในส่วนที่อยู่ภายใต้และไม่อยู่ภายใต้โครงสร้างของมหาวิทยาลัยน่าจะมี หลายประการและเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ในเรื่องของ การเปิดหรือปิด หลักสูตรของคณะ/มหาวิทยาลัย จำนวนนักศึกษาและอาจารย์ประจำหลักสูตร น่าจะเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งเรื่องนี้เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับ เรื่องการมีงานทำของนักศึกษาและธรรมชาติของสาขาวิชาที่เป็นพหุศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างจำนวนนักศึกษาในหลักสูตรปริญญาตรีของ มหาวิทยาลัยเดียวกันที่จำนวนนักศึกษาในระดับปริญญาตรีไม่ได้ลดลง ในเวลา เดียวกัน การที่หลักสูตรญี่ปุ่นศึกษามีลักษณะเป็นพหุศาสตร์ ก็เป็นประเด็น สำคัญที่จำกัดจำนวนอาจารย์ประจำหลักสูตร เนื่องจากอาจารย์โดยส่วนใหญ่ จะพัฒนาความสามารถหรือความเชี่ยวชาญทางวิชาการของตนเองตามสาขาวิชา มากกว่า

ในด้านของโครงการวิจัยและผลงานทางวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษา หน่วย ที่ทำกิจกรรมดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นศูนย์วิจัยในมหาวิทยาลัย หรือโครงการ Japan Watch Project ที่เป็นหน่วยนอกโครงสร้างของมหาวิทยาลัย ล้วนเผชิญปัญหา

เดียวกัน นั่นคือ การมีทุนวิจัยที่จำกัด อันเป็นผลจากนโยบายของประเทศไทยที่ให้ความสำคัญแก่การสนับสนุนการวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากกว่า รวมทั้งการกำหนดให้แนวทางการวิจัยต้องสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศตามแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ให้ความสำคัญแก่เรื่องในประเทศมากกว่าด้วยในเวลาเดียวกัน ก็มีการเพิ่มขึ้นของทุนวิจัยจากแหล่งทุนของประเทศอื่นที่ทำให้นักวิจัยจำนวนหนึ่งหันไปศึกษาวิจัยเรื่องของประเทศนั้น หรือประเด็นที่ประเทศนั้นให้ความสนใจ เช่น การวิจัยเกี่ยวกับประเทศจีนและเกาหลี หรือบทบาทและความสัมพันธ์ของประเทศนั้นในภูมิภาค เป็นต้น

ในส่วนของกิจกรรมทางวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษา เช่น การประชุมวิชาการและการผลิตวารสารของสมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทยซึ่งเป็นหน่วยที่อยู่นอกโครงสร้างของมหาวิทยาลัยนั้น ผู้เขียนก็พบว่า สาเหตุที่ทำให้การทำงานของสมาคมฯ อยู่ในสภาพไม่ขยายตัวประการหนึ่ง ก็คือ การลดลงของการสนับสนุนทางการเงิน ข้อมูลจาก The Japan Foundation แสดงให้เห็นว่า การสนับสนุนของ The Japan Foundation ต่อสมาคมฯ ลดลงมากจากจำนวนมากกว่า 1 ล้านบาทในช่วงทศวรรษ 2010 ลงมาเหลือต่ำกว่า 1 ล้านบาทในช่วงทศวรรษ 2020 (ตารางที่ 13 ในภาคผนวก) นอกจากนั้น สมาคมฯ ยังเผชิญปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือ ธรรมชาติของหน่วยงานและกิจกรรมที่อยู่นอกโครงสร้างของมหาวิทยาลัยทำให้การทำงานให้แก่สมาคมฯ กลายเป็นภาระงานเพิ่ม ในเวลาเดียวกัน การที่มีคนรุ่นใหม่เข้ามาร่วมกิจกรรมน้อยลง ทั้งในส่วนของนักวิชาการ นักวิจัย และนักศึกษาโดยเฉพาะในระดับปริญญาโทที่จะเติบโตไปเป็นนักวิชาการหรือนักวิจัยต่อไปในอนาคต ส่งผลต่อความสามารถของสมาคมฯ ในการขยายตัวและสนับสนุนญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในภาพรวม

นอกจากสาเหตุในด้านงบประมาณจากแหล่งทุน ทิศทางนโยบายของประเทศไทย รวมถึงโครงสร้างและการบริหารของภาควิชาการไทย โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาแล้ว ผู้เขียนคิดว่ายังมีประเด็นที่สำคัญอีกอย่างน้อย 2 ประการที่มี

ผลต่อการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย นั่นคือ หนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างการสนับสนุนการศึกษาใด ๆ กับคุณภาพของการศึกษานั้น ไม่ว่าจะต่อฝ่ายผู้ให้การสนับสนุน แวดวงวิชาการ หรือสังคมในวงกว้างก็ตาม ซึ่งประเด็นสำคัญของเรื่องนี้ก็คือ คำถามที่ว่า สนับสนุนการศึกษาอะไร เพื่อใคร และโดยใคร อันจะไปมีผลต่อการเลือกเรื่องและวิธีการศึกษา และ ทิศทางและงบประมาณในการสนับสนุน กรณีของอาณาบริเวณศึกษาหรือประเทศศึกษา เช่น ญี่ปุ่นศึกษาก็เผชิญกับคำถามเหล่านี้เช่นกัน และคำถามเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการชักนำให้คนรุ่นใหม่เข้ามาในวงการญี่ปุ่นศึกษา หรืออาจทำให้นักวิชาการรุ่นใหม่เหล่านี้เปลี่ยนไปศึกษาเรื่องอื่นแทน และ สอง ความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่น-ไทย ที่มีจุดยืนเชิงนโยบายต่อสถานการณ์ระหว่างประเทศที่ต่างกัน ซึ่งมีผลต่อการให้ความสนใจในประเด็นที่จะศึกษา แนวทางและวิธีการในการศึกษา รวมถึงงบประมาณสนับสนุนและการนำไปใช้ประโยชน์ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการดึงดูดนักวิจัยรุ่นใหม่ให้ทำการศึกษาวิจัยโดยเฉพาะการวิจัยเชิงนโยบาย แต่ในเวลาเดียวกัน ความสัมพันธ์สองฝ่ายที่แนบแน่นขึ้นผ่านการเผชิญปัญหาพร้อมกัน การเดินทางและการแลกเปลี่ยนที่เพิ่มขึ้น ก็มีผลต่อความสนใจในประเด็นแนวทาง และวิธีการในการศึกษาญี่ปุ่นในหมู่นักวิชาการไทยรุ่นใหม่เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลา 2-3 ปีมานี้ ผู้เขียนมองเห็นพัฒนาการที่สำคัญ 2 ประการจากฝ่ายญี่ปุ่นที่น่าจะมีผลต่อความเข้มแข็งและโอกาสในการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย นั่นคือ หนึ่ง ความพยายามในการช่วยสร้างนักวิชาการรุ่นใหม่ด้านญี่ปุ่นศึกษาทั้งด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ รวมถึงการสนับสนุนการทำงานของนักวิชาการรุ่นกลางเพื่อสานต่องานหรือกิจกรรมที่เคยมีการดำเนินการไว้ก่อนหน้านั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป เช่น The Japan Foundation ให้การสนับสนุนกิจกรรมของชมรมศึกษาวรรณคดีญี่ปุ่น ที่ก่อตั้งโดยนักวิชาการอาวุโสและดำเนินการต่อเนื่องโดยนักวิชาการรุ่นกลางและรุ่นใหม่¹ และการสนับสนุนโครงการ Book on Japan ที่ดำเนินการโดย Japan Watch Project

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก Facebook ชมรมศึกษาวรรณคดีญี่ปุ่น

เพื่อเป็นพื้นที่ให้นักวิชาการรุ่นกลางและรุ่นใหม่ด้านสังคมศาสตร์ได้มีโอกาสทำงานร่วมกัน ในเวลาเดียวกัน ก็มีตัวแสดงใหม่ในฝ่ายญี่ปุ่นที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนญี่ปุ่นศึกษา นอกเหนือไปจาก The Japan Foundation นั่นคือ JICA โดยผ่านโครงการ JICA Chair on Japanese Studies ในประเทศไทย ร่วมกับสถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสถาบันพระปกเกล้า โดยเน้นที่การถ่ายทอดประสบการณ์ความสำเร็จในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นแก่ประเทศไทย เป็นต้น และ สอง การส่งเสริมความร่วมมือและการทำกิจกรรมทางวิชาการร่วมกันโดยเฉพาะงานวิจัยระหว่างนักวิชาการไทยและนักวิชาการญี่ปุ่น เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายนักวิจัยและเป็นแรงกระตุ้นหรือดึงดูดให้นักวิชาการและนักวิจัยรุ่นใหม่ของไทยหันมาสนใจญี่ปุ่นศึกษามากขึ้น เห็นได้จากความพยายามของ JICA ในการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายนักวิจัยรุ่นใหม่ด้านการพัฒนาระหว่างประเทศร่วมกับคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปลายปี ค.ศ. 2023 เป็นต้นมา

จากพัฒนาการในฝ่ายญี่ปุ่นที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในระดับโลกที่เป็นปัญหาาร่วมกันของมนุษยชาติ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ภัยพิบัติ และ โรคระบาด เป็นต้น ผู้เขียนคิดว่าญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทยกำลังก้าวไปสู่บทใหม่ ที่มีผู้เล่นที่แตกต่างไปจากเดิม มีเป้าหมายที่เปลี่ยนไป ทั้งยังมีประเด็น รูปแบบ และวิธีการของการศึกษาที่ต่างไปจากเดิมด้วย สิ่งเหล่านี้สะท้อนไม่เพียงแต่ความสนใจที่เปลี่ยนไปของนักวิชาการรุ่นใหม่ หากยังรวมถึงการเปลี่ยนทิศทางของการศึกษาเกี่ยวกับอาณานิคมศึกษาและประเทศศึกษาที่ไม่ใช่เพียงการศึกษากันและกันเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาร่วมกันเพื่อรับมือกับปัญหาร่วมกันด้วย ซึ่งเนื้อหาของทุกบทในหนังสือเล่มนี้ที่เป็นงานเขียนร่วมกันของนักวิชาการญี่ปุ่นศึกษารุ่นกลางและรุ่นใหม่ด้านสังคมศาสตร์ในประเทศไทย เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงนี้

โครงการ Book on Japan

จากแนวโน้มนำการขยายตัวที่น้อยลงอย่างเห็นได้ชัดของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย โดยเฉพาะในด้านสังคมศาสตร์ และ ในภาคส่วนของการวิจัย โครงการ Japan Watch Project ตระหนักถึงความจำเป็นในการฟื้นฟูสถานะและสร้างความเข้มแข็งให้แก่ญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทย ดังนั้น ผู้เขียนร่วมกับอดีตนักวิจัยในโครงการ Japan Watch Project จึงได้พัฒนาโครงการ Book on Japan ขึ้น ด้วยการสนับสนุนทางการเงินจาก The Japan Foundation เพื่อเป็นกลไกและเครื่องมือในการส่งเสริมการสร้างงานวิจัยด้านญี่ปุ่นศึกษาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

โครงการ Book on Japan มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนส่งเสริม และสร้างความเข้มแข็งให้แก่ญี่ปุ่นศึกษาด้านสังคมศาสตร์ในสังคมไทย โดยผ่านการผลิตงานวิชาการในรูปแบบหนังสือเพื่อใช้ในการศึกษาระดับอุดมศึกษา รวมทั้งมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยผ่านกิจกรรมที่นักวิชาการจะร่วมกันในกระบวนการเขียนหนังสือ นั่นคือการประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 ครั้งในช่วงระยะเวลา 1 ปีในการทำต้นฉบับหนังสือร่วมกัน และเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพุ่มพักนักวิจัยรุ่นใหม่ ผู้เขียนบทต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ส่วนใหญ่ คือร้อยละ 80 เป็นนักวิจัยรุ่นใหม่และรุ่นกลางจากสถาบันอุดมศึกษาของรัฐที่มีการเรียนการสอนญี่ปุ่นศึกษา 5 แห่ง และนักวิจัยและนักวิชาการอิสระที่มีความสนใจเรื่องญี่ปุ่นมาอย่างต่อเนื่องยาวนานด้วย

นอกจากจะเป็นเครื่องมือในการสนับสนุนส่งเสริมญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยแล้ว โครงการ Book on Japan ยังจะทำหน้าที่ทางวิชาการที่สำคัญ คือการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมที่ทันต่อเหตุการณ์ให้แก่สังคมไทยด้วย ดังที่ทราบกันดีว่า ในระยะเวลา 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ญี่ปุ่นเผชิญกับความท้าทายหลายประการทั้งภายในและภายนอกประเทศ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ รวมทั้งบทบาทของตนเองทั้งในระดับโลกและภูมิภาค

ดังนั้น การเข้าใจการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวของญี่ปุ่นนับเป็นเรื่องสำคัญทั้งในทางวิชาการและนโยบายต่อสังคมไทย

ในส่วนของผลลัพธ์ของโครงการนี้ ก็เป็นที่คาดหวังว่า นอกจากโครงการจะผลิตหนังสือเพื่อใช้ในการเรียนการสอนญี่ปุ่นศึกษาแล้ว โครงการนี้จะสามารถสร้างแรงจูงใจให้นักวิจัยและนักวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษารุ่นใหม่ เข้ามาในแวดวงญี่ปุ่นศึกษามากขึ้น เพื่อทดแทนนักวิชาการรุ่นเก่าที่กำลังจะเกษียณอายุไป เพื่อรักษาสถานะและสร้างความเข้มแข็ง รวมถึงการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาต่อไป

โครงสร้างของหนังสือ

หนังสือเรื่อง “เปิดแฉ้ม แฉ้มมองญี่ปุ่น” นี้ เป็นการรวบรวมเนื้อหาที่เน้นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นในหลากหลายด้าน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และ สังคม รวมทั้งความสัมพันธ์กับประเทศไทย และบทบาทของญี่ปุ่นในภูมิภาคด้วย โดยเฉพาะความพยายามในการตอบคำถามว่า อะไรเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น นอกเหนือไปจากการอธิบายว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรและอย่างไรในสังคมญี่ปุ่น ในช่วงระยะเวลา 2 ทศวรรษที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 6 ภาค โดยที่บทนำ และ บทสรุป รวมอยู่ในภาค 1 และ ภาค 6

ในส่วนของภาค 1 เนื้อหาหลักของภาคนี้คือ การทบทวนสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในชุมชนทางวิชาการ ทั้งระดับระหว่างประเทศและในประเทศไทย ประกอบด้วย 2 บท โดยที่ บทที่ 1 จะกล่าวถึง ความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับไทยในปัจจุบัน ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ สังคม และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ในเวลาเดียวกันก็จะทบทวนสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยในปัจจุบันเทียบกับสถานการณ์ย้อนหลังไป 10 ปี เพื่อแสดงให้เห็นว่าการขยายตัวของญี่ปุ่นศึกษาในสังคมไทยมีข้อจำกัดอย่างไร และบทที่ 2 เป็นการ

ทบทวนสถานะของญี่ปุ่นศึกษาในชุมชนทางวิชาการในและนอกประเทศญี่ปุ่น ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะและผลกระทบที่เกี่ยวข้องต่อกันและกัน

ภาคที่ 2 เป็นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของญี่ปุ่นในปัจจุบัน ประกอบด้วย 2 บท โดยบทที่ 3 กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของญี่ปุ่นที่พาไปสู่สภาพสังคมสูงวัย และปัญหาต่าง ๆ ที่ตามมาพร้อมกับสถานการณ์ดังกล่าว รวมถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของรัฐบาลในปัจจุบันด้วย ส่วนบทที่ 4 อธิบายถึงพัฒนาการของอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่น โดยเฉพาะความสำเร็จของอานิเมะและมังงะซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของญี่ปุ่น ทั้งด้านการตลาด การค้า และอัตลักษณ์ของญี่ปุ่น

ภาคที่ 3 เน้นเรื่องการฟื้นฟูชนบท และการพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งผ่านกระบวนการต่าง ๆ เช่น ฟุรุซาโตะโนเซ และ มะจิซุกุริ เพื่อช่วยให้สังคมญี่ปุ่นก้าวผ่านความท้าทายเรื่องสังคมสูงวัยและความถดถอยของภาคชนบทไปได้ ในภาคนี้ประกอบด้วย 2 บท โดยที่ บทที่ 5 อธิบายเรื่องแนวคิดและการดำเนินงานของ ฟุรุซาโตะโนเซ ในฐานะกลยุทธ์ในการฟื้นฟูท้องถิ่นของรัฐบาลญี่ปุ่น และบทที่ 6 อธิบายเรื่องแนวคิดและการดำเนินงานของ มะจิซุกุริ ที่สัมพันธ์กับการออกแบบเมืองจากการฟื้นฟูท้องถิ่นทางประวัติศาสตร์อย่างมีส่วนร่วม

ภาคที่ 4 ให้ความสำคัญแก่ตัวแสดงใหม่ในสังคมญี่ปุ่นที่มีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน นั่นคือ ภาคประชาสังคม โดยดูบทบาทของภาคประชาสังคมทั้งในเรื่องนโยบายภายในประเทศ ได้แก่ การจัดการขยะอาหาร และนโยบายต่างประเทศ คือ นโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ในภาคนี้ประกอบด้วย 2 บทเช่นเดียวกับใน 3 ภาคก่อนหน้านี้ โดยที่บทที่ 7 ศึกษาความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมในการลดขยะและการสูญเสียอาหาร ในขณะที่ บทที่ 8 ศึกษาอิทธิพลของภาคประชาสังคมต่อนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่น

ภาคที่ 5 เป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างญี่ปุ่นกับไทย ในด้านต่าง ๆ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของทั้งสองประเทศ โดยประกอบด้วย 2 บท ที่ศึกษารากฐานการศึกษาที่แตกต่างกันในการอธิบายถึงพลวัตของความสัมพันธ์สองฝ่าย กล่าวคือ บทที่ 9 เป็นการศึกษาบทบาทของ IDE-JETRO ซึ่งเป็นสถาบันคลังสมองที่สำคัญในญี่ปุ่นที่ทำข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับประเทศไทย และ บทที่ 10 เป็นการศึกษาบทบาทของอินฟลูเอนเซอร์รางวัลผู้สร้างคุณประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ที่สะท้อนภาพญี่ปุ่นในจินตนาการของสังคมไทย

ภาคที่ 6 อันเป็นภาคสุดท้าย นอกจากจะมีบทที่ 11 ซึ่งเป็นบทสรุป ที่เป็นการสรุปเนื้อหาสำคัญของหนังสือที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของญี่ปุ่น ผ่านการอธิบายของผู้เขียนในแต่ละบทแล้ว ยังมี บทที่ 12 ซึ่งเป็นการนำเสนอ บทปริทัศน์หนังสือ เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาสำหรับเป็นแนวทางในการเลือกอ่านหนังสือที่เกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นด้วย โดยบทปริทัศน์หนังสือ ประกอบด้วยหนังสือ 2 เล่มที่ถูกเลือกอ่านทบทวนโดยผู้เขียน 2 คน คือ เกียวโตใต้ชะเง็อมคอยสุเทพ และ Japan's Approach to Legal and Judicial Development in Developing Countries: Building Trust and Partnership สำหรับหนังสือเล่มแรก เป็นการ “อ่านซ้ำ” เกียวโตใต้ชะเง็อมคอยสุเทพ อันเป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของสิ่งที่คุณเหมือนกัน และความเหมือนของสิ่งที่คุณแตกต่างกัน รวมถึงการใช้ข้อมูลหรือปรากฏการณ์ทางสังคมที่ปรากฏเบื้องหน้าสะท้อนลักษณะทางสังคมหรือถกเถียงกับแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ส่วนหนังสือเล่มที่ 2 มีความน่าสนใจในการแสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของเส้นทางการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่น ในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในประเทศกำลังพัฒนา ความท้าทายและอุปสรรค ไปจนถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นในประเทศผู้รับในด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ผ่านแนวคิดและวิธีการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาแบบญี่ปุ่นที่แตกต่างและมีเอกลักษณ์

เอกสารอ้างอิง

- ณัฐกฤตา ลีลาประเทือง, (2563). ผลกระทบของ CPTTP ต่อการเข้าถึงยาในประเทศไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 13(1), 173-189.
- พิมพ์ชนก ชาณูวิชิต. (2563). ผลกระทบข้อตกลง CPTPP ต่อสิทธิเกษตรกรรายย่อยในประเทศไทย. *วารสารสหศาสตร์ศรีปทุม ชลบุรี*, 6(2), 14-22.
- ศิริพร วัชชวัลคุ. (2566). ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น-ไทยกับความร่วมมือเพื่อการพัฒนาแบบไตรภาคีในประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. *รัฐศาสตร์สาร*, 44(2), 126-175.
- หงษ์ฟ้า ททรัพย์บุญเรือง และ ภูวิน บุญยะเวชชีวิน, (2562). ไทยแลนด์ 4.0 กับนโยบายต่างประเทศ: ยุทธศาสตร์การต่างประเทศ 5 มี. *Thai Journal of East Asian Studies* 23(2), 312-327.
- Chinwanno, C. (2009). Rising China and Thailand's Policy of Strategic Engagement. In Jun Tsunekawa (Ed.), *The Rise of China: Responses from Southeast Asia and Japan* (pp. 81-109). The National Institute for Defense Studies.
- Eastern Economic Corridor Office, (n.d.a). *EEC Brochure (1st Japanese Version)* [Brochure]. Retrieved December 5, 2023, from <https://www.eeco.or.th/en/filedownload/1180/file-eec-brochure-1st-japanese-version>
- Eastern Economic Corridor Office, (n.d.b). *EEC Brochure (2nd Japanese Version)* [Brochure]. Retrieved December 5, 2023, from <https://www.eeco.or.th/en/filedownload/1154/file-eec-brochure-2nd-japanese-version>

- Ganjanakhundee, S. (2020). Thailand's 'Complex Engagement' in Foreign Policy: A Balancing Act. *ISEAS-Yusof Ishak Institute: Perspective*, (23), 1-9.
- MOFA. (2019). *Opinion Poll on Japan in ASEAN Countries 2019*. <https://www.mofa.go.jp/files/000458739.pdf>
- Phongpaichit, P. (n.d.). *The State of Japanese Studies on Social Science in Thailand*. Retrieved December 6, 2023, from <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~ppasuk/japanesestudiesinthailand.pdf>
- Sakai, S. (2021). *Expectations of Japanese Companies in Thailand for the Thailand 4.0*. [PowerPoint slides]. BOI: The Board of Investment of Thailand. [https://www.boi.go.th/upload/content/15.15%20-%2016.30%20\(1\)%20-%20Mr.%20Soji%20Sakai,%20President,%20Japanese%20Chamber%20of%20Commerce%20\(JCC\),%20Bangkok_EN_5ab214ec8c6ff.pdf](https://www.boi.go.th/upload/content/15.15%20-%2016.30%20(1)%20-%20Mr.%20Soji%20Sakai,%20President,%20Japanese%20Chamber%20of%20Commerce%20(JCC),%20Bangkok_EN_5ab214ec8c6ff.pdf)
- Storey, I. (2015). *Trends in Southeast Asia: Thailand's Post-Coup Relations with China and America: More Beijing, Less Washington*. ISEAS Publishing.
- Wajjwalku, S. (2022). "Japan-Thailand Bilateral Relations and its Implications for Regional Cooperation" In Koki Shigenoi (ed.), *Japan's Role in southeast Asia Amidst the Great Power Competition and Its Implications for the EU-Japan Partnership*. (pp. 63-78), Konrad Adenauer Stiftung.

ภาคผนวก

ตารางที่ 1 ปริมาณการค้าและดุลการค้าของไทยต่อญี่ปุ่นในช่วงปี ค.ศ. 2013-2021 (ล้านบาท)

ปี	มูลค่า	การส่งออก	การนำเข้า	ดุลการค้า
2013	1,927,714.96	671,669.75	1,256,045.21	-584,375.46
2014	1,852,102.51	697,589.59	1,154,512.91	-456,923.32
2015	1,739,722.89	675,543.23	1,064,179.66	-388,636.43
2016	1,806,931.24	718,354.79	1,088,576.45	-370,221.67
2017	1,844,435.36	746,519.27	1,097,916.09	-351,396.83
2018	1,944,536.58	799,342.79	1,145,193.79	-345,851.00
2019	1,802,633.54	759,787.13	1,042,846.41	-283,059.28
2020	1,576,767.55	707,272.08	869,495.46	-162,223.38
2021*	1,425,867.35	581,007.70	844,859.65	-263,851.96

*Until September 2021

ที่มา Information and Communication Technology Center, Office of the Permanent Secretary, Ministry of Commerce in collaboration with Dept. of Custom, Ministry of Finance

ตารางที่ 2 ปริมาณการลงทุนของญี่ปุ่น จีน และ สหรัฐอเมริกา ในประเทศไทย
ในช่วงปี ค.ศ. 2013-2021 (ล้านบาท)

ปี	รวมปริมาณการลงทุน		
	ญี่ปุ่น	จีน	สหรัฐอเมริกา
2013	282,848	42,530	11,621
2014	293,334	33,707	130,921
2015	30,462	12,457	6,978
2016	57,466	32,537	9,320
2017	133,002	27,514	20,022
2018	74,416	55,475	333,955
2019	73,102	261,706	12,259
2020	75,946	31,465	24,555
2021*	67,817	23,709	26,936

* The 2021 data is from January to September 2021. The 2013–2020 data is full year.

ที่มา Thailand Board of Investment (BOI)

ตารางที่ 3 ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นแก่ประเทศไทย ในช่วงปี ค.ศ. 2013–2019 (ล้านดอลลาร์)

ปี	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ประเภท							
ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า	23.60	10.06	27.52	11.10	9.89	3.09	1.67
ความร่วมมือทางวิชาการ	48.72	39.47	19.62	24.76	28.20	26.70	26.36
ความช่วยเหลือด้านเงินกู้	-265.03	107.70	-130.33	75.79	53.40	-570.65	-534.51

ที่มา JICA Annual Report 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020

ตารางที่ 4 จำนวนของร้านอาหารญี่ปุ่นในประเทศไทย ในช่วงปี ค.ศ. 2013-2020

ปี	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
สถานที่								
กรุงเทพฯ	1,241	1,553	1,728	1,753	1,739	1,718	1,993	2,105
ต่างจังหวัด	565	721	891	960	1,035	1,286	1,644	1,989

ที่มา JETRO Bangkok

ตารางที่ 5 จำนวนสัญญาการทำธุรกิจแอนิเมชันในต่างประเทศของญี่ปุ่น ในช่วงปี ค.ศ. 2013-2020 (Number of overseas contracts (country-by-country)-based on the statistical survey involving the Japanese animation industry 2013-2020)

Year Category	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ไทย		54	54	108	139	34	39	122
สหรัฐอเมริกา		73	78	298	228	215	467	292
จีน		50	64	286	355	121	281	174
ไต้หวัน		81	76	152	230	155	62	200
เกาหลีใต้		90	78	171	308	163	77	203
แคนาดา		62	57	181	199	142	417	198

ที่มา Anime Industry Report (summary) 2014, 2014, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020

ตารางที่ 6 จำนวนนักเรียนไทยในญี่ปุ่น ในช่วงปี ค.ศ. 2013-2020

ปี	จำนวน	เปอร์เซ็นต์รวม
2013	2,876 (97,875)	1.7 (58.2)
2014	3,250 (94,399)	1.8 (51.3)
2015	3,526 (94,111)	1.7 (45.2)
2016	3,842 (98,483)	1.6 (41.2)
2017	3,985 (107,260)	1.5 (40.2)
2018	3,962 (114,950)	1.3 (38.4)
2019	3,847 (124,436)	1.2 (39.9)
2020	3,032 (121,845)	1.1 (43.6)

ที่มา JASSO. Result of an annual survey of international students in Japan 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020

ตารางที่ 7 จำนวนนักศึกษา สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่

ปริญญาตรี (สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น)				ปริญญาโท (สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา)		
ปีการศึกษา	ภาคปกติ	ภาคพิเศษ	รวม	ภาคปกติ	ภาคพิเศษ	รวม
ภาคเรียนที่ 1/2554	136	19	155			
ภาคเรียนที่ 2/2554	136	2	138			
ภาคเรียนที่ 3/2554	167	2	169			
ภาคเรียนที่ 1/2555	144	2	146			
ภาคเรียนที่ 2/2555	141	1	142			
ภาคเรียนที่ 3/2555	168	1	169		10	10
ภาคเรียนที่ 1/2556	133	1	134		12	12
ภาคเรียนที่ 2/2556	131		131		12	12
ภาคเรียนที่ 3/2556	101		101		14	14
ภาคเรียนที่ 1/2557	121		121		18	18
ภาคเรียนที่ 2/2557	121		121		15	15
ภาคเรียนที่ 3/2557	125		125		19	19
ภาคเรียนที่ 1/2558	123		123		18	18
ภาคเรียนที่ 2/2558	120		120		20	20
ภาคเรียนที่ 3/2558	129		129		24	24
ภาคเรียนที่ 1/2559	128		128		25	25
ภาคเรียนที่ 2/2560	142		142		19	19
ภาคเรียนที่ 2/2561	149		149			

ที่มา <https://www3.reg.cmu.ac.th/mis-reg/misreport/indexb.php>

ตารางที่ 8 จำนวนนักศึกษาในสาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ภาคเรียน/ ปีการศึกษา	ระดับ			
	รวม ป.ตรี (สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น)	รวม ป.โท (สาขาญี่ปุ่นศึกษา)	รวม ป.เอก	รวม
2554	23	-	-	23
2555	40	-	-	40
2556	24	-	-	24
2557	25	5	-	30
2558	21	3	-	24
2559	23	6	-	29
2560	21	5	-	26
2561	63	2	-	65
2562	42	1	-	43
2563	56	4	-	60
2564	56	9	-	65
2565	56	3	-	58
2566	52	1	-	53

ที่มา <https://www.reg.tu.ac.th/th/post/read/267>

ตารางที่ 9 จำนวนโครงการวิจัยเรื่องญี่ปุ่นที่ดำเนินการโดยศูนย์วิจัยภายใต้มหาวิทยาลัย ในช่วงปี ค.ศ. 2010-2023

สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์		สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย		มหาวิทยาลัย เชียงใหม่	
ปี	จำนวน	ปี	จำนวน	ปี	จำนวน
2010-2014	3 โครงการ (1 โครงการในทุก ๆ 2 ปี)	2022	1 โครงการ	2016	1 โครงการ
2015-2019	3 โครงการ (1 โครงการในทุก ๆ 2 ปี)			2017	1 โครงการ
2020-2023	6 โครงการ (1 โครงการต่อ 1 ปี)				

ที่มา <https://www.asia.tu.ac.th> ; <https://www.ias.chula.ac.th> ; <https://www.human.cmu.ac.th>

ตารางที่ 10 จำนวนบทความทางวิชาการในวารสารของศูนย์วิจัยภายใต้มหาวิทยาลัย ในช่วงปี ค.ศ. 2018-2023

สิ่งพิมพ์	2018	2019	2020	2021	2022	2023
วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (IEAS TU The Journal of East Asian Studies): จำนวนบทความเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่น ข้อสังเกต: มีจำนวนบทความเกี่ยวกับประเทศจีนและประเทศเกาหลีมากกว่า	2	5	-	-	1	-
วารสาร Asian Review (IAS CU Asian Review) ข้อสังเกต: มีจำนวนบทความเกี่ยวกับประเทศจีนและประเทศเกาหลีมากกว่า	-	-	-	-	-	1
Publications	2018	2019	2020	2021	2022	2023
เอเชียปริทัศน์ IAS CU Asia Paridasara ข้อสังเกต: มีจำนวนบทความเกี่ยวกับประเทศจีนและประเทศเกาหลีมากกว่า	-	2	-	-	-	-

ที่มา <https://www.asia.tu.ac.th> ; <https://www.ias.chula.ac.th>

ตารางที่ 11 จำนวนบทความที่ตีพิมพ์ในเอกสารหลังการประชุมวิชาการญี่ปุ่น
ศึกษา ในช่วงปี ค.ศ. 2007-2022

จำนวนบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารการประชุมวิชาการ			
สาขามนุษยศาสตร์		สาขาสังคมศาสตร์	
2007	13	2007	16
2008	7	2008	13
2009	15	2009	16
2010	22	2010	26
2011	21	2011	17
2012	11	2012	11
2013	13	2013	11
2014	12	2014	8
2015	3	2015	3
2016	8 (2017)	2016	9 (2017)
2017	8 (2018 no.1)	2017	3 (2018 no.1)
2018	16 (2018 no.2)	2018	3 (2018 no.2)
2019	10	2019	0
2020	7	2020	3
2021	14	2021	4
2022	11	2022	1

ที่มา <https://www.jsat.or.th>

ตารางที่ 12 จำนวนโครงการวิจัยของ Japan Watch Project ในช่วงปี ค.ศ. 2016-2020

ปี	การเมืองการปกครอง	นโยบายต่างประเทศและความมั่นคง	เศรษฐกิจ	สังคมและวัฒนธรรม
2016	0	1	2	3
2018	0	0	0	1
2019	1	0	2	2
2020	2	0	0	0

ที่มา <https://www.japanwatch.today>

ตารางที่ 13 งบประมาณที่ The Japan Foundation ให้การสนับสนุนแก่สมาคมญี่ปุ่นศึกษาแห่งประเทศไทย ในช่วงปี ค.ศ. 2013-2023

ปี	จำนวน (บาท)
2013	1,648,400
2014	1,431,200
2015	1,400,000
2016	1,124,231
2017	1,200,000
2018	1,177,000
2019	934,579
2020	820,800
2021	792,700
2022	849,000
2023	793,000

ที่มา The Japan Foundation, Bangkok Office

บทที่ 2

ญี่ปุ่นศึกษาและการศึกษาการเปลี่ยนแปลง

นรุตม์ เจริญศรี

บทคัดย่อ

คำถามหลักของบทนี้คือ เป้าหมายของญี่ปุ่นศึกษาคืออะไรในยุคปัจจุบัน และอะไรคือความท้าทายของญี่ปุ่นศึกษาทั้งปัจจุบันและในอนาคต ข้อเสนอของบทนี้คือ ญี่ปุ่นศึกษาได้เปลี่ยนแปลงจากการที่เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจญี่ปุ่นในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยมีเป้าหมายทางการเมืองอยู่เบื้องหลัง ได้กลายเป็นการพยายามเข้าใจญี่ปุ่นเพื่อเป้าหมายที่หลากหลาย เช่น เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม การเมืองและความมั่นคง การตั้งเป้าหมายให้กับ “ญี่ปุ่นศึกษา” จึงต้องไปไกลกว่าการมองญี่ปุ่นจากมิติทางรัฐศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ไปสู่การมองญี่ปุ่นอย่างสหวิทยาการ รอบด้าน และตั้งต้นคำถามใหม่อีกครั้งว่า เราจะเข้าใจญี่ปุ่นไปเพื่ออะไรในสังคมโลกที่กำลังดำเนินอยู่

คำสำคัญ: ญี่ปุ่นศึกษา, อาณาบริเวณศึกษา, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

Abstract

The main questions of this article are: What is the current goal of education in Japan, and what are the challenges facing Japanese education both now and in the future? This article contends that Japanese studies has evolved from initially understanding Japan in the cultural context with political goals in the background to attempting to comprehend Japan for diverse purposes such as economy, culture, society, politics, and security. Setting goals for “Japanese Studies” requires going beyond viewing Japan from the perspective of political science and international relations, delving into interdisciplinary and global perspectives. It prompts a new set of questions, asking why we should understand Japan in the current global society and what purpose it serves.

Keywords: Japanese studies, area studies, international relations

บทนำ

บทนี้ต้องการทำความเข้าใจ “การเปลี่ยนแปลง” ที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น เมื่อดูหนังสือจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับการเมืองญี่ปุ่น คำสร้อยที่ถูกใช้ในการตั้งชื่อหนังสือหลายเล่มมักมีคำว่า “ความต่อเนื่องและความเปลี่ยนแปลง” (Continuity and Change) (ดู Graham and Maswood, 2002; Reischauer and Jansen, 2001; Lam and Jain, 2022; Metzger-Court and Pascha, 2013; Beeman, 2003) คำถามคือ อะไรคือ “ความต่อเนื่อง” และอะไรคือ “ความเปลี่ยนแปลง” ทางการเมืองที่นักวิชาการพยายามตอบคำถามจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่น เพราะเมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นแล้ว ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับประสบการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศและการตั้งอยู่ภายใต้การปกครองของสหรัฐอเมริกา ในช่วงปี ค.ศ. 1945-1952 ที่กลายเป็นเสมือนการวางรากฐานทางสังคมการเมือง เศรษฐกิจ และการระหว่างประเทศของญี่ปุ่นมา มีพิกกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่พรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party: LDP) ที่ครองอำนาจในการเมืองญี่ปุ่นมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1955 จนกลายเป็น “ระบอบ 1955” (1955 System)²

แม้ว่าการเมืองของญี่ปุ่นจะมีทั้งความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงบางลักษณะ แต่มิติอื่น ๆ ของประเทศญี่ปุ่นก็มีทั้งสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยไปตามแต่กรณี สังคมญี่ปุ่นเองถูกมองว่ามีความสามารถในการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นเอาไว้ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เข้ามาปะทะประเทศได้อย่างดี ความพยายามนี้เกิดขึ้นจากความร่วมมือกันของหลายกระทรวง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นนั้น “เป็นผลมาจากและมีผลต่อ” ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยและเงื่อนไขภายในและภายนอกประเทศ หากมองย้อนไปในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นที่มีทั้งช่วงที่ญี่ปุ่นเปิดประเทศเพื่อทำการค้าและติดต่อกับต่างประเทศ หรือช่วงที่ญี่ปุ่นปิดประเทศ เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์

² แม้ว่าพรรค LDP จะเคยแพ้การเลือกตั้งอยู่สองครั้ง คือในการเลือกตั้งในปี ค.ศ. 1993 และปี ค.ศ. 2012 แต่ก็ยังเป็นเพียงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น

เหล่านั้นมีส่วนที่ทำให้ญี่ปุ่นพัฒนาตนเองจากมิติต่าง ๆ และเป็นรากฐานให้เป็นญี่ปุ่นดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งการเปิดรับวัฒนธรรมจีน สถาปัตยกรรม วัฒนธรรมอาหารและเครื่องดื่ม ภาษา การจัดความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงและสถาบันต่าง ๆ ในสังคม

การศึกษาญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นพื้นที่ของการศึกษานั้นสามารถทำได้หลายวิธีและแตกต่างกันไปตามแต่ละการมองโลก หลักทฤษฎี วิธีการศึกษา จนทำให้ความแตกต่างเป็นเสน่ห์ของ “อาณาบริเวณศึกษา” (area studies) เพราะเมื่อเปลี่ยนจุดยืน เปลี่ยนวิธีการศึกษา เปลี่ยน “เลนส์” วิธีการมองแล้วก็จะพบว่า ผลการวิเคราะห์และการนำไปแปลงสู่นโยบายเพื่อเข้าใจหรือตอบสนอง รับมือ หรือตอบโต้กับปรากฏการณ์ก็ย่อมมีความแตกต่างกันออกไป ความหลากหลายของสาขาวิชาและวิธีการศึกษาเป็นสิ่งที่ทำให้การศึกษาแบบอาณาบริเวณศึกษามีลักษณะที่โดดเด่น เพราะเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าการจะเข้าใจพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งผ่านปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ ต้องอาศัยเครื่องมือที่แตกต่างกัน

ญี่ปุ่นในฐานะอาณาบริเวณศึกษา

แม้ว่าการศึกษาแนวอาณาบริเวณศึกษาจะเริ่มเกิดขึ้นมานานแล้วตั้งแต่ช่วงประมาณสงครามโลกครั้งที่สองที่เริ่มมีการพยายามทำความเข้าใจพื้นที่อื่น ๆ อย่างเป็นระบบ เป้าหมายในช่วงนั้นคือการพยายามหาข่าวกรองในภารกิจทางการทหารของสหรัฐอเมริกา (Khostowjah, 2011, p. 134) หรือตามที่ McMorran (2016) กล่าวไว้ว่าการศึกษาด้านอาณาบริเวณศึกษาในสหรัฐอเมริกา นั้นเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1940 ซึ่งเป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกา พยายามที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับภัยคุกคามที่อาจจะเกิดขึ้น ดังนั้นต้องพยายามผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ที่ห่างไกลจากสหรัฐอเมริกา เพื่อให้ประชาชนได้ทราบถึงภัยเหล่านั้น McMorran ชี้ว่าวิธีการศึกษาอาณาบริเวณต่าง ๆ นั้นดำเนินการผ่านการสร้างโรงเรียนสอนภาษา ที่ช่วยให้ความรู้กับทหารที่จะเข้าไปสืบหาข้อมูลในพื้นที่ โดยเริ่มจากฝึกภาษาญี่ปุ่นให้ทหารก่อน ก่อนจะพัฒนาอาณาบริเวณศึกษาไปยัง

ภาษาเกาหลี จีน และเวียดนาม (McMorran, 2016, p. 816) โดยนักวิชาการในสหรัฐอเมริกาที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาญี่ปุ่นคือ Ruth Benedict ซึ่งเป็นนักวิชาการมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropologist)

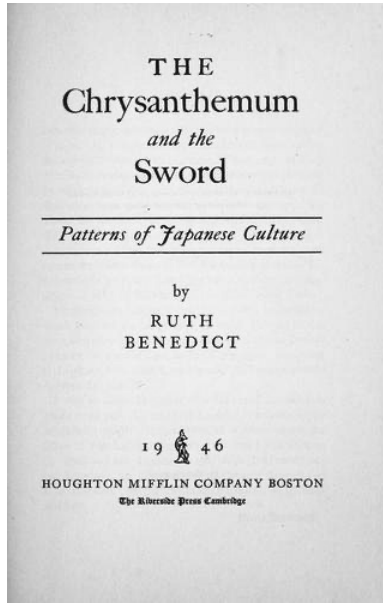
ภาพที่ 1 Ruth Benedict
ที่มา Wikipedia

การก่อตัวของอาณาบริเวณศึกษาเป็นการผสมผสานกันระหว่างสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ การใช้เครื่องมือด้านภาษาเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่หนึ่ง ๆ ได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ดังที่ Robert Hall นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นได้เคยเขียนรายงานต่อสภาวิจัยสังคมศาสตร์ (Social Science Research Council) ว่าเพื่อจะทำการ

ศึกษาอาณาบริเวณมีความเป็นสถาบันขึ้นมา (the institutionalization of area studies) จะช่วยให้เกิดผลสามประการที่สำคัญ คือ ประการแรก การทำให้มนุษยศาสตร์ รวมไปถึงการศึกษาภาษาต่างประเทศ เข้ามามีส่วนในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโลก ประการที่สองคือ อาณาบริเวณศึกษาจะเป็นสิ่งที่เชื่อมมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เข้าไว้ด้วยกันผ่านการศึกษาแบบสหวิทยาการ และประการสุดท้ายก็คือ การศึกษาแบบอาณาบริเวณศึกษาจะช่วยปกป้องผลประโยชน์ของสหรัฐอเมริกา ในการเมืองระหว่างประเทศไว้ได้ โดยเฉพาะการต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ (Katzenstein, 2002, p. 130)

แม้ว่าในภูมิภาคอื่น ๆ จะมีการศึกษาในระดับ “ภูมิภาค” ที่เน้นการอธิบายพลวัตของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาค หรือปัจจัยที่เข้ามาส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของภูมิภาคที่เชื่อมโยงถึงกัน เช่น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา เอเชียใต้ศึกษา แอฟริกันศึกษา เป็นต้น แต่ในกรณีของญี่ปุ่นศึกษากลับแตกต่างไป ญี่ปุ่นกลับได้พื้นที่ของการศึกษาในฐานะประเทศที่ค่าเท่ากับภูมิภาค McMorran (2016) ชี้เอาไว้ว่า ผลพวงที่สำคัญของการทำให้ญี่ปุ่นที่เป็นประเทศแต่มีค่าเท่ากับอาณาบริเวณศึกษาเป็นผลมาจากงานศึกษา เรื่อง “ดอกเบญจมาศและกระบี่: รูปแบบของวัฒนธรรมญี่ปุ่น” (*The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Cultures*) (1946) ของ Ruth Benedict ที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1946 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่สองแล้ว หนังสือเล่มดังกล่าวให้ภาพของการที่มองญี่ปุ่นแตกต่างออกไปจากวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งคุณลักษณะสำคัญก็คือการมองสังคมญี่ปุ่นว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันเป็นเพราะสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ชาติพันธุ์มีความเป็นหนึ่งเดียว และภาษาที่ใช้ในประเทศเป็นภาษาเดียว อีกทั้งญี่ปุ่นเองก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่ช่วยสกัดกั้นการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชีย ดังนั้น การเมืองและเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่เปลี่ยนแปลง ผนวกกับความสำคัญของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่อาณาบริเวณศึกษาเฉพาะ (McMorran, 2016, p. 818; Dore, 2008, p. 12)

ภาพที่ 2 ปกในของหนังสือ “ดอกเบญจมาศและกระบี่:
รูปแบบของวัฒนธรรมญี่ปุ่น” ที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1946
ที่มา <https://openlibrary.org>

เมื่อความต้องการเข้าใจญี่ปุ่นเริ่มปรากฏขึ้น ทำให้พัฒนาการทางวิชาการเริ่มก่อตัวในประเทศต่าง ๆ เช่น ประเด็นของญี่ปุ่นศึกษาในสหรัฐอเมริกา เริ่มต้นจากการที่ญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิด หรืออย่างน้อยก็อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของสหรัฐอเมริกา หลังสงครามโลก ทำให้ประเด็นต่าง ๆ ที่นักวิชาการสหรัฐอเมริกาสนใจและอธิบายญี่ปุ่นแตกต่างไปจากประเทศอื่น ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ญี่ปุ่นกับเกาหลีใต้จะถูกเน้นศึกษาเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ ในขณะที่จีนกับเกาหลีเหนือจะเน้นไปที่ประเด็นเรื่องคอมมิวนิสต์ (Cumings, 1997, p. 8) ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1944 สำนักงานข้อมูลสงครามแห่งสหรัฐอเมริกา (The US Office of War Information) ได้สั่งการให้ Benedict ศึกษา “คนญี่ปุ่น” ดังที่ Benedict ได้เคยบันทึกเอาไว้ว่า “คนญี่ปุ่นเป็นศัตรู

ที่แตกต่างกัน (alien) ที่สุดเท่าที่สหรัฐอเมริกาเคยสู้รบมาด้วย เราต้องเข้าใจ พฤติกรรมของพวกเขาเพื่อที่จะหาทางรับมือ” (Benedict, 1946, p. 1)

ส่วนอีกฟากหนึ่งของมหาสมุทรแอตแลนติก อังกฤษก็มีความพยายามที่จะเข้าใจญี่ปุ่นเช่นเดียวกัน ความต้องการองค์ความรู้ด้านเอเชียศึกษาในอังกฤษนั้นเห็นได้จาก “รายงานของคณะกรรมการข้ามภาคสืบข้อมูลตะวันออก สลาฟ ยุโรปตะวันออก และแอฟริกา” (*Report of the Interdepartmental Commission of Enquiry on Oriental, Slavonic, East European and African*) (1947) ซึ่งถูกจัดทำโดยคณะกรรมการจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง องค์ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นเน้นไปด้านภาษาและวัฒนธรรมผ่านการศึกษาและเผยแพร่ของทั้งนักวิชาการอย่าง Sir Ernest Mason Satow (ค.ศ. 1843-1929) และ William George Aston (ค.ศ. 1841-1911) ที่ทำหน้าที่เป็นล่ามภาษาญี่ปุ่นและได้ออกหนังสือเกี่ยวกับภาษาญี่ปุ่นต่อมา ในช่วงก่อนสงคราม นักการทูตและทหารเองก็มีส่วนในการศึกษาและเผยแพร่ภาษาญี่ปุ่น โดยเฉพาะเรื่องไวยากรณ์และศิลปะแขนงต่าง ๆ (Kornicki, 2016) Kornicki (2016, p. 14) เสนอว่าบริบทหลักที่เร่งให้เกิดกระบวนการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่น และการผลิตผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นก็คือเหตุการณ์ที่ญี่ปุ่นบุกเข้ามาลาลายา และชองกงในช่วงปลายทศวรรษที่ 1930 และต้นทศวรรษที่ 1940 ในช่วงก่อนที่ญี่ปุ่นจะโจมตีอ่าวเพิร์ล (Pearl Harbor) ความพยายามดังกล่าวนำมาสู่การก่อตั้งโรงเรียนที่ฝึกสอนด้านญี่ปุ่นโดยเฉพาะ โดยจัดตั้งอยู่ในโรงเรียนข้าราชการกองพิเศษ (Inter-Service Special Intelligence School) ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองเบดฟอร์ด (Bedford)

ในสหราชอาณาจักร ญี่ปุ่นศึกษาเกิดขึ้นแตกต่างไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ญี่ปุ่นศึกษาเป็นสาขาหนึ่งของเอเชียตะวันออกศึกษา (East Asian Studies) ในขณะที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (Southeast Asian Studies) เป็นการศึกษาทั้งภูมิภาค ในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาในฐานะอาณานิคมศึกษาเกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองที่มีสหรัฐอเมริกา เป็นผู้นำ

แนวทางการศึกษา ส่วนในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และญี่ปุ่นศึกษานั้นได้รับอิทธิพลจาก “ราชสมาคมเอเชียแห่งบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์” (The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland) หรือที่เป็นที่รู้จักกันในนาม “ราชสมาคมเอเชีย” (Royal Asiatic Society: RAS) ที่ก่อตั้งในปี ค.ศ. 1784 RAS ก่อตั้งครั้งแรกมีเป้าหมายเพื่อที่จะศึกษาประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ วรรณคดี และศิลปะที่เกี่ยวข้องกับเอเชีย ผู้ก่อตั้งคือ Sir William Jones ผู้เคยทำงานด้านการศาลในอินเดีย และต้องการเก็บรวบรวมข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับตะวันออก (Orient)

ภาพที่ 3 สัญลักษณ์ของราชสมาคมเอเชีย ที่มา Wikipedia

การก่อตั้งสมาคมที่ศึกษาเกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ ในเอเชียเป็นความพยายามของประเทศอังกฤษที่ต้องการจะศึกษาประเด็นต่าง ๆ ในเอเชีย โดยในอังกฤษเองมีการก่อตั้งราชสมาคมเอเชียขึ้นมาในปี ค.ศ. 1824 และมี “สาขา” (branch) ของประเทศต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในโคลอมโบ (Colombo) มีราชสมาคมเอเชียแห่งศรีลังกา (ก่อตั้ง ค.ศ. 1784) ที่สิงคโปร์มีราชสมาคมเอเชียแห่งสิงคโปร์ (ก่อตั้ง ค.ศ. 1866) ที่เซี่ยงไฮ้ (Shanghai) (ก่อตั้ง ค.ศ. 1886) ที่โซล (Seoul) มีราชสมาคมเอเชียสาขากาฬหี (ก่อตั้ง ค.ศ. 1884) ที่มาเลเซียมีราชสมาคมเอเชียสาขามาเลเซีย (ก่อตั้ง ค.ศ. 1877) แต่ในกรณีของญี่ปุ่นนั้น หน่วย

งานที่มีความสำคัญต่อญี่ปุ่นศึกษาคือ “สมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่น” (สมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่น หรือ 日本アジア協会) ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1872 โดยก่อตั้งครั้งแรกที่โยโกฮาม่า (ปัจจุบันสำนักงานใหญ่อยู่ที่โตเกียว) ผู้ที่มีส่วนสำคัญต่อการก่อตั้งสมาคมดังกล่าวคือ Ernest Mason Satow และ John Harrington Gubbins นอกจากนี้ยังมีบุคคลจากอีกหลากหลายอาชีพมาร่วมก่อตั้งในช่วงแรก ไม่ว่าจะเป็นหมอ วิศวกร ทนายความ หมอสอนศาสนา นายทหาร อาจารย์ หรือนักการทูตชาวอังกฤษและญี่ปุ่น รวมไปถึงข้าราชการของญี่ปุ่น ด้วยความหลากหลายของสมาชิกนี้เอง Kendrick (1978) จึงเสนอว่าสมาคมนี้ไม่ได้ถูกครอบงำโดยหมอสอนศาสนาหรือพ่อค้าวานิชย์แบบที่ครอบงำสมาคมอื่น ๆ ในเอเชีย (Farrington, 1976, p. 82; Kendrick, 1978, p. 51) หลังการก่อตั้งสมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่น ทางสมาคมตีพิมพ์เผยแพร่วารสารชื่อ “Transactions” ซึ่งในช่วงแรก ๆ นั้นมีบทความจากชาวอังกฤษตีพิมพ์อยู่ไม่น้อย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจำนวนของชาวอังกฤษที่อยู่ในญี่ปุ่นที่มีความรู้เกี่ยวกับประเทศและภาษาวัฒนธรรมญี่ปุ่น (Kornicki, 2016, p. 6)

แม้จะมีการกล่าวว่สมาคมเป็นสาขาของราชสมาคมเอเชียจากอังกฤษ เพราะแม้แต่ราชสมาคมเอเชียก็คิดเช่นนั้น แต่ Douglass Moore Kendrick เขียนไว้ในหนังสือ “ศตวรรษแห่งการศึกษาญี่ปุ่นในโลกตะวันตก: ร้อยปีแรกของสมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่น, ค.ศ. 1872-1972” (*A Century of Western Studies of Japan: The First Hundred Years of the Asiatic Society of Japan, 1872-1972*) ว่ามันไม่ได้มีความสัมพันธ์ระหว่างราชสมาคมเอเชียในอังกฤษกับในญี่ปุ่น สาเหตุอาจจะเป็นเพราะสมาชิกของสมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่นไม่ได้มีสมาชิกชาวอังกฤษมาก ซึ่งแตกต่างไปจากราชสมาคมเอเชียในอินเดีย ฮอลันดา หรือประเทศอื่น ๆ อีกทั้งหากสังเกตให้ดีจะเห็นว่าสมาคมเอเชียแห่งญี่ปุ่นไม่ได้มีคำว่า “ราช” (Royal) อยู่ในชื่อแบบที่เป็นสมาคมในอังกฤษ ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าสมาคมนี้ไม่ได้เน้นแต่ชาวญี่ปุ่นและครอบครัวจักรพรรดิญี่ปุ่น (Otness, 1995, pp. 239-240)

จากตัวอย่างที่ได้แสดงให้เห็นถึงการก่อตัวขึ้นของญี่ปุ่นศึกษาในสองประเทศมหาอำนาจทางความรู้และการเมืองของโลกจะเห็นได้ว่า ญี่ปุ่นศึกษาไม่ได้ก่อตัวขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการเข้าใจประเทศในฐานะที่เป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการทูตแบบฉันมิตร รากฐานของญี่ปุ่นศึกษาในโลกเป็นเรื่องของการเมืองระหว่างประเทศและการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าใจความแตกต่างโดยหวังผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ พัฒนาการของอาณาบริเวณศึกษาจะเป็นเรื่องที่ถูกโยกกับการเมืองทั้งภายในและระดับระหว่างประเทศอย่างปฏิเสธไม่ได้ ในกรณีของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน การกำเนิดของญี่ปุ่นศึกษาอย่างเป็นระบบเกิดขึ้นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เริ่มมีการสอนภาษาญี่ปุ่นเป็นที่แรกของประเทศไทย ตามมาด้วยการก่อตั้งศูนย์ญี่ปุ่นศึกษา

ญี่ปุ่นศึกษาในปัจจุบัน

แม้ว่าในอดีต การอธิบายเรื่องญี่ปุ่นศึกษาจะเน้นไปที่พัฒนาการของประเด็นและแนวทางการศึกษาว่ามีพัฒนาการแบ่งออกเป็นกี่ช่วง และในแต่ละช่วงมีประเด็นหรือคุณลักษณะพิเศษอย่างใดบ้าง เช่น การศึกษาของ Neustupný³ (1980) ที่อธิบายวิธีการศึกษาญี่ปุ่นว่าแบ่งออกเป็นสามช่วงคือ ช่วง Japanology ช่วงญี่ปุ่นศึกษา (Japanese Studies) และช่วงญี่ปุ่นร่วมสมัย (Contemporary Japan) โดยช่วงแรกคือ “Japanology” เป็นช่วงที่ผู้ที่ศึกษาพยายามทำความเข้าใจผ่านการสร้างกรอบการมองประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรมในระดับระหว่างประเทศเน้นปรัชญา ประวัติศาสตร์ ศาสนา ชาติพันธุ์วิทยา ในช่วงเวลานี้ การศึกษาไม่ได้เน้นเรื่องเศรษฐกิจ การเมืองหรือการทหาร ทำให้จำนวนการศึกษาในช่วงแรกนี้มีจำนวนไม่มาก การมองญี่ปุ่นในช่วงนี้มักมองญี่ปุ่นในแง่ดี โดยชี้ไปที่ความโดดเด่นทางด้านวัฒนธรรม ในช่วงนี้การศึกษาญี่ปุ่นยังไม่มีเครื่องมือในการศึกษาที่ชัดเจน

³ Jiří V. Neustupný เป็นนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ผู้ก่อตั้งภาควิชาญี่ปุ่นศึกษาที่มหาวิทยาลัยโมนาช (Monash University) ประเทศออสเตรเลีย เขาสำเร็จการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นและตะวันออกไกลจากมหาวิทยาลัยชาร์ลส์ (Charles University) และเคยเป็นนักวิจัยที่มหาวิทยาลัยโตเกียว (University of Tokyo) แลได้รับปริญญาเอกจาก The Oriental Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences.

ในช่วงที่สองคือช่วงญี่ปุ่นศึกษา (Japanese Studies) เป็นช่วงประมาณ สงครามโลกครั้งที่สองในสหรัฐอเมริกา มีการก่อตั้งภาควิชาเอเชียตะวันออก ศึกษาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมไปถึงการสอนภาษา วรรณกรรม หรือ ประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน ในช่วงเวลานี้เริ่มมีการมองโดยใช้ศาสตร์ของสาขา วิชาต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือโดยเริ่มมองอย่างเป็นโครงสร้าง ผู้ที่ศึกษาญี่ปุ่นไม่ได้ อยู่ในภาควิชาญี่ปุ่นศึกษาเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่กระจายอยู่ตามภาค วิชาต่าง ๆ ผู้คนเริ่มหันมาสนใจประเด็นที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การศึกษาในช่วงนี้มีผลอย่างมากต่อการทำความเข้าใจญี่ปุ่นและส่งผลต่อแนวคิดการมองญี่ปุ่นมาจนถึงปัจจุบัน เช่น การบอกว่า สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่เน้นกลุ่ม (group-oriented) มีความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน (homogenous) เป็นระเบียบเรียบร้อย Neustupný (1980, p. 23) ยัง ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกว่า การเปลี่ยนผ่านจาก Japanology มาเป็นญี่ปุ่นศึกษา กลับไม่มีความต่อเนื่อง เพราะในช่วงแรก คนที่เริ่มมาศึกษาเน้นเรื่องวัฒนธรรม ที่พยายามเข้าใจญี่ปุ่นแต่ในขณะที่ช่วงที่สอง คนเริ่มเข้ามาศึกษาเพราะปัจจัยทาง สงคราม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษาญี่ปุ่นไปอย่างมาก เพราะในช่วง แรกการศึกษาญี่ปุ่นเป็นการศึกษาเพื่อเป้าหมายทางวิชาการ คนที่ศึกษาจะออกไปเป็นนักวิชาการ ในขณะที่ช่วงที่สองนั้น คนเข้ามาศึกษาโดยมีเป้าหมายทางการ เมืองหรือเศรษฐกิจ ตัวอย่างของคนกลุ่มนี้เช่น H. Borton หรือ E. O. Reischauer เป็นต้น

ในช่วงที่สามคือ ช่วงญี่ปุ่นร่วมสมัย (Contemporary Japan) ตามความ เห็นของ Neustupný (1980, pp. 23-28) คือ การเปลี่ยนแปลงการศึกษาจาก ช่วงญี่ปุ่นศึกษามาเป็นช่วงญี่ปุ่นร่วมสมัยคือ (1) การเปลี่ยนผู้ศึกษาเอง จากที่ยุค ที่สองนั้นนักวิชาการมักเป็นคนที่ไม่ใช่คนญี่ปุ่นแต่ศึกษาญี่ปุ่น กลายเป็นยุคที่ สามที่คนศึกษาจะเป็นคนที่อาจจะมิใช่ความเป็นญี่ปุ่น เข้าใจสังคมญี่ปุ่นดี พุดภาษาญี่ปุ่นได้ดี และเริ่มมองญี่ปุ่นตามความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น หรืออาจกล่าว ได้ว่า เมื่อผู้ศึกษามีความเป็นญี่ปุ่น (ไม่ว่าจะเกิด เต็บโต หรือเป็นลูกครึ่ง) ทำให้

การมองญี่ปุ่นเริ่มจากการมองจากภายในมากกว่าการมองจากภายนอกเพียงอย่างเดียว ทำให้การมองญี่ปุ่นเริ่มมองจากความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น ไม่มองญี่ปุ่นในแง่ดีเสมอไป (2) การศึกษาญี่ปุ่นเริ่มมีการมองตัวแปรที่มากขึ้นเวลาศึกษาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่น แต่เดิมเวลาศึกษาศิลปะ ก็จะมองแต่ศิลปะเพียงอย่างเดียว แต่ในยุคที่สามนี้จะเป็นการมองศิลปะในบริบทสังคมมากขึ้น การศึกษาญี่ปุ่นยังเริ่มมีการมองความขัดแย้งในฐานะที่เป็นตัวแปรที่สำคัญในสังคมและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ประเด็นต่อมาคือการศึกษาเน้นไปที่เรื่องการเมืองกระบวนการมากกว่าการมองญี่ปุ่นในฐานะสังคมหรือหน่วยในภาพรวม เพราะผู้คนในยุคที่สามนี้พยายามมองการเปลี่ยนแปลงในภาพกว้าง พยายามทำความเข้าใจกระบวนการต่าง ๆ มากกว่าการมองสภาพปัจจุบันของสังคมเพียงอย่างเดียว ประเด็นการมองถัดมาคือการมองว่าการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นจากการที่ตัวแปรในสังคมมีการพึ่งพิงกันจนทำให้เราไม่สามารถแยกการศึกษาตัวแปรแต่ละตัวออกจากกันได้

ข้อสังเกตของ Neustupný ที่มีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1980 อาจจะแตกต่างจากข้อสังเกตของนักวิชาการในปัจจุบันที่มองพัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษา เพราะการเปลี่ยนแปลงของการเมืองญี่ปุ่นที่เปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่อง การผ่านช่วงเวลาญี่ปุ่นรุ่งโรจน์ทางเศรษฐกิจ การเป็นแม่แบบ (model) กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเทศทำให้เกิดพลวัตภายในสังคมญี่ปุ่นเอง ทั้งด้านวัฒนธรรม ดั้งเมือง กฎหมาย สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พลังงาน เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในญี่ปุ่นจึงต้องใช้เครื่องมือ แนวทาง วิธีการ หรือหลักคิดที่แตกต่างกันเพื่อทำความเข้าใจตัวแสดง ปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ อย่างรอบแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary) หรือแนวพหุศาสตร์ (multidisciplinary) แบบที่ต้องใช้เครื่องมือทั้งที่เป็นภาษาญี่ปุ่นและไม่ใช่ภาษาญี่ปุ่นมาเข้าใจการเมือง สังคม การระหว่างประเทศ และการศึกษาแบบเปรียบเทียบ เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของญี่ปุ่นได้อย่างรอบด้าน (Ogawa and Seaton, 2020, p. 1)

การศึกษาต่อมาที่ครอบคลุมและจัดระเบียบพัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาเอาไว้อย่างเป็นระบบคืองานของ Ogawa และ Seaton (2020, pp. 4-5) ที่ได้วิเคราะห์พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาไว้ตั้งแต่ช่วงต้น ค.ศ. 1900 จนถึงปัจจุบัน (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษานอกญี่ปุ่นและในญี่ปุ่น

	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนที่ไม่ใช่ชาวญี่ปุ่น	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนชาวญี่ปุ่น
ช่วงต้นราชวงศ์ (ถึงประมาณ ค.ศ. 1095)		
นอกญี่ปุ่น	การวิจัยมีไว้ให้พวก “มือสมัครเล่น” ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับญี่ปุ่นน้อย มองญี่ปุ่นเป็นสิ่งลึกลับ และเป็นสังคมตะวันออกที่กำลังอยู่ในช่วงการพัฒนา	คนญี่ปุ่นเดินทางไปเรียนรู้โลกตะวันตก มองตะวันตกเป็นตัวอย่างของวัฒนธรรม
ภายในญี่ปุ่น	เดินทางเข้ามาญี่ปุ่น เริ่มเป็นต่างชาติที่เข้ามาเป็นคนพื้นที่	คนญี่ปุ่นเป็นหน่วยของการศึกษาของนักมนุษยวิทยาที่ศึกษาญี่ปุ่นแล้วเอาไปเล่าให้คนในประเทศตนเองฟัง
ปลายราชวงศ์ (จนถึงประมาณปี ค.ศ. 1945)		
นอกญี่ปุ่น	เริ่มมีการสอนภาษาญี่ปุ่นในมหาวิทยาลัยในโลกตะวันตก โลกตะวันตกเปลี่ยนการสนใจวัฒนธรรมมาเป็นการสนใจญี่ปุ่นในฐานะศัตรูหรือพันธมิตรในช่วงสงคราม	เริ่มมีครูสอนภาษาญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งในมหาวิทยาลัยในโลกตะวันตก เริ่มมีการสอนภาษาญี่ปุ่นในเมืองอาณานิคมของญี่ปุ่น
ภายในญี่ปุ่น	บทบาทของตะวันตกเริ่มมีอิทธิพลน้อยลงในสังคมญี่ปุ่นในช่วงสงคราม สถานะจักรวรรดิของญี่ปุ่นและความคิดนิยมเอเชีย (Pan-Asianism) เริ่มทำให้นักเรียนและปัญญาชนเอเชียเข้าไปญี่ปุ่นมากขึ้น	ปัญญาชนเริ่มสนับสนุนพวกชาตินิยมและนำญี่ปุ่นเข้าสู่สงคราม

ตารางที่ 1 พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษานอกญี่ปุ่นและในญี่ปุ่น (ต่อ)

	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนที่ไม่ใช่ชาวญี่ปุ่น	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนชาวญี่ปุ่น
หลังสงคราม (จนถึงประมาณช่วงทศวรรษที่ 1960)		
นอกญี่ปุ่น	เริ่มมีการศึกษาอาณานิคมศึกษาในมหาวิทยาลัยในโลกละตะวันตก เริ่มมีการทำให้ญี่ปุ่นศึกษามีความเป็นวิชาชีพมากยิ่งขึ้น พวกนักวิชาการที่ศึกษาวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่มีประสบการณ์ในช่วงสงครามเริ่มมีจำนวนมากขึ้น	ยุคของการมีข้อห้ามไม่ให้คนญี่ปุ่นทั่วไปเดินทางไปต่างประเทศ ในต่างประเทศเริ่มมีการทำให้ภาพคนญี่ปุ่นเป็นพวกที่อพยพมาก่อนสงครามและเป็นลูกหลานของคนกลุ่มเหล่านั้น
ภายในญี่ปุ่น	นักวิชาการที่เริ่มศึกษาญี่ปุ่นในช่วงที่ถูกปกครองเริ่มเข้ามาลงพื้นที่ในญี่ปุ่น	ญี่ปุ่นเริ่มศึกษาทบทวนตนเองหลังสงคราม และเริ่มหาทิศทางความรู้ใหม่ ๆ หลังสงคราม
ช่วงการเริ่มความเป็นนานาชาติ (Internationalization) (จากช่วงทศวรรษที่ 1970 ถึง 1980)		
นอกญี่ปุ่น	เริ่มมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนวารสารหรือกลุ่มที่ศึกษาญี่ปุ่นศึกษา ญี่ปุ่นเริ่มถูกมองโดยพวกอาณานิคมศึกษาว่าเป็นต้นแบบ	คนญี่ปุ่นเริ่มไปศึกษาต่อต่างประเทศ นักวิชาการที่อยู่ในญี่ปุ่นเริ่มสอนภาษาสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นที่สอนหนังสืออยู่ต่างประเทศถูกจัดตั้งสถานะว่าเป็น “อาจารย์ชาวต่างชาติ”
ในญี่ปุ่น	ชาวต่างชาติพวกที่สอนภาษาอยู่ในญี่ปุ่นถูกมองว่าเป็น “อาจารย์ชาวต่างชาติ”	วาทกรรมเรื่อง “นิฮอนจินรอน” (Nihonjinron/日本人論) เกิดขึ้น มีการตีความความสำเร็จของญี่ปุ่นและเริ่มเผยแพร่ไปสู่ต่างประเทศ
ยุคโลกาภิวัตน์ (จากช่วงทศวรรษที่ 1990 ถึง 2010)		
นอกญี่ปุ่น	เริ่มมีการเข้ามาควบคุมญี่ปุ่นศึกษาในยุคที่การศึกษาถูกครอบงำโดยเสรีนิยมใหม่ วารสารด้านญี่ปุ่นศึกษาได้รับผลกระทบ	นักวิชาการด้านญี่ปุ่นศึกษาที่มีสาขาศาสตร์วิชาเฉพาะเริ่มทำงานในต่างประเทศมากขึ้น

ตารางที่ 1 พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาในญี่ปุ่นและในญี่ปุ่น (ต่อ)

	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนที่ไม่ใช่ชาวญี่ปุ่น	นักวิจัย อาจารย์ และนักเรียนชาวญี่ปุ่น
ข้ามชาติ (Transnational)	อินเทอร์เน็ตเริ่มมีบทบาทอย่างมาก ทำให้เกิดการสลายระหว่าง “ญี่ปุ่น” กับ “ต่างชาติ” เริ่มมีนักวิจัยด้านพหุวัฒนธรรม (multicultural) และพหุภาษา (multilingual) ที่เริ่มทำงานนานาชาติมากขึ้น โดยเน้นไปที่ญี่ปุ่นและบริบทระหว่างประเทศ	
ในญี่ปุ่น	เริ่มมีความสนใจด้านวัฒนธรรมป๊อปของญี่ปุ่นเริ่มเข้ามาแทนที่ความสำเร็จทางเศรษฐกิจญี่ปุ่น ทำให้คนอยากมาศึกษาต่อที่ญี่ปุ่น เริ่มมีพวกนักญี่ปุ่นศึกษาที่ใช้ศาสตร์สาขาเฉพาะของตัวเองในญี่ปุ่นมากขึ้น	นักวิชาการที่อยู่ในญี่ปุ่นเริ่มมีเสียงผ่านไปทางการตีพิมพ์และงานแปลออนไลน์ ภาษาอังกฤษมากยิ่งขึ้น เริ่มมีการสนับสนุนทางการเงินและการเมืองของญี่ปุ่นศึกษาในประเทศญี่ปุ่น
การศึกษาใหม่ (New Frontiers) (ช่วงทศวรรษที่ 2020 เป็นต้นไป)		
นอกญี่ปุ่น	เริ่มมีการกระจายศูนย์กลางของอำนาจจากการยึดตะวันตกเป็นศูนย์กลางไปสู่ภูมิภาคหรือประเทศอื่น ๆ เช่นในเอเชีย จนการศึกษาญี่ปุ่นเริ่มถูกปลดแอกจากการเป็นตะวันตก (De-Westernization) และเริ่มมีการสร้างความร่วมมือระหว่างญี่ปุ่นศึกษากับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมากขึ้น	เริ่มมีการเคลื่อนย้ายการทำงานของนักวิชาการไปทำงานต่างประเทศ โดยชื่อเสียงและวิทูรมิเริ่มไม่มีผลกับสัญชาติของนักวิชาการอีกต่อไป
ข้ามชาติ	ญี่ปุ่นศึกษาเริ่มมีความเป็นพหุวัฒนธรรม พหุภาษา สหวิทยาการ และข้ามชาติมากขึ้น การศึกษาเริ่มเน้นไปเรื่องการล่มสลายของสมภาวะภูมิภาค (ลิ่งเวดล้อม) สังคมผู้สูงอายุและการย้ายถิ่นฐาน (การเคลื่อนย้ายของผู้คน) มากขึ้น	
ในญี่ปุ่น	เริ่มมีการเคลื่อนย้ายการทำงานของนักวิชาการไปทำงานต่างประเทศ โดยชื่อเสียงและวิทูรมิเริ่มไม่มีผลกับสัญชาติของนักวิชาการอีกต่อไป	ญี่ปุ่นศึกษาเริ่มหันไปสู่ประเด็นระดับโลกมากยิ่งขึ้น แทนที่จะเน้นแต่เรื่องภายในญี่ปุ่นเองเท่านั้น มีการศึกษาที่เน้นความสัมพันธ์กับเอเชียมากขึ้น เริ่มมีการเพิ่มความร่วมมือกับนักวิจัยในสายวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมากขึ้น

ที่มา Ogawa and Seaton (2020, pp. 4-5)

การวิเคราะห์ของ Ogawa และ Seaton (2020) น่าสนใจที่ว่า การมองพัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาในฐานะอาณานิคมศึกษาไม่ได้แยกตัวออกจากบริบทภายในของญี่ปุ่น การวิเคราะห์นี้แตกต่างกับการอธิบายญี่ปุ่นในฐานะอาณานิคมศึกษาที่มักมุ่งเน้นไปที่การมองพลวัตภายนอกว่าส่งผลต่อการก่อตัวของการทำความเข้าใจญี่ปุ่นจากมุมมองของ “คนนอก” อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงภายในของญี่ปุ่นเองก็มีพัฒนาการที่ส่งผลต่อการก่อตัวการสร้างความร่วมมือ หรือจุดเน้นด้านการศึกษาญี่ปุ่นแตกต่างกันไปแต่ละช่วงเวลา การเริ่มมองญี่ปุ่นในฐานะหน่วยของการศึกษาที่มีปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงอื่น ๆ หรือที่มีกับบริบทสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศเริ่มกลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากขึ้นตามลำดับ ปรากฏการณ์นี้เป็นไปได้เพราะความก้าวหน้าของเทคโนโลยีที่อำนวยความสะดวกให้การวิจัยข้ามสาย สืบค้นข้อมูลได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

พัฒนาการของญี่ปุ่นศึกษาเริ่มก่อตัวมีความเป็นสถาบัน (institutionalization) ทั้งการมีสมาคมทางวิชาการ การตีพิมพ์หนังสือหรือวารสาร การจัดประชุมทางวิชาการ การก่อตัวต่อยอดของข้อถกเถียงทางวิชาการในประเทศนั้น ๆ ในกรณีของสหรัฐอเมริกา และในสหราชอาณาจักรนั้น พัฒนาการมีมาตั้งแต่หลังสงครามโลก โดยสงครามโลกครั้งที่สองเป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้องค์ความรู้ด้านญี่ปุ่นศึกษาที่กระจัดกระจายและไม่ได้พัฒนาตัวมาเป็นเชิงสถาบัน ให้กลายเป็นเครือข่ายทางวิชาการและเป็นอาณานิคมศึกษาเชิงสถาบันขึ้นมา ความเป็นสถาบันนี้เองที่ทำให้เกิดความจริงจังในการศึกษาญี่ปุ่น ทั้งในแง่การเริ่มมีทิศทางการวางประเด็นในการถกเถียง การมีงบประมาณมาสนับสนุนในการวิจัยได้อย่างเป็นระบบระเบียบมากยิ่งขึ้นจนทำให้ญี่ปุ่นศึกษาขยายตัวอย่างมีนัยสำคัญ

ข้อจำกัดและความท้าทาย

ความท้าทายของญี่ปุ่นศึกษาในปัจจุบันคือการต้องพยายามปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลากหลายมิติ ในขณะที่ความเป็นศาสตร์และสาขาวิชาของมหาวิทยาลัยยังคงเป็นกรอบในการมองประเด็น แม้ว่าในความเป็นจริงเราจะไม่มียางก้าวข้ามผ่านความเป็นศาสตร์สาขาวิชาที่ตนเองยึดโยงไปสู่ความเป็นสหวิทยาการหรือความเป็นพหุศาสตร์ได้อย่างแท้จริง เพราะท้ายที่สุดแล้วปัจเจกบุคคลที่จะเติบโตมาเป็นนักวิชาการก็ต้องผ่านกระบวนการได้รับการศึกษาที่มีศาสตร์และสาขาวิชามา การบูรณาการองค์ความรู้ให้นำเอาศาสตร์และสาขาวิชามาเป็นเครื่องมือในการเข้าใจญี่ปุ่นจึงเป็นความท้าทายต่อนักวิชาการอย่างมาก

ความท้าทายอีกประการหนึ่ง คือการลดลงของจำนวนผู้สนใจด้านญี่ปุ่นจริง ๆ แล้วสถานการณ์ของจำนวนผู้สนใจญี่ปุ่นอาจจะแตกต่างกันออกไปตามแต่ละประเทศและภูมิภาค ในกรณีของไทย ญี่ปุ่นศึกษาที่ไม่ได้เน้นแต่เรื่องภาษาเท่านั้น มีเพียงแต่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เท่านั้น ในส่วนหลักสูตรปริญญาโทด้านญี่ปุ่นศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ก็ต้องปิดตัวลงไป ในขณะที่บางประเทศกลับมีความพยายามในการตั้งหลักสูตรด้านญี่ปุ่นศึกษาหรือศูนย์ญี่ปุ่นศึกษาขึ้นมาใหม่ เช่น ในบังคลาเทศ อินเดีย หรือฟิลิปปินส์ เป็นต้น

การลดจำนวนลงของผู้สนใจในสาขาญี่ปุ่นศึกษานั้นเกิดขึ้นทั่วโลก ในสหรัฐอเมริกา นักศึกษาอาจจะสนใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นและภาษา แต่ญี่ปุ่นศึกษาในมิติสังคมศาสตร์กลับลดลงอย่างมาก การลดลงของจำนวนผู้ที่ศึกษาญี่ปุ่นศึกษา ในสหรัฐอเมริกาอาจทำให้เกิดการไม่เข้าใจระหว่างสาธารณะหรือการออกนโยบายที่ไม่เข้าใจกันระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่นได้ (Akiyama, 2023; Tomoyuki, 2022) ในเวทีวิชาการด้านเอเชียศึกษาระดับโลกก็มีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงการที่ญี่ปุ่นศึกษาได้รับความนิยมลดลง และ/หรือจะมีการทำให้ญี่ปุ่นศึกษากลับมาเติบโตโดดเด่นอีกครั้งได้อย่างไร เช่น เวที The “Rebirth” of

Japanese Studies ที่ควรจะได้จัดในการประชุม The Association for Asian Studies (AAS) 2020 Conference ที่ถูกยกเลิกไป กลุ่มผู้จัดจึงได้จัดการประชุมแบบออนไลน์แทน โดยผู้นำเสนอได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ทำให้ญี่ปุ่นศึกษาถูกสนใจน้อยลง

ปัญหาการศึกษาญี่ปุ่นยังเผชิญกับข้อจำกัดที่มาจากในญี่ปุ่นเอง จากการสำรวจนักวิชาการและนักเรียนด้านญี่ปุ่นศึกษาทั้งในสหรัฐอเมริกา ยุโรป และเอเชียกว่า 300 คน พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามกว่า 186 คนกล่าวว่าพวกเขา มีความสนใจทางวิชาการในประเทศญี่ปุ่นน้อยลง และ 162 คนตอบว่าสาเหตุที่ทำให้ไม่สนใจญี่ปุ่นเกิดขึ้นจากข้อจำกัดที่ชายแดน กล่าวคือ ในช่วงเดือนมีนาคมของปี ค.ศ. 2022 ที่ญี่ปุ่นเริ่มกลับมาเปิดพรมแดนให้ผู้คนเดินทางเข้าญี่ปุ่นได้อย่างสะดวกหลังจากมีการจำกัดการเดินทางในช่วงการแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19 หลังการเปิดพรมแดน นักเรียนและนักวิชาการต่างก็เริ่มเดินทางกลับไปศึกษาญี่ปุ่นอีกครั้ง แต่ด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณและกระบวนการขอเอกสารตรวจลงตรา (visa) ที่ยุ่งยากมาก ทำให้นักเรียนและนักวิชาการมองว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้ไม่อยากเดินทางมาเก็บข้อมูลในห้วงจดหมายเหตุ หรือไม่ต้องลงพื้นที่ศึกษา (field research) เพราะมองว่ากระบวนการเดินทางเข้าประเทศยุ่งยากมากเกินไป (Takahara, 2022)

งบประมาณจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องใช้เพื่อสนับสนุนและผลักดันให้เกิดการศึกษาด้านญี่ปุ่นศึกษาจะเป็นอีกหนึ่งความท้าทาย เพราะตั้งแต่ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 เป็นต้นมา งบประมาณที่หน่วยงานของญี่ปุ่นที่เคยให้การสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ด้านญี่ปุ่นศึกษาบางประเภทก็ได้หายไป เช่น ทุนสนับสนุนการเดินทางไปเข้าร่วมประชุมทางวิชาการ หรือการลดทุนการวิจัยหรือกิจกรรม งบประมาณที่ญี่ปุ่นต้องจัดสรรเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ สนับสนุนการสร้างเครือข่าย การทำวิจัย และการกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศทางวิชาการเพื่อผลักดันองค์ความรู้ด้านญี่ปุ่นศึกษาได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้ที่เข้ามาสนใจญี่ปุ่นต้องเลือก เพราะในภูมิรัฐศาสตร์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและ

ความมั่นคงที่ประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกา จีน และเกาหลีใต้ ต่างก็พยายามใช้กลไกและวิธีการต่าง ๆ ในการผลักดันให้เกิดการศึกษาเกี่ยวกับประเทศตนเองอย่างกว้างขวางมากขึ้น ซึ่งเป็นการทำงานผ่านทั้งกลไกภาครัฐ ภาคเอกชน และภาควิชาการ

ญี่ปุ่นศึกษาอาจจะเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ทั้งจำนวนบุคลากรงบประมาณ และผู้สนใจที่จะเข้ามาศึกษาญี่ปุ่นในเชิงลึกต่อไป แต่การเปลี่ยนแปลงนี้จะขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขหลายประการ หากไทยยังเป็นประเทศคู่ค้าที่สำคัญกับญี่ปุ่นต่อไป ทั้งการตั้งฐานการผลิต การมีโรงงานอุตสาหกรรมญี่ปุ่น การมีชาวญี่ปุ่นที่อยู่ในไทยจำนวนมาก และความสัมพันธ์ทางการเมืองและราชวงศ์ที่ยังแนบแน่น การพัฒนาองค์ความรู้ด้านญี่ปุ่นศึกษาก็ไม่น่าจะหายไปจากประเทศไทย เพราะในกรณีของไทยก็ยังมียุทธศาสตร์ขนาดใหญ่ที่ยังเปิดหลักสูตรด้านญี่ปุ่นศึกษาทั้งระดับปริญญาโทและปริญญาเอกอยู่ เช่น

- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 - o ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา)
 - o ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา)
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - o อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาภาษาญี่ปุ่น)
 - o อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาวัฒนธรรมและวรรณคดีญี่ปุ่น)
- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 - o ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการสื่อสาร วัฒนธรรม และภาษาญี่ปุ่น)

หน่วยงานเหล่านี้ตั้งอยู่ในเมืองหลวงที่มีความต้องการของผู้เรียนมากกว่าในต่างจังหวัด ทำให้การบริหารหลักสูตร การจัดการเรียนที่ได้รับความร่วมมือกับหน่วยงานต่างประเทศ หรือความร่วมมือระหว่างประเทศเป็นไปได้ง่ายกว่า

ส่งผลให้หลักสูตรสามารถอยู่ได้และบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า อีกทั้งยังมีตลาดแรงงานรองรับเมื่อสำเร็จการศึกษาไปมากกว่า ดังนั้นการเติบโตขึ้นของญี่ปุ่นศึกษาในไทยน่าจะยังคงมีแนวโน้มอยู่ที่ส่วนกลางของประเทศต่อไป อย่างไรก็ตาม การศึกษาแบบญี่ปุ่นศึกษานั้นยังอยู่ในคณะสาขาวิชาที่เน้นการจัดการเรียนการสอนด้านภาษาเป็นหลัก ซึ่งได้แก่ คณะศิลปศาสตร์และคณะอักษรศาสตร์ แม้ว่าการศึกษาของ รัษฎา คงจิตต์ (2556, หน้า 41) ได้เสนอว่า เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาวิทยานิพนธ์ด้านญี่ปุ่นศึกษาที่มีมากที่สุดในไทยคือ ด้านภาษาญี่ปุ่น รองลงไปด้วยด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการปกครอง ผลการศึกษาของ รัษฎาน่าสนใจอยู่ที่ว่า แม้ว่าหลักสูตรด้านญี่ปุ่นศึกษาจะอยู่ที่คณะศิลปศาสตร์และคณะอักษรศาสตร์ แต่หัวข้อด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมก็ยังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างมาก

แต่ดังที่ได้เสนอไปในตารางที่ 1 แล้วว่า หากมองทิศทางของญี่ปุ่นศึกษาที่มีแนวโน้มจะผลักดันให้เกิดความเป็นสหวิทยาการหรือพหุศาสตร์มากขึ้น หน่วยงานวิชาการระดับอุดมศึกษาของไทยจะจัดให้มีการศึกษาอาณาบริเวณที่ก้าวข้ามผ่านภาษาและวัฒนธรรมไปมากขึ้นได้อย่างไร เพื่อให้เกิดผลกระทบเชิงนโยบายหรือการสร้างองค์ความรู้ที่แตกต่างหลากหลายมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อพิจารณาจากอาณาบริเวณศึกษาอื่น ๆ ในไทย เช่น อินเดียศึกษา จะพบว่า ในกรณีของอินเดียศึกษากำลังได้รับการผลักดันจากหน่วยงานราชการและสถานทูตของอินเดียเป็นอย่างดี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเป็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จในการผลักดันให้อินเดียศึกษาของมหาวิทยาลัยก้าวออกไปจากประเด็นแต่เรื่องภาษาและวัฒนธรรม และเริ่มมีความร่วมมือกับคณะศาสตร์สาขาอื่น ๆ จากวิทยาศาสตร์สุขภาพมากยิ่งขึ้น หรือในกรณีของด้านเกาหลีศึกษาที่เริ่มมีการผนวกเอาองค์ความรู้และจุดเด่นของเกาหลี เช่น การหมักดองผัก เครื่องสำอาง มาเป็นประเด็นในการผลักดันให้นักเรียน นักศึกษา และสาธารณชนได้มีความรู้เกี่ยวกับเกาหลีผ่านวิทยาศาสตร์เครื่องสำอางมากขึ้น เป็นต้น

การเผชิญกับสถานการณ์ที่องค์ความรู้ญี่ปุ่นศึกษากำลังเผชิญนำไปสู่คำถามสองมิติที่สำคัญ คือ ในด้านสารัตถะ และด้านการบริหาร ในด้านแรกคำถามที่ญี่ปุ่นศึกษาพยายามศึกษาและตอบเพื่อเข้าใจญี่ปุ่นแบบในอดีตอาจเปลี่ยนแปลงไป การเข้าใจญี่ปุ่นในฐานะญี่ปุ่นศึกษาและอาณาบริเวณศึกษานั้นครอบคลุมประเด็นเรื่องอะไรบางอย่าง เพราะการเข้าใจญี่ปุ่นในปัจจุบันไม่ได้มีเป้าหมายแบบในอดีตที่ต้องเข้าใจญี่ปุ่นด้านวัฒนธรรมแบบที่มองญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นกลุ่มก้อนวัฒนธรรมที่แตกต่าง และไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบที่เป็นไปในอดีต คำถามคือ เรากำลังเข้าใจญี่ปุ่นศึกษาโดยมีขอบเขตของการศึกษาด้านใดบ้าง อะไรถูกนิยามว่าเป็นพื้นที่ของญี่ปุ่นศึกษา ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์การเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สังคม วัฒนธรรมญี่ปุ่น หรือรวมไปถึงภาษาศาสตร์ด้วย เป็นต้น และเป้าหมายในการศึกษาญี่ปุ่นนั้นคืออะไรในบริบทปัจจุบัน เช่น เข้าใจเพื่อการดำเนินธุรกิจ การดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และการทูต เป็นต้น การเข้าใจญี่ปุ่นในฐานะอาณาบริเวณศึกษากำลังทำหน้าที่ตอบคำถามคนในพื้นที่เอง หรือเพื่อทำความเข้าใจจากมุมมองของคนนอก และการนำผลการศึกษาหรือความเข้าใจไปต่อยอดเพื่อเป้าหมายอะไร ส่วนในแง่การจัดการญี่ปุ่นศึกษาคือ เราจะหาโอกาสในการสนับสนุนให้เกิดการศึกษญี่ปุ่นจากแง่มุมต่าง ๆ ผ่านการให้งบประมาณสนับสนุนหรือการมีทรัพยากรเพื่อกระตุ้นให้มีบุคลากรด้านญี่ปุ่นศึกษาเกิดขึ้นใหม่ได้อย่างไร เพราะหากปราศจากงบประมาณที่จะช่วยกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมให้นักวิชาการรุ่นใหม่หันมาสนใจญี่ปุ่น หรือการขาดงบประมาณในการสนับสนุนให้นักวิชาการมีโอกาสไปลงพื้นที่ เข้าร่วมกิจกรรมทางวิชาการ สร้างเครือข่าย หรือต่อยอดและเสริมสร้างความเข้มแข็งจากเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว ก็อาจจะทำให้โอกาสในการสร้างความเข้มแข็งด้านญี่ปุ่นศึกษาเป็นไปอย่างยากลำบาก จากประเด็นนี้เองทำให้นักวิชาการและองค์กรที่มีส่วนในการผลักดันญี่ปุ่นศึกษาต้องกลับมาทบทวนว่าอะไรคือเป้าหมายของญี่ปุ่นศึกษาในปัจจุบันและเราจะมีการสนับสนุนอย่างไร

บทสรุป

แน่นอนว่าการผลักดันเรื่องภาษา วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์จะเป็นเครื่องมือที่ดูเป็นมิตรมากกว่าการศึกษา จัดกิจกรรม หรือการผลักดันประเด็นเรื่องอื่น ๆ ที่มักถูกมองให้เกี่ยวโยงกับการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อีกทั้ง “ความเยื้อง่าย” ของวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งดึงดูดใจให้คนเข้ามาสนใจ เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ได้ง่ายกว่า ดังนั้น โจทย์ที่สำคัญก็คือ ญี่ปุ่นศึกษาจะเริ่มผลักดันให้คนที่สนใจญี่ปุ่นเริ่มหันไปสนใจประเด็นอื่น ๆ ด้านวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ หรือด้านอื่น ๆ ที่เป็นประเด็นหรือปัญหาความท้าทายที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ที่กว้างขวาง เช่น การเปลี่ยนแปลงของสภาวะภูมิอากาศ ความมั่นคงทางไซเบอร์ การค้ามนุษย์ ยาเสพติด สิ่งแวดล้อม เป็นต้น การศึกษาประเด็นข้ามชาติเหล่านี้จะกลายเป็นเหมือนหมุดหมายสำคัญในการทำให้ญี่ปุ่นศึกษาจะกลับมาถูกเถียงกันอีกครั้งว่า “อาณานิคมศึกษา” ยังมีความสำคัญในโลกที่ไร้พรมแดนด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมไปถึงการที่ผลกระทบต่าง ๆ ไม่ได้จำกัดอยู่ในขอบเขตของอำนาจรัฐอีกต่อไป และจะเป็นคำถามท้าทายต่อญี่ปุ่นศึกษาที่ต้องตั้งทบทวนถามตนเองอีกครั้งว่า “เราศึกษาญี่ปุ่นไปเพื่ออะไร”

เอกสารอ้างอิง

Primary Sources

(1947) Report of the Interdepartmental Commission of Enquiry on Oriental, Slavonic, East European and African

Secondary Sources

สร้อยญา คงจิตต์. (2556). สถานภาพความรู้และความเข้าใจ “ญี่ปุ่น” ของสังคมไทย: ศึกษาจากวิทยานิพนธ์ญี่ปุ่นศึกษา. *JSN Journal*, 3(1): 34-47.

Akiyama, N. (2023). *Despite the Popularity of Manga and Anime, Kiyoteru Tsutsui Feels the Decline of Japanese Studies in the United States*. Accessed December 5, 2023. From <https://fsi.stanford.edu/news/despite-popularity-manga-and-anime-kiyoteru-tsutsui-feels-decline-japanese-studies-united-0>

Ashizawa, K. G. (2006). Understanding the “Other”: Foundation Support for Japanese Studies in the United States. In Y. Tadashi, I. Akira, & I. Makoto (Eds.), *Philanthropy & Reconciliation: Rebuilding Postwar U.S.-Japan Relations* (pp. 213-246). Tokyo: Japan Center for International Exchange (JCIE).

Beeman, M. L. (2003). *Public Policy and Economic Competition in Japan: Change and Continuity in Antimonopoly Policy, 1973-1995*. Oxon: Routledge.

Benedict, R. (1946). *The Chrysanthemum and the Sword: Patters of Japanese Cultures*. Boston: Houghton Mifflin.

- Cortazzi, H., & Kornicki, P. (Eds.). (2016). *Japanese Studies in Britain: A Survey and History*. Kent: Renaissance Books.
- Cumings, B. (1997). Boundary Displacement: Area Studies and International Studies During and After the Cold War. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 29(1): 6-26.
- Curtis, P. R. (2020). *Embracing the Rebirth of Japanese Studies*. Accessed December 5, 2023. From <https://www.asianstudies.org/embracing-the-rebirth-of-japanese-studies/>
- Dore, R. (2008). Japan – Sixty Years of Modernization. In H. D. Olschleger (Ed.), *Theories and Methods in Japanese Studies: Current State and Future Development* (pp. 11-24). Bonn: Bonn University Press.
- Farrington, A. (1976). *The Asiatic Society of Japan: Its Formative Years*. Accessed February 2, 2019. From https://www.jstage.jst.go.jp/article/jeigakushi1969/1977/9/1977_9_81/_pdf/-char/ja.
- Graham, J., and Maswood, J. (Eds.) (2002). *Japan – Change and Continuity*. Oxon: Routledge.
- Hardcore, H. (1994). Japanese Studies in the United State: Present Situation and Future Prospects. *Asia Journal*, 1(1): 17-36.
- Hardcore, H. (Ed.). (1998). *The Postwar Development of Japanese Studies in the United States*. Leiden: Brill.

- Hoare, J. E. (2016). British Consular and Military Officers in Japan Before 1941. In H. Cortazzi, & P. Kornicki (Eds.), *Japanese Studies in Britain: A Survey and History* (pp. 52-70). Kent: Renaissance Books.
- Ion, H. (2016). British Missionaries and Japanese Studies in Pre-War Japan. In H. Cortazzi, & P. Kornicki (Eds.), *Japanese Studies in Britain: A Survey and History* (pp. 41-51). Kent: Renaissance Books.
- Johnson, C. (1974). Political Science and East Asian Area Studies. *World Politics*, 26(4): 560-575.
- Katzenstein, P. J. (2002). Area Studies, Regional Studies, and International Relations. *Journal of East Asian Studies*, 2(1): 127-137.
- Khostowjah, H. (2011). A Brief History of Area Studies and International Studies. *Arab Studies Quarterly*, 33(3/4): 131-142.
- Kornicki, P. (2016). A Brief History of Japanese Studies in Britain – From the 1860s to the Twenty-First Century. In H. Cortazzi, & P. Kornicki (Eds.), *Japanese Studies in Britain: A Survey and History* (pp. 3-40). Kent: Renaissance Books.
- Lam, P. E., and Jain, P. (Eds.). (2022). *Japan's Foreign Policy in the Twenty-First Century: Continuity and Change*. Lanham: Lexington Books.
- McMorran, C. (2016). Unthinking the Nation State as Area: Interrogating Japan and Japanese Studies. *Environment and Planning D: Society and Space*, 34(5): 815-821.

- Metzger-Court, S., and Pascha, W. (Eds.). (2013). *Japan's Socio-Economic Evolution: Continuity and Change*. Oxon: Routledge.
- Neustupný, J. V. (1980). On Paradigms in the Study of Japan. *Social Analysis*, 5(6): 20-29.
- Ogawa, A., and Seaton, P. (2020). Introduction: Envisioning New Frontiers in Japanese Studies. In A. Ogawa, and P. Seaton (Eds.), *New Frontiers in Japanese Studies* (pp. 1-18). New York: Routledge.
- Okano, K. (2017). Rethinking 'Eurocentrism' and Area Studies: Japanese Studies in the Asia-Pacific. In K. Okano, & Y. Sugimoto (Eds.), *Rethinking Japanese Studies: Eurocentrism and the Asia-Pacific Region* (pp. 1-18). Oxon: Routledge.
- Otness, H. M. (1995). *A Short History of the Library of the Asiatic Society of Japan*. *Journal of the Siam Society*, 83(1&2): 239-249.
- Philips, C. H. (1967). Modern Asian Studies in the Universities of the United Kingdom. *Modern Asian Studies*, 1(1): 1-14.
- Reischauer, E. O., and Jansen, M. B. (2001). *The Japanese Today: Change and Continuity*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Takahara, K. (2022). *Border Restrictions Causing Shift Away from Japan Studies, Survey Finds*. Accessed December 5, 2023. From <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/08/30/national/japanese-studies-border-restrictions-impact-survey/>

The Japan Foundation. (2013). *Japanese Studies in the United States: The View From 2012*. Accessed July 6, 2019. From <http://japandirectory.socialsciences.hawaii.edu/Assets/Volumes/2013%20monograph%20final.pdf>.

Tomoyuki, S. (2022). Japanese Studies Threatened in the Pandemic Era. Accessed October 4, 2023. From <https://www.nippon.com/en/in-depth/d00818/>

บทที่ 3

สังคมผู้สูงอายุและผลวัตทางสังคมของญี่ปุ่น

นรุตม์ เจริญศรี

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมที่ลดส่วนจำนวนประชากรวัยเด็ก และผู้สูงอายุไม่อยู่ในระดับที่สมดุลกัน ซึ่งเกิดจากการลดลงของประชากรเกิดใหม่ และการเพิ่มขึ้นของประชากรสูงอายุ ทำให้สังคมญี่ปุ่นต้องเผชิญกับความท้าทายหลายมิติ ทั้งปัญหาการขาดแคลนแรงงานวัยทำงาน ปัญหาการจัดการดูแลรักษาสุขภาพผู้สูงอายุที่ต้องอาศัยทั้งงบประมาณและแรงงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพยาบาลและการดูแลระหว่างวัน ปัญหาเหล่านี้ก่อให้เกิดความท้าทายในแง่การจัดการต่อรัฐบาลญี่ปุ่นว่าจะมีแนวทางในการรับมือ แก้ไข และวางแผนป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างไร บทนี้มีเป้าหมายในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประชากรในประเทศญี่ปุ่นว่ามีผลต่อพลวัตในสังคมญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางภาษีและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับผู้อพยพต่างชาติที่เข้ามาทำงานในภาคต่าง ๆ คำถามหลักของการศึกษาในบทนี้คือการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรในญี่ปุ่นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ อย่างไร และรัฐบาลญี่ปุ่นมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร

คำสำคัญ: ญี่ปุ่น, สังคมผู้สูงอายุ, แรงงาน, ปัญหาสังคม

Abstract

The changing social structure in Japan, characterized by an imbalance in the proportion of the population between children and the elderly, is a result of a decline in the birth rate and an increase in the elderly population. This presents Japan with multi-dimensional challenges, including problems related to a shortage of working-age population, the management of healthcare for the elderly that relies on both budget and workforce, particularly in nursing and day care. These challenges pose complexities for the Japanese society. To address these issues, the Japanese government needs to confront several dimensions, such as the shortage of the working-age labor force, the budgetary constraints associated with elderly healthcare, and the caregiving responsibilities. This necessitates strategic planning and intervention. This study aims to explore the demographic changes in Japan and their societal implications. It examines how these changes impact various dimensions, including tax policies and policies related to immigrants working in different sectors. The central questions in this study include: How do demographic changes in Japan affect various dimensions? And, what strategies does the Japanese government have in place to address and prevent future problems? The study seeks to understand the interplay between demographic shifts and their consequences on Japanese society, shedding light on policy adjustments, tax implications, and immigration-related measures.

Keywords: Japan, aging society, labor, social problem

บทนำ

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ได้ชื่อว่าเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแล้ว (aged society) การที่ญี่ปุ่นจะเปลี่ยนเป็นประเทศที่มีจำนวนประชากรลดลงและมีสัดส่วนประชากรสูงอายุมากขึ้นไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายในระยะเวลาอันสั้น แต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสั่งสมมายาวนานหลายทศวรรษก่อนจะมาเป็นปัญหาในยุคปัจจุบัน ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติญี่ปุ่น (Statistics Bureau of Japan) แสดงให้เห็นว่า ในปี ค.ศ. 2021 นั้น ญี่ปุ่นมีประชากรจำนวน 125.50 ล้านคน ซึ่งนับว่ามีจำนวนประชากรมากเป็นอันดับที่ 11 ของโลก และคิดเป็นร้อยละ 1.6 ของประชากรโลก (Statistics Bureau Japan, 2022, p. 8) แม้ว่าจำนวนประชากรของญี่ปุ่นที่อาจจะดูมีจำนวนมาก แต่พีระมิดประชากรของญี่ปุ่นได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรที่น่ากังวลใจ เพราะเมื่อดูสัดส่วนของประชากรในช่วงวัยต่าง ๆ ในญี่ปุ่นตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษที่ 1980 แล้วจะพบว่า ในปี ค.ศ. 1980 ญี่ปุ่นมีประชากรผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไปคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 10 ในขณะที่ในปี ค.ศ. 2020 สัดส่วนผู้สูงอายุคิดเป็น 28.6 ของจำนวนประชากรทั้งประเทศญี่ปุ่น ตัวเลขนี้สูงกว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุในสหรัฐอเมริกา (ร้อยละ 23.3) สวีเดน (ร้อยละ 20.3) ฝรั่งเศส (ร้อยละ 20.8) เยอรมนี (ร้อยละ 21.7) และอิตาลี (ร้อยละ 23.3) (Statistics Bureau Japan, 2022, p. 13) ต่อมา รัฐบาลญี่ปุ่นได้มีการกำหนดเกณฑ์ใหม่ที่ใช้ระบุว่าจะวัยใดที่จะถือว่าเป็นผู้สูงอายุ เพราะแต่เดิมมีการใช้เกณฑ์ว่าผู้สูงอายุคือผู้ที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป คณะกรรมการร่วมของสังคมผู้สูงอายุญี่ปุ่น (Joint Committee of Japan Gerontological Society) และกลุ่มผู้สูงอายุญี่ปุ่น (Japan Geriatrics Society) ได้มีการเสนอว่าผู้สูงอายุคือกลุ่มคนที่มีอายุมากกว่า 75 ปีขึ้นไปเพราะมองว่าคนที่อายุน้อยกว่า 75 ปีจำนวนมากยังเป็นกลุ่มคนที่กระฉับกระเฉงอยู่ จนทำให้คนในสังคมไม่ปฏิบัติกับคนกลุ่มนี้เป็นผู้สูงอายุ (Ouchi et al., 2017)

สัดส่วนจำนวนประชากรที่มีผู้สูงอายุมากนั้นมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาที่ซับซ้อนในสังคมทั้งระดับประเทศและระหว่างประเทศ ปัญหาภายในประเทศคือ เมื่อพิจารณาจากจำนวนผู้สูงอายุที่มากขึ้น ประกอบกับสถานการณ์ที่ญี่ปุ่นมีจำนวนประชากรเกิดใหม่ที่น้อยลงอย่างมีนัยสำคัญ ทำให้มีการคาดการณ์ว่าญี่ปุ่นจะเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนประชากรวัยแรงงานที่จะเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ปรากฏการณ์นี้มีผลต่อการผลิต การเติบโตทางเศรษฐกิจ และความสามารถในการแข่งขันของประเทศ อีกทั้งทำให้รัฐบาลไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้ในปริมาณที่มากพอ และภาษีที่จัดเก็บได้ก็ต้องนำไปใช้ดูแลผู้สูงอายุมากกว่า อีกทั้งยังมีผลต่อปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่จะเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการที่ต้องใช้แรงงานเข้มข้น (labor-intensive sector) ไม่ว่าจะเป็นภาคการเกษตร การบริการ การก่อสร้าง เป็นต้น

ปัญหาจำนวนประชากรที่ลดลงไม่เพียงส่งผลต่อภาคการผลิตที่มีส่วนสำคัญต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการแข่งขัน แต่ยังมีผลต่อระบบการคลังสาธารณะ ปัญหาการจัดเก็บภาษีบริโภค ปัญหาภาษีท้องถิ่น หนุ่มสาววัยแรงงานจำนวนมากละทิ้งบ้านเกิดที่เป็นเมืองขนาดกลางและเล็ก และมุ่งเข้าสู่เมืองที่ใหญ่กว่าเพื่อหางานทำ การเคลื่อนย้ายของประชากรวัยแรงงานมีผลต่อเศรษฐกิจระดับฐานรากในชุมชนและการเกิดของประชากร ในส่วนชนบท การมีจำนวนประชากรที่น้อยลงมีผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนและการจัดเก็บภาษีท้องถิ่น ซึ่งนั้นรวมไปถึงการขาดแคลนแรงงาน หรือการไม่มีปัจจัยดึงดูดให้มีนักลงทุนทั้งชาวญี่ปุ่นหรือชาวต่างชาติไปลงทุน ชนบทจึงกลายเป็นเพียงพื้นที่ที่มีผู้สูงอายุอยู่จำนวนมาก แต่ก็ขาดแคลนแรงงานที่จะมาดูแลผู้สูงอายุเหล่านั้น

รัฐบาลญี่ปุ่นต้องเผชิญกับปัญหาแรงงานขาดแคลนโดยเฉพาะในภาคอุตสาหกรรมที่ต้องใช้แรงงาน ผนวกกับกลุ่มคนที่ต้องทำงานในส่วนของภาคบริการสุขภาพ ทำให้การดำเนินนโยบายต่างประเทศกับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะมีโอกาสในการส่งแรงงานที่มีศักยภาพเข้าไปทำงานในญี่ปุ่นมี

ส่วนสำคัญต่อการประคับประคองสังคมญี่ปุ่นไว้ในระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ นโยบาย ทั้งระดับทวิภาคีและพหุภาคีภายใต้กรอบความร่วมมือต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นเพื่อหวัง จะมีส่วนในการขับเคลื่อน เปิดโอกาส และทำให้เกิดการโยกย้ายแรงงานต่างชาติ บางส่วนเข้าไปทำงานในบางช่วงเวลา

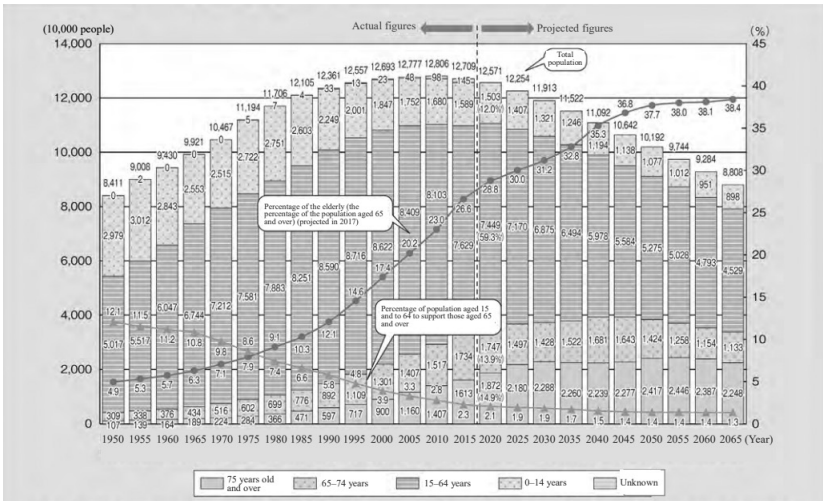
บทนี้มีเป้าหมายในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประชากรในประเทศ ญี่ปุ่นที่มีผลต่อพลวัตในสังคมญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางภาษีและ นโยบายที่เกี่ยวข้องกับแรงงานญี่ปุ่นและต่างชาติที่เข้ามาทำงานในภาคต่าง ๆ คำถามหลักของการศึกษาคือ การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรในญี่ปุ่น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ อย่างไร และรัฐบาลญี่ปุ่นมีแนวทางในการ แก้ไขปัญหาอย่างไร บทนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วน คือ (1) สถานการณ์ ของสังคมผู้สูงอายุและปรากฏการณ์การลดลงของประชากร (2) ปัญหา ผลกระทบ และความท้าทาย ในส่วนนี้มุ่งเน้นนำเสนอและวิเคราะห์มุมมองของหน่วยงาน ในญี่ปุ่นและต่างประเทศ ที่วิเคราะห์ไว้ถึงผลจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง ประชากรในสังคมญี่ปุ่น (3) แนวนโยบาย กลไก และการรับมือกับปัญหา เพื่อเข้าใจและวิเคราะห์วิธีการรับมือกับสถานการณ์โดยรัฐบาลและภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมว่ามีวิธีการรับมืออย่างไร และ (4) ส่วนสรุปของบทความ

สถานการณ์สังคมผู้สูงอายุและการลดลงของจำนวนประชากร

สังคมผู้สูงอายุเป็นหนึ่งในปรากฏการณ์ที่สำคัญของสังคมโลก ข้อมูล จากสำนักนายกรัฐมนตรีนของญี่ปุ่น (แผนภูมิภาพที่ 1) แสดงให้เห็นการ เปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรของญี่ปุ่นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1950 และการคาด การณ์ไปถึงปี ค.ศ. 2065 จากแผนภูมิภาพแสดงให้เห็นว่านับตั้งแต่การสิ้นสุด ของสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา จำนวนประชากรของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมาอย่าง ต่อเนื่องจนถึงช่วงปี ค.ศ. 2010 ที่มีจำนวนประชากรมากที่สุด และเมื่อดูสัดส่วน ของช่วงอายุประชากรจะพบว่า จำนวนประชากรวัย 0-14 ปีมีจำนวนน้อยลงอย่าง ต่อเนื่อง ในขณะที่จำนวนประชากรผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไปมีสัดส่วน

ในโครงสร้างประชากรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเมื่อเลยปี ค.ศ. 2010 ไปแล้ว รัฐบาลได้มีการคาดการณ์ว่าจำนวนประชากรทั้งประเทศของญี่ปุ่นจะมีการลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยมีจำนวนประชากรวัย 0-14 ปี และประชากรสูงวัยเพิ่มขึ้น และคิดเป็นสัดส่วนที่มากของประเทศ

แผนภูมิที่ 1 การเปลี่ยนแปลงจำนวนและอายุของประชากรญี่ปุ่น

ที่มา Cabinet Office (2021, p. 4)

เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลของญี่ปุ่นกับการศึกษาขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organization for Economic Cooperation and Development: OECD) ที่มีการคาดการณ์ว่า จำนวนประชากรของญี่ปุ่นจะลดลงกว่าร้อยละ 25 ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 2015 และ ค.ศ. 2050 ซึ่งเป็นไปได้ว่าจะทำให้จำนวนประชากรของญี่ปุ่นลดลงเหลือน้อยกว่าหนึ่งร้อยล้านคน (OECD, 2018, p. 5)

การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรวัยสูงอายุผนวกกับการที่ประชากรหนุ่มสาวไม่มีบุตร สองเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน สาเหตุที่

ทำให้จำนวนประชากรสูงอายุมีมากขึ้นและมีอายุยืนยาวมากขึ้นเกิดจากการพัฒนาเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่ทำให้มีการรักษาพยาบาลที่ดี มีประสิทธิภาพ และครอบคลุมส่งผลให้ผู้สูงอายุมีอายุยืนยาวมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกัน การที่คนหนุ่มสาวไม่มีบุตรเกิดขึ้นจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่ไม่ต้องการสร้างภาระทางเศรษฐกิจเพิ่มเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรที่มีผู้สูงอายุในสังคมเพิ่มขึ้น ประกอบกับการมีประชากรวัยแรงงานและประชากรที่เกิดใหม่มีจำนวนลดลงนำมาซึ่งปัญหาและข้อกั่วงวลต่อปัญหาในสังคมหลายประการ เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ แล้ว ญี่ปุ่นมีอัตราการเจริญพันธุ์ (fertility rate) ที่ต่ำที่สุดในกลุ่มประเทศ OECD⁴ ตัวอย่างหมู่บ้านที่มีผลกระทบสูงที่สุดในญี่ปุ่นจากการลดลงของจำนวนประชากรคือหมู่บ้านคาวาคามิ (Kawakami) ในจังหวัดนารา (Nara) หมู่บ้านคาวาคามิมีภูมิศาสตร์เป็นภูเขากว่าร้อยละ 95 และเต็มไปด้วยป่าไม้ อุตสาหกรรมหลักของหมู่บ้านเป็นด้านป่าไม้ ในปี ค.ศ. 2019 มีการสำรวจพบว่าประชากรในหมู่บ้านมีอยู่ 1,400 คน และในจำนวนนั้นกว่าร้อยละ 60 เป็นผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป สถาบันวิจัยแห่งชาติด้านประชากรและความมั่นคงทางสังคม (The National Institute of Population and Social Security Research) มีการประมาณการว่าหมู่บ้านคาวาคามิจะมีประชากรลดลงเหลือเพียง 270 คนในปี ค.ศ. 2045 (Aizawa, 2019)

OECD ได้วิเคราะห์ว่า เมื่อประชากรสูงอายุของญี่ปุ่นมีมากขึ้น และประชากรวัยเด็กมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้สัดส่วนของประชากรสูงอายุพึ่งพิงกับประชากรวัยทำงานถึงร้อยละ 44 ในปี ค.ศ. 2015 และมีการคาดการณ์ว่าในปี ค.ศ. 2050 จะมีการพึ่งพิงกว่าร้อยละ 73 (OECD, 2018, pp. 5-6) หรือที่องค์การสหประชาชาติ (United Nations: UN) คาดการณ์ไว้ว่ามีการพึ่งพิงอยู่

⁴ ประเทศในกลุ่ม OECD ประกอบไปด้วย ออสเตรเลีย ออสเตรีย เบลเยียม แคนาดา ชิลี โคลอมเบีย คอสตาริกา สาธารณรัฐเช็ก เดนมาร์ก เอสโตเนีย ฟินแลนด์ ฝรั่งเศส เยอรมนี กรีซ ฮังการี ไอร์แลนด์ ไอร์แลนด์ อีสราเอล อิตาลี ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ลัตเวีย ลิทัวเนีย ลักเซมเบิร์ก เม็กซิโก เนเธอร์แลนด์ นิวซีแลนด์ นอร์เวย์ โปแลนด์ โปรตุเกส ราชอาณาจักรซาอุดีอาระเบีย สาธารณรัฐสโลวาเกีย สเปน สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ ตุรกี สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา

ที่ร้อยละ 52 ในปี ค.ศ. 2020 และจะกลายเป็นการพึ่งพิงกว่าร้อยละ 83.3 ในปี ค.ศ. 2060 (WHO, 2020, p. 5) แม้ว่าการคาดการณ์ของ OECD และ UN เรื่อง การพึ่งพิงของกลุ่มผู้สูงอายุต่อประชากรวัยแรงงานอาจมีความแตกต่างกัน เล็กน้อย แต่ประเด็นที่เห็นสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันก็คือการเห็นตรงกันว่า อนาคตประชากรวัยแรงงานจะต้องถูกพึ่งพิงอย่างมาก

การพัฒนาเทคโนโลยีทางการแพทย์ทำให้อายุขัยเฉลี่ยของคนญี่ปุ่น เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ นับตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1960 เป็นต้นมา อายุขัยเฉลี่ยของ ประชากรญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นกว่า 16.5 ปี ทำให้ในปี ค.ศ. 2017 อายุขัยเฉลี่ยของญี่ปุ่น อยู่ที่ 84.2 ปี (โดยผู้หญิงมีอายุขัยเฉลี่ยอยู่ที่ 87.3 ปี และผู้ชายอยู่ที่ 81.1 ปี) (Ikeda et al., 2011 cited in WHO, 2020, p. 6) มีการคาดการณ์โดยคณะกรรมการการกรรมาธิการเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติสำหรับเอเชียและ แปซิฟิกแห่งสหประชาชาติ (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific: UNESCAP) ว่าผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากขึ้นและมีอายุยืนยาวมากขึ้นยังมีความแตกต่างกันในเรื่องเพศ จากการ วิเคราะห์ของ UNESCAP พบว่า ทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะมีอายุยืนยาวไปอีก 26 ปี หลังอายุ 60 ซึ่งแปลว่าผู้หญิงจะมีอายุขัยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 86 ปี โดยผู้หญิง น่าจะมีอายุยืนกว่าผู้ชาย และอายุขัยของผู้ชายจะอยู่ที่ประมาณ 81 ปี (UNESCAP, 2022, p. 5) จากข้อมูลทั้ง Ikeda และคณะ (2011) วิเคราะห์ และ UNESCAP (2022) จะพบได้ว่าสอดคล้องกันที่การประมาณการค่าอายุขัย โดยเฉลี่ยของผู้หญิงและผู้ชายญี่ปุ่น

การเพิ่มขึ้นของอายุขัยเฉลี่ยหลังสงครามโลกนั้นเกิดขึ้นจากการที่ญี่ปุ่น สามารถลดการเสียชีวิตจากโรคระบาดได้ อีกทั้งยังลดอัตราการเสียชีวิตจากโรค ที่เกี่ยวข้องกับโรคหัวใจและหลอดเลือด (cardiovascular diseases) โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการลดลงของโรคหลอดเลือดในสมอง (stroke) ได้อย่างมีนัยสำคัญ และ เมื่อพิจารณาจากบริบทแวดล้อมทางสังคมญี่ปุ่นหลังสงครามที่สังคมและ

เศรษฐกิจของญี่ปุ่นโดยภาพรวมเริ่มมีการพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง และระบบประกันสุขภาพของสังคมญี่ปุ่นมีความครอบคลุม ดี และมีประสิทธิภาพ คุณภาพชีวิตของประชากรจึงดีขึ้น

การเคลื่อนย้ายของผู้คนวัยทำงานเข้าสู่เมือง การใช้งบประมาณในการดูแลผู้สูงอายุและภาษีท้องถิ่น

เมื่อประชากรเกิดใหม่มีจำนวนที่น้อยลง เมืองที่มีขนาดเล็กและขนาดกลางก็ได้รับผลกระทบจากปรากฏการณ์นี้อย่างมาก รัฐบาลได้มีการรวบรวมเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางเพื่อทำให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารงบประมาณ ผู้คนในวัยทำงานเริ่มเดินทางเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่จนทำให้จำนวนประชากรวัยแรงงานในเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางลดลง ซึ่งหมายถึงการที่ครอบครัวที่มีประชากรวัยแรงงานย้ายออกจากหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงนี้ก่อให้เกิดปัญหาด้านงบประมาณและภาษีของท้องถิ่น ซึ่งกรณีของการย้ายไปทำงานในเมืองใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นไม่ได้แตกต่างไปจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วโลก โตเกียวเป็นมหานครขนาดใหญ่ที่มีการหลั่งไหลของประชากรจากเมืองอื่น ๆ เข้ามาทำงานมาก เพราะโตเกียวมีตำแหน่งงานที่มาก และมีค่าตอบแทนจากการทำงานมากกว่าเมืองอื่น ๆ ในญี่ปุ่น (Kotsubo and Nakaya, 2022, p. 2)

ปัญหาเรื่องการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุ การย้ายผู้คนวัยแรงงานออกนอกเมืองไปทำงานในเมืองใหญ่ ส่งผลให้เกิดปัญหาเชิงโครงสร้าง เพื่อที่จะเข้าใจปัญหานี้เราต้องเข้าใจก่อนว่า ระบบบริหารราชการของญี่ปุ่นนั้นแบ่งออกเป็นสองระดับ คือ รัฐบาลกลาง และรัฐบาลท้องถิ่นซึ่งประกอบไปด้วยนคร เมือง หมู่บ้าน และจังหวัด (市町村と県) (ญี่ปุ่นไม่มีส่วนภูมิภาคแบบที่ประเทศไทยมี) รัฐบาลส่วนกลางมีหน้าที่ออกนโยบายด้านสาธารณสุขระดับประเทศ และให้รัฐบาลท้องถิ่นเป็นผู้นำไปปฏิบัติต่อ โดยหน่วยงานระดับจังหวัดจะมีหน้าที่ประสานงานกับเทศบาลเพื่อดูแลระบบสุขภาพ รายได้จากภาษีถูกจัดสรรให้กับรัฐบาลท้องถิ่นขึ้นอยู่กับจำนวนประชากรในพื้นที่ ดังนั้น การลดลงของจำนวนประชากรในเทศบาล

ต่าง ๆ ก็ส่งผลต่องบประมาณของท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าท้องถิ่นจะไม่ได้มีรายได้หลักจากการจัดเก็บภาษีเพียงอย่างเดียว เพราะยังมีอุตสาหกรรมอื่น ๆ เช่น ป่าไม้หรือการเกษตร แต่ทั้งสองส่วนนั้นก็ลดลงอย่างมากในช่วง 60 ปีที่ผ่านมา เพราะประชากรที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นที่เผชิญกับปัญหาสังคมผู้สูงอายุ นั้นมักจะทำงานอยู่ในภาคบริการหรือภาคการผลิต (Kim, 2021, p. 113)

การทำงานของท้องถิ่นต้องใช้เงินภาษี ท้องถิ่นจัดเก็บภาษีจากผู้คนแตกต่างกันออกไปในประเทศญี่ปุ่น เมื่อผู้คนวัยแรงงานย้ายออกจากท้องถิ่นหรือชุมชนขนาดเล็ก ทำให้รัฐบาลท้องถิ่นจัดเก็บภาษีได้น้อยลง ซึ่งส่งผลให้ท้องถิ่นมีรายได้ในการดูแลผู้สูงอายุที่น้อยลง ระดับจังหวัดจึงต้องเข้ามารับช่วงต่อรับผิดชอบค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเหล่านี้ อนึ่ง ระบบประกันสุขภาพในสังคมญี่ปุ่นแบ่งออกเป็นสองระบบที่สำคัญด้วยกัน คือ

(1) ประกันสุขภาพจากการทำงาน (Employment-Based) ระบบนี้คือระบบประกันสุขภาพแห่งชาติ (National Health Insurance: NHI) การเริ่มต้นของ NHI นั้นมาจากการที่รัฐบาลต้องการทำหลักประกันสุขภาพให้กับชาวนาในประเทศก่อน ต่อมาในปี ค.ศ. 1965 ระบบประกันนี้ครอบคลุมแรงงานในประเทศไปกว่าสองในสามในภาคการเกษตร ป่าไม้ และอุตสาหกรรมประมง (Li, 2012, p. 214) ระบบประกันแบบนี้เป็นการประกันสุขภาพจากอาชีพการทำงาน

หลังจากที่ญี่ปุ่นเริ่มมีระบบการประกันสังคมตั้งแต่ปี ค.ศ. 1961 เป็นต้นมา บริษัทประกันต่าง ๆ ได้ถือกำเนิดขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจบริหารโดยกลุ่มองค์กรทางสังคม หรือบริษัทขนาดใหญ่ หรือโดยรัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่น แม้ว่าระบบประกันสุขภาพจะมีจำนวนมากหลายร้อยบริษัท แต่ผู้ทำงานและต้องมีประกันนั้นจะไม่สามารถเลือกบริษัทประกันได้ด้วยตนเอง เพราะผู้จ้างงานจะเป็นผู้เลือกบริษัทประกันให้ โดยแตกต่างกันไปตามอาชีพ ตำแหน่ง สถานการณ์จ้างงาน หรืออายุของลูกจ้าง การประกันระบบนี้ครอบคลุมประชากรกว่าร้อยละ 59 ของทั้งประเทศ (Matsuda, 2020)

NHI นี้มีเทศบาลทำหน้าที่เป็นผู้ประกัน (insurer) อย่างไรก็ดี สถานการณ์ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบการจัดเก็บภาษีคือการควบรวมเทศบาลในสังคม ก่อนปี ค.ศ. 2009 เทศบาลในญี่ปุ่นมีจำนวนกว่า 3,200 แห่ง แต่เมื่อมีการควบรวมเทศบาลทำให้จำนวนลดลงเหลือเพียง 1,788 แห่ง (Li, 2012, p. 215) การควบรวมเทศบาลของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 2009 เกิดขึ้นจากการที่สังคมญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรซึ่งส่งผลต่อการการจัดเก็บภาษีท้องถิ่น รัฐบาลญี่ปุ่นได้สั่งให้มีการควบรวมเมืองและหมู่บ้านขนาดเล็กเข้าไปกับเมืองและหมู่บ้านขนาดใหญ่ เพื่อเป็นการจัดการเรื่องจำนวนประชากรในพื้นที่ให้อยู่ในระดับการบริหารได้ และเป็นการลดค่าใช้จ่ายจึงทำให้เกิดการบริหารการเงินที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (Shimizu, 2012, pp. 386-389)

(2) ระบบประกันแบบ “Residence-Based Insurance Plan” ซึ่งมีสองระบบย่อยด้วยกันคือ

(2.1) แผนประกันสุขภาพประชาชน (Citizen Health Insurance Plans) ซึ่งเป็นระบบการประกันสุขภาพให้กับคนที่ว่างงานที่มีอายุต่ำกว่า 75 ปี ประกันระบบนี้ครอบคลุมประชากรกว่าร้อยละ 27 ของทั้งประเทศ (Matsuda, 2020)

(2.2) แผนประกันสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ (Health Insurance for the Elderly Plans) หรือที่อาจจะรู้จักกันในนามประกันสุขภาพของผู้สูงอายุ (Late-Stage Medical Care Scheme) ที่เป็นระบบประกันสุขภาพของผู้สูงอายุที่เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2008 ที่มีเป้าหมายดูแลผู้ที่มีอายุมากกว่า 75 ปีขึ้นไป โดยหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลประกันในโครงการนี้คือระดับจังหวัดและระดับเมือง โครงการนี้ดำเนินการโดยการเอาประกันสุขภาพของผู้สูงอายุออกมาจากระบบประกันสุขภาพระดับประเทศมาบริหารให้อิสระมากขึ้น เพื่อเพิ่มความโปร่งใสและเพิ่มความสามารถในการรับผิดชอบ (accountability) ในระบบนี้ ผู้สูงอายุจะจ่ายร้อยละ 10 และรัฐบาลให้เงินอุดหนุนอีกร้อยละ 50 และใช้เงินภาษีที่จัดเก็บจาก

คนวัยทำงานอีกร้อยละ 40 การประกันระบบนี้ครอบคลุมประชากรกว่าร้อยละ 12.7 ของทั้งประเทศ (Matsuda, 2020)

การเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุที่เริ่มมีอายุมากกว่า 75 ปีขึ้นไป ประกอบกับการที่ผู้สูงอายุมีอายุที่ยืนยาวมากยิ่งขึ้นทำให้หนึ่งในปัญหาที่มาพร้อมกันคือการเพิ่มขึ้นของงบประมาณภาครัฐที่ถูกคาดการณ์ว่าจะมีการใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นเพื่อดูแลผู้สูงอายุเหล่านั้น ซึ่งทั้งการศึกษาของ OECD (2018, pp. 5-8) และ Li (2012, p. 212) วิเคราะห์สอดคล้องกันว่าการเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุจะทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นต้องเผชิญกับปัญหาในการจัดการงบประมาณการคลังสาธารณะ การศึกษาของ Suzuki (2023, p. 2) คาดการณ์ว่าการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุ ประกอบกับการมีอายุยืนมากขึ้นนั้นส่งผลต่องบประมาณ เพราะข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุข แรงงานและสวัสดิการของญี่ปุ่นแสดงให้เห็นว่าค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเฉลี่ยต่อปีของประชากรญี่ปุ่นในช่วงปีงบประมาณ ค.ศ. 2020 อยู่ประมาณ 340,000 เยนต่อคน แต่สำหรับผู้สูงอายุคิดเป็นประมาณ 1,000,000 เยนต่อคน และเมื่อพิจารณาลงไปจากรายละเอียดช่วงอายุเพิ่มเติมจะพบว่า ผู้ที่อยู่ในช่วงอายุ 65-69 ปีจะใช้งบประมาณ 490,000 เยนต่อคน ขณะที่ผู้ที่มีอายุมากกว่า 85 ปีขึ้นไปจะใช้มากกว่า 1 ล้านเยนต่อคน

เมื่อพิจารณาจากการจัดเก็บภาษีท้องถิ่นแล้วจะเห็นได้ว่า เมื่อประชากรวัยแรงงานย้ายเข้าไปทำงานในเมือง เทศบาลจึงมีรายได้จากการจัดเก็บภาษีท้องถิ่นลดลง ทำให้งบประมาณของเทศบาลมีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยจะเห็นว่าจากเทศบาลกว่า 1,741 แห่งทั่วประเทศนั้นสามารถจัดเก็บภาษีรายได้เป็นมูลค่าประมาณ 204 ล้านเยนในปี ค.ศ. 2020 ในรายได้ที่จัดเก็บมาได้นั้นถูกนำไปใช้ เป็นค่าบำนาญให้กับผู้สูงอายุกว่าร้อยละ 12 อย่างไรก็ตาม แต่ละเทศบาลต่างแบกรับค่าใช้จ่ายในการจ่ายค่าบำนาญที่แตกต่างกัน โดยมีค่าใช้จ่ายตั้งแต่ระหว่างร้อยละ 5 ไปจนถึงมากกว่าร้อยละ 30 ของรายได้ที่จัดเก็บได้แตกต่างกันไป (Suzuki, 2018, p. 7)

อย่างไรก็ดี WHO กลับมองว่าการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุกลับไม่ใช่ปัญหาทางด้านงบประมาณของญี่ปุ่น เพราะเมื่อพิจารณาจากระบบประกันสุขภาพของชาวญี่ปุ่นที่คนวัยทำงานต้องจ่ายเงินเข้าไปในระบบประกันสุขภาพระหว่างที่พวกเขาทำงานอยู่แล้วนั้น ทำให้รัฐบาลพอจะมีงบประมาณในการดูแลผู้สูงอายุอยู่บ้าง และยังมีประกันสุขภาพระดับชาติที่ดูแลผู้ที่ทำงานธุรกิจส่วนตัว (self-employed) กับผู้ที่ว่างงาน รวมไปถึงผู้เกษียณอายุแล้ว ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของประชากรญี่ปุ่นนั้นใช้งบประมาณสาธารณะกว่าร้อยละ 84.1 ของค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของรัฐในปี ค.ศ. 2017 งบประมาณในส่วนนี้คิดเป็นผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ (Gross Domestic Product: GDP) ร้อยละ 6.3 ในปี ค.ศ. 1995 และขยับขึ้นมาเป็นร้อยละ 10.9 ในปี ค.ศ. 2018 (Ikeda et al., 2011 cited in WHO, 2020, p. 6) แม้ว่าจะเห็นการเพิ่มขึ้นของงบประมาณ แต่ WHO กลับวิเคราะห์ว่า ประชากรในญี่ปุ่นจะลดลงอย่างต่อเนื่องและจำนวนผู้สูงอายุจะมากขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายในการดูแลผู้สูงอายุกลับจะลดต่ำลงเพราะผู้สูงอายุจะมีสุขภาพที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ (WHO, 2020, pp. 7-10)

ความต้องการแรงงานในภาคที่ต้องการใช้แรงงาน (Labor-Intensive Industry)

ปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมขนาดใหญ่ที่ได้รับผลกระทบอย่างมากจากการลดลงของจำนวนประชากรเกิดใหม่คือการขาดแคลนแรงงาน การศึกษาของ Suzuki (2023) ระบุว่าปัญหาสังคมผู้สูงอายุนั้นมีผลต่อหมู่บ้านและชุมชนต่างจังหวัดมากกว่าในเมือง โดยเมื่อดูข้อมูลในช่วงปี ค.ศ. 2010 ถึง ค.ศ. 2020 พบว่าประชากรญี่ปุ่นลดลงกว่าร้อยละ 1.5 และเกือบร้อยละ 70 ของเทศบาลต่าง ๆ พบว่าประชากรลดลงเกินกว่าร้อยละ 5 (Suzuki, 2023, p. 6)

เมื่อมองย้อนกลับไปจะพบว่า ปี ค.ศ. 1993 เป็นช่วงที่จำนวนประชากรวัยแรงงานมีปริมาณสูงสุดในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวมีประชากรวัยแรงงานกว่า 87 ล้านคน แต่หลังจากช่วงดังกล่าวจำนวนประชากรวัยแรงงานก็ลดลงอย่างต่อเนื่อง ปัญหาการขาดแคลนแรงงานจริง ๆ แล้วเป็น

ปัญหาที่สืบเนื่องไปกับปัญหาเรื่องการอพยพของแรงงาน เมื่อผู้คนวัยแรงงานย้ายเข้าไปทำงานในตัวเมือง พื้นที่ชนบทจึงขาดแคลนแรงงาน และทำให้เกิดปัญหาเรื่องการจัดเก็บภาษีท้องถิ่น นอกเหนือไปจากนั้น จำนวนประชากรที่ลดลงในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาทำให้โครงสร้างจำนวนแรงงานทั้งระบบเปลี่ยนแปลงไป จำนวนวัยแรงงานที่ลดลงและการกระจุกตัวของวัยแรงงานในภาคธุรกิจบางอย่างทำให้บางงานขาดแคลนแรงงาน ซึ่งได้แก่ภาคการผลิตอุตสาหกรรมยานยนต์หรืออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ (Walia, 2019)

นอกจากนั้น การขาดแคลนแรงงานยังมีปัญหาซ้อนในสังคมญี่ปุ่นเองอีก กล่าวคือ มีวัยรุ่นหนุ่มสาวที่อยู่ในวัยแรงงานของญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ทำงานอย่างจริงจัง ในปี ค.ศ. 2010 มีการสำรวจพบว่าประชากรวัย 15-24 ปี ไม่มีสัญญาการจ้างงานประจำ แต่มีความรู้สึกประทับใจกับการมีความมั่นคงที่ไม่มาก ของอาชีพตนเอง และการมีค่าแรงที่ไม่มาก และรู้สึกประทับใจกับการไม่มีการประกันสังคม (OECD, 2018, p. 16) แต่สถานการณ์การขาดแคลนแรงงานก็ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่ผู้สูงอายุชาวญี่ปุ่นทำงานเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน การศึกษาของ Moriyama (2022) พบว่าผู้สูงอายุญี่ปุ่นต้องการทำงานต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะอายุ 70 ปี หรือมากกว่านั้น โดยสาเหตุหลักมาจากเหตุผลด้านการเงิน และเหตุผลรองลงมาคือ การต้องการหาเป้าหมายในชีวิตและการต้องการมีส่วนร่วมในสังคม และเหตุผลเรื่องการมีเวลาในชีวิต

ปัญหาทางสังคมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

ปัญหาทางสังคมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เกิดขึ้นสืบเนื่องจากปัญหาความไม่ได้สัดส่วนของประชากรในสังคมญี่ปุ่น เช่น

1. **ปัญหาทางจิตวิทยาของผู้สูงอายุ:** ปัญหานี้ย้อนกลับไปตั้งแต่การที่ญี่ปุ่นเริ่มพัฒนาประเทศหลังสงคราม ความพยายามของสังคมญี่ปุ่นในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้กลับฟื้นขึ้นมาได้อีกครั้งทำให้การแบ่งหน้าที่ของผู้คนในสังคมมีความชัดเจน โดยเฉพาะการแบ่งกันโดยใช้เรื่องเพศ กล่าวคือ ผู้ชาย

ถูกคาดหวังให้มีหน้าที่ออกไปทำงานนอกบ้านเป็นผู้หาเงินให้กับครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลบ้านและเลี้ยงดูบุตร ครอบครัวเหล่านี้มักเดินทางเข้ามาทำงานในเมืองเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ เมื่อคนเหล่านี้มีอายุมากขึ้นก็อาศัยอยู่ในตัวเมืองและไม่ได้ย้ายออกไปอยู่เมืองรอบนอก ปัญหาคือเมื่อบุตรหลานเติบโตขึ้นก็จะย้ายไปอยู่บ้านใหม่ และทำให้ผู้สูงอายุอยู่คนเดียว ประกอบกับหากคู่สมรสเสียชีวิตลง ก็จะทำให้คนอื่นเกิดความเหงา ในแง่จิตวิทยาแล้ว ผู้สูงอายุของญี่ปุ่นจึงต้องเผชิญกับความเหงาและการแยกตัวออกจากสังคมอยู่มาก จากการศึกษเปรียบเทียบระหว่างญี่ปุ่น ฝรั่งเศส เยอรมนี เกาหลีใต้ และสหรัฐอเมริกา พบว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีการติดต่อกับบุตรหลานและการมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านเป็นอันดับที่สี่ (อันดับที่ห้าคือสหรัฐอเมริกา) (Cabinet Office, 2005, cited in Muramatsu and Akiyama, 2011, p. 429)

2. *ปัญหาบ้านร้าง*: ปัญหาบ้านร้างเกิดจากการว่างผังเมืองของญี่ปุ่น ในชนบทที่บ้านอยู่กระจุกกระจายห่างกัน เมื่อคนหนุ่มสาวเดินทางเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่ ผู้สูงอายุต้องอาศัยอยู่ในบ้านที่ห่างไกลกันจนทำให้เกิดความโดดเดี่ยว ผู้สูงอายุเหล่านี้มีปัญหาลดสุขภาพและอาจประสบกับอุบัติเหตุจนทำให้เสียชีวิตในบ้านโดยไม่มีผู้พบร่างจนเมื่อระยะเวลาผ่านไปนาน บ้านเหล่านี้ก็กลายเป็นบ้านร้าง และมีปัญหาอาชญากรรมหรืออาจมีผลกระทบต่อชุมชนเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติเพราะไม่มีผู้ดูแลบ้านให้อยู่ในสภาพที่แข็งแรงเหมาะสมเป็นประจำ (Yui, 2019)

แนวนโยบาย กลไก และการรับมือกับปัญหา

การแก้ไขปัญหของรัฐบาลญี่ปุ่นเพื่อรับมือกับปัญหาการลดลงของประชากรเกิดใหม่ การเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุ และปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นผลสืบเนื่องดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อที่ผ่านมา มีหลายมิติ ทั้งการแก้ไขโดยใช้กลไกทางกฎหมายและกลไกทางเศรษฐกิจ

การแก้ไขปัญหาทางกฎหมาย

รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเกิดจากการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุหลายประการ การแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างด้านกฎหมายมีส่วนสำคัญมาก ทำให้สังคมต้องหากลไกที่จะมารองรับกับการเปลี่ยนแปลงนี้ ตัวอย่างของการแก้ไขปัญหาเรื่องการจ้างงานคือ

1. ปัญหาแรงงานต่างชาติ

การลดลงของประชากรเกิดใหม่ไม่ได้มีผลกระทบแบบเห็นได้ทันที แต่ปัญหาการมีเด็กเกิดใหม่ที่ลดลงจนกลายมาเป็นปัญหาการขาดแคลนแรงงานในปัจจุบันเป็นปัญหาที่ส่งสมมานานนับทศวรรษ การขาดแคลนแรงงานภายในประเทศเองทำให้แรงงานต่างชาติมีส่วนสำคัญยิ่งในการเข้ามาทำงานประจำในบริษัทต่าง ๆ และมีส่วนต่อการเข้ามาเป็นกลไกสำคัญในระบบสุขภาพของญี่ปุ่น โดยเฉพาะในส่วนการให้การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุ ข้อมูลจาก OECD พบว่าจำนวนของแรงงานต่างชาติในญี่ปุ่นมีการจ้างงานสูงขึ้น โดยเมื่อพิจารณาในช่วงปี ค.ศ. 2015-2017 จะพบว่ามีการจ้างงานชาวต่างชาติเพิ่มขึ้นปีละกว่าร้อยละ 20 (OECD, 2018, p. 17)

รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกความตกลงหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจ (Economic Partnership Agreement: EPA) กับประเทศต่าง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้พยาบาลวิชาชีพและผู้ดูแล (caretaker) ของประเทศต่าง ๆ เข้ามาทำงานในญี่ปุ่นได้ เช่น ญี่ปุ่นได้ทำ EPA กับอินโดนีเซียในปี ค.ศ. 2008 กับฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 2009 และกับเวียดนามในปี ค.ศ. 2012 เพื่ออนุญาตให้พยาบาลอินโดนีเซียเข้ามาทำงานได้ แต่กระบวนการให้พยาบาลต่างชาติเข้ามาทำงานนี้ก็มีอุปสรรคหลายประการ เพราะพยาบาลต่างชาติต้องเข้ามาฝึกงานด้านพยาบาลในญี่ปุ่นอีก และอนุญาตให้ทำงานได้เพียงไม่กี่ปี และหากประสงค์อยู่ยาวก็ต้องสอบประเมินคุณวุฒิให้ผ่าน (Hosogaya, 2020, p. 47)

กรณีของ EPA ที่ญี่ปุ่นทำกับอินโดนีเซีย แม้ว่าความจริงแล้ว EPA จะเน้นไปเรื่องการแก้ไขข้อกำหนดทางการค้าและภาษี แต่ก็มีการกำหนดข้อความเอาไว้ในเรื่องการเคลื่อนย้ายของแรงงาน โดยกำหนดไว้ว่า ญี่ปุ่นยินดีที่จะรับพยายาล 1,000 คนและผู้ฝึกงานเป็นผู้ดูแล (caretaker) ภายในสองปีนับตั้งแต่การประกาศใช้ความตกลง EPA นั้น ข้อความนี้เองก็ปรากฏอยู่ใน EPA ที่ญี่ปุ่นทำกับฟิลิปปินส์ แต่ในกรณีของฟิลิปปินส์กว่าจะบังคับใช้ก็ล่าช้าไปนาน ทำให้แรงงานอินโดนีเซียด้านสุขภาพเป็นกลุ่มแรกที่เข้าสู่ประเทศญี่ปุ่น (Switek, 2014, p. 266) กระนั้นก็ตาม แรงงานต่างชาติที่เข้าไปทำงานดูแลผู้สูงอายุ ก็ประสบปัญหาหลายประการ ทั้งอุปสรรคด้านภาษา ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม หรือการที่ผู้สูงอายุญี่ปุ่นยังมีความทรงจำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองสมัยสงครามโลกครั้งที่สองจนมีผลต่อทัศนคติที่ผู้สูงอายุเหล่านั้นมีต่อพยายาลหรือผู้ดูแลที่มาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Switek, 2014, pp. 270-271)

ไม่เพียงแต่แรงงานในด้านสาธารณสุขของญี่ปุ่นเท่านั้นที่ต้องการแรงงานต่างชาติ ภาคธุรกิจเอกชนที่ต้องการแรงงานจำนวนมากมาทำงานก็ขาดแคลนเช่นเดียวกัน ในปี ค.ศ. 2022 มีแรงงานต่างชาติในญี่ปุ่นกว่า 1.82 ล้านคน โดยเป็นผู้ฝึกงานเทคนิคกว่า 343,000 คน (Sato, 2023) ซึ่งเป็นตัวเลขที่มากกว่าเป็นเท่าตัวเมื่อเทียบกับในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลญี่ปุ่นเองก็ตระหนักถึงปัญหาการขาดแคลนประชากรวัยแรงงานและความจำเป็นที่ต้องมีแรงงานต่างชาติเข้ามาทำงาน ญี่ปุ่นจึงเริ่มพยายามหาทุกโอกาสและแนวทางในการจะดึงดูดให้แรงงานฝีมือระดับสูงเข้ามาทำงานในญี่ปุ่น แต่เดิมนั้นระบบการฝึกงานเทคนิคถูกคิดมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1993 ด้วยคาดหวังว่าจะเป็นโครงการที่ช่วยสนับสนุนและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีที่ล้ำสมัยของญี่ปุ่นไปยังประเทศอื่น ๆ ผ่านการฝึกอบรม โดยผู้ที่เข้ามาฝึกนั้นจะสามารถอยู่ในญี่ปุ่นได้ถึงห้าปี และทำงานในภาคส่วนอุตสาหกรรมหรือเกษตรที่กำหนดให้ แต่ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของญี่ปุ่นนี้ทำให้ญี่ปุ่นอาจจะต้องการแรงงานในสาขาอื่น ๆ เพิ่มเติม และอาจต้องการกฎระเบียบใหม่ ๆ ที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกและดึงดูด

คนให้เข้ามาทำงานในญี่ปุ่นใหม่ เช่น การเปลี่ยนแปลงเรื่องเอกสารตรวจลงตรา หรือวีซ่า ให้มีการระบุสาขาที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้นลงไป คือ สาขาเกษตร การทำความสะอาด การรักษารถยนต์ เพิ่มเข้าไปอีกจากสองสาขาที่มีอยู่แล้ว คือการก่อสร้างและการต่อเรือ เพื่อให้คนเหล่านี้สามารถทำงานในสาขาอื่น ๆ ได้มากขึ้น และอยู่ได้นานขึ้น อีกทั้งให้อยู่กับครอบครัวได้ด้วย (Sato, 2023)

รัฐบาลยังพยายามออกกฎหมายใหม่ที่จะดึงดูดแรงงานฝีมือระดับสูงเข้ามาสู่ระบบเศรษฐกิจ เช่น หากแรงงานฝีมือระดับสูงนี้ได้รับเงินเดือนจากนายจ้างมากกว่า 20 ล้านเยนต่อปี และผ่านกฎเกณฑ์อื่น ๆ ก็จะสามารถสมัครขอการมีถิ่นที่อยู่ถาวร (permanent residency) อีกทั้งยังอนุญาตให้บัณฑิตจบใหม่จากมหาวิทยาลัยที่ถูกจัดอันดับให้อยู่ใน 100 อันดับแรกของโลกสามารถทำงานอยู่ในญี่ปุ่นได้สองปี โดยคาดหวังว่าคนต่างชาติรุ่นใหม่ที่จะสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยระดับสูงเหล่านี้จะช่วยทำงานในบริษัทญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาวะการทำงานของคนญี่ปุ่นที่มีชั่วโมงการทำงานที่มาก และค่าตอบแทนที่ต่ำ ก็ยังเป็นปัญหาที่อาจจะไม่ดึงดูดให้คนรุ่นใหม่สนใจทำงานในญี่ปุ่น (Sato, 2023)

2. ปัญหาการจ้างงานคนในประเทศ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ปัญหาการขาดแคลนแรงงานไม่ใช่ปัญหาใหญ่เพียงปัญหาเดียว แต่การทำงานยาวนานต่อเนื่องของคนญี่ปุ่นสูงอายุที่ยังต้องการทำงานต่อไปเรื่อย ๆ ก็เป็นปรากฏการณ์ที่รัฐบาลต้องหาทางสร้างกลไกมาสนับสนุนและรับมือ รัฐบาลได้พยายามกระตุ้นให้บริษัทเอกชนยังรับผู้สูงอายุเข้าทำงาน โดยได้มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการจ้างงานที่มีเสถียรภาพสำหรับผู้สูงอายุ (Act of Stabilization of Employment of Elderly Persons) พระราชบัญญัติดังกล่าวกำหนดให้ผู้ที่เกิดหลังเดือนเมษายน ค.ศ.1946 และบริษัทต่าง ๆ มีหน้าที่ที่จะต้องเลือกปฏิบัติตามประเด็นใดประเด็นหนึ่งโดยเลือกจาก (1) เพิ่มระยะเวลาการเกษียณออกไป (2) จัดให้มีโครงการจ้างงานต่อเนื่อง (a continue-employment program) หรือ (3) กำจัดการบังคับให้เกษียณอายุ เมื่อพระราช

บัญญัตินี้ออกมา บริษัทส่วนมากเลือกที่จะปฏิบัติตามข้อ 2 โดยบริษัทกว่าร้อยละ 72.1 เลือกปฏิบัติตามข้อนี้ (Moriyama, 2022, p. 22)

การจ้างงานคนในประเทศยังมีมิติเรื่องเพศเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้หญิงมีสัดส่วนการทำงานในสังคมไม่มาก ในปี ค.ศ. 2016 เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรวัยแรงงานเพศหญิงแล้ว ผู้หญิงได้รับการจ้างงานอยู่ที่ร้อยละ 66 แต่ภายในการจ้างงานนี้ก็ยังมีความเหลื่อมล้ำอื่น ๆ อยู่อีก เช่น การที่ผู้หญิงได้รับค่าจ้างที่ต่ำกว่าผู้ชาย (OECD, 2018, p. 17)

3. การเพิ่มกลไกและแรงกระตุ้นเพื่อให้คนมีบุตรมากขึ้น

การจะกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่มีบุตรมากขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาโครงสร้างทางสังคมในระยะยาวคือการสร้างแรงจูงใจให้คนมีบุตร โดยกลไกหลักสำคัญคือการกระตุ้นและให้แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นภาษีหรือการสร้างเงื่อนไขที่สนับสนุนให้คนรุ่นใหม่รู้สึกว่าการมีบุตรจะไม่เป็นการสร้างภาระให้กับชีวิตแต่กลับมีประโยชน์ในหลายรูปแบบ

ช่วงก่อนที่คิซิดะ ฟุมิโอะ (Kishida Fumio) จะขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี นโยบายการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแบบ “อาเบะโนมิกส์” (Abenomics) ที่เน้นลูกศรสามดอกได้พยายามแก้ไขปัญหาโครงสร้างทางสังคมที่ผู้หญิงได้รับผลกระทบจากการจ้างงาน เป้าหมายของอาเบะในช่วงเวลานั้นคือการพยายามสร้างสถานที่เลี้ยงดูเด็กให้สามารถรับเด็กได้มากกว่า 500,000 คนในช่วงปีงบประมาณ ค.ศ. 2013-2017 และการสัญญาว่าจะจัดสรรงบประมาณให้เด็กกว่า 320,000 คนในปีงบประมาณ ค.ศ. 2020

ต่อมา รัฐบาลญี่ปุ่นภายใต้การนำของคิซิดะได้อนุมัตินโยบายการเลี้ยงดูเด็ก (childcare policies) เมื่อวันที่ 13 มิถุนายน ค.ศ. 2023 เพื่อให้เป็นนโยบายด้านการเงินที่ช่วยอุดหนุนเงินให้กับครอบครัวที่มีบุตร และการออกกฎหมายให้ลาคลอด และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงดูเด็กที่เกิดมา เป้าหมายหลักของ

นโยบายนี้คือเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการดูแลเด็กในครอบครัวเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ คู่แต่งงานอยากมีบุตรมากยิ่งขึ้น รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณกว่า 3.5 หมื่นล้าน เยน (หรือประมาณ 32 พันล้านเหรียญสหรัฐ) เพื่อให้ใช้ในอีกสามปีข้างหน้า ในการจัดการกับปัญหานี้ (Nagata, 2023) ในช่วงก่อนหน้านี้ ประชาชนที่มีบุตรอายุ ต่ำกว่า 2 ขวบจะได้รับเงินสนับสนุนครอบครัวละประมาณ 15,000 เยนต่อเดือน ต่อคน และเงินอุดหนุนจากรัฐบาลจะลดลงเมื่อเด็กอายุเปลี่ยนเป็นระหว่าง 3 ถึง 15 ปีที่จะลดลงเหลือเดือนละ 10,000 เยนต่อเดือนต่อคน ภายใต้แผนการใหม่นี้ จะไม่มีการแยกช่วงอายุเด็กอีกต่อไป แต่จะเปลี่ยนเป็นการให้เดือนละ 10,000 เยนต่อคนไปเรื่อย ๆ จนกว่าเด็กจะมีอายุถึง 18 ปี และจะมีการเพิ่มให้ถึง 30,000 เยนกับบุตรคนที่สามไปจนถึงการเรียนจบมัธยมปลาย (Nagata, 2023) อย่างไรก็ดี ข้อวิจารณ์ที่มีต่อการให้เงินสนับสนุนเพื่อให้คนมีบุตรนั้นก็ยังมีอยู่ นักกฎหมายหลายคนมีความเห็นว่า การให้เงินสนับสนุนนี้จะส่งผลต่อโครงสร้างระบบการเงิน ของประเทศ เพราะรัฐบาลต้องหาเงินมาสนับสนุน และท้ายที่สุดก็จะเป็นการไป เพิ่มภาษีซึ่งจะส่งผลต่อผู้คนที่ทำงานและต้องเสียภาษี (Nagata, 2023)

4. กฎหมายกับการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการก่อสร้าง

Kim (2021, pp. 112-115) ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่า เมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นเริ่ม เห็นปรากฏการณ์ที่จำนวนประชากรเริ่มย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำงานในตัวเมืองใหญ่ มากขึ้น เมืองขนาดเล็กและขนาดกลางก็เริ่มมีจำนวนประชากรที่น้อยลง การลดลง ของประชากรในท้องถิ่นนี้เรียกว่า “คะโสะโฮ” (過疎法 / Kasoho) หรือที่ แปลว่า “น่ากลัวมาก หรือมีประชากรน้อยมาก” สถานการณ์นี้ทำให้รัฐบาลกังวลใจ ต่อการที่จำนวนประชากรลดลงและเบาบาง ในเมืองต่างจังหวัดจึงได้ออก กฎหมายที่พยายามจะลดหรือต่อต้านการลดลงของประชากร กฎหมายลักษณะ นี้เรียกว่าคะโสะโฮ ซึ่งแปลได้ว่ากฎหมายต่อต้านการลดลงของประชากร กฎหมายนี้เริ่มใช้ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1970 และมีการปรับปรุงมาแล้วสามครั้ง ครั้งล่าสุดคือเมื่อปี ค.ศ. 2000 ที่มีชื่อว่า “พระราชบัญญัติว่าด้วยมาตรการพิเศษ

สำหรับการสนับสนุนความเป็นเอกเทศของพื้นที่ที่มีประชากรน้อย” (Act on Special Measures for Promotion for Independence for Underpopulated Areas)

ในกฎหมายคະโสะโฮนั้น รัฐบาลกลางเริ่มให้อำนาจทางการเงินกับรัฐบาลท้องถิ่นให้ท้องถิ่นสามารถสร้างถนน โรงเรียน และสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้ การให้อำนาจนี้เริ่มมาตั้งแต่ประมาณช่วงทศวรรษที่ 1970 ในปัจจุบัน รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณที่มาจากภาษีและเงินอุดหนุน ในส่วนภาษีนั้นอนุญาตให้รัฐบาลท้องถิ่นใช้ได้ตามดุลยพินิจ แต่เงินอุดหนุนนั้นให้นำไปใช้ในบางประการเท่านั้นภายในปีงบประมาณ ซึ่งทำให้รัฐบาลท้องถิ่นนำไปก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในพื้นที่สาธารณะ Kim (2021, p. 119) วิเคราะห์ว่า สาเหตุที่ทำให้รัฐบาลพยายามเน้นการก่อสร้างโครงการต่าง ๆ ในชุมชนต่างจังหวัดเพราะเห็นว่า (1) ท้องถิ่นในต่างจังหวัดนั้นมีประชากรน้อยลงเพราะพื้นที่เหล่านั้นเป็นป่าเขา ดังนั้น การสร้างโครงสร้างพื้นฐานจะเป็นการเพิ่มคุณภาพชีวิตให้ประชากร (2) ระเบียบของราชการกำหนดการใช้เงินอุดหนุนเอาไว้ว่าใช้ทำอะไรได้และไม่สามารถทำอะไรได้ ทำให้การก่อสร้างเป็นสิ่งที่ใช้ได้สะดวกที่สุด และ (3) พื้นที่ต่างจังหวัดเป็นฐานเสียงที่สำคัญของพรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party: LDP) ที่เป็นผู้นำรัฐบาลมายาวนานและต่อเนื่องในการเมืองญี่ปุ่น การก่อสร้างลักษณะนี้ทำให้เกิดความขึ้นชอบและเป็นฐานเสียงให้กับพรรค LDP ได้เป็นอย่างดี

การแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ

ปัญหาใหญ่ของการมีผู้สูงอายุที่มากขึ้นคือการที่รัฐบาลต้องจัดเตรียมค่าใช้จ่ายไว้ดูแลสุขภาพผู้สูงอายุมากขึ้น รัฐบาลได้ใช้มาตรการทางภาษีและมาตรการทางเศรษฐกิจหลายด้านเพื่อรับมือกับปัญหาและความท้าทายที่มากับสังคมผู้สูงอายุ

1. รัฐบาลแก้ไขปัญหานี้ด้วยการเพิ่มภาษีการบริโภค (consumption tax) จากที่แต่เดิมคือร้อยละ 8 ให้เป็นร้อยละ 10 การเปลี่ยนแปลงอัตราภาษีการบริโภคนี้เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 2019 การตัดสินใจเพิ่มภาษีการบริโภคนี้ เพราะกระทรวงการคลัง (Ministry of Finance: MOF) ได้มีการประเมินว่าการดูแลผู้สูงอายุของรัฐบาลนั้นมีมูลค่าค่ากว่าหนึ่งในสามของค่าประกันสังคมของญี่ปุ่น (Ministry of Finance, 2019)

2. รัฐบาลได้มีการปรับเปลี่ยนระบบประกันสังคมของญี่ปุ่นใหม่

3. รัฐบาลได้มีการเปลี่ยนแปลงภาษีที่ดิน (estate tax) เพื่อให้สังคมเห็นประเด็นเรื่องภาษีมรดกและภาษีของขวัญหรือบ้างว่าภาษีการรับให้ (gift tax) ที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลง ด้วยการตั้งเป้าหมายว่า หากผู้สูงอายุมีทรัพย์สินหรือของที่จะให้กับบุตรหลาน หากให้เร็วขึ้นก็จะทำให้เงินเหล่านั้นกลับไปช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ เพราะหากผู้สูงอายุยังเก็บเงินหรือทรัพย์สินต่อไปมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็จะทำให้ต้องจัดเก็บภาษีแบบก้าวหน้า ระบบการจัดเก็บภาษีแบบก้าวหน้านี้เองจะกระตุ้นให้ผู้สูงอายุไม่ต้องการเสียภาษีมาก และมีการถ่ายโอนหรือมอบทรัพย์สินให้กับบุตรหลานเร็วมากขึ้นและมีการเสียภาษี จนทำให้เงินกลับมาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจ รัฐบาลได้เริ่มให้มีระบบการปรับภาษีมรดก (Inheritance Tax Adjustment System) ที่กำหนดให้ผู้รับต้องเสียภาษีย้อยลง 20 (Ministry of Finance, 2023, pp. 16-17)

4. การเปลี่ยนแปลงและสนับสนุนระบบการจ้างงานแบบใหม่ โดยการสนับสนุนให้มีการจ้างงานผู้ที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป

5. ความริเริ่มการฟื้นฟูเศรษฐกิจของท้องถิ่น (Regional Revitalization) เป็นความพยายามของรัฐบาลญี่ปุ่นที่จะฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นเพื่อกระจายความหนาแน่นของประชากรที่ย้ายเข้าไปทำงานในโตเกียวและเมืองใหญ่ต่าง ๆ การกระตุ้นเพื่อฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่น เช่น การใช้มาตรการทางภาษีเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนไปลงทุนทำธุรกิจในท้องถิ่นต่าง ๆ การพัฒนาระบบโครงสร้าง

พื้นฐานเพื่อดึงดูดนักลงทุนขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ การลงทุนร่วมกับภาคเอกชนในการก่อสร้างและพัฒนาชุมชนต่าง ๆ (Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism, 2018, pp. 157-177)

การแก้ไขปัญหาในชุมชน

การแก้ไขปัญหาลงคมผู้สูงอายุไม่เพียงแต่ต้องการกลไกในระดับโครงสร้างของรัฐเท่านั้น หากแต่ยังต้องการการบูรณาการการทำงานร่วมกับชุมชนระดับท้องถิ่น การสร้างระบบการดูแลแบบบูรณาการโดยมีชุมชนเป็นฐาน (community-based integrated care system) ที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐกลายเป็นกลไกที่สำคัญและน่าสนใจ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกพระราชบัญญัติโครงการการปฏิรูปประกันสังคม (Social Security Reform Program Act) ในปี ค.ศ. 2013 ที่จะสร้างระบบการดูแลผู้สูงอายุแบบบูรณาการโดยเน้นการดูแลจากชุมชน เป้าหมายไม่เพียงแต่การจัดการด้านสาธารณสุขเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของการจัดการบ้านเรือน การจัดการชุมชนในละแวกที่อยู่อาศัย เพื่อให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ (Leng Leng, 2023, p. 2)

การศึกษาของ Tang Leng Leng และคณะ (2023) ได้เลือกกรณีศึกษาเมืองนากายามา (Nagayama) และพบว่าหลังจากมีการทำสัมมนาเชิงปฏิบัติการกับประชาชนในเมืองแล้ว รัฐบาลท้องถิ่นได้สร้างศูนย์สนับสนุนชุมชนแบบครบวงจรขึ้นมาใกล้กับแฟลตที่พักที่มีผู้สูงอายุอยู่มากเพื่อให้สะดวกต่อการบริการด้านต่าง ๆ ศูนย์นี้ช่วยทำหน้าที่สนับสนุนด้านจิตใจและการพยายามทำให้ผู้สูงอายุไม่โดดเดี่ยวตนเองออกไปจากสังคม โดยได้มีการกำหนดให้มีอาสาสมัครเดินทางไปเยี่ยมผู้สูงอายุเป็นระยะ ๆ และให้มีการเฝ้าระวังผู้สูงอายุที่อาจจะอยู่ในกลุ่มเสี่ยงเป็นพิเศษ ศูนย์ยังมีกรสนับสนุนให้เด็กในโรงเรียนไปทักทายผู้สูงอายุที่พักอาศัยอยู่บนชั้นเดียวกันในแฟลตระหว่างทางไปโรงเรียน ศูนย์นี้ยังช่วยให้เกิดพื้นที่การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ

การมีคาเฟ่เพื่อเป็นพื้นที่พบปะสังสรรค์ของผู้สูงอายุก็เป็นอีกวิธีการหนึ่ง ที่ช่วยให้เกิดบรรยากาศที่ดีในชุมชน โดยผู้ให้บริการและลูกค้าต่างเป็นผู้สูงอายุ ที่อาศัยอยู่ในละแวกใกล้เคียง ภายในร้านมีการใช้โต๊ะ เก้าอี้ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีขนาดและรูปทรงที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ และยังมีร้านค้าที่ขายสินค้าต่าง ๆ ในบ้าน และมีบริการที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ เช่น การบริการทำความสะอาด เป็นต้น รวมไปถึงการมีชั้นเรียนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการตรวจเช็คสุขภาพ การวาดภาพ สำหรับผู้ใหญ่ การทำอาหารสำหรับคุณแม่มือใหม่ โยคะสำหรับพ่อแม่และบุตร หรือชั้นเรียนทำหัตถกรรมต่าง ๆ (Leng Leng, 2023, pp. 3-6)

การแก้ไขปัญหาในชุมชนยังต้องอาศัยการแก้ไขเมืองในระดับมหภาค มากยิ่งขึ้น รัฐบาลได้ส่งเสริมให้มีการออกแบบเมืองที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ ทั้งเพื่อ สนับสนุนให้เกิดการเดินทาง เส้นทางการเดิน ระบบขนส่งสาธารณะที่เหมาะสม การใช้หลักการการออกแบบที่เป็นมิตรกับทุกคน (universal design) ที่ออกแบบ ให้ผู้คนที่มีความต้องการที่แตกต่างกันสามารถใช้ชีวิตได้ด้วยตนเองโดยสะดวก ซึ่งครอบคลุมไม่เพียงแต่ผู้สูงอายุ แต่ยังรวมถึงผู้พิการ หรือพ่อแม่ที่ต้องใช้ รถเข็นเด็กอ่อนไปตามที่ต่าง ๆ (Voegele, 2020)

การแก้ไขปัญหาด้วยเทคโนโลยี

การแก้ไขโดยใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุที่อาจจะมีความ ต้องการความช่วยเหลือที่แตกต่างกันกลายเป็นอีกหนึ่งกลไกที่สำคัญในการลด ปัญหาหรือความท้าทายใหม่ ๆ และมหาวิทยาลัยได้เข้ามามีส่วนในการร่วมพัฒนา เทคโนโลยีอย่างมาก เช่น

- สมาคมด้านพหุฒาวิทยาแห่งญี่ปุ่น (Japan Gerontological Society)
- สถาบันด้านพหุฒาวิทยาแห่งเมืองโตเกียว (Tokyo Metropolitan Institute of Gerontology)
- ศูนย์ระดับชาติด้านเวชศาสตร์ผู้สูงอายุและพหุฒาวิทยา (National Center for Geriatrics and Gerontology)

- สถาบันด้านพฤฒาวิทยา (Institute of Gerontology: IOG) ของมหาวิทยาลัยโตเกียว (University of Tokyo)

หน่วยงานด้านวิจัยเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการพัฒนาส่งเสริมองค์ความรู้ด้านพฤฒาวิทยาที่ช่วยวางแผนการพัฒนาในส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น การศึกษาและโครงการต่าง ๆ ที่ช่วยพัฒนาเชิงนโยบายทางสังคม นโยบายด้านสาธารณสุข

การพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีของญี่ปุ่นเป็นที่รับรู้ทั่วโลก องค์กรความรู้ด้านการใช้หุ่นยนต์ของญี่ปุ่นถูกนำมาปรับใช้เพื่อรองรับกับปัญหาทางสังคมในกรณีของปัญหาการดูแลผู้สูงอายุก็ถูกคาดหวังว่าจะสามารถประยุกต์ใช้หุ่นยนต์ได้เช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาจากปัญหาของผู้สูงอายุแล้วปัญหาเชิงการจัดการคือการดูแลผู้สูงอายุ หน่วยงานการฟื้นฟูเศรษฐกิจแห่งญี่ปุ่น (Japan's Economic Revitalization) ได้กำหนดให้มี “ยุทธศาสตร์หุ่นยนต์” (Robot Strategy) ในยุทธศาสตร์ดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงความสามารถของญี่ปุ่นที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเทคโนโลยีด้านหุ่นยนต์จนสามารถใช้หุ่นยนต์เป็นหนึ่งในกลไกการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็น “มหาอำนาจทางหุ่นยนต์” (Robotics Superpower) ของโลก (The Headquarters for Japan's Economic Revitalization, 2015, p. 2)

ยุทธศาสตร์หุ่นยนต์ของญี่ปุ่นมีเป้าหมายหลายประการ หนึ่งในเป้าหมายที่รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามผลักดันก็คือ การตั้งเป้าหมายให้สังคมญี่ปุ่นเพิ่มการอยากใช้หุ่นยนต์ในการดูแลรักษาผู้สูงอายุ เพราะในปัจจุบันสัดส่วนของคนที่มีความต้องการใช้หุ่นยนต์ในการดูแลผู้สูงอายุนั้นมีเพียงร้อยละ 60 และเป้าหมายใหม่คืออยู่ที่ร้อยละ 80 (Eggleston, Lee, and Iizuka, 2021, p. 5) เป้าหมายอีกประการหนึ่งในการใช้หุ่นยนต์ คือ ไม่เพียงแต่เพื่อเอื้ออำนวยความสะดวกแก่ผู้สูงอายุเท่านั้น แต่ยังเพื่อช่วยดูแลสุขภาพของผู้ดูแล (caregiver) เช่นเดียวกัน การใช้หุ่นยนต์นั้นถูกหวังว่าจะเข้ามาช่วยลดอัตราการปวดหลังส่วนล่างของผู้ดูแล เพราะผู้ดูแลต้องทำงานหนัก ยกของ เคลื่อนย้ายและพยุงผู้สูงอายุจนทำให้เกิดปัญหาที่หลังส่วนล่าง (Eggleston, Lee, and Iizuka, 2021, p. 5) และเป้าหมาย

อีกประการหนึ่ง คือ ความช่วยเหลือด้านการจัดการดูแลอุปกรณ์ทางการแพทย์ รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณให้กับจังหวัดต่าง ๆ ให้ปรับปรุงการให้บริการด้านการดูแลสุขภาพ ซึ่งสามารถนำงบประมาณดังกล่าวมาใช้ซื้อหุ่นยนต์ในการดูแลผู้สูงอายุได้ โดยใช้งบประมาณความช่วยเหลือกว่าร้อยละ 50 ของค่าหุ่นยนต์ซึ่งมีเพดานสูงสุดอยู่ที่ 100,000 เยน ต่อหุ่นยนต์หนึ่งตัว

การใช้หุ่นยนต์ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่ได้รับการดูแลและผู้ดูแล เช่น การใช้หุ่นยนต์เป็นเพื่อนกับผู้สูงอายุ เพื่อลดความเครียด และมีหน้าที่คอยสอดส่องการเคลื่อนไหวของผู้สูงอายุที่อาจจะเกิดอุบัติเหตุในที่พักอาศัย การศึกษาของ Eggleston, Lee และ Iizuka (2021) พบว่าการใช้หุ่นยนต์ช่วยทำให้สถานพยาบาลที่ดูแลผู้สูงอายุสามารถทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นและสามารถลดภาระงานของผู้ปฏิบัติงานได้ ตัวอย่างของการจัดการเชิงโครงสร้างด้านหุ่นยนต์นี้ สะท้อนให้เห็นความสามารถและการตระหนักของรัฐบาลต่อปัญหา และวิสัยทัศน์ในการมองเห็นโอกาสจากการใช้ประโยชน์ของหุ่นยนต์ในการแก้ไข บรรเทาปัญหาทางสังคม ปรากฏการณ์นี้จะไม่เกิดขึ้นหากรัฐบาลไม่เล็งเห็นปัญหาและไม่สามารถจัดสรรทรัพยากรในการดูแลปัญหาได้อย่างมีวิสัยทัศน์ และมีการบูรณาการการทำงานระหว่างรัฐบาล เอกชน และภาคการศึกษาที่ทำวิจัยและจัดการเรียนการสอนที่มีความเป็นสหวิทยาการไปพร้อมกัน

ในขณะเดียวกัน หุ่นยนต์ก็ยังคงถูกคาดหวังให้มาช่วยทำงานในอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่เผชิญปัญหาประชากรลดลง งานที่อันตราย น่าเบื่อ และสกปรก (Dangerous, Dull, and Dirty) หรือที่ในการศึกษาบางชิ้นจะเรียกว่างานที่มีลักษณะอันตราย สกปรก และยาก (Dangerous, Dirty, and Difficulty) ซึ่งใช้ตัวย่อว่างาน “3Ds” หรือแม้แต่การทำงานล่วงเวลา หุ่นยนต์ก็ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหาเหล่านี้ หุ่นยนต์ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อทำงานซ้ำบรรดทุกที่ที่ต้องการคนซ้ำรถจำนวนมากและทำงานต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเหนื่อยล้าและอันตรายบนท้องถนน การใช้หุ่นยนต์ก็จะเป็นวิธีการช่วยลดเวลาการทำงานได้เป็นอย่างดี หุ่นยนต์ยังถูกใช้เป็น

เครื่องมือในการจัดการโกดังสินค้า การจัดเก็บสินค้าจำนวนมาก หรือที่อาจจะมีน้ำหนักเยอะ ทำให้เกิดความรวดเร็ว เป็นระบบ และสร้างความปลอดภัยในชีวิตให้กับพนักงาน ส่วนงานอื่น ๆ ที่หุ่นยนต์เริ่มเข้าไปมีบทบาทที่สำคัญ เช่น งานดับเพลิง งานทำแผนที่

กระนั้นก็ตาม การรับมือและแก้ไขปัญหาทางสังคมผู้สูงอายุนั้นต้องเผชิญกับปัญหาจากทัศนคติและความเห็นของคนรุ่นใหม่ในสังคม การศึกษาของ Shimizu และคณะ (2023) พบว่าคนหนุ่มสาวมีมุมมองในแง่ลบต่อผู้สูงอายุ ซึ่งทำให้เกิดความหวาดหวั่นในกลุ่มผู้สูงอายุ หรือการทำร้าย และการปฏิบัติทางการแพทย์ (medical practices) ที่ไม่เหมาะสมต่อผู้สูงอายุ ดังนั้น คำถามต่อสังคมคือ รัฐบาลญี่ปุ่นจะมีวิธีการแก้ไขปัญหาลังคมผู้สูงอายุไปพร้อมกับการปรับทัศนคติของคนหนุ่มสาวที่มีต่อผู้สูงอายุอย่างไร เพื่อให้เกิดการสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

บทสรุป

สังคมญี่ปุ่นเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงหลายมิติและหลายระดับ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ล้วนส่งผลให้เกิดการปรับตัวระดับโครงสร้างและการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าเพื่อบรรเทา วางแผนล่วงหน้า และพยายามทำให้ปัญหาหรือความท้าทายที่กำลังเผชิญอยู่นั้นสามารถลดความรุนแรงลงได้ ปัญหาสังคมผู้สูงอายุของญี่ปุ่นไม่ใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นข้ามคืนหากแต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทีละเล็กทีละน้อยสั่งสมมาเป็นทศวรรษจนทำให้โครงสร้างประชากรเกิดปัญหาและนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ เช่น การย้ายถิ่นฐานการทำงานของประชากร การจัดเก็บภาษี ระบบการดูแลด้านสาธารณสุข การดูแลแรงงานต่างชาติ เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกันจนทำให้กระบวนการแก้ไขปัญหาไม่สามารถคลี่คลายไปได้ด้วยการแก้ไขเพียงด้านเดียว ระบบโครงสร้างทางสังคม การกระตุ้นทางเศรษฐกิจ และการพยายามหามาตรการจูงใจต่าง ๆ ถูกคิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาจากวิธีการต่าง ๆ

ปัญหาสังคมผู้สูงอายุของญี่ปุ่นจะเป็นปัญหาโครงสร้างที่ยืดเยื้อไปอีกหลายทศวรรษ เพราะการจะกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่มีบุตรผ่านแรงจูงใจและมาตรการต่าง ๆ จะเห็นผลหรือไม่ก็ต้องรอดูจำนวนการเกิดขึ้นของประชากร และกว่าประชากรรุ่นใหม่ที่เกิดมานั้นจะโตเป็นแรงงานของระบบเศรษฐกิจและสังคมก็ต้องใช้เวลาอีกอย่างต่ำ 15 ปี การพยายามจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหานี้จึงจะเป็นปัญหาที่ยังคงอยู่กับสังคมญี่ปุ่นไปอีกยาวนาน

การพยายามจัดการด้วยการใช้แรงงานต่างชาติให้เข้ามามีส่วนสำคัญในการเดินทางของเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นก็น่าจะยังคงเป็นหนทางแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่พอจะเป็นไปได้ แต่ด้วยสังคมญี่ปุ่นที่ปิดและแยกกลุ่มต่างชาติออกไปอย่างชัดเจน วัฒนธรรม ความเข้าใจ และภาษาจะยังคงเป็นอุปสรรคทางสังคมที่มองไม่เห็นและเป็น “กำแพงแก้วทางสังคม” ที่ทำให้กระบวนการกลืนเข้าสู่สังคม (socialization) หรือการรู้สึกถูกต้อนรับจนกลายเป็นการผนวกให้แรงงานต่างชาติรู้สึกถูกต้อนรับและกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจะคงเป็นปัญหาทางวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เอกสารราชการ

The Headquarters for Japan's Economic Revitalization. (2015). *New Robot Strategy*.

หนังสือและบทความ

Aizawa, Y. (2019). *Japan's Struggle with an Aging and Shrinking Population*. Accessed November 30, 2023. From <https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/backstories/391/>

Bloom, et al. (2019). *Japan's Age Wave: Challenges and Solutions*. Accessed November 30, 2023. From https://www.rieti.go.jp/en/special/p_a_w/118.html

Cabinet Office. (2005). *Sixth Cross-National Comparative Survey: Lives among Older Adults*. Accessed May 16, 2011. From <http://www8.cao.go.jp/kourei/ishiki/kenkyu1.htm>

Cabinet Office. (2021). *Annual Report on the Ageing Society [Summary] FY 2021*. Accessed November 22, 2023. From <https://www8.cao.go.jp/kourei/english/annualreport/2021/pdf/2021.pdf>.

Eggleston, K., Lee, Y. Su., and Iizuka, T. (2021). *Robots and Labor in the Service Sector: Evidence from Nursing Homes*. NBER Working Paper Series, No. 28322.

Horlacher, D. E., & MacKellar, L. (2003). Population Ageing in Japan: Policy Lessons for South-East Asia. *Asia-Pacific Development Journal*, 10(1): 97-122

- Hosogaya, N. (2020). Migrant Workers in Japan: Socio-Economic Conditions and Policy. *Asian Education and Development Studies*, 10(1): 41-51.
- Hsu, M., and Yamada, T. (2017). *Population Aging, Health Care, and Fiscal Policy Reform: The Challenges for Japan*. RIETI Discussion Paper Series 17-E-038.
- Ikeda, N., et al. (2011). What Has Made the Population of Japan Healthy?. *Lancet*, 378(9769): 1094-1105.
- Iwasaki, Naoko. (2022). *Japan's Super-Aging Society: SDGs and International Contributions from the Perspective of the 16th Waseda University International Government Ranking 2021*. Accessed September 29, 2023. From <https://www.jiia.or.jp/en/column/2022/03/global-issues-fy2021-03.html>
- Jones, R. S., and Seitani, H. (2019). *Labour Market Reform in Japan to Cope with a Shrinking and Ageing Population*. Economic Development Department Working Papers No. 1568.
- Kim, D. C. (2021). Depopulation, Aging, and Rural Restructuring in Japan. *Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, 33: 107-123.
- Kotsubo, M., and Nakaya, T. (2022). Trends in Internal Migration in Japan, 2012-2020: The Impact of the COVID-19 Pandemic. *Population Space Place*, 20(34): 1-14.

Leng Leng et al. (2023). Promoting Age-Friendly Community of Support and Care in Japan's Aging Neighborhood: The Nagayama Model. *Aging and Health Research*, 3(1): 1-6.

Li, Masako. (2012). Challenges in Reforming the Japanese Health Care System. In B. Clements, D. Coady, and S. Gupta (eds.), *The Economics of Public Health Care Reform in Advanced and Emerging Economies* (pp. 209-220). Washington DC.: International Monetary Fund (IMF).

Martine, J., and Jaussaud, J. (2018). Prolonging Working Life in Japan: Issues and Practices for Elderly Employment in an Aging Society. *Contemporary Japan*, 30(2): 227-242.

Matsuda, R. (2020). *International Health Care System Profiles: Japan*. Accessed December 1, 2023. From <https://www.commonwealthfund.org/international-health-policy-center/countries/japan>

Ministry of Finance. (2019). *The Standard Rate of Consumption Tax: 10% from October 1, 2019*. Accessed December 1, 2023. From https://www.mof.go.jp/english/policy/tax_policy/consumption_tax/index.html#:~:text=The%20Standard%20Rate%20of%20Consumption,third%20of%20the%20total%20expenditures

Ministry of Finance. (2023). *Learning More About Taxes*. Tokyo: Ministry of Finance, Japan.

Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism. (2018). *White Paper of Land, Infrastructure, Transport and Tourism in Japan 2018*. Tokyo: Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism.

- Moriyama, T. (2022) Why Does the Older Population in Japan Work So Much?. *Japan Labor Issues*, 6(39): 20-26.
- Muramatsu, N., and Akiyama, H. (2011). Japan: Super-Aging Society Preparing for the Future. *The Gerontologist*, 51(4): 425-432.
- Nagata, K. (2023). Cabinet Approves Kishida's Childcare Policies but Questions Remain Over Funding. Accessed September 30, 2023. From <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/06/13/national/panel-ok-child-care-policy-package/>
- OECD. (2018). *Japan: Promoting Inclusive Growth for an Ageing Society*. Paris: OECD.
- Ouchi, Y., et al. (2017). Redefining the Elderly as Aged 75 Years and Older: Proposal from the Joint Committee of Japan Gerontological Society and the Japan Geriatrics Society. *Geriatrics and Gerontology International*, 17(7): 1045-1047.
- Ronkin, N. (2021). *Robot Adoption Brings Benefits to Japan's Aging Society*. Accessed December 1, 2023. From <https://fsi.stanford.edu/news/robot-adoption-brings-benefits-japan%E2%80%99s-aging-society>
- Satoh, R. (2023). *Aging Japan Wants Foreign Workers, But Will They Come?*. Accessed December 2, 2023. From <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Asia-Insight/Aging-Japan-wants-foreign-workers-but-will-they-come>
- Shimizu, K. (2012). Electoral Consequences of Municipal Mergers. *Journal of East Asian Studies*, 12(3): 381-408.

- Shimizu, Y., T. Hashimoto, and K. Karasawa. (2023). Reducing Negative Attitudes toward Older Adults and Increasing Advocacy for Policies to Support Older Adults: Bayesian Analysis Approach. *Acta Psychologica*, 239: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.103995>.
- Statistics Bureau of Japan. (2022). *Statistical Handbook of Japan*. Tokyo: Statistics Bureau, Ministry of International Affairs and Communications.
- Switek, B. (2014). Representing the Alternative: Demographic Change, Migration Eldercare Workers, and National Imagination in Japan. *Contemporary Japan*, 26(2): 263-280.
- UNESCAP. (2022). *Asia-Pacific Report on Population Ageing 2022: Trends, Policies and Good Practices Regarding Older Person and Population Ageing*. Bangkok: Social Development Division, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP).
- Urata, S. (2021). *The Economics of Free and Open Indo-Pacific Vision: The Objectives, Challenges and Japan's Role*. Accessed August 26, 2023. From https://www.cgai.ca/the_economics_of_the_free_and_open_indo_pacific_vision_the_objectives_challenges_and_japans_role
- Voegele, J. (2022). *Rethinking Silver: Lessons from Japan's Age-Ready Cities*. Accessed December 2, 2023. From <https://blogs.world-bank.org/voices/rethinking-silver-lessons-japans-age-ready-cities>

- Walia, S. (2019). *How Does Japan's Aging Society Affect Its Economy*. Accessed December 1, 2023. From <https://thediplomat.com/2019/11/how-does-japans-aging-society-affect-its-economy/>
- WHO. (2020). *How Will Population Ageing Affect Health Expenditure Trends in Japan and What Are the Implications If People Age in Good Health?*. Copenhagen: Publication WHO Regional Office for Europe.
- Yui, Y. (2019). Changes in Essential Facilities of Housing Estates in an Aging Society: The Failure of City Planning in Japan. In T. Kubo, and Y. Yui (Eds.), *The Rise in Vacant Housing in Post-Growth Japan* (pp. 33-42). Singapore: Springer.

บทที่ 4

อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมกับการสร้างแบรนด์แห่งชาติของ ญี่ปุ่น: กรณีศึกษาอานิเมะและมังงะ

นรินทร์ ดำรงชัย

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างอุตสาหกรรมคอนเทนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอานิเมะและมังงะกับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจแนวทางของรัฐในการใช้อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างแบรนด์แห่งชาติขึ้นใหม่ที่เปี่ยมไปด้วยความละมุนละม่อมมากขึ้น จากนั้นได้ทบทวนเนื้อหาเกี่ยวกับที่มา ความโดดเด่น ความสำเร็จของอานิเมะและมังงะทั้งในและต่างประเทศ ในฐานะที่เป็นอุตสาหกรรมคอนเทนต์ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก รวมถึงศึกษารูปแบบการนำเสนอคอนเทนต์ในลักษณะของการผสมผสานสื่อ ซึ่งเป็นเสมือนการขยายผลสำเร็จของอุตสาหกรรมคอนเทนต์ไปสู่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ ทั้งผู้บริโภค ชุมชนในท้องถิ่น ฯลฯ ตามด้วยการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมที่มีต่อนโยบายการทูตสาธารณะของญี่ปุ่น เพื่อทำความเข้าใจถึงแนวทางการนำเสนอคอนเทนต์ในปัจจุบันให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จากการศึกษาพบว่าการแลกเปลี่ยน

วัฒนธรรมระหว่างประเทศ ตลอดจนความสำเร็จในการส่งออกทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นโดยมากเกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนทั่วไปในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ มากกว่าเกิดขึ้นจากการผลักดันผ่านการดำเนินนโยบายที่ชัดเจนของภาครัฐ ซึ่งเข้ามาให้การส่งเสริมและสนับสนุนอย่างเป็นทางการในภายหลัง อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของธุรกิจคอนเทนต์โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนิเมะและมังงะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจและสังคมญี่ปุ่นหลายประการ ทั้งในด้านการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ ด้านการตื่นตัวของตลาดและเศรษฐกิจ ด้านการกระตุ้นกิจกรรมทางสังคม ด้านการให้ความสนใจต่ออัตลักษณ์ความเป็น “ญี่ปุ่น” ของคนในชาติ และด้านการเพิ่มขึ้นของความสนใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นในสายตาของชาวต่างชาติ

คำสำคัญ: ญี่ปุ่นร่วมสมัย อุตสาหกรรมคอนเทนต์ การทูตสาธารณะ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ มังงะ อนิเมะ

Abstract

This article explores the symbiotic relationship between Japan's content industry, particularly anime and manga, and the nation's evolving identity in the modern era. Initially, it examines the Japanese government's strategy of leveraging the cultural sector to forge a softer, more appealing national image. It delves into the rise, global acceptance, and triumph of anime and manga as key cultural exports, highlighting their widespread acclaim across the globe. The analysis further investigates the pivotal role of media mix strategies in amplifying the reach of content products to diverse audiences, including consumers and local communities. Additionally, this study scrutinizes the interplay between cultural industries and Japan's public diplomacy to offer insights into current content business practices. The findings suggest that Japan's success in international cultural exchange and export largely stems from organic public engagement rather than solely government-initiated policies, which typically provide subsequent support and promotion. The positive impact of the anime and manga industries on Japan's economy and societal image is significant. It also help fostering a favorable national perception, stimulating market and economic interest, enhancing social activities, and bolstering both domestic and international interest in Japanese culture and identity.

Keywords: contemporary Japan, content industry, public diplomacy, creative economy, manga, anime

บทนำ

ญี่ปุ่นถือเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจจากนานาชาติมาเป็นเวลานาน อันเนื่องจากลักษณะประจำชาติที่มีความโดดเด่น จนนำไปสู่ความเป็นแนวหน้าในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่ผันผวนอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาที่ผ่านกว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้ภาพลักษณ์ที่ประชากรโลกมีต่อ “ญี่ปุ่น” มีความแตกต่างและหลากหลายไปตามเจเนอเรชันที่ต่างกันด้วย กล่าวคือ หากทบทวนภาพลักษณ์ความเป็น “ญี่ปุ่น” สมัยใหม่ในสายตาประชาคมโลก จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ภาพของความเป็นประเทศล้าหลังป่าเถื่อนที่พยายามถักตัวเองขึ้นมาให้ทัดเทียมกับชาติตะวันตก สู่วัฒนธรรมชาติมหาอำนาจทางการทหารที่คุกคามประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคอย่างออกอวดในยุคเมจิ กระทั่งต่อมาเมื่อพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สองอย่างราบคาบ ทำให้ญี่ปุ่นจำเป็นต้องพยายามเร่งลบล้างภาพลักษณ์ของลัทธิทหารนิยมที่ก้าวร้าวเพื่อกลับมามีที่ยืนในเวทีประชาคมโลกอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการผันตัวจากการเป็น “นักรบในสมรภูมิรบ” สู “นักรบในสมรภูมิธุรกิจ” โดยเริ่มต้นจากการลอกเลียนแบบสินค้าและผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา จนถูกตราหน้าว่าเป็นประเทศจอมลอกเลียนแบบ กระทั่งสามารถก้าวไปสู่ความเป็นประเทศยักษ์ใหญ่ในอุตสาหกรรมหนักตลอดจนเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและโดดเด่น นำพาให้ญี่ปุ่นกลายเป็นหนึ่งในมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่น่าเกรงขามในช่วงกลางศักราชโซเวียต หรือในช่วงทศวรรษ 1960

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ญี่ปุ่นในสายตาของประชากรในเจเนอเรชันเบบี้บูมเมอร์ รวมไปถึงเจเนอเรชันเอกซ์บางส่วน ได้รับการมองว่าเป็นชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมีความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้าและเทคโนโลยี กล่าวคือ หากมีโอกาสได้ไปเที่ยวญี่ปุ่น ก็ต้อง

ไม่พลาดที่จะไปเดินหาซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้ารุ่นใหม่ ๆ ที่วางขายอย่างกลาดเกลื่อนในย่านอาากิฮาระ ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็ได้

ต่อมาเมื่อเข้าสู่ปลายศักราชโซวะ ความสำเร็จในการเข้าครอบครองพื้นที่สื่อบันเทิงในตลาดต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นความนิยมในอนิเมะและมังงะ ตลอดจนละครญี่ปุ่น ซึ่งโดดเด่นขึ้นอย่างเห็นได้ชัดหลังจากที่กระแสความนิยมในละคร “โอะซึน” ของสถานีโทรทัศน์ NHK ได้รับความนิยมไปทั่วโลกในราวปี ค.ศ. 1983 ตลอดจนความนิยมขึ้นของคนตรีป๊อปสไตล์ญี่ปุ่น (J-Pop) ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน ผนวกกับการตัดสินใจซื้อบริษัทโคลัมเบีย พิคเจอร์ส เอ็นเตอร์เทนเมนท์ โดยบริษัทโซนี่ของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1989 ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของ “ญี่ปุ่น” เปลี่ยนแปลงอีกครั้ง จากประเทศที่เป็นที่รู้จักในฐานะผู้ผลิตอุตสาหกรรมหนักขนาดใหญ่ สู่วัฒนธรรมหนักขนาดใหญ่ สู่วัฒนธรรมที่ได้รับการชื่นชมและยอมรับไปทั่วโลก

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ โจเซฟ ไนย์ (Joseph Nye) นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้เริ่มนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “อำนาจละมุน (Soft Power)” อย่างต่อเนื่อง (Nye, 1990; 2004; 2012) โดยเขาพยายามชี้ให้เห็นว่านับตั้งแต่ภาวะสงครามเย็นสิ้นสุดลง พลังของอำนาจทางวัฒนธรรม ค่านิยมทางการเมืองทั้งในและนอกประเทศ ตลอดจนนโยบายต่างประเทศ กลายเป็นกุญแจสำคัญต่อการสร้างเสริมศักยภาพในการพัฒนาความเชื่อใจและภาพลักษณ์ที่ดี อันจะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เข้มแข็งจนสามารถช่วยส่งเสริมให้รัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่ง เข้าไปมีอิทธิพลเหนืออีกรัฐชาติหนึ่งได้โดยไม่ต้องพึ่งพาแต่เพียงอำนาจแข็ง (Hard Power) เช่น กำลังทหาร หรือพลังทางเศรษฐกิจเข้ามามีอิทธิพลครอบงำเช่นดังที่เคยเป็นมาในอดีต นับแต่นั้นเป็นต้นมา หลายประเทศทั่วโลกก็เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการสนับสนุนและเผยแพร่วัฒนธรรมของตน โดยไม่เพียงแต่วัฒนธรรมกระแสหลักหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังหันมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมย่อย (Subculture) ซึ่ง

รวมถึงวัฒนธรรมประชานิยม (Pop Culture) ในฐานะที่เป็นหนึ่งในตัวแปรสำคัญที่จะเสริมสร้างอำนาจที่มองไม่เห็นของชาติให้มากขึ้นอีกด้วย

จากการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจละมุนของไนย์ ประกอบกับบทความของ Douglas McGray (2002) เรื่อง “Japan’s gross national cool” ที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของผลผลิตทางด้านวัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่นซึ่งได้เข้าครอบงำความนิยมชมชอบของกลุ่มคนรุ่นใหม่ในภูมิภาคเอเชียแทนที่ความนิยมในวัฒนธรรมประชานิยมของสหรัฐอเมริกา กลายเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นความสำคัญและให้ความสำคัญจริงจังกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับพลังทางวัฒนธรรมของตนอย่างเป็นรูปธรรม โดยรัฐบาลได้พยายามมุ่งเน้นส่งเสริมและสนับสนุนการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นในมิติต่าง ๆ ซึ่งหมายรวมถึงวัฒนธรรมประชานิยมของตนออกสู่ระดับสากลในเชิงรุกมากยิ่งขึ้น โดยมองว่าวัฒนธรรมเหล่านี้คือกุญแจสำคัญเพื่อลบล้างความต่างพหุวัยที่เกิดจากการใช้ “อำนาจแข็ง” อย่างสุดโต่ง ที่ญี่ปุ่นเคยใช้เป็นเครื่องมือเพื่อขยายอำนาจของตนในอดีต รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ตัวตนใหม่ที่เต็มไปด้วยความอ่อนละมุนและการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร ดังเห็นได้จากการที่ ในปี ค.ศ. 2006 นายทาโร อาโซะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้น ได้กล่าวสุนทรพจน์เกี่ยวกับแนวคิดใหม่ด้านการต่างประเทศทางวัฒนธรรม โดยให้กำลังใจกลุ่มผู้ผลิตคอนเทนต์ว่า รัฐบาลมองว่าคอนเทนต์ต่าง ๆ ล้วนเป็นผลผลิตที่เกิดจากความพยายามและตั้งใจของเหล่าผู้ผลิตที่ต้องการมอบความฝันให้กับเด็กและเยาวชนทั่วโลก ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงต้องการเรียกร้องให้คนเหล่านั้นร่วมแรงร่วมใจสานต่อการขยายฝันเหล่านั้น ตลอดจนจนเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการสร้างแบรนด์ความเป็นญี่ปุ่นใหม่ในยุคปัจจุบันให้เกิดขึ้นในสายตาประชาคมโลกอีกด้วย (外務省, 2006)

อาจกล่าวได้ว่าการเข้าสู่สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมาเป็นเวลายาวนานนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ผลักดันให้ญี่ปุ่นจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการส่งออกอุตสาหกรรมหนัก

ไปสู่การพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมด้านบันเทิงและวัฒนธรรมสู่ตลาดโลกอย่างจริงจัง บ่มเพาะให้ภาพของญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นหนึ่งในประเทศผู้นำด้านการผลิตและส่งออกวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรมย่อยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวค่อย ๆ เกิดขึ้นในสายตาของชาวโลก แทนที่ภาพของการเป็นประเทศผู้นำด้านผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมหนัก เช่น รถยนต์หรือเครื่องใช้ไฟฟ้าอิเล็กทรอนิกส์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว ส่งผลให้ในปัจจุบันอาภิสาระซึ่งเป็นสถานที่ที่เติบโตมาจากการเป็นศูนย์รวมของกลุ่มคนที่คลั่งไคล้ในอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าอิเล็กทรอนิกส์ มิได้เป็นแค่สถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้านานาชนิด แต่ยังคงกลายเป็นรากเหง้าหรือดินแดนศักดิ์สิทธิ์สำหรับ “โอตาคู” ผู้ที่หลงใหลในวัฒนธรรมย่อยของญี่ปุ่นจำนวนมากจากทั่วทุกสารทิศไม่ว่าจะเป็น บ็อบโอตอล หรือคอสเพลย์ รวมถึงบรรดาแฟนพันธุ์แท้ของการ์ตูน และอนิเมะ อีกด้วย

การจะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นยุคร่วมสมัย รวมถึงเกี่ยวกับธุรกิจคอนเทนต์ในบริบทของญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับอนิเมะและมังงะ ซึ่งสร้างรายได้ให้ประเทศเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และถือเป็นความหวังหนึ่งในการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศให้กลับมาฟื้นตัวอีกครั้ง และทำการวิเคราะห์ว่าธุรกิจใดในลักษณะดังกล่าวส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมญี่ปุ่นในปัจจุบันได้อย่างไร

การเปลี่ยนโฉมจาก “เข้มแข็งและดุดัน” สู่ความ “อ่อนและคลุม”

ความพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่สองส่งผลให้ญี่ปุ่นไม่สามารถมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ประจำชาติได้เท่าที่ควร เนื่องจากนานาชาตินิยมมีความกังวลว่าญี่ปุ่นอาจนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นหนทางกลับไปสู่ความเป็นชาตินิยมรุนแรงอีกครั้ง (นรินุช ดำรงชัย, 2562) กระทั่งเมื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเริ่มเติบโต จึงเริ่มมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมวัฒนธรรมที่ชัดเจนขึ้น โดยเห็นได้จากการจัดตั้งกรม

วัฒนธรรม ในปี ค.ศ.1968 และต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเข้าสู่ช่วงแห่งความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้คนเริ่มมีเวลาว่างมากขึ้น ประกอบกับความเหนื่อยล้าจากการเร่งรีบและปัญหาสังคมและสุขภาพที่เกิดขึ้นควบคู่กับความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ไม่ว่าจะเป็นการกระจุกตัวในเมืองใหญ่ ภาวะชนชั้นในชนบท มลภาวะและปัญหาสุขภาพ การกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ฯลฯ ทำให้ผู้คนเริ่มหันมาให้ความสนใจกับคุณค่าทางจิตใจและวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะหรือทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่มีมาแต่ในอดีต (熊野, 2022)

เมื่อนายมาซาโยชิ โอฮิระขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี (1978-1980) เขาได้ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมของประเทศ โดยมองว่านับแต่การรับเทคโนโลยีและวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในช่วงของการปฏิรูปเมจิ ชาวญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมตะวันตก และด้อยค่าวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งเป็นรากเหง้าของตน ทำให้ในอดีตที่ผ่านมาการแลกเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมของญี่ปุ่นกับต่างชาตินั้น ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากกลุ่มพ่อค้าที่ทำการค้าขายสินค้าระหว่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ มิได้เกิดจากการมีนโยบายทางด้านวัฒนธรรมที่ชัดเจนแต่อย่างใด ซึ่งแม้ว่าแนวทางดังกล่าวจะช่วยให้ประเทศประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศในช่วงเวลาหนึ่ง แต่เมื่อญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจแล้ว จึงถึงเวลาที่ชาวญี่ปุ่นควรภูมิใจและหันมาให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจและมองเห็นคุณค่าในวัฒนธรรมของตนอย่างถ่องแท้และลึกซึ้ง (文化の時代研究グループ, 1980) เขาจึงประกาศว่าให้ญี่ปุ่นเข้าสู่ “ยุคแห่งวัฒนธรรม” อีกทั้งยังเป็น “ยุคของท้องถิ่น” โดยวางนโยบายให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและสนับสนุนประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการนำความตื่นตัวกลับสู่ท้องถิ่นในชนบท ขณะเดียวกันยังริเริ่มที่จะพยายามเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นไปสู่สายตาชาวโลกอีกด้วย (文化科学省, 2023) อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่านโยบายทางด้านวัฒนธรรมโดยมากยังเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมระดับสูงและวัฒนธรรมท้องถิ่นกับกลุ่มประชาชนชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ภายในประเทศเป็นหลัก

ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นต้องเผชิญหน้ากับความตกรุดำทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 ประกอบกับการที่คำว่า “คูเจแปน” กลายเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในปี ค.ศ. 2002 หลังจากที่ Douglas McGray นักข่าวชาวอเมริกันได้บรรยายในบทความของเขาเกี่ยวกับความสำเร็จของญี่ปุ่นในการผลักดันประเทศให้กลายเป็นมหาอำนาจทางวัฒนธรรมผ่านการส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมประชานิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนิเมะและเกม ส่งผลให้ทั้งภาคอุตสาหกรรม ภาครัฐ และสถาบันการศึกษาต่างให้ความสนใจในอุตสาหกรรมคอนเทนต์มากขึ้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและสนับสนุนวัฒนธรรมย่อยรวมถึงวัฒนธรรมประชานิยมเพิ่มมากขึ้น โดยเชื่อว่าจะเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน และริเริ่มนโยบายเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นในฐานะอุตสาหกรรมหลักประเภทหนึ่งเพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศภายใต้ชื่อ “นโยบายคูเจแปน” ทั้งที่ก่อนหน้านี้อุตสาหกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมแทบไม่มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับนโยบายเศรษฐกิจของประเทศเลย (METI Journal Online. April 8, 2022) นโยบายดังกล่าวถูกผลักดันให้เกิดอย่างเป็นรูปธรรมขึ้นในเดือนพฤศจิกายน 2013 โดยมีการจัดตั้งองค์กรสนับสนุนการพัฒนาอุปสงค์ในต่างประเทศ (หรือ “องค์กรคูเจแปน”) ขึ้นในฐานะกองทุนร่วมระหว่างรัฐและเอกชน⁵ เพื่อให้การสนับสนุนธุรกิจอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ “เสน่ห์ที่มีความโดดเด่นของญี่ปุ่น” เช่น มังงะ อนิเมะ ดนตรี ภาพยนตร์ งานฝีมือ อาหารญี่ปุ่น ฯลฯ ไปสู่สายตาชาวต่างชาติให้มากขึ้น

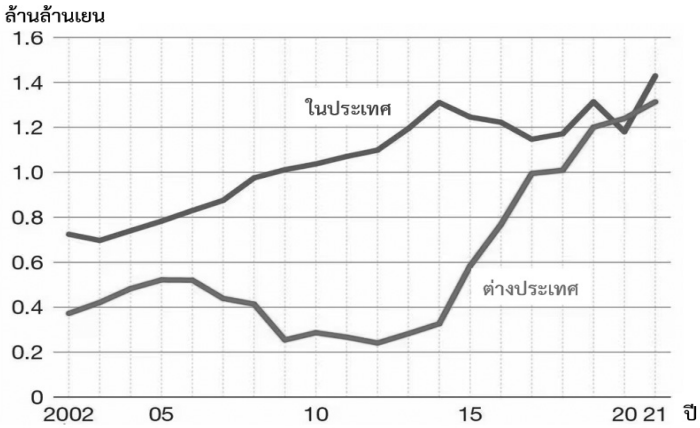
คูเจแปนถือเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ภายใต้นโยบายอาเบะโนมิกส์ เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในช่วงของรัฐบาลนายชินโซ อาเบะ ซึ่งแม้ว่าการดำเนินการของ

⁵ ข้อมูล ณ เดือนตุลาคม 2022 รัฐบาลสนับสนุนราว 115.6 พันล้านเยน เอกชน 10.7 พันล้านเยน โดยได้ให้ทุนสนับสนุนทั้งสิ้น 56 กิจการ แต่ ณ สิ้นปีงบประมาณ 2021 ผลขาดทุนสะสมเพิ่มขึ้นเป็น 30.9 พันล้านเยน (東京新聞, 2022)

องค์กรคุณเจแปนจะต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน รวมถึงการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด 19 ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2019 เป็นต้นมา ส่งผลให้ไม่สามารถสร้างผลประกอบการได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ และไม่สามารถผลักดันแบรนด์ญี่ปุ่นในภาพรวมให้เป็นที่นิยมได้เท่ากับเกาหลีก็ตาม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเกิดขึ้นของคุณเจแปนคือส่วนหนึ่งที่ปูทางไปสู่ความสำเร็จของอานิเมะญี่ปุ่นที่กลายเป็นที่รับรู้และชื่นชอบไปทั่วโลก (東京新聞, 2022)

ปัจจุบันรัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้ความสำคัญกับการผลักดันนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจทางวัฒนธรรมอย่างจริงจัง บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าด้วยเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) และการทูตสาธารณะ (Public Diplomacy) ที่เน้นส่งเสริมและพัฒนาธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับไลฟ์สไตล์และวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมอาหาร ศิลปะ สินค้าพื้นบ้านและหัตถกรรม การออกแบบและแฟชั่น เครื่องสำอาง การท่องเที่ยว รวมถึงธุรกิจคอนเทนต์ต่าง ๆ ด้วยความหวังว่าจะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจไปพร้อมกับการสร้างภาพลักษณ์และความสัมพันธ์อันดีต่อประชาคมโลก บทความชิ้นนี้จะขอจำกัดถึงเพียงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจคอนเทนต์ โดยเน้นไปที่อานิเมะและมังงะ เนื่องจากเป็นคอนเทนต์ที่ได้รับการยอมรับและขยายตัวในตลาดต่างประเทศมากขึ้นอย่างประจักษ์และต่อเนื่อง (ภาพที่ 1) ดังพบว่าแอนิเมชันที่ฉายในโทรทัศน์ทั่วโลกร้อยละ 65 และในจีนถึงร้อยละ 92 มาจากประเทศญี่ปุ่น และจากการศึกษาในปี ค.ศ. 2002 ยังพบว่า มีการออกอากาศอานิเมะในเยอรมนีถึง 51 ตอน/สัปดาห์ เบลเยียม 47 ตอน/สัปดาห์ และอิตาลี 40 ตอน/สัปดาห์ (内田, 2007: 31)

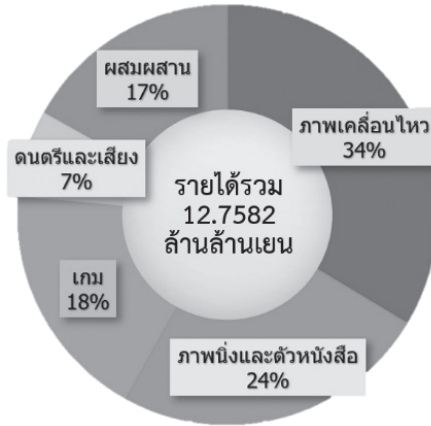

ภาพที่ 1 เปรียบเทียบการขยายตัวของตลาดอนิเมะทั้งในและต่างประเทศ
ที่มา 日本动画協会 (2022), アニメ産業レポート

“คอนเทนต์” ในญี่ปุ่น: นิยามและที่มา

คำว่า ธุรกิจ “คอนเทนต์” หรือธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสื่อและชุดข้อมูลประเภทหนึ่ง ได้กลายเป็นที่รู้จักและพูดถึงอย่างแพร่หลาย นับตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา ซึ่งโดยทั่วไปมักหมายถึงข้อมูลหรือเนื้อหาต่าง ๆ ที่นำเสนอผ่านภาพยนตร์ ดนตรี รายการโทรทัศน์ หนังสือ นิตยสาร รวมถึงการแสดงสด เช่น คอนเสิร์ต หรือโชว์ต่าง ๆ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่ความบันเทิงของผู้บริโภคเป็นหลัก (半澤, 2014) ทั้งนี้ในรายงานสมุดปกขาวเกี่ยวกับดิจิทัลคอนเทนต์ซึ่งมีการจัดทำตั้งแต่ปี ค.ศ. 2001 เป็นต้นมา ได้จำแนกคอนเทนต์ออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1) ภาพเคลื่อนไหว เช่น ภาพยนตร์ รายการโทรทัศน์ 2) ดนตรีและเสียง เช่น ซีดี คอนเสิร์ต คาราโอเกะ 3) เกม เครื่องเล่นในบ้าน ทางโทรศัพท์มือถือ เกมตู้ 4) ภาพนิ่งและตัวหนังสือ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ และ 5) ผสมผสาน ได้แก่ โฆษณาออนไลน์ โดยข้อมูลล่าสุดในปี ค.ศ. 2021 พบว่ารายได้รวมจากการส่งออกคอนเทนต์ของญี่ปุ่นมีทั้งสิ้นถึงราว 12.8 ล้านล้านบาท (デジタルコンテンツ協会, 2022)

แผนภูมิที่ 1 อัตราส่วนรายได้จากธุรกิจคอนเทนต์ของประเทศญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 2021

ที่มา เดジタルコンテンツ協会 (2022), デジタルコンテンツ白書

อย่างไรก็ดี ภายหลังจากการเติบโตอย่างรวดเร็วของสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่งผลให้รูปแบบการบริโภคคอนเทนต์แบบดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบสิ่งพิมพ์ ซีดีเพลง คาราโอเกะ ตุ๊กแก มีจำนวนลดน้อยลง ขณะที่คอนเทนต์ที่ได้รับการเผยแพร่ผ่านอินเทอร์เน็ต ไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์ ดนตรี หรือเกมออนไลน์ กลายเป็นรูปแบบที่ได้รับการบริโภคเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (半澤, 2014) หรือในอีกนัยยะหนึ่งก็คือ ในปัจจุบันนี้รูปแบบการบริโภคตลาดคอนเทนต์ทั้งในระดับโลก และภายในประเทศญี่ปุ่น ตลาดที่จับต้องได้มีมูลค่าการบริโภคลดลง ขณะที่ตลาดดิจิทัลก็ขยายตัวอย่างต่อเนื่องนั่นเอง

นอกจากรายได้ที่เกิดจากการส่งออกโดยตรงแล้ว ความสำเร็จของธุรกิจคอนเทนต์ยังส่งผลกระทบด้านบวกในมิติอื่น ๆ อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างแบรนด์ญี่ปุ่นให้เป็นที่ยอมรับในประชาคมโลก การดึงดูดนักท่องเที่ยว การฟื้นฟูชุมชน ฯลฯ ด้วยเหตุนี้นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2010 เป็นต้นมา รัฐบาลจึงขยายขอบเขตของนโยบายที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมคอนเทนต์ ให้เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่

ครอบคลุมกว้างขึ้น โดยมุ่งเน้นการพัฒนา “เศรษฐกิจสร้างสรรค์” กล่าวคือ ส่งเสริม สนับสนุน และบูรณาการอุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งกับเนื้อหาที่ถูกนำเสนอใน ธุรกิจคอนเทนต์ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมอาหารและการกิน อุตสาหกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนการท่องเที่ยว ให้เดินหน้าไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งนี่ถือเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ “คูเลเจแปน” ด้วยนั่นเอง (半澤, 2014)

จากการเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลให้หลายฝ่ายหันมาให้ความสนใจ กับอุตสาหกรรมคอนเทนต์มากขึ้น ไม่วั้นแม้กระทั่งสมาพันธ์ธุรกิจญี่ปุ่น หรือ เคดันเรน⁶ (Japan Business Federation) ซึ่งเป็นองค์กรลอบบี้ขนาดใหญ่ที่มี อิทธิพลมากที่สุดของภาคธุรกิจญี่ปุ่น ก็ต้องการผลักดันอุตสาหกรรมคอนเทนต์ บันเทิง (Entertainment Contents) รวมถึงระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์⁷ (Creative Economy) ให้มีความก้าวหน้าอย่างจริงจังอีกด้วย โดยมองว่าระบบ เศรษฐกิจสร้างสรรค์คือแหล่งที่มาของอำนาจละมุนของญี่ปุ่น อีกทั้งยังเสนอว่า เพื่อสนับสนุนระบบดังกล่าวให้ประสบความสำเร็จได้นั้น ญี่ปุ่นควรเร่งดำเนินการ สนับสนุนธุรกิจคอนเทนต์สู่ตลาดโลกควบคู่ไปพร้อมกัน 3 ด้าน ทั้งในด้านการวางแนวทางยุทธศาสตร์และนโยบายใหม่ โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้ ทุกฝ่ายเกิดความตื่นตัวอย่างเป็นหนึ่งเดียวกัน รวมถึงให้การสนับสนุนด้านการ ส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมคอนเทนต์บันเทิงให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล ตลอดจนให้งบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ และเร่งพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่มีศักยภาพสูง (日本経済団体連合会, 2022)

⁶ สมาชิกประกอบไปด้วยบริษัท สมาคม และองค์กรธุรกิจชั้นนำขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นจำนวนกว่า 1,400 แห่ง เช่น โตโยต้า ซูมิโตโมะ มิตซูบิชิ ยูนิซามิ แคนนอน คีริน ชิเซโด อายิโนะโมะโดะ พาณาโซนิค ฯลฯ

⁷ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวมบนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ ความคิด สร้างสรรค์ และทรัพย์สินทางปัญญา ให้มีความสำคัญกับชุดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นมากขึ้น โดยเป็นการพัฒนาบนฐานความรู้ด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม ควบคู่ไปกับเทคโนโลยี นวัตกรรม และการท่องเที่ยว ทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค

แม้ว่าคอนเทนต์จากญี่ปุ่นจะเป็นที่รู้จักในหมู่ผู้บริโภคทั่วโลกมาเป็นเวลานานก็ตาม แต่อาจกล่าวได้ว่าชื่อเสียงของคอนเทนต์สัญชาติญี่ปุ่นเริ่มเป็นที่ชัดเจนในปี ค.ศ. 2002 เป็นต้นมา จากการที่ภาพยนตร์อานิเมะเรื่อง มิติวิญญาณมหัศจรรย์ (Spirited Away; 千と千尋の神隠し) ซึ่งสร้างโดยฮายาโอะ มิยาซากิ แห่งสตูดิโอจิบลิ ได้รับรางวัลออสการ์ครั้งที่ 75 สาขาภาพยนตร์แอนิเมชันยอดเยี่ยม รวมถึงรางวัลหมีทองคำในเทศกาลภาพยนตร์นานาชาติเบอร์ลินครั้งที่ 52 และหลายรางวัลแห่งความสำเร็จมากมาย นับเป็นจุดเริ่มต้นการเปิดตัวของเสน่ห์แห่งอานิเมะไปทั่วโลกอย่างเป็นทางการก็ว่าได้ (福富, 2005)

นับจากนั้นเป็นต้นมา ความสนใจต่อสังคม วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นเริ่มมีมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี ค.ศ. 2003 มีภาพยนตร์ฮอลลีวูดที่นำเสนอเกี่ยวกับญี่ปุ่นและได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางถึง 2 เรื่อง เรื่องแรกเป็นที่ได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายเมื่อเอ็ดเวิร์ด ซวิก (Edward Zwick) ผู้กำกับชื่อดังแห่งฮอลลีวูด ได้เผยแพร่ผลงานเรื่อง มหาบุรุษซามูไร (The Last Samurai) ซึ่งเป็นภาพยนตร์แนวย้อนยุคประวัติศาสตร์และสงครามในทศวรรษ 1870 โดยมีนักแสดงชั้นนำของญี่ปุ่นหลายคนมาร่วมแสดง ภาพยนตร์ดังกล่าวนำเสนอถึงเกียรติยศศักดิ์ศรี ความกล้าหาญ ความเสียสละความรักต่อชาติ และเชิดชูเหล่านักรบซามูไร ตลอดจนภาพความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างซามูไรชาวญี่ปุ่นกับนายทหารชาวอเมริกันได้เป็นอย่างดี จนได้รับการเสนอเข้ารับรางวัลออสการ์ในเวลาต่อมา ในปีเดียวกันนั่นเอง ภาพยนตร์เรื่อง นางฟ้าซามูไร (Kill Bill) โดยผู้กำกับภาพยนตร์แอคชั่นชื่อดังอย่าง เควนติน ทารันทีโน่ (Quentin Tarantino) ได้เปิดตัวขึ้นโดยนำเสนอภาพศิลปะการต่อสู้และการฆ่าล้างแค้นแบบตะวันตกของญี่ปุ่นได้อย่างมีสไตล์ บวกกับรายละเอียดที่เต็มไปด้วยเรื่องราวมากมาย การออกแบบฉากและสถานที่ต่าง ๆ ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นที่นำเสนอออกมาได้สวยงามตระการตา แม้ว่ารูปแบบการนำเสนอของภาพยนตร์เรื่องนี้จะแตกต่างไปจากภาพยนตร์เรื่องมหาบุรุษ

ชามุโรโดยสิ้นเชิง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าภาพยนตร์ทั้งสองเรื่องนี้ส่งผลให้ชาวโลกหันมาให้ความสนใจในสังคมและวัฒนธรรมของญี่ปุ่นมากขึ้น

จะเห็นได้ว่าแม้ผลงานภาพยนตร์ของญี่ปุ่นจะได้รับความสนใจและพูดถึงในต่างประเทศมาก่อนหน้านั้นบ้างแล้ว แต่ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2002 เป็นต้นมา ก็คือการที่ทั้งผู้ผลิต นักแสดง และบุคคลในแวดวงบันเทิงชาวญี่ปุ่นได้เข้ามามีบทบาทหรือส่วนเกี่ยวข้องในการผลิตคอนเทนต์ระดับโลกมากขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมนั่นเอง (デジタルコンテンツ協会, 2005)

อนิเมะและมังงะในฐานะตัวแทนคอนเทนต์ญี่ปุ่น

แม้ธุรกิจคอนเทนต์ในประเทศญี่ปุ่นจะมีความหลากหลายสูงดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้ว แต่คอนเทนต์ที่ได้รับความนิยมจากตลาดโลกอย่างกว้างขวางที่สุดประเภทหนึ่งได้แก่ อนิเมะและมังงะ⁸ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับอนิเมะนั้น พบว่ามีรายได้จากการส่งออกเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี (放送コンテンツ海外流通推進室, 2022) ส่วนความนิยมในการอ่านมังงะก็เกิดขึ้นทั่วโลกโดยเรียงลำดับภูมิภาคที่มีผู้อ่านมังงะจากมากไปน้อยได้แก่ เอเชียตะวันออก เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมโอเชียเนีย) ยุโรป และสหรัฐอเมริกา ตามลำดับ โดยกลุ่มผู้อ่านมีความหลากหลาย ตั้งแต่เด็กและเยาวชน ไปจนกระทั่งถึงแม่บ้าน กลุ่มวัยทำงาน นักธุรกิจ ทั้งหญิงและชาย (国土交通省&文部科学省, 2006)

⁸ เนื่องจากความแตกต่างทางด้านการผลิตและรูปแบบการนำเสนอ ทำให้ปัจจุบันมีการแยกแยะนิยามของคำว่า “มังงะ” และ “อนิเมะ” ออกจากกันอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคอนเทนต์ในลักษณะใกล้เคียงกันอีกมากมาย เช่น “การ์ตูน” เป็นนิยามที่กว้างกว่าหมายรวมถึงภาพวาดล้อเลียน ภาพวาดในรูปแบบสิ่งตีพิมพ์ที่นำเสนอเรื่องราวที่สนุกสนาน ตลอดจนภาพวาดที่นำมาพัฒนาเป็นภาพยนตร์ ส่วน “คอมมิค” มักหมายถึงภาพวาดล้อเลียนในหนังสือพิมพ์ รวมถึงเป็นการเรียกมังงะของญี่ปุ่นในโลกตะวันตก (ก่อนที่คำว่า “มังงะ” จะกลายเป็นคำที่ถูกเรียกไปทั่วโลก) ขณะที่ในสหรัฐอเมริกา นิยมใช้คำว่า “กราฟิกโนเวล (graphic novel)” อย่างไรก็ดีตามบทความชิ้นนี้จะใช้คำว่า “อนิเมะและมังงะ” ในภาพรวม เนื่องจากทั้งสองประเภทมักเป็นการนำเสนอเนื้อหาและตัวละครเดียวกันที่ถูกนำเสนอในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงหันมาให้ความสำคัญจริงใจในการส่งเสริมและพัฒนาธุรกิจประเภทนี้ ในฐานะที่เป็นพลังอำนาจละมุนสำคัญที่จะนำไปสู่ผลประโยชน์ของประเทศ ทั้งด้านเศรษฐกิจการค้า และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (山田, 2008)

ผลงานทั้งอานิเมะและมังงะต่างเริ่มมีพัฒนาการให้เห็นตั้งแต่ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง จนกระทั่งมาถึงในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า คอนเทนต์ทั้งสองประเภทได้สร้างความเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของตนเอง จนเป็นที่รู้จักและยอมรับไปทั่วโลก กระทั่งเมื่อพูดถึงคำว่า “มังงะ” คนทั่วไปมักนึกถึงภาพวาดแนวการ์ตูนที่สรรสร้างขึ้นโดยศิลปินชาวญี่ปุ่นซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากภาพที่คุ้นเคยในหนังสือการ์ตูนคอมมิค (Comic) ของชาติตะวันตก ส่วนคำว่า “อานิเมะ” ก็ให้ความหมายเฉพาะของภาพยนตร์แนวการ์ตูนของญี่ปุ่น ที่แตกต่างไปจากภาพยนตร์แนวแอนิเมชันของดิสเนย์หรือของชาติอื่น ๆ

ลักษณะที่โดดเด่นของการดำเนินธุรกิจอานิเมะและมังงะของญี่ปุ่นมีทั้งสิ้น 4 ประการ ประการแรก ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างธุรกิจอานิเมะและมังงะ เช่น การนำมังงะที่ได้รับความนิยมไปสร้างเป็นอานิเมะ เช่น Astro Boy (1963), Doraemon (1979), City Hunter (1987), Dragon Ball (1986), Creyon Shinchan (1992), Naruto (2002) ฯลฯ⁹ หรือในทางกลับกันคือการนำเอาอานิเมะไปเขียนเป็นมังงะ รวมถึงการที่ผู้ผลิต (ศิลปิน สำนักพิมพ์ ตลอดจนบริษัทผู้จัดจำหน่าย) รวมถึงสถานีโทรทัศน์และบริษัทผู้สร้างภาพยนตร์ต่างมีความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือทางธุรกิจกันอย่างใกล้ชิด ประการที่สองคือการที่ทั้งอานิเมะและมังงะ ต่างเริ่มจากผลงานที่ผลิตเพื่อนำเสนอกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็ก แต่ในเวลาต่อมาได้นำเสนอเรื่องราวที่หลากหลายขึ้น เช่น เนื้อหากึ่งประวัติศาสตร์ เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตในโรงเรียนหรือในที่ทำงาน ฯลฯ ทำให้กลุ่มผู้บริโภคขยายไปสู่ผู้ที่มีอายุสูงขึ้น ประการที่สาม ได้แก่ แนวทางการเผยแพร่

⁹ มากกว่าร้อยละ 60 ของอานิเมะ เป็นการนำเอาต้นฉบับจากมังงะมาสร้าง (国土交通省& 文部科学省, 2006: 13)

ด้วยการผสมผสานสื่อ (media mix) ทั้งการตีพิมพ์ การเผยแพร่ทั้งทางโทรทัศน์ และในโรงภาพยนตร์ การจำหน่ายในรูปแบบซอฟต์แวร์ ฯลฯ รวมถึงการต่อยอด ธุรกิจด้วยการจดลิขสิทธิ์และพัฒนาคาแรคเตอร์ในเรื่องออกมาเป็นสินค้าประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างอิมพาร์ค การผลิตเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องเล่นเกม ของเล่น อาหารและเครื่องดื่ม ออกจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ ดังเห็นตัวอย่างได้จาก ความสำเร็จของการใช้ประโยชน์จากความนิยมใน POKEMON มาต่อยอดในการผลิตสินค้าประเภทอื่นออกจำหน่ายตั้งแต่ ค.ศ. 1996 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็น ซอฟต์แวร์เกม การ์ดเกม เพลงรอสายในมือถือ เพลงประกอบ สติกเกอร์และไอโมจิ ฯลฯ ส่งผลให้ได้ผลกำไรจากการประกอบกิจการอย่างมหาศาล และประการสุดท้ายคือ บทบาทของแฟนคลับผู้คลั่งไคล้อานิเมะและมังงะในการเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดวัฒนธรรมประชานิยมที่โดดเด่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดอีเวนต์ขนาดใหญ่เกี่ยวกับอานิเมะและมังงะ ไม่ว่าจะเป็นการจัดอีเวนต์ คอสเพลย์ ที่เริ่มมีให้เห็นขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 รวมถึงการจัดอีเวนต์ตลาดคอมมิค¹⁰ (Comic Market) (国土交通省&文部科学省, 2006: 13)

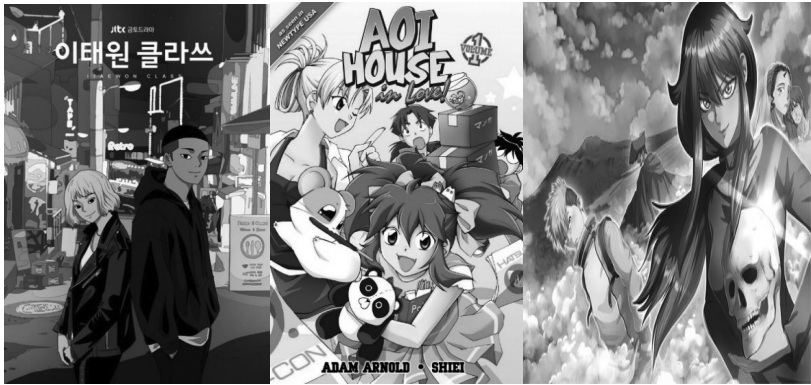
สาเหตุที่อานิเมะได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก ก็เนื่องมาจากการมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นแตกต่างไปจากภาพยนตร์แอนิเมชันในโลกตะวันตกซึ่งเน้นเรื่องราวในโลกของจินตนาการ ดังที่มักพบเห็นในการ์ตูนดิสนีย์ ขณะที่อานิเมะส่วนมากไม่ได้เป็นเพียงแค่เรื่องราวในจินตนาการ แต่ผสมผสานวัฒนธรรม รูปแบบชีวิตความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ตลอดจนสถานที่และตัวบุคคลที่มีอยู่จริงผสมผสานลงไปใน การนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จึงทำให้เรื่องราวที่นำเสนอมีความสนุกสนานและเป็นธรรมชาติ (Beeton et al., 2015) นอกจากนี้ ธรรมเนียมทางศิลปะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่ว่าจะเป็น

¹⁰ หรือ “คอมมิเกะ” เป็นอีเวนต์ประจำปีสำหรับผู้ชื่นชอบหลงใหลในเกมและการ์ตูนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่น จัดขึ้นปีละ 2 ครั้ง โดยในฤดูร้อน (Natsu Comic Market) จะจัดในช่วงวันหยุดยาวในเดือนสิงหาคม และฤดูหนาว (Fuyu Comic Market) จะจัดในช่วงสิ้นปี แต่ละครั้งจะจัด 3 วันติดกัน ที่ศูนย์ประชุม “Tokyo Big Sight” ในบริเวณโอไดบะ (Odaiba)

ดวงตาขนาดใหญ่ ทรงผมหลุดโลก ทำทางเกินจริง การใช้ภาพนิ่งในหลายฉาก การเคลื่อนไหวที่มีขอบเขตจำกัด¹¹ ล้วนกลายเป็นจุดเด่นสำคัญที่ทำให้อนิเมะกลายเป็นที่รักใคร่ของผู้คนทั่วโลก (Alt, 2020)

ทั้งนี้ แม้การวาดภาพเชิงล้อเลียนจะมีให้เห็นในวัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นเวลายาวนาน แต่จุดกำเนิดของเทคนิคการวาดภาพและตีพิมพ์ลงในกระดาษเพื่อเล่าเรื่องราวที่แต่งขึ้น ซึ่งถูกพัฒนาจนกลายมาเป็นมังงะในปัจจุบันนั้น เริ่มเข้ามาสู่ญี่ปุ่นในปลายศตวรรษที่ 19 (ช่วงปลายสมัยเอโดะคาบเกี่ยวกับปฏิรูปเมจิ) ในรูปแบบของภาพการ์ตูนล้อเลียนที่ได้ถูกนำเข้ามาจากทวีปยุโรป กระทั่งเมื่อเข้าสู่ยุคโตโชคาบเกี่ยวกับโชวะ จึงพัฒนาจนกลายมาเป็นสื่อสิ่งพิมพ์สำหรับกลุ่มเด็กและเยาวชนที่มีรูปแบบการนำเสนอเป็นช่อง ๆ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นอิทธิพลจากการนำเสนอภาพการ์ตูนล้อเลียนที่เขียนในหนังสือพิมพ์ในสหรัฐอเมริกาตนเอง (夏目, 2008: 9)

¹¹ เทคนิคการใช้ภาพนิ่งค้างเป็นเวลานาน หรือการเคลื่อนไหวที่มีขอบเขตจำกัด ล้วนพัฒนาขึ้นมาจากวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อลดต้นทุนการผลิตที่มีอยู่อย่างจำกัดในขณะนั้น

ภาพที่ 2 (จากซ้ายไปขวา) มังงะที่เขียนโดยศิลปินชาวเกาหลี ©Daum ชาวอเมริกัน ©Seven Seas Entertainment และชาวอิตาลี ©Elena Vitagliano/Shibuya Productions/Shueisha

ที่มา The Korea Times (2020), 'Itaewon Class' success reflects thriving webtoon market; Seven Seas Entertainment (2005), Series: Aoi House; Anime News Network (2023), Italian Artist's Award-Winning Manga Debuts on Shonen Jump+

ส่วนอนิเมะนั้นเริ่มมาจากการนำเข้าและลอกเลียนแบบการ์ตูนจากสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งดิสเนีย์ (山田, 2008: pp. 4-5) และพัฒนาความโดดเด่นเป็นของตัวเอง จนรูปแบบการนำเสนอการ์ตูนสไตล์ญี่ปุ่นกลายเป็นต้นแบบให้กับผู้ที่นิยมชมชอบในการผลิตการ์ตูนทั่วโลก (ภาพที่ 2) จึงอาจกล่าวได้ว่าในอุตสาหกรรมการผลิตการ์ตูนนั้น ไม่ได้แตกต่างจากอุตสาหกรรมอื่น ๆ ในยุคร่วมสมัย กล่าวคือ ญี่ปุ่นสามารถพลิกบทบาทตัวเองจากการเป็นผู้ตามและผู้ลอกเลียนในยุคเริ่มต้น มาเป็นผู้นำได้อย่างสง่างาม

ความนิยมอนิเมะและมังงะในต่างประเทศ

สำหรับความนิยมในอนิเมะและมังงะของญี่ปุ่นในต่างประเทศ (รายละเอียดดัง ตารางที่ 1 และ ตารางที่ 2) สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ทิศทาง ทิศทางแรกคือ การเผยแพร่จากญี่ปุ่นออกไปในภูมิภาคเอเชีย ส่วนทิศทางที่สองคือ การเผยแพร่ออกไปทางฝั่งตะวันตกโดยมีศูนย์กลางคือ สหรัฐอเมริกา โดยในทิศทางแรกหรือการเผยแพร่จากญี่ปุ่นสู่ภูมิภาคเอเชียนั้น เริ่มมีให้เห็นตั้งแต่ทศวรรษ 1970 จากการที่ผู้ชื่นชอบได้นำมังงะมาตีพิมพ์และเผยแพร่เป็นภาษาท้องถิ่นโดยไม่ได้ทำการขอลิขสิทธิ์อย่างถูกต้อง แต่ก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้ผู้คนในท้องถิ่นที่รู้จักและชื่นชอบมังงะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ดังเห็นได้จากการที่ “โดราเอมอน” ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ในประเทศญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 1969 แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1970 การตีพิมพ์โดราเอมอนและมังงะเรื่องอื่น ๆ จากญี่ปุ่นโดยไม่ได้ขอลิขสิทธิ์อย่างถูกต้อง รวมถึงผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่ลอกเลียนแบบมังงะก็เริ่มแพร่หลายทั่วเอเชีย ต่อมาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1980 จึงมีสำนักพิมพ์ท้องถิ่นบางแห่งเริ่มขอลิขสิทธิ์การตีพิมพ์เผยแพร่อย่างถูกกฎหมาย และมีการทำการตลาดอย่างจริงจังขึ้น อีกทั้งมังงะที่ได้รับความนิยมสูงก็ถูกพัฒนาเป็นอนิเมะและได้รับการแพร่ภาพออกอากาศโดยสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง จนทำให้อนิเมะและมังงะจากญี่ปุ่นกลายเป็นรู้จักและชื่นชอบอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียมาจนกระทั่งปัจจุบัน (山田, 2008)

ส่วนการเผยแพร่ออกไปทางฝั่งตะวันตกผ่านสหรัฐอเมริกานั้น เริ่มจากการออกอากาศอนิเมะญี่ปุ่นเรื่อง “เจ้าหนูปรมาณู¹² (Astro Boy)” ในปี ค.ศ. 1963 ซึ่งเป็นการ์ตูนที่ผลิตขึ้นเพื่อออกอากาศทางโทรทัศน์เรื่องแรกของญี่ปุ่น โดยที่มาของการออกอากาศอนิเมะเรื่องนี้ในสหรัฐอเมริกา เกิดจากการ

¹² ดัดแปลงจากมังงะเรื่องเดียวกัน เริ่มเผยแพร่ในปี ค.ศ. 1951 เนื้อหาที่สลับไปมาระหว่างมุกตลกกับการวิพากษ์สังคมที่เต็มไปด้วยปัญหาอันเกิดจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ได้รับความนิยมจากทั้งเด็กและคนหนุ่มสาวชาวญี่ปุ่นอย่างมาก อนิเมะเรื่องนี้ยังเป็นเสมือนต้นแบบของรูปแบบธุรกิจและศิลปะที่ขับเคลื่อนอุตสาหกรรมแอนิเมชันญี่ปุ่นกระทั่งถึงในปัจจุบัน

ที่พนักงานของสถานีโทรทัศน์เอ็นบีซีในสหรัฐอเมริกาบังเอิญได้ดูตอนหนึ่งในห้อง
พักโรงแรมขณะเดินทางไปโตเกียว และนำมาทดลองออกอากาศในสถานีระดับ
ภูมิภาคเพื่อเป็นทางเลือกราคาถูกเมื่อเทียบกับแอนิเมชันคุณภาพสูงที่ผลิตใน
สหรัฐอเมริกา แต่กลายเป็นว่ากลับเป็นที่นิยมอย่างมาก (Alt, 2020) และทำให้ได้รับ
การแพร่ภาพออกอากาศรวมทั้งสิ้นมากกว่า 30 ประเทศทั่วโลก อย่างไรก็ตาม
แม้จะมีการออกอากาศในสหรัฐอเมริกาและยุโรปอย่างกว้างขวางตั้งแต่ต้น
ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา แต่ชื่อของผู้ผลิตรวมถึงประเทศที่ผลิตผลงานก็ไม่ได้
รับการเปิดเผยในช่วงแรกของการออกอากาศ เนื่องจากกระแสการต่อต้าน
ประเทศญี่ปุ่นที่มีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Thorn,
2008: 21) โดยผลงานแอนิเมชัน “ของญี่ปุ่น” เริ่มได้รับการรับรู้ว่าเป็นรูป
ธรรมหลังจากที่ยอดการจำหน่ายวิดีโอเทปแอนิเมะเรื่อง โกลด์อินเดอะเชลล์
ติดอันดับยอดขายสูงสุดในบิลบอร์ดปี ค.ศ. 1996 (Thorn, 2008: 36) โดยกลุ่ม
ผู้ที่นิยมชมชอบติดตามแอนิเมะของญี่ปุ่น แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่
กลุ่มวัยรุ่นที่ชื่นชอบในแอนิเมะแนววิทยาศาสตร์และปรัชญา เช่น โกลด์อินเดอะเชลล์,
AKIRA ผู้บริโภคกลุ่มนี้เริ่มมีจำนวนมากขึ้นตั้งแต่ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1990
เป็นต้นมา และกลุ่มเด็กและครอบครัวที่นิยมบริโภคเนื้อหาแนวสนุกสนาน
ผจญภัย ซึ่งผู้บริโภคกลุ่มนี้เริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1998 เป็นต้นมา

ตารางที่ 1 การบริโภคอานิเมะและมังงะในต่างประเทศ (สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส)

สหรัฐอเมริกา	อังกฤษ	ฝรั่งเศส
<p>● 1960s เริ่มออกอากาศอานิเมะในประเทศ แต่ผู้บริโภครู้ว่าไม่รู้จักว่าเป็นผลงานจากประเทศญี่ปุ่น</p> <p>● 1996 ความนิยมใน Ghost in the Shell ทำให้เกิดกลุ่มผู้นิยมอานิเมะอย่างเป็นรูปธรรม</p> <p>● 2000s การออกอากาศอานิเมะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ดราม่าเป็นเนื้อหาสำหรับเด็ก มีเพียงบางส่วนเป็นเนื้อหาสำหรับวัยรุ่นและผู้ใหญ่</p> <p>● รูปแบบการบริโภคเป็นการออกอากาศทางโทรทัศน์ การฉายไม่โรงภาพยนตร์ การจำหน่ายในลักษณะของ DVD การไหลตผ่านอินเทอร์เน็ต เป็นต้น</p>	<p>● เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มผู้คลั่งไคล้ โดยเกือบไม่พบบรรยายได้ภาพอย่างชัดเจนเหมือนเคยเปลี่ยนกัน แต่เนื่องจากมีเนื้อหาเกี่ยวกับเพศ ความรุนแรง ปะปนอยู่มากทำให้ภาพลักษณ์ อานิเมะญี่ปุ่นไม่ดีนัก</p> <p>● บริษัทที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับกาจำหน่ายและเผยแพร่ อานิเมะ เช่น Manga Entertainment (1987), MVM (1990) เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ</p> <p>● 1991 ความนิยมใน AKIRA ส่งผลให้ภาพลักษณ์ ในแง่ลบต่ออานิเมะดีขึ้น และกลุ่มผู้ชื่นชอบอานิเมะขยายกว้างไปยังกลุ่มปัญญาชนมากขึ้น</p> <p>● ปลาย 1990s เริ่มมีการออกอากาศอานิเมะทางโทรทัศน์ และความนิยมใน POKEMON ทำให้ขยายตลาดสู่กลุ่มเด็กและครอบครัวมากขึ้น</p> <p>● 2000s หลังจาก Spirited Away ได้รับรางวัลออสการ์ ทำให้มีผู้บริโภคหลายกลุ่มขึ้น ประกอบกับพัฒนาการของอินเทอร์เน็ต ส่งผลให้มีช่องทางในการเข้าถึงได้ง่าย และราคาขายอนิเมะดีขึ้น</p>	<p>● 1970s ออกอากาศอานิเมะหลายเรื่อง เช่น UFO Robot Grendizer, CANDY CANDY และได้รับความนิยมอย่างสูง</p> <p>● 1990s Captain Tsubasa, Dragon Ball ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก จนเกิดกระแสต่อต้านอานิเมะว่าเนื้อหามีความรุนแรงไร้สาระ นำไปสู่การออกกฎระงับการออกอากาศอานิเมะจากต่างชาติ</p> <p>● 1999 ความนิยมใน POKEMON ที่สูงมาก ทำให้อานิเมะญี่ปุ่นกลับมาออกอากาศได้อีกครั้งหนึ่ง</p> <p>● รูปแบบการบริโภคเป็นการออกอากาศทางโทรทัศน์ การฉายในโรงภาพยนตร์ การนำเสนอในรูปแบบของ media mix อีกทั้งยังมีร้านที่จำหน่ายมังงะ อานิเมะ เกม ของญี่ปุ่นอยู่หลายแห่ง</p>

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ตารางที่ 1 การบริโภคอานิเมะและมังงะในต่างประเทศ (สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส) (ต่อ)

	สหรัฐอเมริกา	อังกฤษ	ฝรั่งเศส
ลิขสิทธิ์และเผยแพร่	<ul style="list-style-type: none"> ● 1986 ก่อตั้งบริษัท VIZ Media, LLC โดยคนญี่ปุ่น เพื่อดำเนินธุรกิจเผยแพร่มังงะในสหรัฐอเมริกา (ใน ค.ศ.2017 บริษัทนี้กลายเป็นบริษัทที่ใหญ่ที่สุด ที่ตีพิมพ์การ์ตูนจำหน่ายในสหรัฐอเมริกา) ● กลาง 1990s มีการแปลมังงะสำหรับวัยรุ่นผู้หญิง (Shojo Manga) ออกจำหน่าย ทำให้กลุ่มผู้บริโภคขยายตัวขึ้น ● 2002 ตีพิมพ์นิตยสาร “Shonen Jump” เป็นภาษาอังกฤษครั้งแรก ได้รับความนิยมสูงในกลุ่มเด็กผู้ชายวัย 10-19 ปี 	<ul style="list-style-type: none"> ● 2004 บริษัท Tokyopop ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่สหรัฐอเมริกา เปิดสาขาในอังกฤษ แต่โดยมากเป็นการนำเข้ามาจากสหรัฐอเมริกา ● การเปิดตัวของบริษัท Tokyopop เป็นจุดเริ่มต้นให้ผู้คนเริ่มมีความสนใจในมังงะมากขึ้น และหลังจากนั้นความนิยมในการอ่านมังงะก็เริ่มขยายตัวไปสู่กลุ่มผู้บริโภคที่หลากหลาย 	<ul style="list-style-type: none"> ● 1980 เกิดความนิยมอ่านมังงะเนื่องจากมีการออกอากาศอนิเมะทางโทรทัศน์ถูกควบคุมอย่างเคร่งครัด ทำให้ประเทศฝรั่งเศสกลายเป็นประเทศที่ยอดขายมังงะสูงที่สุดจนกระทั่ง ค.ศ. 2002 ● 1989 เริ่มมีการแปล AKIRA ออกจำหน่าย ● 1991 Dragon Ball ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ● 1995 ปรับรูปแบบให้เข้าด้านขวาเหมือนต้นฉบับญี่ปุ่น
ผู้ดัดแปลง	<p>ความนิยมสินค้าที่เกี่ยวข้องกับตัวละครในอานิเมะ/มังงะ (เช่น POKEMON, Yu-Gi-Oh!) ไม่ว่าจะเป็นตุ๊กตา เกม การ์ด ของเล่น ฯลฯ หรือสินค้าที่เน้นความน่ารักในกลุ่มเด็กผู้หญิง เช่น Hello Kitty ส่งผลให้อุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมีเพิ่มขึ้นด้วย</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● มีผู้คนสนใจที่จะเป็นนักวาดมังงะแบบญี่ปุ่นจำนวนมาก ส่งผลให้มีการเปิดโรงเรียนสอนเขียนมังงะ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นของ OEL manga (Original English-language manga) หรือมังงะที่วาดโดยผู้เขียนที่ไม่ใช่ชาวญี่ปุ่น ● มีการจัดอีเวนต์เกี่ยวกับอานิเมะและมังงะจำนวนมาก ทั้งโดยหน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนกลุ่มแฟนคลับที่ชื่นชอบ 	<p>มีการจัดอีเวนต์เกี่ยวกับอานิเมะและมังงะจำนวนมาก ทั้งโดยหน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนกลุ่มแฟนคลับที่ชื่นชอบ</p>
ลิขสิทธิ์	<p>Ghost in the Shell (攻殻機動隊), AKIRA, POKEMON, NARUTO, Yu-Gi-Oh! Duel Monsters, Spirited Away, Sailor Moon ฯลฯ</p>	<p>Ghost in the Shell, AKIRA, POKEMON, NARUTO, Yu-Gi-Oh!, Spirited Away, Sailor Moon, Death Note, Gundam ฯลฯ</p>	<p>CandyCandy, Dragon Ball, POKEMON, NARUTO, Yu-Gi-Oh!, Gammu: Battle Angel Alita (銃夢), Spirited Away ฯลฯ</p>

ที่มา 国土交通省&文部科学省 (2006), 日本のアニメを活用した国際観光交流等の拡大による地域活性化調査

ตารางที่ 2 การบริโภคความนิยมและมังงะในต่างประเทศ (จีน ไทย ฮ่องกง และเกาหลีใต้) (ต่อ)

ประเทศไทย	<ul style="list-style-type: none"> ● 1960 เริ่มเกิดความนิยมในการอ่านมังงะแบบโชกุกะชิอิชิ 	<ul style="list-style-type: none"> ● 1960 เริ่มเกิดความนิยมในการอ่านมังงะ แต่โดยมากยังเป็นการบริโภคแบบโชกุกะชิอิชิ ● 1991 มาตรการการป้องกันการละเมิดลิขสิทธิ์เข้มงวดขึ้น ประกอบกับการเกิดขึ้นของนิตยสาร Shonen Magazine ทำให้การบริโภคเป็นไปอย่างถูกกฎหมาย ● รูปแบบการบริโภคเป็นการจำหน่ายตามร้านหนังสือ เข้าร้านตามร้านโพลจากอินเทอร์เน็ต 	<ul style="list-style-type: none"> ● 1960 เริ่มเกิดความนิยมในมังงะ แต่โดยมากบริโภคแบบโชกุกะชิอิชิ ● 1980 มีมาตรการเพื่อป้องกันการละเมิดลิขสิทธิ์ที่เข้มงวดขึ้น ทำให้มีการแปลอย่างถูกกฎหมาย และเกิดร้านจำหน่ายมังงะขึ้นทั่วไป 	<ul style="list-style-type: none"> ● เนื่องจากความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ดีนัก อีกทั้งมีนิกายการ์ตูนในประเทศจำนวนมาก ทำให้การเข้าไปของมังงะเกิดขึ้นช้ากว่าประเทศอื่น ● 1990 เริ่มตีพิมพ์มังงะฉบับภาษาไทย (ที่อ้างไม่ถูกต้อง) และมีร้านให้เช่ามังงะในบริเวณใกล้เคียงมหาวิทยาลัยหลายแห่ง ● 1998 เริ่มแปลและตีพิมพ์อย่างถูกต้อง
สหรัฐอเมริกา	<ul style="list-style-type: none"> ● การจัดอีเวนต์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอะนิเมะและมังงะทั้งโดยภาครัฐและเอกชน เช่น ในปี ค.ศ.2005 รัฐบาลได้จัดงาน International Anime Manga Festival เป็นเวลา 5 วัน มีผู้ร่วมงานถึง 1.2 ล้านคน ● สินค้าที่เกี่ยวข้องกับอะนิเมะและมังงะได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง 	<ul style="list-style-type: none"> ● นำอนิเมะ เช่น Boys Over Flowers (Hana Yori Dango) มาสร้างเป็นละคร ● จัดอีเวนต์อย่างต่อเนื่อง ● ยอดขายสินค้าเกี่ยวกับอนิเมะและมังงะได้รับความนิยม เช่น เพลงประกอบ, เสื้อ, ของเล่น, เครื่องเขียนที่เป็นตัวการ์ตูน ฯลฯ 	<ul style="list-style-type: none"> ● มีกลุ่มแฟนคลับที่ชื่นชอบจนกลายเป็นนิกายมังงะอาชีพ ทำให้การเกิดขึ้นของตลาดมังงะโดยผู้เขียนชาวไทยขยายตัวขึ้นมา 	
ญี่ปุ่น	AstroBoy, Ikkyusan, Doraemon, Dragon Ball, Slam Dunk, Creyon Shinchan, Detective Conan, One Piece ฯลฯ	POKEMON, Doraemon, Dragon Ball, Slam Dunk, Creyon Shinchan, Conan, City Hunter, Sailor Moon ฯลฯ	Doraemon, Dragon Ball, Slam Dunk, Naruto, Death Note, NANA ฯลฯ	AstroBoy, Galaxy Express 999, Dragon Ball, Creyon Shinchan, Sailor Moon, POKEMON, NANA ฯลฯ

ที่มา 国土交通省 & 文部科学省 (2006), 日本のアニメを活用した国際観光交流等の拡大による地域活性化調査

ความสำเร็จของเจ้าหนูปรมาณูในตลาดต่างประเทศส่งผลให้ความนิยมที่มีต่ออานิเมะและมังงะญี่ปุ่นในหมู่ชาวอเมริกันมีเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งยังทำให้ตลาดผู้บริโภคอานิเมะและมังงะขยายกว้างขึ้นจากที่เคยเป็นสื่อสำหรับเด็กเล็ก มาสู่กลุ่มผู้บริโภคในวัยรุ่นและวัยทำงานมากยิ่งขึ้น (夏目, 2008: 13) ความสำเร็จดังกล่าวส่งผลให้อานิเมะเรื่องอื่น ๆ ได้รับการออกอากาศตามมาอย่างต่อเนื่อง จนเมื่อเข้าสู่ช่วงปลายทศวรรษ 1980 สำนักพิมพ์สัญชาติญี่ปุ่นก็เริ่มเข้าไปเปิดบริษัทลูกในสหรัฐอเมริกา และทุ่มเทกับการส่งออกมังงะญี่ปุ่นสู่ตลาดในทวีปอเมริกาอย่างจริงจัง (山田, 2008: pp.5) อาจกล่าวได้ว่าความนิยมที่มีต่ออานิเมะและมังงะในสหรัฐอเมริกา และการแปลผลงานต่าง ๆ ออกมาเป็นภาษาอังกฤษ ส่งผลให้อานิเมะและมังงะของญี่ปุ่นได้รับการเผยแพร่ไปยังอีกหลายประเทศในทวีปยุโรปนั่นเอง

ในทศวรรษ 1970 และ 1980 ถือเป็นช่วงเวลาที่ยานิมะก้าวเข้าสู่ความสำเร็จสูงสุดในเวทีโลก อันเนื่องมาจากการที่เครื่องเล่นวิดีโอเทปเริ่มออกจำหน่ายในปี ค.ศ. 1975 ให้ความนิยมในอานิเมะญี่ปุ่นยิ่งเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากกลุ่มคนที่คลั่งไคล้อานิเมะและสื่อบันเทิงของญี่ปุ่นซึ่งอาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกาได้ทำการบันทึกการแพร่ภาพอานิเมะทางโทรทัศน์เพื่อเก็บไว้ดูซ้ำ คนเหล่านี้เริ่มจับกลุ่มกันแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันและกันอย่างกระตือรือร้น กระทั่งในปี ค.ศ. 1977 ชมรมอานิเมะแห่งแรกในสหรัฐอเมริกาก็ถูกก่อตั้งขึ้นโดยใช้ชื่อว่า “องค์กรการ์ตูนและแฟนตาซี (Cartoon/Fantasy Organization: C/FO)” และต่อมาในปี ค.ศ. 1979 เมื่อกลุ่มผู้ชื่นชอบในภาพยนตร์การ์ตูนญี่ปุ่นมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น คนเหล่านี้ก็ต้องการให้คำจำกัดความภาพยนตร์การ์ตูนญี่ปุ่นที่ตนชื่นชอบโดยนิยามเป็นศัพท์เฉพาะเรียกว่า “อานิเมะ” เพื่อแยกแยะออกจากกลุ่มภาพยนตร์กลุ่มอื่น จนเป็นที่มาของคำว่า “อานิเมะ” ในปัจจุบันนั่นเอง (Leonard, 2005)

กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเทปวิดีโอระหว่างสมาชิกเริ่มขยายตัวอย่างกว้างขวางขึ้น โดยไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้บริโภคในประเทศที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต่างกันเท่านั้น บางรายทำการแลกเปลี่ยนวิดีโอเทปภาพยนตร์ซีรีส์สตาร์เทค (Star Trek) หรือ กาแล็คติกา สงครามถล่มจักรวาล (Battlestar Galactica) กับทหารอเมริกันที่อยู่ในฐานทัพภายในประเทศญี่ปุ่น เพื่อแลกกับวิดีโอเทปอนิเมะที่บันทึกจากการออกอากาศภายในประเทศญี่ปุ่นอีกด้วย¹³ (Leonard, 2005) ซึ่งแม้ว่ากิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นอย่างคึกคัก และบริษัทผู้ผลิตจะรับทราบข้อเท็จจริงข้อนี้เป็นอย่างดี แต่การควบคุมพฤติกรรมดังกล่าวก็เป็นไปอย่างค่อนข้างหละหลวม ขณะเดียวกัน กลับมีการยึดแนวทางน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า เนื่องจากคนกลุ่มนี้มักมีความตื่นตัวในการแปลบทบรรยายใต้ภาพ (Subtitle) ให้กับอนิเมะที่ออกมาใหม่ไปสู่ภาษาต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจและไม่หวังผลกำไร¹⁴ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวถือเป็นการช่วยส่งเสริมการเผยแพร่ความนิยมในภาพยนตร์อนิเมะได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ บริษัทผู้ผลิตยังแสวงหาความร่วมมือจากคนกลุ่มนี้ในหลากหลายรูปแบบ เช่น ขอความร่วมมือในการสำรวจการตลาดหรือทำกิจกรรมทางการตลาดให้กับบริษัท เนื่องจากบริษัทมักประสบปัญหาการเปิดสาขาหรือแผนกที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์การตลาดอนิเมะในต่างประเทศ

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นเสมือนแรงผลักดันให้การบริโภคอนิเมะและมังงะของญี่ปุ่นได้รับความนิยมไปทั่วโลกทั้งในทวีปเอเชียและทวีปอเมริกา ได้แก่ ความแพร่หลายของการออกอากาศผ่านช่องทางโทรทัศน์สาธารณะ ตลอดจนความหลากหลายของสื่อที่มีเพิ่มมากขึ้น (รวมถึงสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์) ในช่วงทศวรรษ 1990 ที่ส่งผลให้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงคอนเทนต์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้ง่ายขึ้นนั่นเอง

¹³ ในเวลานั้นการแพร่ภาพอนิเมะของแต่ละพื้นที่ในสหรัฐอเมริกามีความแตกต่างกันออกไป โดยมีการตัดต่อเปลี่ยนแปลงเนื้อหาบางส่วนตามความเหมาะสม ทำให้เนื้อหาที่แพร่ภาพในประเทศญี่ปุ่นบางส่วนอาจไม่ถูกแพร่ภาพในสหรัฐอเมริกาได้

¹⁴ จึงเป็นที่มาของคำว่า “แฟนซับ” (Fansub: Fan-Subtitled) นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การเติบโตของธุรกิจอานิเมะญี่ปุ่นก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในต่างประเทศ นำไปสู่กระแสต่อต้านในหลายประเทศ โดยการต่อต้านดังกล่าวมักอ้างถึงภาพลักษณ์ของการ์ตูนญี่ปุ่นในขณะนั้น ที่มักมีความเชื่อมโยงกับเนื้อหาที่มีความรุนแรงและส่อเสียดทางเพศมาก จนไม่เหมาะสมสำหรับเด็กและเยาวชน ซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้บริโภคหลัก โดยในบางประเทศถึงกับเปลี่ยนแปลงชื่อเรื่อง หรือชื่อตัวละครให้เป็นชื่อของชาวตะวันตกหรือไม่ให้เหลือกลิ่นอายของความเป็นญี่ปุ่น ตัดทอนเนื้อหาบางส่วน หรือลบรายชื่อผู้ผลิตและผู้สร้างออก¹⁵ เพื่อไม่ให้ผู้ชมรับทราบว่าภาพยนตร์เหล่านั้นผลิตในประเทศญี่ปุ่น ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้แม้ว่าผลงานอานิเมะที่ฉายทางโทรทัศน์ของญี่ปุ่นจะได้รับการเผยแพร่ออกไปทั่วโลกทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา และเอเชียมาเป็นเวลายาวนานแล้วก็ตาม แต่ในอดีตที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคยุโรปและอเมริกานั้น ผู้บริโภคมักรับรู้ถึงผลงานเหล่านั้นในสถานะของความ “ไร้สัญชาติ” มากกว่าที่จะเป็นที่รับรู้ว่าเป็น “ผลงานสัญชาติญี่ปุ่น”

แม้ว่าช่วงกลางทศวรรษ 1980 ความนิยมในอานิเมะจะซบเซาลงไปอยู่ระยะหนึ่ง แต่จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกช่วงหนึ่งของตลาดอานิเมะเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1995 เมื่อซีรีส์อานิเมะสามารถเผยแพร่ในหลายประเทศได้โดยไม่ถูกตัดต่อหรือปรับเปลี่ยนเนื้อหาใด ๆ ซึ่งโดยมากจะเป็นการออกอากาศในช่วงเวลาที่เด็กสามารถรับชมได้ โดยอานิเมะที่ถูกส่งออกไปยังต่างประเทศเป็นลำดับต้น ๆ ได้แก่ เซเลอร์มูน ดราก้อนบอล ยูกิโอ: เกมกลคนอัจฉริยะ เป็นต้น และในปี ค.ศ. 1996 อานิเมะเรื่อง โกลด์อินเดอะเซลล์ ก็ได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในสหรัฐอเมริกา จนกระทั่งขึ้นอันดับวิดีโอที่มียอดนิยมสูงสุดรายสัปดาห์ในบิลบอร์ด ซึ่งนับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่ผลงานจากประเทศญี่ปุ่นได้รับการติดอันดับบิลบอร์ดอีกด้วย

¹⁵ สถานการณ์ดังกล่าวเป็นหนึ่งในสาเหตุที่ทำให้ผู้นิยมชมชอบในอานิเมะญี่ปุ่น ทำการแปลภาษาและเผยแพร่ระหว่างกันและกัน เพื่อสามารถได้รับบรรณารสที่ครบถ้วนและใกล้เคียงกับต้นฉบับมากที่สุด (山田, 2008: 8)

ความนิยมอานิเมะได้กลับมาเพิ่มสูงขึ้นอีกครั้งจากความสำเร็จของโปเกมอน (POKEMON หรือ Pocket Monsters) ในสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1999 จนทำให้อานิเมะเรื่องนี้ได้รับความนิยมไปทั่วโลก และยังคงถูกนำมาเรียบเรียงทำเป็นภาพยนตร์ ขณะที่ในเวลาไล่เลี่ยกันมีการผลิตซ้ำภาพยนตร์เรื่อง “เดอะลิงค์” ในเวอร์ชันฮอลลีวู้ดขึ้น ซึ่งทั้งสองเรื่องได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง จนกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้อานิเมะและภาพยนตร์ญี่ปุ่นกลับมาได้รับความนิยมจากผู้ชมทั่วโลกอีกครั้งหนึ่ง ในช่วงเวลานี้การส่งออกอานิเมะจากญี่ปุ่นไปยังสหรัฐอเมริกามีจำนวนเพิ่มขึ้นกว่าปีก่อนหน้าถึง 3 เท่าตัว

ปรากฏการณ์ดังกล่าวประกอบกับความสำเร็จของสตูดิโอจิบลิทำให้เมื่อเข้าสู่ปี ค.ศ. 2004 คอนเทนต์และวัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่นเริ่มแสดงความเป็นตัวตนและอัตลักษณ์ของ “ความเป็นญี่ปุ่น” ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ได้รับการยอมรับในระดับสากลอย่างเต็มตัว อีกทั้งยังส่งอิทธิพลต่อผู้บริโภคทั่วโลกเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนำไปสู่ความสนใจในสังคม วัฒนธรรม วิธีการดำเนินชีวิตของคนญี่ปุ่นที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังสามารถเห็นได้จากความต้องการที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวยังประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานที่ต่าง ๆ ที่เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่น เช่น อากิฮาบาระ บริษัทผลิตแอนิเมชันเกียวโต คอมมิคมาร์เกต รวมถึงการเกิดขึ้นของความนิยม “ทัวร์อานิเมะ” ของชาวอเมริกัน ยิ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของคอนเทนต์ที่นำไปสู่พลังของการสร้าง “แบรนด์ความเป็นญี่ปุ่น” ได้เป็นอย่างดี (福富, 2005) จึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่า “อำนาจละมุน” ที่เกิดจากพลังของอานิเมะญี่ปุ่นนั้น เป็นเสมือนจุดเริ่มต้นให้หนุ่มสาวทั่วโลกให้ความสนใจกับคนญี่ปุ่นและวัฒนธรรมญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก (レ—二—, 2015)

การนำเสนอคอนเทนต์ผ่านแนวทางการผสมผสานสื่อ

เนื่องจากรูปแบบของคอนเทนต์ที่มีความหลากหลายมากขึ้น จึงมีการเล็งเห็นถึงแนวทางการนำลักษณะเด่นของคอนเทนต์ที่แตกต่างกันแต่มีเนื้อหาที่สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกันมาใช้ประโยชน์ร่วมกันผ่านสื่อต่าง ๆ มากขึ้น หรือที่รู้จักกันว่าแนวทาง “การผสมผสานสื่อ (media mix)” โดยยามะมูระ (山本, 2011) ได้อธิบายถึงพัฒนาการของแนวทางการเผยแพร่คอนเทนต์กับกระบวนการผสมผสานสื่อที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นโดยจำแนกออกเป็น 3 ช่วงเวลาดังนี้

ช่วงแรก (ทศวรรษ 1990) เป็นช่วงเวลาที่คอนเทนต์รูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น มังงะ อานิเมะ เกมคอมพิวเตอร์ นิยาย ภาพยนตร์ ตลอดจนการจัดงานอีเวนต์ต่าง ๆ เริ่มได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงและเกิดการผลิตขึ้นอย่างมากมาย ลักษณะเด่นของการแพร่กระจายคอนเทนต์ในช่วงเวลานี้เป็นไปในรูปแบบของการเผยแพร่จากฝั่งผู้ผลิตรายใหญ่ ไปยังผู้บริโภคจำนวนมากเพียงทิศทางเดียว กิจกรรมที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงกิจกรรมที่ถูกจัดขึ้นโดยฝ่ายผู้ผลิตคอนเทนต์เป็นผู้ดำเนินการหลัก โดยอาจมีกลุ่มผู้บริโภคเพียงบางกลุ่มที่มีส่วนร่วมในการผลิตซ้ำ และเผยแพร่คอนเทนต์ไปยังผู้บริโภคกลุ่มอื่น แต่ก็ยังเกิดขึ้นในจำนวนที่จำกัด

ช่วงที่สอง (ช่วง ค.ศ. 2000) เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีการผสมผสานสื่อเกิดขึ้น กล่าวคือพัฒนาการของระบบอินเทอร์เน็ตที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงคอนเทนต์ที่หลากหลายได้อย่างทั่วถึง ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้การบริโภคคอนเทนต์เป็นไปอย่างอิสระมากขึ้น ส่งผลให้กระบวนการการผสมผสานสื่อเกิดขึ้นตามมา โดยการเผยแพร่คอนเทนต์ต่าง ๆ ไม่ได้เป็นแค่เพียงการส่งต่อจากผู้ผลิตรายใหญ่บางรายไปยังผู้บริโภคเพียงทิศทางเดียว หรือด้วยรูปแบบของสื่อที่ซ้ำซากอีกต่อไป หากแต่การส่งต่อคอนเทนต์สามารถเกิดจากระดับปัจเจกไปสู่ผู้บริโภคจำนวนมากได้ด้วยเช่นกัน ดังนั้น การเกิดขึ้นของอินเทอร์เน็ตจึงทำให้เส้นแบ่งระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ผู้ส่งและผู้รับคอนเทนต์

เริ่มมีความคลุมเครือมากขึ้น อีกทั้งการส่งต่อหรือถ่ายทอดคอนเทนต์ยังเริ่มเป็นไปในรูปแบบของการสื่อสารสองทางมากขึ้นอีกด้วย

ช่วงที่สาม (ค.ศ. 2000 เป็นต้นมา) การผสมผสานของสื่อเริ่มขยายตัวกว้างมากขึ้น โดยไม่เพียงแต่สื่อออนไลน์ที่มีความหลากหลายมากขึ้น ชุมชนก็เริ่มพัฒนาตนเองจนกลายเป็นสื่อสำคัญอีกหนึ่งประเภทที่มีบทบาทในการเผยแพร่คอนเทนต์อีกทางหนึ่งด้วย การเข้ามามีบทบาทของชุมชนในฐานะสื่อรูปแบบหนึ่งทำให้รูปแบบของสื่อคอนเทนต์เป็นการผสมผสานกันระหว่างอินเทอร์เน็ต กับสื่อที่จับต้องได้ ให้ความรู้สึกที่เสมือนจริงและใกล้ชิดกับผู้ใช้บริโภคมากขึ้น ตัวอย่าง เช่น การนำคอนเทนต์รูปแบบใหม่ที่น่าสนใจที่ท่องเที่ยวแห่งหนึ่งมาผสมผสานในเนื้อหาของอานิเมะ ซึ่งเป็นเสมือนการนำคอนเทนต์ในเชิงพื้นที่ เข้ามาผสมผสานกับคอนเทนต์ทางด้านเนื้อหา มีการจัดงานอีเวนต์หรือจัดทำสินค้าเฉพาะท้องถิ่น ทำให้ผู้ติดตามอานิเมะ และชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่สามารถมีประสบการณ์ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ติดต่อสื่อสารกันมากยิ่งขึ้น

จากพัฒนาการดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและแนวทางการเผยแพร่คอนเทนต์ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของการมีส่วนร่วมของกลุ่มแฟนคลับที่ติดตามบริโภคคอนเทนต์เหล่านั้นด้วย กล่าวคือ จากในช่วงแรกที่กลุ่มแฟนคลับมีบทบาทเป็นแค่เพียงผู้รับสารและเฝ้าติดตามคอนเทนต์แต่เพียงฝ่ายเดียว เปลี่ยนแปลงไปสู่การกลายเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับคอนเทนต์เหล่านั้นอย่างกระตือรือร้น ไม่ว่าจะเป็นการผลิตซ้ำด้วยการอัดคอนเทนต์เหล่านั้นลงในสื่อของตน เช่น ซีดี หรือวีดีโอ การไหลดลงในยูทูป ไปจนกระทั่งถึงการผลิตและเผยแพร่ข้อมูลแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับการนำเสนอในคอนเทนต์ทางสื่อออนไลน์ การจัดอีเวนต์กิจกรรมคอนเสิร์ต การเขียนการ์ตูนโดยมือสมัครเล่น หรือ “โดจินชิ (Dojinshi)” และนำไปจำหน่ายยังตลาดคอมมิค กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นโดยแฟนคลับเหล่านี้ ส่งผลให้กลุ่มแฟนคลับไม่ได้เป็นแค่เพียงผู้ที่เฝ้ารับชมคอนเทนต์เพียงอย่างเดียว แต่พวกเขาได้พัฒนา

ตัวเองจนกลายเป็นทั้ง “ผู้ผลิต” และ “ผู้บริโภค” คอนเทนต์ในเวลาเดียวกัน โดยยามะมุระได้ให้คำจำกัดความของบทบาทที่เปลี่ยนไปของกลุ่มแฟนคลับเหล่านี้ว่าเป็น “prosumer” ซึ่งเป็นการผสมระหว่างคำว่า ผู้ผลิต (producer) และ ผู้บริโภค (consumer) นั่นเอง ตัวอย่างเช่น แฟนคลับบางกลุ่มลุกขึ้นมาผลิตคอนเทนต์เพื่อแนะนำสถานที่ที่ถูกรีวิวในคอนเทนต์ต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนแจกจ่ายให้กับผู้อื่นที่สนใจหรือมีความชื่นชอบ จนเกิดเป็นความเชื่อมั่นและเชื่อใจเกี่ยวกับความถูกต้องแม่นยำของข้อมูล ในขณะเดียวกัน คนกลุ่มเดียวกันนี้ก็เดินทางมาท่องเที่ยวยังสถานที่ดังกล่าวอยู่เป็นประจำ ในฐานะผู้บริโภคด้วยเช่นกัน (山村, 2011) ลักษณะดังกล่าวมีความโดดเด่นเนื่องจากการเข้าไปทำกิจกรรมดังกล่าว เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกลุ่มแฟนคลับด้วยกันเอง ไม่ได้เกิดจากความพยายามหรือการรณรงค์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากความพยายามขององค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการ (Beeton et al., 2013)

การผสมผสานคอนเทนต์เข้ากับการท่องเที่ยว

พัฒนาการของการผสมผสานคอนเทนต์ข้างต้นทำให้เกิดแนวคิดในการนำคอนเทนต์ที่เริ่มได้รับความนิยมสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็น เกม วรรณกรรม ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ อนิเมะ มังงะ ฯลฯ มาผสมผสานกับการใช้ประโยชน์ในการกระตุ้นความตื่นตัวทางเศรษฐกิจท้องถิ่นผ่านการท่องเที่ยวทั้งในระดับชาติ และระดับชุมชน โดยพบว่าบ่อยครั้งที่ความตื่นตัวของชุมชน ไม่ได้เกิดขึ้นจากความพยายามโฆษณาแบบดั้งเดิม แต่เกิดขึ้นจากธุรกิจคอนเทนต์ที่ร่วมมือกันกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการผลิตคอนเทนต์ไปพร้อมกับการพัฒนาท้องถิ่น จนนำไปสู่การส่งเสริมให้เกิดการฟื้นตัวในระดับชุมชนอีกด้วย ตัวอย่างเช่น การนำเสนอสถานที่ต่าง ๆ ในละครหรือภาพยนตร์ รวมถึงการสอดแทรกเนื้อหาและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ลงไปในเกม ส่งผลให้ผู้บริโภคมีความสนใจที่จะเดินทางไปเยี่ยมชมสถานที่ดังกล่าว จนนำไปสู่การตื่นตัวด้านการท่องเที่ยว (堀内 2010: 58)

แม้ความพยายามสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวไว้ในละครโทรทัศน์จะมีให้เห็นมาเป็นเวลายาวนานแล้วก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในละครแนวสืบสวนสอบสวน ที่มักออกแบบการดำเนินเรื่องให้เกิดคดีฆาตกรรมแปลก ๆ ตามสถานที่ต่าง ๆ ที่ตัวละครเอกเดินทางไป แต่การใช้สถานที่ท่องเที่ยวในฐานะที่เป็นสื่อประเภทหนึ่ง ผสมผสานเข้าไปในเนื้อหาของคอนเทนต์ที่มีความหลากหลายดังเช่นในปัจจุบันนั้น มีความแตกต่างไปจากแนวทางแบบเดิมที่เคยมีมา เนื่องจากมีการวางแนวทางโดยภาครัฐอย่างชัดเจน และเป็นการดึงดูดกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลายเข้ามามีส่วนร่วม ภายใต้วัตถุประสงค์หลักเพื่อกระตุ้นการตื่นตัวของชุมชนที่ต้องเผชิญกับปัญหาความชบเซามาเป็นเวลายาวนาน โดยแนวคิดดังกล่าวเริ่มมีการวางยุทธศาสตร์อย่างชัดเจนในช่วงปี ค.ศ. 2000 และต่อมาในปี ค.ศ. 2005 ยังได้มีการระบุถึงคำว่า “การท่องเที่ยวเชิงคอนเทนต์ (Content Tourism)” อย่างเป็นทางการครั้งแรกในรายงานการสำรวจการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนผ่านการผลิตและการใช้เนื้อหาเกี่ยวกับภาพเคลื่อนไหว¹⁶ ซึ่งจัดทำขึ้นโดยความร่วมมือระหว่าง 3 กระทรวง ได้แก่ กระทรวงคมนาคม กระทรวงเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม และกระทรวงวัฒนธรรมของญี่ปุ่น

สำหรับความพยายามในการนำคอนเทนต์รูปแบบต่าง ๆ มากระตุ้นธุรกิจการท่องเที่ยวในประเทศญี่ปุ่นสามารถจำแนกออกได้ดังนี้

1. การท่องเที่ยวสถานที่ถ่ายทำ (Location Tourism) คือการใช้ประโยชน์จากการมีผู้สนใจติดตามมาท่องเที่ยวยังสถานที่ที่เคยปรากฏในคอนเทนต์ที่ได้รับความนิยม โดยมากมักเป็นคอนเทนต์ประเภทละคร ภาพยนตร์ และเกม

¹⁶ 映像等コンテンツの制作・活用による地域振興のあり方に関する調査報告書

2. การท่องเที่ยวอานิเมะ (Anime Tourism) เริ่มมีความตื่นตัวขึ้นตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา จากอานิเมะเรื่อง “คุณตำรวจป้อมยาม”¹⁷ ที่พัฒนามาจากมังงะที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในญี่ปุ่น (岩間、川口、龍澤、橋場、福富, 2013) โดยในเวลาต่อมา สมาคมการท่องเที่ยวอานิเมะได้กำหนดแหล่งท่องเที่ยวอานิเมะที่สำคัญไว้ทั้งสิ้น 88 แห่ง ซึ่งล้วนเป็นสถานที่ที่ได้รับการนำเสนอในอานิเมะและมังงะที่ได้รับความนิยมในญี่ปุ่นทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีการร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ในการจัดทำเส้นทางการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงสถานที่ท่องเที่ยวอานิเมะทั่วประเทศ อีกทั้งจัดทำสินค้าและบริการที่สะท้อนเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย

3. การท่องเที่ยวเชิงอาหาร (Food Tourism) ความนิยมในการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อสรรหาอาหารที่สดใหม่และมีความเฉพาะถิ่นในญี่ปุ่นนั้น เริ่มเป็นที่นิยมตั้งแต่ในช่วงทศวรรษที่ 1970-1980 ในชื่อว่า Gourmet Tour โดยเป็นไปในรูปแบบของการท่องเที่ยวแบบกลุ่ม มีบริษัททัวร์เป็นผู้ดำเนินการนำเที่ยว ต่อมาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 1990 ความนิยมที่เฉพาะเจาะจงไปยังร้านอาหารที่มีชื่อเสียงในแต่ละท้องถิ่นเริ่มมีเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับความสำเร็จในการดำเนินการของ “สถานีริมถนน (michi no eki)” ส่งผลต่อบทบาทของผู้ผลิตและผู้ประกอบการในท้องถิ่นต่อการกระตุ้นการท่องเที่ยวที่ชัดเจนขึ้น กระทั่งเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2000 รูปแบบของการท่องเที่ยวก็เปลี่ยนแปลงอีกครั้งโดยเกิดความนิยมในการบริโภค “อาหารเกรด B (B kyuu Gurume)” หรืออาหารที่ไม่ได้มีราคาสูง ไม่เน้นความหรูหรา แต่ผู้บริโภคสามารถลิ้มลองรสชาติที่แท้จริงของท้องถิ่น ประกอบกับการได้มีประสบการณ์ร่วมกับวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นนอกเหนือไปจากการลิ้มลองรสชาติของอาหาร เช่น นวดเส้นโซบะ เก็บผักผลไม้ในสวน ฯลฯ ได้อย่างใกล้ชิด แนวทางในลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงการที่ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการ

¹⁷ ชื่อภาษาญี่ปุ่นคือ こちら葛飾区亀有公園前派出所 (Kochira Katsushika-ku Kameari Koen Mae Hashutsujo) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า Kochikame แต่งโดย โอซามุ อาคิโมโตะ เป็นการ์ตูนแนวตลกที่ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ชื่นชอบเป็นอย่างมาก

จัดการการท่องเที่ยวมากขึ้น นอกจากนี้การท่องเที่ยวการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ขึ้นทะเบียนวัฒนธรรมการปรุงอาหารตามแบบดั้งเดิมของญี่ปุ่น หรือ “วะโชกุ” ให้เป็น “มรดกโลกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ยิ่งทำให้อาหารญี่ปุ่นกลายเป็นอีกหนึ่งคอนเทนต์สำคัญในปัจจุบัน (厚生労働省, n.d.)

บทบาทของคอนเทนต์ต่อการทูตสาธารณะ

ไนย์ (2004) ได้อธิบายภายใต้แนวความคิดเกี่ยวกับอำนาจละมุนของเขาว่า หนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้อำนาจละมุนสามารถบรรลุผลในทางปฏิบัติได้ก็คือ การทูตสาธารณะ (Public Diplomacy) อันได้แก่ การสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ได้เน้นไปที่รัฐบาลของต่างประเทศอย่างเป็นทางการ หากแต่มีเป้าหมายหลักไปยังปัจเจกบุคคลและองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ โดยเป็นการสื่อสารสองทางที่จะมีการสื่อสารและมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้ส่งสารกับสาธารณชนในต่างประเทศ โดยเปิดโอกาสให้ผู้รับสารสามารถคิดได้อย่างมีอิสระมากกว่า ซึ่งนอกจากจะเป็นไปเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับประเทศของตนเองแล้ว ยังสร้างบรรยากาศอันดีในระยะยาวเพื่อรองรับนโยบายต่างประเทศที่จะตามมาในอนาคตอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ทั้งแนวทางด้านการส่งเสริมอำนาจละมุน หรือการทูตสาธารณะนั้น ล้วนไม่ใช่เครื่องมือที่สามารถบรรลุผลได้ทันทีทันใด แต่เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันในระยะกลางและระยะยาว ที่ให้ผลในทางอ้อมและใช้เวลายาวนานกว่าจะเห็นผลเป็นรูปธรรม (Melissen, 2005)

สำหรับแนวทางด้านการทูตสาธารณะและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ญี่ปุ่นสมัยใหม่ เริ่มมีให้เห็นอย่างเป็นทางการเมื่อญี่ปุ่นเข้าร่วมเป็นหนึ่งในสมาชิกองค์การสันนิบาตชาติ ภายหลังจากสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง โดยรัฐบาลได้ก่อตั้ง สมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมนานาชาติ (国際文化振興会) ขึ้นในปี ค.ศ.1934 (ปีเดียวกับที่สหราชอาณาจักรก่อตั้งองค์การบริติชเคาน์ซิล) แต่ยังเป็นการจำกัดอยู่เพียงการเผยแพร่วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติ เช่น อิเคบานะ

ละครคาบูกิ ฯลฯ ต่อคนเพียงบางกลุ่มเท่านั้น (内田, 2007) ต่อมาองค์กรดังกล่าวถูกเปลี่ยนชื่อเป็น เจแปนฟาวนด์เชชั่น (Japan Foundation) ในปี ค.ศ. 1972 ภายใต้วัตถุประสงค์หลักเพื่อส่งเสริมให้นานาชาติมีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับญี่ปุ่น ผ่านการแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรม การเผยแพร่ภาษา ฯลฯ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกันระหว่างประเทศ อีกทั้งเพื่อใช้วัฒนธรรมเป็นตัวกลางสร้างประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาคมโลก ซึ่งการดำเนินการของเจแปนฟาวนด์เชชั่นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ถือว่าประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างและเผยแพร่แบรนด์แห่งชาติของญี่ปุ่นในฐานะภาพตัวแทนความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ตลอดจนภาพลักษณ์ของความเป็นประเทศที่ต่อสู้เพื่อให้เกิดสันติภาพ

ต่อมาภายหลังจากที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นอยู่ในภาวะตกต่ำอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับแนวคิดในการใช้อำนาจละมุนที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในช่วงปลายทศวรรษ 1990 ส่งผลให้เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 กระทรวงต่างประเทศ โดยมีเจแปนฟาวนด์เชชั่นเป็นผู้ดำเนินการหลัก ได้ตั้งเป้าหมายด้านการทูตทางวัฒนธรรมใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์วัฒนธรรมประชานิยมควบคู่ไปกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิม โดยมองว่าวัฒนธรรมประชานิยมสามารถซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิตของผู้คนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนรุ่นใหม่ได้ง่ายกว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เข้าถึงได้ยาก ด้วยเหตุนี้ทำให้วัฒนธรรมประชานิยม ไม่ว่าจะเป็นมังงะ อนิเมะ เกม ดนตรี ภาพยนตร์ ฯลฯ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยถูกมองเป็นแค่เพียงของเล่นเด็ก หรือความบันเทิงฉาบฉวยของคนบางกลุ่ม กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างประเทศเพื่อถ่ายทอดความเป็นญี่ปุ่นปัจจุบันสู่สายตาชาวโลก (文化外交の推進に関する懇談会, 2006; 内田, 2007)

รัฐบาลญี่ปุ่นภายใต้การบริหารของโคะอิซุมิ จุนอิชิโร ได้ดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวอย่างจริงจัง โดยพยายามผลักดันให้มีการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่น ทั้งวัฒนธรรมดั้งเดิม และวัฒนธรรมสมัยใหม่ ออกสู่สายตาชาวโลกให้มากขึ้น อีกทั้งให้ความสำคัญกับการวางระบบโครงสร้างต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ เพื่อเอื้ออำนวยให้การดำเนินการเป็นไปได้อย่างราบรื่น (渡辺, 2021) นอกจากนี้ ในปี ค.ศ. 2009 คณะทำงานด้านการสร้างคอนเทนต์และแบรนด์ญี่ปุ่น ได้ประกาศกลยุทธ์การสร้างแบรนด์แห่งชาติของญี่ปุ่น โดยกำหนดให้คอนเทนต์เกี่ยวกับ อานิเมะ เกม อาหาร แฟชั่น ฯลฯ เป็นอุตสาหกรรมอำนาจละมุน และมีการวางยุทธศาสตร์ในการผลิตและเผยแพร่แบรนด์ญี่ปุ่นอย่างเป็นรูปธรรม

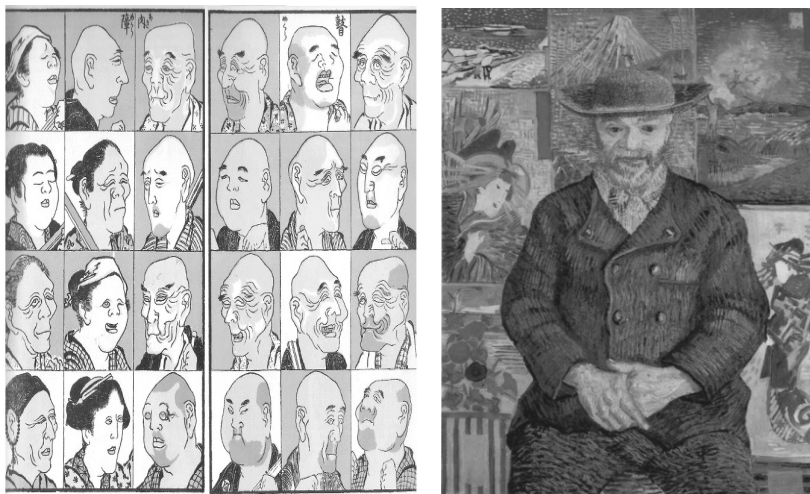
หากมองย้อนกลับไปถึงความเป็นมาของความนิยมชมชอบ รวมถึงภาพลักษณ์อันดีที่มีต่อวัฒนธรรมญี่ปุ่นในภูมิภาคที่ห่างไกลออกไปทางฝั่งประเทศตะวันตกนั้น พบว่ามีให้เห็นตั้งแต่ในช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ซึ่งเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายสินค้าเพื่อการค้าขาย มากกว่าจะเป็นการเผยแพร่อย่างมีระเบียบแบบแผน โดยรัฐบาลกลาง โดยเริ่มจากการที่เครื่องปั้นดินเผาของญี่ปุ่นถูกส่งออกไปจำหน่ายยังทวีปยุโรปแทนที่เครื่องปั้นดินเผาของจีนซึ่งเริ่มหาได้ยากขึ้นหลังการสิ้นสุดลงของราชวงศ์หมิง โดยพบว่ามีการส่งออกเครื่องปั้นดินเผาจากญี่ปุ่นกว่า 1,900,000 ชิ้น ในช่วงระยะเวลากว่า 30 ปี นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1652-1683

อย่างไรก็ตาม ความนิยมวัฒนธรรมญี่ปุ่นในยุโรปนั้นเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในราวปลายยุคเอโดะคาบเกี่ยวกับต้นยุคเมจิ ดังเห็นได้จากนิยามศัพท์ทางศิลปะว่า “จาโปนิซึม (Japonisme)” ในปี ค.ศ. 1856 จากการที่เฟลิกซ์ บราเคอมงด์ (Félix Bracquemond) ศิลปินชาวฝรั่งเศสบังเอิญสะดุดตากับกระดาศตีพิมพ์โฮะกุไซมังงะ¹⁸ ซึ่งถูกนำมาใช้เป็นกระดาศหล่อเครื่องปั้นดินเผาส่ง

¹⁸ “โฮะกุไซมังงะ” (北斎漫画: Hokusai-manga) เป็นชื่อหนังสือชุดซึ่งแปลว่า “ภาพร่างต้นแบบของโฮะกุไซ” โดยตั้งชื่อตามผู้สร้างสรรค์ผลงานซึ่งได้แก่ คะสึชิกะ โฮะกุไซ (葛飾北斎: Katsushika Hokusai, 1760-1849) เป็นหนังสือรวมภาพที่ไม่ได้มีคำบรรยายหรือบทสนทนาใด ๆ คนญี่ปุ่นถือว่าเป็นผลงานทางคุณคาระดับตำนาน และบางส่วนได้ส่งอิทธิพลมาสู่การวาดการ์ตูนญี่ปุ่นในปัจจุบัน

ออกจากญี่ปุ่นอย่างไร้คุณค่า ทำให้เขาเกิดความประทับใจเป็นอย่างมาก และเริ่มติดตามผลงานของโอะคุไซอย่างต่อเนื่อง จนนำไปสู่ความชื่นชอบในภาพอุคิโยะ ซึ่งเป็นอีกผลงานที่โดดเด่นของโอะคุไซด้วยเช่นกัน ในเวลาต่อมาเขาจึงได้นิยามคำว่าจาโปนิซึมขึ้น เพื่อกล่าวถึงผลงานศิลปะอันน่าประทับใจจากญี่ปุ่น จนเกิดเป็น “กระแสนิยมศิลปะญี่ปุ่น” ในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความนิยมชื่นชอบในภาพวาดอุคิโยะ (Ukiyo-e) โดยเมื่อเข้าสู่ปี ค.ศ. 1867 ซึ่งเป็นปีที่มีการจัดงานมหกรรมโลกที่กรุงปารีส กระแสความนิยมในผลงานศิลปะของญี่ปุ่นก็แพร่หลายมากขึ้น มีกลุ่มศิลปินที่นิยมชื่นชอบและได้รับแรงบันดาลใจจากงานศิลปะแบบญี่ปุ่นมากมาย โดยเฉพาะศิลปินกลุ่มอิมเพรสชันนิสม์ รวมถึง โคลด์ โมเนต์ (Claude Monet: 1840-1926) และ วินเซนต์ แวน โก๊ะ (Vincent van Gogh: 1853-1890) ความนิยมชมชอบในศิลปะภาพวาดแบบอุคิโยะในช่วงระยะเวลานี้จึงแพร่กระจายไปทั่วพื้นที่ในแถบยุโรป และถือได้ว่าเป็นช่วงแรกที่กระแสความนิยมในศิลปะวัฒนธรรมญี่ปุ่นเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในดินแดนที่ห่างไกล อีกทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นของความสนใจที่จะทำความรู้จักประเทศญี่ปุ่นให้มากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ภาพที่ 3 (ซ้าย) ตัวอย่างภาพวาดในโฮะกุไซมังงะ

ที่มา 葛飾北斎 (1814), Tombo Studio

ภาพที่ 4 (ขวา) Portrait of Père Tanguy ภาพวาดเหมือนของ

ตัวแทนจำหน่ายงานศิลปะซึ่งเป็นผู้แนะนำให้แวนโก๊ะรู้จักกับศิลปะญี่ปุ่น

ที่มา van Gogh (1887), Musée Rodin, Paris

อย่างไรก็ตาม กระแสความนิยมชมชอบที่มีต่อศิลปวัฒนธรรมญี่ปุ่นในช่วงแรกค่อย ๆ เลือนหายไป เมื่อญี่ปุ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงตัวเองสู่ความเป็นสมัยใหม่ ตลอดจนการก้าวเข้าสู่ความเป็นมหาอำนาจทางการทหาร จนทำให้ความงดงามในแบบตะวันออก รวมถึงภาพลักษณ์ของความเป็นประเทศที่มีความเรียบง่ายและละเอียดอ่อนทางศิลปะจางหายไป แทนที่ด้วยภาพของความก้าวร้าว บ้าคลั่งในสงคราม จนกลายเป็นจุดสิ้นสุดของความชื่นชอบใน “จาโปนิซึม” ยุคแรกในที่สุด

แต่หากพิจารณาจากมุมมองของความพยายามในการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่นผ่านการส่งเสริมและสนับสนุนโดยภาครัฐ จะพบว่าความพยายาม

ในลักษณะดังกล่าวก็มีให้เห็นมาตั้งแต่ในช่วงปลายยุคเอโดะด้วยเช่นกัน โดยญี่ปุ่นได้ส่งคณะทูตจำนวนทั้งสิ้น 38 คน เพื่อเข้าร่วมชมงานแสดงมหกรรมโลกที่กรุงลอนดอนเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1862 และมีการบันทึกว่าคณะทูตมีความประทับใจเป็นอย่างสูงเมื่อพบว่า เอกอัครราชทูตของอังกฤษประจำญี่ปุ่นขณะนั้นได้ทำการรวบรวมผลงานศิลปะวัฒนธรรมของญี่ปุ่นหลากหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นเครื่องปั้นดินเผา ภาชนะ ดาบญี่ปุ่น ฯลฯ เพื่อนำมาใช้แสดงในครั้งนั้นด้วย (渡邊, 2021) ต่อมาในปี ค.ศ. 1867 ญี่ปุ่นก็ได้จัดส่งคณะทูตอย่างเป็นทางการเพื่อเข้าร่วมในงานมหกรรมโลกที่กรุงปารีส และนำผลงานมากมาย ทั้งภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เครื่องทอง ภาพอูคิโยะ กระดาษญี่ปุ่น ฯลฯ เพื่อนำมาร่วมจัดแสดงและนับจากนั้นเป็นต้นมารัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมงานมหกรรมในลักษณะดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผลจากความพยายามแสดงให้อารยประเทศเห็นถึงความเป็นประเทศที่มีอารยธรรมนี้เอง เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลเมจิประสบความสำเร็จในการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมอันสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายยุคเอโดะได้สำเร็จ

จะเห็นได้ว่ากระแสความนิยมญี่ปุ่นในโลกตะวันตกในยุคแรกนั้นเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นอย่างจำกัดเฉพาะกลุ่มคนที่มีความรู้ความสนใจเฉพาะทางเท่านั้น ไม่ได้แพร่หลายไปในชีวิตประจำวันหรือกลุ่มคนทุกเพศ ทุกอายุ หรือทุกอาชีพ ดังนั้น ความชื่นชมใน “จาโปนิซึม” ในศตวรรษที่ 18 จึงเป็นเพียงความชื่นชมในความแปลกใหม่ (Exotic) ของกลิ่นอายจากชาติตะวันตก ซึ่งจำกัดอยู่แค่เพียงกลุ่มคนไม่กี่กลุ่ม แตกต่างจากกระแสความนิยมในยุคที่สองที่เริ่มมีให้เห็นในช่วงปลายทศวรรษ 1970 ภายหลังจากที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการพัฒนาประเทศจนกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมในระบบทุนนิยมเสรีได้อย่างเต็มตัว ซึ่งเป็นความนิยมชมชอบในการบริโภคสินค้าและผลิตภัณฑ์จากญี่ปุ่น จนลึกลงไปถึงแทรกซึมเข้าสู่วิถีแห่งการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนทุกเพศ ทุกอายุ และทุกชนชั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าญี่ปุ่นจะสามารถแทรกซึมเข้าไปอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนทางฝั่งตะวันตกได้อย่างสวยงาม แต่ภาพของความก้าวร้าวและบ้าคลั่งในลัทธิทหาร ประกอบกับความสำเร็จอย่างรวดเร็วหลังพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สองจนทำให้ธุรกิจการค้าแข่งขันกันนานาประเทศทางฝั่งตะวันตก จนนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งทางการค้าหลายต่อหลายครั้ง อีกทั้งปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นตามมามากมาย ทั้งมลพิษอันสืบเนื่องจากการเร่งพัฒนาอุตสาหกรรม ภาพความริบเร่และทุ้มทึบกับการทำงาน การอาศัยอยู่ในเมืองที่แออัด ทำให้ชาติตะวันตกมีอคติและมีภาพลักษณ์ต่อญี่ปุ่นไม่สู้ดีนัก แม้กระทั่งการตื่นที่ผลิตขึ้นโดยคนญี่ปุ่น ก็ถูกมองว่ามีภาพของความรุนแรงแฝงอยู่ ด้วยเหตุนี้เอง รัฐบาลญี่ปุ่นจึงตัดสินใจเปลี่ยนแปลงสถานะของสมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมนานาชาติมาเป็น เจแปนฟาวน์เดชัน เพื่อแก้ไขภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสายตาของประชาคมโลกไปสู่ความเป็นประเทศที่เป็นมิตรและรักสงบ กระทั่งเมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 1980 ความพยายามดังกล่าวก็เริ่มผลิตดอกออกผลจนกลายเป็นภาพสามัญทัศน์ของญี่ปุ่นในปัจจุบัน

อีกแรงส่งหนึ่งที่ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาคมโลก ได้แก่ ความนิยมอย่างแพร่หลายของธุรกิจคอนเทนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิดีโอเกม ที่เริ่มชัดเจนในช่วงปลายทศวรรษ 1970 อันเป็นผลต่อยอดมาจากความนิยมในการบริโภคอานิเมะและมังงะ ทำให้วัฒนธรรมประชานิยมของญี่ปุ่นเป็นที่แพร่หลายโดยทั่วไป และซึมซับเข้าไปอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนทุกเพศทุกวัย จนทำให้ภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นในสายตาของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันไม่ได้เป็นประเทศที่บ้าสงคราม ไม่ใช่ประเทศที่ชื่นชมกับความรุนแรง ไม่ใช่ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว แต่เป็นประเทศที่รักสงบ เป็นสังคมสมัยใหม่ที่มีความละเอียดอ่อนและหลากหลาย (渡邊, 2021) จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้ความนิยมในคอนเทนต์ของญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอานิเมะและมังงะจะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากความบังเอิญ ความหลงใหลและความฝันหรือความชอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนบุคคล

ของตัวผู้ผลิต ที่นำไปสู่ความนิยมอย่างถล่มทลาย (Alt, 2020) มากกว่าที่จะเริ่มต้นจากการดำเนินการผ่านนโยบายของภาครัฐอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลอย่างมากต่อการเกิดขึ้นของโฉมหน้าใหม่ของญี่ปุ่น และกลายเป็นหนึ่งในตัวขับเคลื่อนสำคัญด้านการทูตสาธารณะของญี่ปุ่นในปัจจุบันก็ว่าได้

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า แม้การรับรู้และยอมรับวัฒนธรรมญี่ปุ่นในต่างประเทศในช่วงแรกจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติมากกว่าจะเป็นการเผยแพร่ภายใต้กลยุทธ์ที่กำหนดโดยภาครัฐอย่างชัดเจนก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2000 ก็คือ รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับแนวทางการส่งเสริมภาพลักษณ์ของประเทศด้วยนโยบายการทูตสาธารณะควบคู่ไปกับการส่งเสริมอำนาจละมุน โดยเป็นการดำเนินการภายใต้ได้แนวทางการสร้างแบรนด์แห่งชาติ (Nation-Branding) ซึ่งมุ่งเน้นการส่งเสริมภาพลักษณ์แบบองค์รวม เพื่อปรับเปลี่ยนการรับรู้เกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่นในทุกด้าน ตลอดจนส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับต่างประเทศภายใต้ความตระหนักว่า ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับต่างประเทศไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเรื่องของศิลปะวัฒนธรรมระดับสูงอีกต่อไป หากแต่ยังครอบคลุมถึงการแลกเปลี่ยนความคิด ค่านิยม การสื่อสารมวลชน ฯลฯ อีกด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเอาชนะใจและสร้างความน่าเชื่อถือในสายตาของนานาประเทศในระยะยาวนั่นเอง

การดำเนินการของญี่ปุ่นในด้านการทูตสาธารณะภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ธุรกิจทางด้านวัฒนธรรมและคอนเทนต์ได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วโลก เป็นไปตามแนวทางหลัก 3 มิติ โดยในมิติด้านการสื่อสารประจำวัน รัฐบาลทำการแถลงข่าวเกี่ยวกับนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและสนับสนุนอุตสาหกรรมคอนเทนต์ต่อสื่อมวลชน ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมถึงประชาชนทั้งในและต่างประเทศผ่านช่องทางต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ส่วนในมิติด้านการสื่อสาร

เชิงยุทธศาสตร์ ก็ได้ถ่ายทอดข้อมูลสำคัญ ผ่านการรณรงค์ หรือกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ เพื่อให้นานาชาติได้ทำความรู้จัก เข้าใจ และยอมรับวัฒนธรรมญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่น ในช่วงที่ต่างชาติยังไม่ค่อยรับรู้ว่าอานิเมะที่ตนชื่นชอบทางโทรทัศน์เป็นผลงานที่ผลิตขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ก็ได้มีจัดอีเวนต์เพื่อกระตุ้นการรับรู้ของชาวต่างชาติให้เพิ่มขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดตั้งเจแปนฟาวน์เดชั่น (1972) เพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นว่าเป็นประเทศที่ฝึกฝนดีภาพ มีความเป็นมิตร และมีวัฒนธรรมที่มีเสน่ห์ หรือการจัดตั้งองค์กรคุลเจแปน (2013) เพื่อเผยแพร่อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นที่มีเอกลักษณ์อันโดดเด่น เป็นต้น ส่วนมิติด้านสุดท้ายคือการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนผ่านบุคคลสำคัญ ตัวอย่างเช่น การที่นายมาซาฮิโกะ โคมูระ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นในขณะนั้น ได้แต่งตั้งให้ โดราเอมอนเป็นทูตสันถวไมตรีอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 19 มีนาคม ค.ศ. 2008 เพื่อช่วยในการประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมของประเทศ โดยถือเป็น “ทูตแอนิเมชัน” ตัวแรกของประเทศญี่ปุ่น

บทสรุป: อิทธิพลของคอนเทนต์ต่อสังคมและรัฐชาติ

การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างประเทศ ตลอดจนความสำเร็จในการส่งออกทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นโดยมากเกิดขึ้นจากความบังเอิญ ความไม่ตั้งใจ หรือจากความนิยมชมชอบของกลุ่มผู้บริโภคและสื่อสารระหว่างกันอย่างไม่เป็นทางการ หรืออีกนัยหนึ่งก็ถือเป็นการเกิดขึ้นได้จากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนทั่วไปในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งมีความชัดเจนกว่าการผลักดันผ่านการดำเนินนโยบายของภาครัฐ ความนิยมในคอนเทนต์ของญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดนตรี ละคร อานิเมะและมังงะก็เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นเป็นการเกิดขึ้นจากความนิยมชมชอบของคนเพียงกลุ่มหนึ่ง และค่อย ๆ แพร่กระจายไปสู่กลุ่มผู้บริโภคที่กว้างมากขึ้น ผ่านปัจจัยเสริมที่หลากหลาย เช่น การพัฒนาของเทคโนโลยี (เช่น เครื่องเล่นวีดีโอ CD DVD รวมถึง

อินเทอร์เน็ต) ช่องทางการบริโภคในราคาต่ำ (เช่น การจำหน่ายโดยไม่ถูกลิขสิทธิ์ร้านให้เช่า) การพัฒนาเทคนิค รูปแบบ และเนื้อหาการนำเสนออย่างต่อเนื่อง เป็นต้น จนเมื่อกระแสความนิยมได้เกิดขึ้นแล้ว รัฐบาลจึงหันมาให้ความจริงจังกับการส่งเสริมสนับสนุนโดยผลักดันให้เกิดเป็นนโยบายตามมาในภายหลัง (内田, 2006)

ทั้งนี้การสร้างแบรนด์แห่งชาติของญี่ปุ่นด้วยการสนับสนุนธุรกิจคอนเทนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนิเมะและมังงะในฐานะที่เป็นอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของญี่ปุ่น ส่งผลดีหลายประการ โดยสามารถสรุปออกได้ดังต่อไปนี้

➤ *การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศ* ความสำเร็จของอนิเมะและมังงะญี่ปุ่นกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนและผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของความเป็นประเทศที่เปี่ยมไปด้วยความละมุนละม่อมและเปี่ยมไปด้วยจินตนาการที่น่าสนใจและติดตาม ลบเลือนภาพของประเทศที่ก้าวร้าวและฝักใฝ่ความรุนแรงในอดีตไปได้โดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชากรรุ่นใหม่ (内田, 2007)

➤ *การตื่นตัวด้านการตลาดและเศรษฐกิจ* ผลประกอบการที่เกิดขึ้นจากอุตสาหกรรมคอนเทนต์โดยเฉพาะธุรกิจอนิเมะและมังงะที่มีสูงอย่างต่อเนื่องทั้งในและต่างประเทศ สามารถสร้างรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางการค้าและเศรษฐกิจในด้านอื่น ๆ ตามมาอีกด้วย เช่น ตลาดเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ตลาดเครื่องเขียนและของเล่น เป็นต้น

➤ *การกระตุ้นกิจกรรมทางสังคม* ตัวอย่างเช่น การสอดแทรกสถานที่ท่องเที่ยวในประเทศลงไปในคอนเทนต์ ส่งผลให้ผู้บริโภคจำนวนมากสนใจที่จะเดินทางไปเยี่ยมชมสถานที่ดังกล่าว ทำให้เกิดการตื่นตัวด้านการท่องเที่ยวและช่วยให้พื้นที่ในชนบทที่ซบเซากลับมาคึกคัก อันตามมาด้วยความเข้มแข็งของชุมชนอีกด้วย

➤ *ความสนใจในอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่น* ความนิยมในเกม มังงะ อานิเมะ ละครหรือภาพยนตร์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ หรือ อัตลักษณ์ของความ เป็นญี่ปุ่น มีส่วนทำให้คนญี่ปุ่นส่วนมากมีความรู้และความสนใจในประวัติศาสตร์ของตนอย่างกระตือรือร้น จนกล่าวได้ว่า ความนิยมชมชอบในประวัติศาสตร์ของคนญี่ปุ่นในปัจจุบันนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากแค่เพียงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกลุ่มคนที่มีความนิยมชมชอบในประวัติศาสตร์เพียงเท่านั้น แต่เกิดขึ้น ถูกผลิตซ้ำ และกระตุ้นให้เกิดขึ้นผ่านกระบวนการนำเสนอคอนเทนต์ในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย (堀内, 2010: 58)

➤ *ความสนใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่น* อันเป็นผลพลอยได้จากการบริโภคคอนเทนต์ที่เกี่ยวข้องกับเกม ละคร อานิเมะ อาหาร ฯลฯ ส่งผลให้ชาวต่างชาติมีความสนใจที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเรื่องของการสื่อสารภาษาญี่ปุ่น (内田, 2007: 32-33) ความสนใจในการศึกษาวัฒนธรรมญี่ปุ่นอย่างลึกซึ้ง เช่น วัฒนธรรมอาหาร ประวัติศาสตร์ เป็นต้น

แม้ว่าความพยายามของภาครัฐในการผลักดันให้อุตสาหกรรมคอนเทนต์เป็นที่ยอมรับในตลาดต่างประเทศภายใต้แนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ จะเป็นเสมือนทั้งทางออกและความหวังให้กับการกระตือรือร้นของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในสภาวะที่ภาพรวมของเศรษฐกิจยังคงตกต่ำอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่หลายฝ่ายก็ยังมองว่าความสำเร็จของอุตสาหกรรมคอนเทนต์มักเกิดขึ้นจากความพยายามของผู้ผลิตและผู้ประกอบการ มากกว่าที่จะเกิดขึ้นจากความช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาครัฐ (日本経済団体連合会, 2022; 福富, 2005) ซึ่งแตกต่างจากความสำเร็จของธุรกิจคอนเทนต์ของประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกาหลีใต้ ดังนั้น จึงเป็นที่น่าจับตามองอย่างยิ่งว่า รัฐบาลญี่ปุ่นจะเร่งพัฒนานโยบายและกลยุทธ์ในด้านการสนับสนุนอุตสาหกรรมดังกล่าวในเชิงระบบอย่างไร เพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขันให้ทัดเทียมประเทศอื่นได้

เอกสารอ้างอิง

นรีนุช ดำรงชัย. 2562. ญี่ปุ่นยุคร่วมสมัย : ลังคม การเมือง เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรม. สำนักพิมพ์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Alt, Matt. (2020). *Pure Invention: How Japan's Pop Culture Conquered the World*. Crown.

Beeton, S., Yamamura, T. and Seaton. P. (2013). The Mediatization of Culture: Japanese Contents Tourism and Pop Culture. In Jo-Anne Lester & C. Scarles (Eds.), *Mediating the Tourist Experience; From Brochures to Virtual Encounters* (pp.139-154). Farnham: Ashgate.

ITmedia News. (2007, March 14). 冷え込むジャパニメーション. ITmedia. <http://www.itmedia.co.jp/news/articles/0703/14/news049.html>

Leonard, Sean. (2005). Progress against the law: Anime and fandom, with the key to the globalization of culture. *International Journal of Cultural Studies*, 9 (8), 281–305.

McGray, D. (2002). Japan's gross national cool. *Foreign Policy*, 130, 44-54.

Melissen, Jan. (2005). The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. In Jan Melissen (Ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* (pp. 3-27). Hampshire: Palgrave Macmillan.

METI Journal Online. April 8, 2022. なぜ文化経済政策が必要なのか、政策特集文化と経済の好循環の創出～経産省が文化経済政策に取り組む意義 vol.1 <https://journal.meti.go.jp/p/20274/>

- Nye, Joseph S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. Art of Mentoring Series (reprint ed.). Basic Books.
- Nye, Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. Hachette UK.
- Nye, Joseph S. (2012, May 8). *China's Soft Power Deficit To catch up, its politics must unleash the many talents of its civil society*. The Wall Street Journal. <https://www.hks.harvard.edu/publications/chinas-soft-power-deficit>
- Thorn, Matt. (2008),「愛着の条件Terms of Endearment--アメリカにおける日本のマンガ」、人間文化、Vol.6, PP.20-33.
- 岩間英哲, 川口峻, 龍澤勇樹, 橋場大剛, 福富忠和. (2013). コンテンツによる地域振興の研究—アニメツーリズムの成立条件と構造. 専修ネットワーク&インフォメーション, 21, 17-26.
- 内田真理子. (2006). 現代日本の国際文化交流に関する考察. 文化経済学, 5 (2), 81-90.
- 内田真理子. (2007). 日本の国際文化交流とポップカルチャー: 商業ベースの普及と政府の役割. 文化経済学. 5 (4), 29-37.
- 外務省. (2006, April 28). 麻生外務大臣演説 文化外務の新発想——皆さんの力を求めています. 外務省ホームページ. http://www.mofa.go.jp/mofaj/press/enzetsu/18/easo_0428.html
- 葛飾北斎. (1814). 北斎漫画. Tombo Studio. <https://www.ttombo.com/hokusaimannganituite.html>

熊野雅恵. (2022). 日本における文化助成はどのようにあるべきか、その歴史から考える―「映画」に対する文化助成の考察を中心に―、阪南論集 社会科学編、 Vol. 57 No. 2, pp.241-252.

厚生労働省. (2023, August 3). ニュー・ツーリズム研究. <https://www.mhlw.go.jp/content/11600000/000815843.pdf>

国土交通省&文部科学省. (2006). 日本のアニメを活用した国際観光交流等の拡大による地域活性化調査、平成18年度国土施策創発調査、地域活性化調査報告書 <https://www.mlit.go.jp/kokudokeika-ku/souhatu/h18seika/01anime/01anime.html>

デジタルコンテンツ協会. (2022). デジタルコンテンツ白書、経済産業省 商務情報政策局 監修

デジタルコンテンツ協会. (2005, September 20). 日本のコンテンツ産業 https://hojo.keirin-autorace.or.jp/seikabutu/seika/17nx_/bhu_/it_/h17_it_digitalcontentskyoukai-10.pdf

東京新聞. (2022, November 25). 大赤字「クールジャパン機構」今どうなってる? 309億円損失…戦略会議は昨年9月から開かれず <https://www.tokyo-np.co.jp/article/215946>

夏目房之介. (2008). 「漫画、MANGA、コミック」、人間文化、Vol.6, PP.9-19.

日本経済団体連合会. (2022, April 12). ソフトパワーを通じた日本力の発揮を～エンターテインメント・コンテンツ産業の振興に向けて～. <http://www.keidanren.or.jp/policy/2022/034.html>

日本動画協会. (2022). アニメ産業レポート、デジタルコンテンツ・エンターテインメント.

半澤誠司. (2014). 日本のコンテンツ産業の特徴と立地. 地理・地図資料 1, 3-6.

- 福富忠和. (2005, September 20). 世界に躍進・活躍する日本のコンテンツ. 日本のコンテンツ産業 https://hojo.keirin-autorace.or.jp/seikabutu/seika/17nx_/bhu_/it_/h17_it_digitalcontentskyoukai-10.pdf
- 文化科学省. (2023). 文化志向の高まりと文化行政の展開. https://www.mext.go.jp/b_menu/hakusho/html/others/detail/1318517.htm
- 文化の時代研究グループ. (1980). 文化の時代研究グループ報告書. www.bunka.go.jp/tokei_hakusho_shuppan/hakusho_nenjihokokusho/archive/pdf/r1402577_13.pdf
- 放送コンテンツ海外流通推進室. (2022, July 3). 放送コンテンツの海外展開に関する現状分析. 総務省情報流通行政局、情報通信作品振興課 www.soumu.go.jp/main_content/000817306.pdf
- 堀内淳一. (2010). 歴史コンテンツの受容と消費者の意識——『新選組』コンテンツに関する調査報告. コンテンツ文化史研究, 6, 58-72.
- 山田奨治. (2008). 「世界に広がったマンガ・アニメ」、人間文化、Vol.6、PP.4-8.
- 山村高淑. (2011). アニメ・マンガで地域振興～まちのファンをうむコンテンツツーリズム開発法～. 東京法令出版.
- レーニー・デビット. (2015, February 10). 日本のアニメ、ソフトパワーとしての実力を問う. nippon.com <https://www.nippon.com/ja/in-depth/a03902/>
- 渡邊啓貴. (2021, March 1). 日本のソフトパワー戦略試論～国際文化交流から文化外交へ. 日本国際フォーラム https://www.jfir.or.jp/studygroup_article/5952/

บทที่ 5

“Furusatonozei” ก้นภากรักรการฟื้นฟูของตักขมของประเทศญี่ปุ่น
เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานออง

บทคัดย่อ

ภาชีบ้านเกิดเป็นระบบที่ส่งเสริมการบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือการทำกิจกรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูท้องถิ่นโดยรัฐบาลญี่ปุ่นและเป็นระบบการบริจาคตามความสมัครใจ โดยผู้บริจาคจะได้รับของรางวัลเป็น “ของดีประจำท้องถิ่น” และการลดหย่อนภาษีในปีถัดไป บทความนี้เป็นการศึกษาจากเอกสาร เช่น งานวิจัย หนังสือและข่าวจากเว็บไซต์ต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่า ภาชีบ้านเกิดเป็นกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นที่รับเงินบริจาคจากผู้เสียภาษีทั่วประเทศญี่ปุ่นที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงและส่งผลดีต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลและมีประชากรเบาบาง และพบว่าภาชีบ้านเกิดมีกระบวนการจัดการเงินบริจาค การประชาสัมพันธ์และการจัดการของรางวัลอย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากภาชีบ้านเกิดคือ การเสียประโยชน์ของท้องถิ่นโดยเฉพาะในเมืองใหญ่ แม้ว่าจะมีการแก้ปัญหาจากรัฐบาลญี่ปุ่นในระดับหนึ่ง แต่ระบบนี้ยังคงส่งผลกระทบต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เสียผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ : ภาชีบ้านเกิด, ฟื้นฟูท้องถิ่น, ของดีประจำท้องถิ่น, การบริจาค

Abstract

Furusatonozei or Hometown Tax System is the system to donate money for municipalities in Japan, which is one of the activities for local revitalization by Japanese Government. It is the voluntary donation system which the donators will receive the local products as the reward in return and also deduction for income tax and local tax in the following year. This paper is the study from documents concerned such as research papers, books and news. It is found that Furusatonozei is the highly successful activity for local revitalization especially for the municipalities in rural area and also in the depopulation areas. Moreover, it is found that Furusatonozei system has effectively managed for donation, advertisement and the rewards. The problem of Furusatonozei is the disadvantage of municipalities especially in the big cities, even though Japanese government has the solution to help solving this problem, but it has still affected continuously to some municipalities.

Keywords: hometown tax system, local revitalization, local product, donation

บทนำ

บทความนี้เขียนเพื่อเป็นตัวอย่างและบทเรียนของกิจกรรมนโยบายฟื้นฟูท้องถิ่นของรัฐบาลญี่ปุ่น เพื่อให้นักศึกษาและบุคคลทั่วไปศึกษาและสามารถใช้เป็นกรณีศึกษาของหน่วยงานของประเทศไทยต่อไป ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนเสนอภาพรวมและสถานการณ์ของภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozai ในปัจจุบันของญี่ปุ่น

ภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozai เป็นหนึ่งในกิจกรรมการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศที่มุ่งเน้นการฟื้นฟูท้องถิ่นและออกแบบกิจกรรมอย่างหลากหลาย เช่น สถานีริมทาง¹⁹ มะจิซุกุริ²⁰ มะจิโอะโคะชิ²¹ และร้าน Antenna Shop²² ในเขตเมืองใหญ่ แต่ละกิจกรรมมีจุดมุ่งหมายที่คล้ายกันคือ การใช้ทุนทางสังคมในท้องถิ่นเพื่อพัฒนา ผลิตและจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมถึงเพื่อกระจายสินค้าของท้องถิ่น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างรายได้และเป็นการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นที่นับวันจะซบเซาจากการที่ประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มสาวอพยพย้ายถิ่นฐานไปอาศัยในเมืองใหญ่เป็นจำนวนมาก ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรม

¹⁹ การสร้างจุดพักบนทางหลวง มีบริการห้องน้ำสะอาด ที่จอดรถ จุดบริการข่าวสารข้อมูลท้องถิ่น รวมถึงร้านอาหาร ร้านจำหน่ายสินค้าท้องถิ่น และพื้นที่พักผ่อนที่แต่ละองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกแบบเพื่อให้บริการแก่ผู้ใช้ถนน

²⁰ การสร้างลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นโดยใช้ทุนทางสังคมเพื่อสร้างเสน่ห์ของท้องถิ่น มีทั้งกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวและกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การเชิญชวนให้ย้ายมาอาศัย เป็นกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่น

²¹ คล้ายกับข้อ 3 เป็นการสร้างลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นโดยใช้ทุนทางสังคมเพื่อสร้างเสน่ห์ของท้องถิ่น เน้นกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวและการทำกิจกรรมอื่น ๆ ในท้องถิ่น เช่น การมาใช้ประสบการณ์ในชนบท เป็นต้น

²² เป็นร้านจำหน่ายสินค้าท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตเมืองใหญ่ มีทั้งสินค้าท้องถิ่นยอดนิยม สินค้าทั่วไป และการประชาสัมพันธ์เพื่อการท่องเที่ยว มีกลุ่มลูกค้าเป็นคนที่อาศัยในเมืองใหญ่ทั่วไปและคนที่อาศัยในเมืองใหญ่ที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดนั้น ๆ

เชิงพาณิชย์เป็นส่วนใหญ่และมีกิจกรรมเพื่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับคนในท้องถิ่น เป็นการหารายได้จากการจำหน่ายสินค้าและบริการซึ่งไม่ส่งผลโดยตรงต่อระบบการบริหารหรือเงินงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozei นั้น ส่งผลต่อรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบของภาษีท้องถิ่นที่เป็นการบริจาคโดยตรงสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีความแตกต่างจากกิจกรรมการฟื้นฟูท้องถิ่นอื่น ๆ ที่ผู้เขียนได้ศึกษา จึงเป็นจุดสนใจให้ศึกษาระบบดังกล่าว

โดยภาพรวมของภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozei ²³ คือ การเชิญชวนให้ประชาชนที่อาศัยในประเทศญี่ปุ่นทั้งผู้ที่อาศัยในเมืองใหญ่ หรือ แม้แต่ผู้ที่อาศัยในท้องถิ่นของตนเองบริจาคเงินให้แก่เมืองที่อาศัย หรือ ภูมิภาค/นาของเมืองในชนบท หรือ บริจาคให้กับท้องถิ่นอื่นที่ตนเองมีความสนใจ และจะได้รับของรางวัลตอบแทนซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าท้องถิ่นที่มาจากทุนทางสังคม บทความนี้จึงสามารถเป็นบทเรียนหนึ่งของสังคมไทยเพื่อศึกษาและนำไปปฏิบัติเพื่อเป็นกิจกรรมการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศไทยต่อไป

ความหมายของคำว่า Furusatonozei

1. ความหมาย

คำว่า Furusatonozei มาจากภาษาญี่ปุ่นคือ ふるさと納税 แปลเป็นภาษาอังกฤษคือ Hometown Tax System หรือ หมายถึง “ระบบภาษีบ้านเกิด” ซึ่งแต่ละองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องดึงเสน่ห์และทุนทางสังคมของท้องถิ่นของตนเองออกมาเพื่อดึงดูดให้มีการบริจาคภาษีบ้านเกิด และเพื่อเป็นการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่นโดยรวม (Sakai, F.,2022)

²³ นับจากส่วนนี้เป็นต้นไป ผู้เขียนจะขอใช้เพียงคำว่า “ภาษีบ้านเกิด” ไม่เพิ่มเติมคำว่า “Furusatonozei” เพื่อไม่ให้มีการเขียนคำซ้ำซ้อนในเนื้อหาและไม่สับสนกับคำว่า “ภาษีท้องถิ่น”

2. ที่มาของระบบภาษีบ้านเกิด หรือ Hometown Tax System

ระบบภาษีของประเทศญี่ปุ่นมี 2 ประเภทหลัก โดยคนที่อาศัยและทำงานในประเทศญี่ปุ่นมีหน้าที่จะต้องเสียภาษี คือ ภาษีของประเทศ หรือ ภาษีที่รัฐบาลกลางเรียกเก็บ และภาษีของท้องถิ่น หรือ ภาษีบำรุงท้องถิ่น²⁴

ภาษีของประเทศ เช่น ภาษีเงินได้²⁵ ภาษีนิติบุคคล ภาษีมรดก ภาษีมูลค่าเพิ่ม ภาษีสรรพสามิต (ภาษีสุราและภาษีบุหรี่) และภาษีรถยนต์ เป็นต้น ส่วนภาษีของท้องถิ่น หรือ ภาษีบำรุงท้องถิ่น เช่น ภาษีท้องถิ่นซึ่งผู้อยู่อาศัยจะต้องจ่าย ภาษีการค้า ภาษีมูลค่าเพิ่มของท้องถิ่น²⁶ เป็นต้น และภาษีของประเทศที่รัฐบาลกลางเรียกเก็บจากประชาชนทั่วประเทศ 5 ประเภท²⁷ คือ ภาษีเงินได้ ภาษีนิติบุคคล ภาษีมูลค่าเพิ่ม ภาษีสุราและภาษีบุหรี่ยี่นั้น จะถูกจัดสรรเป็นงบประมาณกลับไปสู่ท้องถิ่นเรียกว่า เงินอุดหนุนท้องถิ่น²⁸ (地方交付税) ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเป็นการรับประกันว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะสามารถให้บริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนที่อาศัยในท้องถิ่นของตนเองเพื่อให้ได้รับสวัสดิการในเกณฑ์เดียวกันอย่างทั่วถึงทั้งประเทศได้ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีรายได้น้อยจะได้รับเงินอุดหนุนมากกว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีรายได้มาก²⁹

²⁴ ข้อมูลจากเว็บไซต์กระทรวงการคลังแห่งประเทศญี่ปุ่น https://www.mof.go.jp/faq/tax_policy/02aa.htm

²⁵ เป็นการคำนวณคล้ายกับของประเทศไทยคือ มีการลดหย่อนประเภทต่าง ๆ จากยอดเงินรายรับ และเสียภาษีตามอัตราที่กำหนด

²⁶ ภาษีที่เรียกเก็บจากสินค้าและการบริการในท้องถิ่น เช่น การเรียกเก็บจากผู้เข้าพักในโรงแรม เป็นต้น

²⁷ มีสัดส่วนมาจากภาษีเงินได้และภาษีสรรพสามิต 32 ภาษีนิติบุคคลร้อยละ 34 ภาษีมูลค่าเพิ่มร้อยละ 29.5 ภาษีบุหรี่ยี่ร้อยละ 25

²⁸ แบ่งเป็นเงินอุดหนุนแบบทั่วไปร้อยละ 94 และเงินอุดหนุนแบบพิเศษเพื่อใช้ในการฝึกอบรมเงินเช่น การช่วยเหลือสำหรับภัยพิบัติร้อยละ 6

²⁹ ข้อมูลจากเว็บไซต์สำนักงานสถิติแห่งชาติแห่งประเทศญี่ปุ่น https://www.stat.go.jp/naruhodo/15_episode/toukeigaku/kohuzei.html

ภาษีบำรุงท้องถิ่นจะเป็นรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะนำไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ของเมือง เช่น ดูแลบำรุงโรงเรียนของท้องถิ่นและซ่อมบำรุงสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ถนน ระบบน้ำ ไฟฟ้าตามท้องถิ่น รวมไปถึงกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น แต่จากปัญหาการอพยพไปอาศัยในเมืองใหญ่ของคนจากชนบทส่งผลให้เกิดภาวะประชากรเบาบางในชนบท ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในชนบทเก็บภาษีบำรุงท้องถิ่นที่มาจากผู้อาศัยในท้องถิ่นได้ลดน้อยลง และส่งผลต่อสถานะทางการเงินขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งในประเทศญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นจึงออกแบบโครงการบริจาคภาษีเพื่อท้องถิ่นด้วยโครงการ “Furusatonozei” โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อให้คนที่เกิดและเติบโตในชนบทแต่เข้ามาทำงานในเมืองใหญ่สามารถเสียภาษีเพื่อบำรุงท้องถิ่นของตนเองได้³⁰ ซึ่งเป็นภาษีที่เป็นการบริจาคเงินตามความสมัครใจไม่ได้เป็นการบังคับหรือเป็นสิ่งที่ต้องกระทำตามที่กฎหมายกำหนด เงินที่บริจาค่นั้นจะไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับบริจาคและจะเข้าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผู้บริจาคอาศัยอยู่ 2,000 เยน

โครงการ Furusatonozei หรือ ภาษีบ้านเกิดเปิดตัวในปี ค.ศ. 2008 ภายใต้การบริหารของนายกรัฐมนตรี Shinzo Abe จุดเริ่มต้นแนวคิดในการสร้างโครงการคือ ประชาชนที่เกิด อาศัยและรับการศึกษาในท้องถิ่นบ้านเกิดเป็นความรับผิดชอบดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ๆ ที่จะต้องใช้เงินรายได้จากภาษีเพื่อดูแลประชาชนของตนเอง แต่เมื่อคนเหล่านั้นถึงวัยทำงาน ส่วนหนึ่งก็ออกไปทำงานที่เมืองใหญ่และเสียภาษีท้องถิ่นให้เฉพาะเมืองที่ตนเองอาศัยและทำงานจึงทำให้ท้องถิ่นบ้านเกิดขาดรายได้จากการจ่ายภาษี รวมถึงภาษีที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึงจะได้รับ รัฐบาลญี่ปุ่นจึงสร้างระบบการบริจาคภาษีที่ผู้บริจาคถึงแม้จะอาศัยในเมืองใหญ่ก็สามารถบริจาคภาษีให้กับบ้านเกิดหรือท้องถิ่นอื่น ๆ ที่ตนเองมีความชอบได้ โดยผู้ประสงค์จะบริจาคภาษีบ้านเกิดสามารถเข้าดู

³⁰ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับภาษี Furusatonozei จากเว็บไซต์ของกระทรวงกิจการภายใน https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/about/

และดำเนินการบริจาคในเว็บไซต์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้โดยตรง หรือ เว็บไซต์ที่รับดำเนินการแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้บริจาคสามารถเลือกที่จะรับของรางวัลตอบแทนหรือไม่ ในปี ค.ศ. 2017 เมืองปกครองส่วนท้องถิ่น 1,716 แห่งจากจำนวนทั้งหมด 1,788 แห่งเข้าร่วมกิจกรรม และมีสินค้าที่เป็นของรางวัลมากกว่า 50,000 ชนิด ซึ่งผู้บริจาคจะได้รับตอบแทน โดยที่ของรางวัลตอบแทนนี้จะเป็นสินค้าท้องถิ่น หรือ “ของดีประจำท้องถิ่น” ที่ตนเองเลือก นอกจากนี้ ยังจะได้รับการลดหย่อนภาษี โดยมีหลักการคำนวณยอดเงินที่สามารถบริจาคได้โดยขึ้นอยู่กับรายได้และประเภทของครอบครัว อีกทั้งสามารถเลือกบริจาคให้แก่กิจกรรมที่ท้องถิ่นสร้างขึ้นและสามารถรู้แน่ชัดว่าภาษีของตนเองถูกใช้อย่างไร ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีการขอรับบริจาคที่มีการระบุการใช้ภาษีเพื่อเป็นแหล่งงบประมาณสำหรับกิจกรรมในท้องถิ่น ในปัจจุบันเมืองปกครองส่วนท้องถิ่นที่กำหนดให้เลือกกิจกรรมที่จะใช้เงินบริจาคได้ 1,746 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 97.7 ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเลือกไม่ได้ หรือไม่ได้กำหนดกิจกรรมให้เลือก 42 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 2.3 และในส่วนที่สามารถเลือกบริจาคตามกิจกรรมได้ยังแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1) เลือกกิจกรรมจากหัวข้อที่สนใจจะบริจาค จำนวน 1,698 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 95.0

2) เลือกกิจกรรมที่ออกแบบอย่างชัดเจน จำนวน 460 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 25.7 ในกลุ่มนี้เป็นกิจกรรมแบบ Cloud Funding เพื่อรวบรวมเงินจำนวน 318 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 17.8

อย่างไรก็ตาม ยังมีเมืองปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่ได้รับเงินบริจาคเลยภายใน 3 ปี ซึ่งมีไม่เกิน 4 แห่ง และเมืองปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่มีของรางวัลตอบแทนแก่ผู้บริจาคจำนวน 164 แห่ง (รวม 4 แห่งที่ไม่มีคนบริจาค) คิดเป็นร้อยละ 3.2 ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งหมด (Ito, 2023)

ข้อมูลที่เผยแพร่โดยกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร (総務省) เปิดเผยว่า ในช่วงแรกตั้งแต่ปี ค.ศ. 2008 ยังไม่มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เสนอขอรางวัลเป็นจำนวนมาก จำนวนเงินบริจาคจึงไม่ได้โดดเด่นและมียอด บริจาครวมทั้งประเทศไม่เกิน 7,260,000,000 เยน ต่อมามีการปรับปรุงระบบในปี ค.ศ. 2011 โดยลดจำนวนภาษีที่แต่ละท้องถิ่นที่ผู้บริจาคอาศัยอยู่ ซึ่งแต่เดิมจะหัก ภาษีไว้ 5,000 เยน เปลี่ยนเป็น 2,000 เยน ซึ่งหมายความว่า ผู้บริจาคสามารถ นำยอดเงินที่เหลือไปลดหย่อนภาษีได้เพิ่มมากขึ้น (Musya, 2023)

Kyouji และคณะ (2018) กล่าวถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนเงินบริจาค ภาษีบ้านเกิด ซึ่งขยายตัวสูงขึ้นหลังจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวในภูมิภาคโทโฮคุ ในปี ค.ศ. 2011 และหลังวันที่ 14 เมษายน ค.ศ. 2016 ซึ่งเกิดแผ่นดินไหวที่จังหวัด คุมะโมะโตะก็มีการบริจาคเงินโดยไม่หวังของรางวัลเพื่อช่วยพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากแผ่นดินไหว อีกทั้งยังมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่นำเสนอขอ รางวัลมากขึ้น และมีราคาแพงและหรูหราตั้งแต่ปี ค.ศ. 2012 เป็นต้นมา เช่น ตัวอย่างของเมืองมียะโกะโนะโจ จังหวัดมียะจิ ที่มียอดบริจาคเพิ่มขึ้นสูงมากในปี ค.ศ. 2015-2016 เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีของรางวัลเป็นเนื้อวัว และเมืองอินะชิ จังหวัดนางะโนะก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มียอดบริจาคสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว คือ มียอด บริจาค 183,600,000,000 เยน ในปี ค.ศ. 2014 เพิ่มขึ้นเป็น 2,582,630,000 เยน ในปี ค.ศ. 2015 และ 7,246,900,000 เยนในปี ค.ศ. 2016 ซึ่งเป็นผลมาจากการ ให้ของรางวัลเป็นโทรทัศน์ กล้องถ่ายรูป และเครื่องดูดฝุ่นจากร้านจำหน่ายเครื่อง ใช้ไฟฟ้าภายในเมือง หลังจากกระทรวงกิจการภายในประเทศและการสื่อสารรับรู้ เรื่องดังกล่าวจึงขอให้ดอนเครื่องใช้ไฟฟ้าออกจากรายการของรางวัลตั้งแต่เดือน เมษายน ค.ศ. 2017 เป็นต้นมา และในเดือนกันยายน ค.ศ. 2018 กระทรวง กิจการภายในประเทศและการสื่อสารประกาศการแก้ไขกฎหมายเพื่อพิจารณาตัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ให้ของรางวัลมูลค่าสูงกว่า ร้อยละ 30 ของเงินบริจาค และให้ของรางวัลที่ไม่ได้เป็นของที่ผลิตในท้องถิ่นออกจากระบบของการบริจาค (Suzuki, 2019) ซึ่งส่งผลต่อระบบการบริจาคเงินภาษีบ้านเกิดที่มีความชัดเจน

ในการแก้ปัญหาเรื่องการแข่งขันด้านของรางวัลในระดับหนึ่ง

นอกจากนี้ ในปี ค.ศ. 2015 รัฐบาลได้สร้างระบบการลงทะเบียนบริจาคภาษีด้วยระบบ One Stop Service เป็นระบบที่อำนวยความสะดวกให้ผู้บริจาค ซึ่งเป็นการช่วยลดขั้นตอนการนำเอกสารบริจาคภาษีบ้านเกิดไปลงทะเบียนเพื่อลดหย่อนภาษีให้เหลือเพียงขั้นตอนเดียว ส่งผลให้การบริจาคเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และส่งผลให้เงินบริจาคที่ชะลอตัวนิ่งอยู่ที่ยอดบริจาคประมาณ 7,200,000,000 เยนตั้งแต่ปี ค.ศ. 2008 เพิ่มขึ้นเป็น 147,100,000,000 เยน ในปี ค.ศ. 2015 และมียอดเพิ่มสูงเป็น 348,200,000,000 เยนในปี ค.ศ. 2018 (Suematsu, 2020)

จะเห็นได้ว่า ระบบของภาษีบ้านเกิดได้รับความสนใจทั้งจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้บริจาค มีการขยายตัวของตัวเลขการบริจาค มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงระบบจากจุดเริ่มต้นอย่างสม่ำเสมอเพื่ออำนวยความสะดวกด้วยการปรับปรุงระบบ One Stop Service และมีการควบคุมเมื่อพบประเด็นปัญหาที่ทำให้เกิดการแข่งขันที่จะทำให้แนวคิดของภาษีบ้านเกิดมีความแตกต่างไปจากแนวคิดเดิม ดังเช่นการแข่งขันด้วยของรางวัลที่มีราคาแพงและไม่ได้เป็นของที่ผลิตในท้องถิ่น

ระบบภาษีบ้านเกิด (Furusatonozei)

1. ระบบการบริจาคภาษีบ้านเกิด

ข้อดีของการบริจาคภาษีบ้านเกิด³¹ คือ

- ได้รับการลดหย่อนภาษี ทั้งภาษีเงินได้และภาษีบำรุงท้องถิ่นของปีถัดไป
- ได้รับของรางวัล หรือ ของตอบแทนจากท้องถิ่นเป็นสินค้าประเภท

“ของดีประจำท้องถิ่น” มูลค่าไม่เกิน ร้อยละ 30 ของเงินบริจาค

- ให้ความรู้สึกที่ได้เชื่อมต่อกับท้องถิ่นที่ตนเองบริจาคเงินให้ และได้ค้นพบท้องถิ่นใหม่ ๆ

³¹ จากเว็บไซต์ Furusatochoice <https://www.furusato-tax.jp/about#section-01>

- รู้เส้นทางการใช้ภาษีของตนเองในกิจกรรมที่กำหนดโดยท้องถิ่นที่ได้รับเงินบริจาค

กระบวนการบริจาคโดยทั่วไปจะทำได้ดังนี้ คือ เข้าไปสำรวจเว็บไซต์ต่าง ๆ ที่รับบริจาคเพื่อหากิจกรรมที่ประสงค์จะบริจาคหรือสำรวจของรางวัลที่น่าสนใจ หลังจากนั้นจึงลงทะเบียนเป็นสมาชิกและกรอกข้อมูลส่วนตัวของผู้บริจาค ซึ่งควรจะเป็นผู้ที่อยู่ในเกณฑ์ที่ต้องเสียภาษี เนื่องจากภาษีบ้านเกิดเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถบริจาคได้ แต่หากผู้บริจาคไม่ใช่ผู้เสียภาษีจะไม่สามารถนำมาลดหย่อนได้ หลังจากกรอกรายละเอียดเกี่ยวกับผู้เสียภาษีแล้วจะได้รับแจ้งจำนวนเงินคร่าว ๆ ที่สามารถบริจาคได้³² ซึ่งเป็นยอดที่มาจากการคำนวณรายได้ โครงสร้างครอบครัว และยอดที่เหลือจากการลดหย่อนภาษี เช่น เงินประกันชีวิต ผู้บริจาคสามารถเลือกของรางวัลที่อยากได้รับ ซึ่งมีหมวดต่าง ๆ เช่น เนื้อสัตว์ ข้าว แป้ง อาหารทะเล ขนม อาหารแปรรูป เครื่องดื่ม เครื่องปรุง เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องเรือน โปรแกรมการท่องเที่ยว เช่น โรงแรม และตัวทำกิจกรรม เช่น ตัวเข้าชมพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น หรืออาจจะขอรับเพียงจดหมายหรือเอกสารขอบคุณก็ได้ นอกจากนี้ การบริจาคยังสามารถทำได้ง่ายคล้ายเหมือนกับซื้อของออนไลน์ทั่วไป และบางเว็บไซต์ก็สามารถสะสมคะแนนได้ เช่น เว็บไซต์ของ Rakuten หากบริจาคในเว็บไซต์เดียวกันจะได้รับการแจ้งยอดเงินที่เหลือ ซึ่งสามารถบริจาคได้ และยังมีระบบ “เทคิบิง” (定期便) ที่สามารถแบ่งช่วงเวลารับของรางวัลประเภทอาหารสดและอาหารแห้งประเภทข้าวสาร ผัก ผลไม้ รวมถึงไอศกรีมได้หลายครั้ง เช่น บริจาค 35,000 เยน สามารถรับข้าวสารถุงละ 5 กิโลกรัมทุกเดือนเป็นเวลา 6 เดือน³³ บริจาคมากกว่า 30,000 เยนได้รับชุดผักสดตามฤดูกาลปีละ 3 ครั้ง บริจาคมากกว่า 90,000 เยน ได้รับอาหารทะเลสดตามฤดูกาลจากฮอกไกโดจำนวน 6 ครั้ง บริจาคมากกว่า 250,000 เยนได้รับอาหารทะเลสดตามฤดูกาลจากฮอกไกโดจำนวน 12 ครั้ง เป็นต้น (Shimada, 2022b)

³² บางเว็บไซต์จะแจ้งเป็นจำนวนที่หักภาษีบำรุงท้องถิ่นซึ่งผู้บริจาคอาศัยอยู่ 2,000 เยนแล้ว

³³ ตัวอย่างจากเว็บไซต์ Rakuten <https://search.rakuten.co.jp/search/mall/米+定期便/>

หลังจากเลือกของรางวัลแล้วจึงดำเนินการจ่ายเงิน ซึ่งมีทั้งแบบโอนเงินจากธนาคารและมือกรปกครองส่วนท้องถิ่นบางแห่งให้ผู้บริจาคสามารถหักจากบัตรเครดิตได้ ซึ่งทำให้ผู้บริจาคไม่ต้องเสียค่าโอน หลังจากนั้นจึงแจ้งที่อยู่ที่ต้องการส่ง ซึ่งอาจเป็นที่บ้านของผู้บริจาคหรือที่อยู่ของผู้อื่นที่ผู้บริจาคประสงค์จะส่งให้ การบริจาคสามารถใช้ระบบ One Stop Service คือ การบริจาคให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและให้หน่วยงานนั้นส่งเรื่องไปยังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผู้บริจาคอาศัยอยู่ โดยผู้บริจาคจะต้องเลือกระบบ One Stop Service หลังจากการเลือกบริจาคและเลือกของรางวัล ผู้บริจาคสามารถดาวน์โหลดเอกสารที่จะต้องส่งให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองบริจาค หรือ ร้องขอได้จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองบริจาค โดยของรางวัลจะมาพร้อมกับเอกสารยืนยันการบริจาค ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะส่งจดหมายขอบคุณพร้อมใบแจ้งจำนวนเงินที่ได้รับบริจาค ผู้บริจาคมีหน้าที่กรอกข้อมูล ประทับตรา (ลายเซ็น) ถ่ายเอกสารยืนยันตัวตนและใส่ซองส่งกลับไป ซึ่งเป็นวิธีที่สะดวกสำหรับผู้บริจาคให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่เกิน 5 แห่ง หรือ 5 ยอดเงินบริจาค แม้จะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเดียวกันแต่เลือกยอดเงินบริจาคต่างกันจะต้องนับจากจำนวนของการบริจาค (Sakai, 2022)

นอกจากจะได้รับของรางวัลแล้ว ยังสามารถนำเงินบริจาคภาษีบ้านเกิดไปลดหย่อนภาษี ทั้งภาษีเงินได้และภาษีบำรุงท้องถิ่นในวิธีการคำนวณ³⁴ คือ

1) สำหรับการลดหย่อนภาษีเงินได้ ให้นำยอดเงินที่บริจาคแก่ภาษีบ้านเกิดลบกับ 2,000 เยนก่อนแล้วจึงนำยอดนั้นมาคูณกับจำนวนเปอร์เซ็นต์ของอัตราการเสียภาษีเงินได้ในแต่ละปี ซึ่งภาษีบ้านเกิดที่จะใช้ลดหย่อนจะต้องไม่เกินร้อยละ 40 ของภาษีเงินได้ทั้งปี³⁵

³⁴ ข้อมูลจากกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/mechanism/deduction.html#block02

³⁵ เพื่อความเข้าใจง่ายขึ้น ผู้เขียนได้ยกตัวอย่าง 2 กรณี จากหนังสือและนิตยสารของวิธีการคำนวณของแบบที่ 1-3

2) สำหรับการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นแบบพื้นฐาน ให้นำยอดเงินที่บริจาคแก่ภาษีบ้านเกิดลบกับ 2,000 เยน แล้วจึงนำยอดเงินนั้นมาคูณร้อยละ 10 ก็จะได้ยอดเงินที่สามารถลดหย่อนภาษีท้องถิ่นได้ แต่ยอดเงินของภาษีบ้านเกิดที่จะนำมาลดหย่อนต้องไม่เกินร้อยละ 30 ของภาษีเงินได้

3) สำหรับการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นแบบพิเศษ³⁶ ให้นำยอดเงินที่บริจาคแก่ภาษีบ้านเกิดลบกับ 2,000 เยน และนำมาคูณกับยอดเงินของเงินบริจาคทั้งหมดที่ลบออกร้อยละ 10 และลบด้วยอัตราการเสียภาษีเงินได้ กล่าวอย่างง่ายคือ นำมาลบด้วยยอดเงินของการลดหย่อนภาษีเงินได้และภาษีท้องถิ่นที่ได้รับการลดหย่อนก่อนหน้านี้³⁷

4) ในกรณีที่ยอดเงินการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นแบบพิเศษในข้อ 3 สูงกว่าร้อยละ 20 ของภาษีเงินได้ที่จะต้องจ่ายให้ภาษีท้องถิ่น การคำนวณจะต้องคำนวณในแบบที่ 4 คือ นำยอดเงินที่จะต้องจ่ายภาษีท้องถิ่นคูณด้วยร้อยละ 20

ตัวอย่างนาย A³⁸ มีรายได้ปีละประมาณ 7,250,000 เยน ภรรยาไม่มีอาชีพและไม่มีรายได้ มียอดเงินที่คำนวณว่าสามารถบริจาคเงินให้กับภาษีบ้านเกิดได้ 100,000 เยน เมื่อบริจาคแล้วจะต้องเป็นภาระภาษีบำรุงท้องถิ่นที่ต้องจ่ายให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อาศัย 2,000 เยน ในส่วนที่เหลือ 98,000 เยนนั้นนาย A จะต้องจ่ายภาษีเงินได้ร้อยละ 10 ภาษีบำรุงท้องถิ่นร้อยละ 10 ซึ่งจะได้รับยกเว้น 3 ประเภทคือ ได้รับการลดหย่อนภาษีเงินได้ 9,800 เยน (การคำนวณในข้อ 1) และได้รับการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นตามวิธีคำนวณพื้นฐาน 9,800 เยน (การคำนวณในข้อ 2) และการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นแบบพิเศษ คือ นำยอดเงิน 100,000 เยน ลบ 2,000 เยน และลบด้วยการลดหย่อนภาษีเงินได้

³⁶ มี 2 แบบคือ แบบปกติในข้อ 3 และแบบที่คำนวณแล้วมียอดเงินเกินร้อยละ 20 ของจำนวนในข้อ 3 จะต้องนำมาคำนวณในแบบที่ 4

³⁷ ในส่วนของการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นแบบพิเศษ ผู้เขียนปรับให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยอ้างอิงจากหนังสือ 漫画と図解でよくわかる一つみたてNISA&iDeDo&ふるさと納税

³⁸ 『漫画と図解でよくわかる一つみたてNISA&iDeDo&ふるさと納税』p.150

9,800 เยน ลดหย่อนภาษีท้องถิ่น 9,800 เยน เหลือผลลัพธ์ 78,400 เยน (การคำนวณในข้อ 3) ซึ่งจะเป็นจำนวนที่สามารถนำไปลดหย่อนการจ่ายภาษีท้องถิ่นในปีถัดไป โดยรวมแล้ว นาย A ซึ่งบริจาคเงินภาษีบ้านเกิด 100,000 เยน จะได้รับการลดหย่อน คือ $9,800+9,800+78,400 = 98,000$ เยน เป็นยอดบริจาค 100,000 เยน ลบด้วย 2,000 เยนที่จะต้องถูกหักเข้าสู่อ่างค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่นั่นเอง

อีกหนึ่งตัวอย่างจากนิตยสารของ Furusatonozeinippon³⁹ คือ ผู้บริจาคมีรายได้ปีละ 4,000,000 เยน คู่สมรสมีรายได้ เมื่อคำนวณแล้วสามารถบริจาคภาษีบ้านเกิดได้ 33,000 เยน (รวมเงินที่ต้องหักเข้าอ่างค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ 2,000 เยน) เมื่อจะคำนวณการลดหย่อนภาษีเงินได้จะต้องลบยอด 2,000 เยนออกก่อนเพื่อคำนวณ เหลือ 31,000 เยน ซึ่งจากยอดเงินรายได้จะต้องคำนวณการจ่ายภาษีเงินได้ประมาณร้อยละ 20⁴⁰ สามารถลดหย่อนภาษีเงินได้ 6,200 เยน (การคำนวณในข้อ 1) มียอดเหลือ 26,800 เยน หักออก 2,000 เยนเพื่อส่งให้อ่างค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ และสามารถใช้ลดหย่อนภาษีท้องถิ่นของอ่างค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่ในปีถัดไปได้ 24,800 เยน (รวมการคำนวณในข้อ 2 และ 3 แล้ว)

2. ใครคือผู้ที่สามารถบริจาคภาษีบ้านเกิดได้

Yusuke, T. และคณะ (2019) สำรวจประเภทของผู้บริจาคภาษีบ้านเกิดในช่วงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2017 โดยทำการสำรวจบุคคลจำนวน 7,498 คน ช่วงอายุระหว่าง 20-มากกว่า 60 ปีทั้งเพศชายและเพศหญิง พบว่า ถึงแม้รัฐบาลจะสร้างโครงการภาษีบ้านเกิดขึ้นมาเพื่อให้ผู้เสียภาษีสามารถบริจาคให้เป็นภาษีบ้านเกิดของภูมิลำเนาของตนเองได้ แต่ผู้บริจาคก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงผู้มีภูมิลำเนาเดิมเท่านั้น จากผลสำรวจพบว่า มีผู้บริจาคภาษี 3 กลุ่ม คือ

³⁹ 『ふるさと納税ニッポン—夏・秋号2022-2023 Vol.16』 p.330

⁴⁰ มีจำนวนเปอร์เซ็นต์ที่แตกต่างกันไปตามเงินได้และมีวิธีการคำนวณที่ต้องหักลดหย่อนต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงดูบิดามารดา เงินประกัน และหนี้สินจากที่อยู่อาศัย เป็นต้น

2.1 ผู้บริจาคทั่วไปตามความสนใจในหัวข้อกิจกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น มีผู้บริจาคประเภทนี้เป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่จะบริจาคในจำนวนเงินไม่มากนัก

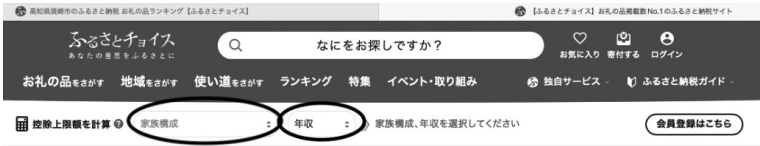
2.2 ผู้บริจาคที่มีบิดามารดาอาศัยในภูมิลำเนาในเมืองนั้น ๆ หรือ เป็นบ้านเกิด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการบริจาคที่ไม่หวังของรางวัล

2.3 ผู้บริจาคที่อยู่นอกเหนือจากทั้งสองหัวข้อ แต่เป็นผู้บริจาคภานิชัยบ้านเกิดทั่วไปไม่เฉพาะเจาะจงในกิจกรรมใด ซึ่งส่วนใหญ่มักจะบริจาคในจำนวนเงินที่สูงและให้ความสำคัญกับของรางวัล

เหตุผลของการบริจาคภานิชัย นอกจากของรางวัลที่น่าสนใจแล้ว ผู้บริจาคส่วนใหญ่พึงพอใจกับการใช้ภานิชัยบ้านเกิดที่มีการระบุเป้าหมายชัดเจน และยังมีเหตุผลอื่น ๆ เช่น เป็นท้องถิ่นที่เคยไปอาศัยและเมื่อเจ็บป่วยก็ได้รับการดูแลอย่างดีจากคนในท้องถิ่นนั้น เป็นต้น

การบริจาคสามารถคำนวณผ่านระบบในเว็บไซต์ที่ต้องการจะเลือกบริจาค โดยดูจากโครงสร้างของครอบครัวและคำนวณจากรายได้ ไม่ได้เป็นการบริจาคแบบไม่จำกัดจำนวนโดยแบ่งตามโครงสร้างคือ สามภรรยาที่มีบุตรครอบครัวที่คู่สมรสได้รับการยกเว้นภานิชัย คนโสด หรือ คู่สมรสที่มีรายได้ทั้งสองคน และผู้ที่ได้รับเงินบำนาญ ซึ่งการบริจาคต้องมีการคำนวณจำนวนของเงินบริจาคตามเงื่อนไขของผู้บริจาค ⁴¹ จากตัวอย่างของเว็บไซต์ Furusato Choice จะเห็นได้ว่าเป็นการคำนวณที่สะดวกด้วยการกรอกจำนวนสมาชิกของครอบครัวในช่องวงกลมแรกด้านซ้ายและกรอกเงินรายได้ต่อปีในช่องวงกลมที่ 2 ด้านขวา (ภาพที่ 1) และจะมีภาพในหน้าถัดไปเป็นข้อลดหย่อนของการเสียภานิชัยต่าง ๆ เช่น เงินประกันชีวิตและหนี้สินที่อยู่อาศัย เป็นต้น

⁴¹ อยู่ในช่วงร้อยละ 10-30 ของภานิชัยท้องถิ่นที่ต้องจ่ายให้กับท้องถิ่นที่อาศัย

ภาพที่ 1 ช่องสำหรับกรอกตัวเลขเพื่อคำนวณจำนวนภาษีบ้านเกิด
Furusatonozei ที่สามารถบริจาคได้
ที่มา จากเว็บไซต์ Furusato Choice

ตัวอย่างจำนวนการบริจาค⁴² คือ

1) สตรีโสด

- อายุ 30 ปี รายได้ 5,000,000 เยนต่อปี บริจาคได้ไม่เกิน 61,000 เยน

2) ครอบครัวที่สมรสและทำงานประจำทั้งคู่

- อายุ 42 ปี รายได้เฉพาะของสามีหรือภรรยา 8,000,000 เยนต่อปี

มีบุตร 1 คนอายุ 18 ปี บริจาคได้ไม่เกิน 121,000 เยน

3) ครอบครัวที่สมรสและมีเพียงสามีหรือภรรยาทำงานประจำ

- อายุ 57 ปี ภรรยาเป็นแม่บ้าน รายได้เฉพาะของสามีหรือภรรยา

15,000,000 เยนต่อปี มีบุตร 2 คน อายุ 20 ปีและ 16 ปี บริจาคได้ไม่เกิน 354,200 เยน

ตัวอย่างการคำนวณ เช่น ผู้มีรายได้ปีละ 5,000,000 เยนจะต้องจ่ายภาษีบำรุงท้องถิ่น 240,000 เยน แต่ถ้าบริจาคภาษีบ้านเกิดประมาณ 60,000 เยนก็จะต้องจ่ายภาษีบำรุงท้องถิ่นเพิ่มอีก 182,000⁴³ เยน และยังได้รับของรางวัลที่ต้องการด้วย การบริจาคภาษีบ้านเกิดจึงเป็นการบริจาคที่สร้างความคุ้มค่าให้กับผู้บริจาคซึ่งนอกจากจะได้ลดหย่อนภาษีเงินได้และภาษีบำรุงท้องถิ่นของตนเองแล้ว ยังได้รับของรางวัลที่ตนเองเลือกและยังได้รู้ว่าภาษีที่ตนเองจ่ายไปถูกใช้อย่างไร ตามตัวอย่างของยอดเงินที่สามารถบริจาคได้ในตารางที่ 1

⁴² สรุปความจากเว็บไซต์ Furusato Choice. <https://www.furusato-tax.jp/about#section-01>

⁴³ ไม่ว่าจะบริจาคเท่าใด จะมีส่วนที่นำไปหักภาษีไม่ได้ 2,000 เยน ซึ่งเป็นเงินที่เข้าไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่

ตารางที่ 1 ตัวอย่างของยอดเงินสูงสุดที่สามารถบริจาคให้กับภาษีบ้านเกิดอย่างคร่าว ๆ คำนวณจากเงินรายได้และโครงสร้างของครอบครัวของผู้เสียภาษีซึ่งเป็นตัวอย่างที่ใช้อ้างอิง ทั้งนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ⁴⁴

รายได้ต่อปีของผู้บริจาค (หน่วยเป็นล้านเยน) ⁴⁵	คนโสด หรือสามีภรรยาที่ทำงานทั้งคู่ (หน่วยเป็นเยน)	สามีหรือภรรยา (คนใดคนหนึ่ง ไม่มีรายได้) (หน่วยเป็นเยน)	คู่สมรสที่ทำงานทั้งคู่ มีบุตร 1 คนในระดับมัธยมปลาย (16-19 ปี) (หน่วยเป็นเยน)	คู่สมรสที่ทำงานทั้งคู่ มีบุตร 1 คนในระดับมหาวิทยาลัย (19-22ปี) (หน่วยเป็นเยน)	สามีหรือภรรยา (คนใดคนหนึ่ง ไม่มีรายได้) และบุตร 1 คน ระดับมัธยมปลาย (หน่วยเป็นเยน)	คู่สมรสที่ทำงานทั้งคู่ มีบุตร 2 คนในระดับมัธยมปลาย และมหาวิทยาลัย (หน่วยเป็นเยน)	คู่สมรสที่คนใดคนหนึ่งทำงาน มีบุตร 2 คนในระดับมัธยมปลาย และมหาวิทยาลัย (หน่วยเป็นเยน)
3	28,000	19,000	19,000	15,000	11,000	7,000	-
3.25	31,000	23,000	23,000	18,000	14,000	10,000	3,000
3.5	34,000	26,000	26,000	22,000	18,000	13,000	5,000
3.75	38,000	29,000	29,000	25,000	21,000	17,000	8,000
4	42,000	33,000	33,000	29,000	25,000	21,000	12,000
4.25	45,000	37,000	37,000	33,000	29,000	24,000	16,000
4.5	52,000	41,000	41,000	37,000	33,000	28,000	20,000
4.75	56,000	45,000	45,000	40,000	36,000	32,000	24,000
5	61,000	49,000	49,000	44,000	40,000	36,000	28,000

ที่มา กระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร ⁴⁶

⁴⁴ ไม่พบสูตรการคำนวณโดยเฉพาะ การคำนวณยอดเงินบริจาคภาษีบ้านเกิดยังขึ้นอยู่กับสมาชิกของครอบครัว จำนวนเงินประกันชีวิต สมาชิกของครอบครัวเป็นคนพิการ รวมถึงมีคนที่ต้องดูแล เช่น บิดามารดา หนี้สินจากที่อยู่อาศัย เป็นต้น นอกจากนี้ บุตรที่มีอายุต่ำกว่ามัธยมต้นลงมา ไม่ส่งผลต่อการลดหย่อน

⁴⁵ เช่น 3=3,000,000 เยน 3.25=3,250,000 เยน 3.5=3,500,000 เยน 3.75=3,750,000 เยน และ 4=4,000,000 เยน เป็นต้น

⁴⁶ จากเว็บไซต์ https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/mechanism/deduction.html#block02

3. การบริจาคให้แก่กิจกรรมของท้องถิ่นโดยตรง

แรงจูงใจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับการตัดสินใจบริจาคภาษีบ้านเกิด คือ กิจกรรมที่ขอรับบริจาคเพื่อพัฒนาท้องถิ่นโดยตรง ซึ่งมีผู้บริจาคหลายคน เลือกจากกิจกรรมที่ตนเองสนใจและมีความมั่นใจว่าภาษีบ้านเกิดที่บริจาคจะถูกนำไปใช้เพื่อกิจกรรมของท้องถิ่นอย่างชัดเจน กิจกรรมที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกแบบเพื่อขอรับบริจาคมีด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ กิจกรรมการพัฒนาเด็ก และการศึกษา กิจกรรมเกี่ยวกับความปลอดภัยและการฟื้นฟูท้องถิ่นที่ได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติ กิจกรรมการพัฒนาด้านการกีฬาและการพัฒนาเมือง หรือ มะจิซูกุริ กิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ กิจกรรมเกี่ยวกับสวัสดิการสังคม กิจกรรมเกี่ยวกับการฟื้นฟูท้องถิ่นและฟื้นฟูอุตสาหกรรม กิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและการแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชน และกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

3.1 ตัวอย่างการพัฒนาเด็กและการศึกษา

ได้แก่ กิจกรรมสนับสนุนการจัดซื้อรถและหนังสือเพื่อทำห้องสมุดเคลื่อนที่ กิจกรรมการส่งหนังสือสู่ห้องสมุดโรงเรียน กิจกรรมสนับสนุนโรงเรียนการเกษตรในท้องถิ่น กิจกรรมการจ้างอาจารย์ชาวต่างประเทศเพื่อโรงเรียนในชนบทห่างไกล กิจกรรมสนับสนุนการแลกเปลี่ยนกับนักเรียนจากประเทศเยอรมนีเพื่อมาทำกิจกรรมกับนักเรียนและยังช่วยเป็นอาสาสมัครทำความสะอาดหิมะจากหลังคาของบ้านคนชราในหมู่บ้าน กิจกรรมการเตรียมของขวัญให้กับเด็กเกิดใหม่ในชุมชน เป็นต้น

3.2 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับความปลอดภัยและการฟื้นฟูท้องถิ่นที่ได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติ

ได้แก่ กิจกรรมการฝึกสุนัขเพื่อกิจกรรมฟื้นฟูจิตใจผู้ประสบภัยที่สถานพักฟื้นและโรงพยาบาล และ กิจกรรมการซ่อมแซมและฟื้นฟูปราสาทคุมะโมะโตะ เป็นต้น

3.3 ตัวอย่างการพัฒนาด้านการกีฬาและการพัฒนาเมือง หรือ มะจิซุกุริ

ได้แก่ กิจกรรมการฟื้นฟูทีมเบสบอลของท้องถิ่น กิจกรรมสนับสนุน
ทีมแฮนด์บอลของท้องถิ่น กิจกรรมสนับสนุนกลุ่ม NPO ของท้องถิ่น กิจกรรม
ปลูกดอกซากุระเพื่อการท่องเที่ยวในอนาคต และกิจกรรมการจัดวิ่งมาราธอน
และเก็บขยะชายหาดหลังจากการวิ่ง เป็นต้น

3.4 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

ได้แก่ กิจกรรมซ่อมแซมปราสาทและกำแพงหินของปราสาท
อิโรซะกิ กิจกรรมการจัดเทศกาลนอกรั้วเป็นกรณีพิเศษเนื่องจากได้รับรางวัล
วัฒนธรรมไร้รูป กิจกรรมการซ่อมแซมวัด และกิจกรรมซ่อมแซมปราสาทมัตสึไดระ
 เป็นต้น

3.5 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับสวัสดิการสังคม

ได้แก่ การทำ Cloud Funding เพื่อทำ Food Bank ใช้ในการ
ส่งอาหารให้แก่ครอบครัวที่มีเด็กเล็กอย่างสม่ำเสมอ กิจกรรมรณรงค์ส่งผู้สูงอายุ
ในท้องที่ชนบทห่างไกล กิจกรรมซื้อแซนเทียมให้แก่เด็กที่ป่วยด้วยอาการกล้ามเนื้ออ่อนแรง
กิจกรรมเยี่ยมผู้สูงอายุที่บ้าน เป็นต้น

3.6 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับการฟื้นฟูท้องถิ่นและฟื้นฟูอุตสาหกรรม

ได้แก่ กิจกรรมส่งเสริมการใช้ IT เพื่อกิจกรรม Start Up กิจกรรม
เพื่อซ่อมแซมชุดสวมมาสคอตท้องถิ่นที่ใช้เพื่อการประชาสัมพันธ์เมือง กิจกรรม
การทำ Cloud Funding เพื่อซ่อมแซมบ้านเก่าและเปิดเป็นร้านอาหารและ
กาแฟ เป็นต้น

3.7 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและการแลกเปลี่ยน กับคนในชุมชน

ได้แก่ กิจกรรมการซ่อมแซมโรงเรียนเก่าซึ่งถูกปิดไปแล้วเพื่อทำเป็นแหล่งทำกิจกรรมของท้องถิ่น กิจกรรมการทำ Cloud Funding เพื่อซ่อมแซมปรับปรุงสถานีรถไฟเก่าเพื่อเป็นแหล่งให้ข้อมูลการท่องเที่ยวและทำกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยว กิจกรรมการทำ Cloud Funding เพื่อซ่อมแซมบ้านเก่าและทำเป็น International House เพื่อต้อนรับชาวต่างชาติและให้คนในท้องถิ่นได้มาทำกิจกรรมกับชาวต่างชาติ เป็นต้น

3.8 ตัวอย่างกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ได้แก่ กิจกรรมการอนุรักษ์และปลูกปะการัง และกิจกรรมการปลูกและดูแลดอกไม้เพื่อสถานที่ท่องเที่ยว เป็นต้น⁴⁷

ของรางวัล

ของรางวัลเป็นเสน่ห์ที่สำคัญมากของการบริจาคภาษีบ้านเกิด ของรางวัลส่วนใหญ่จะเป็น “ของดีประจำท้องถิ่น” ซึ่งจะถูกส่งไปยังผู้บริจาคตามกำหนดเวลาที่ระบุไว้ในเว็บไซต์ เนื่องจากของรางวัลบางชนิดเป็นพืชผักผลไม้ที่ออกตามฤดูกาล ของรางวัลเหล่านี้จึงเป็นแรงจูงใจที่สำคัญสำหรับการเลือกบริจาค

Yohei, I. (2019) สำนวนเกี่ยวกับของรางวัลพบว่า ผู้บริจาคมีความพึงพอใจของรางวัลร้อยละ 75.4 ของรางวัลมีคุณค่ามากกว่าที่คาดหวังไว้ร้อยละ 48.6 ผู้บริจาค มีความพึงพอใจที่ได้ประหยัดภาษีร้อยละ 57.2 และอยากซื้อสินค้าท้องถิ่นที่เป็นของรางวัลร้อยละ 21.5 รวมถึงอยากซื้อของรางวัลเพิ่มอีกร้อยละ 21.0 และอยากไปเยือนท้องถิ่นที่ตนเองบริจาคร้อยละ 20.4 ของรางวัลจึงไม่ใช่เพียงการเลือกสินค้าเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งของที่ผู้ได้รับมีความพึงพอใจ เกินความคาดหวังและนำไปสู่ความผูกพันกับท้องถิ่นนั้น นอกจากนี้ มีผู้บริจาคตอบว่า อยากให้มีการบริจาคภาษีบ้านเกิดต่อไปจำนวนร้อยละ 83.5 และอยากสนับสนุนระบบภาษีบ้านเกิดจำนวนร้อยละ 82.0

⁴⁷ จากเว็บไซต์ Furusato Choice. <https://www.furusato-tax.jp/use>

Suematsu,T. (2020) กล่าวว่า ความโดดเด่นของภาษีบ้านเกิด คือ ของรางวัลตอบแทนการบริจาคภาษีที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมอบให้แก่ผู้บริจาค จากการสำรวจพบว่า ในปี ค.ศ. 2017 มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 1,716 แห่ง จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งหมด 1,788 แห่งที่มีของรางวัล นับเป็นร้อยละ 96 การมีของรางวัลให้เลือกรับเป็นจำนวนมากนี้ส่งผลต่อการแข่งขัน “ของรางวัล” ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่งผลให้เมืององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เสียประโยชน์จากการลดหย่อนภาษีของผู้อาศัย และมีผลเมืองที่บริจาคให้ท้องถิ่นอื่นจนเสียประโยชน์จากการรับภาษีท้องถิ่นของตนเอง นอกจากนี้ ยังมีเมืององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีสถานะทางการเงินและเศรษฐกิจในท้องถิ่นไม่มั่นคง แต่มีแนวโน้มที่จะเพิ่มการแข่งขันของรางวัล เพื่อหวังจะได้รับเงินบริจาคมากขึ้นด้วยการทุ่มงบประมาณให้กับของรางวัล ทั้งที่ไม่มั่นใจว่าจะได้รับเงินบริจาคเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เกิดสภาพไม่แน่นอนที่เป็นเหมือนกับการพนันเกิดขึ้น การบริจาคที่ดูเหมือนจะเป็นการบริจาคที่บรรลุจุดประสงค์ของภาษีบ้านเกิดอย่างแท้จริงจึงมักจะเป็นการบริจาคให้แก่ท้องถิ่นที่ประสบปัญหาภัยพิบัติที่ผู้บริจาคไม่ได้ให้ความสำคัญกับของรางวัลมากนัก และเห็นได้ชัดว่า ของรางวัลเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการแข่งกันอย่างรุนแรงระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อีกทั้งกลุ่มผู้บริจาคส่วนหนึ่งก็เลือกบริจาคโดยพิจารณาจากของรางวัลที่จะได้รับเช่นกัน การให้ความสำคัญกับของรางวัลเหล่านี้ทำให้ความสำคัญของคำว่า “เงินบริจาค” ที่เป็นความหมายเดิมของภาษีบ้านเกิดลดน้อยลงไป

จากปัญหาดังกล่าว กระทรวงกิจการภายในประเทศและการสื่อสารจึงออกประกาศในเดือนเมษายน ค.ศ. 2017 และ 2018 ขอความร่วมมือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้กำหนดของรางวัลที่มีมูลค่าไม่เกินร้อยละ 30 ของเงินบริจาค แต่ก็ยังมีเมืององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เพิกเฉยต่อประกาศนี้ จึงมีการแก้กฎหมายท้องถิ่นในเดือนเมษายน ค.ศ. 2019 ซึ่งมีข้อกำหนดคือ การเรียกรับเงินบริจาคจะต้องมีความเหมาะสม ของรางวัลจะต้องมีมูลค่าต่ำกว่าร้อยละ 30 ของเงินบริจาค หากมีการให้ของรางวัลเกินกว่าที่กำหนดจะถูกตัดสิทธิการเข้าร่วมในระบบภาษีบ้านเกิด และของรางวัลจะต้องเป็นผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นเท่านั้น

Yohei, I. (2019) เขียนถึงการแข่งขันเกี่ยวกับของรางวัลว่า ถึงแม้ของรางวัลที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตที่มีอยู่เดิมของท้องถิ่น แต่จากการแข่งขันเพื่อสร้างของรางวัลที่โดดเด่นจึงส่งผลต่อการพัฒนาสินค้าท้องถิ่นให้มีความหลากหลายและมีความน่าสนใจ เช่น มีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเป็นสินค้าพร้อมรับประทาน หรือ การสร้างสรรค์สินค้าใหม่ ๆ ของท้องถิ่นที่ไม่ได้มีมาแต่เดิม เช่น ขนมเค้ก ไอศกรีม คุกกี้ อาหารแปรรูปบรรจุถุง สุนัขจิ้งจอก จากผลการพัฒนาพบว่า เมืองคังกรปกครองส่วนท้องถิ่นประมาณร้อยละ 60 ที่พัฒนาสินค้าของตนเองมากขึ้นเพื่อรองรับการแข่งขันของรางวัลอย่างจริงจัง อีกทั้งผู้ประกอบการที่เป็นผู้นำเสนอของรางวัลประมาณร้อยละ 40 เป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่มีลูกจ้างไม่เกิน 5 คน และร้อยละ 80 ของโรงงานอุตสาหกรรมดังกล่าวมียอดขายทางอินเทอร์เน็ตเพียง ร้อยละ 20 เท่านั้น ดังนั้น การเปิดตัวของสินค้าในฐานะของรางวัลของหมู่บ้านเกิดจึงช่วยส่งเสริมการประชาสัมพันธ์สินค้าท้องถิ่นของผู้ประกอบการขนาดย่อยเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี การพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป็นของรางวัลจึงส่งผลดีต่อท้องถิ่นโดยรวม เช่น การเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตร การจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรม การบรรจุหีบห่อ และการจ้างงานด้านประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า นอกจากประเภทของกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกแบบมาให้เด่นชัดของการบริจาคมอบบ้านเกิดแล้ว ของรางวัลยังเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านเกิดจนเกิดการแข่งกันอย่างรุนแรงระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และยังส่งผลต่อการพัฒนาสินค้าเพื่อขยายประเภทและความหลากหลายของ “ของรางวัล” ที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของท้องถิ่นในวงกว้าง ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อผู้ผลิตและจำหน่ายสินค้าประเภทอาหารสดที่มาจากกลุ่มอุตสาหกรรมชั้นที่ 1 เท่านั้น

🍽️ お礼の品をさがす

ภาพที่ 3 ของรางวัลประเภทอาหารที่มีการแบ่งประเภทเป็นกลุ่มที่ถูกสั่งซื้อหลายครั้ง
ที่มา เว็บไซต์ Furusato Choice

<p>👑 1位</p> <p>【ふるさと特産】 うなぎ12匹</p> <p>11,000円</p> <p>山形県産 産地直送 ***** (4.02) レビュー (319件)</p>	<p>👑 2位</p> <p>【ふるさと特産】 20kg さがみゆり</p> <p>10,000円</p> <p>佐賀県上峰町 ***** (4.03) レビュー (5396件)</p>	<p>👑 3位</p> <p>【ふるさと特産】 鮭 産地直送</p> <p>16,000円</p> <p>宮城県産 産地直送 ***** (4.76) レビュー (770件)</p>
<p>4位</p> <p>【ふるさと特産】 鮭 産地直送</p> <p>14,000円</p> <p>山形県産 産地直送 ***** (4.02) レビュー (319件)</p>	<p>5位</p> <p>【ふるさと特産】 鮭 産地直送</p> <p>13,500円</p> <p>山形県産 産地直送 ***** (4.03) レビュー (5396件)</p>	<p>6位</p> <p>【ふるさと特産】 鮭 産地直送</p> <p>15,000円</p> <p>山形県産 産地直送 ***** (4.76) レビュー (770件)</p>

ภาพที่ 4 ของรางวัลประเภทอาหารที่มีการจัดลำดับความนิยมของรางวัลในเว็บไซต์
ที่มา เว็บไซต์ Rakuten Furusatonozei

ตัวอย่างของรางวัลที่เป็นอาหาร ได้แก่ อาหารทะเล เนื้อสัตว์ ชีส เนย ข้าวสาร ผักผลไม้ตามฤดูกาล อาหารสำเร็จรูป ขนมเค้ก คุกกี้ ไอศกรีม กาแฟ ซอสปรุงรส เหล้าสาเก เบียร์ ไวน์ ไส้กรอก แฮม ปลาหมึกเกลือ ผักตองและ มิโซะ เป็นต้น และยังมีอาหารชุดพร้อมปรุงสำหรับครอบครัวคนรุ่นใหม่ที่ต้องการความสะดวกสบาย เช่น ชุดอดูหนังพร้อมซุปรวมและเนื้อ ชุดเนื้อตุ๋นในถุงสุญญากาศ เนื้อแกะย่างปรุงรสในถุงสุญญากาศ แกงกะหรี่เนื้อในถุงสุญญากาศ หมูสามชั้น ตู๋นของโอกินะวะแบบสำเร็จรูปในถุงสุญญากาศ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ของรางวัลประเภทอาหารนี้จะส่งประโยชน์โดยตรงต่อการช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจให้แก่อุตสาหกรรมชั้นที่ 1 เป็นหลักและยังมีของรางวัลที่มาจากร้านขนมในท้องถิ่นและจากโรงงานในท้องถิ่นทั้งอาหารแปรรูปและสิ่งของเครื่องใช้ที่ช่วยส่งผลต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจให้แก่อุตสาหกรรมชั้นที่ 2 ด้วยเช่นกัน แต่ไม่ส่งผลต่ออุตสาหกรรมในระดับที่ 3 ที่เป็นงานบริการ เช่น โรงแรมที่พัก ร้านอาหาร และร้านจำหน่ายของที่ระลึก

ตัวอย่างของรางวัลที่เป็นของใช้ ได้แก่ ชุดโซฟาสำหรับสุนัข หม้อ มีดกรรไกร กระเป๋านักเรียน จานชามเซรามิก เตารีดย่าง เสื้อผ้า พัดกระดาด สบู่ ตะกร้าไม้ไผ่ กระเป๋าเบ้ และมีของรางวัลที่แปลกอย่างโดดเด่น เช่น ชุดนักรบของโซกุน โทะคุงะวะ อิเอะยาซุ⁴⁸ (ภาพที่ 5) ของเทศบาลเมืองคาวะอูจิ จ.คาโงะชิมะ สำหรับผู้บริจาค 7,600,000 เยน เนื่องจากในปี ค.ศ. 2023 มีละครโทรทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับ “อิเอะยาซุ” และได้รับความนิยมอย่างสูง ชุดนักรบมีความยาว 164 เซนติเมตร หนัก 26.8 กิโลกรัม สาเหตุที่ผลิตของรางวัลเป็นชุดของ “อิเอะยาซุ” เพราะจังหวัดนี้เป็นจังหวัดที่ถูกกำหนดว่า มีความเชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมการผลิตชุดนักรบ และผลิตชุดนักรบให้กับละครหรือภาพยนตร์ที่ใช้ชุดนักรบมากกว่าร้อยละ 80 ชุดนักรบจึงถือว่าเป็น “ของดีประจำท้องถิ่น” นอกจากชุดนักรบของ “อิเอะยาซุ” แล้วยังมีชุดนักรบของ โอะตะ โนะบุนางะ ซึ่งเป็นของรางวัลสำหรับผู้บริจาค 20,000,000 เยน เป็นต้น

⁴⁸ โซกุนคนที่ 1 ของรัฐบาลโทะคุงะวะในสมัยเอโดะ

ภาพที่ 5 ของรางวัลของเทศบาลเมืองคาวะอูจิ จ.คาโงะชิมะ
ที่มา ภาพข่าวจากเว็บไซต์สถานีโทรทัศน์ NHK

1.1 กรณีศึกษาของท้องถิ่นขนาดเล็กที่ประสบความสำเร็จ

1.1.1 ตัวอย่างของเมืองโคฟู จังหวัดทตโตะริ

เมืองโคฟู ตั้งอยู่เชิงเขาโตเซ็นซึ่งเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในภูมิภาคชูโงะกุ มีประชากรประมาณ 2,600 คน เป็นเมืองที่มีประชากรน้อยที่สุดของจังหวัดทตโตะริ และจังหวัดทตโตะริก้เป็นจังหวัดที่มีประชากรน้อยที่สุดในประเทศญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง เมืองโคฟูได้รับเงินบริจาคจากภาษีบ้านเกิดจำนวน 547,000,000 เยน (ตัวเลขในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 2023) เทียบกับเมื่อ 4 ปีที่แล้วซึ่งได้รับบริจาค 10,570,000 เยน เพิ่มขึ้นมากกว่า 50 เท่า เนื่องจากของรางวัลที่เป็นผลิตภัณฑ์จากทุนทางสังคมในท้องถิ่นคือ “น้ำแร่ธรรมชาติ” จากภูเขาโตเซ็น เป็นการร่วมผลิตกับบริษัทซันโตะริ ซึ่งหากบริจาคเงิน 6,000 เยนจะได้รับน้ำขนาด 550 มิลลิลิตร จำนวน 24 ขวด น้ำแร่ธรรมชาตินี้จึงเป็นของรางวัลที่ได้รับความนิยมเป็นอันดับที่ 3 ของจังหวัดทตโตะริ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำเงินที่ได้รับบริจาคไปพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชน เช่น พัฒนาระบบไวไฟเพื่อช่วยพัฒนาการศึกษาที่บ้านของครอบครัวที่มีเด็กชั้นประถมศึกษาไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

1.1.2 ตัวอย่างของเมืองชิระนุคะโจ จ.ฮอกไกโด

เป็นเมืองที่มีประชากร 7,191 คน (3,998 ครัวเรือน)⁴⁹

มีผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่นของเมืองคือ ไชปลาเซลมอน แต่เดิมขายไชปลาเซลมอน แก่ลูกค้านอกเขตเมืองทางออนไลน์ ดำเนินการโดยกลุ่ม “พ่อค้าชิระนุคะโจโซเต็ง” แต่ขายได้เพียงจำนวนน้อย ทางสำนักงานเทศบาลจึงเริ่มกระบวนการส่งเสริมการขายด้วยพูดคุยกับบริษัทผู้ผลิตและจำหน่ายที่ละบริษัทเพื่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเมืองกับกลุ่มพ่อค้า และยังสร้างระบบที่สำนักงานเมืองสามารถเข้าไปเป็นตัวกลางในการติดต่อระหว่างผู้ผลิตและผู้ซื้อ รวมถึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ผลิตและผู้ซื้อ ในช่วงแรกมีเพียง 5-6 บริษัทที่เข้าร่วม ต่อมาจึงมีบริษัท Towa Food จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมการขายด้วย บริษัท Towa จำกัดเป็นบริษัทที่ผลิตและจำหน่ายสินค้าประเภทไชปลาและเนื้อปลาเซลมอน รวมถึงไชปลาคาซุ เมื่อเริ่มมีกิจกรรมมาขายบ้านเกิด จึงได้มีการนำไชปลาเซลมอนมาเป็นของรางวัลโดยเริ่มจาก 1 ตันต่อปีและกลายเป็นสินค้ายอดนิยมนั้นเพิ่มขึ้นเป็น 300 เตาในปี ค.ศ. 2022 (Shimada, 2022b)

1.1.3 ตัวอย่างของเทศบาลเมืองมงเบ็ตสึ จ.ฮอกไกโด

เทศบาลเมืองมงเบ็ตสึ เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับเงินบริจาคสูงสุดในปี ค.ศ. 2021 และ 2022 มีของรางวัลยอดนิยมนั้นที่สุดคือ หอยเชลล์สด มีจุดเด่นในด้านของรางวัลที่หลากหลายและชูประเด็นของธรรมชาติ เช่น ที่พักแบบกระโจมขนาดใหญ่ท่ามกลางธรรมชาติ อาหารสดและแปรรูปจากเนื้อหมูและเนื้อวัวที่ยกจุดเด่นของการเลี้ยงแบบปล่อยอิสระ และยังมีชุดอาหารทะเลตากแห้ง 1 คิน เช่น ปลาทั่วไป ปลาหมึก ปลาเซลมอนและไชปลาหมึกปรุงรส และมีขนมที่ทำจากชีสในท้องถิ่น เช่น ชีสเค้กที่ทำจากแป้งของจังหวัดฮอกไกโด น้ำตาลออบแกนิกและเกลือธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรม

⁴⁹ ตัวเลขสำรวจเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม ค.ศ. 2023 จากเว็บไซต์ของเมืองชิระนุคะโจ <https://www.town.shiranuka.lg.jp/section/kikaku/h8v21a00000h0vd.html>

ที่ใช้เงินบริจาคที่แตกต่างจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น คือ “อาซะระชิแลนด์” เป็นโรงพยาบาลสัตว์เพื่อดูแลรักษาแมวหน้าโดยเฉพาะ และยังใช้เงินบริจาคบริหารด้านอาหารกลางวันฟรีสำหรับนักเรียนในโรงเรียนชั้นประถมและมัธยมของเทศบาลเมืองด้วยเช่นกัน (Shimada, 2022b)

2. ของรางวัลเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ของรางวัลอีกรูปแบบหนึ่งคือ โปรแกรมการท่องเที่ยวท้องถิ่น หรือที่เรียกว่า GT (Green Tourism) เป็นกิจกรรมของท้องถิ่นที่มอบให้เป็นของรางวัลได้แก่ ตั๋วรางวัลที่พักริมน้ำ ตั๋วชมอีเว้นท์ต่าง ๆ เช่น คอนเสิร์ต ตั๋วรับประทานอาหาร ตั๋วเข้าชมสถานที่ต่าง ๆ เช่น โปรแกรมประสบการณ์เข้าพักบ้านชาวนา ตั๋วทดลองนั่งบอลลูน และกระโดดร่ม เป็นต้น Yuya, A และคณะ(2023) ได้กล่าวถึงข้อดีของกิจกรรมเหล่านี้ว่านอกจากจะส่งผลให้ผู้ประกอบการท้องถิ่นได้รับรายได้อย่างทั่วถึงแล้ว ยังส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้มาเยือนและเจ้าถิ่นในระยะยาวด้วยเช่นกัน โปรแกรมแบบนี้ได้รับความนิยมจากผู้บริจาคเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่สามารถทำร่วมกันได้ทั้งครอบครัว ซึ่งข้อดีของรางวัลที่เป็นบัตรกำนัลเพื่อการท่องเที่ยวและการทำกิจกรรมในท้องถิ่นจะทำให้ผู้บริจาคมองโอกาสไปเที่ยวในท้องถิ่น ส่งผลให้มีผู้ไปเยือนท้องถิ่นมากขึ้นและมีการมาเยือนซ้ำซึ่งส่งผลที่ดีมากต่อการฟื้นฟูท้องถิ่นขนาดเล็กที่ประสบปัญหาประชากรลดลงอย่างรุนแรงเนื่องจากไม่ได้ส่งผลเพียงอุตสาหกรรมในท้องถิ่นเท่านั้น แต่ส่งผลต่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจของท้องถิ่นในวงกว้าง เช่น ร้านอาหาร ร้านจำหน่ายของที่ระลึก โรงแรมรถแท็กซี่ รถบัส เป็นต้น ของรางวัลแบบนี้จึงได้รับความนิยมจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นจากจำนวนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่นิยมเสนอของรางวัลที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนของรางวัลของ 4 เว็บไซต์ใหญ่ (ตัวเลขของเดือนกุมภาพันธ์ 2023)

เว็บไซต์ที่เสนอของรางวัล	จำนวนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	จำนวนของรางวัล	ของรางวัลเกี่ยวกับการท่องเที่ยว		ประเภทของรางวัล
			จำนวน	ร้อยละ	
Satofuru	1,221	648,723	14,645	2.26	ตั๋วเพื่อท่องเที่ยวและตัวอื่น
Furusato Choice	1,788	501,079	9,957	1.99	การท่องเที่ยว
Rakuten Furusato	1,552	448,637	9,980	2.22	ตั๋วเพื่อการท่องเที่ยวและตัวเพื่อการเดินทาง
Furunabi	1,241	406,880	22,237	5.47	ตั๋วเพื่อการท่องเที่ยวและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

ที่มา สรุปจากบทความของ Journal of Sapparo University (2023)⁵⁰

ของรางวัลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวนี้ยังสามารถใช้เป็นของรางวัลที่กระตุ้นการบริจาคภาษีบ้านเกิดของคนภายในท้องถิ่นได้อีกด้วย กรณีตัวอย่างของเมืองซัปโปโระ จังหวัดฮอกไกโด ซึ่งมีนโยบายส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นร่วมบริจาคภาษีบ้านเกิดของเมืองด้วยของรางวัลที่หลากหลาย เช่น ชุดของขวัญขนมของซัปโปโระ และตั๋วรางวัลรับประทานอาหารกลางวันในภัตตาคารหรู ส่งผลให้มียอดบริจาครวม 4,097,000 เยนที่เป็นยอดบริจาคจากคนในท้องถิ่น 3,747,000 เยน และในปี ค.ศ. 2016 มียอดบริจาคเพิ่มขึ้นเป็น 455,365,805 เยน รายการยอดนิยามที่เป็นของรางวัลที่มักลุ่มเป้าหมายเป็นคนนอกพื้นที่ เช่น ชุดของขวัญขนม

⁵⁰ Musya, K. (2023). Hometown Tax Return Goods and Tourism Measures From https://sapporou.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=8050&item_no=1&page_id=13&block_id=17

ของซัปโปโระ ตัวที่ปักและการพายเรือแคนู ส่วนของรางวัลที่มีกลุ่มเป้าหมายเป็นคนที่ได้แก่ ตัวรับประทานอาหารกลางวันและอาหารเย็นในภัตตาคารหรู และมีนโยบายการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวและทำแผนการสร้าง “แผนคลับซัปโปโระ” เพื่อให้คนที่ชื่นชอบเมืองซัปโปโระได้มีโอกาสเดินทางมาสัมผัส และหากไม่สามารถมาได้ก็จะขอรับของรางวัลที่เป็นของรับประทานแทน (Kyouji และคณะ, 2018)

จากเว็บไซต์ Satofuru จะเห็นได้ว่า มีของรางวัลที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวจำนวนทั้งสิ้น 14,645 รายการ มาจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ คือ จากภูมิภาคฮอกไกโด 1,099 รายการ (คิดเป็นร้อยละ 7.5) จากภูมิภาคคิวชู 2,093 รายการ (คิดเป็นร้อยละ 14.3) จากภูมิภาคคันโต 2,523 รายการ (คิดเป็นร้อยละ 17.2) จากภูมิภาคชูบุ 3,619 รายการ (คิดเป็นร้อยละ 24.7) จากเว็บไซต์ Furusato Choice มีของรางวัลที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวจำนวน 9,957 รายการ จากเว็บไซต์ Rakuten Furusato มีของรางวัลที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว 22,541 รายการ จากเว็บไซต์ Furunabi มีของรางวัลที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว 22,272 รายการ ของรางวัลประเภทเนื้อสัตว์ 42,292 รายการ และไม่มีการแบ่งเป็นภูมิภาค

การแข่งขันการตลาดโครงการภาษีบ้านเกิด

การแข่งขันการตลาดมีหลายรูปแบบทั้งการประชาสัมพันธ์ในช่องทางต่าง ๆ เช่น การโฆษณาทางโทรทัศน์ การตั้งโต๊ะประชาสัมพันธ์เพื่อรับบริจาคภาษีและรับของรางวัลตามสถานีรถไฟในเมืองใหญ่ การจัดการสินค้าเพื่อสร้างแรงจูงใจในการซื้อ เช่น บรรจุหีบห่อที่สวยงาม จัดขนาดและปริมาณของสินค้าให้เหมาะกับผู้บริโภคในสังคมญี่ปุ่นในปัจจุบัน เช่น การบรรจุในหีบห่อขนาดที่มีปริมาณพอเหมาะกับผู้ที่อาศัยคนเดียว รวมไปถึงมีการใช้มาสคอตท้องถิ่นในการประชาสัมพันธ์

1. การประชาสัมพันธ์ทางเว็บไซต์

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับภาษีท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น มีเว็บไซต์เฉพาะภาษีบ้านเกิดของตนเอง หรือ มีส่วนหนึ่งของเว็บไซต์ของสำนักงานเมืองให้สืบค้นเกี่ยวกับภาษีบ้านเกิด จากการสำรวจเว็บไซต์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งพบว่า ทั้งสองแบบนี้จะเชื่อมโยงไปยังเว็บไซต์ที่ให้บริการประชาสัมพันธ์และรับดำเนินการบริจาคแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีความสะดวกและยังมีความเป็นมืออาชีพในด้านการประชาสัมพันธ์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่จึงใช้บริการการโฆษณาและการทำธุรกรรมเกี่ยวกับการบริจาคและการรับของรางวัลผ่านเว็บไซต์ ได้แก่

- 1) Furusato Choice <https://www.furusato-tax.jp/>
- 2) Satofuru <https://www.satofull.jp>
- 3) Rakuten Furusato <https://event.rakuten.co.jp/furusato/>
- 4) Furunavi <https://furunavi.jp>
- 5) Furusato premium <https://26p.jp>
- 6) Furusatonozei Nippon <https://furusato-nippon.com>
- 7) Mitsukoshi Isetan Group <https://mifurusato.jp>
- 8) Saison Card Furusatonozei <https://furusato.saisoncard.co.jp>
- 9) au Pay Furusatonozei <https://furusato.wowma.jp>

เว็บไซต์ Furusato Choice เป็นที่นิยมมากที่สุด จากการสำรวจในปี ค.ศ. 2022 จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 1,704 แห่ง เขตพิเศษของกรุงโตเกียว 23 เขต และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด 47 แห่ง พบว่า ส่วนใหญ่ใช้บริการเสนอของรางวัลผ่านเว็บไซต์ Furusato Choice แต่เว็บไซต์ที่มีของรางวัลมากที่สุดคือ Satofuru มี 650,000 รายการ รองลงมาคือ Furusato Choice มีของรางวัล 500,000 รายการ เว็บไซต์ Furusato Choice เป็นผู้ประสานงานกลางโครงการภาษีบ้านเกิดของบริษัท Trustbank ตั้งขึ้นเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 2012 และในเดือนกันยายนปีเดียวกันก็มีการทำเว็บไซต์ Furusato

Choice เพื่อรับบริจาคภาษีบ้านเกิด เป็นเว็บไซต์ที่มีการเข้าชม 195,000,000 ครั้งต่อเดือน (ตัวเลขเดือนธันวาคม 2017 ผู้เสียภาษีต้องสมัครเป็นสมาชิก) ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2016 เปิด Furusato Choice Cafe ใกล้สถานีรถไฟยุระคุโจ เขตชิโยะตะ กรุงโตเกียว เพื่อให้บริการอาหาร สินค้า (บางส่วน) และคำแนะนำเกี่ยวกับภาษี Furusato ให้แก่ผู้อาศัยในกรุงโตเกียว (Musya, 2023)

2. การประชาสัมพันธ์ทางนิตยสาร

นอกจากการประชาสัมพันธ์ทางเว็บไซต์แล้ว Furusatonozei Nippon ยังมีการประชาสัมพันธ์ด้วยนิตยสารราย 6 เดือน (ภาพที่ 6-7) เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับภาษีบ้านเกิด รวมถึงมีการรวิวสินค้าของรางวัลจากผู้ได้รับจริง และยังมีสูตรอาหารจากวัตถุดิบจากของรางวัล ซึ่งนิตยสารเป็นช่องทางที่ได้รับความนิยมอย่างมากและนิตยสารถูกจำหน่ายหมดลงอย่างรวดเร็วหลังจากพิมพ์ออกมาไม่นาน

ภาพที่ 6-7 นิตยสารเพื่อประชาสัมพันธ์ภาษี Furusatonozei ออกจำหน่ายปีละ 2 ฉบับ(ฉบับฤดูร้อนถึงฤดูใบไม้ร่วง-ฉบับช้าย และฉบับฤดูหนาวถึงฤดูใบไม้ผลิ- ฉบับขวา) ที่มา ถ่ายจากนิตยสารซึ่งวางจำหน่ายทั่วไป

3. การประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีผสมผสานโดยการใช้มาสคอตท้องถิ่น หรือ “โกะโตจิเคียวระ”

มีกรณีศึกษาของท้องถิ่นที่ใช้การประชาสัมพันธ์แบบผสมผสาน คือ ใช้มาสคอตท้องถิ่น หรือ โกะโตจิเคียวระอย่างประสบความสำเร็จและได้รับความนิยมจนนำมาสู่การบริจาคภาษีบ้านเกิดอย่างท่วมท้น คือ การใช้ “ชินโจคุง” (ภาพที่ 8) ของเทศบาลเมืองซุซุกิ จังหวัดโคจิ ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กที่ไม่มีความโดดเด่นใด ๆ มีประชากรประมาณ 23,000 คน มีอัตราของประชากรสูงอายุร้อยละ 34.9 สูงกว่าอัตราเฉลี่ยของทั้งประเทศคือ ร้อยละ 25.9 (ตัวเลขปี ค.ศ. 2015) มีของรางวัลภาษีบ้านเกิดเป็นอาหารทะเล เช่น ปลาคัตสึโอะย่าง และกุ้งปอกเปลือกซึ่งไม่ได้มีความโดดเด่นกว่าของรางวัลจากท้องถิ่นอื่น

ชินโจคุงเป็นมาสคอตท้องถิ่นที่เป็นทางการของเทศบาลเมืองซุซุกิ จังหวัดโคจิ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2013 มีลักษณะเป็นนากแม่น้ำ มีหมวกเป็นรูปชาม “นาเบะยากิ” ซึ่งเป็นราเมงประจำท้องถิ่น มีภารกิจที่ต้องออกเดินทางเพื่อตามหาเพื่อนนากแม่น้ำ ชินโจคุงถูกออกแบบและสร้างกิจกรรมให้มีชีวิตชีวาโดย นายโมะริตะชิ ทะเคะชิ เจ้าหน้าที่ของสำนักงานเทศบาล⁵¹

ภาพที่ 8 มาสคอตท้องถิ่น “ชินโจคุง”
ที่มา ภาพข่าวจากสำนักพิมพ์นิคเค

⁵¹ ปัจจุบันลาออกจากการเป็นเจ้าหน้าที่ประจำ และทำงานเพื่อประชาสัมพันธ์ชินโจคุงเท่านั้น.

ผู้ที่สร้างชินโจคุงคือ นายโมะริทะคิ ทะเคะชิ เจ้าหน้าที่สำนักงานเทศบาลเมืองซุซะกิ ซึ่งตั้งเป้าหมายว่า ชินโจคุงจะต้องได้รับรางวัลที่ 1 ของการประกวด Yuru-Chara Grand Prix⁵² และเพื่อให้ได้รับรางวัลดังกล่าวจึงมีการทำประชาสัมพันธ์อย่างเต็มที่ในหลายรูปแบบจนทำให้ชินโจคุงมีแฟนคลับเป็นจำนวนมากจากทั่วประเทศญี่ปุ่นและส่งผลให้ชินโจคุงได้รับรางวัลที่ 1 ในปี ค.ศ. 2016 ชินโจคุงมีแฟนคลับส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงอายุระหว่าง 20-50 ปี การชื่นชอบชินโจคุงนี้ส่งผลต่อยอดการบริจาคภาษีบ้านเกิดให้แก่เทศบาลเมืองซุซะกิ เมื่อเทียบกับปี ค.ศ. 2015 ซึ่งยังไม่ได้รับรางวัลนั้นมียอดเงินบริจาคจำนวน 2,007,000 เยน ต่อมาในปี ค.ศ. 2016 หลังจากได้รับรางวัลแล้วมีผู้บริจาค 42,527 รายเป็นจำนวนประมาณ 600,000,000 เยน ปี ค.ศ. 2017 จำนวน 1,000,000,000 เยน และปี ค.ศ. 2018 จำนวนมากกว่า 2,100,000,000 เยน⁵³ ซึ่งเพิ่มขึ้น 1,000 เท่าของภาษีบ้านเกิดก่อนที่ชินโจคุงจะได้รับรางวัล Yuru-Chara Grand Prix⁵⁴ ความนิยมในชินโจคุงที่ส่งผลต่อยอดเงินบริจาคภาษีบ้านเกิดทำให้ชินโจคุงได้รับรางวัลจาก Furusato Choice ในปี ค.ศ. 2018 (ภาพที่ 9) “ชินโจคุง” จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของแรงจูงใจในการบริจาคภาษีบ้านเกิด เนื่องจากมีแฟนคลับที่มีความชื่นชอบ “ชินโจคุง” เป็นอย่างมากนั่นเอง

⁵² เขียนตามคำที่ใช้ในเว็บไซต์ทางการ

⁵³ จากบทความเว็บไซต์ Furusatochoice. <https://yomu.furusato-tax.jp/articles/1096/>

⁵⁴ จากเว็บไซต์สำนักข่าวนิคเคิ from <https://xtrend.nikkei.com/atcl/contents/watch/00013/01991/.jp/articles/1096/>

ภาพที่ 9 “ชินโจคุง” และนายโมะริทะคิ ทะเคะชิ ในงานที่ได้รับรางวัล

Furusato Choice Award 2018

ที่มา ภาพจากเทศบาลเมืองซุซะกิ จังหวัดโคจิ

ในปี ค.ศ. 2023 ซึ่งเป็นปีที่ครบรอบ 10 ปีของชินโจคุง สำนักงานเทศบาลจึงมีนโยบายทำอนุสาวรีย์รูปปั้นของชินโจคุงในฐานะที่เป็นผู้สร้างรายได้จากเงินบริจาคให้แก่เมืองเป็นจำนวนมากและเพื่อเป็นแลนด์มาร์คสำหรับการท่องเที่ยว จึงมีการรับบริจาคแบบ Cloud Funding เพื่อสร้างอนุสาวรีย์ตั้งเป้าที่ยอดบริจาคประมาณ 7,000,000 เยน แต่เมื่อปิดยอดรับบริจาคในปลายเดือนพฤษภาคม พบว่ามีผู้บริจาค 626 คน เป็นจำนวนสูงถึง 15,360,000 เยน แสดงให้เห็นถึงความนิยม “ชินโจคุง” ของประชาชนทั่วไปอย่างท่วมท้น

สถานการณ์ปัจจุบันของโครงการภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozeki

ผลประกอบการของภาษีบ้านเกิดในปัจจุบันพบว่า ภาษีบ้านเกิดได้รับความนิยมจากประชาชนผู้เสียภาษีเพิ่มมากขึ้นทุกปีดังปรากฏในตารางที่ 3 ซึ่งจะเห็นได้ว่า ตัวเลขการบริจาคจะไม่สูงมากนักในช่วงปีแรก ๆ แต่จะพุ่งสูงขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 2015 เป็นต้นมาหลังจากการเริ่มต้นใช้ระบบ One Stop Service ซึ่งเป็น

ระบบที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้บริจาคมากขึ้น อีกทั้งยังมีการแข่งขันในด้านของรางวัลมากขึ้น มีการประชาสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอและผู้บริจาคส่วนหนึ่งเห็นความน่าสนใจของภาษีบ้านเกิดที่ผู้บริจาคได้รับผลประโยชน์จากการบริจาคมากกว่าการเสียภาษีบำรุงท้องถิ่นตามแบบเดิมที่เคยปฏิบัติมา จึงมีผู้บริจาคเพิ่มขึ้นตามตารางที่ 3 ต่อไปนี้

ตารางที่ 3 ยอดบริจาคและจำนวนการบริจาค⁵⁵

ปี	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ยอดเงินบริจาค ⁵⁶	81.4	77.0	102.2	121.6	104.1	145.6	388.5
จำนวนการบริจาค ⁵⁷	5.4	5.6	8.0	10.1	12.2	42.7	191.3
ปี	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ยอดเงินบริจาค	1,652.9 (286.7) ⁵⁸	2,844.1 (501.2)	3,653.2 (705.7)	5,127.1 (1,140.7)	4,875.4 (1,166.7)	6,724.9 (1,808.5)	8,302.4 (2,392.0)
จำนวนการบริจาค	726.0 (147.7)	1,271.1 (256.7)	1,730.2 (376.1)	2,322.4 (581.0)	2,333.6 (594.0)	3,488.8 (1,006.5)	4,447.3 (1,401.1)

ที่มา กระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร (2022)⁵⁹

การให้ของรางวัลตอบแทนเป็นสินค้าประเภท “ของดีประจำท้องถิ่น” รวมถึงการได้ลดหย่อนภาษีท้องถิ่น ส่งผลให้ภาษีบ้านเกิดได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลที่ภาษีบ้านเกิดได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอีกหลาย

⁵⁵ สํารวจโดยกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร ระหว่างวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2021 ถึงวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 2022

⁵⁶ หน่วยเป็น 100 ล้านเยน

⁵⁷ หน่วยเป็น 10,000 ราย

⁵⁸ ตัวเลขในวงเล็บคือ จำนวนเงินบริจาคจากผู้ให้บริการระบบ One Stop Service หน่วยเป็น 100 ล้านเยน

⁵⁹ จากเว็บไซต์ https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/file/report20220729.pdf

ประการ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ร้อยละ 60 ตอบว่าเหตุผลที่ทำให้การ
บริจจาคาชีเพิ่มขึ้นมาจากการเอาใจใส่ในการเลือกของรางวัลของหน่วยงาน และ
ร้อยละ 70 ตอบว่ามาจากการใส่ใจเลือกของรางวัลและการประชาสัมพันธ์ และ
การสำรวจระหว่างปี ค.ศ. 2008-2015 พบว่า หากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
ปรับนโยบายด้วยการเพิ่มมูลค่าของรางวัลร้อยละ 1 จะส่งผลต่อการบริจาคเพิ่มขึ้น
ร้อยละ 0.61 (Suematsu, 2020)

นอกจากนี้ เงินที่ได้จากการบริจาคนั้นก็ถือเป็นรายได้โดยตรงของท้องถิ่น
และไม่ส่งผลให้รัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นในระดับจังหวัดลดเงินช่วยเหลือ
แก่ท้องถิ่นที่ให้เป็นประจำทุกปี จึงมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งที่แบ่ง
งบประมาณจากเงินช่วยเหลือที่ได้รับจากรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นในระดับ
ที่สูงกว่าและนำมาเป็นเงินที่ใช้เพิ่มมูลค่าของรางวัลจึงทำให้ของรางวัลมีความ
น่าสนใจและผู้บริจาคมี่แรงจูงใจที่จะเลือกมากขึ้น และส่งผลให้องค์กรปกครองส่วน
ท้องถิ่นได้รับเงินบริจาคที่เป็นรายได้เพิ่มขึ้นโดยไม่กระทบต่อการตัดเงินช่วยเหลือ
จากรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นในระดับสูงของจังหวัดด้วยเช่นกัน

ในแต่ละปีจะมีการจัดลำดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับเงิน
บริจาคสูงสุดโดยมีแรงจูงใจจากของรางวัลประเภทอาหารสดที่น่าสนใจไปจนถึง
ต่ำสุดซึ่งมักจะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนอกเขตเมืองใหญ่ โดยผู้เขียน
ยกตัวอย่างมาเพียงอันดับสูงสุด 1-20 แห่งตามตารางที่ 4 นี้

ตารางที่ 4 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มียอดบริจาคสูงที่สุด 1-20 อันดับ⁶⁰
เรียงตามลำดับ ได้แก่

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	จำนวนผู้บริจาค (ราย)	ยอดบริจาค (เยน)	ประเภทของรางวัลยอดนิยม
1. เทศบาลเมืองมงเบ็ตลี จ.ฮอกไกโด	1,105,051	15,296,767,054	อาหารทะเล (หอยเชล หรือโสะตะเตะ ปู ไช้ปลา)
2. เทศบาลเมืองมียาโกะโนะโจ จ.มียาซากิ	695,351	14,616,191,037	เนื้อวัว เนื้อหมู
3. เทศบาลเมืองเนะมุโระ จ.ฮอกไกโด	774,308	14,604,567,132	อาหารทะเล (ไช้ปลา ไช้ หอยเม่นแชลมอน)
4. เมืองชิระนุคะโจ จ.ฮอกไกโด	827,301	12,521,862,720	อาหารทะเล(แชลมอน ไช้ปลา) ซีส
5. เทศบาลเมืองอิซุมิซะโนะ จ.โอซาก้า	894,137	11,346,705,159	เนื้อวัว คราฟท์เบียร์ ผ้า ขนหนู
6. เมืองสึโนะ จ.มียาซากิ	562,727	10,945,146,000	เนื้อวัว เหล้าองุ่น ปลาไหล ย่าง
7. เทศบาลเมืองซูโมะโตะ จ.เฮียวโงะ	583,982	7,842,263,700	เนื้อวัว อาหารทะเล
8. เทศบาลเมืองสึรุงะ จ.ฟุกุอิ	445,917	7,722,015,000	กุ้งแกะเปลือก ปู
9. เทศบาลเมืองฟุจิโยะซึดะ จ.ยามะนะชิ	266,946	7,213,867,405	น้ำโซดา ลูกพีช องุ่น ลูกพลับ
10. เทศบาลเมืองอัสึกะ จ.ฟุกุโอะกะ	574,043	6,563,981,400	เบอร์เกอร์ ไช้ปลาเมนโท โกะ เนื้อวัว

ที่มา กระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร (2022)⁶¹

⁶⁰ สํารวจโดยกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร ระหว่างวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2021 ถึงวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 2022

⁶¹ จากเว็บไซต์ https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/file/report20220729.pdf

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozei

ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นจากภาษีบ้านเกิดคือ การสูญเสียรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่ ถึงแม้ภาษีบ้านเกิดจะเป็นกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในบางท้องถิ่น แต่จากระบบการบริจาคและสามารถลดหย่อนภาษีท้องถิ่นในพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่ได้ จึงส่งผลให้มีการลดหย่อนภาษีท้องถิ่นซึ่งทำให้เกิดการสูญเสียรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่ผู้บริจาคอาศัยอยู่ จากข้อมูลของกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสารพบว่า มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่ประสบความสำเร็จหรือมีสถานะขาดทุนจากระบบภาษีบ้านเกิดร้อยละ 25 เนื่องมาจากการบริจาคที่มุ่งไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีของรางวัลซึ่งเป็นที่นิยม รวมไปถึงค่าดำเนินการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ต้องจ่ายให้กับเว็บไซต์ตัวกลางประชาสัมพันธ์และรับทำการบริจาคแทนนั่นเอง ในการนี้ รัฐบาลกลางแก้ปัญหาด้วยการสนับสนุนเงินอุดหนุนท้องถิ่นเพิ่มขึ้น⁶² ยกเว้นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่ที่ได้รับรายได้ในส่วนอื่น ๆ เกินกว่าเกณฑ์ที่รัฐบาลกลางกำหนด

ในปี ค.ศ. 2022 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่สูญเสียรายได้จากการลดหย่อนภาษีที่มาจากภาษีบ้านเกิดรวมทั้งสิ้นประมาณ 567,200,000,000 เยน และมีจำนวนผู้บริจาคและได้รับการลดหย่อนภาษีสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงประมาณ 7,408,000 คน คิดเป็นร้อยละ 12.5 ของผู้เสียภาษีทั้งหมดคือ 59,000,000 คน ตามตารางที่ 5 ด้านล่างนี้

⁶² ข่าวจากสำนักข่าว Asahi. <https://www.asahi.com/articles/ASQDW5QJLQDFULEI005.html>

ตารางที่ 5 จำนวนผู้ขอรับการลดหย่อนภาษีจากการบริจาคภาษีบ้านเกิด

	ค.ศ. 2013	ค.ศ. 2014	ค.ศ. 2015	ค.ศ. 2016	ค.ศ. 2017
จำนวนผู้ได้รับลดหย่อนภาษี (คน)	106,000	134,000	436,000	1,299,000	2,271,000
	ค.ศ. 2018	ค.ศ. 2019	ค.ศ. 2020	ค.ศ. 2021	ค.ศ. 2022
	2,965,000	3,963,000	4,136,000	5,643,000	7,408,000

ที่มา กระทรวงกิจการภายในและการสื่อสาร (2022)

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ในเขตเมืองใหญ่ อย่างเช่น จังหวัดคานะงะวะและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดอีก 33 แห่งสูญเสียเงินจากการลดหย่อนภาษีที่มาจากการบริจาคเงินในภาษีบ้านเกิดในปี ค.ศ. 2023 สูงถึง 70,752,440,000 เยน ถึงแม้รัฐบาลญี่ปุ่นจะสนับสนุนนโยบายให้เงินช่วยเหลือไม่เกินร้อยละ 75 ของเงินที่หายไปให้แก่เมืองที่มีปัญหา อย่างเช่น เทศบาลเมืองอุระยะซุ⁶³ ในประเภทของ “เงินอุดหนุนท้องถิ่น”⁶⁴ แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีรายได้ลดลงจากการลดหย่อนภาษีโดยภาษีบ้านเกิด แต่เทศบาลบางแห่งเช่น เทศบาลเมืองคาวาซากิที่มีรายได้สูงจากการเก็บภาษีอื่น ๆ เกินเกณฑ์ที่กำหนดจึงไม่ได้รับเงินอุดหนุนท้องถิ่นจากรัฐบาลญี่ปุ่นและเป็นเทศบาลเมืองที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด⁶⁵ มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่สูญเสียรายได้ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่ เรียงตามลำดับ 1-20 แห่งตามตารางที่ 6 ดังนี้ คือ

⁶³ จากเว็บไซต์ของสำนักงานเทศบาลเมืองอุระยะซุ <https://www.city.urayasu.lg.jp/todokede/zeikin/1034408/1037848.html>

⁶⁴ เงินอุดหนุนท้องถิ่น เป็นเงินภาษีซึ่งรัฐบาลกลางเก็บจากประชาชนทั่วประเทศและจัดสรรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเป็นการประกันว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถให้บริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างทั่วถึงทั่วประเทศญี่ปุ่น

⁶⁵ ข่าวจากสำนักข่าว Yomiuri <https://www.yomiuri.co.jp/economy/20230902-OYT1T50172/>

ตารางที่ 6 การสูญเสียรายได้จากภาษีท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจากการบริจาคภาษีให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ผ่านระบบภาษีบ้านเกิดเรียงตามลำดับ 1-20 คือ

1. เทศบาลเมืองโยโกฮาม่า จำนวน 23,009,000,000 เยน	11. เขตมินาโตะ กรุงโตเกียว 6,129,000,000 เยน
2. เทศบาลเมืองนาโงย่า จำนวน 14,315,000,000 เยน	12. เทศบาลเมืองชิบะ 4,647,000,000 เยน
3. เทศบาลเมืองโอซาก้า จำนวน 12,359,000,000 เยน	13. เขตโอดะ กรุงโตเกียว 4,231,000,000 เยน
4. เทศบาลเมืองคาวาซากิ 10,291,000,000 เยน	14. เทศบาลเมืองฮิโรชิมะ 4,191,000,000 เยน
5. เขตเซตะยะงะ กรุงโตเกียว 8,396,000,000 เยน	15. เขตซุงินะมิ กรุงโตเกียว 4,091,000,000 เยน
6. เทศบาลเมืองไซตามะ 7,391,000,000 เยน	16. เขตโคโตะ กรุงโตเกียว 4,051,000,000 เยน
7. เทศบาลเมืองโกเบ 7,000,000,000 เยน	17. เขตชินางะวะ กรุงโตเกียว 3,948,000,000 เยน
8. เทศบาลเมืองซัปโปโร 6,639,000,000 เยน	18. เทศบาลเมืองเซนได 3,738,000,000 เยน
9. เทศบาลเมืองเกียวโต 6,443,000,000 เยน	19. เขตเอะริมะ กรุงโตเกียว 3,653,000,000 เยน
10. เทศบาลเมืองฟุกุโอกะ 6,255,000,000 เยน	20. เขตชิบะบุะ กรุงโตเกียว 363,000,000 เยน

ที่มา เว็บไซต์ข่าวของสถานีโทรทัศน์ NHK (2022)⁶⁶

จากตาราง จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่จะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่ที่มีผู้อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นและเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในกรุงโตเกียว 8 แห่ง ผู้เขียนจะยกตัวอย่างของเทศบาลเมืองคาวาซากิที่มีการสูญเสียรายได้อย่างต่อเนื่องและเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ตามตารางที่ 7 ดังนี้ คือ

⁶⁶ จากเว็บไซต์ NHK 政治マガジン <https://www.nhk.or.jp/politics/articles/lastweek/86955.html>

ตารางที่ 7 ตัวอย่างการสูญเสียรายได้จากภาษีของเทศบาลเมืองคาวาซากิ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2015-2022

จำนวนภาษีที่สูญเสียไปจากการบริจาคภาษีบ้านเกิดหน่วยเป็น เยน	ค.ศ. 2015	ค.ศ. 2016	ค.ศ. 2017	ค.ศ. 2018
	200,000,000	1,200,000,000	3,000,000,000	4,400,000,000
	ค.ศ. 2019	ค.ศ. 2020	ค.ศ. 2021	ค.ศ. 2022
	5,700,000,000	6,600,000,000	8,200,000,000	10,300,000,000

ที่มา เว็บไซต์ของเทศบาลเมืองคาวาซากิ (2022)⁶⁷

การสูญเสียรายได้นี้ส่งผลต่องบประมาณที่ใช้ในการดูแลท้องถิ่น เช่น การซ่อมแซมถนน การบำรุงรักษาระบบน้ำประปา ระบบไฟฟ้า การซ่อมบำรุงสถานที่ต่าง ๆ เช่น โรงเรียน พิพิธภัณฑสถาน ห้างสรรพสินค้า ซึ่งสร้างปัญหาให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ในเขตเมืองใหญ่เป็นอย่างมาก จนมีการสร้างกิจกรรมการรณรงค์ให้รักถิ่นเกิดในเมืองใหญ่แต่ยังไม่พบกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม

ในปี ค.ศ. 2021 สถานีโทรทัศน์ NHK ทำการสำรวจในแต่ละ 4 ปีก่อนช่วงการเลือกตั้งท้องถิ่น โดยการสัมภาษณ์หัวหน้าหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 1,788 คนซึ่งเป็นระดับผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรีไปจนถึงหัวหน้าส่วนระดับหมู่บ้าน มีผู้ตอบคำถามร้อยละ 93 ผลการสำรวจพบว่า ผู้นำท้องถิ่นที่กล่าวว่า ภาษีบ้านเกิด “ให้ผลในเชิงบวก” มีร้อยละ 69.1 “ให้ผลในเชิงลบ” มีร้อยละ 15.0 “ไม่ให้ผลทั้งบวกและลบ” มีร้อยละ 15.4

⁶⁷ จากเว็บไซต์ <https://www.city.kawasaki.jp/230/page/0000109019.html>

ในกลุ่มผู้ตอบ “ให้ผลในเชิงบวก” เป็นผู้นำระดับนายกเทศมนตรีร้อยละ 67.5 ⁶⁸ ผู้นำระดับเมืองร้อยละ 74.1 ผู้นำระดับหมู่บ้านร้อยละ 80.7 จะเห็นได้ว่า ผู้นำในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับเล็กจะมีความเห็น “ให้ผลในเชิงบวก” มากกว่าผู้นำท้องถิ่นในระดับที่ใหญ่ ⁶⁹

ส่วนเมืองที่เป็น Designated City (政令指定都市) หรือ ระดับเทศบาลที่มีประชากรมากกว่า 500,000 คนนั้น มีผู้นำท้องถิ่นตอบว่า “ให้ผลเชิงบวก” เพียงร้อยละ 5 ส่วนผู้นำท้องถิ่นใน 23 เขตของกรุงโตเกียวไม่มีใครตอบว่าให้ผลเชิงบวกเลย (มีผู้นำเขตไม่ตอบคำถาม 2 เขต) ซึ่งการที่ภาษีท้องถิ่นของผู้อาศัยใน 23 เขตของกรุงโตเกียวลดลงรวมทั้งสิ้น 70,400,000,000 เยนนี้ส่งผลต่อการให้บริการแก่ประชาชนผู้อาศัยในท้องถิ่นของกรุงโตเกียวโดยตรง รวมถึงส่งผลกระทบต่อการบริหารจัดการด้านสาธารณสุขโรค การดูแลสาธารณสุขโรคต่าง ๆ เช่น การสร้างและซ่อมแซมถนนในเขตการปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

บทสรุป

ภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozei เป็นหนึ่งในกิจกรรมการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่น มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากกิจกรรมอื่น ๆ เช่น สถานีรถไฟและร้าน Antenna Shop ที่มุ่งเน้นไปในทางการค้า คือ ภาษีบ้านเกิดจะเน้นการ “บริจาค” ซึ่งในช่วงเริ่มแรกเป็นนโยบายที่มุ่งหวังให้มีการบริจาคจากผู้ที่มีภูมิลำเนาในชนบทซึ่งย้ายไปอาศัยในเมืองใหญ่เพื่อจะได้มีโอกาสบริจาคให้กับภูมิลำเนาของตนเอง แต่จากการพัฒนาระบบมาเป็นลำดับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2008 ทำให้ภาษีบ้านเกิดได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง และผู้บริจาคไม่ได้จำกัดเพียงแต่ผู้ที่มีภูมิลำเนาในเมืองนั้น แต่ขยายวงของผู้บริจาคอย่างกว้างขวางไปทั่วประเทศญี่ปุ่น เนื่องด้วยภาษีบ้านเกิดมีข้อดีหลายประการ คือ

⁶⁸ ยกเว้นนายกเทศมนตรีจากเทศบาลเมืองแบบ Designated City

⁶⁹ จากบทความข่าวของสำนักข่าว NHK <https://www.nhk.or.jp/politics/articles/feature/96607.html>

- 1) การได้รับของรางวัลตอบแทนเป็นสินค้าประเภท “ของดีประจำท้องถิ่น”
- 2) สามารถเลือกเป้าหมายของกิจกรรมเพื่อการบริจาคได้
- 3) มีวิธีการบริจาคและเลือกสินค้าเหมือนกับการสั่งซื้อออนไลน์ ซึ่งมีความสะดวกและสามารถรับของได้ที่บ้านของตนเอง
- 4) สามารถรู้เส้นทางของการใช้เงินภาษีของตนเอง
- 5) สามารถใช้ลดหย่อนภาษีทั้งภาษีเงินได้และภาษีบำรุงท้องถิ่นในปีต่อไปได้
- 6) มีระบบ One Stop Service ที่เพื่อความสะดวกให้แก่ผู้บริจาค

การบริจาคเพื่อภาษีบ้านเกิดจึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้บริจาครู้สึก win-win มีส่วนที่ทำให้รู้สึกผูกพันกับท้องถิ่นที่ตนเองบริจาค จนทำให้ยอดบริจาคสูงขึ้นถึง 830,240,000,000 เยนในปี ค.ศ. 2022 และมีผู้บริจาค 7,408,000 คน และถือเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างมหาศาล

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้บริจาคไม่ได้จำกัดแค่คนที่ภูมิลำเนาในท้องถิ่นนั้น ๆ จึงมีผู้บริจาคที่อยู่นอกภูมิลำเนาและอยากร่วมบริจาคเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่อาศัยในเมืองใหญ่ อีกทั้งยังมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กและขนาดกลางจำนวนมากที่ได้รับผลประโยชน์อย่างมหาศาล การใช้ภาษีบ้านเกิดเพื่อลดหย่อนภาษีบำรุงท้องถิ่นจึงส่งผลให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของเมืองใหญ่หลายแห่งขาดรายได้เป็นจำนวนมากและส่งผลกระทบต่องบประมาณการดูแลประชาชนที่อาศัยในเมืองใหญ่เช่นกัน ในการนี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเมืองใหญ่จึงพยายามสร้างกิจกรรมรักบ้านเกิดในเมืองใหญ่ แต่ก็ยังไม่เห็นผลทางรูปธรรมเท่าใดนัก นอกจากนี้ ผู้ที่บริจาคและขอลดหย่อนภาษีจากการบริจาคภาษีบ้านเกิดมีเพียง 7,408,000 คน คิดเป็นร้อยละ 12.5 ของผู้เสียภาษีทั้งหมด 59,000,000 คนจากทั่วประเทศญี่ปุ่น อีกทั้งการบริจาคภาษีบ้านเกิดก็มีจำนวนที่จำกัดด้วยการคำนวณจากโครงสร้างของสมาชิกในครอบครัวและรายได้

ต่อปีซึ่งอยู่ในระหว่างร้อยละ 10-30 ของภาษีบำรุงท้องถิ่นที่ต้องจ่ายให้กับท้องถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นประจำทุกปี ปัญหาการลดน้อยลงของภาษีบำรุงท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของเมืองใหญ่หลายแห่งจึงดูเหมือนจะยังไม่ถึงจุดวิกฤตที่รัฐบาลกลางจะต้องเข้ามาดำเนินการแก้ไข หรือ ปรับนโยบายเกี่ยวกับภาษีบ้านเกิด นอกเหนือจากการให้เงินอุดหนุนท้องถิ่นไม่เกินร้อยละ 75 เพื่อชดเชยรายได้ที่สูญเสียไป

ผู้เขียนเชื่อว่า ภาษีบ้านเกิดเป็นกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จซึ่งจะยังมีการขยายตัวต่อไปและมีผู้บริจาคเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และคิดว่า ระบบของภาษีบ้านเกิดเป็นระบบที่ครอบคลุม รัดกุม และเอื้อผลประโยชน์ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดกลางและขนาดเล็ก รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลและยังเป็นการสร้างรายได้ให้แก่อุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็กในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ภาษีบ้านเกิด หรือ Furusatonozei จึงเป็นระบบของกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นที่น่าสนใจและน่าจะนำมาเป็นแบบของการพัฒนาการกระจายสินค้าท้องถิ่นในประเทศไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Ito,T. (2023). Is the Return Ratio of Furusato Nozei(Hometown Tax Donation) Appropriate? (2 June 2023) Retrieved from https://shudou.repo.nii.ac.jp/?action=repository_action_common_download&item_id=3119&item_no=1&attribute_id=21&file_no=1 (In Japanese)
- Kyouji, H., Suzuki,Y. (2018). A Study of the Regulation of Gifts in Return for the Hometown Tax System: With a Focus on Municipalities in Hokaido Prefecture.Journal of Economics(Kansai University) (2 June 2023) Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/228714673.pdf> (In Japanese)
- Musya, K. (2023). Hometown Tax Return Goods and Tourism Measures (2 June 2023) Retrieved Fromhttps://sapporou.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=8050&item_no=1&page_id=13&block_id=17 (In Japanese)
- Sakai, F. (2022). 『漫画と図解でよくわかる一つみたてNISA&iDeDo&ふるさと納税』(第5版)インプレス社 (In Japanese)
- Shimada, S. (Editor)(2022 a). 『ふるさと納税ニッポンー夏・秋号2022 – 2023 Vol.15』 i-hearts Publishing. (In Japanese)
- _____ (2022 b). 『ふるさと納税ニッポンー冬・春号2022 – 2023 Vol.16』 i-hearts Publishing. (In Japanese)

- Suzuki, Y. (2019). Influence of the Regulation for Gifts Return by the Hometown Tax System, *Ikoma Journal of Economics*, 7(17). Retrieved from https://kindai.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=20259&item_no=1&page_id=13&block_id=21 (In Japanese)
- Suematsu, T. (2020). Analysis on the Competition on Ratio of Gifts Return of Furusatonozei. PRI Discussion Paper Series (No.20A-04). (2June2023) Retrieved from https://www.mof.go.jp/pri/research/discussion_paper/ron323.pdf (In Japanese)
- Yohei, I. (2019). Motivation and Results of “Furusato Tax” Verification by Consciousness Survey, *Chiikikasseigakkai*, Vol.10, 1-10. (2 June 2023) Retrieved from <https://www.jcrd.jp/29a8c1b8798e1b6d276a3eda27fad3317c14ddcc.pdf> (In Japanese)
- Yuya, A., Susumu, K., Mitsuru, N. (2023). How to Establish a Lasting Relationship among Stakeholders of FURUSATO Donation of Green Tourism : Focus on Intention of Local Governments, Green Tourism Operators and Donators.(2June 2023) Retrieved from https://www.comp.tmu.ac.jp/ssm/_src/2778/観光科学研究%20芦澤論文.pdf (In Japanese)
- Yusuke,T., Masato, Y., Daizo,K. (2019). Attribution & Factor Analysis of Users of the Hometown Tax Donation System – Validation Through a Comparioson with Conventional Donations. *Journal of Economics Policy*, 16(1), 14-17. (14 June 2023) Retrieved from http://jepa.jpn.org/wp/wpcontent/uploads/2020/01/JEPS2019_1_TAKAHASHIetal.pdf (In Japanese)

税金には、こういった種類のものがありますか。(5 September 2023)

Retrieved from https://www.mof.go.jp/faq/tax_policy/02aa.htm
(In Japanese)

「何もない」から「しんじょう君の」まちへ。ご当地キャラが地域のファンを生む (2 June 2023) Retrieved from <https://yomu.furusato-tax.jp/articles/1096/>

ふるさと納税額を1000倍にしたゆるキャラ「しんじょう君」の驚異 (2 June 2023) Retrieved from <https://xtrend.nikkei.com/atcl/contents/watch/00013/01991/.jp/articles/1096/>

ふるさと納税が過去最高 税収減の自治体も (14 June 2023) Retrieved From <https://www.nhk.or.jp/politics/articles/lastweek/86955.html>(In Japanese)

ふるさと納税 激化する競争税の奪い合い? (14 June 2023) Retrieved from <https://www.nhk.or.jp/politics/articles/feature/96607.html>
(In Japanese)

よくわかるふるさと納税 (2 June 2023) Retrieved from https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/about/(In Japanese)

ふるさと納税とは。(2 June 2023) Retrieved from <https://www.furusato-tax.jp/about#section-01> (In Japanese)

ふるさと納税に関する現況調査結果 (2 June 2023) Retrieved from https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/jichi_zeisei/czaisei/czaisei_seido/furusato/file/report20220729.pdf (In Japanese)

ふるさと納税2022年内12日31日まで 上位ランキングは。(2 June 2023)

Retrieved from <https://www.nhk.or.jp/politics/articles/lastweek/93497.html> (In Japanese)

ふるさと納税で税収115億円失い、川崎市長「全国一の影響」と不満。

(3 September 2023) Retrived from <https://www.yomiuri.co.jp/economy/20230902-OYT1T50172/> (In Japanese)

ふるさと納税赤字自治体の25%1億円超の町も穴埋めは交付税。

(5 September 2023) Retrived from <https://www.asahi.com/articles/ASQDW5QJLQDFULEI005.html> (In Japanese)

ふるさと納税による市税の流出で税収が減っています。(19 September

2023) Retrived from <https://www.city.urayasu.lg.jp/todokede/zeikin/1034408/1037848.html>

บทที่ 6

‘มะจิซุกุริ’ ปรากฏการณ์การออกแบบเมืองจากกรณีฟื้นฟู ท้องถิ่นทางประวัติศาสตร์อย่างมีส่วนร่วม

อัมพิกา ชุมมัตถยา

บทคัดย่อ

มะจิซุกุริ (まちづくり) อาจกล่าวได้ว่า เป็นแนวนโยบายที่ถูกพัฒนาขึ้นในทศวรรษที่ 1960 เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นและความต้องการในการฟื้นฟูเมืองที่ทรุดโทรมหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยชุมชนมีส่วนร่วม โดยเฉพาะแนวคิดการฟื้นฟูท้องถิ่นหรือการสร้างภูมิภาค ที่ทำให้เกิดพระราชบัญญัติว่าด้วยการสร้างเมือง คน และอาชีพ เพื่อกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น และเพิ่มรายได้ของท้องถิ่นให้เท่าเทียมกัน บทความนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนปรากฏการณ์การประยุกต์ใช้แนวทางมะจิซุกุริในการออกแบบเมืองในหลากหลายรูปแบบอย่างสร้างสรรค์ ทำให้แนวคิดมะจิซุกุริในแต่ละพื้นที่ไม่ได้แข็งแกร่งจนเกินไป และไม่ได้ยึดหยุ่นจนขาดความน่าเชื่อถือของกลไกการปฏิบัติให้เกิดเป็นแนวทางการฟื้นฟูเศรษฐกิจภายใต้ฐานรากทุนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในลักษณะที่แตกต่างกันไปแต่ละยุคสมัย ที่จะปรากฏขึ้นตามมาในแต่ละถิ่นที่อย่างมีอัตลักษณ์เฉพาะจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองที่มีอย่างต่อเนื่อง สามารถนำมาปรับใช้กับบริบทของการฟื้นฟูท้องถิ่นในประเทศไทยได้ในหลากหลายบริบทภายใต้แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างมีนัยยะสำคัญ

คำสำคัญ: มะจิซุกุริ, การออกแบบเมือง, การมีส่วนร่วมของชุมชน, พลวัตทางสังคม, อัตลักษณ์เมือง

Abstract

Machizukuri could be said that it is a policy developed in the 1960s in response to the emerging social changes and the need of city revitalization after World War II with community participation. Especially in 2014, the local revitalization concept or regional creation led to the Cities, People, and Careers Act in order to spread prosperity to local areas and increase incomes equally. This article aimed to reflect the phenomenon of applying the Machizukuri method to creatively urban design in various forms. This situation made Machizukuri which is not too rigid and not too flexible for lacking reliability implementation. As result, it was a guideline for revitalizing the economy under the cultural capital foundation and people's way of life in differed eras that would appear in each place with a unique identity until nowadays, amidst the constant changes in the social and cultural dynamics of the city. In sum, it could be applied to Thailand's local revitalization context giving attention to community participation.

Keywords: Machizukuri, urban design, community participation, social dynamics, urban identity

บทนำ

“มะจิซุกูริ” (Machizukuri まちづくり) ตามความหมายในภาษาญี่ปุ่นนั้น แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ “Machi” (まち) ที่แปลว่า เมือง และ “Zukuri” (づくり) ที่แปลว่า การลงมือทำ แปลตรงตัวจะหมายถึงการสร้างเมือง แต่มะจิซุกูรินั้นหมายรวมไปถึงวัฒนธรรม ชุดความเชื่อในสังคมที่ประยุกต์ให้เข้ากับสถานที่นั้น ๆ แต่ยังคงลักษณะเดิมไว้ และการใช้มรดกทางวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่สร้างสรรค์และต่อยอดเป็นสิ่งใหม่ (พิธากร ศรีบุตรวงษ์, 2556) คาดการณ์ว่ามีจุดเริ่มต้น ในทศวรรษที่ 1960 ที่ถูกนำมาออกแบบแนวทางการขับเคลื่อนรูปแบบการบริหารจัดการชุมชนอย่างหลากหลาย ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ต้องการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงของการพัฒนาเมืองอย่างเป็นระบบ (Sato, 2020) อันเป็นแรงดึงดูดให้นักวิจัยและนักวิชาการด้านการวางแผนการมีส่วนร่วมของชุมชน สถาปัตยกรรม การออกแบบชุมชนเมือง และการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกลไกการทำงานเชิงพื้นที่ร่วมกับชุมชนต่าง ๆ ทั่วทั้งประเทศ จนกระทั่ง มีการจัดตั้งศูนย์มะจิซุกูริ (まちづくりセンター) ขึ้นในปี ค.ศ. 1984 ครั้งแรกที่จังหวัดนารา และกระจายออกไปในอีกหลายพื้นที่ทั่วประเทศญี่ปุ่น ตลอดจนเกิดการสร้างภาคประชาสังคมญี่ปุ่นให้มีความเข้มแข็งและเติบโต กลายเป็นสมาคมหรือองค์กรละแวกบ้าน (Machizukuri-Kyugikai) และองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (Non-profit Organizations: NPOs) ในเวลาต่อมา

หากย้อนกลับไปเรื่องพัฒนาการวางผังเมืองของประเทศญี่ปุ่น ที่เรียกว่า “Toshi-Keikaku” (都市計画) ในรูปแบบรวมศูนย์แบบบนลงล่าง (Top-down) มีจุดกำเนิดมาจากเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ใจกลางเมืองโตเกียวในปี ค.ศ. 1872 ทำให้เกิดการวางกฎหมายผังเมืองของประเทศญี่ปุ่นเป็นครั้งแรก และพัฒนาเป็นพระราชบัญญัติการผังเมือง (National City Planning Act 1919) ที่กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ที่ดิน การจัดรูปที่ดิน การก่อสร้างอาคาร การวางแผนเขตอาคาร

และการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวก (Sorensen & Funck, 2007 อ้างใน อัมพิกา ชุมมัตถยา 2564) และถูกพัฒนาต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างปี ค.ศ. 1950-1960 เมื่อประเทศญี่ปุ่นเริ่มประสบปัญหาการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ทำให้กฎหมายผังเมืองเดิมมีความล้าสมัย และเมืองต้องการการฟื้นฟู จำเป็นต้องมีการจัดรูปที่ดินและกำหนดการใช้ที่ดินใหม่ ประกอบกับเกิดความขัดแย้งด้านปัญหาสิ่งแวดล้อมและภัยพิบัติ ทำให้มีการออกพระราชบัญญัติการผังเมืองฉบับใหม่ในปี ค.ศ. 1968 (New City Planning Act 1968) เพื่อกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น รวมถึงการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนมาใช้เป็นครั้งแรก เช่น การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และการตรวจสอบแผนงาน แต่ยังไม่ได้อำนาจในการตัดสินใจ จนกระทั่ง พระราชบัญญัติการผังเมืองปี ค.ศ. 1992 (the City Planning Act 1992) ซึ่งได้ปรับให้การทำแผนของส่วนท้องถิ่นต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วม ส่งผลให้การผังเมืองไม่ถูกมองว่าเป็นเพียงการบริหารจัดการของส่วนกลางอีกต่อไป และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นมีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น (Rotolo, 2019) สถานการณ์นี้ทำให้แนวคิดแบบ "มะจิซุกุริ" เริ่มต้นขึ้นและถูกนำมาใช้ในด้านกรวางผังเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ สอดคล้องกับพระราชบัญญัติว่าด้วยการสร้างเมือง คน และอาชีพ (まち・ひと・しごと創生) และนโยบายเกี่ยวกับการฟื้นฟูท้องถิ่น (地域活性化)

ลักษณะเฉพาะของเมืองในญี่ปุ่น สะท้อนให้เห็นในแนวทางการวางแผนที่แตกต่างกันสองแนวทาง คือ การวางผังเมือง (Toshi-Keikaku) ซึ่งเป็นโครงการริเริ่มด้านการบริหารจัดการเมือง ที่มุ่งเน้นไปที่โครงสร้างทางกายภาพและยุทธศาสตร์ผังเมืองโดยรวม และ การสร้างชุมชน (Machizukuri) ซึ่งเป็นการออกแบบเมืองขนาดเล็กที่เกิดขึ้นจากพลเมือง การมีส่วนร่วม และการจัดระเบียบชุมชน ที่ยึดโยงโดยเครือข่ายทางสังคม อันเป็นสิ่งที่แตกต่างจากแนวคิดการวางผังเมืองของฝั่งยุโรปและอเมริกา (Hein, 2017) ทำให้การพัฒนาเมืองของญี่ปุ่นนั้น สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างสองแนวทางอย่างสร้างสรรค์ เพื่อส่งต่อกระบวนการ

ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงในการสร้างความเป็นไปได้ในการพัฒนาเชิงพื้นที่และ
เครือข่ายทางสังคม เกิดการฟื้นฟูและสร้างชุมชนขึ้นมาใหม่โดยเฉพาะ

บทความนี้ มุ่งเน้นการศึกษาปรากฏการณ์มะจิซุกุริที่สะท้อนการวางแผน
ฟื้นฟูท้องถิ่น อันเป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบสภาพแวดล้อมทาง
กายภาพ และที่ว่างของเมืองในประเทศอย่างสร้างสรรค์โดยชุมชนมีส่วนร่วม
ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม ด้วยการ
รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องและสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อการบรรยายปรากฏการณ์
ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนเปรียบเทียบวาทกรรมที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอกรณี
ศึกษาของงานวิจัยอันเกิดการตีความกระบวนการมะจิซุกุริในการพัฒนาเชิงพื้นที่
เพื่อสะท้อนบทบาทและมุมมองการปฏิบัติใช้ที่แตกต่างกัน นำไปสู่แนวทางการ
กลายเป็นเมืองปรับตัวได้ที่ยังคงรักษาคุณค่าของทุนทางวัฒนธรรม ประเภท
สถาปัตยกรรมและอนุรักษ์สิ่งปลูกสร้างในประเทศญี่ปุ่นปัจจุบัน

หลักการ แนวคิด และกลไกการทำงานของมะจิซุกุริ

ประเทศญี่ปุ่นถือได้ว่าเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่ประสบกับปัญหาการ
กลายเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว (Urbanization) นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ที่เมือง
โตเกียวกลายเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก ด้วยประชากร 1 ล้านคน รอง
ลงมา คือ เมืองลอนดอน และเมืองโอซาก้าตามมาเป็นอันดับ 3 (Masai, 1990)
ส่งผลให้ญี่ปุ่นประสบปัญหาหลากหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็น ความหนาแน่นของ
ประชากรในเมือง ประชากรในท้องถิ่นลดลง มลภาวะเป็นพิษ และการใช้ที่ดิน
ประกอบกับสถานการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ทำให้สภาพแวดล้อม
ทรุดโทรม และปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ซบเซา รัฐบาลจึงต้องหันกลับมาให้ความสำคัญ
กับการวางผังเมืองและการฟื้นฟูท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ภายใต้การเผชิญ
ปัญหาการจัดการสภาพแวดล้อม ที่อยู่อาศัย และภัยพิบัติ จนเกิดเป็นกระบวนการ
ใหม่ของประชาสังคมในญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษที่ 1950-1980 (ดังภาพที่ 1)
โดย Watanabe (1993) นักวิชาการด้านการวางผังของญี่ปุ่น กล่าวว่า เป็นช่วงเวลา

ที่ระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมหรือการวางผังเมืองแบบเก่า (Toshi-Keikaku) กับ กลไกแบบใหม่ที่เรียกว่า มะจิซุกุริ (Machizukuri) กำลังเกิดการต่อรองและ ประทะสังสรรค์กันในลักษณะการให้ความสำคัญกับ (1) พื้นที่ขนาดเล็ก (Small Area) (2) กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) และ (3) ระบบใหม่ ๆ (New System) ในหนังสือของ Sorensen & Funck (2007) ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า โดยเฉพาะในช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 ที่เกิดการระดมมวลชน และการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของพลเมือง ทำให้เกิดปรากฏการณ์การแพร่ กระจายของแนวคิดแบบมะจิซุกุริร่วมสมัยไปทั่วประเทศ ซึ่งสร้างผลกระทบต่อ เสถียรภาพและการบริหารจัดการแบบรวมศูนย์ของญี่ปุ่น และกลายเป็นภาพ ความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดในการจัดการด้านการใช้พื้นที่ร่วมกันในญี่ปุ่นในเวลาต่อมา

หลังจากการปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการเมือง หลักการ และแนวคิด ของมะจิซุกุริ ได้ถูกนำมาใช้มากขึ้นร่วมกับการส่งเสริมพัฒนาท้องถิ่น หรือ “ยุคท้องถิ่นนิยม” ในช่วงทศวรรษที่ 1980 เกิดการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น อันเป็นผลให้ท้องถิ่นบางแห่งเสี่ยงต่อการยุบรวมเนื่องจากจำนวนประชากรลดลง และส่งผลต่อการวางนโยบายของนายชินโซ อาเบะ เรื่อง “การสร้างท้องถิ่น” ขึ้นในปี ค.ศ. 2010 และทำให้เศรษฐกิจของท้องถิ่นเติบโตและขยายตัวมากขึ้น จนกระทั่งเกิดการตั้งสำนักงาน “เพื่อการสร้างคน เมือง และอาชีพ” รวมถึง พระราชบัญญัติว่าด้วยการสร้างเมือง คน และอาชีพ (まち・ひと・しごと創生) ในปี ค.ศ. 2014 (เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิอง, 2564) และทำให้ กระบวนการและกลไกการทำงานของมะจิซุกุริมีการปรับเปลี่ยนบทบาทสู่การฟื้นฟู ท้องถิ่น และมีการนำเสนอใน รูปแบบที่หลากหลายไปตามแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ

ในงานของ นิรมล กุลศรีสมบัติ และพรสวรรค์ วิเชียรประดิษฐ์ (n.d.) กล่าวถึง กลไกการวางแผนและจัดการชุมชนโดยชุมชนแบบมะจิซุกุริ กับกระแส การเคลื่อนไหวในทศวรรษที่ 1980 ว่า สามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบกลไกตาม ช่วงเวลาต่าง ๆ ได้แก่ (1) โชไนไค (Cho-naikai町内会) หรือ สมาคมละแวกบ้าน (Neighborhood Association: NA) ซึ่งเป็นระบบเก่าแก่สมัยเอโดะ (ค.ศ. 1603-

1869) เน้นการรวมกลุ่มของสมาชิกในระดับละแวกบ้าน มีหัวหน้า หรือ ประธาน และกรรมการสมาคม บนหลักการฉันทามติจากสมาชิก และการทำงานในลักษณะอาสาสมัคร กลไกนี้ทำหน้าที่ดูแลจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนเป็นหลัก (2) มะจิซุกุริเคียวหวังโค (まちづくり協議会) หรือคณะกรรมการพัฒนาชุมชน นอกจากหน้าที่หลักตามกลไกของโซโนโคแล้ว ยังทำหน้าที่ในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในขั้นตอนการวางแผนอย่างเป็นระบบมากขึ้น เชื่อมโยงกับกฎหมายผังเมืองปี ค.ศ. 1980 (the City Planning Law 1980) ที่เริ่มถ่ายโอนอำนาจสู่ท้องถิ่นและให้มีการบังคับใช้แผนผังเฉพาะพื้นที่ เกิดข้อบัญญัติว่าด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน (Machizukuri Ordinance) และแผนผังเฉพาะพื้นที่ฉบับชุมชน (District Machizukuri Plan) และ (3) องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (Non-profit Organization: NPO) หรือ กลไกการสร้างเสริมพลังภาคประชาชน โดยการสร้างกรอบทางกฎหมายมารองรับสถานภาพของชุมชนและกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการวางแผนให้สามารถทำนิติกรรมต่าง ๆ ตามกฎหมายได้ เช่น การเปิดบัญชีธนาคาร ทำสัญญาเช่าสำนักงาน และการระดมทุน เป็นต้น

ลักษณะกลไกแบบสมาคมละแวกบ้าน (NA) นั้น มีการกระจายตัวอย่างกว้างขวางและมีอัตราการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยสูง เนื่องจากเป็นที่รู้จักกันดีมาอย่างยาวนาน สามารถถ่ายทอดความต้องการและข้อกังวลของสมาชิกได้อย่างใกล้ชิด ส่วนกลไกแบบมะจิซุกุรินั้น จะเน้นการจัดลำดับความสำคัญของชุดความคิดและค่านิยมใหม่สำหรับการพัฒนาสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้เกิดการพัฒนา ทำให้เกิดการบูรณาการเชื่อมโยงบทบาททั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน โดยลดบทบาทของ NA ให้เป็นเพียงตัวแทนผลประโยชน์ของชุมชนเท่านั้น ทำให้ NA กลายเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการมะจิซุกุริในลักษณะองค์กรของสมาคมละแวกบ้าน เป็นตัวแทน สื่อสาร และระดมการมีส่วนร่วมจากผู้อยู่อาศัย ส่วนมะจิซุกุริเป็นกลุ่มทำงานหลัก ทำให้สร้างโอกาสในการบริหารจัดการชุมชนร่วมกันที่หลากหลายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม จากสถานการณ์การขยายตัวของเมืองเพิ่มขึ้น

เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างงาน และการก่อสร้างอาคารที่อยู่อาศัย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง NA และผู้อยู่อาศัยลดลงเช่นกัน ส่งผลต่อความยุ่งยากในเชิงเทคนิคการวางแผนและโครงสร้างขององค์กร เช่น การวางแผนไม่ได้รับความยินยอมจากผู้อยู่อาศัย ขาดการสื่อสารกัน และอาจก่อให้เกิดการโต้แย้งได้ (Hashimoto, 2007)

ช่วงกลางทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา จึงเกิดการส่งต่อกลไกการพัฒนาแบบแผนของมะจิซุกุริเรื่อยมา โดยมะจิซุกุริรุ่นที่สอง จะมีการทำงานเพื่อสนับสนุนโครงการที่ริเริ่มโดยชุมชนอย่างอิสระ จากความร่วมมือและการสร้างสรรค์ร่วมกันในการออกแบบพื้นที่ในท้องถิ่น ทำให้เกิดเป็นกรณีทดลองต่าง ๆ ขึ้นมากมาย สร้างกรอบอ้างอิงกว้าง ๆ สำหรับกระบวนการมะจิซุกุริ โดยมุ่งเป้าไปที่การทำงานบนพื้นที่ชุมชนโดยตรง แต่จำกัดหัวข้องานให้แคบลง และกำหนดเป้าหมายไปยังสถานที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ทำให้ชุมชนเกิดความคุ้นเคยมากกว่าและรู้สึกเชื่อมโยงกันมากขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลไกนี้จะทำให้มีความเกี่ยวข้องกันของชุมชนมากขึ้น แต่ประสบการณ์เชิงพื้นที่บางครั้งก็ไม่บรรลุจุดมุ่งหมายแบบเบ็ดเสร็จทั่ว ๆ ไปบนพื้นฐานวิถีชีวิตท้องถิ่น จึงมีการสร้างความตระหนักในการจัดการพื้นที่อย่างครอบคลุม โดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในท้องถิ่น และชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น (Sato, 2020) สอดคล้องกับการศึกษาของ Watanabe (2007) ที่กล่าวถึง การวางผังเมืองในช่วงหลังปี ค.ศ. 1980 ที่เริ่มมีความเชื่อมต่อกันระหว่าง การวางผังเมืองแบบเก่า (Toshi-Keikaku) กับกลไกแบบมะจิซุกุริอย่างแนบชิดขึ้น และทำให้เกิดการวางผังพื้นที่ขนาดเล็ก หรือการวางแผนเฉพาะพื้นที่ที่เรียกว่า “District Planning” สำหรับการวางแผนรายละเอียดและการควบคุมการใช้ที่ดิน โดยมุ่งเป้าไปที่การอนุรักษ์ปกป้องสภาพแวดล้อมและการอยู่อาศัยที่ดีในลักษณะของแนวทางและกฎหมายเป็นเครื่องมือในการวางผังพื้นที่เมืองขนาดเล็ก หรือ “Machi” และเชื่อมโยงกับการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัย หรือ “Zukuri” ที่ชัดเจน ก่อให้เกิดการจัดระเบียบและการบัญญัติแนวทางมะจิซุกุริ เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลักดันกิจกรรมของแต่ละย่านด้วย ซึ่งนำไปสู่รุ่นที่สามของ

มะจิซุกุริ ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 โดยเน้นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ ร่วมมือกันจัดการ และควบคุมพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการบูรณาการกิจกรรมของชุมชน ภายใต้กลยุทธ์การจัดการพื้นที่ที่ครอบคลุมในระดับต่าง ๆ (Satoh, 2020) เช่น สิ่งแวดล้อมทางนิเวศวิทยา และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ส่งผลให้มีการสร้างความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยท้องถิ่น และนักวิชาการ เป็นต้น

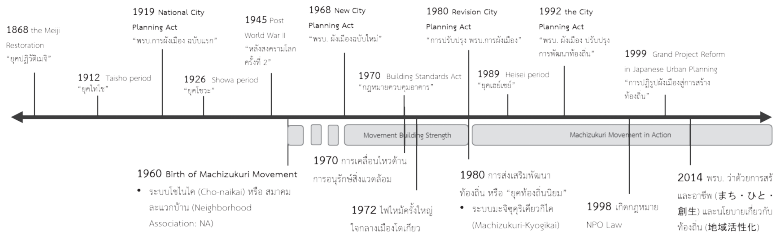
นอกจากนี้ ในงานเขียนเรื่อง Japanese Machizukuri and Community Engagement ของ Satoh (2020) ได้สรุปกระบวนการของมะจิซุกุริไว้ 6 วิธีการหลัก ๆ คือ (1) วิธีการค้นพบสถานที่และชุมชนที่สามารถใช้ร่วมกัน เรียกว่า “Machi” ซึ่งหมายถึง การสืบค้นข้อมูล แบ่งปันเงื่อนไข และระบุศักยภาพเฉพาะของสถานที่หนึ่ง ๆ (2) การพัฒนาแนวทางแบบมะจิซุกุริ ผ่านกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมกัน โดยใช้เครื่องมือแบบจำลองและสถานการณ์จำลอง เพื่อรับข้อเสนอแนะก่อนเผชิญสถานการณ์ในอนาคต (3) การดำเนินการของพลเมืองมะจิซุกุริ กล่าวคือ การส่งเสริมการทำงานแบบมะจิซุกุริตามความคิดริเริ่มของชุมชนท้องถิ่น (4) การบูรณาการความร่วมมือหลายฝ่าย ทั้งองค์กรประชาสังคม พลเมือง และชุมชนต่าง ๆ รวมตัวกันในระบบที่วางแผนไว้ ซึ่งช่วยให้บรรลุผลลัพธ์ที่ดีขึ้นจากการทำงานร่วมกัน (5) วิธีการ “แก้ไขแบบโต้ตอบ” ช่วยให้สมาชิกต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน เพื่อกำหนดวิธีการและปรับตัวอุปสงค์และโปรแกรมการทำงานใหม่ ๆ (6) การพัฒนาชุดความคิดริเริ่มของมะจิซุกุริให้เกิดความต่อเนื่องกัน ภายใต้วิสัยทัศน์ที่รวมเป็นหนึ่งเดียว ในกรณีนี้จะเกิดการพัฒนาผ่านการส่งเสริมแนวทางและกลไกที่หลากหลาย เพื่อสร้าง แบ่งปัน และเพิ่มคุณค่าให้กับเรื่องราวที่ครอบคลุมแบบองค์รวมมากขึ้น

กระบวนการวิวัฒนาการของมะจิซุกุริที่ผ่านมา ทำให้ได้ผลผลิตของวิธีการระบบ และเครื่องมือหลากหลาย เพื่อพัฒนาการปฏิบัติที่เป็นอัตลักษณ์อย่างยืดหยุ่น โดยเฉพาะการพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน จนเกิดคนรุ่นต่อรุ่น

เหล่านี้เชื่อมต่อกันและกันเมื่อเวลาผ่านไป รวมถึงได้สะสมและสร้างความเป็นไปได้มากมายสำหรับการดำเนินการในอนาคต โดยเฉพาะการขับเคลื่อนการวางผังเมืองประเภทการอนุรักษ์ภูมิทัศน์และพัฒนาเมืองโดยชุมชนมีส่วนร่วมซึ่งทำให้เกิดเป็นพื้นที่ “เขตอนุรักษ์กลุ่มสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่า” (伝統的建造物群保存地区) หรือเรียกย่อ ๆ ว่า “Denken-Chiku” (伝建地区) ที่มีจำนวนมากถึง 126 แห่ง ในปี ค.ศ. 2022 จาก 62 แห่ง ในปี ค.ศ. 2004 (日本建築学会, 2014)

แนวทางและกลไกแบบมะจิซุกุริ จึงมีความเกี่ยวข้องกับการออกแบบและการกำหนดผังเมือง อันนำมาซึ่งการดำเนินการจริงของโครงการ นอกจากนี้ยังเป็นลักษณะพิเศษของกระบวนการมะจิซุกุริที่ทั้งสองขั้นตอนสามารถย้อนกลับหรือทำซ้ำได้หรือสามารถเกิดขึ้นพร้อมกันได้ เรียกว่า “การวางผังเมืองแบบมะจิซุกุริ” (Machizukuri Planning) อย่างไรก็ตาม กระบวนการวางแผนจะต้องมีองค์ประกอบของ “ระบบการวางแผน” และ “ผังเมืองหลัก” ร่วมด้วย แบ่งเป็น 4 ประเด็น (Aiba, 2020) ได้แก่ (1) การไม่เอนเอียงมากเกินไปต่อผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนที่จะทำให้เกิดการเสียเปรียบอย่างเห็นได้ชัด (2) ไม่เกี่ยวข้องกับการรวมตัวเป็นชุมชนท้องถิ่น (3) การนำความแตกต่างเล็กน้อยมาสู่ทางออก โดยไม่พยายามใช้โครงสร้างเดียวเพื่อระบุความแตกต่าง และ (4) การไม่ยอมให้มีการตัดสินใจกับระบบที่สูงกว่า ส่งผลให้เกิดเป็นเทคนิคเฉพาะของการวางแผนแบบมะจิซุกุริ และวิธีการสร้างระบบการวางแผนและวางผังแม่บทเมืองหรือย่านชุมชนขนาดเล็กในที่สุด

ภาพที่ 1 พัฒนาการแนวคิดมาจิซุกุริ (Machizukuri Timeline) ที่มา ปรับปรุงจาก Sorensen (2002) และ Watanabe (2007)

นอกจากนั้น ยังมีการเกิดพลวัตการทำงานเมืองใหม่ ๆ ระหว่างรัฐและภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นร่วมสมัย เรียกว่า องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (Non-profit Organization: NPO) ในงานวิจัยของ Ogawa (2020) พบว่า NPO เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสร้างปรากฏการณ์ของภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 และก่อตั้งขึ้นภายใต้กฎหมายเพื่อส่งเสริมกิจกรรมที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่ระบุ หรือที่เรียกขานกันว่า NPO Law ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวทางสังคมของญี่ปุ่นภายหลังแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ฮันชินเมื่อปี ค.ศ. 1995 โดยมีอาสาสมัครมากกว่าหนึ่งล้านคนลงมือช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ ภายใต้ความพยายามที่ไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการในการจัดการกับโศกนาฏกรรมครั้งนี้ ที่เกิดขึ้นน้อยกว่าผลงานของอาสาสมัคร จึงส่งผลให้เกิดการผลักดันให้เกิดการจัดตั้ง NPO ที่เป็นอาสาสมัครขึ้นเป็นสถาบันในปี ค.ศ. 1998 และกลายเป็นโครงการภาคประชาสังคมที่สำคัญของญี่ปุ่น ซึ่งก่อให้เกิด NPO เกือบ 70,000 แห่ง (2018) และในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา NPO ภายใต้การเชื่อมโยงกลไกการทำงานเมืองร่วมกับแนวคิดมาจิซุกุริ ทำให้กลุ่มต่าง ๆ มีความรับผิดชอบต่อสวัสดิการสังคมของชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น โดยมีความสำคัญกับการฟื้นฟูท้องถิ่นของตนเองมากขึ้นเรื่อย ๆ ในการให้บริการและสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อตอบสนองต่อความต้องการใช้บริการที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้การจัดบริการสวัสดิการที่ไม่ใช่ของรัฐในประเทศเปลี่ยนไปอย่างมาก โดยเฉพาะหลังจาก

มีการปรับใช้นโยบายการแปรรูปและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทำให้รูปแบบที่ตามมายังคงดำเนินต่อไป และขยายองค์กรและกิจกรรมที่มีอยู่และนอกระบบเป็นส่วนใหญ่ ส่งเสริมการพัฒนาอย่างรวดเร็วของภาคส่วนที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NPO) ที่มีการแปรรูปและกระจายอำนาจมากขึ้น ซึ่งอุทิศให้กับการให้บริการสวัสดิการสังคมของท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างเป็นอิสระ

“มะจิซุกุริ” กระบวนการปรับใช้กับการออกแบบชุมชนในต่างกรณี

จากการถอดบทเรียนกระบวนการปรับใช้มะจิซุกุริกับการออกแบบชุมชนในต่างกรณี พบว่า สามารถจำแนกปรากฏการณ์ของการเกิดการพัฒนาดังกล่าวจากแนวคิด “มะจิซุกุริ” ได้เป็น 4 ประเด็นหลัก (ดังตารางที่ 1) ดังนี้

1. การปรับปรุงฟื้นฟูภูมิทัศน์/สภาพแวดล้อมท้องถิ่นจากความเสียหายที่เกิดขึ้น ทั้งจากสงครามโลกครั้งที่สอง มลภาวะเป็นพิษ และภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น กรณีแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในจังหวัดโกเบ ปี ค.ศ. 1995 ที่จำเป็นต้องมีการวางผังเมืองขนาดใหญ่ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนเท่าที่ควร จึงเริ่มมีการนำการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางมะจิซุกุริมาใช้ เกิดเป็นกิจกรรมอาสาสมัคร และประกาศกฎหมายมะจิซุกุริฉบับแรกในปี ค.ศ. 1981 และตั้งกลุ่ม NPO ของเมืองโกเบ ในปี ค.ศ. 1998 อันนำไปสู่ข้อตกลงระหว่างเมืองและชุมชนที่ทำให้ย่านเกิดความน่าอยู่และยั่งยืนมากขึ้น เช่น Mano-Machizukuri และสภามะจิซุกุริเคียวทงโค (まちづくり協議会) เกิดการปรับปรุงที่อยู่อาศัย การรักษาภูมิทัศน์เมือง การพัฒนาขึ้นมาใหม่ และการจัดรูปที่ดิน ก่อให้เกิดกลุ่มมะจิซุกุริเพิ่มขึ้นจาก 12 กลุ่ม ในช่วงหลังจากแผ่นดินไหว เป็น 105 กลุ่ม ในปี ค.ศ. 2003 รวมถึงกลุ่ม NPO ซึ่งบางกลุ่มพัฒนาเป็นองค์กรกลางประสานงาน เช่น Hanshin Green Net เครือข่ายส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่สาธารณะและพื้นที่สีเขียว และ CS Kobe (Evans, 2002; Sorensen & Funck, 2007)

จากกรณีการปรับปรุงความปลอดภัยของย่านใกล้เคียง และเพื่อขยายถนนในพื้นที่ชุมชนเดิม ย่าน Noda-Hokubu ที่ไม่ได้รับความเสียหายจากสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ไม่ได้รับการพัฒนา/วางแผนใหม่ ห้องแถวหลายหลังถูกขายแบ่งแปลงเล็ก ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พื้นที่เสื่อมโทรมลง และเกิดการย้ายออก เหลือเพียงประชากรผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากถึงร้อยละ 14.5 สถานการณ์ดังกล่าวนี้มีความท้าทายต่อสถาปนิก ประชาชน และรัฐบาลท้องถิ่นให้คิดใหม่เกี่ยวกับบทบาทของตนเองมากขึ้น เพื่อกำหนดจุดมุ่งหมายของ “มะจิซุกุริใหม่” ในแง่ของการออกแบบเมืองและสถาปัตยกรรม ตลอดจนชุมชนทางสังคมได้ (Morisaki, 1998) ภายใต้ความยินยอมร่วมกันผ่านการวางแผน ถึงแม้ว่าภายหลังจากแผ่นดินไหว จะได้มีการรวมพื้นที่ดังกล่าวเข้ากับพื้นที่พื้นที่พื้นที่ 24 แห่ง แต่ประเด็นการขยายถนนนั้น จำเป็นต้องดำเนินการผ่านมาตรการอื่น ๆ ทำให้เกิดการผลักดัน “แผนเขตรูปแบบใหม่” สำหรับแนวทางการพัฒนาพื้นที่พื้นที่ Machinami Yudogata Chiku Keikaku 街並み誘導型地区計画) ที่สร้างขึ้น ในปี ค.ศ. 1995 และมีการประกาศสำหรับ Noda-Hokubu ในปี ค.ศ. 1996 เป็นครั้งแรกในประเทศญี่ปุ่น แผนนี้ผสมผสานการขยายถนนเข้ากับการบูรณะใหม่ และการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในพื้นที่ใกล้เคียง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขคุณลักษณะของกฎหมายเมืองและกฎหมายอาคารในปัจจุบัน เช่น กฎระเบียบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความกว้างของถนน และอัตราส่วนพื้นที่ของอาคาร ตลอดจนข้อจำกัดของระนาบแนวเฉียง เพื่อที่จะเชื่อมโยงภูมิทัศน์เมืองให้เป็นหนึ่งเดียว รักษาธรรมชาติของพื้นที่ราบ และให้สามารถใช้ที่ดินได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เชื่อมโยงกับการทดสอบขยายถนนโดยชุมชนมีส่วนร่วมในระยะ 50 เซนติเมตร ของกลุ่มมะจิซุกุริแห่ง Noda-Hokubu ที่ทำกันมาก่อนหน้านั้น ทำให้การขยายถนนสามารถทำได้โดยการรักษาพื้นที่ใกล้เคียงที่เป็นแนวราบ ไปพร้อมกับการปรับปรุงภูมิทัศน์ของพื้นที่ใกล้เคียง และสร้างความบอบช้ำทางจิตใจให้กับผู้อยู่อาศัยน้อยกว่าการจัดรูปที่ดิน (Hein, 2017)

นอกจากนี้ ในงานของ เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลาเนียน, (2563) ยังได้กล่าวถึงกิจกรรมมะจิซุกุริ อันทำให้เกิดปรากฏการณ์การฟื้นฟูพื้นที่ที่ได้รับความเสียหายและเกิดความเสื่อมโทรมจากสถานการณ์ต่าง ๆ ไว้อย่างน่าสนใจ โดยขึ้นอยู่กับทุนทางสังคมเดิมที่ชุมชนและท้องถิ่นนั้นมี รูปแบบปัญหาที่เกิดขึ้น และมุมมองของผู้นำในการทำกิจกรรมจะนำไป เช่น กิจกรรม “National Trust ของกลุ่มอนุรักษ์ความงามของเมืองคามาคุระ” จากเหตุการณ์การพัฒนาโครงการที่อยู่อาศัยบริเวณหลังศาลเจ้าซุรุงะโอะกะฮะชิมัง เมืองคามาคุระ จังหวัดคานะงะวะ ซึ่งเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ กิจกรรมคูคลองสะอาด ของกลุ่มอนุรักษ์คลองจากเหตุการณ์ปัญหามลภาวะที่ส่งผลให้น้ำเน่าเสีย และอาจมีการถมคลองในอนาคต ในคลองชลประทานจากแม่น้ำชิคุโกะ เมืองยานะงะวะ จังหวัดฟูกูโอะกะ และคลองโอะตะรุ เมืองโอะตะรุ จังหวัดฮอกไกโด หรือจากปัญหามลพิษทางน้ำจากสถานการณ์ที่พบบลาตายในอ่าวมิเนะมะตะ จังหวัดคุเมะโมะโตะ จำนวนมากเกิดโรคมินะมะตะ โรครีไต้ไต้ และโรคทางเดินหายใจยกะอิชิ จนเกิดเป็นคดีฟ้องร้องขนาดใหญ่เรียกว่า “ยงไตโกโงไซะไซ” (四大公害訴訟) (ปี ค.ศ. 1971-1973) ซึ่งทำให้หลายบริษัทมีความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมมากขึ้น และรัฐบาลมีการเพิ่มบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมและตระหนักถึงปัญหาเรื่องมลพิษมากขึ้น เกิดการตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการรีไซเคิลของชุมชนภายใต้แนวคิดมะจิซุกุริ และกลุ่มอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ขึ้น รวมถึงการตั้งกรมสิ่งแวดล้อมของรัฐขึ้นในปี ค.ศ. 1971 และศูนย์วิจัยนานาชาติเกี่ยวกับเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมร่วมกับจังหวัดมิเอะในปี ค.ศ. 1990 อีกด้วย

2. การอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ (Denken-Chiku 伝建地区) จากการตื่นตัวในการรักษาอาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิมที่กำลังถูกทำลายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยการอนุรักษ์ในช่วงแรกจะมีลักษณะเป็นการบูรณะและเน้นรักษาเฉพาะอาคารแบบหลังเดียว และทำเป็นหลัง ๆ ไป หรือสถานที่สำคัญเพียงที่เดียว กระทั่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนเป็นรูปธรรมในช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 ด้วยการผลักดันให้ท้องถิ่น

ออกกระเบื้องเฉพาะควบคุมไปกับการพัฒนากฎหมายด้านการอนุรักษ์ที่กว้างออกไป
ครอบคลุมบริเวณและสภาพแวดล้อม จนประกาศเป็น “เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์
กลุ่มอาคารสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิม” หรือ Dentou-Teki-Ken-
zoubutsugun-Hozon-Chiku (伝統的建造物群保存地区) เรียกย่อ ๆ ได้ว่า
“Denken-Chiku” (伝建地区) มี 2 ชั้นตอนใหญ่ ๆ คือ ชั้นตอนที่นักวิจัยกับ
คนในชุมชนจะร่วมกันสำรวจพื้นที่ เพื่อตรวจเช็คศักยภาพความเหมาะสมที่จะขึ้น
ในระดับได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลกลางหรือไม่ แต่งบประมาณที่รัฐสนับสนุน
นี้ไม่ได้เพียงพอ ในการซ่อมแซมบ้านหรือปรับปรุงทัศนียภาพโดยชุมชนได้ ซึ่งหากผ่าน
แล้วจะมีการลงทะเบียนว่าเป็น “เดนเคน” แล้วจึงเริ่มมีเงินสนับสนุนมาจากส่วน
กลาง โดยมีคำว่า “ทรงคุณค่า” ติดมาด้วย (เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร และคณะ,
2546; เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร, 2561)

จากการศึกษาของ ตรีชาติ เล่าแก้วหนู (2556) และอัมพิกา ชุมมัตธา (2564)
พบว่า ระบบเดนเคนนั้น นับเป็นเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพในการปกป้อง
สถาปัตยกรรมทรงคุณค่าให้คงอยู่ท่ามกลางยุคโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลง
บริบททางสังคมนี้ โดยหลักการสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การสนับสนุน
ให้ภาคประชาชนร่วมกันเสนอพื้นที่ที่ประกอบด้วยอาคารที่ทรงคุณค่าตั้งอยู่
ให้เป็นย่านอนุรักษ์ได้ โดยได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการจากสถาบันการศึกษา
ของแต่ละท้องถิ่น เกิดการบูรณาการการฟื้นฟูท้องถิ่นกับการเรียนรู้ในสถาบัน
การศึกษาในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี และยังคงตอบโจทย์กับนโยบายการปลูกชุมชน
หรือมะจิซุกุริ ได้เป็นอย่างดี

ในญี่ปุ่นมีความเชื่อว่าหากชุมชนใดขาดความเข้มแข็งและมีส่วนร่วมแล้ว
ย่อมไม่สามารถรักษาคุณค่าและมรดกของตนเองได้ จึงเกิดกระบวนการสร้าง
แนวคิดมะจิซุกุริ ที่ปลูกฝังในการปลูกชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วม และการ
ปกป้องสภาพแวดล้อมชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่บทบาทของระบบโซโนโคมา
จนถึงมะจิซุกุริในการฟื้นฟูชุมชน สำหรับระบบเดนเคน นอกจากจะสร้างความ
ภาคภูมิใจในรากฐานทางประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษให้กับคนในพื้นที่แล้ว

ยังเป็นโอกาสที่ดีที่จะสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ให้เกิดขึ้นในชุมชนดั้งเดิม บางพื้นที่เกิดการเชื่อมต่อกับกิจกรรมที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ซึ่งนอกจากจะสร้างรายได้เพิ่มให้กับคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิต และคุณภาพด้านการศึกษาให้กับชาวบ้านในชุมชน และส่งผลให้ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมของเมือง สามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคดิจิทัลได้ เช่น ในกรณีการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและวางผังอนุรักษ์ภูมิทัศน์ท้องถิ่น ชุมชนฮิเซนฮามะ เมืองคาชิม่า จังหวัดซากะ ที่เริ่มจากการที่กลุ่มฮามะมง (Hamamon) ในปี ค.ศ. 1989 ซึ่งเป็นระบบโซโนโคของคนในชุมชน ต้องการสร้างความตระหนักรู้คุณค่าของชุมชนและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในชุมชน ได้เริ่มทำการสำรวจชุมชนอย่างละเอียด โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญจากมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการทำผังชุมชนขึ้นในปี ค.ศ. 1996 ภายใต้แนวคิดมะจิซุกุริ เกิดการตั้งกลุ่มอนุรักษ์สภาพแวดล้อมชุมชน Machinami Hizenhama-shuku ขึ้น พร้อมกับการพัฒนาและบัญญัติกฎหมายอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์เมืองคาชิม่า โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากท้องถิ่นในการปรับปรุงอาคารและสภาพแวดล้อมและจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล NPO ในปี ค.ศ. 2005 จนกระทั่งได้ขึ้นทะเบียนเขตเพื่อการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์อุตสาหกรรม และเมืองท่าในปี ค.ศ. 2006 โดยมีมหาวิทยาลัยท้องถิ่น เช่น มหาวิทยาลัยซากะ เข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น

3. การฟื้นฟูและส่งเสริมการท่องเที่ยวสร้างเมือง (Kankou-Machizukuri 観光まちづくり) จากปัญหาสถานการณ์การอพยพย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองที่มีความเจริญมากกว่า ทำให้ประชากรในพื้นที่ชนบทส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มีผลให้อุตสาหกรรม และวัฒนธรรมท้องถิ่นขาดผู้สืบทอด ประเทศญี่ปุ่นเริ่มมีการผลักดันแนวคิดการฟื้นฟูท้องถิ่นชนบท เชื่อมโยงรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวควบคู่กับการพัฒนาชุมชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและดึงดูดให้คนในท้องถิ่นไม่อพยพย้ายไปในเมือง แต่การพัฒนาการท่องเที่ยวนั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาพฤติกรรมและความต้องการของนักท่องเที่ยวในหลักการดำเนินการส่งเสริม

การตลาดท่องเที่ยวร่วมด้วย จึงเกิดเป็นแนวคิด “คันโค-มาจิซุกุริ” ขึ้น ซึ่ง
หมายความว่า การสร้างเมืองท่องเที่ยวภายใต้การเชื่อมโยงทรัพยากรที่มีอยู่ใน
ท้องถิ่นอันมีอัตลักษณ์จากมุมมองใหม่ ๆ ต่อยอดการเป็นเมืองที่มีชีวิตชีวา เพื่อ
สร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมให้กับชุมชนต่าง ๆ เกิดการ
อนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น
(ดวงดาว โยชิตะ, 2565) ภายใต้หลักการคันโค-มาจิซุกุริ 3 ประเด็น คือ
(1) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน (2) การให้ความสำคัญกับนักท่องเที่ยว
ชุมชนผู้อยู่อาศัย และการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น (3) การสร้างความสมดุล
ระหว่างปัจจัยทั้งสามข้างต้นอย่างมีศักยภาพ (観光まちづくり研究会, 2000
อ้างใน ดวงดาว โยชิตะ, 2563)

จากงานวิจัยของ ภัทรา แจ่มใจเจริญ (2558) ได้กล่าวถึงตัวอย่างการ
จัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกรณีศึกษา ชุมชนโอฮิมาจิ หมู่บ้านชิราคาว่าโกะ
จังหวัดกิฟุ ประเทศญี่ปุ่น อันมีชื่อเสียงในด้านการอนุรักษ์มรดกโลกของ UNESCO
ในประเด็นของแนวคิด คันโค-มาจิซุกุริ ว่าหลังจากวิกฤตการณ์ฐานของชุมชน
จึงได้มีการจัดการหรือในการเตรียมพร้อมรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น โดยชุมชนมี
ส่วนร่วมในการพัฒนาและเสนอแนวทางการนำทรัพยากรชุมชนมาใช้เพื่อการท่องเที่ยว
ในปี ค.ศ. 1981 รวมถึงการประชุมหรือมาตรการในการอนุรักษ์กลุ่มอาคาร
ที่มีความสำคัญ หลังได้รับขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในปี ค.ศ. 1995 และมีการ
จัดตั้งมูลนิธิเพื่อการอนุรักษ์บ้านทรงกัชโซ เรียกว่า มูลนิธิกัชโซ-ซุกุริ (合掌造り)
หมู่บ้านมรดกโลกชิราคาว่าโกะขึ้นในปี ค.ศ. 1997 เพื่อรับเงินสนับสนุนจาก
จังหวัดและส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนที่แข็งแรงและเป็นมิตรกับภูมิทัศน์
โดยรวมของชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนเล็งเห็นว่ามาตรการของเด็นเคน (Denken
伝建) ที่ใช้มาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1974 เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะดูแลมรดกโลก
ให้ครอบคลุมทุกด้าน ตลอดจนปัญหาด้านการรักษาคุณค่า และส่งต่อคุณค่าของ
มรดกวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นหลัง ที่เกิดการถกเถียงมากขึ้นในปี ค.ศ. 2000 จึงมี
การร่างผังแม่บทมรดกโลกหมู่บ้านชิราคาว่าโกะขึ้นในปี ค.ศ. 2007 ทำให้ชุมชน
เกิดการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม และจัดทำแผนที่เพื่อการท่องเที่ยวใน

ชุมชน โดยการสร้างความเข้าใจต่อคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมร่วมกัน โดยเฉพาะ บ้านทรงกัซโซ และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนถึงการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของ ชาวนาในอดีต ภายใต้การส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนได้ถูกพิจารณาควบคู่ไปกับการส่งเสริมและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นด้วย

นอกจากนี้ ในเมืองขนาดเล็กรวมได้มีการนำแนวทางดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ เช่น กรณีการส่งเสริมการท่องเที่ยวออนเซ็นแบบภาคประชาชนเป็น ผู้นำกระบวนการ เมืองคิโนะซากิ จังหวัดเฮียวโกะ ซึ่งเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงด้าน ออนเซ็นในสมัยเฮอัน ที่ได้จัดตั้งมะจิซุกุริในปี ค.ศ. 2005 เรียกว่า เมืองน้ำแร่ แห่งประวัติศาสตร์และวรรณกรรม โดยมีการจัดการท่องเที่ยวภายในชุมชน และทำงานร่วมกับกลุ่มเครือข่าย Destination Management Organization (DMO) ซึ่งทำกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นร่วมกัน เช่น ถนนออนเซ็น บัตริยูเมะปะะ ใช้บริการ น้ำแร่ 7 แห่ง ผ่านการประชุม “เพื่อ 100 ปีต่อจากนี้ของคิโนะซากิ” จนกระทั่ง เกิดเป็นผังแม่บทของเมืองที่เรียกว่า “All Kinosaki” เป็นต้น (เบญจรงค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิอง, 2564)

แนวทางดังกล่าวข้างต้นทำให้การท่องเที่ยวในประเทศญี่ปุ่นเกิดการปรับเปลี่ยน จากการท่องเที่ยวในลักษณะ Mass Tourism หรือรูปแบบเหมาบริษัท ทัวร์ไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวจำนวนมาก ที่ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ เพียงไม่กี่แห่ง และแหล่งท่องเที่ยวเองก็ได้รับผลกระทบจากการมาเยือนของ นักท่องเที่ยวที่เกินขีดจำกัดรองรับ เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม และความเหลื่อมล้ำทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงปัญหาการย้ายถิ่นของประชากร หนุ่มสาว และเหลือเพียงผู้สูงอายุ ทำให้ชนบทเกิดความเจ็บเหงาและขาด คักยภาพในการพัฒนาเมืองลง ไปเป็นการท่องเที่ยวแบบใหม่ โดยเฉพาะในชุมชน ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิถีการบริหารจัดการท่องเที่ยว แบบสร้างเมือง หรือแบบคันโค-มะจิซุกุริ มากขึ้น เพื่อให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวแบบชมเมือง และสร้างงานพร้อมกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่ดึงดูด ทรัพยากรท้องถิ่นมาสร้างแรงดึงดูด ตอบสนองต่อการท่องเที่ยวพร้อมกับการพัฒนา คุณภาพชีวิตและสร้างผลประโยชน์ให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน (ดวงดาว โยชิตะ, 2563)

4. การฟื้นฟูบ้านว่าง (Akiya 空き家) จากการเผชิญปัญหาจำนวนประชากรที่ลดลงของญี่ปุ่น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาด้านจำนวนบ้านว่าง หรือ “อะกิยะ” ที่เพิ่มขึ้น บ้านส่วนใหญ่จะว่างเปล่าเมื่อเจ้าของเสียชีวิตและผู้สืบทอดไม่ได้ใช้บ้านค่าใช้จ่ายในการรีดถอนหรือบำรุงรักษา การลดหย่อนภาษีสำหรับบ้าน และความยากลำบากในการขายบ้านมือสองเป็นเหตุผลบางประการที่ทำให้บ้านยังคงว่างเปล่า ในขณะที่เทศบาลมีอำนาจตามกฎหมายในการรีดถอนบ้านที่พวกเขาพิจารณาว่า มีความเสี่ยงที่จะพังทลาย อันตราย หรือส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และชุมชน ภายใต้พระราชบัญญัติมาตรการพิเศษสำหรับบ้านว่าง (Akiya Taisaku Tokubetsu Sochi Hou) ที่ประกาศใช้เมื่อปี ค.ศ. 2015 แต่การดำเนินการในลักษณะนี้ ย่อมใช้เงินทุนสาธารณะมหาศาลและไม่ยั่งยืน (Vasnani, 2020) ตลอดจนจะเจาะจงเฉพาะบ้านที่ก่อให้เกิดปัญหา ที่เจ้าของบ้านอนุญาตก่อนหรือต้องมีการตรวจสอบด้วยความระมัดระวัง

จากงานวิจัยของ กนกพลทิพย์ พานิชภักดิ์ ศาสตรา ศรีหาภาค และ มนต์ชัย มะกล่าวทอง (2564) ได้กล่าวถึงบ้านร้างในประเทศญี่ปุ่นว่า ในปี ค.ศ. 2018 มีอัตราเพิ่มสูงขึ้นถึง 8.5 ล้านหน่วย หรือคิดเป็นร้อยละ 13.6 ของจำนวนหน่วยที่อยู่อาศัยทั้งหมด โดยสาเหตุหลักนอกจากปัญหาการก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย สัมบูรณ์แล้ว ยังเกิดจากปัญหาการอพยพย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง จนเกิดปรากฏการณ์เมืองหดตัวของชนบท จำนวนประชากรวัยทำงานลดลง และความไม่ประสงค์ในการรับมรดกที่อยู่อาศัยอันเนื่องมาจากภาระด้านภาษีที่ดินและที่อยู่อาศัยที่สูง ส่งผลให้เกิดปัญหาบ้านร้าง หรือบ้านว่างขึ้นทั้งในเมืองใหญ่ และชนบท ประกอบด้วย บ้านเก่าที่ได้รับมรดกมาบ้านว่างที่เจ้าของเป็นผู้สูงอายุเสียชีวิตหรือย้ายไปอยู่บ้านพักคนชรา บ้านเก่าที่มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์และทางวัฒนธรรม แต่เจ้าของไม่สามารถดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพดีได้ และบ้านที่มีเจ้าของร่วมหลายคนทำให้ไม่สามารถตกลงทำธุรกรรมร่วมกันได้จึงปล่อยทิ้งว่างไว้ ไม่อยู่ในระหว่างการขายหรือเช่า ซึ่งมีทั้งรูปแบบบ้านบ้านแถว และห้องพักอาศัย จึงเกิดการจัดตั้ง “ธนาคารบ้านว่าง” ในปี ค.ศ. 2014 เพื่อจูงใจให้ผู้ต้องการที่อยู่อาศัยทั้งชาวญี่ปุ่นและชาวต่างชาติ สามารถเข้ามาจับจองหน่วยที่อยู่อาศัยเหล่านี้ได้ ผ่านการดูแลของกระทรวงที่ดินฯ

ด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์ของมะจิซุกุริ จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ การบูรณาการการใช้อะกิยะ ในมุมมองของความหมายถึง “การสร้างเมือง” หรือ “การพัฒนาชุมชน” ที่รวมถึงการเชื่อมต่อมาตรการทั้งจากบนลงล่างโดยหน่วยงาน ท้องถิ่น (Top-Down) และจากล่างขึ้นบนโดยชุมชน (Bottom-Up) ในเวลา เดียวกัน กล่าวคือ การสร้างสถานที่ให้เป็นส่วนหนึ่ง และเชื่อมโยงกับแนวคิดเชิง นิเวศของพื้นที่ เช่น การพัฒนาพื้นที่ที่เปี่ยมไปด้วยความหมายสำหรับผู้คน และ การใช้อะกิยะเพื่อสร้างพื้นที่ชุมชน ผ่านกลไกมะจิซุกุริที่ถือเป็นการสร้างสถานที่ รูปแบบหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็น ในระดับเมือง ชานเมือง และชนบท ภายใต้มุมมองที่ ว่าอะกิยะเป็นสถานที่แห่งโอกาสในการนำชุมชนมารวมกัน และสร้างสถานที่แห่ง การเป็นเจ้าของใหม่ได้ เช่น กรณีของการปรับปรุงอะกิยะเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน ในเมืองโอโนมิจิ จังหวัดฮิโรชิมา จากสถานการณ์จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มมากขึ้น การเกิดบ้านร้าง และสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง อันเนื่องมาจากปัญหานักท่องเที่ยว ที่เข้ามาคุกคามสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความร่วมมือใหม่ ๆ โดยองค์กรไม่แสวงหา กำไร หรือ NPO เข้ามาฟื้นฟูและพัฒนาเมือง ซึ่งพบว่ามีมากถึง 52 แห่ง โดยกลุ่มสำคัญ คือ กลุ่มพัฒนาบ้านที่ไม่มีผู้อยู่อาศัย (尾道空き家再生プロジ ェクト) ที่เน้นการปรับปรุงให้เข้ากับวิถีทัศน์ภายในเมือง สังคม การท่องเที่ยว และ ศิลปะ เช่น ในปี ค.ศ. 1997 เกิดโอโนมิจิฮัตตอฟ ที่ปรับปรุงบ้านร้างให้เป็นพิพิธภัณฑ์ มาเนกิเะโกะและคาเฟ่ โดยนำแมวมาเป็นส่วนหนึ่งในการฟื้นฟู รวมทั้งยัง สามารถควบคุมประชากรแมวจรจัดของเทศบาลอีกด้วย (บุญยธิดา ธรรมศิริ, 2562)

ปรากฏการณ์ “มะจิซุกุริ” จึงเป็นแนวทางการออกแบบชุมชนของ ประเทศญี่ปุ่น ที่มีความแตกต่างจากของยุโรปหรืออเมริกา ในแง่ของการมุ่งเน้น ไปที่การสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวของผู้คนใน เมือง/ท้องถิ่น สร้างความเชื่อมโยงระหว่างผู้อยู่อาศัยและฝ่ายบริหาร และมีระบบ ที่ปรึกษาที่เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการสร้างใหม่ โดยให้ความสำคัญกับ รูปลักษณะของอาคารน้อยลง ตลอดจนสร้างสิ่งจูงใจต่าง ๆ และแรงบันดาลใจในการ พัฒนาพื้นที่ให้กับพื้นที่ใกล้เคียงที่มีความแตกต่างกันอย่างความโดดเด่นเฉพาะตัว

ของแต่ละพื้นที่ได้ จนเกิดเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายระหว่างคณะกรรมการมะจิซุกุริต่าง ๆ เกิดการบูรณาการมาตรการการวางผังเมืองขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ร่วมกับสภามะจิซุกุริ เพื่อตรวจสอบให้แน่ใจว่าการออกแบบเชิงพื้นที่สะท้อนความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

ตารางที่ 1 การถอดบทเรียนกระบวนการปรับใช้มะจิซุกุริกับการออกแบบชุมชนในต่างกรณี

พื้นที่ศึกษา	ประเด็นการศึกษา	ข้อค้นพบ	แหล่งที่มา
จังหวัด Kobe	มะจิซุกุริ ประชาคมกับการเปลี่ยนแปลงการวางผังเมืองของญี่ปุ่น	หลังจากประสบปัญหาจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1995 จึงได้มีการวางผังเมืองขนาดใหญ่ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุน จึงเริ่มสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางมะจิซุกุริ เกิดเป็นกิจกรรมอาสาสมัคร และประกาศกฎหมายมาจิซุกุริฉบับแรกในปี ค.ศ. 1981 และตั้งกลุ่ม NPO ของเมืองโกเบ ในปี ค.ศ. 1998 อันนำไปสู่ข้อตกลงระหว่างเมืองและชุมชนที่ทำให้ย่านเกิดความน่าอยู่และยั่งยืนมากขึ้น เช่น Mano-Machizukuri และสภา Machizukuri-Kyogikai เกิดการปรับปรุงที่อยู่อาศัย การรักษาภูมิทัศน์ การพัฒนาใหม่ และการจัดรูปที่ดิน เกิดกลุ่มมะจิซุกุริเพิ่มขึ้นจาก 12 กลุ่ม ในช่วงหลังจากแผ่นดินไหว เป็น 105 กลุ่ม ในปี ค.ศ. 2003 รวมถึงกลุ่ม NPO ซึ่งบางกลุ่มพัฒนาเป็นองค์กรกลางสำหรับประสานงาน เช่น เครือข่ายส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่สาธารณะและพื้นที่สีเขียว Hanshin Green Net และ CS Kobe	Evans (2002); Funck (2007)

ตารางที่ 1 การถอดบทเรียนกระบวนการปรับใช้มะจิซุกุริกับการออกแบบชุมชน
ในต่างกรณี (ต่อ)

<p>ชุมชน Sawara, เมือง Katori, จังหวัด Chiba</p>	<p>การพัฒนาทอการมี ส่วนร่วมการวางผัง ชุมชนของชุมชน ชาวาระ</p>	<p>จากการเป็นย่านการค้าประวัติศาสตร์ สมัยเอโดะ และได้รับการสำรวจอย่าง ละเอียด ในปี ค.ศ. 1974 และบรรจุในย่าน อนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์ Denken- Chiku จึงมีการกระตุ้นให้ชุมชนหวนกลับ มาตระหนักถึงคุณค่าของชุมชน ภายใต้ การสนับสนุนจากภาครัฐในปี ค.ศ. 1980 ทำให้เกิด “กลุ่มอนุรักษ์ทัศนียภาพชุมชน ชาวาระ” (Sawara no Machinami) ในปี ค.ศ. 1991 และในปี ค.ศ. 1992 เกิด แผนผังอนุรักษ์ชุมชนชาวาระฉบับชุมชน จนกระทั่งในปี 2004 จึงมีการจดทะเบียน เป็นนิติบุคคล NPO</p>	<p>นิรมล กุลศรี สมบัติ และพร สรวิเชียร ประดิษฐ์ (n.d.).</p>
<p>ชุมชน Hizenhama, เมือง Kashima, จังหวัด Saga</p>	<p>การฟื้นฟูสภาพ แวดล้อมและวางผัง อนุรักษ์ภูมิทัศน์ท้องถิ่น</p>	<p>เริ่มจากการตั้งกลุ่มฮามะมอน (Hama- mon) ในปี ค.ศ. 1989 ของคนในชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักคุณค่าชุมชน และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมในชุมชน แล้ว จึงเริ่มทำการสำรวจชุมชนอย่างละเอียด โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญจากมหาวิทยาลัยใน ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการทำผัง ชุมชนในปี ค.ศ. 1996 ภายใต้แนวคิดมะจิซุกุริ เกิดการตั้งกลุ่มอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ชุมชน Machinami Hizenhama-Shuku พร้อมกับการพัฒนาและบัญญัติ กฎหมายอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์ เมืองคาชิม่า โดยได้รับการสนับสนุน งบประมาณจากท้องถิ่นในการปรับปรุง อาคารและสภาพแวดล้อมและมีการ จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล NPO ในปี ค.ศ. 2005 จนกระทั่งได้ขึ้นทะเบียนเขต เพื่อการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ อุตสาหกรรม และเมืองทำในปี ค.ศ. 2006 โดยมีมหาวิทยาลัยท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วม</p>	<p>อัมพิกา ชูมมัยธา (2563)</p>

ตารางที่ 1 การถอดบทเรียนกระบวนการปรับใช้มะจิซุกุริกับการออกแบบชุมชน
ในต่างกรณี (ต่อ)

<p>เมือง Onomichi, จังหวัด Hiroshima</p>	<p>กระแสนิยมแนว ภายใต้บริบทการ พัฒนาท้องถิ่นของ ญี่ปุ่นเมืองโอโนมิจิ</p>	<p>จากสถานการณ์จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่ม มากขึ้น การเกิดบ้านร้าง และสภาพ แวดล้อมเสื่อมโทรมลง อันเนื่องมาจาก ปัญหานักท่องเที่ยวที่คุกคามสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความร่วมมือใหม่ ๆ โดยกลุ่ม NPO เข้ามาฟื้นฟูและพัฒนาเมือง ซึ่ง พบว่ามียากถึง 52 แห่ง โดยกลุ่มที่มี ความสำคัญ คือ กลุ่มพัฒนาบ้านไม่มี ผู้อยู่อาศัย (尾道空き家再生プロジェクト) เน้นการปรับปรุงให้เข้ากับวิถีทัศน์ภายใน เมือง สังคม การท่องเที่ยว และศิลปะ เช่น ในปี ค.ศ. 1997 เกิดโอโนมิจิฮัตโตฟ การปรับปรุงบ้านร้างให้เป็นพิพิธภัณฑ์ มาเนกิเนโกะและคาเฟ่ โดยนำแมวมาเป็น ส่วนหนึ่งในการฟื้นฟู รวมทั้งยังสามารถ ควบคุมประชากรแมวจรจัดของเทศบาล อีกด้วย</p>	<p>บุญยธิดา ธรรมศิริ (2562)</p>
<p>เมือง Kinosaki จังหวัด Hyogo</p>	<p>การส่งเสริมการท่องเที่ยว ออนเซ็นแบบ ภาคประชาชนเป็น ผู้นำกระบวนการ</p>	<p>เมืองคิโนะซากิเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงด้าน ออนเซ็นในสมัยเอโดะ และได้จัดตั้ง มะจิซุกุริในปี ค.ศ. 2005 คือ เมืองน้ำแร่ แห่งประวัติศาสตร์และวรรณกรรม โดยมีการ จัดการท่องเที่ยวภายในชุมชน ทำงาน ร่วมกับกลุ่มเครือข่าย Destination Management Organization (DMO) ที่ ทำกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นร่วมกัน เช่น ถนนออนเซ็น บัตรยูเมะปะะ ใช้บริการ น้ำแร่ 7 แห่ง ผ่านการประชุม “เพื่อ 100 ปีต่อจากนี้ของคิโนะซากิ” จนกระทั่งเกิด เป็นผังแม่บทของเมือง ที่เรียกว่า “All Kinosaki”</p>	<p>เบญจางค์ ใจใส แตร อาร์สสถานอง (2564)</p>

ที่มา รวบรวมโดยผู้เขียน

บทสรุป

ปรากฏการณ์ของมะจิซุกุริที่เกิดขึ้นและมีพัฒนาการเรื่อยมา ได้กลายเป็นแนวทางสำหรับการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นอย่างอิสระ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางผังเมืองและพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ ผ่านประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกัน โดยมุ่งเป้าในการปรับปรุงเรื่องของสภาพแวดล้อมและที่อยู่อาศัย ภายใต้สถานการณ์ที่หลากหลายในแต่ละท้องถิ่น เป็นนโยบายในการเสริมศักยภาพของพลเมืองเพื่อการออกแบบชุมชน และกระตุ้นพลังของเมืองหรือทุนวัฒนธรรมของเมืองโดยอาศัยการพัฒนาสภาพแวดล้อมด้านการอยู่อาศัยให้ดีขึ้นที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการออกแบบ ตลอดจนเอาชนะโครงสร้างที่กระจัดกระจายให้เกิดการรวบรวมและบูรณาการเข้าด้วยกัน ทั้งการบริหารจัดการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น การเชื่อมโยงสถาบันการศึกษา และการมีส่วนร่วมของผู้คน ซึ่งไม่ใช่เพียงคนในท้องถิ่นเท่านั้น แต่หมายรวมถึงพลเมืองทั้งหมดทำให้ขอบเขตของแนวทางมะจิซุกุรินั้นมีความกว้างขวางออกไปกว่าระดับชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ สร้างภาพลักษณ์และนำเสนอกระบวนทัศน์ใหม่ ๆ ในการพัฒนาเมือง ในบริบทที่ประนีประนอม สร้างคุณค่าทางสุนทรียภาพ และมีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าการวางผังเมืองและบริหารจัดการเมืองแบบเดิม

ภายใต้การสร้างความสัมพันธ์ของแต่ละกลไก ทั้ง Hardware (โครงสร้างของการพัฒนาเมือง) และ Software (การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน) โดยพบว่าแนวทางแบบมะจิซุกุรินั้นจะประสบความสำเร็จไม่ได้เลย หากขาดรูปแบบที่ฝังรากลึกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นต้นกำเนิดของพลังผลักดันการสร้างเมืองส่งผลให้เกิดแนวทางมะจิซุกุริมีความยากง่ายของการทำงานที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะระบบไซเบอร์เนติกส์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยเอโดะ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มสังคมที่มีอำนาจและอิทธิพลต่อทัศนคติ ความคิด จุดมุ่งหมาย และการตัดสินใจ เชื่อมโยงการสื่อสารระหว่างหน่วยงานท้องถิ่นและชุมชน เพื่อเติมเต็มความต้องการของชุมชน ตลอดจนเป็นกลไกสำคัญในการปกป้องรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและวิถีชุมชน อันเนื่องมาจากรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations)

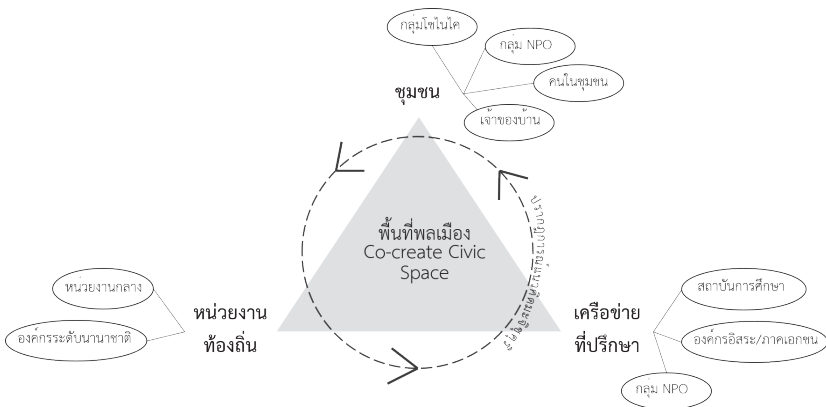

ระหว่างคนในชุมชน ทำให้กลุ่มโซโนโคนั้นถึงแม้จะมีลักษณะไม่ได้เป็นทางการ และมีความอ่อนไหวง่ายกว่าในสังคมยุคปัจจุบัน แต่สามารถสร้างกลไกการส่งต่อ แนวคิดมะจิซุกุริให้เกิดผลลัพธ์ได้รวดเร็วกว่าพื้นที่ที่ระบบโซโนโคเริ่มลดหายไป

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้มีผลลัพธ์เชิงรูปธรรม และมีความเชื่อมโยงกับ บริบทของสภาพแวดล้อมและผู้คนในชุมชน ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นภายใต้วัตถุประสงค์ เดียว หรือมีลักษณะผสมผสานร่วมกัน เช่น การอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนทรงคุณค่า ทางประวัติศาสตร์และการฟื้นฟูบ้านว่าง ในอดีตของชาวประมง Manzo โดย องค์กร Tomo Machizukuri Kobo ในเมืองฟูกุยามะ จังหวัดฮิโรชิม่า ซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งในโครงการฟื้นฟูเมืองโทโมโนอูระ ที่มีสถาปนิก จิตอาสา มหาวิทยาลัย และชุมชนร่วมมือกัน ทำให้เกิดการระดมทุนจากหลากหลายแหล่งเพื่อฟื้นฟูอะกิยะ หลังที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมือง จำนวน 1.32 ล้านเยน (กุนทลทิพย์ พานิชย์ภักดิ์, ศาสตรา ศรีหามาศ และมนต์ธัช มะกล่าวทอง, 2564) ซึ่งกรณีนี้ หากทำโดยหน่วยงานภาครัฐจำเป็นต้องใช้งบประมาณมหาศาลในการ ฟื้นฟู อีกทั้งยังไม่สามารถคาดหวังผลลัพธ์ในการสร้างกลไกในการดูแลรักษา อาคารในอนาคต เป็นต้น ดังนั้น ปรากฏการณ์ของแนวคิดมะจิซุกุริ ซึ่งประกอบ ไปด้วยประเด็นสำคัญ ได้แก่ การปรับเปลี่ยนจากการวางผังเมืองแบบเดิมสู่ แนวทางมะจิซุกุริ การสร้างกระบวนการวางแผนแบบล่างขึ้นบน (โดยชุมชนเป็นฐาน) หรือเรียกว่า Bottom-Up พร้อมกับการสร้างการเชื่อมโยงเครือข่าย การสร้างกฎ กติการ่วมกันของชุมชนอย่างเหมาะสม แทนการออกนโยบายหรือกฎหมาย และ การกระจายอำนาจการตัดสินใจที่ให้ความสำคัญกับลักษณะเฉพาะและปัจเจก ของแต่ละพื้นที่บนฐานของความเคารพซึ่งกันและกัน ทั้งการเคารพในมรดก ทางกายภาพ มรดกทางวัฒนธรรมและความเชื่อ จึงเป็นเรื่องสำคัญ (วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ, 2553)

ลักษณะของ “มะจิซุกุริ” เทียบเท่ากับการวางแผนชุมชน และยังหมายถึง การวางแผนที่ครอบคลุมการส่งเสริมสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตของผู้คน (Sato, 1999) หมายถึง “การสร้างเมือง” อย่างแท้จริง ผ่านกระบวนการแสวงหา

คุณค่าของการสร้างสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ และคุณภาพชีวิตที่ดี และตอบสนองต่อกระบวนการทัศนการวางแผนแบบดั้งเดิมไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งเปรียบได้กับลักษณะของการสร้าง “พื้นที่พลเมือง” (Co-create Civic Space) ตามนิยามของ Putnam (n.d.) ซึ่งหมายถึงความรู้สึกถึงความผูกพันร่วมกัน สภาพร่างกาย สังคม และวัฒนธรรมที่สะดวกสบาย เครือข่ายทางสังคม การอภิปราย และการสนทนาที่มีส่วนร่วม สภาพแวดล้อมแบบมีส่วนร่วม และมีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายสาธารณะ เพื่อการสร้างวิสัยทัศน์ที่ใหญ่ขึ้น สามารถผลิตและทำซ้ำแนวทางปฏิบัติของความร่วมมือทางสังคม การแก้ปัญหา และการสร้างทุนทางสังคม ในการดำรงชีวิตของมนุษย์เพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี ทั้งด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง พลวัตของพื้นที่พลเมืองจึงขึ้นอยู่กับกลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ และการปกครอง ดังเช่นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นของปรากฏการณ์มะจิซูกุริที่ผ่านมา (Gifu Economic University Regional Economic Institute, 1999) โดยการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่คนในท้องถิ่นร่วมกัน หรือมีส่วนร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่น ทำให้สถานที่ที่พวกเขาอยู่อาศัยและดำเนินธุรกิจเป็นที่น่าดึงดูด น่าอยู่อาศัย และเหมาะสมสำหรับพื้นที่ (Evans, 2002)

ภาพที่ 2 กลไกความสัมพันธ์ของการสร้างแนวคิดมะจิซูกุริ
 ทิมา ผู้เขียน

ดังนั้น กระบวนการสำคัญในแนวทางของมะจิซุกุริ คือ การทำให้ผู้อยู่อาศัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ต้องเข้าใจและรับรู้สถานการณ์ของเมืองตนเองมากขึ้น เพื่อร่วมกันออกแบบภาพลักษณ์ในอนาคตอย่างสร้างสรรค์ ผ่านการวิเคราะห์และค้นพบร่วมกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล เกิดการพัฒนาภายใต้ฉันทามติในท้องถิ่น วิธีการดังกล่าวนี้ทำให้มะจิซุกุริเกิดผลลัพธ์ที่หลากหลายทั้งสำหรับสภาพแวดล้อมเมืองที่เข้าร่วมและตัวผู้เข้าร่วมเอง เสมือนเครื่องมือและกลไกจำลองการวางผังเมืองและออกแบบเมืองขนาดเล็กอย่างมีส่วนร่วม สอดคล้องกับการศึกษาของ Sotoh (2019) ที่พบว่าความร่วมมือของแนวทางมะจิซุกุรินั้นสามารถเคลื่อนไหวได้ 3 ทิศทาง คือ การออกแบบโครงสร้าง การออกแบบกฎเกณฑ์ และการกระตุ้นให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทร่วมกัน ซึ่งจะวิวัฒนาการไปจากการวิเคราะห์ข้อมูล การสร้างการรับรู้ร่วมกัน และการแบ่งปันภาพเป้าหมายร่วมกัน เกิดเป็นปรากฏการณ์ของการออกแบบเชิงพื้นที่ และบางครั้งก็เกิดเป็นการฟื้นฟูและสะท้อนคุณค่าของท้องถิ่นออกมา ทั้งคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม คุณค่าเชิงสังคมและวัฒนธรรม และคุณค่าเชิงเศรษฐกิจของท้องถิ่นของตนเอง แล้วเกิดการปรับปรุงผลลัพธ์ในการปฏิบัติหมุนวนกันไป ทำให้แนวทางมะจิซุกุริยังคงทันสมัยอยู่และมีการปรับตัวสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของเมืองอย่างยืดหยุ่น

จากการอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์มะจิซุกุริที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงกายภาพของการใช้พื้นที่ และผู้คนใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถึงแม้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้จะทำให้เกิดการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมการท่องเที่ยว และเศรษฐกิจที่ดีขึ้นของชุมชน แต่การเกิดของ “การฟื้นฟูเมืองใหม่ (Regenerated)” นั้น บางครั้งก็ทำให้เกิดผลกระทบเดิมที่เรียกว่า เจนตรีฟิเคชัน (Gentrification) หรือ Gentrification in Regenerated Cities กล่าวคือ ลักษณะกระบวนการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่เมืองและองค์ประกอบเมืองที่เป็นมิตรต่อผู้คนและสะดวกสบายในการอยู่อาศัย (Abe, 2012) ซึ่งมีหลายระดับ ได้แก่ ระดับ Pioneers เกิดการคงอยู่ร่วมกันภายใต้อัตลักษณ์เดิม ระดับ Middle

Class เกิดการเปลี่ยนที่ดีขึ้น และยังคงอยู่ร่วมกันระหว่างคนเก่าและใหม่ และระดับ Super Gentrification คือ เกิดการกลายเป็นย่านชนชั้นอภิสิทธิ์ และคนดั้งเดิมต้องย้ายถิ่นฐานออกไป (Atkinson, 2008) โดยเฉพาะสำหรับพื้นที่ที่ต้องการให้เกิดการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจที่มากขึ้น เช่น ในบทความของ Marr (2020) ที่กล่าวถึงประเด็นเรื่องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อยู่อาศัยเดิมที่มีรายได้น้อย คนไร้บ้าน และผู้รับสวัสดิการที่กระจุกตัวในพื้นที่คาบสมุทรคาบาคา จังหวัดโอซาก้า ที่มีวัตถุประสงค์ของการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่พิเศษสำหรับจุดหมายของครอบครัวและการท่องเที่ยว ที่ได้รับการสนับสนุนและผลักดันจากหน่วยงานภาครัฐ ผ่านกิจกรรมการฟื้นฟูเมืองอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ (มะจิซูกุริ) แต่การประชุมกับกลุ่มผู้นำชุมชน 35 คน และตัวแทนกลุ่มในหลากหลายมุมมอง รวมถึงการครอบงำโดยกลุ่ม NPO สหภาพแรงงาน หน่วยงานรัฐ และผู้เชี่ยวชาญด้านวิจัย ส่งผลให้กลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมประชุม เกิดความคิดเห็นและความรู้สึกที่ซับซ้อนมากขึ้นต่อความไม่มั่นคงด้านที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกันไปตามประเภทการอยู่อาศัยของแต่ละกลุ่มคน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณทศพิศ พานิชภัคดี ศาสตรา ศรีหามาถ มนต์รัช มะเกล้าทอง. (2564). การประยุกต์ใช้แนวทางการแก้ไขปัญหาบ้านว่างในญี่ปุ่นกับบริบทไทย. สารศาสตร์, 3/2564, 690-703.
- ดวงดาว โยชิตะ. (2563). การสร้างเมืองท่องเที่ยว “คันโคมะจิซุกุริ” (観光まちづくり) เพื่อพัฒนาท้องถิ่นสู่ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม. วารสารธุรกิจปริทัศน์, 12(2), 256-271.
- ดวงดาว โยชิตะ. (2565). แนวทางการพัฒนารูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา: ชุมชนบ้านปะอาว อ.เมือง จ.อุบลราชธานี บนฐานแนวคิด “คันโคมะจิซุกุริ”. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม, 12(1), 109-122.
- ตรีชาติ เล่าแก้วหนู. (2556). เดนเคน เซโด: ความอยู่รอดของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในญี่ปุ่น. ใน อรรถจักร สัตยานุรักษ์ และโมตรี อินทร์ประสิทธิ์, เอกสารหลังการประชุมวิชาการระดับชาติ ญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย ครั้งที่ 6 สังคมศาสตร์และการศึกษา (pp. 22-39). กรุงเทพฯ: สมาคมญี่ปุ่นศึกษาในประเทศไทย.
- เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร และคณะ. (2546). มะจิซุกุริ การปลูกชุมชนในญี่ปุ่น: แนวความคิดและแนวทางปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร. (2561). การบริหารจัดการ Denken “เขตเพื่อการอนุรักษ์ กลุ่มอาคาร สถาปัตยกรรม และสิ่งปลูกสร้างดั้งเดิมทรงคุณค่าในประเทศไทยญี่ปุ่น” (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

นิรมล กุลศรีสมบัติ และพรสวรรค์ วิเชียรประดิษฐ์. (n.d.). กลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการชุมชน ประเทศญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญยธิดา ธรรมศิริ. (2562). กระแสนิยมแมว ภายใต้บริบทการพัฒนาท้องถิ่นของญี่ปุ่น ปี ค.ศ. 2007-2017: กรณีศึกษาในเมืองโอโนมิจิ จังหวัดอิโรชิม่า. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เบญจรงค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานีอง. (2563) โครงการกระบวนการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่น: ปัจจัยแห่งความสำเร็จและการประยุกต์ใช้ในมิติของมะจิซุกุริ (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เบญจรงค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานีอง. (2564) กระบวนการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่น: ปัจจัยแห่งความสำเร็จและกระประยุกต์ใช้ในมิติมะจิซุกุริ. ใน ศิริพร วัชชวัลคุ, ญี่ปุ่นในศตวรรษใหม่ (pp. 9-47). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พีธากร ศรีบุตรวงษ์. (2556). เสน่ห์ย่านเก่า: เรื่องราวรักรัษย์ย่านเก่าจากญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: บางกอกฟอรั่ม.

วิลรัตน์ อิศระธรรมบุญ. (2553). การอนุรักษ์แบบญี่ปุ่น: “ตะวันตกที่สุดในตะวันออก”. กรุงเทพฯ : People Space.

อัมพิกา ชุมมัตถยา. (2563). โครงการ กระบวนการฟื้นฟูท้องถิ่นของประเทศญี่ปุ่น (มะจิซุกุริ) : บทบาทของมหาวิทยาลัยกับการเชื่อมโยงความร่วมมือด้านมิติการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและออกแบบสภาพแวดล้อมชุมชนฮิเซนฮามะ จังหวัดซากะ (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกว.).

อัมพิกา ชุมมัตยา. (2564). ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น ลำดับที่ 19 พัฒนาการผังเมือง
ประเทศญี่ปุ่น จากภาครัฐสู่การมีส่วนร่วมของชุมชน. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

日本建築学会. (2004). 町並み保全型まちづくり (まちづくり教科書). 東京:
丸善出版.

観光まちづくり研究会. (2000). 観光まちづくりガイドブック財. 大阪: アジ
ア太平洋観光交流センター.

Abe, D. (2012). Tourim, Gentrification and Neighborhood Management
in Regenerated-Cities: Towards a “Post-regeneration urbanism”.
Retrieve January 19, 2024 from [https://core.ac.uk/download/
pdf/301203915.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/301203915.pdf)

Aiba, S. (2020). Machizukuri and planning. In Satoh, S., Japanese
machizukuri and community engagement (pp. 91-98). London:
Routledge.

Atkinson, R et al (ed) (2008). Gentrification in a Global Context. New
York : Routledge.

Evans, N. (2002). *Machi-zukuri as a new paradigm in Japanese urban
planning: reality or myth?*. Japan Forum, 14(3), 443-464.

Gifu Economic University Regional Economic Institute. (1999).
Machizukuri Shimin Katsudo no Ikusei, Shinnen no Arikata ni
Kansuru Chosa kemkyu (Research Report). Gifu: the Promotion
and Ideal of Civic Movment on Machizukuri.

- Hashimoto, S. (2007). Neighborhood association and machizukuri process. In Sorensen, A. & Funck, C., *Living Cities in Japan* (pp.224-245). New York: Routledge.
- Hein, C. (2017). Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese urban planning: the reconstruction of inner city neighborhoods in Kobe. *Contemporary Japan*, 13(1), 221-252.
- Marr, M.D. (2020). Gentrification, Machizukuri, and Ontological Insecurity: Bottom-Up Redevelopment and the Cries of Residents in Kamagasaki, Osaka. In Krase, J. & Desena, J.N., *Gentrification around the World, Volume I* (pp. 291-313). Cham : Palgrave Macmillan.
- Masai, Y. (1990). Tokyo: from a feudal million city to a global super-city. *Geographical Review of Japan*, 63, 1-16.
- Ogawa, A. (2020). Japanese NPOs and the State Re-examined. In Chiavacci, D., Grano, S., and Obinger, J., *Civil Society and the State in Democratic East Asia: Between Entanglement and Contention in Post High Growth* (pp.219-237). Amsterdam University Press.
- Rotolo, M. (2019) Japanese way of urban planning: the machizukuri approach. Retrieve March 10, 2023 from <https://labgov.city/theurbanmedialab/the-japanese-way-of-urban-planning-the-machizukuri-approach/>

- Satoh, S. (1999). *Machizukuri on Kagaku (the Science of Machizukuri)*.
Tokyo: Kashima
- Satoh, S. (2019). Evolution and methodology of Japanese machizukuri for the improvement of living environments. *Japan Architecture Review*, 2(2), 127-142.
- Satoh, S. (2020). *Japanese machizukuri and community engagement*.
London: Routledge.
- Sorensen, A. (2002). *The making of urban Japan*. London: Routledge.
- Sorensen, A. & Funck, C. (2007). *Living Cities in Japan*. New York: Routledge.
- Vasnani, J.V. (2020). Filling empty space-community-based akiya measures, machizukuri, and place-making in shrinking Japan. NUS: Singapore.
- Watanabe, S. (1993). 'Toshi keikaku' no tanjo: kokusai hikaku kara mita nihon kindai toshi keikaku. (In Japanese) The birth of 'city planning': Japan's modern urban planning in international comparison. Tokyo: Kashiwa Shobo.
- Watanabe, S. (2007). Toshi keikaku vs machizukuri: emerging paradigm of civil society in Japan, 1950-1980. In Sorensen, A. & Funck, C., *Living Cities in Japan* (pp. 39-55). New York: Routledge.

บทที่ 7

**ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมในการลดขยะ
อาหารและการสูญเสียอาหาร กรณีศึกษา ธนาคารอาหารญี่ปุ่น**
สิรินทิพย์ นรินทรศิลป์

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความร่วมมือระหว่างรัฐกับธนาคารอาหารญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Food Bank Japan หรือที่รู้จักในชื่อ Second Harvest Japan (2HJ) ซึ่งเป็นธนาคารอาหารองค์กรแรกและใหญ่ที่สุดในประเทศญี่ปุ่น โดยพยายามตอบคำถาม 2 ข้อ คือ 1) ภาครัฐกับภาคประชาสังคมญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์กันอย่างไร และ 2) ภาครัฐกับธนาคารอาหารญี่ปุ่นมีความร่วมมือในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศอย่างไร สำหรับวิธีการศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ เอกสารราชการ รายงานของ 2HJ บทความวิจัยและบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง ข่าวและเว็บไซต์

ผลการศึกษาพบว่า 2HJ มีความสัมพันธ์กับรัฐในเชิงความร่วมมือมากกว่าที่จะต่อต้านรัฐ แม้ว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นจะเป็นที่ถกเถียงว่าอ่อนแอและยังไม่พัฒนา แต่ 2HJ ก็ไม่ได้พึ่งพิงรัฐ ไม่ได้ถูกกำกับและแทรกแซงโดยรัฐ และเป็นองค์กรที่มีศักยภาพในการช่วยบรรเทาปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร อีกทั้งยังช่วยกระตุ้นให้ประชาชนและภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาด้วย นอกจากนี้ ความร่วมมือระหว่างรัฐกับ 2HJ เป็นความร่วมมือที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยภาครัฐสนับสนุน 2HJ โดยการบริจาคอาหารในคลังสำรองของรัฐและการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการอาหารในที่ต่าง ๆ ในขณะที่ 2HJ ก็ช่วยภาครัฐโดยการลดต้นทุนในการจัดขยะอาหารจากคลังสำรองของประเทศที่ไม่ได้ใช้ ช่วยแบ่งปันข้อมูล ความรู้ และเครือข่ายการทำงานเกี่ยวกับธนาคารอาหาร รวมทั้งการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ

คำสำคัญ: ความร่วมมือ, รัฐ, ภาคประชาสังคม, ขยะอาหาร, ธนาคารอาหาร

Abstract

This article aims to study a collaboration between the Japanese government and Japanese food banks, particularly Food Bank Japan, also known as Second Harvest Japan (2HJ), which is Japan's first and largest food bank. This study sought to examine two issues: 1) What is the relationship between the state and Japanese civil society, and 2) How do the Japanese government and Food Bank Japan collaborate to reduce food loss and waste problems? The research methodology of this study was documentary analysis focusing on government reports, 2HJ's reports, research and academic papers, news, and websites.

The results showed that the relationship between the Japanese government and 2HJ was collaborative rather than opposite to state. Although Japanese civil society in general is considered to be weak and underdeveloped, 2HJ is self-governing and independent from state domination or intervention. It has potential to help mitigate food waste and food loss. In addition, it encourages Japanese citizens and civil society to participate in food waste management. The collaboration between the Japanese government and 2HJ is mutually beneficial. The Japanese government supports 2HJ by donating and providing information about food stockpiles, while 2HJ also helps the government to reduce the waste disposal cost of expired or unused food stockpiles. Moreover, 2HJ has shared information, knowledge, and networks about food banks with the government, as well as provided policy recommendations for managing food waste and food loss in the country.

Keywords: collaboration, state, civil society, food waste, food bank

บทนำ

ขยะอาหารและการสูญเสียอาหารเป็นปัญหาที่หลายประเทศทั่วโลกให้ความสำคัญ เนื่องจากส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนของระบบอาหาร องค์การเกษตรและอาหารแห่งสหประชาชาติให้ข้อมูลว่า ปัจจุบัน มีอาหารประมาณร้อยละ 14 ของปริมาณอาหารทั่วโลกที่สูญเสียในขั้นตอนการเก็บเกี่ยว และมีอาหารประมาณร้อยละ 17 ของปริมาณอาหารทั่วโลกที่ถูกทิ้งในขั้นตอนการค้ำปัสและการบริโภค แต่ในเวลาเดียวกันก็มีประชากรผู้หิวโหยทั่วโลกถึง 828 ล้านคน (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022)

ขยะอาหารและการสูญเสียอาหารสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกขั้นตอนตลอดห่วงโซ่อุปทาน ไม่ว่าจะเป็น ขั้นตอนการผลิต การขนถ่ายและการจัดเก็บหลังการเก็บเกี่ยว การแปรรูป การบรรจุภัณฑ์ การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภค สาเหตุที่ก่อให้เกิดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารจึงมีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันหลายภาคส่วนในระบบอาหาร ดังนั้น การจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารจึงไม่สามารถจัดการด้วยวิธีการเดียวได้ และวิธีการจัดการปัญหาที่เหมาะสมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหนึ่ง อาจจะสามารถสร้างภาวะในการจัดการขยะอาหารแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นได้ (Canali et al, 2014; Vittuari et al, 2015 as cited in Eriksson et al, 2022, p.230)

ตามแนวคิดปิรามิดลำดับขั้นของการลดขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร (food waste hierarchy) ได้เรียงลำดับความสำคัญและแบ่งแนวทางการป้องกันการเกิดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารไว้ 5 ลำดับขั้น ได้แก่ ขั้นที่ 1 การป้องกัน (prevention) หมายถึง การลดปริมาณอาหารส่วนเกินในทุกขั้นตอนตลอดห่วงโซ่อุปทาน ขั้นที่ 2 การนำกลับมาใช้ใหม่ (reuse) หมายถึง การนำอาหารที่สามารถทานได้มาบริโภคหรือนำไปผลิตเป็นอาหารสัตว์ ขั้นที่ 3 การผลิตเพื่อใช้ใหม่ (recycle) หมายถึง การนำขยะอาหารไปเข้ากระบวนการผลิตเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น การผลิตก๊าซชีวภาพ หรือปุ๋ยเพื่อการเกษตร

ขั้นที่ 4 การฟื้นฟูเพื่อนำมาใช้ใหม่ (recovery) หมายถึง การเผาขยะเพื่อผลิตพลังงานใหม่ และ ขั้นที่ 5 การกำจัด (disposal) หมายถึง การกำจัดขยะทิ้ง โดยการเผา ฝังกลบ การทิ้งลงน้ำเพื่อการบำบัด โดยขั้นที่ 1 คือ การป้องกันถือเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในการลดการเกิดขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร แต่กระนั้นก็ดี การป้องกันไม่ให้เกิดส่วนเกินอาหารในหลายประเทศยังเป็นเรื่องที่ยากและเป็นข้อขัดแย้งในประเด็นความมั่นคงทางอาหารและประสิทธิภาพในการผลิตทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ทางเลือกในขั้นที่ 2 คือ การบริจาคอาหารและการนำไปผลิตเป็นอาหารสัตว์ จึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดรองลงมาในการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร (Szulecka et al, 2019, p.258)

ธนาคารอาหาร (food bank) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือทางอาหารผ่านการบริจาคอาหารที่ถูกพัฒนาขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960 โดย John Van Hengel อาสาสมัครชาวอเมริกันที่ต้องการให้ความช่วยเหลือผู้คนที่เผชิญปัญหาความหิวโหยในหลายพื้นที่ในแถบประเทศตะวันตก ต่อมาแนวคิดธนาคารอาหารได้ถูกนำไปใช้ในประเทศอื่น ๆ โดยธนาคารอาหารมักถูกดำเนินการโดยภาคส่วนที่สามหรือองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร ในทางแนวคิดนั้น ธนาคารอาหารเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่รวบรวม จัดเก็บ และจำหน่ายแจกอาหารส่วนเกินไปยังองค์กรและผู้คนที่มีความเปราะบางในการเข้าถึงอาหาร ธนาคารอาหารถูกกล่าวว่ามีบทบาทในการช่วยลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร อีกทั้งยังช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารด้วย (Schneider, 2013, p.756) แต่ก็มีงานศึกษาหลายชิ้นที่ถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นความปลอดภัยทางอาหารของอาหารที่ถูกบริจาคโดยธนาคารอาหาร และระบุว่ามีลักษณะขององค์กรธนาคารอาหารและขั้นตอนของระบบราชการมีผลต่อการยับยั้งความสามารถของธนาคารอาหารในการบริจาคอาหารที่ปลอดภัยและมีโภชนาการที่ดี (Schneider, 2013, p.756; De Boeck et al, 2017 as cited in Montoli et al, 2023, p.22)

ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร เนื่องจากเป็นประเทศที่มีแรงงานและพื้นที่จำกัดในการกำจัดขยะ อีกทั้งมีอัตราการพึ่งพาตนเองทางอาหารต่ำ ปัจจุบัน ประเทศญี่ปุ่นมีปริมาณขยะอาหารและการสูญเสียอาหารถึงปีละประมาณ 5-6 ล้านตัน ซึ่งมีปริมาณเท่ากับผลผลิตข้าวต่อปีของญี่ปุ่น (Ministry of Environment, 2022; The Global Soil Partnership, n.d.) ในขณะที่ญี่ปุ่นมีอัตราการพึ่งพาตนเองทางอาหารซึ่งคำนวณจากอุปทานแคลอรีเพียงร้อยละ 37 (Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, 2022, p.13) และพบว่ายังคงมีประชากรบางกลุ่มที่มีความเสี่ยงที่จะเผชิญกับปัญหาการเข้าถึงอาหาร เนื่องจากมีประชากรที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจน⁷⁰ ถึง 21 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 16 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งได้แก่ ผู้ว่างงาน ผู้สูงอายุ และเด็ก (The Borgen Project, 2020)

สำหรับการจัดการปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกกฎหมาย Food Waste Recycling Law ซึ่งบังคับใช้ในปี ค.ศ. 2001 และ Act on Promotion of Food Loss and Waste Reduction หรือ The Food Loss Act ซึ่งถูกบังคับใช้ในปี ค.ศ. 2019 เพื่อเป็นกรอบพื้นฐานในการจัดการปัญหา โดยภายใต้กฎหมายดังกล่าวภาครัฐได้กำหนดเป้าหมายระดับชาติว่าจะลดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารให้เหลือครึ่งหนึ่งภายในปี ค.ศ. 2030 จากปริมาณขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร 9.8 ล้านตัน ในปี ค.ศ. 2000 ซึ่งมีความสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) ที่กำหนดโดยองค์การสหประชาชาติ ในปี ค.ศ. 2015 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายที่ 12.3 ที่มีเป้าหมายว่าจะลดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของโลกลงครึ่งหนึ่งภายในปี ค.ศ. 2030 นอกจากนี้ ภาครัฐยังได้สนับสนุนให้ธนาคารอาหารเป็นหนึ่งในแนวทางการลดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศภายใต้การบังคับใช้กฎหมายทั้ง 2 ข้างต้นด้วย

⁷⁰ เส้นความยากจนของประเทศญี่ปุ่น หมายถึง ครึ่งหนึ่งของค่ามัธยฐานของรายได้ที่หักภาษีแล้ว

ปัจจุบัน ประเทศญี่ปุ่นมีองค์กรธนาคารอาหารประมาณ 120 องค์กร และร้อยละ 60 ของธนาคารอาหารในประเทศญี่ปุ่นจดทะเบียนเป็นองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (non-profit organization-NPOs) องค์กรธนาคารอาหารในญี่ปุ่นส่วนใหญ่มักจัดตั้งในเมืองใหญ่ และในเกือบทุกจังหวัดของญี่ปุ่นจะมีองค์กรธนาคารอาหารอย่างน้อย 1 องค์กร อย่างไรก็ตาม องค์กรที่เก่าแก่และใหญ่ที่สุด คือ Food Bank Japan หรือที่รู้จักในชื่อ Second Harvest Japan (2HJ) ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2000 กล่าวได้ว่า 2HJ เป็นองค์กรธนาคารอาหารที่มีอิทธิพลต่อองค์กรธนาคารอาหารอื่น ๆ ในญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. 2012 2HJ เพียงองค์กรเดียว มีบทบาทในการจัดการและควบคุมปริมาณอาหารที่ได้รับบริจาคถึงร้อยละ 80 ของธนาคารอาหารของญี่ปุ่นทั้งหมด สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากการกระจุกตัวของผู้บริจาคอาหารส่วนใหญ่อยู่ในกรุงโตเกียว ไม่ว่าจะเป็น บริษัทธุรกิจอาหารขนาดใหญ่ในประเทศ และบริษัทธุรกิจอาหารต่างประเทศ นอกจากนี้ ธนาคารอาหารท้องถิ่นขนาดเล็กอื่น ๆ ยังคงพึ่งพิง 2HJ ในการจัดหาอาหารบริจาคด้วย แม้ 2HJ จะดูเหมือนว่าเป็นองค์กรที่มีศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมธนาคารอาหารในประเทศญี่ปุ่น แต่ด้วยต้นทุนของทรัพยากรและค่าขนส่งที่เพิ่มสูงขึ้นในปัจจุบัน รวมทั้งสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคภัยต่าง ๆ อันส่งผลกระทบต่อปัญหาความมั่นคงทางอาหารและความต้องการอาหารบริจาคมากขึ้น 2HJ มีความจำเป็นต้องเพิ่มความสามารถ และร่วมมือกับหลายภาคส่วน รวมทั้งการขอสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมบรรลุนิติภาวะได้มากขึ้น (Kinoshita and Dollery, 2021, p.5)

ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมถูกอธิบายว่าช่วยให้การดำเนินนโยบายสาธารณะมีประสิทธิภาพมากกว่าการดำเนินนโยบายของรัฐเพียงลำพัง (Brinkerhoff, 1999, p.126) อย่างไรก็ตาม มีข้อถกเถียงว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมซึ่งแตกต่างกันในแต่ละสังคม (Warshawsky, 2016, p.426) ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมอาจจะนำมาซึ่งปัญหาและยับยั้งการทำงานใน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการสนับสนุนสาธารณะ อีกทั้ง การที่ภาคประชาสังคมได้รับการสนับสนุนและความช่วยเหลือจากภาครัฐ อันสืบเนื่องจากภาคประชาสังคมขาดความสามารถ อาจทำให้รัฐมองความร่วมมือหรือการเป็นพันธมิตรเป็นเครื่องมือในการสร้างประสิทธิผลและประสิทธิภาพมากกว่าการเปลี่ยนผ่านทางสังคมด้วย (Van Wessel et al, 2020, p.731)

ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นถูกอธิบายว่ามีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับรัฐ มีการทำงานในลักษณะที่ร่วมมือกับรัฐ สนับสนุนการทำงานของรัฐบาล และพึ่งพารัฐมากกว่าที่จะท้าทายรัฐ อีกทั้ง ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นมักถูกวิพากษ์ว่าถูกกำกับและแทรกแซงโดยรัฐ (Hirata, 2002, p.15; Ogawa, 2009, p.12; Vosse, 2000, p.31) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐอาจจะมีอำนาจเหนือภาคประชาสังคมญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม การที่ภาครัฐมีอำนาจเหนือภาคประชาสังคมญี่ปุ่น ไม่ได้เป็นข้อสรุปว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นขาดบทบาทด้านการพัฒนาทางสังคมหรือการจัดการผลประโยชน์ทางสาธารณะ ยิ่งไปกว่านั้น ในปัจจุบัน ปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นก็มีความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น อาทิ การเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ และการระบาดของโควิด 19 โดยในหลายเหตุการณ์ ภาครัฐได้แสดงให้เห็นว่าไม่สามารถที่จะจัดการกับปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมีความล่าช้าและขาดบุคลากรในการทำงาน ส่งผลให้ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือและจัดการปัญหามากขึ้น

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความร่วมมือระหว่างรัฐกับธนาคารอาหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่เป็นตัวขับเคลื่อนหลักในกิจกรรมธนาคารอาหาร โดยให้ความสนใจศึกษาใน 2 ประเด็น คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับธนาคารอาหารญี่ปุ่น และ 2) ความร่วมมือของภาครัฐกับธนาคารอาหารญี่ปุ่นในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ โดยบทความนี้เลือกศึกษา Second Harvest Japan (2HJ) ซึ่งเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่ทำงานเกี่ยวกับธนาคารอาหารองค์กรแรกและใหญ่ที่สุดในประเทศญี่ปุ่น

สำหรับวิธีการศึกษา บทความนี้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางเอกสาร ได้แก่ เอกสารราชการ รายงานของ 2HJ บทความวิจัยและบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง ข่าวและเว็บไซต์ โดยเนื้อหาของบทความจะแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก คือ บทนำ เป็นการอธิบายถึงที่มาของปัญหา วัตถุประสงค์ในการศึกษา ขอบเขตการศึกษา และวิธีการศึกษา ส่วนที่ 2 เป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม และการทำความเข้าใจภาคประชาสังคมญี่ปุ่น ส่วนที่ 3 เป็นการศึกษาและทำความเข้าใจปัญหาขยะอาหารของประเทศญี่ปุ่น และการศึกษาบทบาทของภาครัฐในการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น ส่วนที่ 4 เป็นการศึกษาบทบาทของ Second Harvest Japan ในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น และส่วนที่ 5 เป็นบทวิเคราะห์และบทสรุป

ความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม และภาคประชาสังคมญี่ปุ่น

1. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม

ปัจจุบัน ภาคประชาสังคม มักถูกเข้าใจว่าเป็น ภาคส่วนที่ 3 (third sector) ที่อยู่ภายนอกภาครัฐ (state) และตลาด (market) (Cooper, 2018, p.4) หรือเป็นขอบเขตที่แยกตัวจากรัฐ ซึ่งเป็นขอบเขตที่ปัจเจกบุคคลมารวมตัวกัน หรือสมาคมกันอย่างเป็นอิสระเพื่อการไปสู่เป้าหมายร่วมกันหรือผลประโยชน์ร่วมกัน (Barrow, 2020, p.71) อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจเกี่ยวกับภาคประชาสังคมข้างต้นเป็นแนวคิดที่ถูกกำหนดขึ้นโดยกลุ่มประเทศตะวันตกและอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดเสรีนิยม รวมทั้ง คำนิยามเกี่ยวกับภาคประชาสังคมนี้ได้ถูกพัฒนาและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

แนวคิดภาคประชาสังคมเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยกรีก โดย Aristotle เป็นนักคิดคนแรกที่น่าเสนอความคิดเกี่ยวกับภาคประชาสังคมซึ่งมีความหมายแตกต่างจากแนวคิดภาคประชาสังคมในปัจจุบัน โดยใช้คำว่า “politike koinonia” หมายถึง ชุมชนทางการเมืองที่พลเมืองมีสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน ภายใต้การปกครองด้วยระบบกฎหมาย โดยประชาชนและรัฐถือเป็นหน่วยทางการเมืองเดียวกัน รัฐกับประชาสังคมจึงไม่ได้ถูกมองว่าแยกตัวออกจากกัน ต่อมาในปลายศตวรรษที่ 18 เมื่อแนวคิดรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้น John Locke นักคิดสายเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคล มองว่าอำนาจที่ไม่จำกัดของรัฐเป็นอันตรายต่อเสรีภาพของปัจเจกบุคคล John Locke จึงเสนอว่าควรมีการจำกัดอำนาจของรัฐ และรัฐกับสังคมควรถูกแบ่งแยกออกจากกัน ความคิดดังกล่าวถือเป็นการจุดประกายความเข้าใจแนวคิดภาคประชาสังคมในปัจจุบันในเวลาเดียวกัน Jean-Jacques Rousseau ผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องสัญญาประชาคม (social contract) ซึ่งมองว่าพันธสัญญาขั้นพื้นฐานที่สุดคือข้อตกลงที่ผู้คนมารวมกันและจัดตั้งกลุ่มคนตามเจตจำนงของปัจเจกบุคคล ก็มีส่วนอย่างมากต่อการสนับสนุนแนวคิดเรื่องประชาสังคมด้วย ในขณะที่ Hegel ได้ออกแบบแนวคิดเรื่องประชาสังคมในความสัมพันธ์กับรัฐ โดยสรุปว่า ประชาสังคมคือเวทีในการเคลื่อนไหววิภาษวิธีจากครอบครัวสู่รัฐ ชีวิตทางสังคมแตกต่างจากครอบครัวและรัฐ สังคมกับรัฐจึงควรแบ่งแยกกันอย่างชัดเจน นอกจากนี้ในศตวรรษที่ 19 เมื่อระบบตลาดและการเติบโตของแนวคิดทุนนิยมได้สร้างปัญหา Karl Marx นักคิดสายสังคมนิยม ก็ได้เสนอมุมมองความคิดเกี่ยวกับภาคประชาสังคมที่แตกต่างออกไปว่า ควรจะต้องมีการจัดตั้งประชาสังคมสังคมนิยมซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มชนชั้นที่แตกต่างกันในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มชนชั้นแรงงาน อีกทั้ง นอกจากภาคประชาสังคมควรจะแยกตัวออกจากรัฐแล้ว ก็ควรแยกตัวออกจากระบบเศรษฐกิจและตลาดด้วย (สิรินทิพย์ นรินทรศิลป์, 2563, น.39-41) จะเห็นได้ว่าคำนิยามของภาคประชาสังคมไม่ได้มีหนึ่งเดียวและไม่เคยหยุดนิ่ง และแต่ละแนวคิดก็มีมุมมองต่อภาค

ประชาสังคมที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม แนวคิดภาคประชาสังคมมักถูกตีความในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างขอบเขตส่วนตัวกับขอบเขตสาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างขอบเขตการตัดสินใจทางการเมืองของรัฐ กับขอบเขตสาธารณะของตลาดและสิ่งที่ไม่ใช่รัฐ (Cohen 1999, 66; Calhoun, 1999; Janoski, 1998; Habermas, 1989 as cited in Muller, 2006, p.312)

ปัจจุบัน ยังไม่มีความเห็นพ้องต้องกันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม แม้จะเป็นที่เข้าใจกันว่าภาคประชาสังคมคือ พื้นที่ภายนอกครอบครัว รัฐ และตลาด ซึ่งผู้คนมาสมาคมกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ขอบเขตของคำว่าพื้นที่ระหว่างครอบครัว รัฐ และตลาดยังคงมีความคลุมเครือและบางครั้งก็ทับซ้อนกัน นอกจากนี้ ความแตกต่างของบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ก็ส่งผลให้มุมมองเกี่ยวกับภาคประชาสังคมในแต่ละประเทศมีความแตกต่างกันและไม่ได้เป็นไปตามค่านิยมที่เข้าใจกันโดยทั่วไป ด้วย Chambers and Kopstein (2006, p.363-381) ได้จัดแบ่งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคมออกเป็น 6 รูปแบบ โดยเขากล่าวว่าความสัมพันธ์เหล่านี้ ไม่จำเป็นต้องแยกจากกันและแข่งขันกัน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์หลายหลากรูปแบบสามารถเกิดขึ้นได้ในช่วงเวลาเดียวกัน ได้แก่

1) ประชาสังคมแยกตัวจากรัฐ (civil society apart from the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ประชาชนมีเสรีภาพในการสมาคมเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกันโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ และมองว่าประชาสังคมเป็นพื้นที่อิสระแยกตัวจากขอบเขตส่วนตัวและขอบเขตสาธารณะ

2) ประชาสังคมต่อต้านรัฐ (civil society against the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ประชาชนรวมตัวกันเป็นตัวแทนต่อต้านรัฐ หรือการปฏิบัติของประชาสังคมที่ขัดแย้งกับรัฐหรือทำลายรัฐ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในรัฐที่มีรูปแบบการปกครองแบบอำนาจนิยม

3) ประชาสังคมเสวนากับรัฐ (civil society in dialogue with the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ประชาสังคมเสมือนเป็นเวทีการเจรจาอย่างสร้างสรรค์ ประชาชนสามารถวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐบาลเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ในขณะที่รัฐก็มีหน้าที่ปกป้องการกระทำของตนโดยการรายงานการดำเนินงานและความรับผิดชอบของรัฐเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของภาคประชาสังคม

4) ประชาสังคมที่สนับสนุนรัฐ (civil society in support of the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมพลเมือง เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นผลพลอยได้จากแนวคิดภาคประชาสังคมแยกตัวจากรัฐ โดยมองว่าประชาชนมารวมตัวกันไม่ใช่เพียงเพื่อเป้าหมายหลายประการร่วมกัน แต่เพื่อสร้างค่านิยมร่วมกัน การมีส่วนร่วมในการสมาคมต่าง ๆ นำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมพลเมือง ซึ่งสร้างความผูกพันในชุมชน ความประนีประนอม ความร่วมมือ ความเคารพ และการตอบแทนซึ่งกันและกัน อันเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างสังคมที่แข็งแกร่งและสนับสนุนรัฐ

5) ประชาสังคมเป็นหุ้นส่วนกับรัฐ (civil society in partnership with the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่รัฐโอนอำนาจบางอย่างให้ภาคประชาสังคมเข้าเป็นพันธมิตรกับรัฐ หรือมีส่วนร่วมกับรัฐเพื่อทำหน้าที่เสมือนรัฐ อย่างไรก็ตาม การเป็นพันธมิตรกับรัฐเป็นการทำหน้าที่บางประการที่รัฐมีข้อจำกัดเท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดธรรมาภิบาลและการจัดหาบริการสาธารณะอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

6) ประชาสังคมข้ามพ้นรัฐ (civil society beyond the state) เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ประชาสังคมเป็นปรากฏการณ์ระดับโลก กลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมรวมตัวกันหรือทำงานกับตัวแสดงหลายภาคส่วน และดำเนินกิจกรรมที่ก้าวข้ามขอบเขตอำนาจของรัฐ

2. ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม

คำว่า “ความร่วมมือ (collaboration)” มักถูกใช้ในความหมายใกล้เคียงกับ คำว่า “หุ้นส่วน (partnership)” โดย “ความร่วมมือ (collaboration)” หมายถึง การให้ความช่วยเหลืออีกฝ่ายเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และเป็นกระบวนการที่องค์กรอิสระทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม ถูกกล่าวว่ามีผลสำคัญในการใช้ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ของทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคมให้เกิดประโยชน์ โดยภาครัฐมีอำนาจในการออกกฎหมายและนโยบายแต่ขาดความสามารถและทรัพยากรในการดำเนินนโยบาย ในขณะที่ภาคประชาสังคมขาดอำนาจในทางกฎหมายแต่มีความสามารถในการระดมผู้คนในท้องถิ่นและทำงานในระดับรากหญ้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Rabiul, 2013, pp.68-69) นอกจากนี้ Brinkerhoff (1999, p.61, 83) ยังได้กล่าวไว้ว่าความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมจะช่วยให้การดำเนินนโยบายและการส่งผ่านการบริการทางสาธารณะเป็นไปได้ดีกว่า มีประสิทธิภาพมากกว่า และช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) ภาคประชาสังคมช่วยรัฐโดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการต่าง ๆ 2) ภาคประชาสังคมช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ภาครัฐในการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ และ 3) ภาครัฐและภาคประชาสังคมร่วมมือกันริเริ่มดำเนินกิจกรรมหรือโครงการเพื่อจัดหาระบบบริการสาธารณะสู่ประชาชน

ตามรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคมของ Chambers and Kopstein ความร่วมมือถือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคมรูปแบบหนึ่ง อย่างไรก็ตาม จากนิยามความร่วมมือข้างต้น ความร่วมมือระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทั้งในรูปแบบประชาสังคมที่สนับสนุนรัฐ (civil society in support of the state) และประชาสังคมเป็นหุ้นส่วนกับรัฐ (civil society in partnership with the state)

3. ภาคประชาสังคมญี่ปุ่น

คำว่า “ภาคประชาสังคม” หรือ “Shimin Shakai” ในภาษาญี่ปุ่น เริ่มเป็นที่รู้จักและถูกกล่าวถึงอย่างแพร่หลายในญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษ 1990 ภายหลังจากเหตุการณ์ Great Hanshin-Awaji Earthquake 1995 และการเกิด NPO Law ในปี ค.ศ. 1998 โดยเหตุการณ์แผ่นดินไหวดังกล่าวได้ปรากฏให้เห็นถึงการปฏิวัติขององค์กรอาสาสมัครในญี่ปุ่น (voluntary revolution) เนื่องจากภาครัฐไม่สามารถจัดการปัญหาได้เพียงลำพัง ยิ่งไปกว่านั้น การเกิดขึ้นของ NPO Law ได้เปิดโอกาสให้องค์กรภาคประชาสังคมขนาดเล็กและองค์กรระดับรากหญ้าที่ดำเนินกิจกรรมไม่แสวงหาผลกำไรเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือกลุ่มอาสาสมัครที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์ทางสังคมสามารถจัดตั้งเป็นองค์กรที่มีสถานะทางกฎหมายได้ โดยการที่องค์กรภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นได้รับสถานะทางกฎหมายนี้ ช่วยทำให้องค์กรภาคประชาสังคมญี่ปุ่นสามารถดำเนินกิจกรรมทางสังคมได้สะดวกและทำงานทางสังคมได้เพิ่มขึ้น ได้รับการปกป้องทางกฎหมาย และการยกเว้นภาษี อีกทั้งสามารถเข้าถึงทรัพยากรและแหล่งทุนในการทำงานได้มากขึ้นด้วย ส่งผลให้องค์กรภาคประชาสังคมขนาดเล็กสามารถเติบโตและดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องในระยะยาวได้

ในปัจจุบัน คำว่าภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น มักมีความเชื่อมโยงกับคำว่างค์กรที่ไม่ใช่รัฐบาล (non-governmental organization-NGO) และองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (non-profit organization) อย่างไรก็ตาม คำ 2 คำนี้ในญี่ปุ่นมีความหมายและความเข้าใจต่างกัน โดยคำว่า องค์กรที่ไม่ใช่รัฐบาล (NGO) หมายถึง องค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่ดำเนินงานเกี่ยวกับกิจกรรมระหว่างประเทศ และส่วนใหญ่มักทำงานเกี่ยวกับโครงการการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ และความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ (Official Development Assistance-ODA) ซึ่งองค์กรประเภทนี้มักมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภาครัฐและได้รับเงินสนับสนุนการทำงานจากรัฐ ในขณะที่องค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NPO) หมายถึง องค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่ดำเนินงานเกี่ยวกับกิจกรรมภายในประเทศ

แม้ว่า NPO Law จะเปิดโอกาสให้องค์กรภาคประชาสังคมขนาดเล็ก
ในญี่ปุ่นเติบโตและสืบบทบาทในการดำเนินกิจกรรมทางสังคม รวมถึง NGO และ
NPO ในประเทศญี่ปุ่นได้จดทะเบียนเป็นองค์กรที่มีสถานะทางกฎหมายเพิ่มขึ้น
แต่องค์กรที่มีสถานะทางกฎหมายเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีอิสระในการทำงาน
ขาดความสามารถในการกำหนดทิศทางการทำงานด้วยตัวเอง และยังคงถูก
แทรกแซงและตรวจสอบการทำงานโดยรัฐ นอกจากนี้ บางองค์กรไม่ได้ถูกจัดตั้ง
ด้วยตัวเอง แต่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยความคิดริเริ่มจากรัฐ และคนที่ทำงานใน
องค์กรก็เป็นข้าราชการที่เกษียณอายุ อีกทั้ง การที่องค์กรภาคประชาสังคมญี่ปุ่น
ส่วนใหญ่มีขนาดเล็กและขาดแคลนทรัพยากร ทำให้องค์กรภาคประชาสังคม
เหล่านี้ยังคงพึ่งพิงการสนับสนุนทางการเงินจากรัฐ หรือการสนับสนุนทางการเงิน
จากองค์กรเอกชนที่มีการทำงานเชื่อมโยงกับรัฐด้วย ดังนั้น องค์กรภาค
ประชาสังคมญี่ปุ่นจึงไม่ค่อยมีบทบาทในการอภิปรายทางสาธารณะ การแสดง
ความเห็นในการกำหนดนโยบาย และการโต้แย้งทางนโยบาย (Yamakoshi, n.d.;
Hirata, 2002, pp.20-21, 75-76)

ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมญี่ปุ่น จึงถูกอธิบายว่า
มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และภาครัฐกับภาคประชาสังคมญี่ปุ่นดูเหมือนว่า
ไม่ได้แยกออกจากกัน ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเป็น
ความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือมากกว่าที่จะต่อต้านและท้าทายรัฐ ภาคประชา
สังคมญี่ปุ่นจึงเป็นที่ถกเถียงกันว่ามีความแตกต่างจากแนวคิดภาคประชาสังคม
อันเป็นที่เข้าใจกันในปัจจุบัน และบ่อยครั้งถูกวิพากษ์ว่าอ่อนแอ (Hirata, 2002,
p.15; Ogawa, 2009, p.12; Vosse, 2000, p.31) โดยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ
และภาคประชาสังคมญี่ปุ่นที่มีลักษณะใกล้ชิดกัน ถูกอธิบายว่ามีสาเหตุมาจาก
วัฒนธรรมการเมืองของการเชื่อฟังและโอนอ่อนต่ออำนาจ และการดำเนิน
นโยบายรัฐขับเคลื่อนการพัฒนา (developmental state) ซึ่งให้ความสำคัญกับ
บทบาทของรัฐในการนำและควบคุมระบบเศรษฐกิจ เป็นผลให้ภาครัฐมีความเข้มแข็ง
และเข้าแทรกแซงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมถึงข้าราชการมีอำนาจในการ

กำหนดกฎเกณฑ์และนโยบายที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ด้วย (Neary, 2003, pp.27-29; Pekkanen, 2002, pp.370-371 อ้างอิงจาก สิริทิพย์ นรินทรศิลป์, 2563, น.45-46)

อย่างไรก็ตาม มึงานศึกษาที่ถกเถียงว่า ภาครัฐมีส่วนช่วยสร้างภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นให้เกิดขึ้นมากกว่าการยับยั้งหรือทำลาย และภาครัฐก็มีบทบาทในการวางองค์ประกอบเกี่ยวกับการจัดตั้งองค์กรภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น (Schwartz and Pharr, 2003, pp.118-119) ดังนั้น ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและไม่ได้เป็นอิสระจากกันระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม ไม่ได้หมายความว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นไม่มีความสามารถในการทำหน้าที่จัดหาบริการสาธารณะสู่สังคม แต่การให้การสนับสนุนของภาครัฐมีส่วนช่วยลดข้อบกพร่องของภาคประชาสังคม และส่งเสริมให้การดำเนินกิจกรรมของภาคประชาสังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้ ในปัจจุบัน ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทั่วโลกเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการปัญหาของประเทศมากขึ้นและประชาชนก็สนใจประเด็นปัญหาในระดับประเทศมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ประชาชนคนรุ่นใหม่ในญี่ปุ่นก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการติดตามเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระยะยาวเช่นเดียวกับประชาชนญี่ปุ่นในอดีต แต่ให้ความสำคัญกับปัญหาปากท้องของตัวเองมากขึ้น จึงมีแนวโน้มว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นจะเติบโต และมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น

บทบาทของภาครัฐในการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น

1. ปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น

Liu และคณะ กล่าวว่า พัฒนาการของปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารในญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ช่วงการก่อตัวของปัญหาขยะอาหารในช่วงทศวรรษ 1960-กลางทศวรรษ 1970 ซึ่งเป็นช่วงที่สิ่งแวดล้อม

ของญี่ปุ่นเริ่มเสื่อมโทรม และปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศเริ่มปรากฏตัวขึ้น 2) ช่วงปัญหาขยะอาหารที่มีระดับความรุนแรงเพิ่มขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1970-ปลายทศวรรษ 1990 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ การผลิตพลาสติกของญี่ปุ่นเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วและกลายเป็นปัญหาขยะระดับประเทศ ซึ่งรวมถึงปัญหาขยะอาหารด้วย และ 3) ช่วงปัญหาขยะอาหารที่เริ่มเบาบางลงตั้งแต่ ค.ศ. 2001 (Liu et al, 2016, p.557, 560)

ปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่นเป็นผลมาจากหลายปัจจัย อาทิ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของประเทศที่มุ่งเน้นการผลิตในระดับสูง การเปลี่ยนแปลงของประชากรและโครงสร้างการจ้างงาน ค่านิยมการบริโภคอาหารที่สดใหม่ สวยงามไร้ที่ติ และสมบูรณ์แบบ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผู้บริโภคที่หันไปบริโภคอาหารตามอย่างประเทศตะวันตก และการบริโภคอาหารปรุงสุกนอกบ้าน นอกจากนี้ กฎระเบียบที่ภาครัฐกำหนดก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดขยะอาหารและการสูญเสียอาหารด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎหนึ่งในสาม (One-Third Rule) ที่ถูกกำหนดขึ้นในปี ค.ศ. 1990 โดยกำหนดให้ผู้ผลิต บริษัทผู้นำเข้า บริษัทแปรรูป บริษัทค้าปลีก และบริษัทอุตสาหกรรมอาหารตลอดห่วงโซ่อุปทานต้องส่งผ่านและกระจายอาหารไปยังลูกค้าของตนภายในช่วงเวลา 1 ใน 3 ของระยะเวลาการผลิตจนถึงวันหมดอายุ ทั้งนี้ เพื่อประกันว่าผู้บริโภคจะได้รับอาหารและเครื่องดื่มที่สดใหม่ ยกตัวอย่างเช่น หากสินค้ามีวันหมดอายุภายใน 6 เดือน ระยะเวลาการจัดส่งสินค้าของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทานอาจมีระยะเวลาเพียง 2 เดือน หากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดห่วงโซ่อุปทานไม่สามารถจัดส่งและกระจายอาหารในช่วงระยะเวลา 1 ใน 3 ได้ อาหารและเครื่องดื่มจะต้องถูกกำจัดทิ้งหรือส่งคืนไปยังแหล่งที่รับมาทั้ง ๆ ที่อาหารและเครื่องดื่มนั้นยังคงอยู่ในสภาพดีและยังไม่หมดอายุ กฎระเบียบดังกล่าวส่งผลให้บ่อยครั้งบริษัทธุรกิจอาหารและเครื่องดื่มไม่สามารถจัดส่งอาหารได้ทันเวลาและก่อให้เกิดขยะอาหารและสูญเสียอาหารจำนวนมาก (Tokyo Intercultural Portal Site, 2023)

ข้อมูลในปี ค.ศ. 2020 พบว่า ประเทศญี่ปุ่นมีปริมาณขยะอาหารและการสูญเสียอาหารถึง 5.22 ล้านตัน แบ่งเป็นขยะอาหารและการสูญเสียอาหารที่มาจากภาคครัวเรือน 2.47 ล้านตัน และจากภาคธุรกิจ 2.75 ล้านตัน ซึ่งปริมาณขยะอาหารในปัจจุบันลดลงจาก 6.42 ล้านตัน ในปี ค.ศ. 2012 (Ministry of Environment, 2022)

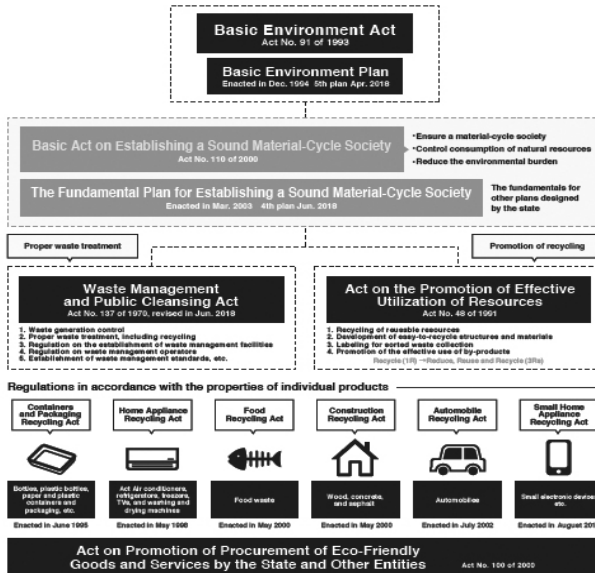
2. การจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของภาครัฐ

ในช่วงทศวรรษ 1990 เมื่อปัญหาขยะ ซึ่งรวมถึงขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ภาครัฐจึงเริ่มนำแนวคิด “Mottainai” ที่แปลว่า อย่าทิ้งสิ่งของที่มีค่า หรือนำเสียดายมาใช้ในการรณรงค์สร้างจิตสำนึกเพื่อลดปัญหาขยะของประเทศ โดยแนวคิด “Mottainai” ได้ส่งเสริมหลักการ 3Rs ได้แก่ 1) Reduce แปลว่า ลด 2) Reuse แปลว่า นำกลับมาใช้อีก และ 3) Recycle แปลว่า แปรรูปกลับไปใช้อีก มาใช้เป็นหลักการพื้นฐานในการจัดการปัญหา ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดปริมิตลำดับขั้นของการลดขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร (food waste hierarchy) ที่ถูกนำไปใช้ในระดับสากล ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการจัดสรรและใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ

ต่อมาในปี ค.ศ. 2000 ภาครัฐได้ออกกฎหมาย The Basic Act for Establishing a Sound Material-Cycle Society และ The Basic Recycling Act ขึ้นเพื่อใช้เป็นกรอบพื้นฐานในการส่งเสริมหลักการ 3Rs โดยภายใต้การบังคับใช้กฎหมายพื้นฐานดังกล่าว ภาครัฐได้มีการนำกฎหมายที่เกี่ยวข้องที่มีอยู่ก่อนแล้ว มาบังคับใช้ด้วย อาทิ Waste Management and Public Cleansing Act ที่กำหนดขึ้น ในปี ค.ศ. 1970 และ Act on the Promotion of Effective Utilization of Resources ที่กำหนดขึ้น ในปี ค.ศ. 1999 อีกทั้ง ยังได้มีการออกกฎหมายสำหรับการจัดการขยะในแต่ละประเภทเพิ่มเติมด้วย ในส่วนของการจัดการขยะอาหาร รัฐบาลได้ออกกฎหมาย The Food Recycling Act ในปี ค.ศ. 2000

เพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดการปัญหาขยะอาหารของประเทศ และในปี ค.ศ. 2001 ได้กำหนดแผนการพื้นฐานเพื่อกำหนดทิศทางในระยะกลางและระยะยาวเพื่อการสร้างสังคมแห่งการหมุนเวียนทรัพยากรของประเทศญี่ปุ่น (The Fundamental Plan for Establishing a Sound Material-Cycle Society) (ภาพที่ 1) สำหรับหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบการจัดการปัญหาขยะอาหารมี 2 หน่วยงาน ได้แก่ กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงของญี่ปุ่น รับผิดชอบจัดการผลกระทบของขยะอาหารต่อประเด็นความมั่นคงทางอาหาร และกระทรวงสิ่งแวดล้อม รับผิดชอบจัดการผลกระทบของขยะอาหารต่อประเด็นสิ่งแวดล้อม

ภาพที่ 1 ระบบกฎหมายการสร้างสังคมแห่งการหมุนเวียนทรัพยากรของญี่ปุ่น
ที่มา Ministry of Environment (2018)

The Food Recycling Act ถูกกล่าวว่าเป็นกฎหมายที่ให้ความสำคัญกับการจัดการขยะอาหารที่มีสาเหตุมาจากภาคธุรกิจ เป็นการจัดการปัญหาในเชิงสถาบัน และการจัดการแบบบนลงล่างที่มีรัฐเป็นผู้นำร่อง โดยการสนับสนุนให้ภาคธุรกิจแปรรูปขยะอาหารที่เกิดขึ้นในช่วงขั้นตอนของการผลิตต่าง ๆ เพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ในรูปแบบของอาหารสัตว์หรือปุ๋ย โดยกฎหมายดังกล่าวได้กำหนดเป้าหมายรีไซเคิลขยะอาหารในแต่ละประเภทธุรกิจภายในปี ค.ศ. 2020 ได้แก่ การรีไซเคิลขยะอาหารร้อยละ 95 สำหรับผู้ผลิตอาหาร ร้อยละ 70 สำหรับผู้ค้าส่ง ร้อยละ 55 สำหรับผู้ค้าปลีก และร้อยละ 50 สำหรับร้านอาหาร และกำหนดให้บริษัทธุรกิจที่ผลิตขยะอาหารมากกว่า 100 ตันต่อปี ต้องหามาตรการในการลดและรีไซเคิลขยะอาหาร รวมทั้งต้องรายงานข้อมูลสถานการณ์ขยะอาหารขององค์กรให้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงรับทราบ นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้ประกาศ Basic Policy of the Food waste Recycling Act ขึ้นเพื่อเป็นกรอบนโยบายสำหรับการดำเนินกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ด้วย (Liu et al, 2016, p.562) โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) Eco-towns 2) Eco-feed และ 3) Recycling Loops System

1) Eco-towns คือ โครงการสร้างเมืองอุตสาหกรรมเชิงนิเวศเพื่อหมุนเวียนทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และลดปริมาณการเกิดของเสียให้น้อยที่สุด (zero-Emission) โดยกำหนดให้บริษัทธุรกิจ วิสาหกิจ และประชาชนร่วมมือกับรัฐบาลท้องถิ่น หรือบริษัทธุรกิจร่วมมือกันในการจัดทำโครงการระบบรีไซเคิล สำหรับเงื่อนไขของการจัดตั้งเมืองอุตสาหกรรมเชิงนิเวศ เมืองที่ถูกจัดตั้งต้องเป็นเมืองที่มีความสามารถที่จะสร้างสังคมหมุนเวียนทรัพยากรได้ โดยมีโครงสร้างพื้นฐานทางอุตสาหกรรมสนับสนุน เช่น ไฟฟ้า น้ำ และท่อลำเลียงพลังงานต่าง ๆ และบริษัทธุรกิจในพื้นที่มีนวัตกรรมเทคโนโลยีในการรีไซเคิล ข้อมูลปี ค.ศ. 2013 พบว่า ประเทศญี่ปุ่นมีโครงการเมืองอุตสาหกรรมเชิงนิเวศทั้งหมด 23 เมือง (Marra, 2013, p.7; Global Environment Centre Foundation, 2005)

2) Eco-feed คือ โครงการที่นำอาหารเหลือทิ้ง กากอาหาร หรืออาหารที่หมดอายุจากร้านสะดวกซื้อและซูเปอร์มาร์เก็ตไปแปรรูปโดยการอบแห้งหรือผสมใหม่กับสารเคมีเพื่อเปลี่ยนเป็นอาหารสัตว์ ปุ๋ย หรือผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร โดยเป็นความร่วมมือและการทำข้อตกลงระหว่างเกษตรกร ผู้ผลิตอาหารสัตว์และปุ๋ย และบริษัทธุรกิจอาหาร โครงการความร่วมมือนี้มีข้อบังคับให้บริษัทผู้ผลิต eco-feed ต้องแจ้งรายงานต่อกระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงญี่ปุ่นก่อนเริ่มดำเนินธุรกิจ และไม่อนุญาตให้ใช้สารเติมแต่งอาหารสัตว์ที่เป็นอันตรายโดยไม่ได้รับอนุญาตหรืออนุมัติโดยรัฐมนตรี ผลิตภัณฑ์อาหารสัตว์ ปุ๋ย หรือผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่มาจากการแปรรูปขยะอาหารและการใช้ทรัพยากรหมุนเวียนสามารถนำเข้าสู่ระบบรับรอง Eco-feed certification system จาก Japan Livestock Industry Association ซึ่งเป็นบริษัทมหาชนที่ดำเนินการออกตรารับรอง และสามารถใช้ตรารับรองเป็นเครื่องหมายสินค้าบนผลิตภัณฑ์เพื่อส่งเสริมการจำหน่ายได้ (Sugiura, Katsuaki et al, 2009; Japan Scientific Feed Association, n.d.)

3) Recycling Loops System คือ โครงการความร่วมมือสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนขยะ โดยเรียกร้องให้อุตสาหกรรมอาหารซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนในการทำให้เกิดขยะอาหารซื้อผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรจากฟาร์มที่ปลูกพืชโดยใช้ปุ๋ยหมักหรือเลี้ยงสัตว์โดยใช้อาหารสัตว์ที่มาจากเศษอาหาร หรือซื้อผลิตภัณฑ์จากโครงการ Eco-feed อย่างไรก็ตาม โครงการความร่วมมือดังกล่าว หรือ recycle business plan ต้องผ่านการรับรองจากรัฐบาลก่อน เนื่องจาก บริษัทธุรกิจที่ได้รับบริการรับรองจะได้รับช้อยกเว้นจากกฎระเบียบเรื่องการบรรจุและการขนย้ายขยะอาหารข้ามเขต อันจะช่วยให้การดำเนินกิจกรรมสะดวกมากขึ้น

ผลจากการการบังคับใช้ The Food Recycling Act พบว่า ขยะอาหารที่ไม่ได้ถูกรีไซเคิล (non-recycled food waste) มีจำนวนลดลง แต่ภาคธุรกิจยังคงมีการผลิตขยะอาหารในปริมาณเท่าเดิม แทบจะไม่เปลี่ยนแปลงจากในปี

ค.ศ. 1990 ภาครัฐจึงได้มีการทบทวน The Food Recycling Act และหลักการ 3Rs ในปี ค.ศ. 2007 และปี ค.ศ. 2015 พบว่า The Food Recycling Act มุ่งเน้น การแปรรูปขยะอาหารเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ (recycle) โดยไม่ได้ให้ความสำคัญ กับหลักการลด (reduce) และหลักการใช้ซ้ำ (reuse) ดังนั้น ในปี ค.ศ. 2019 รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ออกกฎหมาย Act on Promotion of Food Loss and Waste Reduction หรือที่เรียกว่า The Food Loss Act ขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อ ป้องกันไม่ให้เกิดขยะอาหารและลดปัญหาขยะอาหารที่มาจากครัวเรือน และเพื่อ ปรับปรุงการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศให้ครอบคลุม มากขึ้น และในปีเดียวกัน คณะรัฐมนตรีได้ประกาศ Basic Policy on Promotion of Food Loss and Waste Reduction และได้กำหนดเป้าหมายที่จะลดปัญหา ขยะอาหารและการสูญเสียอาหารให้เหลือครึ่งหนึ่งภายในปี ค.ศ. 2030 จาก ปริมาณขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร 9.8 ล้านตัน ในปี ค.ศ. 2000

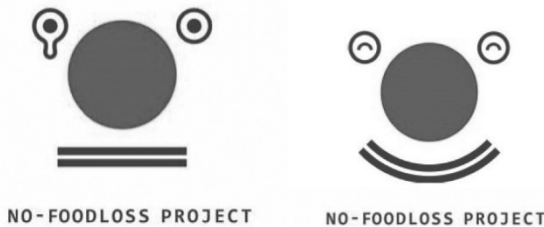
The Food Loss Act ถูกกล่าวว่าเป็นการจัดการแบบล่างขึ้นบน และ เปิดให้ประชาชนและภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหา ภายใต The Food Loss Act ภาครัฐได้มอบหมายให้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงญี่ปุ่นสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของธนาคารอาหาร โดยการจัดทำ เว็บไซต์ในการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลคลังสำรองอาหารของประเทศใน ภาวะฉุกเฉินเพื่อให้ธนาคารอาหารสามารถใช้ประโยชน์ในการรวบรวมอาหารเพื่อ ช่วยเหลือประชาชนที่อยู่ในสภาวะเปราะบาง โดยส่วนใหญ่อาหารที่สำรองไว้ใน คลังของประเทศเพื่อใช้ในยามฉุกเฉินนั้นเป็นอาหารที่ใกล้กับวันที่ควรบริโภคก่อน (best before date) การเผยแพร่ข้อมูลอาหารในเว็บไซต์ นอกจากทำให้ธนาคาร อาหารรวบรวมอาหารในการบริจาคได้สะดวกและง่ายขึ้นแล้ว ยังช่วยลดภาระ และต้นทุนในการกำจัดอาหารในคลังสำรองอาหารที่ไม่ได้ใช้ของภาครัฐด้วย

นอกจากนี้ ภาครัฐยังมอบหมายให้หน่วยงาน Consumer Affairs Agency (CAA) สร้างเว็บไซต์พิเศษเพื่อจัดหาและเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางในการ จัดการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารที่บ้านสำหรับประชาชน และ

กำหนดให้เดือนตุลาคมของทุกปีเป็นเดือนของการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของญี่ปุ่น อีกทั้ง ภาครัฐยังได้ร่วมมือกับรัฐบาลท้องถิ่นจัดการประชุมการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารในระดับชาติ ในวันที่ 30 ตุลาคมของทุกปี โดยเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 2017 การประชุมดังกล่าวได้มอบหมายให้ CAA และกระทรวงสิ่งแวดล้อมของญี่ปุ่นจัดงาน Food Loss Reduction Promotion Awards เพื่อส่งเสริมและกระตุ้นให้รัฐบาลท้องถิ่นและภาคธุรกิจช่วยลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ ตัวอย่างเช่น ในปี ค.ศ. 2021 ผู้ที่ได้รับรางวัลนี้ คือ บริษัท Nippon Access, Inc. ได้ดำเนินการพัฒนาปรับปรุงระบบสั่งอาหารของบริษัท การแนะนำระบบคาดการณ์อุปสงค์อาหารโดยใช้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) และการจัดหาอาหารให้ธนาคารอาหาร ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวของบริษัท Nippon Access, Inc. สามารถช่วยลดการสูญเสียอาหารได้ถึง 300 ตันต่อปี

นอกจากกิจกรรมการเผยแพร่ข้อมูลเพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมของภาคประชาสังคมและประชาชนในการลดการสูญเสียอาหารแล้ว ภาครัฐยังได้จัดทำโครงการ No food loss project ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดจากความร่วมมือของ 6 หน่วยงาน ได้แก่ 1) Consumer Affairs Agency (CAA) 2) Cabinet Office 3) Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology Japan (MEXT) 4) Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries (MAFF) 5) Ministry of Economy, Trade and Industry (METI) และ 6) Ministry of Environment (MoE) โดยมีเป้าหมายในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของห่วงโซ่อุปทานเพื่อลดการสูญเสียอาหารสำหรับการดำเนินกิจกรรมภายใต้โครงการ ได้แก่ การส่งเสริมให้ผู้ผลิต ผู้จัดจำหน่าย และร้านค้า ประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับแนวคิด “Mottainai” และ “No leftovers” การสนับสนุนธนาคารอาหารและความคิดริเริ่มของรัฐบาลท้องถิ่น การส่งเสริมการใช้ถุงใส่อาหารที่เหลือนกลับบ้าน (doggy bags) การรณรงค์ลดวันที่จัดส่งสินค้าอาหาร การสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้บริโภคเกี่ยวกับวันที่ควรบริโภค

ก่อน (best before date) การพัฒนาสื่อสารเชิงกลยุทธ์ระหว่างผู้ค้าปลีก สื่อมวลชน และการบริการสร้างเครือข่ายทางสังคมบนเว็บไซต์เพื่อพัฒนากลยุทธ์ การรับรู้ใหม่ของผู้บริโภค นอกจากนี้ ภาครัฐยังได้ออกแบบโลโก้ “Reduce Food Loss” หรือ “Rosunon” (ภาพที่ 2) เพื่อให้ผู้ผลิต ผู้จัดจำหน่าย และร้านค้าใช้ ควบคู่กับตราสินค้าเพื่อกระตุ้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้มีส่วน ได้ส่วนเสียในการลดการสูญเสียอาหารด้วย

ภาพที่ 2 Reduce Food Loss Logo (Rosunon Logo)
ที่มา Ministry of Agricultural, Forestry and Fisheries (n.d)

บทบาทของ Second Harvest Japan ในการลดปัญหาขยะ อาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น

1. ความเป็นมา แนวคิด และกลไกการทำงานขององค์กร

Second Harvest Japan (2HJ) เริ่มดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับธนาคารอาหารตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 โดย Charles E. McJilton นักศึกษาชาวอเมริกันที่เข้ามาเป็นนักศึกษาแลกเปลี่ยนที่ Sophia University และนักเคลื่อนไหวที่สนับสนุนกลุ่มคนไร้บ้านแถบริมแม่น้ำสุมิตะ และย่านชั้นยะของกรุงโตเกียว ต่อมาในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 2002 McJilton ดำเนินกิจกรรมบริจาคอาหาร ภายใต้ชื่อว่า “NPO Food Boat Japan” และในเดือนกรกฎาคมปีเดียวกัน รัฐบาลได้ให้สถานะทางกฎหมายแก่ “NPO Food Boat Japan” จัดตั้งเป็นองค์กร

ไม่แสวงหาผลกำไรที่ชื่อว่า “NPO Food Bank Japan”

ในปี ค.ศ. 2003 “NPO Food Bank Japan” ได้จัดตั้ง Professional Advisory Board (PAB) เพื่อจัดทำคำแนะนำและพัฒนาแผนธุรกิจขององค์กร นอกจากนี้ PAB ยังได้กำหนดตัวชี้วัดกิจกรรมธนาคารอาหารขององค์กรตามมาตรฐานธนาคารอาหารในสหรัฐอเมริกาและประเทศอื่น ๆ ด้วย และในปี ค.ศ. 2004 “NPO Food Bank Japan” ก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “Second Harvest Japan (2HJ)” เพื่อลดความสับสนแก่องค์กรพันธมิตรในประเด็นการให้ความช่วยเหลือของประเทศญี่ปุ่น และยกเลิกการใช้คำว่า “NPO” ในชื่อขององค์กร ทั้งที่ยังมีสถานะเป็นองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร ทั้งนี้ เพื่อสะท้อนการดำเนินกิจกรรมและแนวทางปฏิบัติภายนอกประเทศญี่ปุ่น แม้ว่า 2HJ จะมีชื่อองค์กรที่คล้ายคลึงกับองค์กรธนาคารอาหารในต่างประเทศ แต่ 2HJ ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับธนาคารอาหารในต่างประเทศแต่อย่างใด ต่อมาในปี ค.ศ. 2010 McJilton ได้เป็นผู้นำในการจัดตั้ง Second Harvest Asia (2HA) ซึ่งเป็นองค์กรธนาคารอาหารในระดับภูมิภาคที่มีเป้าหมายช่วยเหลือกลุ่มคนที่มีปัญหาการเข้าถึงอาหารในประเทศภูมิภาคเอเชีย ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรในประเทศสหรัฐอเมริกา

สำหรับแนวคิดในการดำเนินงานธนาคารอาหารขององค์กร แม้ว่า 2HJ จะทำงานเกี่ยวกับการบริจาคอาหารซึ่งเปิดรับบริจาคทั้งอาหารและเงิน แต่ 2HJ ไม่เคยเรียกรับหรือร้องขออาหารหรือเงินบริจาคเลย McJilton ผู้ก่อตั้งองค์กรเพียงแต่นำเสนอแนวคิดธนาคารอาหารว่าเป็นแนวคิดการจัดสรรทรัพยากรแบบหนึ่ง และออกแบบวิธีการรับบริจาคอาหารที่สะท้อนความเท่าเทียมในการดำเนินงานระหว่างผู้บริจาคและผู้รับบริจาค โดยการบริจาคอาหารมายังธนาคารเป็นการเอื้อประโยชน์กับทั้งฝ่ายผู้บริจาคและผู้รับบริจาค เพราะผู้บริจาคไม่ต้องแบกรับภาระและจ่ายเงินในการกำจัดขยะอาหาร หรือจ่ายเงินค่าธรรมเนียมในการคินสินค้า ซึ่งช่วยให้ผู้บริจาคสามารถประหยัดไปได้ถึงหลายร้อยล้านเยนต่อปี ในขณะที่ผู้รับ

บริจาคที่มีความต้องการอาหารก็ประหยัดเงินในการจัดซื้ออาหาร อีกทั้ง ยังคงได้รับอาหารที่ปลอดภัยและมีโภชนาการที่ดี นอกจากนี้ 2HJ ยังได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการทำงานที่มุ่งให้ความสำคัญใน 3 เสาหลัก ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบทางสังคม (social change) 2) การสร้างความยั่งยืนเพื่อรักษาความอยู่รอดขององค์กร (sustainable) และ 3) การสร้างความเป็นชุมชน เพื่อสร้างสังคมที่มีอาหารที่เพียงพอและปลอดภัย (community)

สำหรับกลไกการทำงานขององค์กรนั้น 2HJ ทำหน้าที่เสมือนสะพานเชื่อมโยงระหว่างผู้ให้ที่มีอาหารส่วนเกินกับผู้ที่ต้องการอาหาร โดยการรวบรวมอาหารส่วนเกินจากผู้ให้บริจาคทั้งที่เป็นองค์กรและปัจเจกบุคคล อาทิ ผู้ผลิตอาหาร ผู้นำเข้าอาหาร บริษัทธุรกิจอาหาร ภัตตาคาร ร้านค้า หน่วยงานภาครัฐ และประชาชนทั่วไป และดำเนินการแจกจ่ายไปยังประชาชนที่มีความเปราะบางในการเข้าถึงอาหาร โดย 2HJ ดำเนินการแจกจ่ายอาหารใน 2 รูปแบบ คือ 1) การแจกจ่ายไปยังหน่วยงาน (Business-to-Business-B2B) ได้แก่ สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ศูนย์คนพิการ สถานสงเคราะห์ฉุกเฉิน สถานสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย สถานสงเคราะห์ผู้สูงอายุ สถานสงเคราะห์สตรี และโรงงาน และ 2) การแจกจ่ายไปยังประชาชนที่มีความเปราะบางโดยตรง (Business-to-Customer-B2C) ได้แก่ กลุ่มคุณแม่เลี้ยงเดี่ยว กลุ่มคนไร้บ้าน และแรงงานต่างด้าว (ภาพที่ 3)

ในส่วนของ การได้รับการสนับสนุนจากผู้บริจาคหรือผู้ให้ (donor) 2HJ ได้รับการสนับสนุนทั้งจากผู้ให้ที่เป็นองค์กรและปัจเจกบุคคล ซึ่งในส่วนของ การสนับสนุนจากผู้ให้ที่เป็นองค์กร 2HJ ได้รับการสนับสนุนใน 4 ประเภท ได้แก่ 1) อาหารในสภาวะปกติ 2) อาหารในสภาวะฉุกเฉิน 3) เงิน และ 4) อาสาสมัคร โดยผู้ให้ที่เป็นองค์กรจะต้องมีการจัดทำบันทึกความเข้าใจร่วมกันกับ 2HJ และมีการบริจาคอาหารตามเงื่อนไขของแนวทางธนาคารอาหาร (food bank guidelines)

ที่ 2HJ กำหนดไว้ โดยในแนวทางธนาคารอาหารจะมีการระบุถึงอาหารที่สามารถ
 บริจาคได้ อาหารที่บริจาคไม่ได้ (ตารางที่ 1) กำหนดวันในการจัดส่งอาหารของ
 ผู้บริจาค จุดรับอาหาร ขั้นตอนบรรจุภัณฑ์ ขั้นตอนการขนส่งอาหาร และค่าใช้จ่าย
 ในการขนส่งซึ่งผู้บริจาคที่เป็นองค์กรจะต้องเป็นฝ่ายดำเนินการรับผิดชอบ
 ทั้งหมดในทุกขั้นตอน

ภาพที่ 3 กระบวนการรับบริจาคและแจกจ่ายอาหารของ 2HJ
 ที่มา Second Harvest Japan (n.d.)

ตารางที่ 1 ประเภทอาหารที่รับบริจาคและไม่รับบริจาคของ 2HJ

อาหารในสภาวะปกติ		อาหารในสภาวะฉุกเฉิน	
อาหารที่ต้องการ	อาหารที่ไม่สามารถบริจาคได้	อาหารที่ต้องการ	อาหารที่ไม่สามารถบริจาคได้
<ul style="list-style-type: none"> - อาหารหลัก เช่น ข้าว (ข้าวญี่ปุ่นเท่านั้น) บะหมี่แห้ง เป็นต้น - อาหารกระป๋อง (เนื้อสัตว์ ปลา ผัก) - อาหารแช่แข็งแห้ง - อาหารสำเร็จรูป - อาหารถุงรีทอร์ท - เครื่องปรุงรส - ขนมหวาน - เครื่องดื่ม (น้ำผลไม้ กาแฟ ชา ฯลฯ) <p>*อาหารที่บริจาคต้องมีอายุการเก็บรักษาอย่างน้อย 1 เดือนก่อนที่จะถึงวันหมดอายุเพื่อให้ มีเวลาในการจัดการส่งผ่านและแจกจ่ายอาหาร</p>	<ul style="list-style-type: none"> - อาหารที่หมดอายุ (ยกเว้นข้าวสาร ไม่มีวันหมดอายุ แต่ไม่รับข้าวสารที่มีมอดแมลง หรือสิ่งปนเปื้อนที่ไม่ใช่อาหาร) - อาหารที่บรรจุภัณฑ์ถูกเปิด หรือได้รับความเสียหาย (ยกเว้นข้าวสาร แม้ว่าบรรจุภัณฑ์ด้านนอกจะเปิดอยู่ แต่ยังคงรักษา มีการปิดผนึกหรือบรรจุใหม่เพื่อไม่ให้หกหรือแตกหักระหว่างการขนส่ง) - อาหารที่ไม่มีวันหมดอายุระบุไว้บนบรรจุภัณฑ์ (ยกเว้นเกลือ และน้ำตาล) - ส่วนประกอบอาหารที่ไม่ได้อยู่ในรายการภาษาญี่ปุ่น - อาหารทำเองที่บ้าน (homemade food) - อาหารที่ไม่ระบุชื่อ - เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ 	<ul style="list-style-type: none"> - อาหารแปรรูปทั้งหมดที่ต้องมีวันหมดอายุ 	<ul style="list-style-type: none"> - อาหารที่หมดอายุ - อาหารที่ไม่มีฉลากของส่วนประกอบในภาษาญี่ปุ่น - บิสกิตโรยน้ำตาล - น้ำ

ที่มา Second Harvest Japan. (n.d.)

สำหรับการสนับสนุนทางการเงินจากผู้บริจาคที่เป็นองค์กรนั้น 2HJ รับบริจาคทั้งเงินโอนผ่านบัญชี และการสนับสนุนการติดตั้งตู้จำหน่ายสินค้าแบรนด์ 2HJ โดยการติดตั้งตู้จำหน่ายสินค้า องค์กรผู้บริจาคที่สนับสนุนจะไม่มีค่าใช้จ่าย

ใด ๆ ในการติดตั้งตู้จำหน่ายหรือเปลี่ยนเครื่อง แต่องค์กรผู้บริจาคต้องรับผิดชอบค่าไฟฟ้า ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งจากการจำหน่ายสินค้าจะครอบคลุมในส่วนต้นทุนนี้ รายได้จากการจำหน่ายสินค้าหลังหักต้นทุนค่าใช้จ่ายแล้วส่วนหนึ่งจะถูกนำไปบริจาค และอีกส่วนจะใช้เป็นทุนในการดำเนินกิจกรรมของ 2HJ นอกจากนี้ การสนับสนุนด้านอาสาสมัคร องค์กรผู้บริจาคที่ประสงค์จะร่วมมือดำเนินกิจกรรมอาสาสมัครสามารถติดต่อ 2HJ ได้โดยตรง โดยการกรอกใบสมัคร แจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าร่วม จำนวนคนที่จะเข้าร่วม ความถี่และช่วงเวลาที่จะเข้าร่วม และประเภทกิจกรรมที่จะเข้าร่วม องค์กรผู้บริจาคที่สนับสนุน 2HJ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนด้านอาหาร การเงิน และอาสาสมัคร จะได้รับการเปิดเผยชื่อในเว็บไซต์ขององค์กร และสำหรับผู้บริจาคที่สนับสนุนทางการเงิน นอกจากได้รับการเปิดเผยชื่อในเว็บไซต์ขององค์กรแล้ว ยังได้รับการจัดอันดับประเภทของผู้ให้ความช่วยเหลือด้วย ได้แก่ พันธมิตรระดับเพชร พันธมิตรระดับทอง พันธมิตรระดับเงิน และพันธมิตรระดับทองแดง

ในขณะที่การสนับสนุนจากผู้บริจาคที่เป็นปัจเจกบุคคลนั้น 2HJ ได้รับการสนับสนุนใน 3 ประเภท ได้แก่ ได้แก่ 1) อาหารในสภาวะปกติ 2) เงิน และ 3) อาสาสมัคร ในการบริจาคอาหาร ผู้บริจาคที่เป็นปัจเจกบุคคลสามารถบริจาคอาหารมายัง 2HJ ได้โดยตรง หรือบริจาคอาหารผ่านกิจกรรม Food drive โดยยังต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของแนวทางธนาคารอาหารเช่นเดียวกับผู้บริจาคที่เป็นองค์กร สำหรับการบริจาคเงิน กรณีปัจเจกบุคคลสามารถบริจาคได้ 3 ช่องทาง คือ การโอนผ่านธนาคาร การจ่ายแบบธนาณัติ และการจ่ายผ่านบัตรเครดิต และในส่วนของการสนับสนุนด้านอาสาสมัคร ปัจเจกบุคคลสามารถสมัครกับองค์กรได้โดยตรงแต่จะต้องปฏิบัติตามแนวทางอาสาสมัครที่องค์กรกำหนดไว้ เช่น 1) อาสาสมัครจะใช้เวลาทำงาน 2.5 ชั่วโมง 2) อาสาสมัครจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 12 ปี และ 3) อาสาสมัครห้ามสวมรองเท้าแตะหรือรองเท้าเปิดนิ้วเท้า เป็นต้น โดยกิจกรรมอาสาสมัครที่ประชาชนปัจเจกบุคคลสามารถเข้าร่วมได้ ได้แก่ 1) พนักงานขับรถ โดยการขับรถขององค์กรส่งอาหารไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ตาม

ความจำเป็น 2) การบรรจุภัณฑ์ 3) กิจกรรมเตรียมอาหารสำหรับตู้กับข้าวในช่วง บ่าย 4) กิจกรรมรถกระบะตู้กับข้าวโดยจัดหาอาหารให้กับผู้ที่มาสำนักงานเพื่อรับ อาหาร ในวันพฤหัสบดี ศุกร์ และเสาร์

ในส่วนของผู้รับบริจาค (recipient) 2HJ ดำเนินการให้ความช่วยเหลือ บริจาคอาหารไปยังผู้รับทั้งที่เป็นองค์กรและปัจเจกบุคคล โดยผู้รับที่เป็นองค์กร จะต้องมีความสัมพันธ์ตามที่ 2HJ กำหนดไว้ คือ 1) องค์กรผู้รับบริจาคเป็นนิติบุคคล ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย 2) ดำเนินกิจกรรมที่ช่วยเหลือผู้ยากไร้ 3) ไม่ดำเนิน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนเงิน 4) กิจกรรมที่กำลังดำเนินอยู่ไม่ใช่ กิจกรรมที่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว และ 5) ดำเนินกิจกรรมที่สามารถรับอาหารได้ โดยองค์กรที่ประสงค์จะขอรับความช่วยเหลือจะต้องกรอกใบสมัครมายัง 2HJ เพื่อขอรับบริจาคอาหาร เมื่อ 2HJ ได้รับใบสมัครและพิจารณาเรียบร้อยแล้ว 2HJ จะดำเนินการจัดประชุมเพื่อสัมภาษณ์ทำความเข้าใจองค์กรที่ขอรับบริจาคและสร้างความ เข้าใจระหว่างกัน หลังจากนั้นองค์กรผู้รับบริจาคจะต้องลงทะเบียนและ ลงนามข้อตกลงกับ 2HJ เพื่อปฏิบัติตามข้อบังคับและขั้นตอนต่าง ๆ องค์กรผู้รับ จึงสามารถกำหนดวันเพื่อเตรียมขอรับบริจาคอาหารได้ ในส่วนของผู้รับที่เป็น ปัจเจกบุคคลสามารถขอรับความช่วยเหลือทางอาหารได้ผ่าน 3 โครงการ ได้แก่ 1) Marugohan 2) Mobile Pantry และ 3) Hot Meal Distribution

ปัจจุบัน 2HJ มีสำนักงานตั้งอยู่ที่กรุงโตเกียว มีเจ้าหน้าที่ประจำจำนวน 21 คน มีคลังสินค้า 3 แห่ง ตั้งอยู่ที่กรุงโตเกียว จังหวัดไซตามะ และจังหวัด คานางาวะ ข้อมูล ณ ปี ค.ศ. 2022 พบว่า 2HJ มีพันธมิตรที่เป็นผู้บริจาคซึ่ง ลงนามบันทึกความเข้าใจร่วมกันประมาณ 2,473 ราย และดำเนินการบริจาคอาหาร ไปยังหน่วยงานต่าง ๆ มากกว่า 400 องค์กรทั่วประเทศญี่ปุ่น

2. บทบาทในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ

Second Harvest Japan (2HJ) มีการดำเนินกิจกรรมหลัก 4 กิจกรรม (ภาพที่ 4) ดังนี้

1) Harvest Central Kitchen คือ กิจกรรมการจัดเตรียมอาหารปรุงสุก และเสิร์ฟพร้อมทานเพื่อดำเนินกิจกรรมตักข้าวขององค์กร และการแจกจ่ายอาหารไปยังประชาชนทั่วไปในโครงการ Hot Meal Distribution ซึ่งจัดขึ้นที่สวนสาธารณะอุเอโนะ ในช่วงเวลาเที่ยงของทุกวันเสาร์

2) Harvest Pantry คือ กิจกรรมรวบรวมอาหารสดและอาหารแห้งจากผู้บริจาคเพื่อแจกจ่ายไปยังผู้ขาดแคลนในระดับครัวเรือน โดยมีการดำเนินการแจกจ่ายอาหารไปยัง 2 โครงการ ได้แก่ Marugohan และ Mobile Pantry

Marugohan คือ ตู้เก็บอาหารสดแช่แข็งที่ผู้ที่ต้องการอาหารสามารถเลือกอาหารที่ต้องการจากรายการอาหารที่หลากหลายทั้งอาหารสดและอาหารแห้ง โดยมีเงื่อนไขการชำระค่าสินค้าด้วยการกำหนดให้ผู้รับบริจาคตอบแทนสังคมด้วยการทำความดีแทนที่จะชำระด้วยเงินสด โดยการทำ ความดี ได้แก่ 1) การแนะนำให้ผู้อื่นรู้จัก Marugohan 2) การส่งหนังสือถึงผู้สนับสนุน 2HJ ได้แก่ ผู้บริจาคอาหาร ผู้สนับสนุนทางการเงิน และหน่วยงานภาครัฐ และบอกว่าโครงการ Marugohan มีความจำเป็นสำหรับคุณอย่างไร และ 3) การเป็นอาสาสมัครในโครงการ Marugohan และ 2HJ โดยโครงการ Marugohan กล่าวกันว่าเป็น คือ กิจกรรมที่ส่งเสริมการสร้างวัฏจักรการให้และรับอาหาร

Mobile Pantry หรือ Sumida River Mobile Pantry คือ ตู้เก็บอาหารเคลื่อนที่ซึ่งจัดขึ้นที่ริมแม่น้ำสุมิตะ ในทุกวันเสาร์ของสัปดาห์ที่ 2 และ 4 ของทุกเดือน ในเวลา 13.00-14.00น.

3) Food Bank คือ กิจกรรมหลักขององค์กร ซึ่งเป็นการรวบรวมอาหารที่ได้รับบริจาคมากระจายไปสู่เครือข่ายในระดับองค์กร อาทิ สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ศูนย์คนพิการ สถานสงเคราะห์ลูกเงิน สถานสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย สถานสงเคราะห์ผู้สูงอายุ และสถานสงเคราะห์สตรี เป็นต้น

4) Advocacy and Development คือ กิจกรรมด้านการประชาสัมพันธ์ ทั้งในแง่การพัฒนาด้านธนาคารอาหาร ไปจนถึงการสร้างเครือข่ายเพื่อจัดหาอาหารปลอดภัยให้ผู้อากไร้

นอกจาก 4 กิจกรรมหลักข้างต้นแล้ว 2HJ ยังมีอีก 2 กิจกรรมย่อยเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับผู้สนับสนุน ได้แก่ Food drive และ Adopt-a-Family Project

Food drive เป็นกิจกรรมอาสาสมัครที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อกระตุ้นให้ครัวเรือนประชาชนนำอาหารส่วนเกินมาแจกจ่ายให้แก่องค์กรหรือประชาชนที่ต้องการด้วยตัวเอง โดยนำเสนอแนวคิดที่เปลี่ยนจากคำว่า “น่าเสียดาย” (mottainai) เป็นคำว่า “ขอบคุณ” (arigato) อย่างไรก็ตาม อาหารที่นำมาบริจาคต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของธนาคารอาหาร โดยกิจกรรม Food drive สามารถจัดขึ้นได้ทุกที่ ทุกเวลา 2HJ จะสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมโดยการให้ยืมอุปกรณ์ food drive kit ได้แก่ เค้าโครงโปสเตอร์ประกาศ ป้ายประชาสัมพันธ์การขับรถส่งอาหารแบบเนอร์ขนาดเล็ก จอแสดงผลป้อนข้อมูลบนโต๊ะ และตู้รับบริจาคเงิน อุปกรณ์เหล่านี้ จะถูกจัดส่งภายใน 1 สัปดาห์ เมื่อได้รับการร้องขอ

Adopt-a-Family Project คือ โครงการสนับสนุนอาหารกลางวันสำหรับครอบครัวเด็กนักเรียนที่มีปัญหาในการเข้าถึงอาหารในช่วงปิดภาคการศึกษา โครงการนี้ดำเนินการปีละสองครั้งเพื่อให้ตรงกับวันหยุดปิดภาคเรียนฤดูร้อนและฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงที่ครอบครัวที่มีบุตรและมีรายได้น้อยที่จำกัดเผชิญกับความท้าทายทางการเงินที่เพิ่มขึ้นในการจัดหาอาหาร โดยในช่วงปีการศึกษา เด็กๆ ตั้งแต่ออนุปบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้นจะมีการรับประทานอาหารกลางวันที่โรงเรียน

เมื่อโรงเรียนปิดภาคเรียน ครอบครัวจะต้องจัดเตรียมอาหารกลางวันเอง ทำให้พวกเขาต้องใช้งบประมาณที่เพิ่มมากขึ้น กิจกรรมนี้จึงถูกออกแบบขึ้นเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ในการให้การสนับสนุน โดยการตกลงที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ครอบครัวที่มีปัญหาและจัดส่งอาหารไปยังครอบครัวเหล่านี้

ภาพที่ 4 กิจกรรมธนาคารอาหารของ Second Harvest Japan
ที่มา Second Harvest Japan, n.d.

3. ความร่วมมือกับรัฐในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร

จากข้อมูลเกี่ยวกับการทำงานในข้างต้น 2HJ ได้ร่วมมือกับภาครัฐ โดยร่วมมือกับกระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงของญี่ปุ่น ในการนำข้าวจากคลังสำรองของรัฐมาแจกจ่ายให้กับองค์กรและประชาชนที่มีความเปราะบางและต้องการอาหาร ปัจจุบันภาครัฐมีนโยบายบริจาคข้าวในคลังสำรองให้แก่องค์กรสาธารณประโยชน์จำนวนไม่เกิน 300 กิโลกรัมต่อหนึ่งองค์กร กล่าวได้ว่าความร่วมมือระหว่าง 2HJ กับภาครัฐ ไม่ใช่เพียงเพื่อช่วยให้การดำเนินงานขององค์กร 2HJ บรรลุวัตถุประสงค์เท่านั้น แต่ยังช่วยลดภาระของภาครัฐในการกำจัดอาหารในคลังสำรองที่ไม่ได้ใช้ และช่วยส่งเสริมให้ภาครัฐดำเนินนโยบายการจัดการขยะอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลด้วย

สำหรับการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการเชิงนโยบาย ไม่พบเอกสารราชการที่ระบุถึงการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องของ 2HJ แต่พบบทความทางเว็บไซต์ที่กล่าวถึง 2HJ ว่าไม่เพียงแต่ได้รับมอบหมายจากภาครัฐให้ดำเนินกิจกรรมธนาคารอาหารเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทในการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร และการจัดการปัญหาความยากจนของประเทศด้วย (Japan for Sustainability, 2009) นอกจากนี้ 2HJ ยังมีบทบาทในการวิ่งเต้น (lobby) ให้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงของญี่ปุ่นบริจาคข้าวในคลังสำรองบางส่วนเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่มีปัญหาในการเข้าถึงอาหาร โดยเฉพาะในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด 19 แต่ด้วยข้อจำกัดทางกฎหมาย ทำให้กระทรวงเกษตร ป่าไม้ และประมงของญี่ปุ่นไม่สามารถบริจาคได้ (Kim and Nakagawa, 2021)

4. ปัญหา และอุปสรรคในการดำเนินงาน

ตามบทสัมภาษณ์ Mcjilton ในปี ค.ศ. 2008 เขาได้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมธนาคารอาหารในประเทศญี่ปุ่นว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่องค์กรไม่แสวงหาผลกำไรในญี่ปุ่นได้รับการพัฒนาน้อยกว่าในประเทศอื่น ๆ ทั้งในแง่ของขนาดองค์กร จำนวนเจ้าหน้าที่ การเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องหรือการสร้างผลกระทบเชิงนโยบาย และความสัมพันธ์กับรัฐและสถาบันอื่น ๆ ทำให้การดำเนินกิจกรรมขององค์กรไม่ได้เป็นไปอย่างรวดเร็ว (My Eyes Tokyo, September, 2008) อีกทั้ง ธนาคารอาหารในประเทศญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังขาดแคลนทรัพยากรในการดำเนินกิจกรรมทั้งในด้านเงินทุนและทรัพยากรทางกายภาพที่ใช้ดำเนินกิจกรรม ได้แก่ อาหารบริจาคที่ดีและมีโภชนาการ ตู้แช่และห้องเย็นสำหรับเก็บรักษาอาหารบริจาค และยานพาหนะที่ใช้ในการขนส่ง (Kinoshita, 2021, p.5)

นอกจากนั้น ทศนคติเรื่องความยากจนและการขอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่นก็เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงอาหารของคนญี่ปุ่นด้วย การกล่าวถึงประเด็นความยากจนเป็นเรื่องที่ไม่สบายใจสำหรับคนญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นถือศักดิ์ศรี ซึ่เกรงใจกลัวทำให้คนอื่นเดียดร้อน จึงไม่ยอมขอความช่วยเหลือจากใครเพราะรู้สึกละอาย ส่งผลให้การขายแนวคิดเรื่องธนาคารอาหารในญี่ปุ่นให้กับทั้งผู้บริจาคและผู้รับบริจาคเป็นเรื่องที่ยากลำบาก บ่อยครั้งที่บริษัทต่าง ๆ มักจะทิ้งอาหารดี ๆ ไปเนื่องจากกังวลว่าอาหารที่บริจาคจะถูกขายต่อหรือเน่าเสียก่อนที่จะนำไปแจกจ่าย และทำให้ผู้รับป่วย ในขณะเดียวกัน นอกจากผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจะมีความละอายที่จะรับความช่วยเหลือแล้ว พวกเขายังกังวลด้วยว่าจะถูกเรียกเก็บเงินค่าอาหารในภายหลัง หรือได้รับสินค้าที่เน่าเสีย บ่อยครั้งธนาคารอาหารในญี่ปุ่นจึงหาคนญี่ปุ่นที่ต้องการความช่วยเหลือไม่เจอ โดยผู้ที่ขอรับความช่วยเหลือทางอาหารจากธนาคารอาหารในญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะเป็นชาวต่างชาติที่พักอาศัยในญี่ปุ่น (My Eyes Tokyo, September, 2008)

บทสรุป

จากข้อมูลบทบาทของภาครัฐและ 2HJ ในการจัดการปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศญี่ปุ่น จะเห็นว่าทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็มีบทบาทอย่างแข็งขันในการจัดการปัญหาของประเทศ โดยภาครัฐมีบทบาทในการออกกฎหมายนโยบาย และจัดกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ในขณะที่ 2HJ ก็มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมธนาคารอาหาร ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีส่วนช่วยในการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ

แม้ว่างานศึกษาเกี่ยวกับภาคประชาสังคมญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะถกเถียงว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับรัฐและฟังกาโร เนื่องจากมีขนาดเล็กและขาดแคลนทรัพยากร เป็นผลให้ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นขาดอิสระและความสามารถในการกำหนดทิศทางการทำงานด้วยตนเอง และถูกกำกับและแทรกแซงโดยรัฐ แต่ผลจากการศึกษาพบว่า 2HJ เป็นองค์กรภาคประชาสังคม

ญี่ปุ่นที่มีลักษณะแตกต่างจากข้อถกเถียงข้างต้น เนื่องจาก 2HJ เป็นองค์กรภาคประชาสังคมญี่ปุ่นที่จัดตั้งขึ้นมาด้วยตัวเอง มีแนวคิดการทำงานของตัวเอง และมีอิสระในการทำงาน เป็นองค์กรร้านอาหารขนาดใหญ่ มีเครือข่ายการทำงานอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศญี่ปุ่นและต่างประเทศ ส่งผลให้ 2HJ มีทุนและทรัพยากรในการทำงานโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐ นอกจากนี้ ผลการศึกษายังพบว่า 2HJ เป็นองค์กรร้านอาหารที่มีอิทธิพลต่อองค์กรร้านอาหารอื่น ๆ ในญี่ปุ่น และมีศักยภาพและบทบาทที่สำคัญในการจัดการปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ ยิ่งไปกว่านั้น 2HJ ยังมีบทบาทในการจุดประกายและกระตุ้นให้ประชาชนและองค์กรภาคประชาสังคมอื่น ๆ ในญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการลดปัญหาขยะอาหารและการสูญเสียอาหารผ่านการนำเสนอกิจกรรมขององค์กรในรูปแบบต่าง ๆ ที่ประชาชนญี่ปุ่นสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเอง โดยปัจจัยที่ส่งผลให้ 2HJ เป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่มีอิสระในการทำงาน ไม่ได้ถูกกำกับและแทรกแซงจากรัฐ อาจกล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้ก่อตั้งองค์กรไม่ใช่ชาวญี่ปุ่น แต่เป็นชาวอเมริกัน และแนวคิดร้านอาหารก็เป็นแนวคิดที่มีต้นกำเนิดมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา อีกทั้ง การที่ 2HJ เป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่มีความเข้มแข็ง กล่าวได้ว่าเป็นเพราะ 2HJ เป็นองค์กรร้านอาหารองค์กรแรกและองค์กรที่ใหญ่ที่สุดในประเทศญี่ปุ่น

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับ 2HJ พบว่า มีความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือมากกว่าที่จะต่อต้านและท้าทายรัฐ ตามรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคมของ Chambers S. and Kopstein ผู้เขียนมองว่า ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ 2HJ เป็นความสัมพันธ์แบบประชาสังคมสนับสนุนรัฐ (civil society in support of the state) มากกว่าที่จะเป็นความสัมพันธ์แบบประชาสังคมเป็นพันธมิตรกับรัฐ (civil society in partnership with the state) เนื่องจาก ผลการศึกษาไม่พบว่าภาครัฐมีการโอนอำนาจให้ 2HJ ในการดำเนินกิจกรรมร้านอาหาร หรือเปิดโอกาสการเข้ามามีส่วนร่วมในนโยบายการจัดการปัญหาขยะและอาหารของประเทศญี่ปุ่นแต่อย่างใด

นอกจากนี้ ผลการศึกษาพบว่า ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ 2HJ เป็นการสนับสนุนการทำงานซึ่งเป็นการตอบแทนและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ 2HJ ถือเป็นการใช้ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของแต่ละฝ่ายในการจัดการปัญหาของประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ โดยภาครัฐสนับสนุน 2HJ โดยการบริจาคอาหารในคลังสำรองของรัฐและการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการอาหารในที่ต่าง ๆ เพื่อให้ 2HJ สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารส่วนเกินในที่ต่าง ๆ ได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น ในขณะที่ 2HJ ก็ช่วยภาครัฐโดยการลดภาระและต้นทุนในการจัดขยะอาหารจากคลังสำรองของประเทศที่ไม่ได้ใช้ ช่วยแบ่งปันข้อมูล ความรู้ และเครือข่ายการทำงานเกี่ยวกับธนาคารอาหาร รวมทั้งการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการจัดการขยะอาหารและการสูญเสียอาหารของประเทศ

ผลการศึกษาความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ 2HJ ในการลดปัญหาและขยะอาหารและการสูญเสียอาหาร แสดงให้เห็นว่า องค์กรภาคประชาสังคมญี่ปุ่น ไม่ได้เป็นไปตามข้อถกเถียงของงานศึกษาที่ผ่านมาเสมอไป กรณีของ 2HJ แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยการกำเนิดขององค์กร ขนาดขององค์กร และเครือข่ายการทำงาน มีผลต่อการเสริมสร้างความสามารถและความเป็นอิสระในการทำงานขององค์กรภาคประชาสังคม ยิ่งไปกว่านั้น กรณีของ 2HJ ยังสะท้อนภาพขององค์กรภาคประชาสังคมญี่ปุ่นที่เติบโตและมีแนวโน้มว่าจะเป็นอิสระจากรัฐมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับ 2HJ ที่เป็นความสัมพันธ์ในเชิงความร่วมมือมากกว่าที่จะทำลายและต่อต้านรัฐ และการที่ 2HJ ยังคงไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในเชิงนโยบายได้นั้น ก็ยังแสดงให้เห็นว่าภาคประชาสังคมญี่ปุ่นยังคงมีบทบาทในทางการเมืองค่อนข้างน้อย

เอกสารอ้างอิง

- สิรินทิพย์ นรินทร์ศิลป์. (2563). “ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น” ลำดับที่ 11: ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นกับนโยบายด้านอาหารและการพัฒนาภาคเกษตร: กรณีศึกษา องค์การภาคประชาสังคมที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะรัฐศาสตร์. โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น.
- Barrow, A. (2020). Relationship between State and Civil society: Theoretical Review. *Indonesian Journal of Sociology, Education and Development*, 2(1), 71-77.
- Brinkerhoff, Derick W. (1999). State-Civil Society Networks for Policy Implementation. *Policy Studied Review*, 16(1), 123-147.
- Chambers S. and Kopstein J. (2006). Civil Society. In Dryzek, John S. et al (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Theory*. New York: Oxford University Press.
- Eriksson et al. (2022). Making Food Waste Illegal in Sweden – Potential Gains from Enforcing Best Practice in the Public Catering Sector. *Sustainable Production and Consumption*, 35(9), 229-237.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2022). *Tackling Food Loss and Waste: A Triple Win Opportunity*. Retrieved from <https://www.fao.org/newsroom/detail/FAO-UNEP-agriculture-environment-food-loss-waste-day-2022/en>
- Global Environment Centre Foundation. (2005). *Eco-Towns in Japan: Implications and Lessons for Developing Countries and Cities*. Retrieved from https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8481/Eco_Towns_in_Japan.pdf?sequence=3&am%3BisAllowed=

Hirata, Keiko. (2002). *Civil Society in Japan: The Growing Role of NGOs in Tokyo's Aid and Development Policy*. New York: St.Martin's Press.

Japan for Sustainability. (2009). *Japanese NPO Promoting Food Bank to Make Effective Use of Food*. Retrieved from https://www.japanfs.org/en/news/archives/news_id028774.html

Japan Scientific Feed Association. (n.d.). *Certification system*. Retrieved from <http://kashikyo.lin.gr.jp/certification.html>

Jessen, Mathias Hein. (2017). *The Separation between State, Market and Civil Society in Capitalism: A Cultural Political Economy Approach to Civil Society in (Neoliberal) Capitalism*. Paper presented at Third International Conference on Cultural Political Economy, Lancaster, United Kingdom.

Kinoshita, Yukio and Brian Dollery. (2021). Local Co-Production and Food Insecurity: Leveraging Institutional Advantages of Partner Organisations. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 43(4), 258-275.

Kuznetsova, Julia V. (2019). The Conceptual Relationship between the State and Civil Society from a Historic Perspective. *Journal of Society and State*, 1(4). Retrieved from <https://sgpjournals.mgimo.ru/2019/2019-4/the-conceptual-relationship-between-the-state-and-civil>

- Liu, C. et al. (2016). Food waste in Japan: Trends, Current Practices and Key challenges. *Journal of Cleaner Production*, 133, 557–564.
- Marra, Federica. (2013). *Fighting Food Loss and Food Waste in Japan* (Master's Thesis). Leiden: Leiden University. Retrieved from https://www.academia.edu/8853973/Fighting_Food_Loss_and_Food_Waste_in_Japan
- Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries. (2022). *FY2021 Summary of the Annual Report on Food, Agriculture and Rural Areas in Japan*. Retrieved from <https://www.maff.go.jp/e/data/publish/attach/pdf/index-69.pdf>
- Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries. (n.d.). *National Movement to Reduce Food Loss (No-Foodloss Project)*. Retrieved from https://www.maff.go.jp/j/shokusan/recycle/syoku_loss/161227.html
- Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries. (n.d.). *The 94th Statistical Yearbook of Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries*. Retrieved from <https://www.maff.go.jp/e/data/stat/94th/>
- Ministry of Environment. (2022). *MOE Japan discloses the estimated amount of Japan's food loss and waste generated in FY2022*. Retrieved from <https://www.env.go.jp/en/press/111157.html>
- Ministry of Environment. (2018). *The 4th Fundamental Plan for Establishing a Sound Material-Cycle Society*. Retrieved from <https://www.env.go.jp/content/900535436.pdf>

- Montoli et al. (2023). Food Donation as A Strategy to Reduce Food Waste in An Emerging Latin American Country: A Case Study in Uruguay. *Nutrire*, 48(22), 1-14.
- Muller, Karel B. (2006). The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Gidden's Perspective. *BJPIR*, 8, 311-330.
- My Eyes Tokyo. (September 3, 2008). #21 Charles E. McJilton. Retrieved from <https://www.myeyestokyo.jp/interview/aboutus/interview/pg41.html>
- Nadeau, N. and Koebele, EA. (2023). Collaborating to Reduce Food Waste: Building Collaborative Advantage in Local Food Systems. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 38, e32, 1–10.
- Nakagawa, Izumi and Chang-Ran Kim. (2021). *Pandemic Puts Pressure on Japan to Open Up Rice Stockpile to Charities*. Retrieved from <https://jp.reuters.com/article/us-japan-pandemic-rice-feature-trfn-idUSKBN2AH1PC>
- Nakajima, Stephanie. (2011). *Japan's First Food Bank: Applying Japanese Efficiency to the Problem of Hunger*. Retrieved from <https://www.japansubculture.com/japans-first-food-bank-applying-japanese-efficiency-to-social-issues/>
- Ogawa, Akihiro. (2009). *Failure of Civil Society?, The Third Sector and the State in Contemporary Japan*. Albany: State University of New York Press.

- Public Relations Office, Government of Japan. (2022). *Initiatives to Reduce Food Loss and Waste*. Retrieved from https://www.gov-online.go.jp/eng/publicity/book/hlj/html/202209/202209_09_en.html
- Powell R. and Muddiman E. (2024). State-Civil Society Relations. *The International Journal of Children's Rights*, 1-26.
- Rabiul. Islam, Mohammad. (2013). Collaboration between Government and Civil Society: Evidence from the Implementation of Land Reform Program in Bangladesh. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 14(3), 66-77.
- Sako, Teruhito. (2019). The Term 'Shimin Shakai (Civil Society)' in Japan: A History of an Idea Using Text Mining Techniques. *Humanities Bulletin. Sociology*, 515(1), 69-110.
- Schneider, Felicitas. (2013). The Evolution of Food Donation with Respect to Waste Prevention. *Waste Management*, 33(3), 755-763.
- Schwartz, Frank. (2002). Civil Society in Japan Reconsidered. *Japanese Journal of Political Science*, 3(2), 195-215.
- Schwartz, Frank and Susan J. Pharr. (2003). *The State of Civil Society in Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Second Harvest Japan. (n.d.). *Reality*. Retrieved from <http://2hj.org/english/problem/>.

- Second Harvest Japan. (n.d.). *Food Banks: Linking donors and beneficiaries*. Retrieved from https://2hj.org/english/about/vision/#s_1
- Second Harvest Japan. (n.d.). *2022 Annual Report*. Retrieved from https://2hj.org/wp/wp-content/themes/2hj/pdf/2hj_AR_2022_fix_web.pdf
- Sugiura, Katsuaki et al. (2009). Ecofeed, Animal Feed Produced from Recycled Food Waste. *Veterinaria Italiana*, 45(3), 397-404.
- Szulecka et al. (2019). Multi-level Governance of Food Waste. In Eds., *From Waste to Value* (pp.253-271). London: Routledge.
- The Borgen Project. (2020). *10 Facts About Poverty in Japan*. Retrieved from <https://borgenproject.org/tag/poverty-in-japan/>
- The Global Soil Partnership. (n.d.). *Food Waste in Japan - Fast Facts*. Retrieved from <https://www.gdrc.org/sustdev/food/japan-waste.html>
- Tokyo Intercultural Portal Site. (2023). *Second Harvest Japan-Delivering “Wasted” Food to Those Who Need It*. Retrieved from https://tabunka.tokyo-tsunagari.or.jp/english/topics/close/close_1410.html
- Tsujinaka, Yutaka. (2010). Civil Society in Japan. *Inter Faculty*, 1 (2010), 65–84.

- Van Wessel et al. (2020). Government and Civil society Organizations: Close but Comfortable? Lessons from Creating the Dutch ‘Strategic Partnerships for Lobby and Advocacy’. *Development Policy Review*, 38(6), 728-746.
- Vosse, W. (2000). The Emergence of a Civil Society in Japan. *Japan-studien*, 11(1), 31-53.
- Warshawsky, Daniel N. (2016). Civil Society and Public–Private Partnerships: Case Study of the Agri-Food Bank in South Africa. *Social and Cultural Geography*, 17(3), 423-443.

บทที่ 8

ภาคประชาสังคมและอิทธิพลต่อสหประชาชาติภายใต้กรอบความร่วมมือเพื่อการ พัฒนาของญี่ปุ่น

ธนิกุล จันทรา

บทคัดย่อ

เมื่อนึกถึงประเทศผู้ให้ ในบริบทของประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา ระหว่างประเทศ ประเทศญี่ปุ่น เป็นหนึ่งในประเทศที่แสดงท่าทีและ มีนโยบายที่ชัดเจนในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาแก่ประเทศกำลัง พัฒนาต่าง ๆ ในประชาคมโลกมาอย่างยาวนาน โดยการตัดสินใจในเรื่องการให้ ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาแก่ประเทศต่าง ๆ มักจะเป็นการตัดสินใจโดย รัฐบาลเท่านั้น อันเนื่องมาจากวัฒนธรรมอนุรักษนิยมของญี่ปุ่นที่รัฐมีอำนาจสูงสุด ในการปกครองดูแล และตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ แบบรวมศูนย์ การมีส่วนร่วม ของภาคประชาสังคม โดยเฉพาะต่อเรื่องการระหว่างประเทศ หรือการให้ความ ช่วยเหลือประเทศอื่น ๆ จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก หรือแทบไม่มีความเป็นไปได้เลย หากแต่สถานการณ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วในปัจจุบัน องค์การภาค ประชาสังคมในญี่ปุ่นมีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างมาก จนกลายเป็นตัวแสดงใหม่ที่สำคััญ ในโครงสร้างการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไปของญี่ปุ่น ภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น ไม่เพียงแต่มีบทบาทในการจัดกิจกรรมภายในประเทศเพื่อแบ่งเบาภาระของ

รัฐบาลเท่านั้น หากแต่ภาคประชาสังคมในปัจจุบันยังมีบทบาทในการผลักดันนโยบาย หรือกำหนดประเด็นการให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ บทบาทนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการ อิทธิพล และบทบาทของภาคประชาสังคมญี่ปุ่นที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการดำเนินนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา

คำสำคัญ: ภาคประชาสังคม, นโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา, ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม

Abstract

When considering donor countries in the context of international development assistance, Japan stands out as one that has demonstrated strong attitudes and policies towards aiding the development of various developing countries within the global community for several years. Decision-making regarding aid policy to different countries typically made by Japan government due to Japan's conservative culture, in which the state has the utmost power in governance and decision-making processes. The involvement of civil society in matters of international relations or aid policies has been nearly improbable given Japan's centralized decision-making culture and policies. However, the current landscape has witnessed significant shifts. Civil society in Japan has assumed increasingly pivotal roles, becoming integral actors in the evolving governance structure of Japan. They not only participate in domestic activities to alleviate the burdens on the government but also play influential roles in advocating policies and setting agendas for various forms of assistance, both domestically and internationally. This article aims to shed light on the significant evolution, influence, and roles of Japanese civil society, which have undergone substantial changes in recent years. It explores the transformed dynamics between the state and civil society sectors, particularly concerning Japan's development cooperation policies and initiatives.

Keywords: civil society, development cooperation policy, state-civil society relations

บทนำ

ญี่ปุ่น ในฐานะที่เป็นประเทศที่มีการพัฒนา และมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากยุคสงครามเย็น นานาประเทศต่างเรียกร้องให้ญี่ปุ่นแสดงบทบาทสร้างสรรค์ในความสัมพันธ์ระดับภูมิภาคและระหว่างประเทศ เมื่อพิจารณาถึงความสามารถของประเทศ สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ และความคาดหวังของประเทศอื่น ๆ ที่ต้องการให้ญี่ปุ่นแสดงบทบาทในกิจการระหว่างประเทศเพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับท่าทีของผู้นำญี่ปุ่นในสมัยนั้น ดังนั้น ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา รัฐบาลญี่ปุ่นจึงแสดงท่าทีและนโยบายที่ชัดเจนในการขยายความร่วมมือด้านการพัฒนาแก่ประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ในประชาคมโลก เช่น การให้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม การให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม เป็นต้น

อย่างไรก็ดี โดยธรรมชาติของสังคมญี่ปุ่นซึ่งเป็นวัฒนธรรมอนุรักษนิยมที่รัฐมีอำนาจสูงสุดในการปกครองดูแล และตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ แบบรวมศูนย์ ประชาชนเชื่อฟังและยอมจำนนต่อรัฐบาล อีกทั้งลักษณะทางสังคมที่ประชาชนญี่ปุ่นจะมีลักษณะค่อนข้างเฉยเมย (Passive) ต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือนโยบายสาธารณะต่าง ๆ เนื่องจากมองว่าเป็นความรับผิดชอบของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว การตัดสินใจในเรื่องการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาแก่ประเทศต่าง ๆ จึงเป็นการตัดสินใจโดยรัฐบาลเท่านั้น การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม ซึ่งอยู่ภายใต้ระบอบรัฐที่เข้มแข็งและกฎระเบียบที่มีความเข้มงวด โดยเฉพาะต่อเรื่องการระหว่างประเทศ หรือการให้ความช่วยเหลือประเทศอื่น ๆ จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก หรือแทบไม่มีความเป็นไปได้เลย ซึ่งแตกต่างจากประเทศตะวันตกส่วนใหญ่ ที่ภาคประชาสังคมมักจะมียุทธศาสตร์หรือมีความร่วมมือกับภาครัฐในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาอย่างเป็นทางการ

(Official Development Assistance: ODA) (Fujita, 2000) แต่สำหรับประเทศญี่ปุ่นนั้น ความสัมพันธ์เช่นนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยาก เนื่องจากภาคประชาสังคมถูกจำกัดบทบาท และถูกควบคุม หรือปราบปรามโดยภาครัฐ เนื่องจากรัฐมักจะมีมองกิจกรรมหรือการรวมตัวกันของภาคประชาสังคมด้วยความสงสัยและหวาดระแวง (Hirata, 2002; Pekkanen, 2004) หากแต่สถานการณ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วในปัจจุบัน

แม้จะมีกฎหมายที่ค่อนข้างจำกัดบทบาทของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น แต่จำนวนขององค์กรภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นในปัจจุบันกลับเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดและมีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างมาก จนกลายเป็นตัวแสดงใหม่ที่สำคัญในโครงสร้างการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไปของญี่ปุ่น ภาคประชาสังคมไม่เพียงแต่มีบทบาทในการจัดกิจกรรมภายในประเทศเพื่อแบ่งเบาภาระของรัฐบาลดังเช่นในอดีตเท่านั้น หากแต่ภาคประชาสังคมในปัจจุบัน มีความเพื่องฟู ได้รับการยอมรับ และมีบทบาทในการผลักดันนโยบาย การเคลื่อนไหวต่อประเด็นต่าง ๆ ในระดับสากล รวมถึงมีส่วนในการกำหนดนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ในบทความฉบับนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการ อิทธิพล และบทบาทของภาคประชาสังคมญี่ปุ่นที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รวมถึง ความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อการดำเนินนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น

จุดเริ่มต้นและวิวัฒนาการของภาคประชาสังคมของญี่ปุ่น

ก่อนที่จะทำความเข้าใจถึงวิวัฒนาการของภาคประชาสังคมในประเทศญี่ปุ่น ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจในเบื้องต้นคือ แนวคิดเรื่องประชาสังคมของญี่ปุ่น ที่มีความแตกต่างจากแนวคิดภาคประชาสังคมของทางตะวันตก ที่มองว่าภาคประชาสังคม คือ สถาบันที่ไม่ใช่รัฐ เป็นพื้นที่สาธารณะที่มีความสำคัญต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมใน

ระบอบประชาธิปไตย ประชาสังคมตามความหมายของแนวคิดตะวันตก จึงหมายถึง การรวมกลุ่มกันของตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐเพื่อทำกิจกรรมทางสังคมในพื้นที่นอกรัฐ (Akihiro, 2018) มีสถานะเป็นเสมือนภาคส่วนที่สาม นอกเหนือจาก ภาครัฐ และ ภาคเอกชน

แต่สำหรับประเทศญี่ปุ่น ภาคส่วนที่สาม หรือภาคประชาสังคมนั้น หมายความว่า บริษัทหรือภาคเอกชน ที่จัดตั้งขึ้นโดยรัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่น เพื่อวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือในกิจกรรมต่าง ๆ ของภาครัฐ ภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นจึงมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับรัฐค่อนข้างมาก ในอดีตนั้น การกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของประเทศ จะขึ้นอยู่กับกลุ่มผู้นำทางการเมืองที่เรียกว่า สามเหลี่ยมเหล็กในการเมืองญี่ปุ่น ได้แก่ นักการเมือง ข้าราชการ และ Keidanren (สหพันธ์องค์กรเศรษฐกิจญี่ปุ่น ซึ่งเป็นสมาคมที่มีบทบาทและอิทธิพลสูงมากในการชี้นำนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลญี่ปุ่น) เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้มีอิทธิพลที่ทำหน้าที่ในการปกครองดูแล และกำหนดทิศทางนโยบายในทุกมิติของสังคม มีเพียงองค์กรภาคประชาสังคมเพียงไม่กี่แห่งทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการ หรือผู้สนับสนุนกิจกรรมของภาครัฐ และอยู่ภายใต้การเฝ้าระวังและควบคุมของรัฐบาลอย่างเข้มงวด (Lancaster, 2007)

ในอดีต สมัยโทกุกาวะ (Tokugawa period) หรือเรียกอีกอย่างว่าสมัยเอโดะ (Edo period) ระหว่างปี ค.ศ. 1603-1867 หากมีองค์กรอิสระหรือเอกชนใด ๆ มีความพยายามที่จะทำกิจกรรมสาธารณะ จะถูกสงสัยจากภาครัฐว่าเป็นภัยคุกคามต่อประเทศทันที เนื่องจากในสมัยนั้น เชื่อกันว่า กิจกรรมทุกอย่างเป็นเรื่องที่ควรอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของรัฐ (ในสมัยนั้นคือ รัฐบาลโชกุนเอโดะ) เท่านั้น หากมีกลุ่มใดละเมิดขอบเขตของรัฐ และแทรกแซงขอบเขตกิจกรรมที่ถือว่าเป็นของรัฐบาล จะถูกกล่าวหาว่าก่อการจลาจล จนกระทั่งหลังการก่อตั้งรัฐสมัยใหม่ในปี ค.ศ. 1868 (ยุคเมจิ) ใครก็ตามที่ต้องการจัดตั้งองค์กรเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือองค์กรสาธารณะ ต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย ข้อจำกัด และข้อบัญญัติ

ที่จัดตั้งขึ้นโดยภาครัฐ ภายใต้เงื่อนไขนี้ จึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นในช่วงแรก (Makoto, 1999) และด้วยข้อจำกัดทางกฎหมายและการบริหารประเทศในลักษณะ Top-down ของประเทศญี่ปุ่น ทำให้องค์กรภาคประชาสังคมที่ควรจะมีอิสระในการทำกิจกรรม กลับต้องทำกิจกรรมภายใต้การควบคุมดูแลของภาครัฐ ผ่านกฎระเบียบต่าง ๆ ซึ่งการทำงานภายใต้การควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดนี้ ถูกมองว่าส่งผลเสียต่อการพัฒนาภาคประชาสังคม ความเป็นชายขอบขององค์กรภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นนำไปสู่การถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า มีภาคประชาสังคมที่อ่อนแอ (Pekkanen, 2011)

ในปัจจุบัน มีการถกเถียงกันอย่างมากถึงคำนิยามของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น เนื่องจากพัฒนาการทางการเมืองของญี่ปุ่นแตกต่างจากประเทศตะวันตก กล่าวคือ สังคมญี่ปุ่นในอดีต ยังไม่คุ้นเคยกับการมีภาคส่วนที่สาม หรือองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรตามนิยามของทางตะวันตก และยังไม่มีความตระหนักถึงแนวคิดเชิงสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกิจกรรมของประชาชนเพื่อสาธารณประโยชน์มากนัก เนื่องจากวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่นค่อนข้างมีเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่าง ภาครัฐ และภาคเอกชน หรือประชาชน โดยภาครัฐมีหน้าที่ในการดูแลกิจกรรมที่ไม่แสวงหากำไร หรือกิจกรรมสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่มีลักษณะค่อนข้างเฉยเมยต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ เนื่องจากมองว่าเป็นภาระหน้าที่ของรัฐในการดูแลจัดการกิจการสาธารณะ อีกทั้ง ประชาชนมักจะพึ่งพารัฐ มากกว่าที่จะแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันผ่านการใช้ประโยชน์จากภาคประชาสังคม ส่วนภาคเอกชน (for-profit corporation) มีบทบาทหน้าที่ที่ถูกลิขิตไว้อย่างชัดเจนในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว หรือการแสวงหาผลกำไร

จากการที่สังคมญี่ปุ่นมีระบบการบริหารปกครองที่มีเส้นแบ่งชัดเจนระหว่างรัฐและเอกชน โดยรัฐบาลมีหน้าที่ในการให้บริการสาธารณประโยชน์แก่ประชาชน และภาคเอกชนทำหน้าที่ในการทำงานเพื่อแสวงหาผลกำไรเพื่อตอบ

สนองผลประโยชน์ส่วนบุคคลเท่านั้น องค์กรที่ทำหน้าที่อยู่ตรงกลางระหว่างภาครัฐและเอกชน หรือองค์กรที่ทำกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์โดยไม่หวังผลกำไร และไม่อยู่ภายใต้การควบคุมหรือสังกัดของภาครัฐ จึงยังไม่ได้รับการนิยามและให้ความสำคัญในสังคมญี่ปุ่น ภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นเกิดขึ้นภายใต้ระบบรัฐที่เข้มแข็งและกฎระเบียบที่มีความเข้มงวด แม้ว่าในช่วงต่อมารัฐจะเปิดโอกาสให้มีการรวมตัวหรือสนับสนุนกิจกรรมของประชาสังคม หรือมีในบางกรณีที่รัฐบาลขอความสนับสนุนหรือความร่วมมือจากภาคเอกชนเพื่อมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน แต่ภาครัฐก็ให้การสนับสนุนเฉพาะการรวมตัวของประชาสังคมท้องถิ่นขนาดเล็กในการดำเนินกิจกรรมในชุมชนในประเด็นใกล้ตัว หรือในกิจกรรมที่รัฐกำหนด มากกว่าประชาสังคมขนาดใหญ่ที่มีความเป็นมืออาชีพในการบริหารจัดการ และมักจะดำเนินกิจกรรมในประเด็นที่อาจมีผลกระทบลุ่่มเสี่ยงต่อรัฐ หรือสังคมโดยรวม (ไชยวัฒน์ คำชู, 2554)

ตัวอย่างที่สำคัญ และถือเป็นเอกลักษณ์ของญี่ปุ่น ในการรวมตัวกันของประชาชนเป็นประชาสังคมท้องถิ่นขนาดเล็กเพื่อดูแลและดำเนินกิจกรรมในชุมชน ได้แก่ สมาคมเพื่อนบ้าน (neighborhood association: Chounaikai หรือ Jichikai) ที่เป็นการรวมตัวของสมาชิกในชุมชนกลุ่มเล็ก ๆ ในท้องถิ่นซึ่งเป็นตัวแทนของครอบครัว ประมาณ 100 ครอบครัว เพื่อปกป้องชุมชนจากอันตรายต่าง ๆ เช่น โจร หรือไฟไหม้ และขยายขอบเขตกิจกรรมสู่การร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ในชุมชนของตน เช่น การจัดเทศกาลท้องถิ่นประจำปี จัดงานกีฬาสำหรับเด็กประถมในท้องถิ่น จัดบรรยายเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ มีการลาดตระเวนเฝ้าระวังในละแวกใกล้เคียง รวมตัวกันเพื่อทำความสะอาดสวนสาธารณะในท้องถิ่น เผยแพร่ประกาศจากรัฐบาลท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งเป็นตัวแทนของชุมชนในการสื่อสารกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นว่าชาวบ้านในชุมชนต้องการอะไร (Pekkanen, 2011) โดยญี่ปุ่นมีองค์กรสาธารณะในระดับท้องถิ่นเช่นนี้มาอย่างยาวนาน และในปัจจุบันรัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้การสนับสนุนและผลักดันให้มีการเผยแพร่รูปแบบองค์กรที่มีประโยชน์เช่นนี้ไปทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม

ก็ดี แม้ญี่ปุ่นจะมีองค์กรภาคประชาสังคมที่มีลักษณะการทำกิจกรรมคล้ายสมาคมเพื่อนบ้านอยู่ค่อนข้างมาก แต่ยังไม่มีการใดที่ทำหน้าที่หรือมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนหรือผลักดันนโยบายสาธารณะ (policy advocacy) ของประเทศ (Pekkanen, 2011) ซึ่งแตกต่างจากบทบาทหน้าที่ของภาคประชาสังคมตามแนวคิดของตะวันตก

วิวัฒนาการของภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ช่วงเวลา คือ

1) หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาประชาธิปไตยในญี่ปุ่น ซึ่งในอดีตก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ญี่ปุ่นมีความเป็นรัฐเข้มแข็ง (Strong state) และกีดกันมิให้มีการรวมกลุ่มหรือการจัดกิจกรรมสาธารณะโดยกลุ่มที่มีใช้รัฐ (Takao, 2001) หากแต่หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ด้วยบริบทในประเทศและระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น นโยบายของรัฐบาล เหตุการณ์ระหว่างประเทศ และค่านิยมทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดการพัฒนาของภาคประชาสังคมในประเทศญี่ปุ่น เช่น การเริ่มต้นของกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) มีการจัดตั้งองค์กรสวัสดิการสังคมต่าง ๆ ในสังคมญี่ปุ่นมากขึ้น แม้จะมีลักษณะที่แตกต่างกันอยู่บ้างเมื่อเทียบกับรูปแบบของภาคประชาสังคมในประเทศตะวันตก

2) ทศวรรษ 1960 ถึงกลางทศวรรษ 1970 เป็นช่วงที่กลุ่มเคลื่อนไหวพลเมือง (citizen movement) เติบโต และมีการทำกิจกรรมในลักษณะท้าทายรัฐ มีการเคลื่อนไหวทางสังคมมากขึ้น มีการเดินขบวนของนักศึกษาหรือภาคประชาชน เพื่อเรียกร้องสิทธิบางอย่าง หรือแสดงออกทางความคิดเห็น จนนำไปสู่แนวคิดที่ชาวญี่ปุ่นตระหนักถึงการสร้างความมั่นคงทางสังคม นอกเหนือจากการมุ่งเน้นการสร้าง ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว และต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมหรือชุมชนของตนมากขึ้น จากจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเล็ก ๆ น้อย ๆ ของประชาชน นำไปสู่การ

นำเสนอและเข้าร่วมดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่ตนสนใจ เช่น โครงการด้านสวัสดิการสังคม โครงการด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นขององค์กรทางศาสนาเพื่อทำกิจกรรมการกุศล เช่น Japan Overseas Christian Medical Cooperative Service (JOCS) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1960 องค์กรระหว่างประเทศเพื่อวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ (International Organization for Spiritual Culture) ที่ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1961 และ มูลนิธิความร่วมมือระหว่างประเทศด้านการวางแผนครอบครัว (Family Planning International Cooperation Foundation) ที่ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น องค์กรเพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศด้านการวางแผนครอบครัวของญี่ปุ่น (Japanese Organization for International Cooperation in Family Planning: JOICFP) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1968 เป็นต้น องค์กรเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นองค์กรภาคประชาสังคมผู้บุกเบิกในการทำกิจกรรมด้านการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ที่ถูกจัดตั้งขึ้นเป็นรุ่นแรก ๆ ในประเทศญี่ปุ่น (JANIC, 2022)

3) ทศวรรษ 1980 ถึงกลางทศวรรษ 1990 เป็นช่วงที่ภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเริ่มเติบโตและขยายความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ลักษณะและรูปแบบขององค์กรมีความเป็นสถาบันมากขึ้น (Avenell, 2009) และ ในช่วงเวลานี้ องค์กรภาคประชาสังคมเริ่มมีส่วนร่วมในการสนับสนุนนโยบายภายในญี่ปุ่นมากขึ้น เช่น ในประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวขององค์กรภาคประชาสังคมได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 1990 เนื่องจากแรงกดดันจากรัฐบาลต่างประเทศที่มีต่อรัฐบาลญี่ปุ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศที่ต้องการให้ภาคประชาสังคมมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น (Lancaster, 2007)

4) ในช่วงกลางทศวรรษ 1990 ถึงทศวรรษ 2000 เป็นช่วงของการเกิดขึ้นขององค์กรอาสาสมัคร (voluntary organizations) และการขยายตัวขององค์กรภาคประชาสังคม รวมถึงการประกาศใช้กฎหมายที่มีความสำคัญต่อการ

ดำเนินกิจกรรมของภาคประชาสังคมเป็นอย่างมาก ได้แก่ กฎหมายส่งเสริมการทำงานขององค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NPO Law) ที่ประกาศใช้ในปี ค.ศ. 1998 เหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการขยายบทบาทของภาคประชาสังคมในช่วงนี้ คือ การเกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1995 ใกล้เมืองโกเบ มีผู้เสียชีวิตจากเหตุภัยพิบัตินี้กว่าหกพันคน และประชาชนกว่าสามหมื่นคน ต้องกลายเป็นผู้ไร้ที่อยู่อาศัย

รัฐบาลญี่ปุ่นในขณะนั้น ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าล้มเหลวในการตอบสนองต่อเหตุการณ์แผ่นดินไหวและไม่สามารถระดมทรัพยากรภายในประเทศเพื่อให้ความช่วยเหลือได้อย่างรวดเร็วทันทั่วถึง ทำให้การให้ความช่วยเหลือฉุกเฉินเป็นไปอย่างล่าช้า ส่งผลให้มีอาสาสมัครจำนวนหลายหมื่นคน รวมถึงองค์กรภาคประชาสังคมต่าง ๆ และองค์กรระหว่างประเทศ ระดมสรรพกำลังเพื่อให้ความช่วยเหลือผู้ประสบเหตุ รวมถึงการบริจาคและแจกจ่ายสิ่งของที่จำเป็น เช่น อาหาร ยา และอุปกรณ์ที่จำเป็นอื่น ๆ ให้แก่ผู้ประสบภัย เหตุการณ์แผ่นดินไหวที่เมืองโกเบนี้ กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ ที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นแบบก้าวกระโดด มีการถกเถียงกันอย่างเข้มข้นถึงบทบาทของภาคประชาสังคม และก่อให้เกิดการสร้างการรับรู้ในวงกว้างถึงความจำเป็นของการส่งเสริมภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น เหตุการณ์แผ่นดินไหวครั้งใหญ่นี้กลายเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาที่สำคัญต่อทั้งการเติบโตของกลุ่มประชาสังคมที่มีอยู่เดิม และการจัดตั้งประชาสังคมกลุ่มใหม่ ๆ จำนวนมาก และตั้งแต่เหตุภัยพิบัติในครั้งนั้น เป็นต้นมา องค์กรภาคประชาสังคมจำนวนมากที่มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือบรรเทาเหตุแผ่นดินไหว ได้ขยายกิจกรรมของตนไปยังพื้นที่โครงการอื่น ๆ เช่น การพัฒนาการศึกษา และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น (Hirata, 2002)

แนวคิดเรื่องความเป็นหุ้นส่วนได้รับการยอมรับและปฏิบัติมากขึ้นในช่วงนี้ องค์กรภาคประชาสังคมทำงานร่วมกับภาคส่วนอื่น ๆ เช่น ประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนมากขึ้น เช่น การก่อตั้ง Japan Platform ในปี ค.ศ. 2000 ซึ่ง

เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของภาคประชาคม รัฐบาล และภาคธุรกิจ ในการให้ความช่วยเหลือฉุกเฉินร่วมกัน และการเกิดขึ้นขององค์กรภาคประชาสังคมที่ทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมโดยใช้วิธีการทางธุรกิจแทนที่จะพึ่งพาการสนับสนุนจากประชาชนดังเช่นองค์กรพัฒนาเอกชนในแบบเดิม ตามแนวคิดเรื่องการประกอบการเพื่อสังคม (social entrepreneurship) เช่น Terra Renaissance ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2001 Kamonohashi Project ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2002 TABLE FOR TWO International ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2007 และ ARUN ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2009 เป็นต้น

นอกจากนี้ จำนวนผู้ที่มีจิตสาธารณะ และต้องการดำเนินกิจกรรมเพื่อประโยชน์สาธารณะก็มีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากการเกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหวโกเบ จำนวนองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (NPO) มูลนิธิ/องค์กรอิสระ สถาบันการวิจัยหรือสถาบันการศึกษา ในประเทศญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างมาก จนเรียกได้ว่าเป็นยุคสมัยที่เป็นปรากฏการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น (Makoto, 1999)

5) ทศวรรษ 2010 ถึงปัจจุบัน ภาคประชาสังคมในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน มีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างมาก องค์กรภาคประชาสังคมในสมัยนี้ มีแนวคิดการดำเนินงานที่ทันสมัย โดยใช้วิธีระดมทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน และมุ่งเน้นการทำกิจกรรมเพื่อสร้างคุณค่าทางสังคมใหม่ (Social Innovation) องค์กรภาคประชาสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยใหม่นี้ เช่น CROSS FIELDS ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2011 และ WELgee ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 2018 เป็นต้น และสิ่งสำคัญของภาคประชาสังคมในยุคนี้ คือ การใช้ความรู้ทางเทคโนโลยี มาปรับใช้ในการทำงาน เช่น การเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลผ่าน Social media ต่าง ๆ เพื่อสร้างเครือข่าย และผลักดันนโยบาย (JANIC, 2022)

ในปัจจุบัน องค์กรภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ Non-Profit Organization หรือ NPO ซึ่งหมายถึง องค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่มีส่วนร่วมหรือดำเนินกิจกรรมให้ความช่วยเหลือภายในประเทศญี่ปุ่นเท่านั้น โดยจะทำกิจกรรมในประเด็นที่เป็นปัญหาในประเทศ เช่น สวัสดิการสังคม ผู้สูงอายุ เป็นต้น และ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือ Non-Governmental Organization (NGO) ซึ่งในประเทศญี่ปุ่น NGO มีความหมายแตกต่างจาก NGO ในความหมายทั่วไปที่หมายถึงองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ ที่ทำกิจกรรม (ทั้งในระดับท้องถิ่น และ/หรือ ระหว่างประเทศ) โดยไม่แสวงหาผลกำไร โดยความหมายของ NGO ของญี่ปุ่นนั้น แม้จะหมายถึงองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรเช่นเดียวกัน แต่จะดำเนินกิจกรรมให้ความช่วยเหลือในต่างประเทศเป็นหลัก เช่น ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม การพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ การสร้างสันติภาพ การให้ความช่วยเหลือผู้ลี้ภัย และการบรรเทาทุกข์ฉุกเฉินในเหตุภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ เป็นต้น การให้คำนิยาม NGO เช่นนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของญี่ปุ่น (JANIC, 2022) โดย NGO มีลักษณะเป็นองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรที่นำโดยพลเมือง (Citizen-led non-profit organization) และต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของญี่ปุ่น และมีเงื่อนไขหลัก คือ ต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เช่น ไม่ส่งเสริมหรือให้การสนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้ง โดยบางองค์กรมีสถานะทางกฎหมายในฐานะ บริษัทสาธารณะประโยชน์ (public-interest corporations) และมีหลาย ๆ องค์กรที่ไม่มีสถานะทางกฎหมาย เรียกว่า Minashi Hojin (องค์กรที่ไม่เป็นทางการ) (Beaudry-Somcynsky and Cook, 1999)

อย่างไรก็ตาม ตามคำจำกัดความโดยทั่วไปทางรัฐศาสตร์แล้ว กลุ่ม NGO ที่ทำกิจกรรมในต่างประเทศเหล่านี้ตามคำนิยามของญี่ปุ่น คือ องค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ (International Non Governmental Organization: INGO) เช่น Amnesty International และ Greenpeace เป็นต้น แต่คำว่า NGO เป็นที่นิยมเรียกในญี่ปุ่นมากกว่า INGOs (Hirata, 2002) ซึ่งในบทความนี้ จะให้

ความสำคัญกับการศึกษาบทบาทของ NGO ในฐานะเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่มีบทบาทและมีส่วนร่วมในความร่วมมือระหว่างประเทศตามคำนิยามของ Japan NGO Center for International Cooperation (JANIC) เป็นหลัก เนื่องจากเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่มีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องกับนโยบายและกิจกรรมความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น (JANIC, 2022)

พลวัตการเปลี่ยนแปลงของนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น

นโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา หรือการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นนั้น เริ่มต้นตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาของการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นออกได้เป็น 5 ช่วง ตามสภาพเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ตลอดจนปัจจัยแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

1. ช่วงภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1950-1970)

ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นอยู่ในสถานะเป็นผู้พ่ายแพ้ในสงคราม เป็นประเทศที่มีสภาพเศรษฐกิจที่ทรุดโทรมและถูกบังคับให้ต้องชำระค่าปฏิกรรมสงครามแก่ประเทศที่ได้รับความเสียหายจากการรุกรานของญี่ปุ่นตามข้อกำหนดในสนธิสัญญาซานฟรานซิสโกที่ญี่ปุ่นได้ลงนามในปี ค.ศ. 1951 ซึ่งกำหนดให้ญี่ปุ่นต้องปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศในการชดเชยค่าเสียหายจากสงคราม ทำให้ญี่ปุ่นต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคง หลังจากนั้นเมื่อญี่ปุ่นได้เข้าร่วมแผนการโคลอมโบ (Colombo Plan) ในปี ค.ศ. 1954 โดยการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา จึงนำไปสู่การเริ่มให้ความช่วยเหลือทางการเงินในรูปแบบการให้เงินกู้ครั้งแรกแก่ประเทศอินเดียในปี ค.ศ. 1958 (Kato, 2016) และถือเป็นจุดเริ่มต้นการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่น และในปีถัดมา จึงได้ขยายการให้

ความช่วยเหลือแบบเงินกู้แก่ประเทศอื่น ๆ เช่น ปารากวัย และเวียดนาม (Lancaster, 2007) อาจกล่าวได้ว่าความช่วยเหลือทวิภาคีของญี่ปุ่นเริ่มขึ้นในทศวรรษ 1950 นี้ Jin Sato (2013) ได้อธิบายถึงที่มาของความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นในอดีตไว้ว่า แต่แรกเริ่มนั้น ญี่ปุ่นใช้คำว่า “ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ” ไม่ใช่ “ความช่วยเหลือ” โดยเหตุผลของการเลือกใช้คำ ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับความอ่อนไหวทางการเมืองและเศรษฐกิจของญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยในช่วงกลางทศวรรษ 1950 รัฐบาลญี่ปุ่นต้องการส่งเสริมความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (Keizai Kyouryoku) ในฐานะเป็นเครื่องมือทางการทูต ในการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบในต่างประเทศ นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังใช้วิธีชำระค่าปฏิกรรมสงคราม ผ่านการรับภาระดูแลลูกหลานของประเทศที่ถูกญี่ปุ่นรุกราน โดยเสนอทุนการศึกษาสำหรับนักเรียน นักศึกษาต่างชาติ เพื่อมาศึกษาในประเทศญี่ปุ่น โดยรัฐบาลญี่ปุ่นเริ่มให้ทุนการศึกษาให้แก่นักเรียนที่ไม่ใช่ชาวญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก ในปี ค.ศ. 1954 ซึ่งการให้ทุนการศึกษาเช่นนี้ ถูกมองว่าเป็นทั้งการแสดงออกถึงความร่วมมือระหว่างประเทศ และการชดเชยสำหรับสงคราม

ต่อมาในช่วงทศวรรษที่ 1960 การให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นถูกพัฒนาอย่างรวดเร็ว โดยรัฐบาลญี่ปุ่นยังคงมุ่งสนับสนุนนโยบายการเติบโตทางเศรษฐกิจ ภายใต้แรงกดดันจาก Keidanren และจากพรรคเสรีประชาธิปไตย (Liberal Democratic Party: LDP) ซึ่งเป็นพรรคผู้นำในสภา ณ ขณะนั้น รัฐบาลได้จัดตั้งหน่วยงานใหม่คือกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจโพ้นทะเล (Overseas Economic Cooperation Fund: OECF) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความช่วยเหลือด้านการเงินแก่ประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชีย โดยแบ่งแบบกว้างออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ความช่วยเหลือที่ให้กับรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐบาล และ 2) ความช่วยเหลือที่ให้กับบริษัทญี่ปุ่นที่มีการดำเนินโครงการในต่างประเทศ โดยการให้กู้ยืมของกองทุน OECF จะได้รับการดูแลโดย 4 หน่วยงาน ได้แก่ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวง

การคลัง กระทรวงการคลังระหว่างประเทศและอุตสาหกรรมญี่ปุ่น และสำนักงานวางแผนเศรษฐกิจ (Economic Planning Agency: EPA)

ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐบาลของนายอิเคดะ (Ikeda Hayato) ได้ประกาศใช้แผนการเพิ่มรายได้ประชาชาติเป็น 2 เท่า (Income Doubling Plan) ในปี ค.ศ. 1960 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มขนาดเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นสองเท่าภายในสิบปี ผ่านมาตรการต่าง ๆ เช่น มาตรการทางภาษี การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาการศึกษา เป็นต้น และการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ก็ถูกนำมาใช้เป็นหนึ่งในเครื่องมือในการบรรลุแผนการนี้ เนื่องจากการให้ความช่วยเหลือดังกล่าว มีความสำคัญในการส่งเสริมการส่งออกของญี่ปุ่น เงินกู้เพื่อความช่วยเหลือด้านการพัฒนาอย่างเป็นทางการ (ODA) จึงถูกนำมาใช้เป็นหนึ่งในมาตรการสำคัญเพื่อบรรลุแผนการเพิ่มรายได้เป็นสองเท่าของนายกรัฐมนตรีอิเคดะ (Chansoria, 2022)

ดังนั้น การให้ความช่วยเหลือในช่วงเวลาดังกล่าวส่วนใหญ่จึงเป็นการให้ความช่วยเหลือทางด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานแก่ประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้กับการลงทุนของบริษัทข้ามชาติของญี่ปุ่น ที่เอื้อต่อการไหลเวียนเงินทุนและสินค้าของญี่ปุ่นเอง ODA กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยเหลือบริษัทอุตสาหกรรมข้ามชาติของญี่ปุ่นในการหาตลาดขนาดใหญ่ในเอเชีย และจากการสนับสนุนของรัฐบาลในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้มูลค่าการให้ความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นแก่ประเทศกำลังพัฒนาทั้งในและนอกภูมิภาคเอเชียเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยในช่วงทศวรรษ 1960 การให้ความช่วยเหลือแบบเงินกู้ทวิภาคีของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นจาก 48 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี ค.ศ. 1960 เป็น 191.3 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี ค.ศ. 1968 (Rix, 1993)

นอกจากนั้น ญี่ปุ่นได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของคณะกรรมการความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา (The Development Assistance Committee: DAC) ในปี ค.ศ. 1961 และในปี ค.ศ. 1964 ยังได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การเพื่อความร่วมมือ

และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organization for Economic Cooperation and Development: OECD) ซึ่งการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในองค์กรระหว่างประเทศดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความกดดันที่ญี่ปุ่นได้รับจากปัจจัยภายนอก (gaiatsu) กล่าวคือ จากประเทศกำลังพัฒนาในเอเชียที่เรียกร้องให้ญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนามากขึ้น และจากสหรัฐอเมริกาที่ต้องการให้ญี่ปุ่นช่วยแบ่งเบาภาระการให้ความช่วยเหลือจากประเทศตะวันตก (Lancaster, 2007) และจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การความร่วมมือเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศดังกล่าว ยังส่งผลให้ญี่ปุ่นขยายขอบข่ายการให้ความช่วยเหลือสู่โครงการช่วยเหลือขนาดใหญ่มากขึ้น และช่วยให้กระบวนการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นมีความชัดเจนในการดำเนินการมากยิ่งขึ้น (ศิริพร วัชชวัลคุ, 2544; Kato, 2016)

2. ช่วงภาวะตึงเครียดของสงครามเย็น (ค.ศ. 1970-1990)

สำหรับในช่วงทศวรรษที่ 1970 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นสามารถก้าวขึ้นมาีสถานะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วที่มีส่วนร่วมในความรับผิดชอบต่อประชาคมระหว่างประเทศได้อีกครั้ง เนื่องด้วยญี่ปุ่นประสบผลสำเร็จในการจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามงวดสุดท้ายและมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ญี่ปุ่นขยายนโยบายและบทบาทการให้ความช่วยเหลือไปสู่การเป็นพันธมิตรกับภูมิภาคอื่น ๆ นอกเหนือจากเอเชีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น เช่น ภูมิภาคตะวันออกกลาง ลาตินอเมริกาและแอฟริกา เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน การเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันโลกในปี ค.ศ. 1973 ส่งผลให้นโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของรัฐบาลญี่ปุ่นมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การตระหนักถึงประเด็นความไม่มั่นคงทางอาหารและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของประเทศมากขึ้น เนื่องจากญี่ปุ่นต้องพึ่งพิงแหล่งวัตถุดิบ โดยเฉพาะ น้ำมัน และสินค้าเกษตร จากต่างประเทศ และเมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤตการณ์น้ำมันในช่วงทศวรรษ 1970 ซึ่งส่งผลให้ราคาสินค้านำเข้าเพิ่มขึ้นอย่างฉับพลัน บวกกับความไม่แน่นอนในการซื้อขายน้ำมันในตะวันออกกลาง ได้สร้างความกังวลให้แก่

ญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก รัฐบาลดำเนินการอย่างรวดเร็วเพื่อกระชับความสัมพันธ์กับประเทศผู้ผลิตน้ำมันในตะวันออกกลาง ด้วยเหตุนี้ ความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นในภูมิภาคตะวันออกกลางจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาดังกล่าว ญี่ปุ่นใช้มาตรการการให้ความช่วยเหลือโดยให้การสนับสนุนทางการเงินเพื่อให้ความช่วยเหลือจำนวนมากในประเทศเหล่านั้น เพื่อเป็นหลักประกันการรักษาความปลอดภัยของแหล่งน้ำมัน และสินค้านำเข้าอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อญี่ปุ่น ความไม่แน่นอนในเรื่องราคาและความไม่เพียงพอของแหล่งน้ำมัน ก่อให้เกิดความกังวลว่าวัตถุดิบอื่น ๆ อาจขาดแคลนหรือมีราคาแพง และจะส่งผลกระทบต่อการนำเข้าสินค้าที่จำเป็นต่อเศรษฐกิจญี่ปุ่น เช่น ในปี ค.ศ. 1973 สหรัฐอเมริกาประกาศห้ามการส่งออกข้าวเหลือง เนื่องจากเกิดปัญหาการขาดแคลนการผลิตภายในประเทศ ทำให้ญี่ปุ่นซึ่งต้องพึ่งพาการนำเข้าข้าวเหลืองจากสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวนมากต้องประสบภาวะการขาดแคลนอย่างรุนแรง การส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นจึงกลายเป็นเป้าหมายของนโยบายต่างประเทศ โดยการเสนอให้ความช่วยเหลือไปยังประเทศต่าง ๆ เช่น บราซิล ซึ่งมีศักยภาพในการขยายการผลิตสินค้าทางการเกษตร รวมถึงข้าวเหลือง (และส่งออกไปยังญี่ปุ่น) การให้ความช่วยเหลือจึงถูกมองว่าเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในการช่วยให้ญี่ปุ่นมีความมั่นใจในการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบที่จำเป็น และการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ ที่ผลิตสินค้าที่จำเป็นต่อญี่ปุ่นในภูมิภาคเอเชียและภูมิภาคอื่น ๆ (Lancaster, 2007)

นอกจากนี้ การเกิดเหตุการณ์ต่อต้านการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติของญี่ปุ่นอย่างรุนแรงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังปรากฏเหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1974 ที่นายกรัฐมนตรีทานากะ คะคุเอ (Tanaka Kakuei) เดินทางเยือนประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเกิดการจลาจลต่อต้านญี่ปุ่นที่กรุงเทพฯ ประเทศไทย และจาการ์ต้า ประเทศอินโดนีเซีย ได้ส่งผลกระทบต่อนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นอย่างมาก ดังนั้น รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีท่านต่อมา นายฟูกุเด ทาเคโอะ (Fukuda Takeo)

จึงได้ประกาศใช้หลักการฟูกุดะ (Fukuda Doctrine) ในปี ค.ศ. 1977 เพื่อเป็นนโยบายในการขยายบทบาทการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น โดยหลักการดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับหลักสันติภาพซึ่งญี่ปุ่นรับรองว่าจะไม่เป็นประเทศที่มีอำนาจทางการทหารอย่างเด็ดขาด และจะส่งเสริมการสร้างความสัมพันธ์อย่างไว้วางใจซึ่งกันและกัน และสนับสนุนการเป็นหุ้นส่วนอย่างเท่าเทียมกันกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามของญี่ปุ่นดำเนินเรื่อยไปจนถึงปี ค.ศ. 1977 ด้วยจำนวนรายจ่ายสูงถึง 1.5 พันล้านดอลลาร์ รัฐบาลญี่ปุ่นเปลี่ยนภาระหน้าที่ในการชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามเป็นโอกาสในการส่งเสริมการส่งออกของประเทศเพื่อช่วยให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นฟื้นตัวและขยายการส่งออกของญี่ปุ่น ผ่านโครงการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศแบบผูกมัด เป็นผลให้บริษัทญี่ปุ่นได้รับประโยชน์อย่างมากจากการชดเชยค่าปฏิกรรมสงคราม กล่าวได้ว่าการจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามของญี่ปุ่นโดยผ่านโครงการการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการแสดงออกถึงความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น และการกลับเข้าสู่ประชาคมระหว่างประเทศอีกครั้ง (Hirata, 2002) ด้วยเหตุนี้ วัตถุประสงค์ของการจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามในช่วงระหว่างการฟื้นฟูจากภาวะสงครามผ่านการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศต่าง ๆ จึงถูกวิพากษ์ว่า มิได้เป็นไปเพื่อการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศผู้รับ แต่เป็นวิธีการใช้ประโยชน์จากการให้ความช่วยเหลือในแบบฉบับของญี่ปุ่นเอง (ทรายแก้ว ทิพากร และคณะ, 2553)

ช่วงทศวรรษที่ 1980 เป็นช่วงที่สภาพเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องจนเกิดการแข็งค่าของเงินเยน ภายหลังจากทำข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord) ในปี ค.ศ. 1985 ส่งผลให้กำลังซื้อของญี่ปุ่นมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นอีกเท่าตัว ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลญี่ปุ่นได้ออกมาตรการเพิ่มการให้ความช่วยเหลือตามเป้าหมายระยะกลาง (Medium-Term Targets) ที่ส่งผลให้กิจกรรมการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นมีการขยายจำนวนเพิ่มมากขึ้น และนำไปสู่การกลายเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลืออันดับหนึ่งของโลกในปี ค.ศ. 1989

ผลจากการดำเนินนโยบายขยายความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชีย ทำให้เกิดโครงการการพัฒนาที่สำคัญขึ้นมากมายในช่วงเวลาดังกล่าว อันได้แก่โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) ในประเทศไทย ซึ่งเป็นนิคมอุตสาหกรรมทางภาคตะวันออกที่มีขนาดใหญ่ของประเทศที่ปัจจุบันได้ถูกพัฒนาต่อยอดภายใต้โครงการระเบียงเศรษฐกิจภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) หรือแม้กระทั่งการขยายการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศจีนที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1979 โดยนายกรัฐมนตรีโอฮิระ มะซะโยชิ (Ohira Masayoshi) เป็นต้น (จุฑาภรณ์ โรจนวิทย์ยาธร, 2561)

3. ช่วงหลังสิ้นสุดสงครามเย็น (ค.ศ. 1990-2002)

สถานการณ์โลกในยุคหลังสงครามเย็นถูกท้าทายจากภัยคุกคามรูปแบบใหม่ที่มาจากโลกาภิวัตน์ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปัญหาการก่อการร้าย ปัญหาโรคระบาด และสิ่งแวดล้อม อีกทั้ง ประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือทั่วโลก ต่างประสบปัญหาภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจที่ทำให้ต้องลดงบประมาณการให้ความช่วยเหลือลง แต่ในขณะเดียวกันก็มีความคาดหวังให้ญี่ปุ่นแสดงบทบาทในการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น (ทรายแก้ว ทิพากร และคณะ, 2553) สำหรับญี่ปุ่นเองนั้น ก็พยายามรักษาสภาพและสถานะการเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือต่างประเทศอันดับหนึ่งของโลกไว้

อีกทั้ง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร และอินเทอร์เน็ต ในช่วงทศวรรษที่ 1990 ที่ส่งผลต่อการรับรู้ข่าวสาร ความเป็นไป เหตุการณ์และประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของโลก เช่น การปะทุของภูเขาไฟในฟิลิปปินส์ และสงครามอ่าวเปอร์เซียในปี ค.ศ. 1991 การประชุม Earth Summit ที่ Rio de Janeiro ในปี ค.ศ. 1992 และวิกฤตผู้ลี้ภัยชาวยิวที่มาจากภัยสงครามกลางเมืองในปี ค.ศ. 1994 เหตุการณ์เหล่านี้ได้ถูกเผยแพร่และรายงานทั่วประเทศญี่ปุ่น การรับรู้ถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ กระตุ้นให้ทั้งรัฐบาลญี่ปุ่นและประชาชน เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมระหว่างประเทศ (Kokusai

koken) มากขึ้น (Freeman, 2003) ในยุคหลังสงครามเย็น สังคมญี่ปุ่นจึงมีการเรียกร้องให้มีการเพิ่มการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมกับกระบวนการพัฒนาอย่างจริงจังมากขึ้น เนื่องจากในอดีต รัฐบาลเป็นเพียงตัวแสดงเดี่ยวในกระบวนการพัฒนา การสิ้นสุดของสงครามเย็น ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นเห็นถึงความสำคัญของการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมและภาคเอกชน ในกระบวนการการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศนี้มากยิ่งขึ้น (Lehman, 2005)

นอกจากนั้น ญี่ปุ่นยังได้พยายามเข้าไปให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศที่ล้าหลัง (Fatigue State) ในแอฟริกา โดยมีความเชื่อว่ารัฐล้าหลังที่มีภาวะยากจนเหล่านี้จะเป็นบ่อเกิดของขบวนการก่อการร้าย ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงต้องการเข้าไปให้ความช่วยเหลือแก่รัฐดังกล่าว โดยพยายามลดความยากจน พร้อมทั้งส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยและระบบตลาดเสรีเพื่อลดปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดการก่อการร้ายที่มีทั่วโลก ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงเป็นผู้ริเริ่มจัดการประชุมระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาแอฟริกา (International Conference on African Development: TICAD) ครั้งแรกอย่างเป็นทางการขึ้นในปี ค.ศ. 1993 ที่กรุงโตเกียว เพื่อสนับสนุนความร่วมมือระหว่างภูมิภาคเอเชียและแอฟริกาในการพัฒนาด้านสังคมและเศรษฐกิจในภูมิภาคแอฟริกาอย่างเป็นทางการและเป็นเอกภาพ โดยญี่ปุ่นได้แสดงออกถึงการให้ความสำคัญกับความร่วมมือกับภาคประชาชนมากขึ้น ดังที่ได้ประกาศใน Tokyo Declaration on African Development ระหว่างการประชุม TICAD ว่า ญี่ปุ่นจะส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศ โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของภาคประชาชนในทุกระดับ ซึ่งภาคประชาชนถือเป็นภาคส่วนที่ควรได้รับการสนับสนุนผลักดันในฐานะตัวแสดงที่สำคัญที่สามารถส่งผลให้เกิดความก้าวหน้าต่อการพัฒนา (MOFA, 2022) และเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการขยายบทบาทของญี่ปุ่นมายังแอฟริกา เนื่องจากญี่ปุ่นต้องการถ่วงดุลอำนาจกับรัฐบาลจีน ที่เข้ามามีอิทธิพลในแอฟริกา

ผ่านการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาต่าง ๆ ก่อนการเข้ามาของประเทศญี่ปุ่น เสียอีก โดยจีนเริ่มต้นเสนอความช่วยเหลือแก่ประเทศในแอฟริกาตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1956 เช่น ความช่วยเหลือด้านการแพทย์ และสาธารณสุขโรค เป็นต้น (Anshan, 2007)

ทั้งนี้ ภายในประเทศญี่ปุ่นเองก็มีความไม่ชัดเจนใน แนวทางการให้ความช่วยเหลือรวมถึงประเด็นการคอร์รัปชัน การมุ่งเน้นที่การพัฒนาความเป็นอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นได้ส่งผลกระทบต่อ การให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ เนื่องจากญี่ปุ่นประสบปัญหาการขาดดุลทางการคลังสูง เป็นประวัติการณ์ และยังคงเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจถดถอยหลังจากการระเบิด ของฟองสบู่ ส่งผลให้การบริหารจัดการการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศถูก วิพากษ์วิจารณ์ในประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องการขาดความโปร่งใสและ ลิ่นเปเลียง รวมถึงการให้ความสำคัญกับการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานมากกว่า การพัฒนาสังคม เสียงเรียกร้องจากประชาชนในเรื่องความโปร่งใสและความ รับผิดชอบทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประชาชนชาวญี่ปุ่น ตระหนักว่า ODA ของประเทศของพวกเขา สนับสนุนให้เกิดระบอบการปกครอง ที่ทุจริต (Rix, 1993) ในช่วงทศวรรษ 1990 มีจำนวนคดีทุจริตในโครงการการให้ ความช่วยเหลือเพิ่มขึ้น ทั้งในกลุ่มราชการ ภาคธุรกิจ และนักการเมือง ซึ่งการ ทุจริตโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทั้งในและต่างประเทศนี้ ได้ก่อให้เกิด การวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงในสังคมญี่ปุ่น นอกจากนี้ ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ อีกว่า การให้ความช่วยเหลือต่างประเทศไม่เป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่นมากพอและ ขาดการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ รวมถึง การมีส่วนร่วมของภาค ประชาสังคม (Kawai and Takagi, 2004)

จากกระแสวิพากษ์วิจารณ์และบริบทระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และการปรับหลักการ ดำเนินการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ให้มีแบบแผนและมีประสิทธิภาพมาก

ยิ่งขึ้น โดยมีการกำหนดทิศทาง 4 ประการของการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ในปี ค.ศ. 1991 ได้แก่ (1) จะไม่จัดให้มีการให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมที่เกี่ยวกับทางทหาร (2) การให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม จะถูกปรับให้สอดคล้องกับประเทศผู้รับ (3) การให้การสนับสนุนโครงการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (4) การให้การสนับสนุนโครงการเพื่อกิจกรรมทางด้านมนุษยธรรมและวัฒนธรรม ซึ่งต่อมาหลักเกณฑ์เหล่านี้ได้ถูกนำมาปรับใช้และบรรจุไว้ในกฎบัตรความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่น (Japan's Official Development Assistance Charter: ODA Charter) ซึ่งถูกประกาศใช้อย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1992 เพื่อเป็นหลักการดำเนินการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่นต่อประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก (สุวรรณีย์ เนียมโย, 2551; จุฑาภรณ์ โรจนวิฑายาธ, 2561)

อย่างไรก็ตาม กรอบและทิศทางการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นได้มีการเปลี่ยนแปลงตามค่านิยมหรือประเด็นระหว่างประเทศที่สำคัญในขณะนั้น ตัวอย่างเช่น การให้ความช่วยเหลือในปี ค.ศ. 1993-1994 จะให้ความสำคัญกับความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และปัญหาที่เป็นประเด็นระดับโลก เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม HIV/AIDS ประชากร รวมถึงการส่งเสริมประชาธิปไตยและธรรมาภิบาลของประเทศผู้รับ ในขณะที่ การให้ความช่วยเหลือในปี ค.ศ. 1995-1996 จะมุ่งเน้นที่การส่งเสริมสวัสดิภาพของเด็ก เช่นเดียวกับในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความอยู่รอดของเด็ก (child survival) ในขณะนั้น และ การพัฒนาที่เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาจากรายงานการพัฒนามนุษย์ของสหประชาชาติ (UN Human Development Report) และในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 การให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นเริ่มให้ความสำคัญกับความมั่นคงของมนุษย์มากขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่ริเริ่มโดย UNDP และถูกนำมาขยายความโดย Sadako Ogata ข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติในช่วงทศวรรษ 1990 (Lancaster, 2007)

4. ช่วงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคใหม่ (ค.ศ. 2002-2010)

ช่วงเวลาหลังทศวรรษ 2000 เป็นช่วงที่การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่นถูกท้าทายอีกครั้งหนึ่ง ด้วยสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้นประกอบด้วยปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับหนี้สาธารณะของญี่ปุ่นเอง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การจัดสรรงบประมาณการให้ความช่วยเหลือลดลงอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นเพื่อรักษาสถานะการเป็นที่ยอมรับในฐานะประเทศมหาอำนาจระดับโลก ญี่ปุ่นจึงปรับปรุง ODA Charter เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 2003 เพิ่มความมีประสิทธิภาพในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศมากยิ่งขึ้น และเพื่อให้มีความยืดหยุ่นสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศ ทั้งนี้ กฎบัตรฉบับปรับปรุงได้มุ่งให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์เป็นหลักการที่สำคัญในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา โดย ODA Charter ฉบับปรับปรุงปี ค.ศ. 2003 มีใจความสำคัญดังนี้ (1) การไม่สนับสนุนความช่วยเหลือเพื่อสนับสนุนหรือส่งเสริมกิจกรรมทางการทหาร หรือการกระทำที่ทำให้เกิดความขัดแย้งรุนแรง (2) ให้ความสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (3) ให้ความสำคัญกับการพัฒนากระบวนการเป็นประชาธิปไตย ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และสิทธิมนุษยชนในประเทศผู้รับความช่วยเหลือ

นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังปรับโครงสร้างสถาบันในการดำเนินการการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ โดยมีการปรับโครงสร้างของ 3 หน่วยงาน ได้แก่ องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น (Japan International Cooperation Agency: JICA) ธนาคารเพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศญี่ปุ่น (The Japan Bank for International Cooperation: JBIC) และกระทรวงการต่างประเทศ (Ministry of Foreign Affairs: MOFA) โดยดำเนินการควบรวม JICA และ JBIC เป็นองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่นแนวใหม่ หรือ New JICA ภายใต้การกำกับดูแลโดยกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวและโปร่งใสในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือ

5. การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการในปัจจุบัน (ค.ศ. 2010 ถึงปัจจุบัน)

ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้เป็นช่วงเวลาที่ทำหายของญี่ปุ่นในการรักษาสถานะความเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลืออันดับต้นของโลก ด้วยปัจจัยภายนอกด้านระเบียบการค้าโลก เช่น การเกิดสงครามการค้าระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีนที่ส่งผลให้เศรษฐกิจทั่วโลกรวมถึงเศรษฐกิจของญี่ปุ่นชะลอตัวลง การปรากฏตัวขึ้นของประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือรายใหม่ เช่น จีน ที่เริ่มมีบทบาทเป็นตัวแสดงที่สำคัญในการทำหน้าที่เป็นประเทศผู้ให้การช่วยเหลือที่ทรงอิทธิพลในเอเชีย และเป็นคู่แข่งที่สำคัญของญี่ปุ่น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ทำให้ญี่ปุ่นภายใต้การบริหารของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีอาเบะ ชินโตะ (Abe Shinzo) นำเสนอนโยบายใหม่ที่เน้นการให้ความสำคัญกับความมั่นคงแห่งชาติและการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ โดยรัฐบาลของอาเบะได้ให้ความสำคัญกับนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญ ต่อการประกันความมั่นคงของชาติทั้งทางเศรษฐกิจและความมั่นคงในแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบของญี่ปุ่น ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวที่มีชื่อเรียกว่า “Abenomics” ทำให้รัฐบาลปรับปรุง ODA Charter ขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 2015 โดยเน้นบทบาทของการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นในฐานะผู้นำการมีส่วนร่วมในการพัฒนาความร่วมมือร่วมกันกับภาคส่วนต่าง ๆ หรือผู้มีส่วนได้เสียอื่น ๆ ภายใต้หลักการความร่วมมือเพื่อพัฒนานั่นเอง และด้วยการให้ความสำคัญกับหลักการมีส่วนร่วมในการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้เปลี่ยนชื่อเรียกกฎบัตรนี้ จากกฎบัตรความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ (Official Development Assistance Charter: ODA Charter) เป็นกฎบัตรความร่วมมือเพื่อการพัฒนา (Development Cooperation Charter: DCC)

อย่างไรก็ดี DCC ฉบับปี ค.ศ. 2015 นี้ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์โดยองค์กรภาคประชาสังคม เช่น Japan NGO Center for International Cooperation (JANIC) ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของ NGO ในญี่ปุ่นที่ทำกิจกรรมเกี่ยวข้องกับความร่วมมือระหว่างประเทศ ที่แสดงความไม่เห็นด้วยต่อนโยบายของรัฐบาลในการขยายผลประโยชน์ของชาติ โดยใช้นโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาเป็นเครื่องมือในการขยายการส่งออกโครงสร้างพื้นฐานของบริษัทญี่ปุ่น โดยมองว่ารัฐบาลญี่ปุ่นใช้ ODA เป็นนโยบายทางการทูตและการค้า เพื่อสนับสนุนผลประโยชน์แห่งชาติของญี่ปุ่น และเพื่อขยายธุรกิจในต่างประเทศของบริษัทญี่ปุ่น การแก้ไขกฎบัตร ODA ในปี ค.ศ. 2015 จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง โดยเฉพาะ ในประเด็นที่มีการใส่คำว่า “ผลประโยชน์แห่งชาติของญี่ปุ่น” ในกฎบัตรฯ (JANIC, 2015)

ต่อมา ในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 2023 รัฐบาลญี่ปุ่นได้ปรับปรุงกฎบัตรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอีกครั้ง เป็นครั้งที่ 3 โดยในกฎบัตรฉบับปรับปรุงครั้งล่าสุดนี้ ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของญี่ปุ่นในการพัฒนาอย่างยั่งยืนในโลกที่เสรีและเปิดกว้าง (a free and open world) และญี่ปุ่นจะสนับสนุนความร่วมมือเพื่อการพัฒนาเพื่อรักษาความมั่นคงและหลักนิติธรรม และมุ่งมั่นที่จะสนับสนุนสร้างสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศที่เอื้ออำนวยต่อญี่ปุ่นในแง่ของสันติภาพและความมั่นคง ตลอดจนการเติบโตทางเศรษฐกิจ และจะให้ความสำคัญกับความท้าทายที่มนุษยชาติกำลังเผชิญอยู่ร่วมกัน เช่น การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ วิกฤตอาหารและพลังงาน การเสริมสร้างความมั่นคงทางทะเล ปัญหาสุขภาพโลก (Global Health) และการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในกฎบัตรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3 คือ การปรับปรุงการดำเนินการให้ความช่วยเหลือเป็นแบบ Offer-type Cooperation ซึ่งเป็นแนวทางการให้ความช่วยเหลือที่

แตกต่างไปจากเดิม โดยญี่ปุ่นเป็นผู้เสนอให้ความช่วยเหลือ โดยอาจมิได้ต้องรอเพียงแต่การเสนอหรือร้องขอจากประเทศกำลังพัฒนาที่เป็นผู้รับ (Recipient-based approach) ดังเช่นในอดีตเท่านั้น ซึ่งการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสื่อให้เห็นว่า รัฐบาลญี่ปุ่นมีความตั้งใจ และกระตือรือร้นในการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาแก่ประเทศต่าง ๆ (Proactive cooperation) อีกทั้งยังใช้หลักการ “co-creation” หรือการร่วมสร้างสรรค์ เป็นแนวทางสำคัญในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือ โดยรัฐบาลญี่ปุ่นจะร่วมมือกับพันธมิตร หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น ภาคเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ สถาบันการเงินสาธารณะ ผู้บริจาค และภาคประชาสังคม เพื่อขยายพื้นที่และเพิ่มประสิทธิภาพในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนา (MOFA, 2023) อย่างไรก็ตาม การให้ความช่วยเหลือแบบ Offer-type โดยประเทศญี่ปุ่นนี้ ได้ถูกตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับนโยบายนี้อาจนำไปสู่การเสนอให้ความช่วยเหลือที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของประเทศผู้รับ (demand-driven) และอาจนำไปสู่การลดบทบาทการมีส่วนร่วมของประเทศผู้รับในการกำหนดและเลือกเส้นทางการพัฒนาของตนลงไป

จากคำอธิบายข้างต้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาของการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่น บทบาทการเป็นผู้ให้ของญี่ปุ่น และการใช้ความช่วยเหลือต่างประเทศเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์แห่งชาติทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง (ทั้งในและระหว่างประเทศ) และแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ในการรับผิดชอบต่อสังคมระหว่างประเทศ รวมถึงการรักษาสถานภาพการเป็นผู้นำของโลกที่ญี่ปุ่นแสดงออกในแต่ละช่วงเวลา ตามการเปลี่ยนแปลงของบริษัทในประเทศและระหว่างประเทศในแต่ละยุคสมัย

การเปลี่ยนแปลงบทบาทภาคประชาสังคมต่อการกำหนดนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น

ในประเทศตะวันตก ภาคประชาสังคมมีบทบาทอย่างมากในกิจกรรมด้านการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ ในขณะที่ สำหรับประเทศญี่ปุ่นแล้ว บทบาทของภาคประชาสังคม โดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นของยุคแห่งการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 แทบจะไม่มี การกล่าวถึงบทบาท NGO เลย ในญี่ปุ่น NGO เริ่มมีบทบาทและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศในช่วงทศวรรษที่ 1970 เมื่อเริ่มมี NGO ที่ก่อตั้งขึ้นช่วงสงครามอินโดจีนในปี ค.ศ. 1979 โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบรรเทาทุกข์ฉุกเฉิน และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ลี้ภัยชาวเวียดนามและกัมพูชาจำนวนมากที่ได้รับผลกระทบจากสงครามอินโดจีน (Lancaster, 2007) เช่น สมาคมช่วยเหลือและบรรเทาทุกข์แห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (Association for Aid and Relief, Japan: AAR Japan) องค์กรความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาชุมชนแห่งญี่ปุ่น (Nippon International Cooperation for Community Development: NICCO) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1979 ศูนย์อาสาสมัครนานาชาติญี่ปุ่น (Japan International Volunteer Center: JVC) และศูนย์ดูแลผู้ลี้ภัยวัยเยาว์ (Caring for Young Refugees: CYR) ซึ่งก่อตั้งในปี ค.ศ. 1980 เป็นต้น การก่อตั้งของ NGO เหล่านี้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของ NGO ใน การทำกิจกรรมเกี่ยวเนื่องกับ ODA ของประเทศญี่ปุ่น (JANIC, 2022)

นอกจากนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับความร่วมมือเพื่อการพัฒนา และความต้องการเผยแพร่ค่านิยมนี้ให้แก่ประชาชนในวงกว้าง รัฐบาลญี่ปุ่นได้ประกาศให้ทุกวันที่ 6 ตุลาคม ของทุกปี ซึ่งเป็นวันที่ญี่ปุ่นเข้าร่วมแผนการโคลอมโบอย่างเป็นทางการในวันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ. 1954 เป็นวันแห่งความร่วมมือระหว่างประเทศ (International Cooperation Day) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1987 เป็นต้นมา เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของความร่วมมือระหว่าง

ประเทศ (MOFA, 1989) โดยในวันดังกล่าวมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแสดง การจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ และการจัดสัมมนาเพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงทิศทางนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ร่วมกันระหว่างภาครัฐ และ NGO ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านความร่วมมือ เพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ (MOFA, 2004)

หลังจากนั้น NGO ในญี่ปุ่นก็เริ่มมีบทบาทขยายจากการทำกิจกรรม บรรเทาทุกข์ระยะสั้น ไปสู่การให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมด้านความร่วมมือเพื่อ การพัฒนาในระยะยาวมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาและพึ่งพาตนเอง ในประเทศกำลังพัฒนา แม้กระนั้นก็ตาม NGO ก็ยังไม่สามารถมีบทบาทในการ ผลักดันนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่นได้มากนัก เจ้าหน้าที่ ภาครัฐยังคงมิได้ให้ความสำคัญในการพบปะกับเจ้าหน้าที่ NGO หรือแม้มีการพูดคุย ประเด็นต่าง ๆ ร่วมกัน ความคิดเห็นของภาคประชาสังคมก็มักจะถูกกละเลยหรือ ไม่ได้รับการใส่ใจอย่างจริงจังโดยภาครัฐ

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายทศวรรษ 1980 และทศวรรษ 1990 กระแส สังคมญี่ปุ่นเริ่มตั้งคำถามถึงความโปร่งใสและความชอบธรรมของโครงการช่วยเหลือ ต่างประเทศของญี่ปุ่นที่ถูกมองว่าเอื้อประโยชน์ต่อภาคธุรกิจ และเริ่มมีการเรียกร้อง ให้มีการตรวจสอบถึงความโปร่งใส และความชอบธรรมของการดำเนินโครงการ จากสาธารณชน รวมถึงการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการให้ความช่วยเหลือ ที่เน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มธุรกิจญี่ปุ่น มาเป็นการ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสังคมและการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียอื่น ๆ รวมถึง การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม และหนึ่งในกลุ่มที่ตั้ง ข้อสังเกตถึงความไม่โปร่งใสของโครงการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของ รัฐบาล คือ NGO ที่ออกมาแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์นโยบาย หรือการ ทำงานด้านความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของรัฐบาล จึงทำให้ NGO ถูกมองว่า เป็นกลุ่มหัวรุนแรง ทั้งในสายตาของภาครัฐและสาธารณชน (Inman, 1998)

อย่างไรก็ดี คำวิพากษ์วิจารณ์และการออกมาแสดงความคิดเห็นขององค์กรภาคประชาสังคม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวทางการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของรัฐบาล โดยรัฐบาลญี่ปุ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนนโยบายและรูปแบบการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศจาก Hard aid เป็น Soft aid ที่มุ่งเน้นการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาศักยภาพ (Capacity building) ของทรัพยากรบุคคล มากกว่าการให้ความช่วยเหลือทางการเงินเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และเพิ่มการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้โครงการการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการได้รับการยอมรับจากสาธารณชนชาวญี่ปุ่น เนื่องจากมีเสียงเรียกร้องจากภาคประชาชนให้รัฐบาลดำเนินการร่วมกับองค์กรระดับรากหญ้าเพื่อให้การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของประเทศกลับมามีประสิทธิภาพและมีความรับผิดชอบมากขึ้น ซึ่งการดำเนินการช่วยเหลือแบบ Soft aid นี้ ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นจำเป็นต้องขอความร่วมมือจากองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น เนื่องจาก ทั้งกระทรวงการต่างประเทศ และ JICA ประสบปัญหาขาดบุคลากร และผู้เชี่ยวชาญ สำหรับการดำเนินโครงการการให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ส่งผลให้ เงินอุดหนุนและเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลสำหรับโครงการที่ดำเนินการโดย NGO เพิ่มขึ้นจากประมาณ 3.7 ล้านเหรียญสหรัฐ ในปี ค.ศ. 1989 เป็นประมาณ 10 ล้านเหรียญสหรัฐ ในปี ค.ศ. 1998 (Lancaster, 2007) แม้กระนั้นก็ตาม องค์กรพัฒนาเอกชน ยังคงต้องทำงานภายใต้การควบคุมของรัฐบาล และยอมรับในกฎระเบียบต่าง ๆ เพื่อจะได้มีโอกาสในการรับงบประมาณการปฏิบัติกิจกรรมในโครงการให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ จากภาครัฐ (Makoto, 1999) โดย NGO ที่สามารถทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ร่วมกับ JICA จะต้องเป็น NGO ที่มีสถานะทางกฎหมายเท่านั้น เนื่องจากในฐานะหน่วยงานของรัฐ JICA ไม่สามารถทำสัญญากับองค์กรที่ไม่มีสถานะทางกฎหมายได้ (Beaudry-Somcynsky and Cook, 1999)

นอกจากปัจจัยภายในประเทศแล้ว กระแสโลกาภิวัตน์ยังมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของรัฐในเรื่องการพัฒนา และการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ ญี่ปุ่นได้เรียนรู้แนวคิดและมุมมองใหม่ในเรื่อง ODA และประเด็นด้านการพัฒนาจากประชาคมระหว่างประเทศ โดยกระแสโลกเริ่มให้ความสนใจในแนวคิดและค่านิยมที่มุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ยั่งยืนมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 1980 จากกระแสนี้ ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นปรับแนวทางการให้ความช่วยเหลือของตน และส่งผลให้ องค์การพัฒนาเอกชน กลายเป็นแกนหลักของโครงการให้ความช่วยเหลือของรัฐบาลในการให้ความช่วยเหลือขนาดเล็กแก่ผู้ยากไร้ในประเทศกำลังพัฒนา เช่น สภากาการศึกษาเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย ญี่ปุ่น (the Development Education Council of Japan) ซึ่งก่อตั้งในปี ค.ศ. 1982 เพื่อเป็นหน่วยงานสนับสนุนในกิจกรรมด้านการพัฒนาการศึกษา สมาคม SAHEL (Association SAHEL) ซึ่งก่อตั้งในปี ค.ศ. 1987 เพื่อให้ความช่วยเหลือเรื่องภัยแล้งและความมั่นคงทางอาหารในแอฟริกา

นอกจากนี้ การเพิ่มขึ้นของจำนวนองค์กรพัฒนาเอกชนในญี่ปุ่น และความต้องการขององค์กรเองที่ต้องการสร้างเครือข่ายที่สามารถทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ส่งผลดีต่อบทบาทของภาคประชาสังคมในด้านความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างมาก นั่นคือ การจัดตั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน (Network NGOs) เช่น ศูนย์ส่งเสริมกิจกรรมองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO Activity Promotion Center) ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1987 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น Japan NGO Center for International Cooperation (JANIC) สภามิตรภาพระหว่างประเทศคันไซ (Kansai International Cooperation Council) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปีเดียวกัน และต่อมาเป็นที่รู้จักในนาม Kansai NGO Council และ Nagoya Third World Exchange Center ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1988 ในปัจจุบันเป็นที่รู้จักในนาม Nagoya NGO Center และ มีการขยายสำนักงาน หรือสาขาขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ ที่มีสำนักงานใหญ่ในต่างประเทศมายังประเทศญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่าง

ต่อเนื่อง เช่น มีการก่อตั้ง Save the Children Japan (SCJ) ในปี ค.ศ. 1986 CARE Japan และ World Vision Japan (WVJ) ในปี ค.ศ. 1987 และ Greenpeace Japan ในปี ค.ศ. 1989 เป็นต้น

การเปิดสำนักงาน INGO เหล่านี้ในประเทศญี่ปุ่นสะท้อนให้เห็นถึงการให้การสนับสนุนที่เพิ่มขึ้นของประชาชนชาวญี่ปุ่นที่มีต่อประเด็นสาธารณะ เช่น การให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ การพัฒนาระหว่างประเทศ และการปกป้องรักษาสีเขียวแวดล้อม อีกทั้ง ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ระหว่างรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระทรวงการต่างประเทศ และ ภาคประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์กรพัฒนาเอกชน ในการมีความร่วมมือในกิจกรรมการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ และการขยายตัวของ INGO ที่มาตั้งสำนักงานในประเทศญี่ปุ่น ยังส่งผลให้องค์กรพัฒนาเอกชนได้เรียนรู้และซึมซับค่านิยมสากล เช่น สิทธิมนุษยชน การพัฒนาที่ยั่งยืน ได้เพิ่มพูนทักษะความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับ NGO ของประเทศต่าง ๆ มากขึ้น จนทำให้พวกเขาที่มีความกล้า และมั่นใจมากขึ้น ที่จะเรียกร้องให้เกิดการปฏิรูปการให้ความช่วยเหลือ (aid reform) กับภาครัฐ

หากเปรียบเทียบบทบาทของภาคประชาสังคมและบริษัทเอกชนในญี่ปุ่น ที่ในอดีตเคยเป็นพันธมิตรที่สำคัญของรัฐบาลในการดำเนินการเพื่อให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ จะพบว่าบริษัทเอกชนมีบทบาทน้อยลงไปอย่างมาก เนื่องจากบริษัทเอกชนเหล่านี้ ไม่สามารถเอาชนะการเสนอราคาในโครงการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาในการแข่งขันระดับนานาชาติได้ และตั้งแต่นั้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่นได้เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ดำเนินโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ โดยมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในแต่ละปี และมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในระยะหลังตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา

สถานการณ์โลกที่นำเป็นห่วงที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ เช่น สงคราม
อ่าวเปอร์เซีย สถานการณ์ความขัดแย้งในยูโกสลาเวีย และการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์
ในรวันดา ในช่วงทศวรรษที่ 1990 เป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้ภาคประชา
สังคมต้องการมีส่วนร่วมในการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศมากขึ้น ความเป็น
ห่วงในฐานะพลเมืองโลกของภาคประชาชน นำไปสู่การจัดตั้งองค์กรพัฒนา
เอกชนเพื่อให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมหลายแห่ง เช่น องค์กรพัฒนา
เอกชนฉุกเฉินของญี่ปุ่น (Japan Emergency NGO: JEN) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ.
1994 และ Peace Winds Japan (PWJ) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1996 และ
NGO อื่น ๆ ที่จัดตั้งขึ้นและมีส่วนร่วมในการรณรงค์เพื่อตอบสนองต่อประเด็น
ปัญหาระดับโลก เช่น ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลมาจากการประชุม Earth
Summit ในปี ค.ศ. 1992 การรวมตัวกันของ NGO ในประเทศญี่ปุ่นเพื่อร่วม
รณรงค์และโน้มน้าวให้รัฐบาลญี่ปุ่นยกเลิกหนี้แก่ประเทศโลกที่สามที่ประสบ
ปัญหาความยากจน ภายใต้โครงการ Jubilee 2000 เป็นต้น บทบาทเชิงรุกที่เพิ่มขึ้น
อย่างมากของ NGO ในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ส่งผลต่อการกำหนดทิศทางการให้
ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่น และการเพิ่มจำนวนของ NGO ที่ก่อตั้ง
ใหม่ในช่วงปี ค.ศ.1990-1999 ข้อมูลจาก JANIC ระบุว่า มี NGO ที่ทำกิจกรรมด้าน
ความร่วมมือระหว่างประเทศในญี่ปุ่นเกือบ 400 องค์กร มีส่วนร่วมในการพัฒนา
ระหว่างประเทศในหลากหลายมิติ เช่น การศึกษา สิ่งแวดล้อม การเกษตรและ
การประมง การรักษาพยาบาลและสาธารณสุข ความยากจน และภัยพิบัติ เป็นต้น
และปฏิบัติงานอยู่ในประเทศต่าง ๆ กว่า 100 ประเทศ (JANIC, 2022) อย่างไร
ก็ดี ในช่วงปลายทศวรรษ 1990 ความเฟื่องฟูของ NGO ของญี่ปุ่นเริ่มชะลอตัวลง
เนื่องจากภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจที่ยาวนาน (JANIC, 2016) และส่งผล
ต่อการชะลอตัวของการจัดตั้งและทำกิจกรรมของ NGO และยังคงชะลอตัวมา
จนถึงทุกวันนี้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า NGO ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่จะมีจำนวนลดลง ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1990 แต่ความร่วมมือระหว่าง NGO และรัฐบาลญี่ปุ่น ในประเด็นด้านความร่วมมือเพื่อการพัฒนากลับเข้มแข็งและมีความเป็นสถาบันมากขึ้น ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไปของข้าราชการญี่ปุ่น อันเนื่องมาจากการเข้าร่วมประชุมในเวทีพหุภาคีระหว่างประเทศต่าง ๆ ส่งผลให้ภาครัฐของญี่ปุ่นมีมุมมองและทัศนคติในเรื่องการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป พวกเขาได้เรียนรู้กรอบแนวคิดใหม่ในเรื่องความร่วมมือเพื่อการพัฒนา การให้ความสำคัญกับพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ยั่งยืน โดยมุ่งเน้นประเด็นการพัฒนามนุษย์ สวัสดิการสังคม ความยั่งยืน และการปกป้องระบบนิเวศ มากกว่าการมุ่งแต่พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อีกทั้งค่านิยมสากลยังส่งผลต่อแนวคิดเรื่องการส่งเสริมบทบาท NGO ในการกำหนดนโยบายการให้ความช่วยเหลือ ส่งผลให้รัฐบาลญี่ปุ่นสนับสนุนให้ NGO มีบทบาทมากขึ้นในเวทีระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาต่าง ๆ เช่น NGO จากประเทศญี่ปุ่นได้รับเชิญให้ทำหน้าที่ในคณะผู้แทนอย่างเป็นทางการในการประชุมเรื่องประชากร ณ กรุงโคโร ในปี ค.ศ. 1994 เป็นต้น

นอกจากนั้น เพื่อพัฒนาโครงสร้างเชิงสถาบันที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและความร่วมมือระหว่างรัฐบาลและองค์กรภาคประชาสังคมในเรื่องความร่วมมือด้านการพัฒนา รัฐบาลญี่ปุ่นได้สร้างกลไกการให้คำปรึกษาแก่องค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่นขึ้น โดยรัฐบาลญี่ปุ่นจัดให้มีการประชุมระหว่าง NGO และหน่วยงานหลักในการทำงานด้านความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ได้แก่ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงการคลัง JICA และ JBIC เป็นประจำ เพื่อแลกเปลี่ยนหารือและขอคำแนะนำเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายและการดำเนินกิจกรรมให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ เช่น ในปี ค.ศ. 1996 มีการจัดประชุมร่วมกันระหว่าง NGO และกระทรวงการต่างประเทศเป็นครั้งแรก โดยมี JANIC ซึ่งเป็นองค์กรเครือข่าย NGO ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับ ODA เป็นผู้ประสานและช่วยในการจัดประชุมครั้งนี้ โดยกระทรวงการต่างประเทศ ได้เชิญ NGO บางองค์กรให้เข้าร่วมคณะผู้แทนรัฐบาลอย่างเป็นทางการ เพื่อร่วมกำหนดโครงการ ODA ในอนาคต

นอกจากนี้ ยังมีการจัดสัมมนา และการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกัน เช่น ในปี ค.ศ. 1997 ศูนย์อาสาสมัครนานาชาติญี่ปุ่น (Japan International Volunteer Center) ได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 วัน เพื่อให้องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานภาครัฐได้หารือเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนในลุ่มแม่น้ำโขง และอีกสองปีถัดมาในปี ค.ศ. 1998 ได้มีการประชุมร่วมกันระหว่าง NGO และ JICA ขึ้นเป็นครั้งแรก (JANIC, 2004)

การประชุมร่วมกันเช่นนี้ มีการจัดอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยในปี ค.ศ. 2022 กระทรวงการต่างประเทศได้จัดการประชุมปรึกษาหารือประจำปีระหว่าง NGO และกระทรวงการต่างประเทศ (The NGO-MOFA Regular Consultation Meeting) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการเจรจาและการประสานงานระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนและ MOFA นอกจากนี้ ยังมีการจัดประชุมออนไลน์ของสภานโยบาย ODA (ODA Policy Council) ซึ่งเป็นการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบาย ODA ในเดือนมีนาคม กรกฎาคม และพฤศจิกายน และการจัดประชุมออนไลน์ของคณะกรรมการส่งเสริมความเป็นหุ้นส่วน (The Partnership Promotion Committee) เพื่อหารือเกี่ยวกับมาตรการสนับสนุนและสร้างความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนในเดือนมกราคม กรกฎาคม และธันวาคม นอกจากนี้ ยังมีการจัดประชุมพิเศษในเดือนกันยายน เพื่อหารือเกี่ยวกับการทบทวน ปรับปรุง กฎบัตร DCC (MOFA, 2023)

อีกทั้ง กระทรวงการต่างประเทศ ยังมีส่วนช่วยในการสร้างเครือข่าย NGO ที่ทำงานในประเด็นต่าง ๆ เช่น การบรรเทาทุกข์ฉุกเฉิน การศึกษา การเกษตร และสุขภาพ ความพยายามในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของรัฐบาลกับองค์กรพัฒนาเอกชน แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจ และทิศทางการดำเนินนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ดังที่ภาคประชาสังคมเคยเรียกร้องมากขึ้น (Lancaster, 2007)

การเปลี่ยนแปลงในนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น โดยการให้ความสำคัญกับบริบทระหว่างประเทศ และการสนับสนุนส่งเสริมบทบาทของ NGO มากขึ้น แสดงให้เห็นในรายงานสมุดปกขาวของกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. 2006 ที่ระบุว่า การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่นจะให้ความสำคัญกับประเด็นด้านความมั่นคงมนุษย์ และการลดปัญหาความยากจน เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) ผ่านการเสริมสร้างความร่วมมือที่เข้มแข็งกับ NGO และการสนับสนุนบทบาทของ NGO ในประชาคมโลกมากขึ้น (MOFA 2006)

การเพิ่มขึ้นและเติบโตขององค์กรพัฒนาเอกชนได้นำมาซึ่งความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมในสังคมญี่ปุ่นสมัยใหม่ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ภาคประชาสังคมเริ่มมีบทบาทและอิทธิพลต่อการตัดสินใจในเรื่องการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาต่างประเทศของญี่ปุ่น ภาคประชาสังคมได้กลายเป็นตัวแปรหลักที่มีอิทธิพลต่อการปฏิรูป ODA หรือนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น องค์กรพัฒนาเอกชนญี่ปุ่นหลายแห่ง นำเสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับการส่งเสริมในประชาคมการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ นอกจากนั้น ภาคประชาสังคมยังแสดงความพยายามให้รัฐบาลญี่ปุ่นเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาในระดับรากหญ้า และในทางภาคเมือง ภาคประชาสังคม กลายเป็นตัวแสดงสำคัญที่ขับเคลื่อนผลักดัน นโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศที่ให้ความสำคัญกับมิติด้านมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และสังคม ในประเทศกำลังพัฒนา

จากจำนวนและบทบาทที่เพิ่มขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่น แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม และต่อการกำหนดนโยบาย ODA ของญี่ปุ่น ภาครัฐให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น สิ่งเหล่านี้

ส่งผลให้เกิดเวทีการพูดคุยระหว่างรัฐและภาคประชาสังคม และบทบาทใหม่สำหรับภาคประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่นในการช่วยกำหนดนโยบาย ODA ของญี่ปุ่น ในขณะเดียวกัน แม้ภาคประชาสังคมจะเติบโตมากขึ้น ทั้งในแง่ จำนวน บทบาท และอิทธิพล แต่ในอีกด้านหนึ่ง องค์กรภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นมีความหลากหลายและกระจัดกระจายมากขึ้น ในปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่นต่างก็นำเสนอกิจกรรมและมุมมองที่หลากหลายเกี่ยวกับการพัฒนาและความช่วยเหลือ และแต่ละองค์กรก็มีความสัมพันธ์กับภาครัฐในรูปแบบและระดับที่แตกต่างกัน อิทธิพลของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นต่อการกำหนดนโยบายการให้ความช่วยเหลือ จึงเป็นไปอย่างกระจัดกระจายตามความสัมพันธ์ของแต่ละองค์กรที่มีต่อรัฐ มากกว่าจะเป็นไปอย่างมีเอกภาพ

บทสรุป

นโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่น มีจุดเริ่มต้นภายหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา และทำหน้าที่เป็นเสมือนเครื่องมือทางการทูตที่ช่วยรักษาสถานะความเป็นมหาอำนาจของญี่ปุ่น และยังมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอีกด้วย โดยการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นในอดีตนั้น นอกจากมีส่วนช่วยให้เกิดการพัฒนาในประเทศผู้รับแล้ว ยังเอื้อประโยชน์ให้แก่บริษัทญี่ปุ่น ในการขยายกิจการหรือเปิดตลาดสู่ต่างประเทศ การทำสัญญาหรือโครงการเพื่อให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ เป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวก หรือเพื่อผลประโยชน์ในทางอ้อมแก่บริษัทญี่ปุ่น แต่ผลจากการเรียกร้องผลักดันของประชาชนและภาคประชาสังคมในเรื่องความไม่โปร่งใส และไม่มีประสิทธิภาพของการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดการปฏิรูปกระบวนการ และนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่น ให้เป็นไปในทิศทางที่ส่งเสริมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น

อิทธิพลและแรงผลักดันจากภาคประชาสังคมในประเทศได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นในมิติต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปออกได้ 3 ประการ คือ 1) **การเปลี่ยนแปลงกระบวนการ** โดยภาคประชาสังคมมีบทบาทในการเรียกร้องผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความไม่โปร่งใส และไม่มีประสิทธิภาพของการดำเนินนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นปฏิรูประบบการดำเนินงาน และกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ให้เป็นไปในทิศทางที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะภาคประชาสังคม จากในอดีตที่การกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของประเทศจะขึ้นอยู่กับกลุ่มผู้นำทางการเมืองที่เรียกว่า สามเหลี่ยมเหล็กในการเมืองญี่ปุ่น ได้แก่ นักการเมือง ข้าราชการ และ Keidanren เท่านั้น ปัจจุบันรัฐบาลญี่ปุ่นส่งเสริมบทบาทภาคประชาสังคม โดยองค์กรพัฒนาเอกชนของญี่ปุ่นได้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมกำหนดนโยบาย และผู้ดำเนินโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ มากขึ้น 2) **การเปลี่ยนแปลงทิศทางความร่วมมือเพื่อการพัฒนา** โดยภาคประชาสังคมมีบทบาทสำคัญในการเรียกร้อง จนนำไปสู่การเปลี่ยนทิศทางของนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับการให้เงินช่วยเหลือเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน มาเป็นการให้ความสำคัญกับ Soft aid มากขึ้น โดยมุ่งส่งเสริมความมั่นคงของมนุษย์ในประเด็นต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับค่านิยมหรือประเด็นระหว่างประเทศ นอกเหนือจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังเกิดการสร้างเครือข่าย NGO ที่ทำงานในประเด็นต่าง ๆ เช่น การบรรเทาทุกข์ฉุกเฉิน การศึกษา การเกษตร และสุขภาพ ซึ่งภาคประชาสังคมเห็นความสำคัญของการจัดตั้งเครือข่าย และได้เรียกร้องจนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น กระทรวงการต่างประเทศ ในการสร้างเครือข่ายดังกล่าวจนประสบความสำเร็จ และการเปลี่ยนแปลงประการสุดท้าย ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สามารถนำไปสู่การปฏิรูปที่สำคัญต่อนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา คือ 3) **การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน** ได้แก่ การเกิดขึ้นของ NPO Law อันเนื่องมาจากการแสดงบทบาท

ที่โดดเด่น ชัดเจน และมีศักยภาพ ของภาคประชาสังคมญี่ปุ่นเมื่อเกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหวโกเบในปี ค.ศ. 1995 จนนำไปสู่การปฏิรูปบทบาทภาคประชาสังคมครั้งใหญ่ในญี่ปุ่น และการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันที่สำคัญต่อการกำหนดและดำเนินนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา นั่นคือ การที่ภาครัฐเปิดโอกาสให้ภาคประชาสังคมเข้ามีส่วนร่วมในการประชุมวางแผน กำหนดรูปแบบ และทิศทางของนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา โดยมีใช่เพียงการเชิญมาประชุมเป็นครั้งคราว หากแต่ภาคประชาสังคมได้เข้าร่วมเป็นหนึ่งในคณะกรรมการ หรือคณะทำงานที่เกี่ยวข้อง และได้รับเชิญเข้าร่วมประชุมร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ของภาครัฐอย่างต่อเนื่อง อีกทั้ง ความคิดเห็น หรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ ของภาคประชาสังคม และประชาชน ได้รับการยอมรับและนำไปพิจารณาในการกำหนดนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของประเทศมากขึ้น

จากการเปลี่ยนแปลงนี้ ทำให้ในปัจจุบัน ภาคประชาสังคม ของญี่ปุ่นมีอิทธิพลในการกำหนดนโยบาย ความร่วมมือเพื่อพัฒนามากกว่าที่เคยเป็นมา โดยเฉพาะเมื่อประเทศญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงรูปแบบการให้ความช่วยเหลือมาให้ความสำคัญกับ Soft Aid ที่เน้นการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ มากกว่าเพียงแค่การให้เงินช่วยเหลือเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังเช่นในอดีต เนื่องจาก รัฐบาลมีขนาดใหญ่เกินไปที่จะเข้าถึงและดูแลความต้องการของกลุ่มเปราะบางในประเทศได้อย่างทั่วถึง แต่ก็เล็กเกินไปที่จะจัดการกับปัญหาต่าง ๆ โดยลำพัง อีกทั้ง ศักยภาพ ความเข้มแข็ง ความรู้ ความสามารถของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นได้รับการยอมรับจากรัฐบาลและสาธารณชนมากขึ้นจากอดีตที่ผ่านมา รวมทั้งประชาชนชาวญี่ปุ่นเอง มีจิตสาธารณะและความรู้สึกรับผิดชอบต่อประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้นกว่าในอดีต จึงทำให้ภาคประชาสังคมมีพลัง และมีส่วนสำคัญในการกำหนดประเด็นและทิศทางนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นมากขึ้นในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการต่างประเทศ. (2541). การให้ความช่วยเหลือประเทศไทยตามแผน Miyazawa. สืบค้นจาก <https://www.mof.go.th/th/view/attachment/file/3132313730/157-2541.pdf>.
- จุฑาภรณ์ โรจนวิทย์ยาธร. (2561). การศึกษาการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ (ODA) ของญี่ปุ่นจากมุมมองของประเทศผู้รับ: กรณีศึกษาโครงการพัฒนาระบบขนส่งมวลชนทางรางในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลของประเทศไทย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไชยวัฒน์ คำชู. (2554). กลุ่มผลประโยชน์กับการกำหนดนโยบายสาธารณะในประเทศไทย: พลวัตรของการเปลี่ยนแปลงและนัยที่มีต่อประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- ทรายแก้ว ทิพาพร และคณะ. (2553). บทบาทของสถาบันในกระบวนการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ : กรณีศึกษาบทบาทของ JICA ในกระบวนการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นแก่ประเทศกำลังพัฒนาในช่วงหลังสงครามเย็น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ศิริพร วัชชวัลคุ. (2544). การเปลี่ยนแปลงนโยบาย ODA ของญี่ปุ่นในยุคหลังสงครามเย็นและผลกระทบต่อประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริพร วัชชวัลคุ. (2560). ญี่ปุ่นกับความร่วมมือเพื่อการพัฒนา: นโยบายและปฏิบัติการในประเทศลุ่มน้ำโขง กรุงเทพฯ : ศูนย์ประสานงานโครงการวิจัยเชิงนโยบาย (ด้านสถาบันการเมืองและนโยบาย ต่างประเทศ) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สุวรรณี เนียมโย. (2551). การเปลี่ยนแปลงกระบวนการให้ความช่วยเหลือด้านเงินให้เปล่าของญี่ปุ่นต่อ ประเทศไทยในทศวรรษที่ 1990 - ค.ศ. 2005
กรณีศึกษา: โครงการความร่วมมือด้านเศรษฐกิจ แบบให้เปล่าขั้นพื้นฐานและความมั่นคงของมนุษย์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขาการระหว่างประเทศและการทูต.

Akihiro, O. (2018). "Introduction". In Akihiro O. (ed.). *Routledge Handbook of Civil Society in Asia*. London. Routledge.

Anshan, L. (2007). "China and Africa". *China Security*. 3(3), 69-93.

Avenell, S. A. (2009). "Civil Society and the New Civic Movements in Contemporary Japan: Convergence, Collaboration, and Transformation." *The Journal of Japanese Studies*, 35(2), 247-283.

Avenell, S. (2018). "Japan." In Akihiro O. (ed.). *Routledge Handbook of Civil Society in Asia*. London. Routledge.

Beaudry-Somcynsky, M. and Cook, C. M. (1999). *Japan's System of Official Development Assistance*. Ottawa. International Development Research Center.

Chansoria, M. (2022). "Blending Japan's Robust Economics with Foreign Policy Pro-activism in the 1960s: The Hayato Ikeda Years." Policy brief (December, 12), The Japan Institute of International Affairs.

- Freeman, L. (2003). “Mobilizing and demobilizing the Japanese public sphere: mass media and the Internet in Japan.” In F. J. Schwartz and S. J. Pharr (eds). *The State of Civil Society in Japan*, Cambridge University Press, 235–256.
- Fujita, K. (2000). “Development cooperation in Japan: History and progress.” *Asia-Pacific Review*, 7(1), 15-37.
- Hirata, K. (2002). *Civil Society in Japan: The Growing Role of NGOs in Tokyo’s Aid and Development Policy*. New York: St. Martin’s Press.
- Inman, J. L. (1998). Japan’s official development assistance challenged by a changing world. *The Asia Foundation Working Paper* 7.
- Jain, P. (2016). “Japan’s foreign aid: old and new contests.” *Pacific Review*, 29(1), 93-113.
- Japan NGO Center for International Cooperation (JANIC) (2019). *Civil Society Report for OECD-DAC Peer Review*. Japan NGO Center for International Cooperation
- Japan NGO Center for International Cooperation (JANIC) (2022), “NGO data book 2021” Retrieved from <https://www.mofa.go.jp/mofaj/gaiko/oda/files/100314013.pdf>.
- Jung, H. (2022). Japan’s Official Development Assistance in the 2010s: a Return to Economic Infrastructure and Private Sectors. *East Asia*, 40, 37-55.

- Kato, H. (2016). “Japan’s ODA 1954–2014: Changes and Continuities in a Central Instrument in Japan’s Foreign Policy”. In Kato H., Page J., Shimomura Y. (eds.), *Japan’s Development Assistance*. London: Palgrave Macmillan, 1-17.
- Kawai, M. and Takagi, S. (2004). Japan’s official development assistance: recent issues and future directions. *Journal of International Development*, 16, 255–280.
- Lancaster, C. (2007). *Foreign aid : diplomacy, development, domestic politics*. Chicago: University of Chicago press.
- Lehman, H. (2005). “Japan’s Foreign Aid Policy to Africa Since the Tokyo International Conference on African Development.” *Pacific Affairs*, 78(3), 423–442.
- Makoto, I. (1999). “Japan’s Civil Society: An Historical Overview,” *Deciding the Public Good: Governance and Civil Society in Japan*; (ed. Tadashi Yamamoto), Tokyo: Japan Center for International Exchange, 51-96.
- MOFA, The Ministry of Foreign of Foreign Affairs of Japan. (1989). *Diplomatic Bluebook 1989*. Retrieved from <https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/1989/1989-contents.htm>.
- MOFA, The Ministry of Foreign of Foreign Affairs of Japan. (2004). *The 50th Anniversary of Japan’s International Cooperation*. Retrieved from <https://www.mofa.go.jp/policy/oda/cooperation/anniv50/>.

- MOFA, The Ministry of Foreign of Foreign Affairs of Japan. (2005). Japan's Official Development Assistance White Paper 2005. Retrieved from <http://www.mofa.go.jp/policy/oda/white/2005/index.htm>.
- MOFA, The Ministry of Foreign of Foreign Affairs of Japan. (2006). Japan's Official Development Assistance: White Paper. Tokyo: International Cooperation Bureau
- MOFA, The Ministry of Foreign of Foreign Affairs of Japan. (2022). Tokyo Declaration on African Development "Towards the 21st Century". Retrieved from <https://www.mofa.go.jp/region/africa/ticad2/ticad22.html>.
- MOFA, The Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2023). Diplomatic Bluebook 2023. Retrieved from https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2023/en_html/index.html.
- MOFA, The Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2023). Summary of the Revised Development Cooperation Charter. Retrieved from <https://www.mofa.go.jp/files/100514371.pdf>.
- Pekkanen, R. (2011). "Grassroots Democracy and Civil Society in Japan." *Association of Asian Studies*, 16 (3), 52–54.
- Reimann, K. (2003). "Building global civil society from the outside in? Japanese international development NGOs, the state, and international norms." In F. J. Schwartz and S. J. Pharr (eds) *The State of Civil Society in Japan*, Cambridge University Press, 298– 315.

- Rix, A. (1993). *Japan's Foreign Aid Challenge: Policy Reform and Aid Leadership*, New York: Routledge
- Sato, J., and Shimomura, Y. (2013). *The Rise of Asian Donors: Japan's Impact on the Evolution of Emerging Donors*. Routledge.
- Takao, Y. (2001). "The rise of the "third sector" in Japan." *Asian Survey*, 41(2), 290–309.
- Takao, Y. (2007). *Reinventing Japan: From Merchant Nation to Civic Nation* (New York: Palgrave Macmillan)

บทที่ 9

งานวิจัยในฐานนิยาม: “เรื่องเล่าแม่บท” ของคลังสมองที่มุ่ง
ต่อเศรษฐกิจการเมืองไทยจากรัฐประหาร 2006 ถึงการเลือกตั้ง
ปี 2023⁷¹

เอกสิทธิ์ หนูนุกักดี

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ต้องการศึกษาความคิดของ IDE-Jetro ที่มีต่อเศรษฐกิจการเมืองไทยจากรัฐประหารในปี 2006 ถึงปัจจุบันโดยมีวัตถุประสงค์สองประการคือ หนึ่ง เพื่อสำรวจทัศนะของ IDE-Jetro ต่อเศรษฐกิจการเมืองไทยว่ายึดถืออะไรเป็นประเด็นสำคัญ มีทัศนะเปลี่ยนแปลงหรือไม่ระหว่างการรัฐประหาร 2 ครั้งคือหลังปี ค.ศ. 2006 กับภายหลังปี ค.ศ. 2014 และประการที่สอง เพื่อระบุ “เรื่องเล่าแม่บท” ของทัศนะดังกล่าว

⁷¹ ผู้วิจัยขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร วัชชวัลคุ สำหรับการริเริ่มและดำเนินการจัดทำหนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณ ดร. สิทธิพิชญ์ นรินทร์ศิลป์ สำหรับการสละเวลาทำหน้าที่ติดต่อประสานงานด้วยดีเยี่ยม และขอบคุณเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน ที่กรุณาชี้แนะปรับปรุงงานข้อบกพร่องที่ดำรงอยู่ย่อมเกิดจากข้อจำกัดของผู้วิจัย

กรอบแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา คือ โครงสร้างนิยมเพื่อระบุแนวทางการสร้างความหมายของงานวิจัย ซึ่งมีผลต่อการกำหนดความคิดและการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลหรือสถาบัน ทั้งนี้จะใช้หน่วยในการศึกษาคือเอกสารงานวิจัยที่ตีพิมพ์เผยแพร่ผ่านเว็บไซต์ของ IDE-Jetro จำนวนประมาณ 227 ชิ้นที่ตีพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าว

ผลการศึกษาเฉพาะงานวิจัยด้านการค้า-อุตสาหกรรมพบว่า การรัฐประหารไม่ส่งผลกระทบต่อการทำงานของ IDE-Jetro ในเชิงปริมาณหรือเชิงเนื้อหา ในส่วนของเรื่องเล่าแม่บทพบว่า เรื่องเล่าแบบ IDE-Jetro เป็นเรื่องราวของตัวกระทำที่ปราศจากเป้าหมาย ให้ความสำคัญกับรายละเอียดรูปธรรมที่ปรากฏ ปราศจากความขัดแย้ง คู่แย้ง ไม่ฉายภาพผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กรอบแนวคิดโครงสร้างนิยมทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นว่าประเทศญี่ปุ่นไม่เห็นประเทศไทยมีความสำคัญโดยตัวเอง แต่ไทยมีความสำคัญต่อประเทศญี่ปุ่น ในฐานะที่เป็นรอยต่อ/ตัวเชื่อมภูมิภาคเข้าด้วยกันเพื่อที่ญี่ปุ่นจะสามารถเข้ามาเชื่อมต่อกับภูมิภาคแถบนี้ได้ราบรื่นมากขึ้น

คำสำคัญ: คลังสมอง, วาทกรรม, IDE-Jetro, ญี่ปุ่นศึกษา, เศรษฐกิจการเมืองไทย

เกริ่น: ญีปุ่นกับเศรษฐกิจการเมืองไทยในระยะเปลี่ยนผ่าน

นับจากเสนาะ อุณาภูล⁷² ผลักดันให้รัฐบาลญี่ปุ่นเลือกประเทศไทยเป็น “Economic Hub” ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังพลาซาแอกคอร์ด ในปี ค.ศ. 1985 (เสนาะ อุณาภูล, 2548, น. 144-147) และทำให้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกกลายเป็นชุมพลังหลักขับเคลื่อนเศรษฐกิจไทย ปรากฏเป็นโรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเรียงรายตั้งแต่ถนนบางนา-ตราดจรดพื้นที่จังหวัดระยอง ญี่ปุ่นกับไทยก็มีความสัมพันธ์ทางการค้าการลงทุนที่แน่นแฟ้นมาโดยตลอด จนกระทั่งในช่วงสองทศวรรษหลังที่มีการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลที่มาจากเลือกตั้งจำนวน 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี ค.ศ. 2006 เป็นการรัฐประหารรัฐบาลทักษิณที่มีนโยบายเศรษฐกิจใกล้ชิดกับญี่ปุ่น (รัฐบาลทักษิณเจรจาเปิดเสรีทางการค้ากับรัฐบาลญี่ปุ่นที่เรียกว่าความตกลงหุ้นส่วนเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่น หรือ JTEPA ก่อนจะมีการลงนามในปี ค.ศ. 2007 โดยอดีตนายกรัฐมนตรี สุรยุทธ์ จุลานนท์) และครั้งที่สองในปี ค.ศ. 2014 โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาตินำโดยพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ซึ่งต่อมาสืบทอดอำนาจเป็นนายกรัฐมนตรี

การรัฐประหารส่งผลต่อความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น รัฐบาลญี่ปุ่นในฐานะประเทศประชาธิปไตยตั้งมั่นมีข้อจำกัดในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับรัฐบาลเผด็จการทหาร นอกจากนี้จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดอีกจุดหนึ่งคือ การโน้มเอียงเข้าไปมีความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่แน่นแฟ้นมากขึ้นกับรัฐบาลจีนของไทยหลังการรัฐประหารปี ค.ศ. 2014

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นในระหว่างสถานการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองและความขัดแย้งใหญ่ในสังคมไทย และความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ของโลก งานวิจัยนี้จึงสนใจว่า ญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นประเทศพันธมิตรทาง

⁷² อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2 วาระ วาระแรกปี 2517 วาระที่สองปี 2523) รองปลัดกระทรวงพาณิชย์ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย (2518) ผู้ขับเคลื่อนนโยบายเศรษฐกิจไทยคนสำคัญในสมัยรัฐบาลเปรม

เศรษฐกิจที่แน่นอนของไทยมีทัศนะต่อประเทศไทยในประเด็นใดบ้าง อย่างไรก็ตามและนานาทัศนะดังกล่าววางอยู่บนฐานคิดสำคัญอะไรบ้าง โดยจะทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวผ่านงานวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยโดยหน่วยงานคลังสมองสำคัญของญี่ปุ่นคือ IDE-Jetro ทั้งนี้จะศึกษาทัศนะดังกล่าวจากกลุ่มงานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้าของสถาบันดังกล่าวในฐานะที่เป็นกลุ่มงานวิจัยหลักของสถาบันทั้งในเชิงเป้าหมายและในเชิงปริมาณงานวิจัย

ความสำคัญของ IDE-Jetro

IDE-Jetro คือหน่วยงานคลังสมองในกำกับของกระทรวงการค้าระหว่างประเทศ ต่อมาเปลี่ยนสถานะเป็นหน่วยงานอิสระที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐ เป็นสถาบันวิจัยด้านสังคมศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่น มีพนักงานประมาณ 186 คน นักวิจัยประมาณ 100 คน (ข้อมูลจากเว็บไซต์ของ IDE-Jetro ณ เดือนสิงหาคม 2023) พื้นที่ทำงานเน้นการวิจัยประเทศกำลังพัฒนา มีการส่งข้อมูลและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้ผู้กำหนดนโยบาย มีหลักสูตรอบรมข้าราชการ มีสื่อ สิ่งพิมพ์ ความร่วมมือด้านงานวิจัยทั่วโลก

การอ่านงานวิจัยในฐานะนิยาย

วิธีการในการทำความเข้าใจการทำงานของหน่วยงานผ่านงานวิจัยที่หน่วยงานผลิตสามารถทำได้หลายวิธี วิธีการหนึ่งคือการศึกษารายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับหน่วยงานและงานวิจัยเพื่อที่จะได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าหน่วยงานทำอะไรสำหรับตีความว่าหน่วยงานคิดอะไรต่อประเด็นต่าง ๆ การศึกษาในลักษณะนี้จะทำให้ทราบสิ่งที่หน่วยงานทำและสิ่งที่หน่วยงานเป็นอยู่ ในระดับจิตสำนึกหรือสิ่งที่หน่วยงานต้องการ “สื่อโดยเจตนา”

การเข้าใจสิ่งที่หน่วยงานสื่อโดยเจตนาสอดคล้องกับการผลิตงานวิจัยแบบปฏิฐานนิยม (positivism) ที่มีฐานคิดในการดำเนินงานว่าผู้ศึกษาแยกขาดจากสิ่งที่ศึกษา มีรูปแบบวิธีการเขียนที่แสดงระยะห่างระหว่างผู้ศึกษากับสิ่งที่ศึกษา มีการสนับสนุนข้อเสนอของผู้ศึกษาด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันองค์ความรู้ต่าง ๆ ในเรื่องญาณวิทยาและวิธีวิทยาทำให้ความเชื่อดังกล่าวถูกลบล้างไปมากแล้ว ทำให้ทั้งนักวิจัยและผู้อ่านงานวิจัยพอจะทราบอยู่แล้วว่างานวิจัยหรืองานวิชาการในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ได้ปราศจากอคติ แต่ปัญหาสำหรับผู้อ่านงานวิจัยที่ต้องการไปไกลกว่าเจตนาของนักวิจัยคือ การทำความเข้าใจงานวิจัยจำเป็นต้องอาศัยการเข้ารหัสและถอดรหัสหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่อยู่ในงานวิจัย และการจะสามารถกระทำการดังกล่าวได้ก็จำเป็นต้องเรียนรู้และมีความชำนาญในระบบสัญลักษณ์ของวงการศึกษาการในเรื่องนั้น ๆ อันเป็นระบบสัญลักษณ์ที่บ่งการว่าอะไรคือความจริงด้วย ส่งผลให้แม้ว่าผู้อ่านจะทราบว่างานวิจัยมีอคติก็ไม่สามารถที่จะอ่านหรือทำความเข้าใจงานวิจัยโดยไมยอมรับอคติต่าง ๆ ของงานวิจัยได้เพราะอคติต่าง ๆ ได้ถูกแปลงเป็นรหัส สร้างเป็นระบบ กลายเป็นไวยากรณ์ที่ขาดเสียไม่ได้ในการทำความเข้าใจเนื้อหาของงานวิจัย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อคติเป็นเครื่องมือช่วยในการทำความเข้าใจด้วยบทหากปราศจากอคติเสียแล้วก็ทำให้ไม่สามารถทำความเข้าใจด้วยบทได้

ส่วนหนึ่งของปัญหาการยอมรับสัญลักษณ์และระบบสัญลักษณ์ของงานวิจัยหรืออคติทางวิชาการ คือการที่ผู้อ่านต้องเผชิญกับปัญหาเรื่อง “บทบาทผู้แต่ง” หรือ author function ที่นำเสนอโดยมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ว่าความหมายของงานเขียนหรือตัวบทนั้นเป็นสิ่งสร้างทางสังคม กระบวนการหนึ่งในการสร้างความหมายให้แก่ตัวบทก็คือความสัมพันธ์ระหว่างชื่อผู้แต่งกับตัวบท โดยที่ชื่อผู้แต่งไม่ได้มีความหมายเพียงชื่อของบุคคลแต่เป็นการผลิตความหมายให้แก่ตัวบทผ่านอัตลักษณ์ ชื่อเสียง ตำแหน่งทางสังคมที่จะมีผลต่อการตีความหมายและการยอมรับงานเขียน โดยสังคมได้มอบสิทธิอำนาจให้แก่ตัวบทผ่านผู้แต่งที่เฉพาะเจาะจงจำนวนหนึ่ง (Foucault, 1998, p. 217, pp.221-222)

สมเกียรติ ตั้งนโมได้อธิบายบทบาทผู้แต่งของฟูโกต์ไว้ว่า “มีบทบาทหน้าที่ของการเสนอวาทกรรม, ... ที่กำหนดลงไปว่า ใครสามารถพูดได้, อะไรที่ถูกนำมาพูด, และความสัมพันธ์ของสิ่งที่ถูกพูดกับเงื่อนไขต่าง ๆ ของความจริง” (สมเกียรติ ตั้งนโม, ม.ป.ป.)

ในการทำงานเดียวกัน งานวิจัยของ IDE-Jetro ก็ไม่ใช่งานวิจัยที่หลุดพ้นจากลักษณะดังกล่าว โดยในบทความนี้ผู้วิจัยยึดถือ IDE-Jetro เป็น “ผู้แต่ง” เชิงสถาบัน ที่ใช้อัตลักษณ์ ชื่อเสียงและสถานะทางสังคมของหน่วยงานทำหน้าที่รับรอง กำกับและสร้างความเป็นจริงชุดหนึ่งให้แก่งานวิจัยต่าง ๆ ในนามหน่วยงาน

การทำความเข้าใจงานวิจัยของ IDE-Jetro ในระดับที่พ้นไปจากการทำความเข้าใจเจตนาของหน่วยงาน จึงต้องเลือกเครื่องมือที่สามารถช่วยในการทำความเข้าใจตัวบทพร้อมกันกับสามารถหลีกเลี่ยงการกำกับด้วยระบบสัญญาและบทบาทผู้แต่งแบบ IDE-Jetro ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะทำความเข้าใจงานวิจัยของ IDE-Jetro ด้วยวิธีการเดียวกันกับการทำความเข้าใจนิยายซึ่งเป็นระบบความเข้าใจเรื่องเล่าอีกประเภทหนึ่งที่แตกต่างจากระบบความเข้าใจงานวิจัยของ IDE-Jetro ด้วยเห็นว่าการเลือกระบบสัญญาอีกแบบหนึ่งมาอ่านตัวบททดแทนระบบสัญญาแบบงานวิชาการเป็นทางออก

การอ่านงานวิจัยด้วยวิธีการอ่านนิยายก็คือการใช้วิธีวิทยาของการทำความเข้าใจเรื่องเล่าชนิดต่าง ๆ มาทำความเข้าใจงานวิจัยเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงพ้นจากกรอบวิธีคิดที่กำกับการอ่านตัวบทประเภทงานวิจัย หรือ “โครงสร้างความจริง” (episteme)⁷³ แบบงานวิจัยไปสู่ความเป็นไปได้ในการเข้าใจงานวิจัยแบบอื่น ๆ

การวิเคราะห์เรื่องเล่า

การวิเคราะห์งานวิจัยในฐานะนิยายของผู้วิจัยใช้ความเชื่อร่วมกับศาสตร์แห่งเรื่องเล่า (narratology) ที่ศึกษาเรื่องเล่า (narrative) โดยถือว่าเรื่องเล่าคือ “การนำเสนอเหตุการณ์ชุดหนึ่งที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสภาพการณ์ไปตั้งแต่ต้นจนจบ” มีขอบเขตกว้างขวางไปมากกว่านิยายและไม่จำเป็นต้องสื่อด้วยภาษาเท่านั้น (นพพร ประชากุล, 2552, น. 335)

⁷³ นพพร ประชากุล แปลคำนี้ว่า “กรอบความรู้” หมายถึง “กรอบที่กำกับเครือข่ายของความรู้ ความเชื่อ วิธีคิด วิธีเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในยุคหนึ่ง ๆ” (นพพร ประชากุล, 2552, หน้า 171)

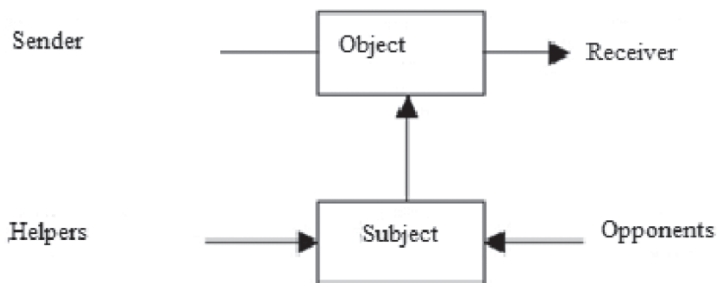
วิธีวิจัยหนึ่งในการศึกษาเรื่องเล่าคือ การวิเคราะห์คุณสมบัติของเรื่องเล่า (narrative) โดยวิเคราะห์โครงสร้างและส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรื่องเล่า เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร บริบท มุมมอง

ในการวิเคราะห์โครงเรื่องมีทั้งการวิเคราะห์เชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรม บทความนี้ต้องการศึกษาโครงเรื่องในระดับ “ลึก” ดังนั้นจึงเลือกใช้การวิเคราะห์โครงเรื่องเชิงนามธรรม ซึ่งประกอบด้วยแนวทางศึกษาอย่างน้อย 3 แนวทางคือ หนึ่ง การวิเคราะห์หน้าที่ของเหตุการณ์ (event functions) สอง การวิเคราะห์ทางเลือกของการเดินเรื่อง (narrative possibilities) สาม การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์เชิงกำลัง (force interactions) (นพพร ประชากุล, น. 153-159) ซึ่งบทความนี้เลือกใช้การวิเคราะห์ตามแนวปฏิสัมพันธ์เชิงกำลังเป็นหลัก ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่ทำให้สามารถเข้าใจ “จิตไร้สำนึก” ของตัวละครต่าง ๆ ได้

การวิเคราะห์ตามแนวปฏิสัมพันธ์เชิงกำลังมีสมมติฐานว่าเรื่องเล่ามีโครงสร้างของการแสวงหา (quest) จึงประกอบด้วยตัวกระทำ (actant) ต่าง ๆ ได้แก่ ผู้แสวงหา (subject) สิ่งที่แสวงหา (object) ผู้สนับสนุน (helper) ผู้ขัดขวาง (opponent) ผู้ให้ (sender) และผู้รับ (receiver) ซึ่งตัวละครต่าง ๆ นี้ มีปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเดียวกันและมีลักษณะเป็น “กำลัง” หรือ force ที่กระทำต่อกันและกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตน โดยที่ตัวกระทำไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคล

แผนภาพที่ 1 ผังโครงเรื่องแบบปฏิสัมพันธ์เชิงกำลัง

ที่มา A. J. Greimas, *Structural Semantics: An Attempt at a Method*, p. 207.

การใช้ผังแสวงหาสามารถช่วยให้เข้าใจโครงสร้างของเรื่องเล่าชุดหนึ่ง โดยให้ความสำคัญกับสิ่งที่แสวงหาและผู้แสวงหากับผู้ขัดขวาง อย่างไรก็ตาม เฟรดริก เจมสัน (Fredric Jameson) ให้ข้อสังเกตว่าคู่ที่น่าสนใจจริง ๆ ในผังแสวงหานี้อาจจะไม่ใช่ผู้แสวงหากับผู้ขัดขวาง แต่เป็นคู่ผู้ให้กับผู้รับ (อ้างแล้ว, น. 352) ถ้าเปรียบเทียบกับแนวคิดมาร์กซิสม์แล้ว คู่ผู้แสวงหากับผู้ขัดขวางคือ การพิจารณาเนื้อเรื่องในระดับการหมุนเวียนของทุน (circulation) ในขณะที่การพิจารณาผู้ให้กับผู้รับคือการพิจารณาในระดับการสะสมทุน (accumulation) ที่เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ผู้ที่ได้ประโยชน์กับผู้เสียประโยชน์ที่แท้จริง

บทความนี้จะใช้แนวคิดเรื่องผังแสวงหาหรือผังตัวกระทำของ เอ. เจ. เกรมาส และข้อสังเกตของเจมสันในการวิเคราะห์โครงสร้างเรื่องเล่าในงานวิจัยของ IDE-Jetro เพื่อสรุปเรื่องเล่าหลักและผู้ได้ประโยชน์กับผู้เสียประโยชน์หรือตัวกระทำชนิดต่าง ๆ ในงานวิจัยดังกล่าว

ประเทศไทยในงานวิจัยของ IDE-Jetro

งานวิจัยของ IDE-Jetro ที่ศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทยมีประมาณ 227 รายการ⁷⁴ การศึกษาประเทศไทยถูกจัดอยู่ในหมวดเอกสารหัวข้อต่าง ๆ ได้แก่ งานวิชาการที่ IDE-Jetro ผลิตร่วมกับสำนักพิมพ์ต่างประเทศ เอกสารที่ผลิตร่วมกับนักวิจัยญี่ปุ่นที่ลงนามต่างประเทศร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่น (ASEDP) ชุดกฎหมายเอเชีย ชุดรายงานศูนย์การวิจัยกรุงเทพ (BRC research reports) เศรษฐกิจประเทศกำลังพัฒนา ชุดสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา IDE discussion papers IDE research bulletin รายงานเบื้องต้น ชุดโครงการวิจัยร่วมนานาชาติ ชุดโครงการวิจัยร่วม ชุด Palgrave Macmillan IDE-Jetro จัปตานโยบายเกี่ยวกับเศรษฐกิจพม่า Spot survey ชุดข้อมูลสถิติ รายงานการวิจัยสนับสนุนหรือวิจัยร่วม ERIA หนังสือเล่มและ e-book

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทยที่ค้นได้ประมาณ 227 รายการตั้งข้างต้นเป็นงานวิจัยที่มีทั้งโครงการที่ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาได้แก่ การศึกษาประเทศกำลังพัฒนา การศึกษากลุ่มอาเซียน การศึกษาประเทศในเอเชีย เพื่อให้ขอบเขตการทำงานชัดเจนและเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ผู้วิจัยได้ทำการคัดกรองงานวิจัยเฉพาะโครงการที่ดำเนินการโดยมีประเทศไทยเป็นจุดสนใจหลักและอยู่ในกรอบระยะเวลาจากปี ค.ศ. 1997-2023 ซึ่งมีงานวิจัยภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวจำนวนทั้งสิ้น 79 รายการ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มหลักงานวิจัยเป็น 10 กลุ่มคือ เศรษฐกิจ-การพัฒนา อุตสาหกรรม-การค้า การบริหาร การเมือง กฎหมาย-กฎระเบียบ การศึกษา สิ่งแวดล้อม-พลังงาน แรงงาน-สวัสดิการ คมนาคม-เทคโนโลยีสารสนเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

⁷⁴ ค้นหาจาก https://www.ide.go.jp/English/Search/pub_search.html

ทั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาตีความเรื่องเล่าแม่บทเฉพาะด้านภารกิจหลักของ IDE-Jetro คือ ด้านอุตสาหกรรม-การค้า ซึ่งเป็นด้านที่มีงานวิจัยมากที่สุดจำนวน 22 รายการ (เฉพาะงานวิจัยที่เสร็จสิ้นแล้ว 19 โครงการ) ข้อคิดเห็นและข้อสรุปเกี่ยวกับเรื่องเล่าแม่บทของ IDE-Jetro ในบทความนี้จะเป็นเรื่องเล่าแม่บทของงานวิจัยด้านอุตสาหกรรม-การค้าเท่านั้น มิได้กินความรวมไปถึงจุดยืนของ IDE-Jetro ในภาพรวม

ข้อสังเกตว่าด้วยนักวิจัยกับประเด็นวิจัย

นักวิจัย

ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1997-2023 IDE-Jetro มีงานวิจัยเกี่ยวข้องกับประเทศไทยตามที่ปรากฏในเว็บไซต์ของสถาบันประมาณ 158 รายการ และมีจำนวนงานวิจัย 79 โครงการที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยโดยตรง จากจำนวน 79 โครงการนี้มีโครงการที่นักวิจัยไทยมีส่วนร่วมประมาณ 17 โครงการ เป็นนักวิจัยไทย 12 ราย ในจำนวน 12 รายนี้จำนวนหนึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในฐานะอาจารย์กับศิษย์ หรือเพื่อนร่วมงานในสถาบันเดียวกัน ส่วนใหญ่จบการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ ทำงานในมหาวิทยาลัย สถาบัน หน่วยงานที่มีชื่อเสียง นักวิจัยที่มีผลงานร่วมกับ IDE-Jetro มากที่สุดคือนักวิจัยจาก TDRI

ที่มา รวบรวมโดยผู้วิจัยจากเว็บไซต์ของ IDE-Jetro

ประเด็นวิจัย

ตารางรายชื่อและจำนวนงานวิจัยของนักวิจัยไทยที่ทำงานร่วมกับ IDE-Jetro ระหว่างปี ค.ศ.1997-2023⁷⁵

ลำดับ	ตำแหน่ง	ชื่อ นามสกุล	สาขาวิชา	ที่ทำงาน	การศึกษา	จำนวน
1	รศ.ดร.	ชาลิต จินอนันต์	ไม่ทราบ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ไม่ทราบ	2
2	ผศ.ดร.	นุชจรินทร์ อินติะหล้า	ไม่ทราบ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ไทย	1
3	ดร.	ชฎาธาร โอบอธิต	เศรษฐศาสตร์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ญี่ปุ่น	1
4	รศ.ดร.	ศาสตรา สุดสวัสดิ์	เศรษฐศาสตร์	NIDA	USA	1
5	ศ.ดร.	ธงชัย วินิจจะกุล	ประวัติศาสตร์	Wisconsin	USA	1
6	รศ.ดร.	เกรียงไกร เตชกานนท์	เศรษฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	ญี่ปุ่น	1
7	ไม่ทราบ	ณัฐวุฒิ ลักษณะนาปีญญากุล	ไม่ทราบ	TDRI	ไม่ทราบ	6
8	รศ.ดร.	ศศิวิมล วรณศิริ ปวีณวัฒน์	เศรษฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	USA	1
9	ผศ.ดร.	เจสสิกา เวชบรรยงรัตน์	เศรษฐศาสตร์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	USA	1
10	ดร.	นุชจรินทร์ รัมัญกุล	ไม่ทราบ	MTEC	ไม่ทราบ	1
11	ดร.	พิสิทธิ์ พัวพันธ์	ไม่ทราบ	สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง	ไม่ทราบ	1
12	ศ.	เมธี ครองแก้ว	เศรษฐศาสตร์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	USA	1

ด้านการศึกษามี 2 รายการ ในปี ค.ศ. 2006 และ 2023 เนื้อหาเกี่ยวกับกฎหมายการศึกษาและรูปแบบการเรียนรู้

ด้านกฎหมาย-กฎระเบียบมีจำนวน 3 รายการ ในปี ค.ศ. 2013 (1 รายการ) และ 2002 (2 รายการ) มีนักวิจัยชาวไทยร่วมด้วย 1 โครงการในปี ค.ศ. 2013 เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายสิ่งแวดล้อม

⁷⁵ เฉพาะรายชื่อที่อยู่ในรายการงานวิจัยจากฐานข้อมูลงานวิจัยและสิ่งพิมพ์ของ IDE-Jetro แต่ยังมีนักวิชาการไทยที่ทำงานร่วมกับ IDE-Jetro ในพื้นที่อื่นและไม่ปรากฏในฐานข้อมูลนี้ เช่น Visiting Research Fellows (VRF) Program โดยนับจากอดีตถึงปัจจุบันมีนักวิชาการไทยเข้าร่วมโครงการนี้ 43 ราย จากจำนวนนักวิชาการทั่วเอเชีย 423 ราย (IDE-Jetro, Visiting Research Fellow, Asia)

ด้านบริหาร มีจำนวน 3 รายการในปี ค.ศ. 2003, 2016, และ 2024 เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรบุคคล อาหาร และเทคโนโลยี

ด้านคมนาคม-เทคโนโลยี มีจำนวน 3 รายการ ในปี ค.ศ. 2015, 2018, และ 2020 เนื้อหาเกี่ยวกับอุตสาหกรรมขนส่ง การคมนาคมที่เกี่ยวข้องกับเขตเศรษฐกิจพิเศษและข้อมูลครัวเรือน ซึ่งเป็นโครงการที่เมธีวิจัยชาวไทยร่วมด้วย

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมี 4 รายการ ในปี ค.ศ. 2013, 2020, และ 2021 จำนวน 2 โครงการ เนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจระหว่างไทย-ญี่ปุ่น

ด้านสิ่งแวดล้อม-พลังงาน มีจำนวน 5 รายการ ระหว่างปี ค.ศ. 2007 ถึง 2016

ด้านแรงงาน-สวัสดิการ มีจำนวน 7 รายการ ระหว่างปี ค.ศ. 2006 ถึง 2022 มีนักวิจัยชาวไทยร่วม 2 โครงการในปี 2015 และ 2022

ด้านเศรษฐกิจ-การพัฒนา มีจำนวน 10 รายการ เนื้อหาเกี่ยวกับวิกฤตเศรษฐกิจ การพัฒนา ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เขตเศรษฐกิจพิเศษ ฯลฯ มีนักวิจัยชาวไทยดำเนินโครงการ 1 โครงการคือ เมธี ครองแก้ว ในปี ค.ศ. 1999

ด้านการเมือง มีจำนวน 19 รายการ ระหว่างปี ค.ศ. 2001 ถึง 2023 เนื้อหาโครงการมีหลากหลายทั้งการบังคับใช้กฎหมาย การปฏิรูปกฎหมาย การเมืองท้องถิ่น การเมืองเปรียบเทียบ ความคิดทางการเมือง การเลือกตั้ง การเมืองท้องถิ่น การบริหารรัฐกิจ ฯลฯ มีนักวิจัยชาวไทยเป็นผู้ทำวิจัย 1 โครงการในปี ค.ศ. 2020 คือ ธงชัย วินิจจะกุล (The Legacies of the Past in the Modern Rule of Law in Thailand)

ด้านอุตสาหกรรม-การค้า มีจำนวน 22 รายการ เนื้อหาโครงการหลักคือการศึกษาภาคอุตสาหกรรมรถยนต์ 6 โครงการ และเนื้อหาเกี่ยวกับข้อตกลงทางการค้า การค้าระหว่างประเทศ FDI ฯลฯ มีนักวิจัยชาวไทยร่วมศึกษาจำนวน

5 โครงการในปี ค.ศ. 2014, 2015, 2016, และ 2018 ในจำนวนนี้มี ญัฐวุฒิ ลักษณะ ปัญญากุล นักวิจัยจากทีดีอาร์ไอมีผลงานมากที่สุดในด้านนี้ 3 โครงการเกี่ยวข้องกับข้อตกลงทางการค้า

จากจำนวนโครงการตั้งข้างต้น IDE-Jetro มีงานวิจัยเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเทศไทยในด้านอุตสาหกรรม-การค้า และการเมืองมากที่สุดเป็นอันดับ 1 และ 2 และมีปริมาณงานวิจัยมากกว่าการศึกษาด้านอื่น ๆ ค่อนข้างมาก หรือถ้ารวมงานวิจัยด้านเศรษฐกิจ-การพัฒนาเข้ากับงานวิจัยด้านอุตสาหกรรม-การค้าแล้วก็จะมีความเกือบครึ่งหนึ่งของงานวิจัยทั้งหมด ซึ่งก็น่าจะเป็นหน้าที่หลักของ IDE-Jetro ในฐานะหน่วยงานวิจัยด้านการพัฒนาและการส่งเสริมการค้าที่ต้องศึกษาประเด็นดังกล่าว

ปริมาณงานวิจัยด้านการเมืองที่มีมากในปริมาณใกล้เคียงกับงานด้านอุตสาหกรรมและการค้าอันเป็นหน้าที่หลักของหน่วยงานน่าจะสะท้อนความสนใจการเมืองไทย และการดำเนินการศึกษาโดยชาวญี่ปุ่นเองก็น่าจะเป็นดัชนีบ่งบอกถึงความรู้ความชำนาญการเมืองไทยของชาวญี่ปุ่นในหน่วยงานแห่งนี้

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ นักวิจัยไทยที่เข้าร่วมโครงการ VRF หรือ Visiting Research Fellow Program ซึ่งมีจำนวนมากถึง 43 ราย นับเป็นประเทศที่มีจำนวนนักวิจัยอาศัยคนตุ่กะที่ IDE-Jetro มากเป็นอันดับ 4 ของเอเชีย รองจาก จีน เกาหลี อินเดีย จากประเทศในเอเชียทั้งหมด 21 ประเทศ อย่างไรก็ตาม ผลงานจาก VRF ไม่ปรากฏในการค้นหาจากฐานข้อมูลออนไลน์ในหัวข้อ papers & publications

ความแตกต่างของปริมาณและประเด็นวิจัยระหว่างการ รัฐประหาร

2015-2023

ระหว่างปี ค.ศ. 1997-2023 ประเทศไทยมีการรัฐประหาร 2 ครั้ง ในปี ค.ศ. 2006 และ 2014 หลังจากรัฐประหารในปี ค.ศ. 2014 จนถึงปี 2023 IDE-Jetro มีงานวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทย 36 รายการ 7 ด้านคือ งานวิจัยด้านการศึกษา 1 โครงการ การบริหาร 2 โครงการ สิ่งแวดล้อม-พลังงาน 2 โครงการ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ 3 โครงการ เศรษฐกิจ-การพัฒนา 3 โครงการ แรงงาน-สวัสดิการ 4 โครงการ การเมือง 6 โครงการ อุตสาหกรรม-การค้า 12 โครงการ

ประเด็นวิจัยทางการเมืองที่ดำเนินการในช่วงนี้เป็นประเด็นเกี่ยวกับกฎหมาย 5 โครงการจากทั้งหมด 6 โครงการ โดยมีโครงการที่โดดเด่นคือ The Legacies of the Past in the Modern Rule of Law in Thailand ซึ่งคาดว่าเนื้อหารายละเอียดของงานวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของปาฐกถาพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ 17 เรื่อง “นิติรัฐอภิสิทธิ์และราชนิติธรรม: ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของ RULE BY LAW แบบไทย” เมื่อ 9 มีนาคม 2020 ของธงชัย

ประเด็นวิจัยทางอุตสาหกรรมและการค้ามีจำนวน 12 โครงการกล่าวคือ ประเด็นการถ่ายทอดเทคโนโลยี 1 โครงการ คลัสเตอร์อุตสาหกรรมและข้อตกลงทางการค้า ประเด็นละ 2 โครงการ เทคโนโลยี 3 โครงการ รถยนต์ 4 โครงการ

2006-2014

ในช่วงเวลา 9 ปีเท่านั้น ภายหลังรัฐประหารปี ค.ศ. 2006 จนถึงปี ค.ศ. 2014 IDE-Jetro มีงานวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทย 22 รายการ 7 ด้านคือ งานวิจัยด้านกฎหมาย-กฎระเบียบ 1 โครงการ แรงงาน-สวัสดิการ 1 โครงการ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ 1 โครงการ เศรษฐกิจ-การพัฒนา 2 โครงการ สิ่งแวดล้อม-พลังงาน 3 โครงการ อุตสาหกรรม-การค้า 6 โครงการ และการเมือง 8 โครงการ นับว่าเป็นช่วงเวลาเดียวที่ IDE-Jetro สนใจวิจัยเกี่ยวกับการเมืองไทยมากกว่าเรื่องอุตสาหกรรมและการค้า

ประเด็นวิจัยด้านการเมืองในช่วงเวลานี้เกี่ยวกับการค้ามนุษย์และผู้อพยพเป็นหลักจำนวน 3 โครงการ ที่เหลือเป็นประเด็นการเมืองท้องถิ่น การเลือกตั้ง การเคลื่อนไหวทางสังคม ความคิดทางการเมืองและกฎหมาย

ประเด็นวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้ามี 7 โครงการ เป็นประเด็นเกี่ยวกับการเงิน ประเทศเพื่อนบ้าน FDI ประเด็นละ 1 โครงการ ข้อตกลงทางการค้า กับอุตสาหกรรมรถยนต์ประเด็นละ 2 โครงการ

1997-2005

ในช่วงเวลา 9 ปีเช่นเดียวกัน ภายหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจปี ค.ศ. 1997-2005 IDE-Jetro มีงานวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทย 15 รายการ 5 ด้านคือ การบริหาร 1 โครงการ กฎหมาย-กฎระเบียบ 2 โครงการ การเมือง 4 โครงการ เศรษฐกิจ-การพัฒนา 4 โครงการ อุตสาหกรรม-การค้า 4 โครงการ

ประเด็นวิจัยทางการเมืองภายหลังปี ค.ศ. 1997 มีเรื่องการศึกษาการเมืองคนชั้นกลาง สถาบันตุลาการ การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองท้องถิ่น

ประเด็นวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้าภายหลังปี ค.ศ. 1997 มี 4 โครงการ เป็นด้านข้อตกลงทางการค้า นโยบายอุตสาหกรรม การค้าระหว่างประเทศและการเงิน

สรุป

จากข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสันนิษฐานผิดไปว่าสถาบันคลังสมองญี่ปุ่นแห่งนี้จะแสดงท่าทีที่แตกต่างออกไปภายหลังการรัฐประหารผ่านการทำการศึกษาริวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทย จะเห็นได้ว่าการศึกษาริวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทย ทั้ง 3 ช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกับการรัฐประหาร 2 ครั้งในปี ค.ศ. 2006 และปี 2014 ทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงประเด็น ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญที่สะท้อนน้อยกว่าการรัฐประหารมีผลต่อแนวทางการผลิตความรู้ของ IDE-Jetro

ทั้งนี้มิได้หมายความว่า IDE-Jetro ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญของไทย แต่อาจจะถูกต้องกว่าถ้าจะกล่าวว่า IDE-Jetro มีรูปแบบแนวทางการทำงานวิจัยที่แน่นอนสม่ำเสมอชุดหนึ่ง ที่เหตุการณ์รัฐประหารไม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางจำนวนงานวิจัยหรือเนื้อหาของการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ควรจะบันทึกไว้ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่มีผลต่อการเลือกประเด็นวิจัยของ IDE-Jetro เหตุการณ์ตัวอย่างคือภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี ค.ศ. 1997 IDE-Jetro ทำการศึกษาวิจัยในประเด็นเกี่ยวข้องร่วมกับหน่วยงานของไทยในทันที

การศึกษาวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้า

การทำงานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้าของ IDE-Jetro ในเชิงทิศทางการทำงานจะเป็นเรื่องความสนใจในด้านความร่วมมือ การส่งเสริม การประเมินผลกระทบ การประเมินทิศทางในอนาคต ในด้านอุตสาหกรรมมีอุตสาหกรรมรถยนต์เป็นหลัก มีภาคบริการและการเงินบ้างเล็กน้อย ในด้านนโยบายเน้นด้านข้อตกลงทางการค้า

โทนของการวิจัย ต้นทศวรรษที่ 1997 มุ่งงานวิจัยที่ต่อต้านการเปิดเสรีทางการค้า สนับสนุนการแทรกแซงและปกป้องตลาดโดยรัฐ เช่น Southeast Asia's Misunderstood Miracle: Industrial Policy and Economic Development in Thailand, Malaysia and Indonesia และ The Uruguay Round and the Developing Countries: Thailand and the Philippines แนวทางการวิจัยนี้มีการเปลี่ยนแปลงโดยต่อมาให้ความสำคัญกับการเปิดเสรีทางการค้าและการสร้างห่วงโซ่มูลค่าระดับโลก (Global Value Chains-GVC) โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทย (NESDB) กับ IDE-Jetro ซึ่งมีการเสนอการเปลี่ยนผ่านจากเศรษฐกิจแบบกำหนดแผน (planned economy) ไปสู่เศรษฐกิจแบบกลไกตลาด (marketed economy) (Furukawa, 2000, p. iv)

ตารางหนังสือระหว่าง 1997-2023 ตามลำดับปีที่พิมพ์หนังสือ

ลำดับ	ปี	ชื่อหนังสือ	ผู้แต่ง	ผู้ตีพิมพ์	ผู้แปล	ผู้สนับสนุน	เว็บไซต์
1	2560	An inquiry into the long-term process of technology transfer from MNCs to domestic firms using Truck Probe Data to Measure Border Spillovers	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การศึกษาค้นคว้า บริษัทต่างชาติ	ไม่มี	FDI	บริษัทต่างชาติ
2	2565	Mapping the Thai Automotive Value Chain with International Input-Output Data	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	ผู้แปล บริษัทต่างชาติ	มี	การปฏิบัติงาน	ผู้แปล
3	2563	Testing localization of Thai Automobile Industries	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
4	2561	Spatial Distribution of Automobile Firms in Thailand No.17	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
5	2559	Firm-Level Trade Creation and Diversion of Regional Trade Agreements in Thailand	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
6	2559	Spatial Structures of Manufacturing Clusters in Cambodia, Lao People's Democratic Republic and Thailand	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
7	2558	Measuring the Costs of FTA Utilization: Evidence from Transaction-Level Import Data of Thailand	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	อุตสาหกรรม
8	2557	Assessment of FDI Impact on Thailand's Production Sectors: Implications for Investment Promotion Activities	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	BOI	เศรษฐกิจ
9	2556	Supply Chain Collaboration and Responsiveness: A Comparison between Thai Automotive and Electronics Industries	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
10	2556	Formation of Supply Chain Collaboration and Firm Performance in the Thai Automotive and Electronics Industries	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
11	2555	Impact of Diagonal Cumulation Rule on FTA Utilization: Evidence from Bilateral and Multilateral FTAs between Japan and Thailand	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
12	2551	Looking Toward the 'New Era' Features and Background of the Japan-Thailand Economic Partnership Agreement	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
13	2550	Thailand's Economic Cooperation with Neighboring Countries and Its Effects on the Regional Competition in the Thai Banking Industry before and after the East Asian Crisis	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
14	2549	Speed Thailand: Benches? Thailand-Indonesia International Inter-Industrial Interdependency phase 2 - ASEP	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
15	2544	Southeast Asia's Misunderstood Miracle: Industrial Policy and Economic Development in Thailand, Malaysia and Indonesia	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ
16	2540	The Uruguay Round and the Developing Countries: Thailand and the Philippines	ผู้แต่ง บริษัทต่างชาติ	การแปล บริษัทต่างชาติ	มี	อุตสาหกรรม	บริษัทต่างชาติ

ผู้แปล: รามแพนพัฒน์ อดิศักดิ์

ผู้สนับสนุน: สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคใต้

ผู้สนับสนุน: สถาบันวิจัยและพัฒนาภาคใต้

ตารางหนังสือระหว่าง 1997-2023 ตามลำดับปีที่พิมพ์หนังสือ

การแปลงงานวิจัยให้เป็น “เรื่องเล่า”

งานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้า มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับประเทศไทย โดยตรง 22 โครงการ 3 โครงการที่ริเริ่มดำเนินการในปี ค.ศ. 2020 และ 2023 แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์การศึกษาวิจัย มีงานวิจัยที่ดำเนินการแล้วเสร็จและอัปโหลดขึ้นเว็บไซต์ของสถาบันจำนวน 19 โครงการ ในจำนวนนี้ 2 โครงการมีการตีพิมพ์เป็นหนังสือ ในฐานะผู้อ่านงานวิจัยของ IDE-Jetro ผู้วิจัยไม่สามารถรับรองได้ว่ามีความเข้าใจงานวิจัยดังกล่าวเป็นอย่างดี ผู้วิจัยค่อนข้างแน่ใจว่าตนเองไม่สามารถในการเข้าใจสูตรการคำนวณต่าง ๆ ที่นักวิจัยของ IDE-Jetro อธิบายประกอบข้อเสนอนิรายนงานวิจัย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าความไม่เข้าใจเชิงเทคนิค หรือความไม่เข้าใจเนื้อหาสาระของงานวิจัยอย่างถ่องแท้ไม่ส่งผลมากนักต่อเป้าหมายในการเขียนบทความนี้ เนื่องจากผู้วิจัยให้ความสำคัญกับสิ่งที่พ้นไปจากความรู้และเจตนาของนักวิจัยของ IDE-Jetro

ปัญหาที่สำคัญกว่าสำหรับผู้วิจัยคือ ความยากลำบากในการสร้างเอกภาพระหว่างเนื้อหาของงานวิจัยกับโครงสร้างเรื่องเล่าแบบนิยาย ความพยายามจำแนกแยกแยะและจัดวางตัวกระทำได้ตามกรอบปฏิสัมพันธ์เชิงกำลัง (ในบางครั้งผู้วิจัยขอเรียกว่า “ผังแสงหา”) เป็นเรื่องที่ชวนสับสน โดยเฉพาะความพยายามหา “สิ่งที่แสงหา” และ “ผู้ให้” “ผู้รับ” อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้จำแนกและตีความตามตัวแบบปฏิสัมพันธ์เชิงกำลังปรากฏตั้ง “ตารางงานวิจัยระหว่างปี ค.ศ. 1997-2023 ตามตัวแบบปฏิสัมพันธ์เชิงกำลัง” มีข้อสรุปจำแนกได้ดังต่อไปนี้

สิ่งที่แสงหา: การถ่ายทอดเทคโนโลยี ประสิทธิภาพของการดำเนินการทางศุลกากร การสร้างห่วงโซ่มูลค่าโลก ความร่วมมือในห่วงโซ่อุปทาน การบรรลुข้อตกลงการค้าเสรี การเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน ประสิทธิภาพของตลาด การพัฒนาในภูมิภาค และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ผู้แสวงหา: บริษัทข้ามชาติ ผู้ประกอบการ อุตสาหกรรมรถยนต์ ตลาดเงินตลาดทุนโลก BOI ประเทศไทย ประเทศไทย-ญี่ปุ่น ประเทศกำลังพัฒนา และผู้บริโภค

ผู้ขัดขวาง: การปกป้องตลาด การอุดหนุนภายในประเทศ กฎระเบียบ การขาดโครงสร้างพื้นฐาน ทุนนิยมพวกพ้อง ระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ไม่มีประสิทธิภาพ การสนับสนุนการลงทุนแบบไม่เลือกภาคส่วน มาตรฐานสากล การเปิดเสรีทางการค้า (ผู้วิจัยเน้นสองคำนี้ไว้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่แตกต่างจากกลุ่มและแสดงให้เห็นว่า ณ ช่วงเวลาหนึ่ง จุดยืนและท่าทีต่อ “มาตรฐานสากล” “การเปิดเสรีทางการค้า” สามารถเป็นอุปสรรคหรือ “ตัวร้าย” ในสายตานักวิจัย IDE-Jetro ได้

ผู้สนับสนุน: ความหลากหลายของผู้ประกอบการ การผ่อนคลายกฎระเบียบ คลัสเตอร์อุตสาหกรรม BOI ความโปร่งใส ข้อตกลงการค้าเสรี การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ระบบเศรษฐกิจแบบกลไกตลาด วิกฤตเศรษฐกิจ การปกป้องตลาดและส่งเสริมอุตสาหกรรมภายในประเทศ (ผู้วิจัยเน้นสองคำนี้ในฐานะที่เป็นข้อมูลที่แตกต่างจากกลุ่มด้วยเหตุผลเดียวกันกับข้อความในวงเล็บก่อนหน้านี้ว่าจุดยืนของประเทศขึ้นอยู่กับบริบท)

ผู้ให้: ข้อตกลงการค้าเสรี โครงสร้างพื้นฐาน FDI ผู้ประกอบการ ประเทศไทย ธนาคาร ข้อตกลงที่ให้สิทธิพิเศษ รัฐ

ผู้รับ: บริษัทข้ามชาติ อุตสาหกรรมรถยนต์ ผู้ประกอบการ ประเทศเพื่อนบ้าน ประเทศไทย-ญี่ปุ่น ตลาดเงินตลาดทุน ระบบเศรษฐกิจ ประเทศกำลังพัฒนา

วิธีการเล่าเรื่องแบบ IDE-Jetro

นักเขียนหรือผู้แต่งมักมีรูปแบบวิธีการที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในฐานะผู้แต่ง งานวิจัยของ IDE-Jetro เฉพาะด้านอุตสาหกรรมและการค้าก็มี

รูปแบบร่วมกันบางประการได้แก่ การมีจุดโฟกัสแต่ไม่เน้นความต้องการของตัวกระทำ เช่น ศึกษาเรื่องการถ่ายทอดเทคโนโลยีของบริษัทข้ามชาติในประเทศกำลังพัฒนา ห่วงโซ่มูลค่าโลก ประสิทธิภาพของตลาด ฯลฯ โดยไม่แสดงความต้องการของตัวกระทำ ซึ่งส่งผลให้การระบุตัวกระทำที่เป็นผู้แสวงหามีความยุ่งยากเพิ่มขึ้น เป็นเรื่องเล่าที่ไม่เห็น “ความขัดแย้ง” โดยที่งานวิจัยในกลุ่มนี้มักไม่กล่าวถึงความขัดแย้ง หรือคู่ขัดแย้งในประเด็นที่ศึกษา เช่น ศึกษาเรื่องระดับการแข่งขันในตลาดการเงินไทยก่อนและหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ก็เป็นการเล่าเรื่องเฉพาะระดับของการแข่งขัน (Kubo, 2006) โดยมีนัยที่ต้องการเสนอให้มีการแข่งขันมากขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของสถาบันการเงินของไทย แต่ก็ไม่มีการระบุถึงปัญหาที่ทำให้การแข่งขันน้อย เป็นการเล่าเรื่องที่เหมือนเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปกติธรรมดา

จากการที่เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่มีการแสดงความปรารถนาของตัวกระทำ ไม่มีความขัดแย้ง ส่งผลให้เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่มีที่ทางสำหรับผู้แสวงหา ผู้ขัดขวาง ผู้ให้ ผู้รับหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียไปด้วย เรื่องเล่าเหล่านี้จึงมักเป็นการให้ข้อมูลข้อเท็จจริงมากกว่าการโยนโยนเหตุการณต่าง ๆ ให้เป็นเรื่องราว เช่น เมื่อจะเล่าถึงเรื่องห่วงโซ่มูลค่า ก็ให้ข้อมูลว่าห่วงโซ่มูลค่าอุตสาหกรรมรถยนต์ไทยเข้มแข็งจากการขยายตัวของเครือข่ายการผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไทยพึ่งพิงตนเองได้มากในปัจจุบันนำเข้าแต่ยังพึ่งพาโลหะพื้นฐานที่นำเข้ามา เป็นต้น (Kuroiwa, 2020)

งานวิจัยเหล่านี้มักระบุถึงสิ่งที่แสวงหากับผู้สนับสนุนแต่มักจะไม่ได้ระบุถึงสิ่งที่ผู้แสวงหาเรียกว่า “ผู้แสวงหา ผู้ขัดขวาง ผู้ให้ ผู้รับ” (แถบสีในตารางหมายถึงสิ่งที่งานวิจัยระบุค่อนข้างชัดเจน ส่วนที่ไม่มีสีหมายถึงการตีความของผู้วิจัย) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องใช้ผู้แสวงหาเพื่อค้นหาความต้องการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่งานวิจัยเหล่านี้มักไม่กล่าวถึงแต่มีอยู่จริงและเป็นทั้งแหล่งกำเนิดและเป้าหมายของงานวิจัย

สิ่งที่น่าสนใจคือส่วนที่งานวิจัยไม่ได้เจตนากล่าวถึง คือบริบทแวดล้อม และปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการทำให้เรื่องที่ดีเป็นธรรมชาติเป็นปกติธรรมดา เช่น ระดับของการแข่งขันของธนาคารในภาคการเงิน ห่วงโซ่มูลค่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ที่จะเกิดขึ้นได้ หรือภาคส่วนที่ได้หรือเสียประโยชน์ในข้อมูล ที่งานวิจัยนำเสนอ

ข้อเสนอของเรื่องเล่าประเภทนี้จึงเป็นข้อเสนอที่ในทางปฏิบัติ กระบวนการที่ทำให้ข้อเสนอเป็นจริงจะมีความขัดแย้งที่งานวิจัยไม่ได้เอ่ยถึงเกิดขึ้นเสมอ

อย่างไรก็ตาม การไม่ระบุผู้แสวงหา ผู้ขัดขวาง ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นในทุกครั้ง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า หากโจทย์การวิจัยเกี่ยวข้องกับการระบุปัญหา งานวิจัยดังกล่าวก็มักจะระบุตัวกระทำที่เป็นผู้ขัดขวางด้วย เช่น งานวิจัยในปี ค.ศ. 1997 และ 2000 ดังปรากฏในตารางงานวิจัยฯ

งานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้ามีคำถามหลัก วิธีการถามร่วมกัน คือ ตัวกระทำก่อให้เกิดผลอะไรบ้าง ตัวกระทำแต่ละตัวส่งผลกระทบต่อกิจกรรม/ เครื่องมือ/ความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างไร โดยตัวกระทำนี้มี 3 ระดับคือ ระดับกิจกรรม ระดับเครื่องมือ และระดับประเด็น เช่น คลัสเตอร์ส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่มูลค่าโลกอย่างไร (เครื่องมือส่งผลกระทบต่อประเด็นห่วงโซ่มูลค่า) การดำเนินการทางศุลกากรส่งผลต่อการค้าตามพรมแดนอย่างไร (กิจกรรมส่งผลกระทบต่อประเด็น) หรืออาจจะเป็นไปในทิศทางกลับกันหรือสลับกันได้ระหว่างกิจกรรม เครื่องมือและประเด็น เช่น ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นส่งผลอย่างไรต่อการทำข้อตกลงการค้าเสรี

หน้าที่ผู้แต่งของ IDE-Jetro

การที่เนื้อหา รูปแบบและวิธีการของการทำงานวิจัยของ IDE-Jetro มีลักษณะเป็นการให้ข้อเท็จจริงที่ไม่ได้แสดงความต้องการของตัวกระทำ นอกจากจะสามารถนำไปเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลในกระบวนการกำหนดนโยบายต่าง ๆ

แล้ว โดยตัวงานวิจัยและผลการศึกษาสามารถที่จะกลายเป็นเรื่องเล่าที่สร้างความชอบธรรมให้กับการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หน้าที่ผู้แต่งของ IDE-Jetro ที่สำคัญคือการสร้างเอกภาพให้กับตัวบทที่กระจัดกระจายให้รวมวงกันขับเคลื่อนประเด็นหลักคือ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นที่ไม่ปรากฏในผลการศึกษาของงานวิจัยชิ้นต่าง ๆ แต่เป็นสิ่งที่ช่วยทำให้กิจกรรมที่หน่วยงานและประเทศต่าง ๆ ดำเนินการ และคำถามงานวิจัยของ IDE-Jetro มีความหมายและสมเหตุสมผลขึ้นมา

การเมืองกับงานวิจัย

การที่ไม่ปรากฏผลกระทบจากการรัฐประหารในงานวิจัยของ IDE-Jetro ในรอบ 20 ปี ของการรัฐประหารทั้งสองครั้งอาจเป็นดัชนีบ่งชี้ได้ว่า ระบอบการปกครองหรือที่มาของการเข้าสู่อำนาจของผู้นำทางการเมืองไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งสอดคล้องกับท่าทีของญี่ปุ่นต่อรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหารของไทย ไม่ว่าจะเป็นการลงนามข้อตกลงทางการค้ากับรัฐบาลสุรยุทธ์ จุลานนท์ ภายหลังการรัฐประหารในปี ค.ศ. 2006 และการเป็นประเทศแรกในกลุ่ม G7 ที่ดำเนินการประชุมทวิภาคีกับพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีที่มาจากการรัฐประหารเพียง 1 เดือนต่อมา ภายหลังการรัฐประหารในปี ค.ศ. 2014 แม้ว่านายคิชิเดะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ณ เวลานั้น (ต่อมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปัจจุบัน) จะออกแถลงการณ์ถึงรัฐประหารของไทยในปี ค.ศ. 2014 ด้วยการใช้ถ้อยคำที่รุนแรงกว่าในปี ค.ศ. 2006 ก็ตาม โดยในปี ค.ศ. 2014 ญี่ปุ่นใช้คำว่า Deeply regrettable แทนคำว่า regrettable และใช้คำว่า strongly urged แทนคำว่า hoped ในการเรียกร้องให้ประเทศไทยกลับสู่ระบอบประชาธิปไตย (David M. Malitz, Japanese-Thai Relations through Two Coups: Back to Business)

รูปแบบงานวิจัยเกือบทั้งหมดของงานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้า มักมีความลำบากในการสังเกตเห็นตัวกระทำในรูปแบบต่าง ๆ ตามตัวแบบ ปฏิสัมพันธ์เชิงกำลัง ยกเว้นงานวิจัยเรื่อง Thailand's Economic Cooperation with Neighboring Countries and Its Effects on Economic Development within Thailand ที่กล่าวถึงนโยบายหรือการเมืองโดยตรง ในแง่นี้ ความเป็นการเมือง ทำให้เห็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียชัดเจนมากขึ้น และในงานวิจัยเดียวกันนี้ยังเป็นงานวิจัยชิ้นเดียวในกลุ่มงานวิจัยส่วนนี้ที่กล่าวถึงผลกระทบจากการรัฐประหารในปี ค.ศ. 2006 คือ “ประเทศเพื่อนบ้านของไทยเกิดความกังวลเกี่ยวกับการระงับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจหลังจากรัฐบาลทักษิณซึ่งเป็นผู้สนับสนุนที่แข่งขันในเรื่องการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจต่างประเทศ ถูกล้มไปด้วยการรัฐประหาร 19 กันยายน 2006” (Tsuneishi, 2007, p. 26)

ตำแหน่งของญี่ปุ่นและไทยในงานวิจัย

งานวิจัยในกลุ่มนี้มักไม่แสดงท่าทีว่ามีความเกี่ยวข้องกับประเทศญี่ปุ่น แม้แต่การใช้ผังแสวงหาช่วยเติมปัจจัยและตัวแปรที่น่าจะเกี่ยวข้องกับเนื้อหาของงานวิจัยก็ไม่ปรากฏความเกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นโดยตรงในงานวิจัย

ไทยปรากฏในฐานะตัวอย่างหรือตัวแบบ หรือปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเป้าหมายในภาพรวมของญี่ปุ่นมากกว่าที่จะมีการศึกษาวิจัยเรื่องที่เป็นปัญหาของประเทศไทยเอง ส่วนการศึกษาเรื่องของไทยโดยตรงมักจะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากประเทศไทยและส่งผลกระทบต่อระบบหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจในวงกว้าง เช่น ปัญหาภาคการเงินจากวิกฤตเศรษฐกิจในงานวิจัยเรื่อง The Degree of Competition in the Thai Banking Industry before and after the East Asian Crisis และ Could Tighter Prudential Regulation Have Saved Thailand's Banks? เป็นต้น

อำนาจวิชาการในการกำหนดสิ่งที่กล่าวถึงได้/ไม่ได้

การไม่ปรากฏความขัดแย้ง คู่แย้ง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียชัดเจนอาจเป็นลักษณะร่วมของงานวิชาการ ซึ่งระดับของความชัดเจนในการกล่าวถึงความขัดแย้ง คู่แย้ง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอาจแตกต่างกันไปตามประเด็น สาขาวิชาและแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ ซึ่งก็อาจจะไม่มีความจำเป็นต้องมีความชัดเจน แต่ความชัดเจนหรือไม่ชัดเจนของปัจจัยดังกล่าวสะท้อนถึงอำนาจในสังคมในการกำหนดว่าอะไรกล่าวถึงได้/ไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น ในงานวิจัยของ IDE-Jetro ด้านอุตสาหกรรมและการค้า ตัวกระทำที่เห็นได้ชัดและถูกกล่าวถึงตลอดเวลาคือประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนา ประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนามากลายเป็นวัตถุแห่งการถูกกล่าวถึง เก็บข้อมูล วิเคราะห์ อย่างเปิดเผย ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านถูกหมุนเวียน (circulate) อยู่ตลอดเวลา แต่ประเทศที่ข้อมูลไปสะสม (accumulate) อยู่คือประเทศญี่ปุ่นนั้น กลับไม่ปรากฏหรือแทบจะไม่มีการกล่าวถึงเลย ทั้งที่หากพิจารณาในภาพรวมและสืบสาวถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญของประเด็นต่าง ๆ ที่ทำการศึกษา นั้น ญี่ปุ่นคือผู้รับประโยชน์ที่สำคัญประเทศหนึ่ง

เรื่องเล่าของ IDE-Jetro ในงานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้า

บทความนี้ต้องการตอบคำถามสองเรื่องคือ ความสัมพันธ์ระหว่างการรัฐประหารกับการทำงานวิจัยของ IDE-Jetro และเรื่องเล่าแม่บทของ IDE-Jetro เพื่อความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ญี่ปุ่น

สำหรับคำถามแรก ข้อมูลข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์บ่งชี้ว่าการรัฐประหารไม่ส่งผลกระทบต่อการทำงานของ IDE-Jetro ในเชิงปริมาณหรือเชิงเนื้อหา ส่วนคำถามที่สองได้ข้อสรุปว่า เรื่องเล่าแบบ IDE-Jetro เป็นเรื่องราวของตัวกระทำที่ปราศจากเป้าหมาย ให้ความสำคัญกับรายละเอียดรูปธรรมที่ปรากฏ ปราศจากความขัดแย้ง คู่แย้ง ไม่เห็นภาพผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จากข้อมูลและผังแสวงหา

ทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นว่าประเทศญี่ปุ่นไม่ได้เห็นประเทศไทยมีความสำคัญในตัวเองแต่ไทยมีความสำคัญต่อประเทศญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นรอยต่อ/ตัวเชื่อมภูมิภาคเข้าด้วยกันเพื่อที่ญี่ปุ่นจะสามารถเข้ามาเชื่อมต่อกับภูมิภาคแถบนี้ได้ราบรื่นมากขึ้น

ผู้วิจัยสรุปว่า IDE-Jetro เป็นผู้แต่งที่มีรูปแบบการเขียนคล้ายคลึงกับ เออร์เนสต์ เฮมิงเวย์ที่ “เน้นการแสดงให้เห็น (showing) มิใช่การบอกให้รู้ (telling)” มีบทบรรยายเท่าที่จำเป็นโดยปราศจากความเห็นของผู้แต่ง (ซุกต์ดี ภัทรกุลวณิชช์, 2558, หน้า 263-264) การเขียนของเฮมิงเวย์เหมือนจะบรรยายข้อเท็จจริงที่ปะติดปะต่อเป็นส่วน ๆ กระทั่งอาจจะไม่สื่อความหมายจำนวนหนึ่ง แต่พื้นที่ บริบท ฉากและบรรยายกาศต่าง ๆ ในเรื่องช่วยทำหน้าที่บอกนัยและสร้างความหมายให้กับบทสนทนาและข้อเท็จจริงที่ถูกตัดเป็นส่วนขึ้นมาได้

หมายเหตุเพิ่มเติมเกี่ยวกับงานวิจัยด้านกฎหมาย การเมืองและการต่างประเทศของไทยโดย IDE-Jetro

จากข้อมูลในเวปไซต์ของ IDE-Jetro ระหว่างปี ค.ศ. 1997-2019 มีงานวิจัยด้านกฎหมาย การเมืองและการต่างประเทศของไทยโดย IDE-Jetro จำนวน 23 รายการ เริ่มจากปี ค.ศ. 2001

นักวิจัยที่น่าสนใจได้แก่ อิมายูมิ ชินยะ (Imaizumi Shinya) ผู้อำนวยการ Inter-disciplinary Studies Center มีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายเอเชีย โดยเฉพาะประเทศไทย โดยมีการศึกษาเรื่องกฎหมายของประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าว จำนวน 3 ชิ้นได้แก่ Criminal Justice Reform in Thailand โดยทำร่วมกับฮิราอิ ซาวาโกะ (Hirai Sawako) และโอโตะโมะ นาโอะ (Otomo Nao) , Criminal Justice in Thailand, และThe Application of Islamic Law in Thailand

ภายหลังการรัฐประหารในปี ค.ศ. 2014 อิมายูมิสนใจศึกษาทบพทของ
กฎอัยการศึกระหว่างการแพร่ระบาดของโควิด-19

อาโอกิ โอคาเบะ มากิ (Aoki-Okabe Maki) รองผู้อำนวยการ Area
Studies Center ผู้เชี่ยวชาญด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ นโยบายต่าง
ประเทศ ความร่วมมือระดับภูมิภาค พื้นที่ลุ่มน้ำโขงและประเทศไทย ทำการศึกษา
เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น นโยบายต่างประเทศของไทยและ
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ได้แก่ Economic
Diplomacy in Thai-Japan Relation 1948-1995, Research Review: Searching
for a New Framework for Thailand's Foreign Policy in the Post-Cold
War Era, Increasing Popular Participation in the Treaty-making Process:
The Legislative Process of Section 190 of the 2007 Constitution of
Thailand

ความสนใจในปัจจุบันของอาโอกิคือการศึกษาการทูตไทยในด้าน
กระบวนการเป็นประชาธิปไตยของระบบการเมืองไทย ข้อพิพาทดินแดนกับ
ประเทศเพื่อนบ้านและความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อความก้าวหน้าทาง
เศรษฐกิจ รวมถึงปฏิภริยาที่ไทยมีต่อความขัดแย้งระหว่างสหรัฐอเมริกา -จีนและ
อิทธิพลของคอมมิวนิสต์นิยม

ฟุนัตสึ ทสึริโยะ (Funatsu Tsuruyo) นักวิจัยอาวุโส ผู้เชี่ยวชาญอาณา
บริเวณศึกษาเกี่ยวกับประเทศไทย การก่อตัวของชนชั้นนำ การเมืองของระบบ
ราชการและการศึกษา ประเด็นการกระจายอำนาจและสิ่งแวดล้อม ทำการศึกษา
เรื่องการเมืองการเลือกตั้งและคนชั้นกลางไทยในงานวิจัยเรื่อง Rise of a new
Public-Private Relation in the Economic Nationalism after the Thai
Constitutional Revolution, Changing Local Elite Selection in Thailand;
Emergence of New Local Government Presidents after Direct Elections
and Their Capabilities, The Middle Classes in Thailand: The Rise of the

Urban Intellectual Elite and Their Social Consciousness งานชิ้นนี้ทำการศึกษาร่วมกับคาซุฮิโระ คาโกยะ (Kazuhiro Nagoya)

งานศึกษาในปัจจุบันของฟุนัตสึเป็นเรื่องเกี่ยวกับเครือข่ายนักธุรกิจเงินนักรการเมืองและข้าราชการภายหลังการปฏิวัติ 1932 ในการกำหนดนโยบายและสร้างระบบที่เอื้อต่อการดำเนินนโยบายดังกล่าวได้อย่างต่อเนื่องภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองที่แน่นอน

ชิเงโตมิ ชิโนอิชิ (Shigetomi Shinichi) นักไทยศึกษาที่ศึกษาการเมืองไทยมาอย่างยาวนานในด้านชุมชน มีงานที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยจำนวน 2 ชิ้น ในปี ค.ศ. 2006 และ 2013 คือ งานเกี่ยวกับการเมืองท้องถิ่นชื่อ Bringing Non-governmental Actors into the Policymaking Process: The Case of Local Development Policy in Thailand และงานเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองแบบชุมชนของไทยชื่อ Development and Institutionalization of Communitarian Thought in Thailand

นักวิจัยของ IDE-Jetro ชำรงต้นพิจารณาจากผลงานระหว่างปี ค.ศ. 2001-2019 เท่านั้น แต่ภายใน IDE-Jetro ยังมีการศึกษาเรื่องไทยโดยนักไทยศึกษาที่ทำงานกับ IDE-Jetro มาก่อนหน้านั้น ถ้าพิจารณานักไทยศึกษาชาวญี่ปุ่นตามทีอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ สรุปไว้คือ นักไทยศึกษาชาวญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่สองรุ่นแรกที่ดีือเป็นรุ่นบุกเบิกที่สำคัญ ได้แก่ โยเนโอะ อิชิอิ (Yoneo Ichii) รุ่นที่สอง ได้แก่ โยชิคาว่า โทชิฮารุ (Yoshikawa Toshiharu) อัทสึชิ คิตาฮาระ (Atsushi Kitahara) โอซาคุ อาคากิ (Osagu Akaki) รุ่นที่สาม ได้แก่ เออิจิ มุราชิมะ (Eiji Murashima) อากิระ สุเอฮิโร (Akira Suehiro) รุ่นที่สี่ ได้แก่ โยชิฟุมิ ทามาตะ (Yoshifumi Tamada) จากนั้นก็เป็นรุ่นที่ห้า ได้แก่ เคน เอนโดะ (Ken Endo) ทัทสึกิ คาตาโอกะ (Tatsuki Kataoka) (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2023, หน้า 2) พบว่านักไทยศึกษาคนสำคัญทั้งรุ่นแรก รุ่นที่สาม รุ่นที่สี่ ต่างเคยทำงานวิจัยกับ IDE-Jetro

นอกจากนักไทยศึกษาชาวญี่ปุ่นที่ทำงานร่วมกับ IDE-Jetro แล้วยังมี นักวิชาการชาวไทยที่เคยทำงานร่วมกับ IDE-Jetro ด้วย เช่น เมธี ครองแก้ว อดีตคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม ณรงค์ชัย อัครเสถณี อดีต รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน กระทรวงพาณิชย์ เป็นต้น

ด้วยข้อจำกัดด้านเวลาและพื้นที่ทำให้บทความนี้วิเคราะห์เรื่องเล่าแม่บท ของ IDE-Jetro เฉพาะงานวิจัยด้านอุตสาหกรรมและการค้าซึ่งเป็นด้านหนึ่ง ในการทำงานของ IDE-Jetro เท่านั้น ในส่วนของด้านที่เกี่ยวข้องกับการเมือง โดยตรง ผู้เขียนมีข้อสังเกตเบื้องต้นคือ หนึ่ง ประเด็นศึกษาของ IDE-Jetro เป็นการผสมผสานกันระหว่างเป้าหมายและยุทธศาสตร์ของสถาบันกับความสนใจ และความเชี่ยวชาญของนักวิจัย สอง แนวทางการทำงานของ IDE-Jetro เป็นการ ศึกษาประเด็นใดประเด็นหนึ่งในระยะยาวที่สามารถสอดแทรกสถานการณ์ปัจจุบัน ที่เกี่ยวข้องเข้ามาได้ตามความสนใจของนักวิจัย สาม IDE-Jetro สามารถสร้าง เครือข่ายการทำงานกับนักวิจัยไทยที่มีประสบการณ์และอิทธิพลต่อวงการวิชาการ และการเมือง

เอกสารอ้างอิง

- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. (2558). *อ่าน(ไม่)เอาเรื่อง: รวมบทความวรรณกรรมศึกษา และบทวิจารณ์วรรณกรรมไทยและเทศ*. นนทบุรี:สำนักพิมพ์อ่าน.
- ธงชัย วินิจจะกุล (2563). *นิติรัฐอภิสิทธิ์และราชนิติธรรม: ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาของ Rule by Law แบบไทย*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะเศรษฐศาสตร์.
- นพพร ประชากุล. (2552). *ยกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 2*. สำนักพิมพ์อ่านและ วิชาษา.
- สมเกียรติ ตั้งนโม. *ฟูโก-ในสารานุกรมสุนทรียศาสตร์*. มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน <https://midnightuniv.tumrai.com/miduuu/newpage5.htm> (เข้าถึงเมื่อ 13 พฤศจิกายน 2023)
- เสนาะ อุณากุล, “ประวัติความเป็นมา” ใน *20 ปีที่ตีอาร์ไอ*, บรรณาธิการโดย พูนสิน วงศ์กลลฐุต, กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2548.
- อรธจักร์ สัตยานุรักษ์. (2566). บทนำ โยชิฟูมิ ทามาตะ: ทางเดินของชีวิตกับ สังคมไทย [เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์].
- AOKI-OKABE, M. (2008). Looking Toward the “New Era” Features and Background of the Japan-Thailand Economic Partnership Agreement. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 132*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Foucault, M. (1994). *Aesthetics, Method, and Epistemology* (R. H. a. Others, Trans.; J. D. Faubion, Ed. Vol. 2). The New Press.

- Greimas, A. J. (1966). *Structural Semantics: An Attempt at a Method* (R. S. Daniele McDowell, and Alan Velie, Trans.). University of Nebraska Press.
- HAYAKAWA, K. (2012). Impact of Diagonal Cumulation Rule on FTA Utilization: Evidence from Bilateral and Multilateral FTAs between Japan and Thailand. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 372*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- IDE-Jetro. (1 Feb 2024). *Visiting Research Fellow*. <https://www.ide.go.jp/English/Researchers/Vrf/asia.html>
- Ikuo Kuroiwa, Kriengkrai Techakanont, & Keola, S. (2017). Spatial Distribution of Automobile Firms in Thailand. In *Research Report*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Ikuo Kuroiwa, Kriengkrai Techakanont, & Keola, S. (2018). Testing localization of Thai Automobile Industries. In *Discussion Papers*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- K. S. Jomo et al.: Southeast Asia's Misunderstood Miracle: Industrial Policy and Economic Development in Thailand, Malaysia and Indonesia, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997. *Government and Opposition*, 34(1), 126-134.
- Kazunobu Hayakawa, Fukunari Kimura, Nuttawut Laksanapanyakul. (2016). Firm-Level Trade Creation and Diversion of Regional Trade Agreements in Thailand. In *IDE Discussion Paper No. 621*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

Kazunobu HAYAKAWA, N. L., and Shujiro URATA (2015). Measuring the Costs of FTA Utilization: Evidence from Transaction-Level Import Data of Thailand. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 541*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

Kazunobu Hayakawa, Souknilanh Keola, Shujiro Urata. (2022). Using Truck Probe Data to Measure Border Clearance Time: Evidence from Thailand. In *Discussion Papers*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

Keijiro, O. (2019). An inquiry into the long-term process of technology transfer from MNCs to domestic enterprises: A comparative study of the motorcycle and automobile industries in India and Thailand. In *IDE Research Bulletin*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

Kubo, K. (2006). The Degree of Competition in the Thai Banking Industry before and after the East Asian Crisis. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 56*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

Kuroiwa, I. (2020). Mapping the Thai Automotive Value Chain with International Input-Output Data. In *Discussion Papers*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

MALITZ, D. M. Japanese-Thai Relations through Two Coups: Back to Business. *Kyoto Review of Southeast Asia*, 36

Peter, G. W. (1997). THE URUGUAY ROUND AND THE DEVELOPING COUNTRIES: THAILAND AND THE PHILIPPINES. In *The Developing Economies*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

- Puapan, P. (2014). Assessment of FDI Impact on Thailand's Production Sectors: Implications for Investment Promotion Activities. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 443*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Thomas Hartmann-Wendels, L. m. (2001). Could Tighter Prudential Regulation Have Saved Thailand's Banks? In *The Developing Economies*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Toshitaka Gokan, I. K., Nuttawut Laksanapanyakul, Yusushi Ueki. (2016). Spatial Structures of Manufacturing Clusters in Cambodia, Lao People's Democratic Republic, and Thailand. In *IDE Discussion Paper No. 617*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- TSUNEISHI, T. (2007). Thailand's Economic Cooperation with Neighboring Countries and Its Effects on Economic Development within Thailand. In *IDE DISCUSSION PAPER No. 115*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Ueki, Y. (2013). Formation of Supply Chain Collaboration and Firm Performance in the Thai Automotive and Electronics Industries. In *The Developing Economies*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.
- Ueki, Y. (2013). Supply Chain Collaboration and Responsiveness: A Comparison between Thai Automotive and Electronics Industries. In *IDE Discussion Paper No. 416*: INSTITUTE OF DEVELOPING ECONOMIES.

บทที่ 10

ญี่ปุ่นในจินตนาการของสังคมไทย : การสร้างภาพแทนญี่ปุ่น
โดยอินฟลูเอนเซอร์รางวัลผู้สร้างคุณประโยชน์ด้านความสัมพันธ
ไทย-ญี่ปุ่น

นิศากร ทองนอก

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะภาพแทนญี่ปุ่นที่นำเสนอโดยอินฟลูเอนเซอร์คนไทยผ่านทางสื่อโซเชียล 2) ศึกษาวิธีการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นของอินฟลูเอนเซอร์ เก็บข้อมูลจากโพสต์ที่มียอดถูกใจสูงสุดของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย 10 รายที่ได้นำเสนอผ่านทางสื่อโซเชียลเพชบุรีและมีเนื้อหาใน 5 แนวเรื่อง ได้แก่ ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น ชาวในกระแสรายวัน การสอนภาษาและวัฒนธรรม ท่องเที่ยว และอาหาร พบว่าภาพแทนญี่ปุ่นในแนวเรื่องความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่นมีผู้รับสารกตัญญูมากที่สุดเป็นอันดับ 1 อันดับ 2 ร่วมกัน คือ ชาวในกระแสรายวันกับท่องเที่ยว อันดับ 3 คือ อาหาร และอันดับ 4 การสอนภาษาและวัฒนธรรมมีจำนวนน้อยที่สุด ซึ่งภาพแทนญี่ปุ่นที่ปรากฏในโพสต์นั้นพบว่ามีส่วนที่สะท้อนให้เห็นและรู้จักญี่ปุ่นที่เป็นด้านบวกและด้านลบ มีการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นด้วยการนำเสนอข้อความภาษาไทยและภาษาญี่ปุ่นที่น่าสนใจ เข้าใจง่าย ควบคู่กับการใช้ภาพ/อัลบั้มภาพและ/หรือคลิปที่จัดทำขึ้น/

คลิปที่ได้เลือกสรรมาจากแหล่งอื่น ซึ่งทุกโพสต์เปิดโอกาสให้ผู้เข้าชม แสดงความคิดเห็นและความรู้สึก ซึ่งพบว่ามีความคิดเห็น 3 ลักษณะ คือ ชื่นชม/ เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย และการแนะนำให้ข้อมูลเพิ่มเติม โดยการนำเสนอเกิดมาจาก จินตนาการหรือมุมมองความคิดเกี่ยวกับญี่ปุ่นของอินฟลูเอนเซอร์ที่รับรู้ เรียนรู้ ทำความเข้าใจญี่ปุ่นผ่านประสบการณ์ตรงจากการศึกษาเล่าเรียน การทำงาน และการใช้ชีวิตในสังคมญี่ปุ่น จนเกิดเป็นความรู้สึกประทับใจ และเล็งเห็นว่าเป็น ประโยชน์ต่อบุคคลอื่น ๆ นับเป็นการทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เรื่องของญี่ปุ่นที่ทำ โดยประชาชนทั่วไปซึ่งจะเป็นอีกแรงหนึ่งที่มีส่วนช่วยสร้างภาพลักษณ์ให้แก่ ประเทศญี่ปุ่น

คำสำคัญ : ญี่ปุ่นในจินตนาการ, สังคมไทย, ภาพแทนญี่ปุ่น, อินฟลูเอนเซอร์

Abstract

This article aimed to 1) study and analyze the Japanese representation images by the Thai influencers through social media 2) study the methods in Japanese representation images construction with data collected via the most-liked from the Thai 10 influencers in five domains, including; general knowledge of Japan, daily news on Japan, the teaching of Japanese and culture, tourism, and Japanese foods. The study found that the highest -liked is Japan's general knowledge. The second viewed is daily news and tourism. The third rank is Japanese food. The fourth one is the Japanese language and culture teaching. Those postings reflected both positive and negative sides of Japan. The postings were presented in the Thai and Japanese messages interestingly and understandably together with the handmade photos/albums and clips from other selected sources. Every posting opened the floor to the viewers to openly express their feelings and opinions. They expressed "impressive", "agreed", and "disagreed" with their suggestive comments. The influencers presented/expressed their thoughts (images) through their own imagination and perception towards Japan. They learn and try to understand Japan through their real exposures/experiences, study, work and living their lives in Japan. They feel impressed with Japan and wanted to share those impressions to others. This could be an authentic Japanese PR done by the people in helping promote Japan's images.

Keywords: imagery Japan, Thai society, Japanese representation images, influencers

บทนำ

ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศตนเองมานานานาประเทศในโลกมาโดยตลอดหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อญี่ปุ่นให้ดียิ่งขึ้นและเพื่อตอบรับกับปัญหาช่วงวิกฤตในทศวรรษที่ 1960-1970 ที่ผู้คนในประเทศแถบเอเชียรวมถึงประเทศไทยเกิดความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นที่เข้ามาแทรกแซงทางการเมืองและเศรษฐกิจจนทำให้เกิดภาวะการขาดดุลทางการค้าและการชำระเงิน ก่อให้เกิดความกังวลถึงอิสรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศตนเอง ญี่ปุ่นจึงได้เริ่มนโยบายการทูตวัฒนธรรมอย่างจริงจังด้วยความมุ่งมั่นของนายฟูกูตะ คาเทโอะ (Fukuda Takeo) รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศซึ่งได้ก่อตั้งมูลนิธิญี่ปุ่นขึ้นในปี ค.ศ. 1971⁷⁶ (Thipakorn, 2013, p. 122) และก่อตั้งสำนักงานของมูลนิธิญี่ปุ่นขึ้นในประเทศไทยเมื่อปี ค.ศ. 1973⁷⁷ โดยมีความกระตือรือร้นในการดำเนินกิจกรรมอันหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมที่รวมถึงศิลปะ วัฒนธรรม และสังคม และประสานงานโครงการต่าง ๆ มากมายในการส่งเสริมการเรียนรู้ภาษาญี่ปุ่นและญี่ปุ่นศึกษาโดยร่วมมือกับมิตรผู้ร่วมงานชาวไทย (Japan Foundation, 2023) ซึ่งจะเห็นได้ว่าในประเทศไทยหน่วยงานนี้มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการศึกษาค้นคว้า วิจัยและการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นในด้านต่าง ๆ ให้แก่สาธารณชนทั้งในลักษณะโครงการ

⁷⁶ มีเครือข่ายทั่วโลกซึ่งประกอบด้วยสำนักงานใหญ่ที่โตเกียว สำนักงานเกียวโต สถาบันภาษาญี่ปุ่นสองแห่ง (สถาบันภาษาญี่ปุ่นมูลนิธิญี่ปุ่นที่อุราวะ และสถาบันภาษาญี่ปุ่นมูลนิธิญี่ปุ่น ที่คันทันไซ) และสำนักงานในต่างประเทศอีก 26 แห่งใน 25 ประเทศ

⁷⁷ เมื่อเริ่มก่อตั้งใช้ชื่อภาษาไทยว่ามูลนิธิญี่ปุ่น กรุงเทพฯ (The Japan Foundation Bangkok) และเมื่อปี พ.ศ. 2547 ได้มีการปรับเปลี่ยนชื่อภาษาไทยใหม่เป็นเจแปนฟาวนด์ชั่น กรุงเทพฯ (The Japan Foundation Bangkok) รวมถึงการปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์องค์กรใหม่เป็นรูปตัวอักษร j กับอักษร f ไขว้กัน มีรูปร่างเหมือนผีเสื้อ ซึ่งเป็นแนวคิดที่จะสื่อความหมายถึงการนำเอาวัฒนธรรมญี่ปุ่นงานด้านศิลปะของญี่ปุ่น ภาษาญี่ปุ่นรวมถึงแนวความคิดของคนญี่ปุ่นไปแนะนำให้ชาวโลกได้รู้จัก และในขณะเดียวกันก็เป็นสื่อนำวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมทั้งงานด้านศิลปะภาษาและความคิดของคนทั่วทุกมุมโลกมาให้ชาวญี่ปุ่นได้รู้จักด้วยเช่นกัน (ฝ่ายภาษาญี่ปุ่น ศูนย์วัฒนธรรมญี่ปุ่น กรุงเทพฯ, 2547, น. 8)

การจัดอบรม การสัมมนา การอภิปรายสาธารณะ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ ในการให้ความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวกับญี่ปุ่น เช่น สำนักข่าวสารญี่ปุ่นซึ่งจะทำหน้าที่แนะนำข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่นทั้งในส่วนของกิจกรรมทางวัฒนธรรมและข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาต่อในประเทศญี่ปุ่น องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจะทำหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูลทั่วไปที่จำเป็นเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่นและเป็นประโยชน์สำหรับการเดินทางไปท่องเที่ยว เป็นต้น

จากนโยบายการทูตวัฒนธรรมทำให้เกิดการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ ในหลากหลายรูปแบบและเป็นไปอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้หลังการดำเนินกิจกรรมไปแล้วยังได้มีการติดตามผลการดำเนินงานโดยการสำรวจความคิดเห็นที่มีต่อญี่ปุ่นอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อนำผลการสำรวจดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการวางแผนรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป เช่น แบบสำรวจทัศนคติของคนไทยในปี ค.ศ. 1987 พบว่าคนไทยมีทัศนคติต่อประเทศญี่ปุ่นและคนญี่ปุ่นดีขึ้น คนไทยตระหนักดีว่าการค้าและการลงทุนของญี่ปุ่นมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย (Thipakorn, 2013, p.124) และหน่วยงานที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวประเทศญี่ปุ่นเอง ได้มีบทความที่กล่าวถึงการสำรวจความคิดเห็นของคนจากประเทศต่าง ๆ ที่มีต่อประเทศญี่ปุ่น ซึ่งประเทศที่หลงรักคลังโคลัสญี่ปุ่นใน 3 อันดับแรกคือ ไต้หวัน ไทย และเวียดนาม โดยแต่ละประเทศมีเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป สำหรับประเทศไทยนั้น สืบเนื่องจากประวัติศาสตร์ไทยมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศญี่ปุ่นมานานกว่า 600 ปี เคยมีชุมชนญี่ปุ่นตั้งอยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คนไทยจึงมีความรู้สึกที่ญี่ปุ่นได้ให้ความช่วยเหลือไม่ว่าในช่วงหลังสงครามและในช่วงวิกฤตค่าเงินในเอเชีย คนไทยจำนวนมากที่รักความสะอาดจะประทับใจประเทศญี่ปุ่นเป็นพิเศษ และชอบความสุภาพของคนญี่ปุ่นด้วย ส่วนคนไทยที่นับถือราชวงศ์ไทยก็จะมีทัศนคติที่ดีต่อราชวงศ์ญี่ปุ่นด้วย นอกจากนี้ ในประเทศไทยมีร้านกาแฟสไตล์ญี่ปุ่น ห้างสรรพสินค้า สวนสนุกสไตล์

ญี่ปุ่นมากมาย และร้านอาหารญี่ปุ่นก็เป็นที่ยอมรับกันมาก ซึ่งโอกาสในการสัมผัสวัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศไทยนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนไทยชื่นชอบประเทศไทย ญี่ปุ่น ทำให้มีคนไทยจำนวนไม่น้อยที่ใฝ่ฝันถึงประเทศญี่ปุ่น และต้องการเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศญี่ปุ่น (Jtb Communication Design, 2022) จะเห็นได้ว่าในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ นั้นเป็นตัวช่วยสนับสนุนส่งเสริมการประชาสัมพันธ์ประเทศและการสร้างความเข้าใจอันดีให้เกิดขึ้น และผลลัพธ์ที่เหนือไปกว่านั้นคือการมีส่วนร่วมช่วยทำให้ญี่ปุ่นมีภาพลักษณ์ที่ดีเพิ่มขึ้นในสายตาของคนไทย

ในปัจจุบัน เรื่องภาพลักษณ์ของประเทศมีความสำคัญเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีการสื่อสารก้าวหน้าขึ้นส่งผลให้โลกแคบเข้ามาและดึงคนมาสัมพันธ์กันโดยตรงด้วยความสามารถที่จะส่งสารหรือข้อมูลโดยตรงจากคนที่อยู่ห่างไกลกันได้เลยแบบฉับพลัน ณ ห้วงเวลาขณะนั้น ญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศที่มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจจะดับต้นของโลกดำรงอยู่ท่ามกลางการแข่งขันกันในเรื่องทุกด้าน และในยุคของการแข่งขันอย่างไร้พรมแดนในศตวรรษที่ 21 นี้เอง ญี่ปุ่นก็ได้ตระหนักถึงเรื่องนี้ ดังคำกล่าวส่วนหนึ่งในสารของนายอุเมะโมะโตะ คะซุโยะชิ (Umemoto Kazuyoshi) ประธานเจแปนฟาวน์เดชันในโอกาสการได้รับแต่งตั้งเป็นประธานเจแปนฟาวน์เดชันอีกครั้งโดยจะมีผลตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2022 เป็นต้นไปว่าเจแปนฟาวน์เดชันได้ริเริ่มโครงการออนไลน์อย่างเข้มข้นเพื่อนำวัฒนธรรมญี่ปุ่นไปสู่ผู้คนทั่วโลก และรักษาการแลกเปลี่ยนระหว่างประเทศระหว่างผู้คนข้ามพรมแดน และเราได้รับการตอบรับเชิงบวกจากภูมิภาคที่ก่อนหน้านี้ไม่สามารถเข้าถึงได้ (Japan Foundation, 2023) ดังนั้น การปรับรูปแบบการสื่อสารไปตามการเปลี่ยนแปลงของโลกที่ไร้พรมแดนนี้ ทำให้การนำเสนอภาพลักษณ์ของประเทศญี่ปุ่นมีผลในวงกว้างต่อผู้คนในทุกมุมโลก และยังช่วยให้สามารถก้าวข้ามขีดจำกัดการติดต่อสื่อสารในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโคโรนา 2019 ที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ทำหน้าที่ในการนำข้อมูลเรื่องราวของญี่ปุ่นออกมานำเสนอบนโลกออนไลน์ก็ได้จำกัดอยู่แต่เพียงการดำเนินการจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

ของญี่ปุ่นอีกต่อไป หากแต่ผู้ทำหน้าที่นำเสนอข้อมูลเรื่องราวญี่ปุ่นนี้ได้ขยายวงกว้างออกไปสู่ประชาชนคนทั่วไป โดยเฉพาะในปัจจุบันที่อินฟลูเอนเซอร์หรือประชาชนทั่วไปเข้ามาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารผ่านช่องทางสื่อโซเชียลต่าง ๆ อันจะเป็นพื้นเพของสำคัญประการหนึ่งที่จะสร้างภาพลักษณ์ของประเทศญี่ปุ่นได้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงสนใจวิเคราะห์ลักษณะภาพแทนญี่ปุ่นที่นำเสนอโดยอินฟลูเอนเซอร์คนไทยผ่านทางโซเชียลและศึกษาวิธีการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นของอินฟลูเอนเซอร์ โดยมุ่งหวังว่าผลการศึกษานี้จะทำให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะและวิธีการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นของอินฟลูเอนเซอร์คนไทยที่นำเสนอผ่านทางโซเชียล ตลอดจนหวังอีกด้วยว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารู้นรู้ และสร้างความเข้าใจให้แก่ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องในหน่วยงานภาครัฐและเอกชนไทยในการที่จะร่วมเป็นผู้มีส่วนสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศเพื่อทำให้สาธารณชนมีความประทับใจและเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศอย่างยั่งยืนต่อไป

แนวคิด ทฤษฎี และวิธีการศึกษา

1. แนวคิดเรื่องภาพตัวแทน

1.1 ความหมายของ “ภาพตัวแทน”

ภาพตัวแทนในนิยามของฮอลล์ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ นักทฤษฎีสังคมวิทยา และนักวิเคราะห์วัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงสำคัญในการพัฒนาแนวคิดการวิเคราะห์การสื่อสารมวลชนในมุมมองทางสังคมวิทยา ซึ่งฮอลล์ (Hall, 1997, p.4 อ้างถึงในปริดา นัคร, 2559, น. 57-58) กล่าวว่า ภาษาเป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถบอกได้ถึงความหมายของสิ่งต่าง ๆ สามารถจะเป็นตัวกำหนดและจัดการความประพฤติ และการปฏิบัติต่าง ๆ ความหมายของภาษาจะช่วยในการตั้งกฎบรรทัดฐาน และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ที่สั่งการและควบคุมชีวิตคน

นอกจากนี้ ฮอลล์ยังมองว่าแนวคิดเรื่องภาพตัวแทนมีการทำงานคล้ายกับระบบการทำงานของภาษา เพราะภาพตัวแทนเป็นผลผลิตทางความหมายของระบบความคิดในจิตใจของมนุษย์ผ่านการทำงานของภาษา โดยการเชื่อมโยงระหว่างระบบความคิดกับภาษาซึ่งอำนวยความสะดวกให้มนุษย์สามารถอ้างอิงถึงโลกแห่งความจริงของวัตถุ ผู้คน และเหตุการณ์ต่าง ๆ รวมถึงโลกแห่งจินตนาการที่มีแต่วัตถุ ผู้คน และเหตุการณ์ที่ปรุงแต่งขึ้น ภาพตัวแทนจึงไม่ได้เป็นการลดรูปความเป็นจริงแต่เป็นการสร้างตนเองให้มีคุณสมบัติเทียบเท่าความเป็นจริงนั่นเอง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาพตัวแทนจะมีการทำงานคล้ายกับการทำงานของภาษา แต่ก็ยังมีความต่างอยู่บางประการเช่นกัน กล่าวคือ ภาพตัวแทนนั้นจะทำการคัดเลือกเพียงบางลักษณะของความเป็นจริงออกมาดัดแปลงและตกแต่งให้โดดเด่นขึ้น รวมถึงสถาปนาความเป็นจริงได้อย่างเท่าเทียมกันในระนาบเดียวกัน สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นเพราะความจริง อาจจะนำสิ่งที่ไม่มีความตัวตนอยู่ในโลกหรือมีความตัวตนแต่มีขนาดใหญ่มากเมื่อต้องการนำมาแสดงหรือกล่าวถึงก็ไม่สามารถนำมาแสดงหรือกล่าวถึงได้ทั้งหมดในเวลาเดียวกัน

1.2 ความหมายของ “ภาพแทนญี่ปุ่น”

งานของนายโอะกูมะ เอจิ (Oguma Eiji) เรื่องวิทยาการมนุษย์และอัตลักษณ์ประจำชาติของญี่ปุ่นสมัยใหม่: ใครเป็นผู้นิยาม “ชนบจาริตญี่ปุ่น” ได้รวบรวมประสบการณ์ความเป็นญี่ปุ่นสมัยใหม่ขึ้นในบทความชิ้นนี้ เนื่องจากในยุคโลกาภิวัตน์ความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์ประจำชาติกับความเป็นประเทศทันสมัยของญี่ปุ่นเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจ ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาญี่ปุ่นได้มุ่งเน้นชนบจาริตความเป็นชาติของญี่ปุ่น ในขณะที่เดียวกันก็ได้เรียนรู้ความทันสมัยของตะวันตก ดังนั้น อัตลักษณ์ความเป็นชาติสมัยใหม่ของญี่ปุ่นจึงเป็นญี่ปุ่นในลักษณะที่ผสมผสานกับความเป็นตะวันตก ในอีกด้านหนึ่ง นายยะนะกิตะคุนิโอะ (Yanagita Kunio) ผู้ก่อตั้งสำนักคิตซุนวิทยาญี่ปุ่น มีความคิดเห็นที่ว่าวัฒนธรรมชนบทเป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่มีความเป็นญี่ปุ่นในแบบดั้งเดิม (Oguma, 2000, p.1)

จากความหมายภาพตัวแทนของฮอลล์และความคิดเรื่องอัตลักษณ์ความเป็นญี่ปุ่นสามารถเชื่อมสู่การนิยามภาพแทนญี่ปุ่นได้ว่า ภาพแทนญี่ปุ่น คือ ภาพหรือลักษณะที่เป็นตัวแทนวัฒนธรรมญี่ปุ่น ซึ่งอาจมีหลายแง่มุมขึ้นอยู่กับประสบการณ์และมุมมองของผู้คนต่าง ๆ ที่มีต่อประเทศญี่ปุ่น บางครั้งภาพแทนญี่ปุ่นอาจให้ลักษณะเชิงบวก เช่น ประสบการณ์ท่องเที่ยวที่น่าทึ่ง วัฒนธรรมที่สวยงาม หรือนวัตกรรมทางเทคโนโลยี ในทางกลับกัน บางครั้งก็อาจมีภาพแทนที่มีลักษณะที่สังคมทั่วไปคิดว่าไม่ดี เช่น ลักษณะทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ หรือความเข้มงวดในการทำงาน เป็นต้น

2. สังคมเครือข่าย (Network Societies)

สังคมเครือข่าย คือ การติดต่อสื่อสารของสมาชิกโดยปราศจากการเผชิญหน้า (Face to Face) อาศัยช่องทางการสื่อสาร คือ สื่ออินเทอร์เน็ตที่มักกล่าวกันว่าเป็นการสื่อสารบนพื้นที่ “สื่อออนไลน์” ซึ่งมีช่องทางสื่อ (platform) ต่าง ๆ เช่น Facebook Twitter Instagram YouTube TikTok LinkedIn Threads เป็นต้น การพบปะและมีปฏิสัมพันธ์สามารถทำได้ง่ายดายผ่านหน้าจอคอมพิวเตอร์และ/หรือทางหน้าจอโทรศัพท์กับผู้คนจากทั่วทุกมุมโลกที่สัญญาณอินเทอร์เน็ตเข้าถึง มีวัตถุประสงค์เพื่อการนำเสนอข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นที่คนทั่วโลกสามารถเห็นเนื้อหาจากการนำเสนอพร้อมกันได้ (ปริดา นัคร, 2559, น. 57) นับเป็นการสื่อสารแบบ 2 ทาง (Two ways communication) ในอีกรูปแบบหนึ่ง โดยสื่อโซเชียลประเภทเฟซบุ๊ก Facebook เป็นสื่อโซเชียลยอดนิยมอันดับหนึ่งที่มีผู้ใช้มากที่สุด ซึ่งแนวคิดสำหรับการใช้เฟซบุ๊กในการทำงานก็คือการสร้างกลุ่มสังคมเครือข่ายในที่ทำงาน เพื่อการทำงานร่วมกันเป็นทีม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องงาน การสอบถามปัญหาในงานกับเพื่อนร่วมงานหรือผู้รู้ การนำเสนอผลงานที่ต้องการสะท้อนความคิดกลับ (Feedback) เป็นต้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการสื่อสารจะเกิดขึ้นบนพื้นที่สื่อออนไลน์แต่ก็เป็นพื้นที่ใหม่ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของเราอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โดยที่การสื่อสารนั้นเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่าง 2 ฝ่าย คือ ผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ซึ่งผู้ส่งสารอาจหมายถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ริเริ่มในการเป็นจุดเริ่มต้นส่งสารเข้ารหัสความรู้ความคิด ทักษะคิด ความรู้สึก เป็นต้น ที่ต้องการจะส่งไปยังผู้รับซึ่งรวมเรียกสิ่งส่งออกไปว่าสารให้อยู่ในรูปของรหัสหรือสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารได้ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว ภาษาพูด ภาษาเขียน เป็นต้น แล้วส่งไปยังผู้รับสาร ปัจจุบันผู้ส่งสารที่อยู่บนพื้นที่ของโลกโซเซียลมีความสำคัญมาก โดยผู้ส่งสารที่ประสบความสำเร็จก้าวสู่ระดับที่ผู้คนให้ความสนใจหรือชื่นชอบมากจนได้รับการกล่าวขานว่าเป็นอินฟลูเอนเซอร์นั้นจะเป็นบุคคลผู้มีอิทธิพลกับคนหมู่มากบนโลกโซเซียลทั้งในทางความคิด ความสามารถในการจูงใจหรือความคิดของผู้รับสารให้คล้อยตามกับสิ่งที่ตัวเองสื่อสารได้ ส่วนผู้รับสาร คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ได้รับสารซึ่งส่งมาจากผู้ส่งสาร โดยผู้รับสารแบ่งเป็นสองประเภท คือ ผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย หมายถึง ผู้รับสารเป้าหมายที่ผู้ส่งสารตั้งใจจะส่งสารไปถึง และผู้รับสารทั่วไป หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลทั่วไปซึ่งสามารถรับสารที่ผู้ส่งสารส่งไปยังผู้รับสารเป้าหมายได้ในกระบวนการสื่อสารนั้นคู่สื่อสาร คือ ผู้รับสารและผู้ส่งสารจะทำหน้าที่สลับกันไปมาได้และมีอิทธิพลซึ่งกันและกันตลอดกระบวนการในการสื่อสาร (พิชญพร ประคองใจ, 2558, น.14-31)

ดังนั้น การนำเสนอภาพแทนญี่ปุ่นผ่านสื่อโซเซียลของอินฟลูเอนเซอร์จะทำให้ผู้รับสารได้รับรู้ถึงสารที่เป็นภาพหรือลักษณะที่เป็นตัวแทนวัฒนธรรมญี่ปุ่น ตลอดจนความคิดเห็นและการแสดงท่าทีต่าง ๆ ของผู้ส่งสาร และในขณะเดียวกัน ผู้รับสารสามารถแสดงความรู้สึกหรือความคิดเห็นต่อภาพแทนญี่ปุ่นนั้นได้ทันทีในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น การแสดงความชื่นชอบ ชื่นชม หรือเห็นด้วย การแสดงความเห็นที่คัดค้าน เห็นแย้ง และการเสนอแนะหรือให้ข้อมูลเพิ่มเติม เป็นต้น

3. ทฤษฎีในการวิเคราะห์

การศึกษานี้ได้นำกรอบการวิเคราะห์ข้อความ (Textual Analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาและทำความเข้าใจเนื้อหาของข้อความที่ประกอบด้วยการสำรวจภาษา สัญลักษณ์ รูปแบบ รูปภาพในข้อความ (Textual Analysis) มาช่วยให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับวิธีที่ผู้ส่งสารได้สื่อสารอุดมการณ์ ความคิด และประสบการณ์ผ่านข้อความนั้น ๆ ออกมา โดยในการศึกษานี้จะเน้นพิจารณาในหน่วยของการวิเคราะห์ 3 ประการ คือ 1. ข้อความ (texts) 2. บริบทต่าง ๆ (contexts) และ 3. ผู้รับสื่อ (audiences)

1. หน่วยของการวิเคราะห์ข้อความ (texts) เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลตามสภาพที่เป็นอยู่และที่จัดสร้างขึ้นมา โดยจะให้ความสำคัญในเรื่องเบื้องหลังความรู้หรือบริบทของการสร้างข้อมูลกับตัวข้อมูลนั้น ๆ

2. หน่วยของการวิเคราะห์บริบทต่าง ๆ (contexts) ซึ่งจะศึกษาข้อความต่าง ๆ ตามบริบททางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งในเชิงสถานที่และเวลา

3. หน่วยของการวิเคราะห์ผู้รับสื่อ (audiences) จะศึกษาว่าผู้รับข้อความเข้าใจและมีปฏิกิริยากับข้อความอย่างไร

4. ปัญหาวิจัย

ภาพแทนญี่ปุ่น (Japanese representation Images) ที่นำเสนอโดยอินฟลูเอนเซอร์คนไทยผ่านทางสื่อโซเชียลสามารถสร้างภาพลักษณ์ให้กับประเทศญี่ปุ่นได้อย่างไร

5. วิธีการศึกษา

1. ศึกษาข้อมูลจากหนังสือ เอกสาร งานวิจัยและบทความวิชาการต่าง ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

2. รวบรวมการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับญี่ปุ่นของอินฟลูเอนเซอร์ โดยการเข้าชมสื่อโซเชียลแล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาโดยใช้กรอบการวิเคราะห์ข้อความ (Textual Analysis)

6. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ประชากรในการศึกษา คือ ภาพแทนญี่ปุ่นที่นำเสนอผ่านทางสื่อโซเชียลของอินฟลูเอนเซอร์คนไทยที่ได้รับรางวัลผู้สร้างคุณประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น Influencers in Japanese Lifestyle⁷⁸ จากงาน NIPPON HAKU BANGKOK 2022

2. การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างของการศึกษาในครั้งนี้จะใช้วิธีการสุ่มแบบเฉพาะเจาะจง ดังนี้

2.1 ศึกษาค้นคว้าจากวัตถุประสงค์ในการจัดทำเนื้อหาของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย 14 ราย

2.2 เข้ารับชมโพสต์ จดบันทึกสรุปเนื้อหาของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย 14 รายนำเสนอ และจัดเรียงลำดับเนื้อหาของที่มีความถี่ในการนำเสนอมากที่สุด 5 อันดับแรก สรุปจำนวนอินฟลูเอนเซอร์ที่นำเสนอเนื้อหาของอยู่ใน 5 อันดับแรก

⁷⁸ ผู้จัดงาน คือ สถาบันสอนภาษา-ศูนย์แนะแนวศึกษาต่อประเทศญี่ปุ่นเจ็ดตุลาคมจัดมอบรางวัลนี้ในปี ค.ศ. 2022 เป็นปีแรกอันเนื่องในวาระเฉลิมฉลองครบรอบความสัมพันธ์ 135 ปีไทย-ญี่ปุ่น โดยจะคัดเลือกให้รางวัลแก่อินฟลูเอนเซอร์คนไทยที่นำเสนอเรื่องญี่ปุ่นและอินฟลูเอนเซอร์คนญี่ปุ่นที่นำเสนอเรื่องไทย โดยจะพิจารณาจาก 1) เนื้อหาที่นำเสนอเป็นหลัก ไม่ได้พิจารณาจากจำนวนยอดผู้เข้าชมเพจ ทั้งนี้เนื้อหาที่นำเสนอต้องเป็นข้อมูลความจริง แน่ชัด ถูกต้องไม่ผิดพลาด ผิดประเพณี 2) อินฟลูเอนเซอร์นั้น ๆ มีกลุ่มผู้ติดตามที่ทำให้ชอบญี่ปุ่นมากขึ้น โดยสถานทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยพิจารณาลงนามในใบประกาศรางวัลและมอบรางวัลโดยเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย

3. เลือกนำเอาโพสต์ของอินฟลูเอนเซอร์ที่มียอดถูกใจ (Like) สูงสุดของเดือน โดยเลือกแบบเดือนเว้นเดือน (เพราะอินฟลูเอนเซอร์บางรายจัดทำเรื่องเดียวกันแต่มีหลายตอน) รวมทั้งสิ้น 6 เดือน ได้แก่ มกราคม มีนาคม พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน ของปี ค.ศ. 2022

อนึ่ง หากโพสต์ที่มียอดถูกใจ (Like) สูงสุดนั้นไม่มีแนวเนื้อหาที่จัดอยู่ใน 5 อันดับแรก (ตามข้อ 2.2) จะเลือกนำเอาโพสต์ที่มียอดถูกใจ (Like) สูงสุดถัดไปและมีแนวเนื้อหาที่จัดอยู่ใน 5 อันดับแรก (ตามข้อ 2.2) และหากโพสต์ที่มียอดถูกใจ (Like) สูงสุดถัดไปไม่มีแนวเนื้อหาที่จัดอยู่ใน 5 อันดับแรก (ตามข้อ 2.2) อีกก็จะเลือกนำเอาโพสต์ที่มียอดถูกใจ (Like) สูงสุดถัดไปและมีแนวเนื้อหาที่จัดอยู่ใน 5 อันดับแรก (ตามข้อ 2.2) ไล่เรียงเป็นลำดับลงมา นอกจากนี้ หากในเดือนนั้นไม่มีการโพสต์ใด ๆ เลยหรือไม่มีการโพสต์แนวเนื้อหาที่จัดอยู่ใน 5 อันดับแรก (ตามข้อ 2.2) ปรากฏอยู่ก็จะละเว้นการเก็บบันทึกข้อมูล

7. ขอบเขตของการศึกษา

1. ด้านเนื้อหา ศึกษาเฉพาะโพสต์ที่มีการนำเสนอเนื้อหา 5 ด้าน คือ 1) ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น 2) ชาวในกระแสรายวัน 3) ท่องเที่ยว 4) อาหาร 5) การสอนภาษาและวัฒนธรรม

2. ด้านช่องทางการนำเสนอจะศึกษาภาพแทนญี่ปุ่นที่นำเสนอผ่านทางสื่อโซเชียลในช่องทางเฟซบุ๊ก Facebook⁷⁹ เป็นหลัก เนื่องจากเป็นช่องทางสื่อโซเชียลที่คนไทยใช้มากที่สุดและเป็นช่องทางที่อินฟลูเอนเซอร์ทั้ง 10 รายใช้ในการนำเสนอ

⁷⁹ รายงานผลการสำรวจปี ค.ศ. 2021 ของ Global Digital Report พบว่า Facebook เป็นโซเชียลมีเดียที่คนไทยใช้มากเป็นอันดับ 8 ของโลก โพสต์เฉลี่ยคนละ 11 ครั้งต่อเดือนและคอมเมนต์บนเฟซบุ๊กเฉลี่ย 8 ครั้งต่อเดือน ขณะที่ YouTube คนไทยใช้มากเป็นอันดับ 18 ของโลกในปีนี้ และใช้ Instagram มากเป็นอันดับ 16 ของโลก (Dataportal, 2023)

3. ด้านเวลา ศึกษาภาพแทนญี่ปุ่นที่นำเสนอในช่วงระยะเวลา 1 ปี คือ ปีค.ศ. 2022 (ปีที่มีการจัดมอบรางวัลผู้สร้างคุณประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นเป็นครั้งแรก)

ลักษณะสำคัญของข้อมูลที่น่าไปสู่ภาพแทนญี่ปุ่น

อินฟลูเอนเซอร์คนไทย 14 รายมีการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่หลากหลาย เช่น การท่องเที่ยว อาหาร การสอนภาษาญี่ปุ่น ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น ชาวในกระแสสังคม ดนตรี-เพลง เกม-การ์ตูน แฟชั่น เป็นต้น โดยอินฟลูเอนเซอร์คนไทยบางรายนำเสนอเนื้อหาเพียง 1 แนวและบางรายนำเสนอมากกว่า 1 แนว แต่เมื่อนำมาจัดเรียงลำดับแนวเนื้อหาที่มีความถี่ในการนำเสนอมากที่สุด 5 อันดับแรกพบว่า อันดับ 1 คือ ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่นมีความถี่สูงสุด 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 29 อันดับ 2 ชาวในกระแสรายวันและท่องเที่ยวมีความถี่เท่ากัน คือ 7 ราย คิดเป็นร้อยละ 22.58 อันดับ 3 คือ อาหารมีความถี่ 6 ราย คิดเป็นร้อยละ 19.35 และอันดับ 4 คือ การสอนภาษาและวัฒนธรรมมีความถี่น้อยที่สุด 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 6.45 นอกจากนี้ ยังพบว่าอินฟลูเอนเซอร์คนไทยที่นำเสนอเนื้อหาที่อยู่ใน 5 อันดับแรกนี้มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 10 ราย คือ 1) BeamSensei 2) Hokkaido Diary北海道ソーグッド 3) I Love Japan TH 4) Japan salaryman 5) Japanmase เจแปนมาเสะ 6) Reiko ws (Reiko JPTH) 7) ก๊อฟจิ้งนังเล่า 8) เกตุวดี Marumura 9) ครบเครื่องเรื่องผู้หญิง 10) พี่ม้าพาเที่ยว ฮีฮีเจแปน (ดังตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดของอินฟลูเอนเซอร์และแนวเนื้อหาที่นำเสนอ

ที่	ชื่อเพจ	ความรู้ด้าน ต่าง ๆ ของ ญี่ปุ่น	ข่าวใน กระแสราย วัน	การสอน ภาษาและ วัฒนธรรม	ท่องเที่ยว	อาหาร	จำนวน แนวเนื้อหา ที่นำเสนอ
1	BeamSensei	✓		✓	✓	✓	4
2	Hokkaido Diary 北海道ソークット	✓	✓		✓	✓	4
3	I Love Japan TH	✓	✓	✓	✓		4
4	JapanSalaryman	✓	✓				2
5	Japanmase เจแปนมาสะ	✓	✓		✓		3
6	Reiko ws (Reiko JPTH)				✓	✓	2
7	กีฟจิ้งเง่า	✓	✓			✓	3
8	เกตุวดี Marumura	✓					1
9	ครบเครื่องเรื่องผู้หญิง	✓	✓		✓	✓	4
10	พี่มางพาเที่ยว ฮิอิเจแปน	✓	✓		✓	✓	4
ความถี่ (ร้อยละ)		9(29)	7(22.58)	2(6.45)	7(22.58)	6(19.35)	31

ที่มา เรียบเรียงโดยผู้เขียน

สำหรับช่องทางการสื่อสาร (platform) ที่อินฟลูเอนเซอร์คนไทย 10 ราย ใช้ในการนำเสนอเนื้อหาและการแสดงความคิดเห็นนั้นพบว่าอินฟลูเอนเซอร์มีช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ รวมทั้งหมด 7 ช่องทาง ได้แก่ Facebook YouTube TikTok Instagram Twitter Line และThe cloud โดย Facebook เป็นช่องทางที่ใ้ช้มากที่สุดอันดับ 1 คือ จำนวน 10 ราย คิดเป็นร้อยละ 25.64 อันดับ 2 YouTube จำนวน 9 รายคิดเป็นร้อยละ 23.07 อันดับ 3 คือ TikTok และ Instagram มีจำนวนเท่ากัน 7 ราย คิดเป็นร้อยละ 17.94 อันดับ 4 Twitter จำนวน

3 ราย คิดเป็นร้อยละ 7.69 อันดับ 5 Line จำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.12 และอันดับ 6 The cloud เป็นจำนวนที่ใช้น้อยที่สุด คือ 1 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.56 อย่างไรก็ตาม อินฟลูเอนเซอร์ทุกรายมีการเลือกใช้ช่องทางในการสื่อสารมากกว่า 1 ช่องทาง (ดังตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงรายละเอียดอินฟลูเอนเซอร์และช่องทางการนำเสนอ

ที่	ชื่อเพจ	ช่องทางการนำเสนอ						
		Facebook	You-Tube	TikTok	Instagram	Twitter	Line	The cloud
1	BeamSensei	✓	✓	✓	✓	✓		
2	Hokkaido Diary 北海道ソグ ット	✓	✓	✓	✓			
3	I Love Japan TH	✓	✓	✓	✓		✓	
4	JapanSalaryman	✓	✓	✓		✓		
5	Japanmase เจแปนมาสะ	✓	✓	✓	✓			
6	Reiko ws (Reiko JPTH)	✓	✓		✓			
7	ก็พจิ้งนังเล่า	✓			✓	✓		
8	เกตุดี Marumura	✓	✓	✓				✓
9	ครบเครื่อง เรื่องผู้หญิง	✓	✓	✓			✓	
10	พี่มาพาเที่ยว ฮือฮือเจแปน	✓	✓		✓			
รวมความถี่ (ร้อยละ)		10(25.64)	9(23.07)	7(17.94)	7(17.94)	3(7.69)	2(5.12)	1(2.56)

ที่มา เรียบเรียงโดยผู้เขียน

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับโพสต์ต่าง ๆ ที่อินฟลูเอนเซอร์คนไทย 10 รายที่ได้นำเสนอในช่วง 1 ปี คือ ปี ค.ศ. 2022 (เฉพาะเดือนมกราคม มีนาคม พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน) โดยคัดเลือกเฉพาะโพสต์ที่มียอดถูกใจสูงสุด 1 รายการของเดือนเว้นเดือน (เฉพาะเดือนมกราคม มีนาคม พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน) พบว่ามีจำนวนโพสต์รวมทั้งสิ้น 56 รายการ โดยแนวเนื้อหาที่โพสต์มากที่สุดเป็นอันดับ 1 คือ ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่นมีจำนวน 29 รายการ คิดเป็นร้อยละ 51.78 จากจำนวนอินฟลูเอนเซอร์ 7 ราย อันดับ 2 ร่วมกัน คือ ชาวในกระแสรายวันและห้องเที่ยวซึ่งมีความถี่เท่ากัน คือ 9 รายการ คิดเป็นร้อยละ 16.07 จากจำนวนอินฟลูเอนเซอร์ 4 รายเท่ากัน อันดับ 4 คือ อาหารมีจำนวน 8 รายการ คิดเป็นร้อยละ 14.28 จากจำนวนอินฟลูเอนเซอร์ 3 ราย และอันดับ 5 มีจำนวนโพสต์น้อยที่สุดเพียง 1 รายการ คิดเป็นร้อยละ 1.78 จากจำนวนอินฟลูเอนเซอร์ 1 ราย (ดังตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 แสดงรายชื่อเพจของอินฟลูเอนเซอร์และรายละเอียดยของโพสต์ที่นำเสนอ (แนวเนื้อหา/จำนวนโพสต์/วันเดือนปีทีโพสต์/ยอดถูกใจ)

ที่	ชื่อเพจ	ความรู้ด้านต่าง ๆ ของผู้ป้มน/วคป/ยอดถูกใจ	ข่าวในกระแสรายวัน/วคป/ ยอดถูกใจ	การสอสนภาษาและวัฒนธรรม/วคป/ยอดถูกใจ	ท่องเที่ยว/วคป/ยอดถูกใจ	อาหาร/วคป/ยอดถูกใจ	จำนวนโพสต์ที่นำเสนอ
1	BeamSensei	3 ม.ค.2022 /4.6 หมื่น 10 มี.ค.2022/2.4 หมื่น 19 ก.ค.2022/8.7 พัน 8 ก.ย.2022/2.4 พัน			20 พ.ย.2022/4.7 พัน	12 พ.ค.2022/5.4 หมื่น	6
2	Hokkaido Diary 北海道ノブグッド	24 ม.ค.2022/5.1 พัน 1 มี.ค.2022/1.2 หมื่น 29 พ.ค.2022/1.2 แสน 25 ก.ค.2022/2.9 หมื่น+ 22 ก.ย.2022/2.6 แสน 8 พ.ย.2022 /6.2 หมื่น+					6
3	I Love Japan TH	21 ม.ค.2022/4.9 หมื่น+ 22 มี.ค.2022/1.3 หมื่น 16 ก.ย.2022/2.6 หมื่น+ 8 พ.ย.2022/1.3 หมื่น	8 ก.ค.2022 /1.8 หมื่น	12 พ.ค.2022/1.2 หมื่น			6
4	JapanSalaryman	15 ม.ค.2022/8.8 พัน 10 มี.ค.2022/3.9 พัน+ 28 พ.ค.2022/8.2 พัน 4 ก.ค.2022/1.9 พัน 29 ก.ย.2022/7.9 พัน+ 5 พ.ย.2022/3.9 พัน					6

ตารางที่ 3 แสดงรายชื่อเพลงของอินฟลูเอนเซอร์และรายละเอียดของโพสต์ที่นำเสนองาน (แนวเนื้อหา/จำนวนโพสต์/วันเดือนปีที่โพสต์/ยอดถูกใจ) (ต่อ)

ที่	ชื่อเพลง	ความรู้ด้านต่าง ๆ ของผู้ป้อน/ วคม/ยอดถูกใจ	ข่าวในกระแสสหายวัน/ วคม/ ยอดถูกใจ	การสอนภาษาและ วัฒนธรรม/ วคม/ยอดถูกใจ	ท่องเที่ยว/ วคม/ยอดถูกใจ	อาหาร/ วคม/ยอดถูกใจ	จำนวนโพสต์ ที่นำเสนอ
5	Japannase เจแปนมาเสะ		22 ก.ย.2022/514		4 ม.ค.2022/458 19 มี.ค.2022/430 15 พ.ค.2022/690 16 ก.ค.2022/545 28 พ.ย.2022/697		6
6	Reiko ws (Reiko JPTH)				8 พ.ค.2022/433 11 ก.ย.2022/1.8 พัน	17 ม.ค.2022/3.9 พัน 23 มี.ค.2022/2 พัน 17 ก.ค.2022/1.4 พัน 23 พ.ย.2022/716	6
7	กีฟจังนังเล่า		15 ม.ค.2022/8.7 พัน 16 มี.ค.2022/5.1 พัน 26 พ.ค.2022/2.9 พัน+ 8 ก.ค.2022/1 หมื่น+ 5 ก.ย.2022/4.1 พัน 6 พ.ย.2022/2.2 พัน+				6
8	เกตุรตี Marumura	3 มี.ค.2022/1.6 พัน 24 พ.ค.2022/909					2

ตารางที่ 3 แสดงรายชื่อเพลงของอินฟลูเอนเซอร์และรายชื่อศิลปินของโพสท์ที่นำเสนอ (แนวเนื้อหา/จำนวนโพสท์/ วันเดือนปีทีโพสท์/ยอดถูกใจ) (ต่อ)

ที่	ชื่อเพลง	ความรู้ด้านต่าง ๆ ของผู้โพ้บ/ วาดบ/ยอดถูกใจ	ข่าวในการเผยแพร่วัน/ วาดบ/ ยอดถูกใจ	การสนทนาภาษาและวัฒนธรรม/ วาดบ/ยอดถูกใจ	ห้องเที่ยว/ วาดบ/ยอดถูกใจ	อาหาร/ วาดบ/ยอดถูกใจ	จำนวนโพสท์ ที่นำเสนอ
9	คอมพิวเตอร์เรื่องผู้หญิง	25 ม.ค.2022/7.6 หมื่น+ 1 2 มี.ค.2022/1.3 หมื่น+ 3 พ.ค.2022/1.7 หมื่น 22 ก.ค.2022/3 หมื่น 30 ก.ย.2022/1.8 หมื่น 23 พ.ย.2022/1.3 หมื่น+	6 พ.ค.2022/ 1 พัน		24 มี.ค.2022/424	19 ม.ค.2022/325 25 ก.ค.2022/2.8 พัน 14 พ.ย.2022/1 พัน	6
10	พื้ไม้พาเที่ยว ฮ้อใจแจ่ม	29 ก.ย.2022/3 พัน	9 (16.07)	1 (1.78)	9 (16.07)	8 (14.28)	6
	รวมความถี่ (ร้อยละ)	29 (51.78)	9 (16.07)	1 (1.78)	9 (16.07)	8 (14.28)	56

ที่มา เรียบเรียงโดยผู้เขียน

ภาพแทนญี่ปุ่น วิธีการนำเสนอ ความคิดเห็นที่ปรากฏในโพสต์ ของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย

ผู้ศึกษาจะอธิบายภาพแทนญี่ปุ่นที่ปรากฏอยู่ในโพสต์ของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย 10 คน เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะหรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมญี่ปุ่นว่าใช้วิธีการสร้างแบบใด และผู้รับสารมีการแสดงความคิดเห็นในลักษณะใด โดยจะขออธิบายแยกตามหัวข้อของเนื้อหา 5 แนวตามจำนวนโพสต์ที่มีผู้รับสารสนใจและมียอดถูกใจสูงสุดเรียงลำดับจากมากจนน้อย (ตารางที่ 3) ดังนี้

1. ความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น

อินฟลูเอนเซอร์ของเพจ BeamSensei/ Hokkaido Diary北海道ソグッド/ I Love Japan TH/ JapanSalaryman/เกตุวดี Marumura/ครบเครื่องเรื่องผู้หญิง/พีมาพาเทียว ฮีฮีเจแปน ได้โพสต์เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับความรู้ต่าง ๆ ของญี่ปุ่นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 จากเพจครบเครื่องเรื่องผู้หญิง โพสต์เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 2022

1.1 ภาพแทนญี่ปุ่น ในโพสต์ได้นำเสนอคลิปความยาว 1 นาทีและข้อความขนาดสั้นด้วยภาษาไทยว่า

“การแก้ปัญหาความขัดแย้งในญี่ปุ่น
#ญี่ปุ่นอีกมุม #อาวุธครบมือ #อ่อนแอก็แพ้ไป
ขอบคุณคลิปจาก @YamaMoto3700

ติดตามพวกเราในช่องทางอื่นได้ที่ <https://linktr.ee/krobkrueng-Japan>⁸⁰ (ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น, 2022)

⁸⁰ ข้อความและสัญลักษณ์ทั้งหมดที่อยู่ในเครื่องหมายอัฒภาคของตัวอย่างที่ 1-5 ผู้ศึกษายังคงรูปภาพตามต้นฉบับเดิมที่มีการโพสต์ไว้

พร้อมกับคลิปที่คนญี่ปุ่นขับรถยนต์อยู่บนถนน 2 เลนส์แล้วมาเจอกัน ณ จุดของถนนที่แคบลดลงเหลือเพียง 1 เลนส์ จนรถไม่สามารถขับสวนกันได้ ผู้ขับซึ่งทั้งสองฝ่ายจึงขับรถมาจอดในจุดที่ส่วนของหน้ารถมาอยู่ใกล้กันจนต่างก็สามารถมองเห็นผู้ขับรถของอีกฝ่ายได้ และได้ใช้มือยกขึ้นมาทำการเป่ายั้งจุกจากภายในรถโดยไม่ต้องออกมาจากตัวรถ เพื่อเสี่ยงทายว่าคนของฝ่ายใดจะต้องเป็นผู้ถอยรถออกแล้วให้ฝ่ายที่เสี่ยงทายชนะเป็นผู้ได้ขับรถผ่านออกจากทางแคบนั้นไปก่อน ซึ่งใช้เวลาในการแก้ปัญหาไม่ถึง 1 นาทีก็สามารถหาข้อสรุปในการแก้ปัญหาได้โดยไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งหรือความรุนแรงใด ๆ เกิดขึ้น ตอนจบของคลิปฝ่ายที่ได้ขับผ่านออกไปก่อนก็กล่าวขอบคุณฝ่ายที่ต้องเป็นผู้ถอยรถเพื่อหลีกเลี่ยงให้

1.2 ผู้โพสต์มีกลวิธีการสร้างด้วยการนำเสนอข้อความที่มีลีลาการใช้ภาษาไทยได้อย่างแยบยล ดึงดูดความสนใจได้เป็นอย่างดี จากการอ่านข้อความภาษาไทยที่เป็นเหมือนดังชื่อเรื่องทำให้ผู้อ่านคิดคาดเดาเรื่องภายในคลิปไปได้หลายเรื่องหลายประเด็น และชวนให้ผู้อ่านสงสัยใคร่รู้ว่าญี่ปุ่นจะใช้วิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างไร เพราะคำว่าความขัดแย้งนั้นมักเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นไปในทางลบที่เป็นปัญหาหรือความรุนแรง และในส่วนคำค้น #ญี่ปุ่นอีกมุม #อาวุธครบมือ #อ่อนแอก็แพ้ไป ผู้โพสต์ก็เขียนได้ดีมีลักษณะเหมือนเป็นแนวคำตอบและคำอธิบายเรื่องที่อยู่ภายในคลิป เป็นคลิปที่นำมาจากแหล่งอื่นและมีระบุอ้างอิงไว้ด้วย

1.3 ความคิดเห็นของผู้รับชมโพสต์นี้มี 3 ลักษณะ คือ

การเห็นด้วย/ชื่นชม เช่น “มีอารยธรรมมาก ๆ ดึงมาครับ/ความคิดน่ารัก ดินะครับ/สุดยอดมากน่ารักที่สุดเพิ่งเคยเห็นคะ ยอยากให้ทุกประเทศใช้วิธีแบบนี้ นะคะ ดึกว่าหัวร้อนไล่กัน/สุดยอด ล้นดิวิธี เพิ่งเคยเห็น” (ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น, 2022)

การให้ข้อเสนอแนะ เช่น “แก้ที่ถนนได้มั้ยครับ/ตีคะแนนไทยน่าจะใช้วิธีนี้ มั้งนะคะไม่ใช่หัวร้อนใช้แต่กำลังและอาวุธประเทศจะได้น่าอยู่ยิ่งขึ้นคะ” (ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น, 2022)

การเห็นแย้งหรือเห็นต่าง เช่น “จริง ๆ แล้ว ที่เขาหลบให้เพราะ....” (ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น, 2022) (แนบภาพกล้องอาวุธที่ทำด้วยกระดาษวางบน หลังคารถ)

ที่มา เพจเฟซบุ๊ก ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น

2. ชาวในกระแสรายวัน

อินฟลูเอนเซอร์ของเพจ I Love Japan TH/ Japanmase เจแปนมาเสะ/ ก็พจันั่งเล่า/พีม่าพาเที่ยว ฮีฮีเจแปน ได้โพสต์เพื่อนำเสนอข่าวในกระแสรายวัน ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 2 จากเพจก๊ฟจิ้งนั้งเล่า โพสต์เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม ค.ศ. 2022

2.1 ภาพแทนญี่ปุ่น อินฟลูเอนเซอร์ได้โพสต์ภาพของตนเมเปิ้ลที่เต็มไปด้วยใบไม้สีส้มและมีข้อความภาษาไทยอยู่ด้านบน ภาษาญี่ปุ่นอยู่ด้านล่างปิดทับรูปภาพ โดยข้อความภาษาไทยนั้นได้แปลจากข้อความภาษาญี่ปุ่นว่า “(8 ก.ค. 17:46 น.) อดีตนายกอาเบะ ชินโซเสียชีวิตแล้วด้วยวัย 67 ปี หลังถูกลอบยิง” ใช้อักษรสีดำขนาดใหญ่บนพื้นสีขาว ส่วนข้อความภาษาญี่ปุ่นนั้นวางบนพื้นสีส้มอ่อนและมีรูปสัญลักษณ์ของสำนักข่าวใช้อักษรสีดำแต่มีขนาดเล็กกว่าอักษรไทย นอกจากนี้ในโพสต์นี้ยังมีข้อความภาษาไทยที่อินฟลูเอนเซอร์เขียนให้รายละเอียดเพิ่มเติม โดยขึ้นต้นเหมือนกับข้อความภาษาไทยที่ปิดทับภาพ

“(8 ก.ค. 17:46 น.) อดีตนายกอาเบะ ชินโซเสียชีวิตแล้วด้วยวัย 67 ปี หลังถูกลอบยิง” และมีสรุปรายละเอียดเกี่ยวกับการเสียชีวิตเพิ่มเติมว่า “ระหว่างปราศรัยที่ จ. นาระ รพ. แผลงแล้วค่ะ เวลาที่เสียชีวิตคือ 17:03 น. ค่ะ

คำแถลงจากโรงพยาบาลแพทย์ ม. นาระ “พยายามกู้ชีพอย่างเต็มที่แล้วเสียชีวิตเมื่อเวลา 17:03 น. บาดแผลลึกไปถึงหัวใจ และก่อนเสียชีวิตได้พยายามหยุดเลือดและให้เลือดจำนวนมาก โคนรอยแผลที่ถูกปืนยิงอยู่ที่บริเวณคอ 2 แผล”

สาเหตุการเสียชีวิตของอดีตนายกอาเบะคือ เสียเลือดมากเกินไป แต่ระหว่างที่คุณหมอพยายามยื้อชีวิตไว้ในไอซียูนิต ได้ให้เลือดไปมากกว่า 100 ยูนิต

พอกรรยามาถึงตอนเกือบ 5 โมง ได้พบสักครู่ก็จากไป เวลา 17:03 น.

เห็นพยาบาลโพสต์กัน “100 ยูนิต!! คือตั้งแต่ทำงานมาไม่เคยเห็นจำนวนนี้เลย”

(ที่ญี่ปุ่น 1 ยูนิต ประมาณ 200 ซีซี)

ขอแสดงความเสียใจด้วยค่ะ

ตอนแรกยังหวังว่าจะดึงไว้ได้เพราะเข้า ICU ไปหลายชม. แต่ไม่ไหวจริง ๆ ค่ะ” ปิดท้ายข้อความด้วยการใส่คำค้นว่า #กิ๊ฟจิ้งนังเล่า #ชาวญี่ปุ่น” (กิ๊ฟจิ้งนังเล่า, 2022)

2.2 ผู้โพสต์มีกลวิธีการสร้างด้วยการนำเสนอข้อความที่มีลักษณะการพาดหัวข่าว ล้นกระชับ ได้ใจความสำคัญ และระบุให้ทราบถึงแหล่งที่มาของข่าว ทำให้มีความน่าเชื่อถือ การนำเสนอเป็นไปอย่างฉับไวทันทีหลังสำนักข่าวญี่ปุ่นเผยแพร่ข่าวออกไป และเขียนเล่าบอกข้อมูลเสริมจากอีกแหล่งข่าวโดยใช้ “เห็นพยาบาลโพสต์กัน “100 ยูนิต!! คือตั้งแต่ทำงานมาไม่เคยเห็นจำนวนนี้เลย” และให้ข้อมูลเพิ่มเติมที่เป็นรูปธรรมทำให้เข้าใจชัดขึ้น คือ “(ที่ญี่ปุ่น 1 ยูนิต ประมาณ 200 ซีซี)” ในส่วนท้ายสุดของข้อความได้แสดงความเสียใจและความรู้สึกของผู้โพสต์ต่อการยื้อชีวิตซึ่งในที่สุดไม่ได้ผลตามที่คาด

2.3 ความคิดเห็นของผู้รับชมโพสต์นี้มี 2 ลักษณะ คือ

การแสดงความเสียใจในการสูญเสีย เช่น “ขอแสดงความเสียใจด้วยค่ะ/Rip/ขอแสดงความเสียใจกับครอบครัวท่านอดีตนายกอาเบะด้วยค่ะ” (กิ๊ฟจิ้งนังเล่า, 2022)

การให้ข้อมูลเพิ่มเติม เช่น “ชื่อคณะแอ๊ด อาจารย์ เพื่อนที่มหาลัยรู้ข่าวตอนโดนยิงชื่อทุกคนเลย คนญี่ปุ่นส่วนใหญ่รักลุงอาเบะ/ดูทีวีอยู่เหมือนกันคะ ยินยินการเสียชีวิตละ/ยิงเผาชนมากอะคะ สงสารท่าน ท่านทำคุณให้กับญี่ปุ่นไว้มาก ทั้งวิกฤตเศรษฐกิจ ทั้งทสึนามิ ญี่ปุ่นเวลาคนเป็นจิตเนี่ยะ จิตแรงจริงอะไรจริง/บางสำนักข่าว บอกว่ากระสุนเข้าหน้าอก กับ คอจุดสำคัญไปทั้งนั้นเลย/ RIP นายกที่อยู่ตำแหน่งนานที่สุดของญี่ปุ่น” (กิ๊ฟจิ้งนังเล่า, 2022)

ก๊ฟจิ้งนังเล่า 8 กรกฎาคม 2022 · @

[8 ก.ค. 17:46 น.] อดีตนายกอาเบะ ปีนโซ่เสียชีวิตแล้วด้วยวัย 67 ปี หลังถูกลอบยิงระหว่างปราศรัยที่จ. นาระ

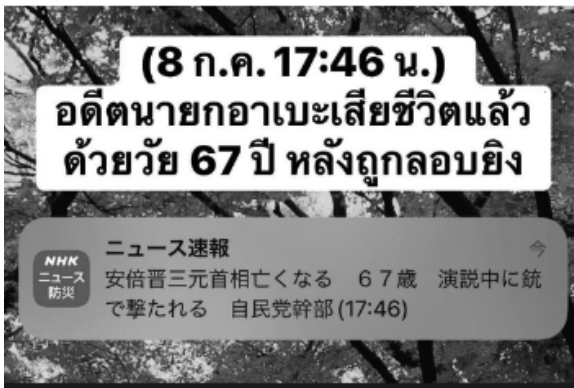
☞ พร. แกล้งแล้วละ เวลาที่เสียชีวิตคือ 17:03 น. ละ

☞ จำนวนกองจากโรงพยาบาลทั้งหมด นาระ "พยายามกู้ชีพอย่างเต็มที่แล้ว เสียชีวิตเมื่อเวลา 17:03 น. นาระและสื่อก็ไปถึงหัวใจ และภรรยาเสียชีวิตได้พยายามดูแลและรับเลี้ยงดูจำนวนมาก โดยครอบครัวอยู่กัน

💡 สาเหตุการเสียชีวิตของอดีตนายกอาเบะคือ เสียเลือดมากเกินไป และระหว่างที่คนบนรถพยายามถือปืนไว้

👉 เห็นพยายามไล่หลังกับ "100 ชูต!!" คือยิงแต่ทำงานมาไม่เคยเห็นจำนวนนี้เลย" (ที่ญี่ปุ่น 1 ชูต ประมาณ 200 ชูต)

ขอแสดงความเสียใจด้วยนะ
ตอนแรกก็หวังว่าจะสิงไว้ได้เพราะเข้า ICU ไม่หายจน. แต่ไม่ไหวจริง ๆ นะ
#ก๊ฟจิ้งนังเล่า #ข่าวญี่ปุ่น

ที่มา เพจเฟซบุ๊ก ก๊ฟจิ้งนังเล่า

3. ท่องเที่ยว

อินฟลูเอนเซอร์ของเพจ BeamSensei/Japanmase เจแปนมาเสะ/ Reiko ws (Reiko JPTH)/พี่ม้าพาเที่ยว ฮีฮิเจแปน ได้โพสต์เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของญี่ปุ่นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 3 จากเพจ BeamSensei โพสต์เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน ค.ศ. 2022

3.1 ภาพแทนญี่ปุ่น ในโพสต์ได้นำเสนอด้วยข้อความและอัลบั้มภาพ โดยข้อความส่วนใหญ่เป็นภาษาไทย ส่วนต้นของข้อความเป็นหัวข้อเรื่อง จะใช้เป็น

ภาษาไทยตรงบรรทัดแรก บรรทัดถัดต่อมาใช้เป็นอักษรโรมันเพื่อการสะกดเสียง อ่านคำศัพท์ภาษาญี่ปุ่น 1 คำเขียนผสมกับภาษาไทยและบรรทัดต่อมาเขียนเป็นภาษาญี่ปุ่นหนึ่งประโยค เนื้อความทั้งหมดเขียนว่า

“ตามรอยอนิเมะ มหาเวทย์ผนึกมาร

Jujutsu Kaisen ที่ฮาราจูกุ !!!

原宿駅で呪術廻戦の聖地巡礼しました!

มันจะมีตอนหนึ่งของ SS1 น่าจะตอน 3 ที่เขานัดเจอกันที่ฮาราจูกุ

นี่ก็เลยอยากไปดูว่า มันจะเหมือนขนาดไหน

สรุปก็คือ มันเหมือนของจริงมากจริง ๆ !!!

เวลาได้ไปยืนที่เดียวกับที่ตัวละครอนิเมะยืนแล้วมันดีใจอกไม่ถูกเนอะ

ใครอยากจะไปตาม

สถานี Harajuku

ใช้ชีวิตในการถ่ายรูปกันมากบอกเลย

BeamSensei”

และส่วนท้ายสุดของข้อความใช้คำค้นว่า “#ญี่ปุ่น #ตามรอยอนิเมะ #jujutsukaisen #呪術廻戦 #มหาเวทย์ผนึกมาร” (BeamSensei, 2022)

ในข้อความจะอธิบายว่าไปเที่ยวที่ฮาราจูกุเพื่อตามรอยอนิเมะ (ภาพยนตร์การ์ตูน) ชื่อเรื่องภาษาไทยว่า “มหาเวทย์ผนึกมาร” และมีชื่อเรื่องเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า “呪術廻戦” โดยในตอนหนึ่งของเรื่องได้มีการนัดเจอกันที่ฮาราจูกุ ผู้โพสต์จึงอยากไปพิสูจน์ว่าฮาราจูกุ ณ สถานที่จริงกับฮาราจูกุในอนิเมะนั้นมีความเหมือนกันหรือไม่ และเมื่อได้ไปสัมผัสด้วยตนเองก็ได้ข้อสรุปว่ามีความเหมือนกันมากจริง ๆ และได้เขียนบอกความรู้สึกที่ใจจนไม่สามารถบรรยายออกมาเป็นตัวอักษรได้ทั้งหมดในขณะที่ได้ไปยืน ณ ที่เดียวกับตัวละครนั้นยืน และให้ข้อมูลสำหรับคนที่อยากไปเที่ยวเช่นเดียวกับผู้โพสต์พิกัดของสถานที่ก็คือสถานีรถไฟฮาราจูกุ ประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้ ยังบอกถึงความยากลำบากในการถ่ายรูป ณ ที่นั้นด้วย สำหรับอัลบั้มภาพที่ผู้โพสต์นำมาเสนอนั้นประกอบด้วยรูปภาพจำนวน 4 รูป

มีทั้งภาพถ่ายเดี่ยวของผู้โพสต์และเพื่อนของผู้โพสต์กับภาพคู่ที่ผู้โพสต์ถ่ายคู่กับเพื่อนในมุมมองต่าง ๆ ของสถานที่ตามในเรื่องอนิเมะ 4 จุด และได้จัดวางภาพเพื่อเปรียบเทียบกันระหว่างภาพที่ถ่ายในสถานที่จริง (วางด้านบน) กับภาพในอนิเมะ (วางด้านล่าง)

3.2 ผู้โพสต์มักมีวิธีการสร้างด้วยการนำเสนอข้อความที่ใช้ภาษาเรียบง่ายเป็นกันเอง ทำให้น่าสนใจ และนอกจากจะเล่าบอกถึงข้อพิสูจน์ในสถานที่นั้นแล้วยังได้ยืนยันหลักฐานด้วยภาพถ่ายที่เห็นแล้วทำให้น่าทึ่งประหนึ่งเข้าไปอยู่ในโลกของอนิเมะ เป็นจริงตามที่ผู้โพสต์อธิบายในข้อความ ชวนให้เกิดความอยากไปพิสูจน์เช่นเดียวกับผู้โพสต์

3.3 ความคิดเห็นของผู้รับชมโพสต์นี้มี 2 ลักษณะ คือ

การแสดงความคิดเห็นชอบ/เห็นด้วย เช่น “น่ารักมากที่สวยมากที่สุดครับ/อยากไปบ้างงง ฮือออ /คล้ายอยู่ /คนวาดเก็บรายละเอียดสุดไปเลย/ดีงามมากค่ะ ความฝันของหนูในชีวิตคือ การได้ไปเที่ยวญี่ปุ่น แล้วตามรอย อนิเมะที่เราดู ได้ไปเที่ยวทุกทีในญี่ปุ่นค่ะ เห็นรูปพีบีมแล้วอยากไปมากขึ้นอีกค่ะ/อ่าว ต้องไปใหม่แล้วมัย” (BeamSensei, 2022)

การให้ข้อมูลเพิ่มเติม เช่น “รอบหน้าชิบูกะนะคะ/นึกถึงตอนพีบีมตามรอยเรื่อง anohana เลย คลิปนั้นทำให้รู้จักพีบีมเลยครับ” (BeamSensei, 2022)

ที่มา เพจเฟซบุ๊ก BeamSensei

4. อาหาร

อินฟลูเอนเซอร์ของเพจ BeamSensei/Reiko ws (Reiko JPTH)/ ที่มาพาเที่ยว ฮีฮีเจแปน ได้โพสต์เพื่อนำเสนอเกี่ยวกับอาหารของญี่ปุ่นที่น่าสนใจ เป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 4 จากเพจ BeamSensei โพสต์เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 2022

4.1 ภาพแทนญี่ปุ่น ผู้โพสต์ได้นำเสนอเรื่องอาหารที่ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ข้อความและคลิป ข้อความบรรทัดแรกจะเป็นหัวเรื่องซึ่งเขียนด้วยภาษาไทย และมีภาษาญี่ปุ่นตามชื่อหัวเรื่องภาษาไทยในบรรทัดถัดมา ผู้โพสต์ใส่เลขข้อเพื่อระบุว่าภายในคลิปจะประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ทั้งหมด 4 เรื่องดังรายละเอียดที่

เขียนว่า

“รวมของกินแปลก ๆ ที่ญี่ปุ่น !

日本の面白い食べ物!

1. โขบะห้ามหยุดกิน !?
2. โขบะที่ต้องใช้ต้นหอมแทนตะเกียบ !?
3. ตกปลาจิวในทะเลสาบน้ำแข็ง !?
4. ปลุกผักไต้หมีะ ไม่ต้องรดน้ำเลยสักนิด !?

BeamSensei”

และส่วนท้ายสุดของข้อความใช้คำค้นว่า “#ญี่ปุ่น #บีมและญี่ปุ่น #อาหารญี่ปุ่น #เที่ยวญี่ปุ่น” (BeamSensei, 2022)

คลิปมีความยาว 3 นาที 5 วินาทีถ่ายทำแล้วนำมาพากย์เสียงโดยมีทั้งภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวมีข้อความภาษาไทยกำกับอยู่ในภาพ ในคลิปผู้โพสต์นั่งอยู่ในร้านที่มีซามโอบะวางอยู่ด้านหน้าพูดพากย์เสียงขึ้นต้นเรื่องว่าเป็นการกิน โขบะ (อาหารญี่ปุ่นเมนูประเภทเส้น) ที่แปลกประหลาดที่สุดของผู้โพสต์แปลกอย่างไรให้ดูจากสีหน้าของผู้โพสต์ (และเพื่อนผู้หญิงอีก 1 คนที่อยู่ในคลิป) และพูดชื่อเมนูออกมาว่า คือ วังโกะโขบะอาหารขึ้นชื่อของจังหวัดอิวาเตะมีวิธีการสุดแปลก พนักงานจะเติมให้เรื่อย ๆ (ภาพพนักงานกำลังตักเสิร์ฟ) จนกว่าคนกินจะถอดใจและปิดฝาซาม แต่ถ้าปิดฝาซามไม่ทันพนักงานก็จะเติมไม่หยุด เมนูนี้มีต้นกำเนิดมาจากไหนนั้นมีหลายทฤษฎีแต่หนึ่งในนั้นคือตำนานที่โด่งดังว่ากันว่ามีคนจัดงาน ๆ หนึ่งแล้วหม้อโขบะมันเล็กไปเมื่อเทียบกับจำนวนคนที่มาเลยต้องได้กินกันคนละน้อยและแบ่งกันกินคนละนิดกลายเป็นวังโกะโขบะ ณ ปัจจุบันนั่นเอง เขาบอกว่า 15 ถ้วยวังโกะโขบะจะเท่ากับ 1 ถ้วยปกติ กินเสร็จจะมีแผ่นป้ายแสดงความยินดีเป็นที่ระลึกให้ด้วยพิชิตได้ก็ซาม ตอนนั้นผู้โพสต์กินได้แค่ 18 ถ้วยก็แทบกระอักตายอยู่แล้ว แต่รู้ไหมสถิติคนที่กินเยอะที่สุดคือผู้หญิงไม่ใช่ผู้ชายและเขากินได้ถึง 570 ซาม (ภาพผู้ชายญี่ปุ่นกำลังนั่งกินด้านหน้ามีซามวางซ้อนสูงหลายชั้น ที่ภาพเขียนว่าพี่เจ้าหน้าที่คนญี่ปุ่นที่ไปด้วยกันกินได้ตั้ง 102 ซาม)

ผู้โพสต์พากย์เสียงร้องไห้..กินไปได้ใจอะทุกคน จากนั้นคลิปจะเป็นเรื่อง ต่อมา เป็นภาพกำลังนั่งกินโซบะในมือถือต้นหอมขนาดใหญ่ 1 ต้น พุดพากย์เสียง ขึ้นต้นเรื่องว่านี่ คือ ตะเกียบ แต่ภาพในคลิปไม่ใช่ตะเกียบ ผู้โพสต์จึงพุดพากย์เสียง เป็นอีกคนว่าบ้าต้นหอมไม่ใช่เธอ และทำทีเถียงกันไปมาว่า ตะเกียบยังงีกี่ ต้นหอม จากนั้นจึงตั้งคำถามว่าทำไมเขาถึงใช้ต้นหอมกินโซบะละทุกคน? ที่หมู่บ้าน โบราณโอจิคุงุของญี่ปุ่นเขามีเมนูเด็ดประจำหมู่บ้านใครไปก็ต้องกินนั่นก็คือ โซบะ ต้นหอม เขาไม่มีตะเกียบ ให้ใช้ต้นหอมแทนตะเกียบ กินไม่ได้ก็ไม่ต้องกิน เดิมที แถวนี่ต้นหอมมักใช้ในงานเฉลิมฉลองและเคยมีพิธีที่ใช้ต้นหอมในการอวยพรให้ ลูกหลานเจริญรุ่งเรือง เขาก็เลยให้ลูกค้าใช้ต้นหอมทั้งต้นแทนตะเกียบไปเลย รสชาติที่กลมกล่อมของโซบะตัดกับความเผ็ดร้อนของต้นหอมได้ดีมาก ๆ ผู้โพสต์ ชวนให้ดูภาพที่กำลังกินว่าจะตักโซบะได้ไหมแต่ก็ตักหล่น ๆ ตั้งคำถามว่าทุกคน คิดว่าจะได้กินไหมนี่ แล้วก็ เป็นภาพกำลังกินพร้อมกับบอกลำดับการกินว่ากินเส้น ชดชุป กัดต้นหอมทีละนิด จากนั้นเป็นเรื่องการไปตกปลาจิวในทะเลสาบน้ำแข็ง เป็นภาพผู้โพสต์ยืนอยู่บนพื้นหิมะ ให้ข้อมูลว่าทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ญี่ปุ่นพอถึงหน้าหนาวจะหนาวมากจนผิวทะเลสาบกลายเป็นน้ำแข็งแถวมีหิมะ ทับถมนุ่มฟูไปอีก ในภาพนี้ตรงใกล้กับที่ผู้โพสต์ยืนอยู่จะเป็นเต็นท์สีเขียวอ่อน พากย์ว่า “ไม่น่าเชื่อเลยว่าจะสามารถวิ่งเล่นบนที่ที่ปกติเป็นทะเลสาบได้แถว เต็นท์ทะเลสาบมีปลาอร่อยด้วย” ผู้โพสต์เขามานั่งอยู่ภายในเต็นท์ “พอถึงหน้าหนาว คนญี่ปุ่นก็มักจะมาตกปลาชื่อ วะคะสะกิ (Wakasagi) ตัวเล็ก ๆ” (ภาพเคลื่อนไหว ผู้โพสต์กำลังเจาะรูด้วยสว่าน) พากย์ว่า “ก่อนอื่นต้องเจาะรูน้ำแข็งให้หย่อนเบ็ด ได้ก่อน ซึ่งหิมะหนามากรับรองจะไม่ร่วงลงไป จากนั้นติดเหยื่อแล้วก็ตกปลา ยากมาก ยากจนคิดว่าคนญี่ปุ่นแกง (หลอก) ไหมนี่ บอกว่ามีปลาแต่จริง ๆ ไม่มีหรือเปล่านะ แต่เต็นท์อื่นเขาตกได้กัน สงสัยวันนั้นไม่มีดวงได้ปลาแน่เลย” (ภาพหนึ่งเป็น จานปลาทอด) “แต่ตกไม่ได้ก็ไม่เป็นไรเพราะที่ร้านจะมีให้เรากินอยู่แล้วอร่อยมาก มันสดและนุ่มมากเหาะน้ำปลาไปนิดหน่อย (ในโพสต์เหาะน้ำปลาไปแล้ว คีบปลาทาน) อ้อหือสุดยอด ครั้งหน้าต้องไปพยายามตกใหม่ให้ได้ ครั้งนี้นั่งอยู่ 2

ชั่วโง่งไม่ได้อะไรเลย” ตอนท้ายสุดของคลิปจบด้วยเรื่องการปลุกผักไต้หิมะ ไม่ต้องรดน้ำเลยสักนิด (เป็นภาพผู้โพสต์นั่งอยู่บนหิมะที่มีลักษณะเป็นร่องปลุกผัก) พากย์เสียงว่า “หลายคนคิดว่าหิมะตกแบบนี้น่าจะปลุกผักไม่ได้ จริง ๆ แล้วเขาปลุกผักไต้หิมะกัน เขาบอกว่าสภาพภูมิอากาศแบบนี้แหละที่จะทำให้ผักแข็งแรง เพราะพยายามที่จะมีชีวิตรอดและมันจะหวานธรรมชาติมาก ๆ นี่คือสวนผักไต้หิมะที่ผู้โพสต์ไปมา (ภาพสวนผักที่ปกคลุมไปด้วยหิมะ) มีทั้งหัวไชเท้าและผักกาด เขาบอกว่าในช่วงที่อยู่ไต้หิมะแบบนี้ไม่ต้องรดน้ำเลย (ภาพที่เอาเท้าเหยียบลงไปไต้หิมะซึ่งมีความลึกระดับแข็ง) รสชาติก็คือ หือ..” (ภาพกำลังหันหัวไชเท้าออกเป็นชิ้น ๆ) ต่อด้วย (ภาพเคลื่อนไหวและเสียงจากคลิปผู้โพสต์ถือหัวไชเท้าขึ้นบาง ๆ) พูดว่า “เป็นไชเท้าที่เก็บมาจากไต้หิมะเมื่อก๊น่ะคะ ชิมดิบ ๆ เลย” (หยิบไชเท้าเข้าปาก) แล้วพูดว่า “หึ้ยหวานจริง กรอบด้วย ไม่ขมเลยนะ ปกติขมไซปะ” และพูดกับอีกฝ่ายที่เป็นคนญี่ปุ่นว่า “おいしい” อีกฝ่ายถามย้อนว่า “おいしいですか。あまい。” ตอบรับว่า “はい” และปิดคลิปด้วยภาพกำลังฟันหัวไชเท้าโดยเสียงพากย์พูดว่า “โควิดหมดไว ๆ นะทุกคนจะได้มากินกันเร็ว ๆ”

4.2 ผู้โพสต์มีกลวิธีการสร้างด้วยการนำเสนอข้อความเพื่อเกริ่นนำว่าภายในคลิปจะประกอบด้วยเรื่องใด และทำคลิปที่มีทั้งภาพเคลื่อนไหวและภาพนิ่งผสมผสานกัน ในภาพจะมีการเขียนข้อความด้วยภาษาไทยสั้น ๆ สรุปเรื่องให้เห็นชัดเจนและทำให้เข้าใจเรื่องแจ่มชัดขึ้น ตั้งแต่ต้นจนเกือบจบคลิปจะใช้วิพากษ์เสียงใสโดยมีลีลาการพูดที่เร็วแต่น่าฟัง มีการพากย์ตัดเสียงเป็นบุคคลอื่นฟังแล้วสนุกเพลิดเพลิน ในตอนท้ายของคลิปจะเป็นภาพเคลื่อนไหวและเสียงจริงของผู้พูดทำให้ได้บรรยากาศการรับชมอีกแบบหนึ่ง

4.3 ความคิดเห็นของผู้รับชมโพสต์นี้มี 2 ลักษณะ คือ

การเห็นด้วย/ชื่นชม เช่น “บะหมี่น่ากินมากเลยนะ ถ้าเป็นชั้นจะก็ลิบชามชั้นก็จะกินให้เกลี้ยงไม่มีเหลือเลย น่ากินม๊ากก!! /บีมเซนเซนน่ารักมาก ๆ เลย Fc /น่าลองกินจัง /ดูแล้วชอบญี่ปุ่นมาก.. ปกติก็ชอบวัฒนธรรม/ชอบคลิปแบบนี้มาก

ดูได้เรื่อย ๆ ไม่ต้องรอติดตาม EP. ต่อไป สนับสนุนให้ทำคลิปแบบนี้เรื่อย ๆ ครับ
ขออนุญาตกดติดตามนะครับ” (BeamSensei, 2022)

การให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม เช่น “ตกปลาต้องมีเพชรวิบวิบ เหมือนตอน
ชินจังไปตก/สร้างเรื่องราวได้ทุกกิจกรรมจริง ๆ ชาวญี่ปุ่น เดี่ยวคุณบีมีเอามั่ง
ใช้มือเปิบข้าวเหนียวໄໝ์เลย/พีพีซอจี้เหล็กเราต้องจัดแล้วแหละครับ/เค้าบอก
แมน ๆ ต้องได้ 100 ถ้วยขึ้นไปนะคนับ” (BeamSensei, 2022)

การเห็นแย้งหรือเห็นต่าง เช่น “รายการอนาคตอว/เป็นการกินที่
ทรมาณมาก555/ติดคอก่อนพอดี” (BeamSensei, 2022)

ที่มา เฟจเฟชบุ๊ก BeamSensei

5. การสอนภาษาและวัฒนธรรม

การโพสต์เพื่อที่จะนำเสนอการสอนภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่นมีอินฟลูเอนเซอร์ขอเพจมีเพียง 2 ราย คือ BeamSensei และ I Love Japan TH โดย มีโพสต์การสอนภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่น่าสนใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 3 จากเพจ I Love Japan TH โพสต์เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 2022

5.1 ภาพแทนญี่ปุ่น ในโพสต์ได้นำเสนอ 2 ส่วน คือ ข้อความและคลิป ข้อความเป็นภาษาไทยสั้น ๆ ว่า “พูดภาษาญี่ปุ่นไพล่เลย (ตอนท้าย ๆ คลิป) วันก่อนป้ามารับที่ ร.ร. เลยเอาของที่ประดิษฐ์ที่ ร.ร.มาโชว์” (I Love Japan TH, 2022) และมีคลิปเกี่ยวกับการสอนภาษาญี่ปุ่นผ่านการพูดคุยกับลูกชายและ ในคลิปมีเรื่องราวรายละเอียดตามที่ข้อความภาษาไทยเขียนเกริ่นไว้ คลิปมีความยาว 1 นาที 11 วินาที ในคลิปจะถ่ายพ่อชาวต่างชาติกับลูกชายวัยอนุบาลที่กำลังเดินกลับบ้านหลังจากรับลูกที่โรงเรียนมาแล้ว โดยมีแม่เป็นผู้ถ่ายคลิป พูดคุยกับลูกด้วยภาษาญี่ปุ่นและภาษาไทยแบบสลับไปมา และบรรยายด้วยภาษาไทย ประกอบเรื่องราว เริ่มจากแม่ร้องเพลงมิกกี้เมาส์เพราะพ่อสวมแจ๊คเก็ตเกิดแบบมี หมวกติดกับตัวเสื้อ ตรงตัวเสื้อที่มีรูปมิกกี้เมาส์อยู่ด้านหน้าและตรงส่วนของหมวก มีลักษณะเป็นใบหูของมิกกี้เมาส์ ลูกชายแต่งกายด้วยชุดนักเรียนสีกรมท่าที่เป็น เสื้อสูทสวมทับเสื้อยืดกับกางเกงขาสั้น สวมหมวกสีเดียวกับชุดนักเรียน และ สะพายกระเป๋าแบ้ไว้ที่หลัง ลูกชายพูดกับพ่อด้วยภาษาญี่ปุ่นและมีข้อความภาษาไทยขึ้นกำกับว่า “ปะป้า (เป็น) มิกกี้เมาส์ ปะป้าลองให้เอริคจับหูดู” แม่พูดด้วย ภาษาไทยว่า “วันนี้ปะป้ามารับ เอริค (ชื่อของลูกชาย) ดีใจ” แม่ถามลูกชายด้วย ภาษาไทยว่า “วันนี้เอริคดีใจมั๊ยคับ” ลูกชายตอบแม่ด้วยภาษาไทยว่า “ดีใจ คับ” แม่ถามลูกชายด้วยภาษาไทยถึงชิ้นงานที่นำกลับมาวันนี้ว่า “นี่เอริคทำอะไร” พร้อมยื่นธงปลาคาร์ฟส่งให้ลูกชาย ลูกชายยื่นมือมารับแล้วตอบแม่ด้วยภาษา ญี่ปุ่นว่า “鯉のぼり” แม่บอกลูกชายด้วยภาษาไทยว่า “ไหนโชว์ให้แม่ดูซิ” ลูกชาย

บอกแม่ด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “僕自分で作った” แม่ถามลูกชายด้วยภาษาไทยว่า “อวี..ทำเองหรอคับ” ลูกชายตอบแม่ด้วยภาษาไทยว่า “ใช่คับ” เมื่อนำคำศัพท์ 鯉のぼり มาพูดซ้ำและอธิบายเพิ่มเติมเป็นภาษาไทยว่าเป็นธงปลาคราฟ จะทำไว้ฉลองวันเด็กญี่ปุ่นวันที่ 5 เดือน 5 ซึ่งเป็นวันเด็กผู้ชายของญี่ปุ่น เท่าไหร่ 鯉のぼり และมีทสนทนากับลูกชายต่อ ลูกชายถามแม่ด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “鯉のぼり作れる?” แม่ตอบลูกชายด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “作れるよ” แล้วลูกชายก็อธิบายวิธีการทำด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “じゃこうやってみて” “ハサミでここに切って” “ここにハサミ2個切って” “目を作れるんだよ” แม่ตอบรับคำลูกชายด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “うん! 目を作る” และชวนคุยต่อด้วยภาษาไทยว่า “ตาของปลาอยู่ไหนคับ” ลูกชายตอบแม่ด้วยภาษาไทยว่า “อยู่ตรงนี้” แม่พูดกับลูกชายด้วยภาษาไทยว่า “โอ้โฮ สวยจังเลยเอरिक” และลูกชายเล่าต่อด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “花も入れたよ” แม่ถามย้าลูกชายด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “花?” ลูกชายตอบแม่ด้วยภาษาญี่ปุ่นว่า “うん! でもさあ 今ないから後でお家で見せてあげるから” แม่บอกลูกชายด้วยภาษาไทยว่า “โอเคคับ เดี๋ยวกลับบ้านค่อยเอาให้คุณแม่ดูเนอะ” จบคลิปด้วยเสียงดนตรีและรูปภาพของครอบครัวที่ทุกคนสวมชุดยูคะตะ และมีข้อความระบุชื่อของทุกคน ข้อความขอบคุณเป็นภาษาอังกฤษ และรายละเอียดช่องทางการติดตามชม

5.2 ผู้โพสต์มีกลวิธีการสร้างด้วยการนำเสนอข้อความภาษาไทยได้อ่านน่าสนใจตรงส่วนเกริ่นนำของโพสต์ ในคลิปมีการระบุข้อความภาษาไทยโดยใช้อักษรชนิดที่อ่านง่ายและมีขนาดใหญ่มองเห็นได้ชัดเจน นอกจากนี้ยังได้ระบุคำและประโยคที่เป็นภาษาญี่ปุ่นพร้อมกำกับความหมายที่เป็นภาษาไทย และตรงคำศัพท์เฉพาะที่เป็นภาษาญี่ปุ่นจะใส่เสียงอ่านเป็นอักษรโรมันกำกับและความหมายเป็นภาษาไทยโดยจัดเรียงเป็น 3 บรรทัด ภาษาญี่ปุ่นอยู่บรรทัดบนสุด ถัดลงมาเป็นเสียงอ่านที่ใช้อักษรโรมันและคือความหมายที่เป็นภาษาไทย การพูดคุยกับลูกชายใช้ภาษาที่ง่ายและพูดด้วยลีลาน้ำเสียงนุ่มนวลไพเราะน่าฟัง เมื่อเรื่อง

ที่พูดคุยเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของญี่ปุ่นซึ่งในคลิปคือวันเด็กผู้ชายของญี่ปุ่นก็จะใช้วิธีอธิบายเพิ่มเติมแบบสั้นกระชับ

5.3 ความคิดเห็นของผู้รับชมโพสต์นี้มี 2 ลักษณะ คือ

การเห็นด้วย/ชื่นชม เช่น “น่ารักมากค่ะ/ควาอึเนะ /ตอนนี้เอริคคุยเก่งมากเลย/น่ารักมาก ๆ เลยค่ะ ขอเป็น fc นะคะ” (I Love Japan TH, 2022)

การให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม เช่น “อยากแลกเปลี่ยนกะน้อน หลายภาษาเบย พูกลง 55 /เก่งจังเลยครับเด็กหน้าตาออกทางฝรั่ง แต่พูดได้ทั้งภาษาไทย อังกฤษ และ ญี่ปุ่น คล่องปรือ” (I Love Japan TH, 2022)

ที่มา เพจเฟซบุ๊ก I Love Japan TH

บทสรุป

ภาพแทนญี่ปุ่นจากการเก็บข้อมูลจากโพสต์ที่มียอดถูกใจสูงสุดของอินฟลูเอนเซอร์คนไทย 10 รายที่ได้นำเสนอผ่านทางสื่อโซเชียลเพชฌิมิกและมีเนื้อหาใน 5 แนว ได้แก่ เรื่องความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่น ชาวในกระแสรายวัน การสอนภาษาและวัฒนธรรม ท่องเที่ยว และอาหาร พบว่า ภาพแทนญี่ปุ่นในแนวเรื่องความรู้ด้านต่าง ๆ ของญี่ปุ่นมีผู้รับสารกดถูกใจมากที่สุดเป็นอันดับ 1 คือ 29 รายการ (ร้อยละ 51.78) /อินฟลูเอนเซอร์ 7 อันดับ 2 ร่วมกัน คือ ชาวในกระแสรายวันกับท่องเที่ยว ซึ่งมีความถี่เท่ากัน คือ 9 รายการ (ร้อยละ 16.07) /อินฟลูเอนเซอร์ 4 ราย อันดับ 3 คือ อาหารมีจำนวน 8 รายการ (ร้อยละ 14.28) /อินฟลูเอนเซอร์ 3 ราย และอันดับ 4 การสอนภาษาและวัฒนธรรมมีจำนวนน้อยที่สุดเพียง 1 รายการ (ร้อยละ 1.78) /อินฟลูเอนเซอร์ 1 ราย (ตารางที่ 3) ซึ่งภาพแทนญี่ปุ่นที่ปรากฏในโพสต์นั้น มีทั้งในส่วนที่สะท้อนให้เห็นและรู้จักญี่ปุ่นที่เป็นด้านบวกและด้านลบ ด้านบวก เช่น ตัวอย่างที่ 1 คนญี่ปุ่นคิดแก้ปัญหาที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งบนท้องถนนที่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวันทุกคน โดยมีวิธีการที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน ใช้เวลาน้อย และได้ผลลัพธ์ดี แสดงให้เห็นถึงสังคมแห่งการประนีประนอม ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ตัวอย่างที่ 3 ญี่ปุ่นมีวิธีคิดละเอียด แยกแยะและสร้างให้เกิดมูลค่าทางการท่องเที่ยวที่ไม่ต้องใช้งบประมาณใด ๆ แต่มีมูลค่าทางจิตใจ โดยการนำเอาสถานที่ธรรมดาทั่วไปที่ตรงกับสถานที่ตามท้องเรื่องของอนิเมะมาผูกโยงเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นสถานที่ที่น่าสนใจ และผู้คนอยากมาเที่ยวเพื่อบันทึกภาพพิสูจน์ว่ามีความเหมือนกับภาพและบรรยากาศเสมือนการได้เข้าไปอยู่ในโลกอนิเมะซึ่งเป็นสิ่งที่ตนรู้จักและคลั่งไคล้ ตัวอย่างที่ 4 ในเรื่องอาหารที่เป็นเมนูโชะชะระรรมา ๆ ของท้องถิ่นญี่ปุ่นสามารถที่จะสร้างเรื่องราวหรือผลผลิตทางการเกษตรของพื้นที่นั้นมาเกี่ยวโยงจนทำให้อาหารนั้นมีความโดดเด่นเป็นที่รู้จักและอยากมาพิสูจน์ ตัวอย่างที่ 5 ทำให้ผู้เรียนคนไทยเห็นว่าการสอนภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่นไม่จำกัดว่าจะเกิดขึ้นเฉพาะภายในชั้นเรียนหรือกับอาจารย์ชาวญี่ปุ่น หากแต่สามารถเรียนรู้ผ่านการ

พูดคุยกันภายในครอบครัว และทำให้เห็นว่าเป็นภาษาและวัฒนธรรมที่สนุก น่าสนใจและไม่ยากแม้เด็กเล็กก็สามารถพูดได้อย่างคล่องแคล่ว ส่วนในด้านลบ เช่น ตัวอย่างที่ 2 ชาวการเสียชีวิตของอดีตนายกรัฐมนตรีอาเบะ ชินโซ (Abe Shinzo) ทำให้เห็นว่าแม้ว่าสังคมญี่ปุ่นจะเจริญก้าวหน้าไปทุกด้านแล้วก็ตามแต่ก็ยังมีปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดการก่อเหตุร้ายกับบุคคลชั้นนำของประเทศจนกลายเป็น ความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่

ภาพแทนญี่ปุ่นดังกล่าวข้างต้น เป็นภาพที่เกิดมาจากจินตนาการหรือ มุมมองความคิดเกี่ยวกับญี่ปุ่นที่ผู้สร้างภาพแทนญี่ปุ่นได้เข้าไปรับรู้ เรียนรู้ ทำความ เข้าใจกับเรื่องและบริบททางสังคมผ่านประสบการณ์ตรงจากการศึกษาเล่าเรียน การทำงาน และการใช้ชีวิตในสังคมญี่ปุ่น จนเกิดเป็นความรู้สึกประทับใจ และ เล็งเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่น ๆ ผู้สร้างภาพแทนจึงได้จัดทำเรื่องราวดังกล่าว และส่งต่อไปให้บุคคลอื่น ๆ ได้รับความรู้ข้อมูลเข้าใจเรื่องราวหรือปัจจัยที่อยู่เบื้องหลัง ใช้วิธีการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นด้วยการนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ ตามที่ผู้โพสต์ มีความรู้และความเชี่ยวชาญ ได้แก่ การเขียนข้อความภาษาไทย การแปลภาษา ญี่ปุ่นแล้วเขียนสรุปเป็นภาษาไทย การเขียนข้อความภาษาญี่ปุ่นที่ถูกต้องซึ่งอ่าน แล้วเข้าใจง่ายและสื่อความหมายชัดเจน ภาพและอัลบั้มภาพ การนำเสนอคลิป ที่น่าสนใจ และการจัดทำคลิปภาพและเสียงหรือการพากย์เสียงที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะ นอกจากนี้ ผู้โพสต์ยังได้เปิดพื้นที่ให้โอกาสผู้รับสารที่เข้าชมสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือประสบการณ์ซึ่งกันและกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารได้ โดยมีความคิดเห็น 3 ลักษณะ คือ ชื่นชม/เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย และการแนะนำ ให้ข้อมูลเพิ่มเติม อย่างไรก็ตาม ผู้รับสารสามารถแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ คนทั่วไปที่ไม่เคยมีความรู้ในเนื้อหาหรือผู้โพสต์มาก่อน กับคนที่มีความรู้และชื่นชอบใน เนื้อหาหรือเป็นกลุ่มผู้ติดตามผู้โพสต์นั้นมาก่อนจึงเข้ามาติดตามเพื่อต่อยอดความ ชื่นชอบของตนเอง และจะคอยติดตามการนำเสนอไปอย่างต่อเนื่องและหรือ แนะนำให้บุคคลอื่นรับทราบเพื่อเข้ามาชมด้วย

การทำหน้าที่นำเสนอเรื่องของญี่ปุ่นโดยอินฟลูเอนเซอร์ซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้สังกัดหน่วยงานใด หากแต่ได้ทำหน้าที่ด้วยความเต็มใจอย่างเต็มที่ กำลังดูจะเป็นดั่งนิกการทูตทางวัฒนธรรมที่มีการประชาสัมพันธ์ที่ดีให้กับองค์กรในทันที คือ ญี่ปุ่นยอมส่งผลให้ญี่ปุ่นนั้นมีภาพลักษณ์ที่ดีในท้ายที่สุด ซึ่งนับเป็นการลงทุนที่น้อยแต่ได้รับผลที่มากทั้ง 2 ฝ่าย กล่าวคือ ญี่ปุ่นไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายด้านงบประมาณในการประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ของประเทศ ส่วนอินฟลูเอนเซอร์เองนอกจากจะมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับจากผู้เข้ารับชมจำนวนมากแล้วยังได้รับรายได้จากการนำเสนอเรื่องของญี่ปุ่นที่ผ่านทางสื่อโซเชียลอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นจะต้องสร้างภาพลักษณ์ที่แท้จริง (true image) และภาพลักษณ์ที่ถูกต้อง (correct image) ให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชนเพื่อความประทับใจที่แท้จริง (true impression) ภาพลักษณ์จึงไม่ใช่ภาพลวงตา แต่ที่ว่าภาพลักษณ์เป็นความประทับใจที่แท้จริงและเป็นความประทับใจที่ถูกต้อง (correct impression) ทั้งนี้ภาพลักษณ์ดังกล่าวของประชาชนได้มาจากการมีความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงนั้น ๆ อย่างถูกต้อง ซึ่งความรู้และประสบการณ์จะแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ของบุคคลกับประเทศญี่ปุ่นในด้านต่าง ๆ (วิรัช ลภีรัตนกุล, 2544, น.98) ยิ่งไปกว่านั้นคือ การนำสิ่งดีงามที่อยู่ภายในของความเป็นภาพลักษณ์ที่ดีและถูกต้องมาเป็นส่วนในการช่วยกันสร้างความเป็นพลเมืองโลกที่ดีมากกว่าการให้มืออยู่แค่เพียงในระดับพลเมืองชาติ

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). การวิเคราะห์สื่อ: แนวคิดและเทคนิค. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- ธีรวัจน์ อุดมสินเจริญกิจ. (2552). ภาพตัวแทนความเป็นญี่ปุ่นในภาพยนตร์การ์ตูน โดราเอมอน ภาคพิเศษ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์ สารสนเทศ). มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, กรุงเทพฯ.
- ปรีดา นัคเร. (2559, มกราคม-มิถุนายน). “การประกอบสร้างความหมายภาพ ตัวแทนแรงงานข้ามชาติ โรฮิงญา (Rohingya) ผ่านเว็บไซต์ข่าวนานา ประเทศ” วารสารนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการสื่อสาร, 3 (1), 55-76.
- ฝ้ายภาษาญี่ปุ่น ศูนย์วัฒนธรรมญี่ปุ่น กรุงเทพฯ.(2547, พฤษภาคม). วารสาร ตะวัน, (32), 8
- พิชญพร ประคองใจ. (2558). หลักนิเทศศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิรัช ลภีรัตนกุล. (2554). นิเทศศาสตร์กับการประชาสัมพันธ์เพื่อการตลาด. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดยูเคชั่น.
- เสกสรร อานันทศิริเกียรติ. (2543). ยุทธศาสตร์การทูตสาธารณะของญี่ปุ่นและ เกาหลีใต้: บทเรียนและข้อเสนอแนะต่อไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการ ต่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ.
- Hall, S. (2013). Representation. second edition London: SAGE.

Japan Foundation Bangkok. (2020, December 16). “Culture and Diplomacy in the Changing World: Its Relations, Values and Practices” In cooperation with: Goethe-Institut Thailand, British Council Thailand, Bangkok Art and Culture Centre (BACC). The International Public Symposium [Symposium]. Bangkok Art and Culture Centre in Thailand, Bangkok.

Oguma Eiji. (2000). Human Sciences and National Identity in Modern Japan; Who Defined “The Japanese Tradition”? Reprinted from CHINA REPORT 36:2

เว็บไซต์

กีฬ้างนั่งเส้า. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/GiftchanNews>

เกตุวดี Marumura. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/Gademaru>

ครบเครื่องเรื่องญี่ปุ่น. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/KrobkruengJAPAN>

พี่ม้าพาเที่ยว. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/peemah-patiew>

BeamSensei. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/BeamSensei>

Dentsuho. (2019). “*nihon no imeiji wa?~nihon eno hyouka wo saguru~*” Retrieved from <https://dentsu-ho.com/articles/6800>

Datareportal. (2023). *Digital 2021 July Global Statshot Report* Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-july-global-statshot>

- Hokkaido Diary 北海道ソーグッド. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/HokkaidoSoGoodDiary>
- I Love Japan TH. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ILoveJapan.th>
- Japan Foundation. (2023). *There Fields*. Retrieved from https://ba.jpf.go.jp/en/three-fields/japanese-studies_intellectual-exchange-en/
- Japan Foundation. (2023). *Introduction*. Retrieved from <https://ba.jpf.go.jp/th/about-us-th-2/about-us-th/>
- Japanmase เจแปนมาเสะ. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/japanmase>
- JapanSalaryman. (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/JapanSalaryman>
- Jtb Communication Design. (2022). “*nihon wo sukina kuni 3 sen ! nihon no miryoku ya kaigaikarano nihonnjinn no inzoo towa?*” Retrieved from <https://am.jtbcom.co.jp/column/article009/>
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2023). *Public Relations Abroad*. Retrieved from https://www.mofa.go.jp/p_pd/pds/page24e_000149.html
- Reiko.ws (Reiko JPTH) . (2022). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ReikoJPTH>

Saikaew Thipakorn. (2013). *Japan's cultural Diplomacy in Thailand 1970s-1980s*. [Doctoral dissertation, Graduate Council of Chulalongkorn University]. Bangkok. Retrieved from https://doi.nrct.go.th/ListDoi/Download/470922/62be33bf7ebe97290afac-d61c210df28?Resolve_DOI=10.14457/CU.the.2013.17

บทที่ 11

ญี่ปุ่น: การเปลี่ยนแปลงเพื่ออนาคต

ศิริพร วัชชวัลคุ

ญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีพลวัตสูง มีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นมีผลกระทบในวงกว้าง ทั้งต่อสังคมญี่ปุ่นเอง และต่อสังคมของประเทศอื่นที่มีปฏิสัมพันธ์กับญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นจากสังคมญี่ปุ่นเอง และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลจากการผลักดันของรัฐบาลญี่ปุ่น เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งจากในสังคมญี่ปุ่น และจากปัจจัยภายนอกที่กระทบญี่ปุ่น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และมีผลต่อกันและกัน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เรียกร้องให้เกิดการปรับตัวของคนในสังคม พร้อมกับที่เรียกร้องให้รัฐบาลต้องดำเนินมาตรการที่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อันพาไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ตามมาอีกต่อไป ซึ่งเนื้อหาของทุกบทในหนังสือเล่มนี้ สะท้อนภาพของสถานการณ์ดังกล่าวจากหลายภาคส่วนในญี่ปุ่น ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศไทย

บทนี้ซึ่งเป็นบทสรุปของหนังสือ ผู้เขียนนำเสนอภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน โดยการรวบรวมข้อสรุปต่าง ๆ จากบทก่อนหน้านี้ และจัดเป็นหมวดหมู่ของการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นเป็น 5 ด้าน คือ สังคมสูงวัย ชีวิตใหม่ของชนบท เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ภาพลักษณ์ใหม่ของประเทศ และ ตัวแสดงใหม่ในสังคม นอกจากนี้ ผู้เขียนยังนำเสนอแนวทางและนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นปัจจุบันในการรับมือกับปัญหาอันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงข้างต้น โดยเฉพาะเรื่องสังคมสูงวัย และบทบาทของตัวแสดงใหม่ในสังคม ซึ่งเป็นมุมมองอีกด้านหนึ่งที่เพิ่มเติมและแตกต่างไปจากภาพที่ถูกนำเสนอโดยผู้เขียนบทอื่นในหนังสือเล่มนี้

ญี่ปุ่น: อะไรเปลี่ยน ?

สังคมสูงวัย

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของญี่ปุ่นเป็นสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเป็นอย่างมาก นรุตม์ เจริญศรี ในบทที่ 3 อธิบายว่ามีความไม่สมดุลของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของญี่ปุ่น กล่าวคือ มีการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนประชากรสูงวัยต่อจำนวนประชากรทั้งหมด พร้อมกับการลดลงของอัตราการเกิดของประชากรอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวนี้นำไปสู่คำถามที่สำคัญ ไม่เพียงแต่เฉพาะเรื่องการบริหารจัดการระบบและกระบวนการในการดูแลผู้สูงวัยเท่านั้น หากยังรวมถึงคำถามเรื่องปริมาณแรงงานในตลาดแรงงานและผลิตภาพทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย

เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ดังกล่าว นรุตม์ ได้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลญี่ปุ่นได้สร้างระบบและกลไกในการแก้ปัญหาทั้งสองประการ โดยใช้เครื่องมือเชิงนโยบาย กฎหมาย ภาษี ชุมชน และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี กล่าวคือ ในกรณีของการขาดแคลนแรงงาน รัฐบาลมีนโยบายที่จะใช้แรงงานต่างชาติเพิ่มมากขึ้น ในเวลาเดียวกัน ก็ปรับระบบการจ้างแรงงานญี่ปุ่นเพื่อเปิดโอกาสให้มีการจ้างงานคนในประเทศเพิ่มขึ้น และเพื่อให้การดำเนินนโยบายเหล่านี้เป็นไปได้

รัฐบาลได้ปรับปรุงกฎหมาย รวมถึงได้ออกกฎหมายใหม่เพื่อรองรับนโยบายดังกล่าว ในเวลาเดียวกัน ในกรณีของการดูแลผู้สูงอายุ รัฐบาลก็ใช้เครื่องมือเชิงนโยบายที่สร้างแรงจูงใจให้ชุมชนพัฒนาระบบหรือกิจกรรมที่ดูแลผู้สูงอายุ รวมทั้งสนับสนุนการใช้เทคโนโลยี เช่น หุ่นยนต์ ในการสนับสนุนหรือดูแลผู้สูงอายุด้วย

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความพยายามดังกล่าวนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นก็ยังเผชิญกับความท้าทายหลายประการในการดำเนินนโยบาย ในเวลาเดียวกัน การตอบสนองต่อผลของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่ไม่สมดุลนี้ยังเรียกร้องให้รัฐบาลต้องดำเนินนโยบายเชิงรุกมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องแรงงานทดแทน ที่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการพึ่งพิงแต่แรงงานต่างชาติเท่านั้น หากต้องคิดถึงมาตรการระยะยาวในเรื่องการเพิ่มจำนวนประชากรอีกด้วย และสิ่งนี้นำไปสู่การเรียกร้องให้คนในสังคมญี่ปุ่นต้องทบทวนและปรับตัวมากขึ้น

ชีวิตใหม่ของชนบท

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่กล่าวไปข้างต้น ไม่ได้มีผลเฉพาะต่อภาคเมืองและอุตสาหกรรมเท่านั้น หากยังส่งต่อภาคเกษตรและชนบทอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่เกิดขึ้นทำให้ภาคเกษตรและชนบทที่ซบเซาอยู่แล้ว อันเป็นผลจากการเคลื่อนย้ายประชากรไปสู่ภาคเมือง และเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมที่ยิ่งซบเซามากขึ้นไปอีก เนื่องจากผู้สูงอายุไม่สามารถสร้างผลิตภาพสูงให้แก่ภาคเกษตรได้ ทั้งไม่สามารถรักษาความยั่งยืนให้กับภาคเกษตรไว้ได้ด้วย โดยเฉพาะเมื่อผู้สูงอายุเหล่านี้จากไป และไม่มีผู้สืบทอดการผลิตในภาคเกษตร

รัฐบาลตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาดังกล่าว จึงได้ออกนโยบายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อฟื้นคืนชีวิตให้แก่ภาคเกษตรและชนบท เบญจางค์ ใจใส แดร์ อาร์สลานิอง และ อัมพิกา ชุมมัทธา ในบทที่ 5 และ 6 ได้อธิบายถึงมาตรการที่รัฐบาลญี่ปุ่นใช้เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว นั่นคือ ฟุรุซาโตะโนเซ หรือระบบภาษีบ้านเกิด และ มะจิซุกุริ หรือการสร้างเมืองโดยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น

มาตรการทั้งสองประการนี้ แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์เหมือนกัน แต่วิธีการในการดำเนินการแตกต่างกัน กล่าวคือ ฟุรุซาโตะโนเซ หรือภาษีบ้านเกิด เป็นระบบที่ส่งเสริมการบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือการทำกิจกรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นมาตรการช่วยฟื้นฟูชนบทโดยรัฐบาลญี่ปุ่น ด้วยระบบการบริจาคตามความสมัครใจ โดยผู้ที่บริจาคจะได้รับของรางวัลเป็นสินค้าที่เป็นของดีประจำท้องถิ่น และการลดหย่อนภาษีในปีถัดไป แนวคิดของมาตรการนี้ก็คือ แม้ว่าผู้บริจาคจะไม่ได้อาศัยอยู่ในชนบท แต่ก็สามารถช่วยให้ชนบทมีรายได้ได้ ในขณะที่มะจิซุกุริเป็นแนวนโยบายที่เน้นการฟื้นฟูพื้นที่ให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งด้วยการสร้างเมืองสร้างอาชีพ และดึงดูดผู้คนให้เข้ามาอาศัยอยู่ เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ท้องถิ่น และกระจายความเจริญไปสู่ท้องถิ่น ลักษณะสำคัญของแนวคิดมะจิซุกุริ คือ แนวทางการฟื้นฟูเศรษฐกิจบนรากฐานทุนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัยมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละพื้นที่ และการให้ความสำคัญแก่การมีส่วนร่วมของชุมชน

มาตรการทั้งสองประการประสบความสำเร็จในหลายพื้นที่ เบญจางค์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ระบบภาษีบ้านเกิดเป็นกิจกรรมฟื้นฟูท้องถิ่นที่ได้รับเงินบริจาคจากผู้เสียภาษีทั่วประเทศญี่ปุ่น และส่งผลดีต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลและมีประชากรเบาบาง นอกจากนั้น ความสำเร็จของระบบยังทำให้เกิดการพัฒนาระบบในด้านกระบวนการจัดการเงินบริจาค การประชาสัมพันธ์ และการจัดการของรางวัลอย่างมีประสิทธิภาพตามมาอีกด้วย ซึ่งเบญจางค์ได้ให้ตัวอย่างของระบบภาษีบ้านเกิดที่ประสบความสำเร็จ เช่น เมืองโคฟู จังหวัดทตโตะริ หรือ เมืองชิระนะคุะโจ จังหวัดฮอกไกโด เป็นต้น เช่นเดียวกับที่อ้อมพิกา ได้อธิบายให้เห็นว่า กระบวนการมะจิซุกุริถูกนำมาใช้ในการออกแบบเมืองและฟื้นฟูท้องถิ่นใน 4 รูปแบบ ได้แก่ การปรับปรุงภูมิทัศน์สภาพแวดล้อมท้องถิ่นจากความเสียหายที่เกิดขึ้น การอนุรักษ์ฟื้นฟูชุมชนทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ การฟื้นฟูและส่งเสริมการท่องเที่ยวสร้างเมือง และการฟื้นฟูบ้านว่าง ทั้งยังได้ให้ตัวอย่างของการสร้างเมืองที่ประสบความสำเร็จ เช่น เมืองโกเบ จังหวัดเฮียวโกะ

เมืองคาโทริ จังหวัดชิบะ เมืองคาชิมะ จังหวัดซากะ และเมืองคิโนะซากิ จังหวัดเฮียวโกะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามาตรการทั้งสองประการจะประสบความสำเร็จในการฟื้นคืนชีวิตให้แก่ท้องถิ่น แต่มาตรการทั้งสองประการนี้ก็เผชิญกับความท้าทายเช่นกัน ในกรณีของภาชีบ้านเกิด ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นก็คือ การสูญเสียรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของเมืองใหญ่ เนื่องจากการลดหย่อนภาษีของผู้บริจาคในพื้นที่ที่ตนเองอาศัยอยู่ได้ เช่นเดียวกับความพยายามในการสร้างเมืองและฟื้นฟูท้องถิ่นที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนก็มีคำถามทั้งในเรื่องของการมีส่วนร่วม การประสานงาน และความยั่งยืนของการดำเนินการ

เศรษฐกิจสร้างสรรค์

นอกเหนือจากสถานการณ์การเป็นสังคมสูงวัยและความชบเซาของชนบทอันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำลายต่อทั้งรัฐบาลและสังคมญี่ปุ่นมานับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2000 เป็นต้นมาแล้ว ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา ก็นับเป็นปัญหาที่ทำลายต่อทั้งภาครัฐและภาคอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่งด้วยเช่นกัน ซึ่งภาคอุตสาหกรรมก็มีความพยายามในการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงนี้ตลอดช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยที่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่ทั้งรัฐบาลและภาคอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นให้ความสำคัญ เพื่อเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเศรษฐกิจ และเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศ

การศึกษาของนรีนุช ดำรงชัย ในบทที่ 4 อธิบายถึงพัฒนาการของอุตสาหกรรมคอนเทนต์ว่า สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเป็นเวลายาวนานเป็นสาเหตุหลักประการหนึ่งที่ผลักดันให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการส่งออกอุตสาหกรรมหนัก ไปสู่การพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมด้านบันเทิงและวัฒนธรรมออกสู่ตลาดโลกอย่างจริงจัง ซึ่งธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับมังงะและอนิเมะถือเป็นธุรกิจที่ประสบความสำเร็จทั้งในและต่างประเทศ สร้างรายได้ให้แก่

ประเทศเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการตื่นตัวของตลาดและเศรษฐกิจ รวมทั้ง กระตุ้นกิจกรรมทางสังคม และการท่องเที่ยวด้วย โดยที่ความพยายามในการนำ คอนเทนต์รูปแบบต่าง ๆ มากระตุ้นธุรกิจท่องเที่ยวในประเทศมีหลายรูปแบบ เช่น การท่องเที่ยวสถานที่ถ่ายทำ หรือ การท่องเที่ยวอานิเมะ หรือการท่องเที่ยวเชิง อาหาร เป็นต้น ซึ่งผลของความเชื่อมโยงระหว่างอุตสาหกรรมคอนเทนต์ด้าน อานิเมะและมังงะกับการท่องเที่ยวได้นำไปสู่การกระตุ้นเศรษฐกิจในพื้นที่

ภาพลักษณ์ใหม่ของประเทศ

นอกจากอุตสาหกรรมคอนเทนต์ เช่น มังงะและอานิเมะ จะมีส่วนช่วย ในการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศแล้ว ผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการที่ รัฐบาลญี่ปุ่นส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์เหล่านี้ ก็คือ ภาพลักษณ์ของประเทศที่ เปลี่ยนแปลงไป นรินุช ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในบทที่ 4 เช่นกันว่า ปัจจุบันรัฐบาล ญี่ปุ่นได้ให้ความสำคัญกับการผลักดันนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจทางวัฒนธรรม อย่างจริงจัง บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าด้วยเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการทูตสาธารณะ ที่เน้นการพัฒนาและส่งเสริมธุรกิจเกี่ยวกับไลฟ์สไตล์และวัฒนธรรม เพื่อกระตุ้น เศรษฐกิจไปพร้อมกับการสร้างภาพลักษณ์และความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่าง ๆ ในสังคมโลก ดังนั้น ความสำเร็จของอุตสาหกรรมนี้จึงไม่ได้ส่งผลดีแต่เฉพาะ ในด้านเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังส่งผลดีต่อภาพลักษณ์ของญี่ปุ่นที่เปลี่ยนแปลงไป อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม นรินุชได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทของรัฐกับการทูต เชิงวัฒนธรรมว่า ความสำเร็จในการส่งออกทางวัฒนธรรมของญี่ปุ่นโดยมาก เกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนทั่วไปในรูปแบบที่เป็นธรรมชาติ มากกว่าเกิดจากการผลักดันผ่านการดำเนินนโยบายที่ชัดเจนของภาครัฐ

นอกจากนั้น การสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของญี่ปุ่นไม่ได้เกิดขึ้นโดยเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการทูตเชิงวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังเกิดจากการสร้างภาพแทนญี่ปุ่นในต่างประเทศอีกด้วย เช่น การสร้างภาพแทนญี่ปุ่นในสังคมไทย โดยอินฟลูเอนเซอร์ที่มีความประทับใจในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่นผ่านประสบการณ์ของตนเอง และต้องการแข่งขันประสบการณ์นั้นแก่คนอื่น ๆ ในสังคมไทย เป็นต้น ซึ่ง นิตสาร ทงนอ ก ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในบทที่ 10 ว่า ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศตนเองแก่ประเทศต่าง ๆ มาโดยตลอดนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เพื่อให้ผู้คนในประเทศต่าง ๆ เหล่านั้น มีความรู้และความเข้าใจในประเทศญี่ปุ่นมากขึ้นและในทางที่ดีขึ้น ซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นได้ดำเนินการเรื่องนี้ผ่านการทูตเชิงวัฒนธรรมและหน่วยงานสนับสนุนสำคัญ เช่น มูลนิธิญี่ปุ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของญี่ปุ่น เป็นต้น และในปัจจุบันที่สื่อโซเชียลมีเดียมีอิทธิพลมากในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ญี่ปุ่นก็ได้หันมาสนับสนุนการใช้สื่อในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน รวมทั้งยังส่งเสริมผู้ที่ใช้สื่อเหล่านี้ในการช่วยสร้างและประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ที่ดีของญี่ปุ่นในโลกออนไลน์อีกด้วย ดังตัวอย่างที่นิตสารได้อธิบายไว้ และตั้งข้อสังเกตโดยสรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า การทำหน้าที่นำเสนอเรื่องราวของญี่ปุ่นโดยอินฟลูเอนเซอร์ซึ่งเป็นคนธรรมดา มิใช่ตัวแทนรัฐ แต่ทำด้วยความเต็มใจนั้น ถือเป็น การทูตเชิงวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากและส่งผลให้ญี่ปุ่นมีภาพลักษณ์ที่ดีในท้ายที่สุด

ตัวแสดงใหม่ในสังคม

การเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจมากอีกประการหนึ่งในสังคมญี่ปุ่นตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา คือ การปรากฏตัวอย่างชัดเจนและมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น อันที่จริงแล้ว ภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นดำรงอยู่มาก่อนหน้านั้นหลายทศวรรษ หากแต่ไม่ได้มีบทบาทที่เด่นชัดมากนัก โดยเฉพาะในกระบวนการกำหนดนโยบาย จนกระทั่งหลังเหตุการณ์แผ่นดินไหวใหญ่

ที่เมืองโกเบในปี ค.ศ. 1995 และการออกกฎหมาย Act on Promotion of Specified Non-profit Activities หรือ NPO Law ในปี ค.ศ. 1998 ซึ่งเปิดโอกาสให้ภาคประชาสังคมมีสถานะทางกฎหมายในลักษณะขององค์กรและดำเนินกิจกรรมได้สะดวกมากขึ้น มีผลให้จำนวนองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NPO) และองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ (NGO) เพิ่มขึ้นเป็นอย่างมากและมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในสังคมและในกระบวนการนโยบาย

อย่างไรก็ตาม จากพัฒนาการทางการเมืองที่แตกต่างกันระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศตะวันตก ทำให้ความหมายและบทบาทหน้าที่ของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่น มีลักษณะที่แตกต่างจากภาคประชาสังคมในประเทศตะวันตก และประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงสำคัญในเรื่องบทบาทหน้าที่ของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างภาคประชาสังคมกับรัฐ หรือกล่าวให้ชัดเจนก็คือ ภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นมักถูกตั้งคำถามในเรื่องความเป็นอิสระในความสัมพันธ์กับรัฐ และความสามารถในการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในกระบวนการนโยบายที่สำคัญของรัฐ ซึ่งการศึกษาของ สิรินทิพย์ นรินทรศิลป์ ในบทที่ 7 ได้ให้คำอธิบายที่น่าสนใจในเรื่องนี้ว่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและไม่ได้เป็นอิสระจากกันระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม ไม่ได้หมายความว่า ภาคประชาสังคมของญี่ปุ่นไม่มีความสามารถในการทำหน้าที่จัดหาบริการสาธารณะให้แก่สังคม แต่การให้การสนับสนุนของรัฐมีส่วนช่วยลดข้อบกพร่องของภาคประชาสังคม และส่งเสริมให้การดำเนินกิจกรรมของภาคประชาสังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยสิรินทิพย์ได้ใช้เรื่องของธนาคารอาหารญี่ปุ่น ที่รู้จักกันในชื่อ Second Harvest Japan เป็นกรณีศึกษา และพบว่าความสัมพันธ์ของ Second Harvest Japan กับภาครัฐเป็นไปในลักษณะของความร่วมมือมากกว่าการทำทลายหรือต่อต้าน และในเวลาเดียวกันก็ไม่ได้พึ่งพิงรัฐหรือถูกกำกับแทรกแซงโดยรัฐ นอกจากนี้ การศึกษาของธนิกุล จันทรา ในบทที่ 8 ยังได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ (NGO) กับหน่วยงานของรัฐในกระบวนการนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาว่ามีส่วนช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในนโยบายดังกล่าวใน 3 ด้านคือ หนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาให้มีความโปร่งใสและมีประสิทธิภาพมากขึ้น สอง การเปลี่ยนแปลงทิศทางการร่วมมือเพื่อการพัฒนา โดยให้ความสำคัญแก่ soft aid และ สาม การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันที่เกี่ยวข้องกับภาคประชาสังคม นั่นคือ การผลักดันให้มีกฎหมาย NPO Law

กระนั้นก็ตาม แม้ว่าการศึกษาของทั้งสิรินทิพย์และธนกุล จะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการ กิจกรรม และบทบาททั้งในการจัดหาบริการสาธารณะและในกระบวนการนโยบายของภาคประชาสังคม ว่ามีแนวโน้มในทางบวกเพิ่มมากขึ้น แต่ตำแหน่งแห่งที่ สถานะ และบทบาทหน้าที่ของภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นก็ยังคงมีความไม่ชัดเจน และความสัมพันธ์ระหว่างภาคประชาสังคมกับรัฐก็มีความแตกต่างกันไปตามภาคส่วน ประเด็น นโยบายของรัฐ และเป้าหมายของภาคประชาสังคมในแต่ละเรื่องและแต่ละช่วงเวลาด้วย ดังนั้น ในฐานะตัวแสดงใหม่ในสังคมญี่ปุ่น ภาคประชาสังคมยังเป็นสิ่งที่ต้องการการศึกษาและการทำความเข้าใจอีกมาก

ญี่ปุ่น: เปลี่ยนอะไร ?

เนื้อหาของหนังสือในบทก่อนหน้านี้นี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากสังคมญี่ปุ่นเอง และการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากการดำเนินนโยบายของรัฐเพื่อตอบสนองหรือแก้ปัญหาอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสังคม เช่น สถานการณ์สังคมสูงวัยและการดำเนินนโยบายของรัฐในเรื่องแรงงานต่างชาติ หรือ อุตสาหกรรมวัฒนธรรมกับการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของประเทศ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากการดำเนินนโยบายหรือมาตรการต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้ว รัฐบาลญี่ปุ่นยังมีนโยบายหรือแนวทางในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในระยะยาวด้วย โดยเฉพาะนโยบายการเพิ่มจำนวนประชากร และนโยบายความร่วมมือเพื่อการพัฒนา

สังคมที่มีเด็กเกิดน้อย

ความไม่สมดุลของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในสังคมญี่ปุ่น มีสาเหตุของปัญหาจาก 2 ด้าน นั่นคือ ด้านหนึ่งเกิดจากการเป็นสังคมสูงวัย กับอีกด้านหนึ่งคือ การเป็นสังคมที่มีอัตราการเกิดต่ำ ดังนั้น เพื่อสร้างความสมดุลให้แก่โครงสร้างประชากรอันเป็นการแก้ปัญหาในระยะยาวของสังคม จึงมีความจำเป็นต้องคำนึงถึงการเพิ่มอัตราการเกิดให้มากขึ้น ซึ่งรัฐบาลญี่ปุ่นในช่วงหลังทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้มากขึ้น

รัฐบาลคิชิเดะในปัจจุบันได้ประกาศนโยบายที่จะจัดการกับสังคมที่มีอัตราการเกิดต่ำ โดยมีนโยบายและมาตรการ 2 ด้าน กล่าวคือ นโยบายและมาตรการในการสร้างแรงจูงใจให้คู่แต่งงานมีบุตร และนโยบายและมาตรการในการช่วยเหลือเด็ก ซึ่งรวมถึงการเพิ่มงบประมาณเพื่อสร้างสิ่งสนับสนุนการเลี้ยงดูเด็ก อันจะเป็นแรงจูงใจสำคัญให้คู่แต่งงานมีบุตร และหนึ่งในมาตรการดังกล่าวก็คือ การจัดตั้งหน่วยงานที่เรียกว่า สำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัว (The Children and Families Agency) ขึ้นในปี ค.ศ. 2023 เพื่อทำหน้าที่สนับสนุนการทำงานของรัฐบาล โดยเฉพาะการทำงานที่เกี่ยวข้องกับนโยบายเรื่องเด็กและครอบครัวที่สำคัญของรัฐบาล

กฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัว (The Children and Families Agency Establishment Act 2022-Act No. 75 of 2022) ได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภา เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน ค.ศ. 2022 และมีผลในวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2023 ทำให้เกิดการจัดตั้งหน่วยงานใหม่ คือ สำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวขึ้น เป็นหน่วยงานที่จะมีบทบาทนำในการทำงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับเด็กและครอบครัว ตามกฎหมายจัดตั้งหน่วยงานดังกล่าวนี้ สำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวจะเป็นหน่วยงานนอกสำนักนายกรัฐมนตรี โดยมีภารกิจในการดูแลนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเด็กและสวัสดิการของเด็กในประเทศ (Prime Minister's

Office of Japan, 2022) พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวระบุว่า นโยบายของหน่วยงานที่ถูกตั้งขึ้นใหม่นี้คือ การเพิ่มสวัสดิการและการปรับปรุงสุขภาพของเด็กและครอบครัวของเด็ก การให้การสนับสนุนต่าง ๆ สำหรับการเติบโตอย่างมีสุขภาพดีของเด็กและพ่อแม่ การสนับสนุนเด็กบนพื้นฐานของความสำคัญของครอบครัวในการเลี้ยงดูเด็กและบนหลักการของการให้ความสำคัญแก่ความคิดเห็นของเด็กตามช่วงวัยและระดับของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของเด็กมากที่สุด เพื่อที่จะสร้างสังคมที่เด็กสามารถเติบโตได้อย่างมีสุขภาพดีในฐานะบุคคลแต่ละคนที่เป็นอิสระ (Children and Families Agency, 2022)

สำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวนี้ มีบทบาทหน้าที่ 2 ด้าน คือ ในด้านหนึ่งทำหน้าที่ที่เป็นภารกิจหลักของหน่วยงานอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสนับสนุนเด็กและครอบครัว และในอีกด้านหนึ่ง ทำหน้าที่สนับสนุนนโยบายที่สำคัญของคณะรัฐมนตรีในเรื่องที่เกี่ยวกับเด็กและครอบครัว สำหรับหน้าที่ที่เป็นภารกิจหลักที่สำนักงานดำเนินการเองประกอบด้วยหน้าที่ 12 เรื่อง กล่าวคือ หนึ่ง การวางแผน ร่าง และสนับสนุนนโยบายพื้นฐานที่จะสร้างความมั่นใจในสภาพแวดล้อมสำหรับการเติบโตอย่างมีสุขภาพดีของเด็กในช่วงวัยเรียนและการสนับสนุนพ่อแม่ของเด็กในช่วงวัยเรียน สอง หน้าที่เกี่ยวกับเด็กและประโยชน์ในการสนับสนุนการเลี้ยงดูเด็ก รวมทั้งการสนับสนุนที่จำเป็นอื่น ๆ สำหรับเด็กและผู้ที่เกี่ยวข้องสาม หน้าที่เกี่ยวกับการอภิบาลเด็ก สี่ การจัดการระบบสนับสนุนการเป็นพ่อแม่ ห้า การสร้างความมั่นใจในเรื่องสถานที่ที่เหมาะสมในชุมชนสำหรับการเล่นและการมีชีวิตของเด็ก หก การสนับสนุนสวัสดิการของเด็ก ครอบครัวที่มีเด็ก หญิงที่ถูกคาดหวัง และพยาบาล และมารดาโดยทั่วไป เจ็ด การวางแผน ร่าง และสนับสนุนนโยบายพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาของสภาพแวดล้อมในการมีชีวิตที่มั่นคงและปลอดภัยสำหรับเด็ก แปด การปรับปรุงสุขภาพของเด็ก เก้า การป้องกันการละเมิดต่อเด็ก สิบ การจัดตั้งระบบระดับท้องถิ่นในการป้องกันการข่มขืนรังแกเด็ก สิบเอ็ด การสนับสนุนเด็กด้านอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของ

กระทรวงอื่น และสิบสอง การสร้างและสนับสนุนหลักการทั่วไปสำหรับมาตรการที่เกี่ยวกับเด็ก ส่วนหน้าที่สนับสนุนนโยบายที่สำคัญของคณะรัฐมนตรีในเรื่องที่เกี่ยวกับเด็กและครอบครัว มี 3 เรื่อง คือ หนึ่ง การวางแผน การร่าง และผนวก รวมนโยบายที่เกี่ยวข้องกับนโยบายพื้นฐานอันเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่สังคมที่เด็กสามารถเติบโตขึ้นอย่างมีสุขภาพดีในฐานะบุคคลแต่ละคนที่เป็นอิสระ สอง การวางแผน การร่าง และผนวก รวมนโยบายที่เกี่ยวข้องกับนโยบายพื้นฐานที่มุ่งเป้า ในการแก้ปัญหาอัตราการเกิดต่ำ ซึ่งรวมถึงการจัดหาสภาพแวดล้อมทางสังคมที่จะทำให้คนรู้สึกมีความหวังในการแต่งงาน มีบุตร และเลี้ยงดูบุตร และสาม การวางแผน การร่าง และผนวก รวมนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและสนับสนุนเด็กและเยาวชน (Children and Families Agency, 2022)

ในเชิงโครงสร้าง หน่วยงานนี้จะมีเจ้าหน้าที่มากกว่า 300 คน โดยผู้นำหน่วยงานคือ ตำแหน่งหัวหน้าสำนักงาน (The Administrator of the Children and Families Agency) ทำหน้าที่บริหารงานของสำนักงาน และในกรณีที่เป็นอาจารย์ขอหัวหน้าหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องให้ส่งมอบเอกสาร ให้คำอธิบาย และให้ความร่วมมือที่จำเป็นในการทำงาน นอกจากนี้ กฎมายังระบุเรื่องการจัดตั้งสภาเพื่อเด็กและครอบครัว (The Children and Families Council) และสภาอื่น ๆ ภายในสำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวด้วย เพื่อการคิดอย่างรอบคอบต่อประเด็นที่สำคัญในนโยบายเกี่ยวกับเด็ก และเรื่องที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ และโดยการจัดตั้งสภาดังกล่าวเหล่านั้น กฎหมายได้ถ่ายโอนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและหน้าที่ของหน่วยงานเหล่านั้นจากสำนักนายกรัฐมนตรี และกระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการ ไปยังสำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัว รวมทั้งมีการจัดตั้งสภาเพื่อกำหนดมาตรการในการสนับสนุนเด็กและครอบครัว (The Council for the Promotion of Child-related Measures) โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานให้เป็นหน่วยงานพิเศษภายในสำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัว ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไปตามบทบัญญัติของกฎหมายพื้นฐานว่าด้วยนโยบายเด็ก (Children and Families Agency, 2022)

ในปัจจุบัน แม้ว่าสำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวนี้จะดำเนินงานมาได้หนึ่งปีแล้ว แต่ผลการดำเนินงาน โดยเฉพาะในเรื่องการเป็นผู้นำในการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับเด็กและการยุติปัญหาการทำงานแบบแยกส่วนของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ก็ยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่สำนักงานนี้ต้องทำให้สำเร็จให้ได้ต่อไป ความท้าทายสำคัญที่สำนักงานนี้กำลังเผชิญอยู่มีหลายประการ กล่าวคือ หนึ่ง การจัดการเรื่องงบประมาณในทางปฏิบัติการเรื่องยุทธศาสตร์สำหรับอนาคตของเด็ก สอง ความล่าช้าในการเสนอร่างกฎหมายและการหารือที่ไม่เพียงพอกับพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาล ซึ่งอาจมีผลให้ร่างกฎหมายผ่านสภาไมทันในการประชุมสมัยสามัญของรัฐสภาในปีนี้ เช่น การเสนอร่างกฎหมายเกี่ยวกับระบบที่ห้ามผู้มีประวัติความผิดทางเพศในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับเด็ก และ สาม ปัญหาในเชิงโครงสร้างที่ทำให้สำนักงานไม่สามารถแสดงบทบาทความเป็นผู้นำในการดำเนินนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเด็กได้ เช่น การที่อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบบางเรื่องยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของกระทรวงที่เคยดูแลเรื่องนั้นอยู่แต่เดิม ทำให้เกิดปัญหาเรื่องเอกภาพในการดำเนินนโยบาย อันที่จริงแล้ว สำนักงานเพื่อเด็กและครอบครัวนี้ถูกจัดตั้งขึ้นด้วยความคาดหวังที่จะสร้างเอกภาพทั้งในแนวนโยบายและในกระบวนการดำเนินนโยบายโดยหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ลดทอนการทำงานแบบแยกส่วนของหน่วยงานของรัฐ ด้วยการแสดงบทบาทนำของสำนักงาน ซึ่งความคาดหวังนี้ยังไม่บรรลุผลในขณะนี้ (Jiji, 2024)

นอกเหนือจากการจัดตั้งหน่วยงานใหม่แล้ว รัฐบาลคิชิเดะยังได้เสนอมาตรการสนับสนุนค่าเลี้ยงดูเด็กเพื่อเป็นแรงจูงใจให้คู่แต่งงานมีบุตรอีกด้วย กล่าวคือ ในการประชุมสภาเพื่อเด็กและครอบครัวในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2023 รัฐบาลได้เสนอ “มาตรการมิติใหม่” (The New Dimension Measure) ภายใต้นโยบายยุทธศาสตร์เพื่ออนาคตของเด็ก (The Children’s Future Strategy Policy) เพื่อแก้ปัญหาอัตราการเกิดต่ำ ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ หนึ่ง การขยายการจ่ายเงินสนับสนุนเด็ก ซึ่งปัจจุบันรัฐบาลให้การสนับสนุนที่อัตรา 15,000 เยนต่อเดือนสำหรับเด็กอายุต่ำกว่า 3 ปี และ 10,000 เยนต่อเดือนสำหรับเด็กอายุหลัง

3 ปีจนจบชั้นมัธยมต้น โดยการขยายการสนับสนุนเป็นสองเท่าคือ 30,000 เยน สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า 3 ปีสำหรับลูกคนที่ 3 ขึ้นไป และมีสิทธิไปจนถึงจบมัธยมปลาย รวมทั้งยกเลิกเพดานรายได้ของครอบครัวซึ่งแต่เดิมเป็นอุปสรรคทำให้ครอบครัวที่มีรายได้เกินเกณฑ์ที่กำหนดไม่สามารถรับการสนับสนุนทางการเงินสำหรับเด็กได้ สอง การขยายการประกันสังคมให้ครอบคลุมค่าใช้จ่ายในการตั้งครรภ์และคลอดบุตร สาม การแนะนำระบบการดูแลเด็กในตอนกลางวันสำหรับเด็กทุกคนโดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องสถานะการมีงานทำของพ่อแม่ และ สี่ การขยายประโยชน์ของการลาพักเพื่อดูแลเด็ก (Kobayash, 2023) ซึ่งนโยบายดังกล่าวนี้ได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีแล้วเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 2023 (Yomiuri Editorial, 2023)

อย่างไรก็ตาม มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า มาตรการสนับสนุนเด็กที่รัฐบาลเสนอภายใต้ต้นนโยบายยุทธศาสตร์เพื่อนาคตของเด็กนี้ เป็นการใช้งบประมาณทางการเงินในการสร้างแรงจูงใจแก่ผู้ประกอบการเพื่อให้มีบุตร เพื่อบรรเทาปัญหาค่าใช้จ่ายที่สูงมากในการเลี้ยงดูลูก ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาที่ผู้ประกอบการจะตัดสินใจมีลูก (Fukutomi, 2023) ในขณะที่ปัญหาที่เป็นอุปสรรคของผู้ประกอบการในการตัดสินใจว่าจะมีลูกหรือไม่นั้นไม่ได้มีแต่เฉพาะประเด็นทางการเงินเพียงอย่างเดียว หากแต่มีปัจจัยอื่น เช่น ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และทัศนคติแบบจารีตประเพณีที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเพศ ส่งผลให้ผู้หญิงมีภาระหนักในการเลี้ยงดูลูก รวมทั้ง ผู้ประกอบการโดยเฉพาะฝ่ายหญิงยังมีความต้องการชีวิตที่สมดุลระหว่างการงานและการเลี้ยงดูลูกด้วย (Tsuya, 2022) ดังนั้น ข้อเสนอของรัฐบาลเรื่อง “มาตรการมิติใหม่” ภายใต้ต้นนโยบายยุทธศาสตร์อนาคตของเด็ก ซึ่งใช้เครื่องมือทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวในการแก้ปัญหาความไม่สมดุลของโครงสร้างประชากร โดยเฉพาะการเป็นสังคมที่มีอัตราการเกิดต่ำ อาจจะไม่ใช่วางออกของปัญหาที่ซับซ้อนนี้ การคิดหาทางออกของปัญหานี้อาจต้องคิดจากมุมมองของบุคคล โดยเฉพาะผู้หญิงด้วย เพราะเอาเข้าจริงแล้ว การแต่งงานและมีลูกเป็นการตัดสินใจของบุคคลแต่ละคนบนเงื่อนไขของตนเอง (Meguro, 2023) ซึ่ง

ในบทความของ Kobayashi ได้ให้ข้อเสนอที่น่าจะเป็นทางออกของปัญหานี้ 3 ประการ คือ หนึ่ง การสร้างความเท่าเทียมทางเพศในเรื่องงานบ้านและการเลี้ยงดูลูก โดยการสนับสนุนให้ผู้ชายมีส่วนร่วมในบทบาททั้งสองเรื่องมากขึ้น แทนที่จะให้เป็นภาระของผู้หญิงเพียงฝ่ายเดียว หรือเป็นส่วนใหญ่ สอง การสนับสนุนชีวิตที่ไม่แต่งงาน (Civic Union) และ สาม การปรับปรุงกระบวนการรับคนต่างชาติ (immigration reform) เพื่อเพิ่มจำนวนประชากร (Kobayashi, 2023)

องค์กรที่ไม่ใช่รัฐกับบทบาทการร่วมสร้าง

ญี่ปุ่นเป็นประเทศผู้ให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนารายใหญ่ของโลก มีพัฒนาการของนโยบาย ระบบ และกระบวนการในการให้ความช่วยเหลือที่ได้รับ การปรับปรุงมาตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาเพื่อให้มีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลในประเทศผู้รับ อันจะมีผลต่อการยกระดับการพัฒนาของประเทศผู้รับ และหนึ่งในการปรับปรุงที่สำคัญของระบบและกระบวนการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา คือ การขยายขอบเขตของตัวแสดงในระบบและกระบวนการให้ความช่วยเหลือไปครอบคลุมตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ อันได้แก่ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์กรที่ไม่ใช่รัฐ (Non-governmental organizations-NGOs) ที่ดูเหมือนว่าจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นมาก

อันที่จริงแล้ว ญี่ปุ่นตระหนักถึงความสำคัญของ NGOs มานับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 ดังจะเห็นได้ในรายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan 1996 ที่อธิบายว่า แม้ว่า NGOs จะมีบทบาทน้อยในกระบวนการให้ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นในอดีตที่ผ่านมาเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศผู้ให้ที่เป็นสมาชิก OECD-DAC ประเทศอื่น แต่สถานการณ์ดังกล่าวกำลังเปลี่ยนแปลงไป โดยที่ญี่ปุ่นได้สนับสนุนบทบาทของ NGOs ในระบบการให้ความช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น โดยผ่านการให้การสนับสนุนกิจกรรมของ NGOs ด้วยการให้เงินให้เปล่าสำหรับ

มูลนิธิ เงินให้เปล่าสำหรับโครงการพัฒนาของ NGOs ในประเทศกำลังพัฒนา และโครงการความช่วยเหลือแบบให้เปล่าในระดับรากหญ้าซึ่งดำเนินการโดย สถานทูตญี่ปุ่นในประเทศนั้น ๆ รวมทั้ง MOFA ในปี ค.ศ. 1994 ยังได้จัดตั้งแผนก ความช่วยเหลือ NGOs ขึ้นด้วย ในเชิงงบประมาณ แม้ว่าสัดส่วนงบประมาณที่ จัดสรรให้แก่ NGOs เพื่อดำเนินโครงการจะน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณ การให้ความช่วยเหลือทั้งหมด แต่จำนวนงบประมาณก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถานะของ NGOs ก่อนการมีกฎหมาย NPO Law ในปี ค.ศ. 1998 ยังไม่ชัดเจน ทำให้ NGOs มีบทบาทที่จำกัดในกระบวนการนี้ (OECD, 1996, p.12, pp.35-36)

รายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan หลังจากปี ค.ศ. 1996 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของญี่ปุ่นในการเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วม การร่วมมือ และการมีบทบาทของ NGOs ในกระบวนการให้ความช่วยเหลือที่ มากขึ้น เช่น รายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan 1999 อธิบาย ถึงการสนับสนุนของกระทรวงการต่างประเทศ (MOFA) แก่ NGOs ทั้งในด้าน ของโปรแกรมและงบประมาณ รวมถึงโอกาสในการร่วมมือกับ NGOs เพื่อใช้ ประโยชน์จากความเชี่ยวชาญของ NGOs และเพื่อเติมเต็มสิ่งที่หน่วยงานรัฐ ไม่สามารถทำได้หรือมีข้อจำกัด เช่น จำนวนบุคลากรในพื้นที่ เป็นต้น (OECD, 1999, pp.37-38) เช่นเดียวกับรายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan 2003, 2010, 2014 และ 2020 ที่อธิบายถึงความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐ กับ NGOs ในกระบวนการให้ความช่วยเหลือว่า รัฐบาลแสดงความสนใจในการ ให้ NGOs เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการการให้ความช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น และแม้ว่างบประมาณที่ให้การสนับสนุน NGOs จะยังมีสัดส่วนน้อย แต่ก็เพิ่มขึ้น นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1999 (OECD, 2004, pp.48-49) นอกจากนั้น MOFA ยังได้ประกาศ แผน 5 ปีสำหรับ NGOs ชื่อ “วิสัยทัศน์สำหรับการสร้างสมรรถนะและความร่วม มือกับ NGOs” ในปี ค.ศ. 2006 (OECD 2011, p.17, 49) รวมทั้งได้ปรับปรุงความ ร่วมมือ วิธีการทำงานร่วมกัน และวิธีการให้การสนับสนุนโครงการของ NGOs

ญี่ปุ่นนับตั้งแต่หลังปี ค.ศ. 2010 เป็นต้นมา (OECD, 2014, p.18, 64) ในปัจจุบัน แม้ว่าสัดส่วนงบประมาณที่ให้แก่ NGOs จะยังคงน้อยอยู่ แต่ NGOs ที่มีประสบการณ์ในเรื่องความร่วมมือเพื่อการพัฒนาไม่ว่ามากหรือน้อย ก็มีช่องทางให้เสนอขอการสนับสนุนโครงการจาก MOFA และ JICA ได้ โดยที่ขนาดของโครงการและระยะเวลาดำเนินโครงการจะแตกต่างกัน (OECD, 2020)

อย่างไรก็ตาม จากรายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan นับตั้งแต่ฉบับปี ค.ศ. 2003 เป็นต้นมาก็ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อจำกัดของบทบาทของ NGOs ญี่ปุ่นเช่นกันว่า ในด้านหนึ่ง NGOs ญี่ปุ่นมีขนาดเล็กและอ่อนแอทั้งในเชิงโครงสร้างองค์กร จำนวนบุคลากร และการเข้าถึงแหล่งทุน ขณะที่ในอีกด้านหนึ่ง แม้ว่าบทบาทของ NGOs จะได้รับการค้ำึงถึงมากขึ้น และหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะ MOFA จะสนับสนุนบทบาทของ NGOs มากขึ้น แต่การสนับสนุนดังกล่าวก็ยังไม่ใช้สัดส่วนหลัก ทั้งในด้านจำนวนโครงการและงบประมาณ (OECD, 2004, pp.48-49) โครงการที่รัฐให้การสนับสนุนแก่ NGOs มักเป็นโครงการขนาดเล็กด้วยจำนวนงบประมาณที่จำกัด และในปริมาณงบประมาณที่น้อยอยู่แล้วนั้น ยังมีกรอบการให้ที่หลากหลาย ดำเนินการด้วยหน่วยงานที่ต่างกันด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน ทำให้ใช้เวลามากเกินไปในขั้นตอนดำเนินงาน (OECD, 2010 น. 17, 49) และแม้ว่าญี่ปุ่นจะปรับปรุงความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐกับ NGOs ในระบบและกระบวนการให้ความช่วยเหลือตามข้อเสนอแนะของ OECD-DAC Peer Review นับตั้งแต่ฉบับปี ค.ศ. 1999 เป็นต้นมาก็ตาม แต่การปรับปรุงในบางเรื่องก็ยังไม่บรรลุผลชัดเจน เช่น สัดส่วนงบประมาณที่ให้สนับสนุนโครงการของ NGOs ที่ยังคงมีปริมาณน้อยอยู่ (OECD, 2004, pp.48-49; OECD 2011, p.17, 49; OECD, 2020) รวมทั้งไม่มีแนวทางหรือเป้าหมายทางยุทธศาสตร์เกี่ยวกับ NGOs ในประเทศผู้รับที่ชัดเจน (OECD, 2014, p.18, 64) ยิ่งกว่านั้น ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏในรายงานของ OECD-DAC Peer Reviews: Japan 2020 คือ ในการดำเนินโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น โดยหลักการแล้วรัฐบาลญี่ปุ่นจะทำงานร่วม

กับรัฐบาลของประเทศหุ้นส่วน การให้ความช่วยเหลือผ่านช่องทางอื่น แม้ว่าจะมีอยู่ แต่ก็เป็นสัดส่วนที่น้อย ในปัจจุบัน การทำงานร่วมกับหุ้นส่วนที่ไม่ใช่รัฐ อันรวมถึง ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมนั้น ญี่ปุ่นจะมีความเป็นหุ้นส่วนกับภาคเอกชน มากกว่าภาคประชาสังคม ทั้งที่เป็น NGOs ญี่ปุ่นเองและ NGOs ในประเทศผู้รับ (OECD, 2020) ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงโอกาสและบทบาทที่ จำกัดของ NGOs ญี่ปุ่นและในประเทศผู้รับในระบบและกระบวนการการให้ความ ช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น

ในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 2023 รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศธรรมนูญความร่วมมือ เพื่อการพัฒนาฉบับใหม่ ในชื่อ “คุณูปการของญี่ปุ่นต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก ที่เสรีและเปิดกว้าง” (Japan’s Contributions to the Sustainable Development of a Free and Open World) ซึ่งได้ระบุถึงบทบาทของ NGOs ในฐานะตัวแสดง ที่ไม่ใช่รัฐที่จะทำงานร่วมกับหน่วยงานรัฐในกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ในเอกสารดังกล่าวนี้ รัฐบาลญี่ปุ่นอธิบายว่า ญี่ปุ่นตระหนักถึงการมีบทบาท มากขึ้นของตัวแสดงต่าง ๆ ในระบบและกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ซึ่งรวมถึง ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และองค์การระหว่างประเทศ และการ ร่วมมือกับตัวแสดงเหล่านี้ก็มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน (Ministry of Foreign Affairs, 2023)

ธรรมนูญความร่วมมือเพื่อการพัฒนาฉบับปี ค.ศ. 2023 นี้ ได้เสนอนโยบาย พื้นฐานของความร่วมมือเพื่อการพัฒนา 4 ประการ ซึ่งหนึ่งในนโยบายพื้นฐาน เหล่านี้คือ แนวคิดเรื่อง การร่วมสร้างคุณค่าทางสังคมผ่านการสนทนาและความ ร่วมมือกับประเทศกำลังพัฒนา โดยที่มีรัฐเป็นตัวแสดงหลัก แต่ในขณะเดียวกัน ก็รวมการมีส่วนร่วมของตัวแสดงอื่นด้วย โดยที่แต่ละตัวแสดงก็นำความเชี่ยวชาญ ของตนเองเข้ามาร่วมในกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็น หุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน (Ministry of Foreign Affairs, 2023) และในขั้นตอนการ ดำเนินการ ธรรมนูญฉบับนี้ยังได้กล่าวถึง ความสมัคสมานเพื่อบรรลุถึงการ

ร่วมสร้าง โดยอธิบายว่า ในโลกที่ความท้าทายต่อการพัฒนามีความซับซ้อน และไม่มีตัวแสดงใดเพียงหนึ่งเดียวจะสามารถเสนอทางออกของปัญหาได้ ดังนั้น การร่วมสร้างจึงเป็นเรื่องจำเป็น และจากมุมมองนี้ ญี่ปุ่นจะสร้างความเข้มแข็งให้กับความร่วมมือ-ความสัมพันธ์ที่ร่วมกับตัวแสดงต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในตัวแสดงที่ระบุในธรรมนูญฉบับนี้ก็คือ ภาครัฐบาล (Ministry of Foreign Affairs, 2023)

ธรรมนูญความร่วมมือเพื่อการพัฒนา ปี ค.ศ. 2023 ระบุว่า บทบาทของภาครัฐบาล รวมถึง NGOs มีการขยายตัวมากขึ้น ทั้งในเรื่องการให้ความช่วยเหลือเพื่อมนุษยธรรมและความร่วมมือเพื่อการพัฒนาต่าง ๆ ผ่านความร่วมมือที่รวดเร็วและตอบสนองต่อความต้องการในพื้นที่ และด้วยการที่มีภาครัฐบาลเป็นหุ้นส่วนเชิงยุทธศาสตร์ในความร่วมมือเพื่อพัฒนานี้ ญี่ปุ่นจะใช้ความเชี่ยวชาญของภาครัฐบาลเพื่อสร้างความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่มีประสิทธิผลและยั่งยืนมากขึ้น รวมทั้งตอบสนองต่อความต้องการของประชากรกลุ่มที่ยากจะเข้าถึงความช่วยเหลือของรัฐบาลแบบสองฝ่ายได้ นอกจากนี้ ญี่ปุ่นจะสนับสนุนการสร้างสมรรถนะให้แก่ภาครัฐบาลของตนเอง และสร้างความเข้มแข็งให้แก่ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่ดำเนินการโดยภาครัฐบาลทั้งของญี่ปุ่นและต่างประเทศโดยการปรับปรุงแบบแผน-กระบวนการในการให้การสนับสนุนโครงการ (Ministry of Foreign Affairs, 2023b, p.2)

ในเดือนตุลาคม ปีเดียวกันนี้ MOFA ได้ออกเอกสาร ชื่อ “การร่วมสร้างเพื่อความริเริ่มของวาระร่วม” (Co-creation for Common Agenda Initiative) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อระดมทรัพยากรใหม่ ๆ จากตัวแสดงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบและกระบวนการความร่วมมือเพื่อการพัฒนา เอกสารดังกล่าวอธิบายว่าการร่วมสร้างเพื่อความริเริ่มของวาระร่วม เป็นมาตรการใหม่ที่จะระบุในธรรมนูญความร่วมมือเพื่อพัฒนามาฉบับปี ค.ศ. 2023 และเป็นวิธีในการสร้างประสิทธิผลของความร่วมมือเพื่อการพัฒนา รวมทั้งการใช้ความร่วมมือนั้นอย่างมียุทธศาสตร์ (Ministry of Foreign Affairs, 2023a, p.1)

ในเอกสารนี้ การร่วมสร้าง หมายถึง การสร้างโครงการผ่านการสนทนา (dialogue) และการร่วมมือกันกับประเทศหุ้นส่วน โดยทั้งสองฝ่ายกำหนด ยุทธศาสตร์ร่วม กล่าวคือ ลำดับความสำคัญของภาคส่วน เป้าหมายที่ต้องการ บรรลุในแต่ละภาคส่วน และฉันทกัตน์เพื่อบรรลุถึงความร่วมมือ บนยุทธศาสตร์ ร่วมนี้ โดยผ่านการสนทนาและความร่วมมือ ทั้งสองฝ่ายจะพัฒนาวิธีการในการ สนับสนุนโครงการที่เหมาะสมกับแต่ละประเทศและทำงานร่วมกันเพื่อให้ มาตรการดังกล่าวเกิดขึ้นได้ และในกระบวนการนี้ ญี่ปุ่นจะเสนอข้อเสนอโครงการ ในการสนทนา-หารือกับประเทศหุ้นส่วนในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศ หุ้นส่วน ในขณะที่เดียวกัน ก็จะระดมความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่เป็นจุดแข็ง ของญี่ปุ่นเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินโครงการ นอกจากนี้ การร่วมสร้างเพื่อความ ริเริ่มของวาระร่วมนี้ จะไม่ได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อจะพัฒนาหรือแก้ปัญหาของ ประเทศหุ้นส่วนเท่านั้น หากจะยังกล่าวถึงวิกฤตการณ์ในระดับโลกที่เป็นความ ทำทายของมนุษยชาติร่วมกันด้วย และด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าว ญี่ปุ่นจะสร้าง ประโยชน์สูงสุดจากผลลัพธ์ร่วมของการพัฒนา โดยการสร้างการมีส่วนร่วมของ ตัวแสดงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบริษัทเอกชน สถาบันการเงิน องค์กรระหว่าง ประเทศ ประเทศผู้ให้รายอื่น ภาคประชาสังคม รัฐบาลท้องถิ่น มหาวิทยาลัย และ สถาบันวิจัยต่าง ๆ โดยการนำจุดแข็งของตัวแสดงเหล่านี้หลอมรวมเข้าไปใน รูปแบบต่าง ๆ ของการพัฒนา (Ministry of Foreign Affairs, 2023a, p.2)

ข้อมูลจากเอกสารทั้งหมดที่กล่าวมาทั้งหมดของ OECD-DAC และของ MOFA สามารถตั้งข้อสังเกตได้ประการหนึ่งว่า นโยบายและปฏิบัติการของความ ร่วมมือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นนับจากนี้ยังคงมีรัฐเป็นตัวแสดงหลัก ในขณะที่ ตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ โดยเฉพาะภาคประชาสังคม รวมถึง NGOs แม้ว่าจะได้รับ การยอมรับมากขึ้นและมีบทบาทมากขึ้นแต่ก็มีบทบาทในฐานะผู้แบ่งเบาภาระ หน้าที่หรือเสริมการทำงานของรัฐในทางปฏิบัติการมากกว่าการที่จะมีบทบาทใน กระบวนการนโยบาย

เอกสารอ้างอิง

- Children and Families Agency. (2022). *Outline of the Act Establishing the Children and Families Agency (Act No. 75 of 2022)*. Global Site - Children and Families Agency. <https://www.cfa.go.jp/en/act-establishing-the-CFA-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)
- Jiji. (2024, April 2). *One year on, Japan's children agency struggles to show leadership*. The Japan Times. <https://www.japantimes.co.jp/news/2024/04/02/japan/politics/japan-children-agency-one-year/>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)
- Meguro Yoriko. (2023, June 15). *Why Japan's Family Policies Have Failed: A Gender Perspective on the Demographic Crisis*. nippon.com. <https://www.nippon.com/en/in-depth/d00906/> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)
- Ministry of Foreign Affairs. (2023). *Co-creation for Common Agenda Initiative*. https://www.mofa.go.jp/press/release/press7e_000056.html (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- Ministry of Foreign Affairs. (2023). *Development Cooperation Charter*. https://www.mofa.go.jp/policy/oda/page24e_000410.html (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- Noriko Tsuya, (2022, October 27). *Why the Japanese don't want to make babies*. Asia Times. <https://asiatimes.com/2022/10/why-the-japanese-dont-want-to-make-babies/> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)

- OECD. (1996). *Development Co-operation Reviews: Japan 1996*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264025578-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- OECD. (1999). *Development Co-operation Reviews: Japan 1999*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264173576-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- OECD. (2004). *Development Co-operation Reviews: Japan 2003*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/dcr-2003-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- OECD. (2011). *Development Co-operation Reviews: Japan 2010*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264098305-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- OECD. (2014). *Development Co-operation Reviews: Japan 2014*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264218161-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- OECD. (2020). *Development Co-operation Reviews: Japan 2020*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b2229106-en> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2567)
- Satoshi Fukutomi. (2023, May 25). *Women in Japan say biggest cause of low birth rate is high cost of child care: survey*. The Mainichi. <https://mainichi.jp/english/articles/20230525/p2a/00m/0na/010000c> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)

The Prime Minister's Office of Japan. (2022, June 15). *Press Conference by Prime Minister Kishida*. the Prime Minister's Office of Japan. https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202206/_00006.html (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)

Yohei Kobayashi. (2023, November 9). *Can Japan's 'New Dimension' Measure Reverse Its Low Fertility Rate?*. Center for Strategic & International Studies. <https://www.csis.org/analysis/can-japans-new-dimension-measure-reverse-its-low-fertility-rate> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)

Yomiuri Editorial. (2023, December 25). *Children's Future Strategy / Implement All Possible Measures to Overcome Low Birth Rate*. The Japan News. <https://japannews.yomiuri.co.jp/editorial/yomiuri-editorial/20231225-157863/> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2567)

บทที่ 12

ปริศนาคหังสี

บทปริศนาคหังสีเรื่อง “3 ทศวรรษสังคมนิยม-ญี่ปุ่น ไม่เกี่ยวโต โตชะเง้อมดลยสุเทพ”

เอกสิทธิ์ หนูหนักดี

ทิ้งรอย

เกี่ยวโตโตชะเง้อมดลยสุเทพเขียนโดยอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์เมื่อ 34 ปีก่อน แต่เป็นหนังสือที่ทิ้งรอยไว้ในความคิดของนักอ่านอย่างผู้เขียนจนถึงปัจจุบัน ความคิดความเข้าใจหลายเรื่องที่ได้จากการอ่านในครั้งนั้นยังติดแน่นเป็นกรอบความคิดความเข้าใจญี่ปุ่นและเหตุการณ์รอบ ๆ ตัวโดยอัตโนมัติ เป็นต้นว่า เมื่อได้ยินชื่อกฎเถียงเรื่องเครื่องบินก็จะนึกถึงคำอธิบายเรื่องนี้ของอาจารย์นิธิว่าการทำงานของ “เครื่องบิน” ในสังคมไทยนั้นแตกต่างจากสังคมญี่ปุ่น โดยที่เครื่องบินในสังคมญี่ปุ่นนั้นเป็นการแสดงออกถึงความเป็นกลุ่ม ในขณะที่ในสังคมไทยเครื่องบินแสดงถึงอำนาจสถานะ (หน้า 64-66) การเถียงเรื่องเครื่องบินในสังคมทั้งสองจึงไม่เหมือนกัน กล่าวคือการพูดคุยเรื่องเครื่องบินในญี่ปุ่นไม่ว่าจะเป็นในทางส่งเสริมหรือลดบทบาทจะต้องปะทะกับพลังทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกลุ่ม (แนวนอน) ในขณะที่การเถียงประเด็นนี้ในสังคมไทยคือการปะทะกับการดำรงรักษาอำนาจสถานะที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ (แนวตั้ง)

ในขณะที่อาจารย์นิธิมองเครื่องแบบในสังคมไทยว่าเป็นเรื่องอำนาจสถานะ แต่สังคมไทยเลือกที่จะให้ความหมายเครื่องแบบว่าเป็นเรื่องของวินัย และมีนัยว่าถ้าอยากให้ประเทศไทยมีความเจริญเหมือนญี่ปุ่นเราก็ต้องมีวินัยและเครื่องแบบ วินัยและเครื่องแบบในไทยจึงเป็นบทสนทนาว่าด้วยอำนาจที่ถูกกลบเกลื่อนโดยใช้คำอื่นไป และการมองเห็นว่าเครื่องแบบเป็นเรื่องอำนาจสถานะก็สร้างความยุ่งยากในความพยายามยึดเยียดความหมายเดี่ยวเรื่องวินัยของเครื่องแบบ

ด้วยเหตุนี้การเปรียบเทียบสิ่งๆ ที่เหมือนกันคือเครื่องแบบ จึงเป็นสิ่งที่ไม่เหมือนกันในอีกหลาย ๆ มิติ และสิ่งที่ไม่เหมือนกันนี้มีวิธีทำความเข้าใจ ตลอดจนรูปแบบวิธีการจัดการแตกต่างกัน การถอดบทเรียนหรือนำตัวแบบข้ามวัฒนธรรมมาใช้ในอีกวัฒนธรรมหนึ่งจึงมักประสบปัญหาความไม่สอดคล้องลงรอย

แน่นอนว่าเครื่องแบบไม่ใช่เรื่องเดียวที่อาจารย์นิธิชี้ให้เห็นความหมายที่แตกต่างของสิ่งคุ้นเคยข้ามวัฒนธรรมจนทำให้ผู้อ่านสามารถย้อนกลับมามองดูตนเองอย่างเข้าใจมากขึ้น การอ่านโตเกียวใต้ชะเง็อมดอยสุเทพได้ให้ประสบการณ์ทำนองนี้อีกหลายเรื่อง

รอยต่อ

อาจารย์นิธิใช้เหตุการณ์ การเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลและทฤษฎี หรือความเข้าใจในระดับลึกซึ่งในตัวของอาจารย์นิธิเองเป็นลึ่งนำทางเพื่อแสดงความคิดเห็นและข้อสังเกตต่าง ๆ เช่น เพียงแค่หน้าแรกของหนังสือ อาจารย์นิธิก็ใช้เหตุการณ์รับส่งผู้คนในสนามบินที่เกิดขึ้นเป็นปกติในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ถกเถียงกับความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ว่าประเทศที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เท่ากันจะมีวัฒนธรรมที่เหมือนกันเป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ที่มีชั้นตอนแน่นอนหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ที่สนามบินในญี่ปุ่นอันเป็นประเทศอุตสาหกรรมที่มีระดับการพัฒนาเท่ากับสหรัฐอเมริกากลับมีธรรมเนียมการรับส่งผู้คนที่สนามบินแตกต่างกันกับคอนอเมริกัันอยู่มาก

อีกเรื่องที่ผมสนใจญี่ปุ่นน่าจะคุ้นชินคือ พื้นที่อันจำกัด อาจารย์นิธิสภิกดาผู้อ่านให้เห็นอิทธิพลทางกายภาพของพื้นที่ที่มีต่อธรรมเนียมปฏิบัติและผลดีออกมาเป็นสิ่งของเครื่องใช้ รองเท้าแตะที่ใช้ภายในบ้านและต้องเปลี่ยนเข้าเปลี่ยนออกบ่อยครั้งภายในพื้นที่อันจำกัดนั้นดูไม่สมเหตุสมผลสำหรับผู้มาเยือนจากต่างแดน แต่เมื่อได้ใช้ชีวิตอยู่ ณ ที่นั่นแล้วจึงจะรู้ถึงความจำเป็นของสิ่งที่คุณเหมือนไม่สมเหตุสมผล ผู้เขียนเองก็มีประสบการณ์ทำนองเดียวกันกับอ่างล้างมือในห้องน้ำของญี่ปุ่น โดยคิดไปเองตามประสาคนความรู้อันจำกัดว่า ในสถานที่แคบ ๆ อุปกรณ์ต่าง ๆ ควรจะต้องเล็กกะทัดรัด จึงแปลกใจเมื่อเห็นอ่างล้างมือขนาดใหญ่ในบ้านญี่ปุ่น และเมื่อได้ใช้สอยและค่อย ๆ ทำความเข้าใจจึงตระหนักว่า เพราะพื้นที่คับแคบนี้แหละ ทำให้อ่างล้างมือขนาดใหญ่จำเป็นเพราะทำหน้าที่เป็นอุปกรณ์ซักล้างรวมของทั้งบ้านด้วย ขนาดอันใหญ่โตในพื้นที่คับแคบจึงเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการใช้งานจริง

ในขณะที่กำลังอธิบายเรื่องของรองเท้าแตะ อาจารย์นิธิใช้การจุ่มแบบไม่ให้ตั้งตัวอันเป็นกลวิธีแบบนักบวชเซ็นในการสร้างความเข้าใจในระดับลึกไม่รู้สึกด้วยการตัดฉับเข้าสู่เรื่องทางจิตวิญญาณทันทีด้วยการสรุปว่าการแก้ปัญหาทางกายภาพหรือทางวัตถุของญี่ปุ่นนั้นมุ่งผลกระทบให้เกิดขึ้นทางใจด้วย และใจที่ไม่กระทบด้วยความแปรผันของโลกทางวัตถุคือหัวใจของนิกายเซ็น (หน้า 15) การฝึกจิตให้ปล่อยแผ่วจึงมีวิถีทางที่หลากหลายกระทั่งอาจซ่อนเร้นอยู่ในชีวิตประจำวันอันประณีตโดยไม่รู้ตัว

ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่แสดงออกภายนอกกับสิ่งที่อยู่ภายในปรากฏอยู่ทั่วไปในหนังสือเล่มนี้ มารยาท (แบบแผนของอากัปกิริยา) บทบาทที่ต้องแสดงต่อผู้คนต่างสถานะ การแสดงออกทางกามารมณ หน้ากากละครโน การประชุมก่อนเข้างาน ฯลฯ ล้วนแต่ดูเหมือนเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกันแต่ต่างก็ทำหน้าที่เหมือนกันคือเป็นพิธีกรรมชนิดหนึ่ง ที่เมื่อปฏิบัติแล้วทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างราบรื่น อย่างไรก็ตาม การอยู่รวมเป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้เพียงต้องการเฉพาะพิธีกรรมเพื่อแสดงความสยบยอมต่อระเบียบทางสังคม

เท่านั้น ยังมีพิธีกรรมเพื่อทำหาย หลีกหนีจากสังคม แสวงหา/แสดงตัวตนของตนเอง เพื่อให้มนุษย์ “ทน” อยู่กับสังคมได้ด้วย เช่น พิธีชงชา (หน้า 89) หรือ การยีนฉีข้างทาง (หน้า 92)

การมองเห็นและเข้าใจพิธีกรรมที่แตกต่างภายนอกพร้อมกันภายในทำให้เห็นภาพรวมและความเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ ได้เช่น พื้นที่ ระเบียบ มารยาท บทบาท ตัวตน และวิธีการและเป้าหมายในการใช้ชีวิตร่วมกันของสังคมญี่ปุ่น สะท้อนผ่านสิ่งของที่เรียบง่ายคือรองเท้าแตะไปจนถึงสิ่งของที่มีความสลับซับซ้อนอย่างพิธีชงชา

ในส่วนของความเข้าใจด้านลึกในชีวิต อาจารย์นิธิสนใจเรื่องราวของศาสนาและเคยได้แปลหนังสือเกี่ยวกับศาสนาพุทธไว้ชื่อ “พุทธศาสนา: สาระและพัฒนนาการ” เมื่อได้ไปเห็นพิธีกรรมทางศาสนาในญี่ปุ่นที่ผู้คนมักมองว่าคนญี่ปุ่นไม่มีศาสนา ด้วยความเข้าใจศาสนาแบบอาจารย์นิธิ อาจารย์นิธิได้ตั้งคำถามว่า ศาสนาคืออะไร? เป็นเรื่องขององค์กร คำสอน พิธีกรรม นักบวชที่เป็นหนึ่งเดียวกันหรือเป็นเรื่อง “วิถีทางปฏิบัติต่อโลกรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นสังคม ประเทศ เพื่อนบ้าน โลกหน้า บรรพบุรุษ ฯลฯ” (หน้า 39) ซึ่งถ้าเป็นในนิยามหลัง สำหรับอาจารย์นิธิแล้วคนญี่ปุ่นไม่ใช่คนไม่มีศาสนาตามที่คนทั่วไปหรือกระทั่งคนญี่ปุ่นเข้าใจตนเอง

เปรียบเทียบญี่ปุ่น-ไทย: ความต่าง

ถ้าลองเปรียบเทียบญี่ปุ่น-ไทยในประเด็นต่าง ๆ ก็จะมีทั้งด้านที่ต่างกัน และด้านที่เหมือนกัน ด้านที่ต่างกันเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระในพุทธศาสนากับชาวบ้าน โดยพระญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านน้อยเนื่องจากชนชั้นสูงเป็นผู้รับและส่งเสริมพุทธศาสนาของญี่ปุ่น พระมาจากกลุ่มคนจำนวนน้อยที่เลือกใช้ชีวิตแบบปัญญาชน อยู่ได้ด้วยการอุปถัมภ์ของชนชั้นสูง เน้นด้านการศึกษาตำรากว่าที่พุทธศาสนาจะขยายตัวจากกลุ่มชนชั้นสูงไปสู่ประชาชนทั่วไปก็ต้องปะทะ

ประสานกับประเพณีความเชื่อท้องถิ่นโดยเฉพาะศาสนาชินโต อิทธิพลของศาสนาชินโตที่ยึดครองพื้นที่ในสังคมญี่ปุ่นไว้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งทำให้พุทธศาสนาและผู้คนที่เกี่ยวข้องถูกกำหนดให้มีสถานะ บทบาทหน้าที่ในสังคมญี่ปุ่นโดยศาสนาชินโตด้วย เช่น การที่พระเป็นสัญลักษณ์ของความอัปมงคลในธรรมเนียมญี่ปุ่นจากการที่ “ศาสนาชินโตออกจะรังเกียจความตาย...เลยปล่อยให้พระเข้ามาหากินในพิธีกรรมด้านนี้ตามสบาย” (หน้า 36) ซึ่งแตกต่างจากสถานะและบทบาทของพระในสังคมไทยโดยสิ้นเชิง ทั้ง ๆ ที่พระไทยก็ทำหน้าที่ด้านพิธีศพบเหมือนกัน

อีกเรื่องหนึ่งที่แตกต่างกันมากคือเรื่องของวีรบุรุษ อาจารย์นิธิเล่าเรื่องมียาโมโตะ มุซาชิ ยอดนักดาบวีรบุรุษคนสำคัญของญี่ปุ่นว่า “ทอดชีวิตลงฝ่าความยากลำบากนานาชนิด ทิ้งหญิงที่ตนรักและญาติพี่น้องไว้เบื้องหลังเพื่อฝึกเคนโด แต่ก็ไม่ใช่เพื่อถือดาบ ไม่ใช่เพื่ออำนาจหรือความมั่งคั่ง แต่เพื่อจะได้วางดาบลง” (หน้า 16) มุซาชิเป็นเรื่องราวของการต่อสู้ภายนอกเพื่อฝึกฝนด้านในของตนเองเพื่อที่จะปล่อยวาง เป็นคนโดดเดี่ยว อ้างว้าง ไร้สังกัดอันเป็นสิ่งที่คนญี่ปุ่นหวาดกลัวเป็นที่สุดในฐานะสังคมที่ขึ้นชื่อในเรื่องของตัวตนที่อยู่ภายใต้สังกัด มุซาชิจึงเป็นวีรบุรุษ “ในอุดมคติของญี่ปุ่นที่ไม่มีวันเป็นไปได้” (หน้า 57) ถ้าคิดในแง่นี้ สังคมญี่ปุ่นมักยกย่องวีรบุรุษในฐานะอุดมคติที่ไม่มีวันเป็นไปได้ หรือวีรบุรุษผู้พ่ายแพ้หลายคน เช่น โซโจ ทากาโมริ ซามูไรคนสุดท้ายจากแดนใต้ผู้พ่ายแพ้ให้แก่ความทันสมัยแต่มีชีวิตที่สองตระหง่านอยู่กลางโตเกียวใจกลางความทันสมัยของญี่ปุ่น

ในประเทศไทยก็มีหลายชีวิตที่พ่ายแพ้แต่รักษาอุดมการณ์ หลายชีวิตยืนหยัดในอุดมคติที่เป็นไปไม่ได้ แต่สังคมไทยไม่ได้ให้ค่าชีวิตเหล่านี้ในฐานะวีรบุรุษ (แน่นอนว่ามีคนจำนวนหนึ่งคิดต่างออกไป แต่ไม่ใช่กระแสหลักรับรู้ยกย่องทั่วไป) ที่แย่ไปกว่านั้นคือ สังคมไทยในปัจจุบันกลายเป็นสังคมที่การกล่าวถึงความฝันอันปกติธรรมดาของมนุษย์ที่ปรารถนาชีวิตที่ดีกว่าเดิมาก็ยังอาจถูกประณามหมิ่นเหยียดได้

เปรียบเทียบญี่ปุ่น-ไทย: ความเหมือน

ความคิดในเรื่อง “ความสะอาด” และการเห็นชีวิตในวัตถุต่าง ๆ คือ ตัวอย่างของสิ่งที่เหมือนกันระหว่างญี่ปุ่นกับไทย

ความสะอาดในสังคมญี่ปุ่นมีรากมาจากศาสนาชินโต หน้าศาลเจ้าต่าง ๆ จึงมีบ่อน้ำและกระบวยตักน้ำวางไว้สำหรับชำระเพื่อความสะอาด ตามแท่นบูชาไม้ปิดสิ่งสกปรกและรังควาน บนเวทีซูโม่มีการสาดเกลือ การปิดเอาความสะอาดตามพิธีกรรม ฯลฯ ความสะอาดทำนองนี้ไม่ใช่ความสะอาดแบบปลอดเชื้อโรคหรือความสะอาดแบบวิทยาศาสตร์ เป็นความสะอาดตามความเชื่อ วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งไทยมีร่วมกับญี่ปุ่นโดยเฉพาะการรังเกียจสิ่งที่ไม่ควรจะรังเกียจเนื่องจากแนวคิดเรื่องความสะอาด เช่น รังเกียจคนเนื่องจากการประกอบอาชีพ

ความสะอาดเชิงวัฒนธรรมของญี่ปุ่นสามารถอยู่ร่วมกับความสะอาดเชิงวิทยาศาสตร์แบบปลอดเชื้อที่เข้ามาพร้อมความทันสมัยได้ อย่างไรก็ตามการแพร่กระจายของ “ความทันสมัย” เข้าสู่ญี่ปุ่นไม่ได้มีแต่ด้านโอริบเท่านั้นแต่ยังมีด้านต่อต้านด้วย ตัวอย่างคือการกำเนิดและดำรงอยู่อย่างเจิดจ้าของ “เอิรเงาสลัว” (ประพันธ์โดยจุนอิจิโร่ ทานิชากิ เขียนในปี 1933) ที่แสดงความซาบซึ้งในความหม่นทึม หลับเงาและคราบฝุ่นนานาชนิดของ “โลกเก่า” ที่ถูกรุกคืบด้วยความทันสมัยจากตะวันตก

อาจารย์นิชิยังได้เล่าถึงประเพณีฮาริคุโย (針供養) หรือประเพณีแสดงความขอบคุณต่อเข็มเย็บผ้าที่มีมาตั้งแต่สมัยเฮอัน (ค.ศ. 794-1185) และที่ตั้งชื่อให้กับหุ่นยนต์ในโรงงานและปฏิบัติต่อหุ่นยนต์เหล่านั้นราวกับเป็นเพื่อนร่วมงาน ประเพณีในลักษณะเดียวกันนี้ของไทยก็อาจจะเทียบได้กับการไหว้ครุของช่างฝีมือด้านต่าง ๆ ที่ยึดถืออุปกรณ์ที่ใช้ประกอบอาชีพเป็นมากกว่าสิ่งของ เช่น พิธีไหว้ครุบูชาเตาของช่างตีมีดตีดาบ

ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่าความเหมือนกันระหว่างญี่ปุ่นกับไทยนี้น่าจะเป็นความเหมือนกันในเรื่องที่เป็นสากล ไม่ใช่เรื่องพิเศษเฉพาะสังคมใดสังคมหนึ่ง ทั้งเรื่องของความสะอาดเชิงวัฒนธรรมและการมอบภาพจำลองของมนุษย์ให้แก่สิ่งของรอบตัวน่าจะเป็นพฤติกรรมโดยทั่วไปของสังคมมนุษย์

อันที่จริง การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเกี่ยวกับความสะอาดและวัตถุสิ่งของรอบตัวไปเป็นแบบวิทยาศาสตร์ที่จำแนกคู่ตรงข้ามชัดเจนระหว่าง สะอาด/ไม่สะอาด คน/สิ่งของ เป็นพัฒนาการทางสังคมที่เกิดจากความทันสมัย หรือเป็นธรรมชาติของกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมที่มุ่งสลายความทับซ้อนจำแนกแบ่งสิ่งต่าง ๆ เป็นส่วน ๆ เพื่อประสิทธิภาพในการผลิต และทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เฉพาะตัวให้กลายเป็นของสามัญเหมือน ๆ กันเพื่อความสะดวกต่อการแปลงให้เป็นสินค้า (commodification) ด้วยเหตุนี้การเห็นชีวิตในสิ่งไม่มีชีวิตกระทั่งตั้งชื่อให้ (personification) คือการสร้างเฉพาะเจาะจงซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการทำสิ่งของให้เป็นสินค้า ส่วนที่น่าสนใจสำหรับกรณีญี่ปุ่นคือ เพราะเหตุใดประเทศพัฒนาทุนนิยมแนวหน้าแบบญี่ปุ่นจึงมีการตกค้างของวัฒนธรรมในวิถีการผลิตแบบโบราณเหลืออยู่มากและที่สำคัญคือ การตกค้างนี้ไม่ได้อยู่ในลักษณะล่าหลังถ่วงรั้งการพัฒนาแต่สามารถกลายเป็นพลังขับเคลื่อนประเทศในด้านต่าง ๆ ได้ เช่น ประเพณีฮาริคุโยของญี่ปุ่นสอดรับไปด้วยกันได้ดีกับการคัดแยกขยะทิ้งสิ่งของให้เหมาะสมเพื่อความปลอดภัยและรักษาสีสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

“ความเข้าใจผิด” เกี่ยวกับญี่ปุ่น-ไทย

แม้ว่าญี่ปุ่นถูกมองว่าเป็นประเทศ “ชาตินิยม” แต่อาจารย์นิริก็ตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ได้เห็นธงชาติญี่ปุ่นบ่อยนักนอกจากสถานที่ราชการบางแห่ง ไม่เคยเห็นคนประดับธงชาติหน้าบ้านในวันนักขัตฤกษ์ ไม่เคยเห็นบทความในหนังสือพิมพ์อ้างความรักชาติเพื่อสนับสนุนนโยบายของรัฐ หรือตัดสินการกระทำของคน ไม่เคยเห็นละครปลุกใจทางทีวี รวมถึงไม่ได้ยินเพลงชาติญี่ปุ่นเลย ข้อสังเกตของอาจารย์นิริต่อเรื่องชาตินิยมของญี่ปุ่นคือ ชาติคืออิเอะ (家) หรือกลุ่ม

ที่ขยายใหญ่เป็นหน่วยระดับประเทศที่มีจักรพรรดิเป็นผู้นำ ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับจักรพรรดิเหมือนชาบูโรกับโดเมียว ความจงรักภักดีที่แสดงออกในนามชาติแท้จริงแล้วเป็นรูปแบบความภักดีต่อกลุ่มในสมัยศักดินา ไม่ใช่ชาติสมัยใหม่ที่ป็นรัฐชาติ พ้นจากสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้วความภักดีต่อกลุ่มขนาดใหญ่ เช่นนี้หมดสิ้นลงพร้อมกับสถานะนำของจักรพรรดิเหลือเป็นความภักดีต่อกลุ่มที่ใกล้ชิดกับตนเองมากกว่า เช่น บริษัท ที่ทำงาน ศาสนา มหาวิทยาลัย ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ชาติของญี่ปุ่นจึงมีคุณสมบัติที่จะไปเรียกร้องประโยชน์จากผู้คนได้น้อยกว่ากลุ่มย่อยเหล่านี้

ในทางกลับกันประเทศไทยท่วมตันไปด้วย “การแสดง” ถึงความรักชาติผ่านธงชาติ เพลงชาติ หนังสือ ละคร ถ้อยคำ สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ว่าคนไทยเป็นคนชาตินิยมมากกว่าญี่ปุ่นหรือไม่? สำนึกถึงชาติของคนไทยเป็นแบบศักดินาหรือเป็นแบบรัฐชาติสมัยใหม่? แต่ที่แน่แท้คือ “ชาติ” ของญี่ปุ่นน่าจะศักดิ์สิทธิ์และมีอิทธิฤทธิ์น้อยกว่าชาติของไทย จึงทำให้ผู้คนไม่ได้นำชาติมาใช้่างเพื่อแสวงหาประโยชน์ในวาระโอกาสต่าง ๆ นึก

บทสะท้อนต่อไทย

เหตุการณ์ในญี่ปุ่นหลายเรื่องเป็นภาพสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เช่น การดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาและสร้างการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านของประเพณีวัฒนธรรมเก่าแก่อย่างเทศกาลโอะบง (お盆) การรักษาแม่น้ำและใช้พื้นที่สาธารณะริมแม่น้ำกาโมของชาวเกียวโต ที่ล้วนแต่เป็นกิจกรรมและพื้นที่ที่ชาวบ้านชาวเมืองมีส่วนร่วมและรู้สึกเป็นเจ้าของ

ย้อนกลับมามองไทย ประเพณีวัฒนธรรมเก่าแก่หลายอย่างที่รัฐสนับสนุนและส่งเสริมให้คงอยู่ เช่น โขน นาฏศิลป์ ดนตรีไทย ผ้าไทย กลายเป็นของสูง ชาวบ้านเข้าถึงยาก นำมาใช้ประโยชน์หรือตัดแปลงยาก เนื่องจากรัฐและชนชั้นนำผูกขาดความเป็นเจ้าของ ขาดการมีส่วนร่วมโดยชาวบ้าน การทุ่มเทงบประมาณหรือการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐทำได้เพียงรักษาลมหายใจวาวริน

ชีวิตชีวาไม่เหมือนเทศกาลโอะบงของญี่ปุ่น หรือพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ ในเมืองก็เปิดกว้างรองรับการใช้สอยของประชาชน ไม่ได้ถูกล้อมรั้วปิดกั้นรอบเปิด เมื่อเป็นประโยชน์ของชนชั้นนำหรือธุรกิจเหมือนพื้นที่สาธารณะสำคัญ ๆ ของไทย

ความเปลี่ยนแปลง

นับจากการพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1989 (พ.ศ. 2532) ก็เป็นเวลากว่า 3 ทศวรรษ หลายสิ่งในญี่ปุ่นน่าจะเปลี่ยนไปแล้วเช่น ระบบการจ้างงานตลอดชีพ เริ่มเสื่อมสลายลงจากภาวะเศรษฐกิจชะลอตัวตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 แม้ว่าบริษัทขนาดใหญ่จะพยายามเลือกวิธีการแก้ปัญหาด้วยการปลดพนักงานออกเป็นทางเลือกท้าย ๆ ก็ตาม แต่มีเพียง 1 ใน 5 ของคนงานเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์จากระบบจ้างงานตลอดชีพซึ่งคนงานเหล่านั้นคือพนักงานชายในบริษัทขนาดใหญ่หรือข้าราชการ (Hirakubo, 1999) ระบบเลื่อนความดีความชอบด้วยความสามารถเข้ามาแทนที่ระบบอาวุโส กลุ่มซาราริมันจากกลุ่มคนที่มีจำนวนประมาณ 37 ล้านคนและเสียภาษีให้รัฐญี่ปุ่นร้อยละ 48.3 (น. 65) ในปี ค.ศ. 2022 อัตราการเสียภาษีรายได้ส่วนบุคคลของญี่ปุ่นอยู่ที่ร้อยละ 19 (OECD, Revenue Statistics 2023-Japan) ในขณะที่ “ฟรีดาร์” (freeters) หรือผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-34 ปี ผู้มีสถานะการทำงานเป็นบางเวลาหรืองานพาร์ทไทม์ (ไม่รวมแม่บ้านและนักเรียน) เพิ่มจำนวนจากประมาณ 5 แสนคน ในปี ค.ศ. 1982 มาเป็น 2 ล้านคนในปี ค.ศ. 2002 แม้ว่าจะมีจำนวนค่อย ๆ ลดลงจนเหลือ 1.37 ล้านคนในปี ค.ศ. 2021 แต่ก็ยังเป็นผลมาจากจำนวนกำลังแรงงานคนหนุ่มสาวที่ลดลงด้วย (Yukie, 2023, p. 52)

ในภาพรวม ชีวิตคนงานในประเทศญี่ปุ่นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง การเป็นพนักงานในบริษัทไม่ได้เป็นความภูมิใจและทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิตได้เหมือนในอดีต ในขณะที่บริษัทเองก็ไม่ได้อยากบริหารดูแลพนักงานจำนวนมากอีกต่อไปและหันไปใช้วิธีจ้างแรงงานชั่วคราวหรือจ้างแรงงานจากบริษัทส่งคนงานแทนมากขึ้น

ผลจากความยากลำบากทางเศรษฐกิจนอกจากจะกดดันบริษัทและคณงานให้เพิ่ม “ความสามารถในการแข่งขัน” ด้วยการตัดลดสวัสดิการ เพิ่มภาระงานแล้ว ยังส่งผลกดดันรัฐบาลญี่ปุ่นให้หาทางกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยวิธีการต่าง ๆ ด้วย สิ่ง que เปลี่ยนไปอย่างมากในด้านนี้คือ ความพยายามใช้ภาคการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของญี่ปุ่นโดยนโยบายเปิดประเทศและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจังด้วยมาตรการต่าง ๆ เช่น นโยบาย cool Japan ที่ริเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 2010 (สำนักงานส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ, 2559) เพื่อขยายการบริโภคสินค้าและบริการของญี่ปุ่น หรือการยกเลิกการขอวีซ่าเข้าประเทศญี่ปุ่นให้ประเทศต่าง ๆ (ประเทศไทยในปี ค.ศ. 2013) ส่งผลให้ชาวต่างชาติในญี่ปุ่นต่อปีเพิ่มขึ้นจากปีละประมาณ 8.6 ล้านคนเป็น ประมาณ 31 ล้านคนในปี ค.ศ. 2019 (JTB, 2023) การที่ชาวต่างชาติหรือไ้จอินเพิ่มจำนวนมากกว่า 4 เท่าในเวลาเพียง 6 ปีทำให้ความสัมพันธ์กับ “ไ้จอิน” ของคนญี่ปุ่นเปลี่ยนไป ไ้จอินในปัจจุบันนั้นได้กลายเป็นลูกค้าไปเสียแล้ว

บทสนทนา

ในการอ่านหนังสือเล่มนี้ใหม่/ซ้ำทำให้ผู้เขียนเห็นว่าบางประเด็นที่อาจารย์นิธิเสนอไว้ว่าจะถูกนำมาคิดต่อในบริบทปัจจุบัน เช่น อาจารย์นิธิเห็นว่า “ความเป็นชุมชนนั้นเป็นหัวใจของความสงบสุขในประชาคมทุกชนิด” (หน้า 10) นี่เป็นความคิดเกี่ยวกับพลังของชุมชนในฐานะกลไกรักษาความสงบสุขในสังคมซึ่งแพร่หลายในสังคมไทย ความคิดเช่นนี้เห็นชุมชนเป็นทางออกของปัญหาหลายปัญหา แต่จริงหรือที่ “อำนาจของวัฒนธรรมประเพณี” ที่คอยห้ามปรามควบคุมมิให้สมาชิก “แหกคอกได้ง่าย ๆ” จะเป็นเครื่องมือที่อำนวยความสะดวกด้านเดียว ปัญหาความไม่สงบสุขของประชาคมเกิดขึ้นเนื่องจากประชาคมนั้นปราศจากความเป็นชุมชนเพียงอย่างเดียว หรืออันที่จริงแล้วในสังคมสมัยใหม่มีเครื่องมืออื่นในการสร้างความสงบสุขในสังคมที่ทำงานเป็นเอกเทศจากความเป็นชุมชนด้วยก็ได้ เช่น กฎหมาย กฎระเบียบ สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค เป็นต้น

ในปี ค.ศ. 2022 ผู้เขียนได้มีโอกาสชมซีรีส์ภาพยนตร์ญี่ปุ่นที่สร้างมาจากมังงะชื่อ Gannibal เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนายตำรวจเลือดร้อน (ก๊วย) แต่ยึดมั่นกฎหมายถูกย้ายไปประจำหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีความเป็นชุมชนสูง สมาชิกในชุมชนมีน้ำหนึ่งใจเดียวช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน (คนดี) รวมถึงคอยเอาใจใส่ดูแลสมาชิกใหม่อย่างครอบครัวของนายตำรวจคนดังกล่าวด้วย ปัญหาเดียวของชุมชนนี้คือ พวกเขาเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมกินคน น่าสนใจว่าชุมชนประเภทนี้เป็นหัวใจของความสงบสุขในประชาคมทุกชนิดได้หรือไม่ อย่างไร? ในสังคมที่สงบสุข ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับชุมชนควรเป็นอย่างไร?

นอกจากความโรแมนติคต่อชุมชนแล้ว วิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม และการวิพากษ์นอกบริบทที่อาจมีปัญหาในการเห็นภาพที่ดีเกินจริงหรือแยเกินควรจริงหรือที่ “ในวิธีคิดแบบธุรกิจอเมริกัน มนุษย์ไม่เป็นปัจจัยสำคัญของการผลิต ในขณะที่วิถีของญี่ปุ่นให้ความสำคัญแก่ปัจจัยของมนุษย์อย่างยิ่ง” (น. 81) ต่อคำถามนี้ ผู้เขียนไม่มีความรู้พอที่จะประเมินว่าธุรกิจอเมริกันในปี ค.ศ. 1989 โหดร้ายต่อเพื่อนมนุษย์มากกว่าธุรกิจญี่ปุ่นหรือไม่ แต่พอจะมีความเข้าใจอย่างบ้างว่าการที่บริษัทญี่ปุ่นก่อนทศวรรษที่ 1990 มักเก็บคนไว้กับบริษัท “มีตำแหน่งจนพอ” (หน้า 81) ไม่น่าจะเป็นเรื่องของน้ำใจที่มีต่อคนงานของบริษัทญี่ปุ่น อย่างน้อยก็ไม่ใช่ปัจจัยหลักปัจจัยเดียว แต่ส่วนหนึ่งเป็นเพราะระบบเศรษฐกิจการเมืองของญี่ปุ่นอันเกิดจากสถานะของญี่ปุ่นในการเมืองโลกที่จำเป็นต้องผลักดันพัฒนาอุตสาหกรรมภายในให้เติบโตโดยเร็วควบคู่ไปกับการดูแลสวัสดิการประชาชนโดยไม่ให้เป็นภาระของรัฐมากเกินไป ญี่ปุ่นจึงเลือกใช้วิธีปกป้องภาคเอกชนเพื่อให้ทำกำไรมากและนำกำไรที่ได้มามากนั้นแบ่งไปดูแลสวัสดิการคนงานแทนรัฐ พร้อมกับการอุดหนุนภาคเกษตร นี่เป็นแบบแผนการไล่กวดทางเศรษฐกิจรูปแบบหนึ่งของประเทศทุนนิยม ลักษณะการไล่กวดทางเศรษฐกิจเช่นนี้ประเทศไทยก็ทำเหมือนญี่ปุ่น แต่ของไทยเลือกตัวแบบการพัฒนาแบบไม่สมดุลที่เลือกภาคเอกชนให้เติบโตก่อนแล้วรอกภาคประชาชนเติบโตไล่หลังมา (ซึ่งระเบียบการเมืองไทยพยายามบอนไซประชาชนไม่ให้เติบโตกล้าแข็งเกินไปจนมาขอแบ่งผลประโยชน์จากชนชั้นนำได้มากนัก)

นอกจากนี้ การอยู่ในตำแหน่งที่เพื่อนบางคนก็กระทบต่อสุขภาพจิต เพราะแม้ว่าจะมีตำแหน่ง มีงานทำ แต่ถูกลดบทบาทไม่ได้ความสำคัญ กัดดันให้กลายเป็น “คนข้างหน้าต่าง” เหมือนชื่อวรรณกรรมเยาวชนชื่อดัง “โตะโตะจัง เด็กหญิงข้างหน้าต่าง” ซึ่งหมายถึงคนไม่มีประสิทธิภาพ ไม่สำคัญ ไม่มีคุณค่าต่อชุมชน

ความแปรเปลี่ยน

ในโลกที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา บางสิ่งที่เคยเป็นจริงในอดีตก็อาจจะไม่เป็นจริงอีกต่อไป หรืออาจจะมีความเป็นจริงอื่นเพิ่มเติม ในกรณีของญี่ปุ่น วัตถุประสงค์และพื้นที่เป็นแหล่งกำเนิดรากลึกแห่งและความผูกพันที่ยึดโยงคนให้รวมเป็นชุมชน สร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ทำให้เรื่องราวของมุซาชิที่เชื่อกันว่าได้ใช้เส้นทางเดินผ่านพื้นที่ของชุมชนนั้นมีความหมายและมนต์ขลังต่อผู้คนในชุมชน ความผูกพันเช่นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นสำนึกที่เกิดขึ้นจากพื้นที่และเรื่องราวเหนือพื้นที่ แต่ในปัจจุบันที่โลกได้พัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคมไปไกลมากจนเกิดเครือข่ายความไวสูงถ่ายทอดเรื่องราวของผู้คนข้ามพื้นที่ข้ามเวลาอยู่ตลอดเวลา เส้นทางเดินของมุซาชิอาจสร้างความภูมิใจให้แก่คนในชุมชน แต่โลกในปัจจุบันความสนใจผูกพันต่อพื้นที่ไม่ได้ถูกจำกัดเฉพาะคนในพื้นที่เท่านั้น แต่มีปรากฏการณ์และกิจกรรมที่ทำให้ผู้คนนอกพื้นที่สามารถมี “ประสบการณ์ร่วม” และความผูกพันต่อพื้นที่ได้ ความรู้สึกทำนองนี้ทำให้เกิดมีม (meme) หรือการเดินทางตามรอยนิยายหรืออนิเมะที่ผู้คนต่างชาติต่างภาษามาร่วมสร้างความหมายให้แก่วัตถุประสงค์และพื้นที่ข้ามพรมแดนชาติ

ผู้เขียนมีข้อสังเกตเบื้องต้นว่าถ้าภาษาชาวบ้านและทุนนิยมการพิมพ์สร้างรัฐชาติในฐานะชุมชนจินตนาการ ภาษาศาสนและทุนนิยมดิจิทัลก็อาจจะกำลังสร้างอัตลักษณ์รวมหมู่ขนาดใหญ่ชนิดใหม่ผ่านชุมชนเสมือนจริง

ความร่วมมือ

หนังสือเล่มนี้ถูกตีพิมพ์มานานกว่า 3 ทศวรรษ แต่ประเด็นต่าง ๆ ในหนังสือยังคงร่วมสมัยให้ความรู้ความเข้าใจประเทศญี่ปุ่นและสะท้อนความเข้าใจประเทศไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันได้อยู่ บางประเด็นก็ใช้เป็นกรอบอธิบายสถานการณ์ทางการเมืองที่คุกรุ่นของไทยได้อย่างดีเช่น ลักษณะปราสาทในญี่ปุ่นที่มีทั้งปราสาทที่เป็นป้อมปราการซึ่งถูกสร้างในสมัยสงครามกลางเมืองจากความไม่มั่นคงทางการเมืองและความหวาดระแวงภัยจึงต้องเตรียมการปกป้องตนเองมาก ในขณะที่ปราสาทที่เป็นที่พักอาศัยของโชกุนในเกียวโตคือ ปราสาทโทโจ เป็นปราสาทที่ไม่ให้ความสำคัญกับป้อมปราการเนื่องจากสร้างในยุคโชกุนตระกูลโตกุกาวะเรืองอำนาจ มีความมั่นคงทางการเมืองสูง ดังที่อาจารย์นิธิให้ความเห็นไว้ว่า “นิธิจึงสะท้อนอำนาจที่มากขึ้นด้วยการไม่ค่อยมีเขี้ยวเล็บ” (หน้า 47)

อ่านแบบขัดขินตัวบท

ทำไมหนังสือขนาดย่อมเล่มนี้จึงเต็มไปด้วยประเด็นแปลกใหม่ แม้จะผ่านมากกว่า 30 ปีแล้วก็ยังเป็นหนังสือชวนให้ขบคิดเกี่ยวกับสังคมญี่ปุ่นและสังคมไทยอยู่ได้ ผู้เขียนเข้าใจว่าอาจารย์นิธิมีวิธีการอ่านสังคมแบบที่ผู้เขียนขอเรียกว่าอ่านโดยขัดขินตัวบท ซึ่งหมายถึง การอ่านที่แสวงหาความเป็นไปได้ระหว่างความคิดของผู้อ่านกับสิ่งที่สังคมเชื่อและสิ่งที่ตัวบทพยายามจะบอก ทำให้ผู้อ่านมีอำนาจกำหนดความหมายของตนเองด้วย เกียวโตจึงอยู่ใต้ชะเง้อมตอยสุเทพได้ในขณะที่ทางภูมิศาสตร์ตอยสุเทพก็ไม่ได้อยู่ใต้กรุงเทพฯ อยู่แล้ว

เอกสารอ้างอิง

- กอนเซ, เอดเวิร์ด. (2552). *พุทธศาสนา สาระและพัฒนาการ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ผู้แปล). มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2532). *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, เกียวโตใต้ชะเง้อมดอยสุเทพ*. มติชน.
- สำนักงานส่งเสริมการค้าในต่างประเทศ. (2559). นโยบาย Cool Japan. https://www.ditp.go.th/contents_attach/148923/148923.pdf
- Hirakubo, N. (1999). The End of Lifetime Employment in Japan. *Business Horizons*, 42(6), 41. [https://doi.org/10.1016/S0007-6813\(99\)80037-8](https://doi.org/10.1016/S0007-6813(99)80037-8)
- Overseas Residents' Visits to Japan*. (2023, 11 December 2023). JTB Tourism Research & Consulting Co. Retrieved 20 December from <https://www.tourism.jp/en/tourism-database/stats/inbound/>
- Revenue Statistics in Asia and the Pacific 2023 - Japan*. (2023). <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/revenue-statistics-asia-and-pacific-japan.pdf>
- Yukie, H. (2023). Youth Employment and Employment Policies in Japan. *Japan Labor Issues*, 7 No. 41(1), 66. <https://www.jil.go.jp/english/jli/documents/2023/041-00.pdf> (The Japan Institute for Labour Policy and Training)

บทปริทัศน์หนังสือเรื่อง Japan's Approach to Legal and Judicial Development in Developing Countries: Building Trust and Partnership

ธนิกุล จันทรา

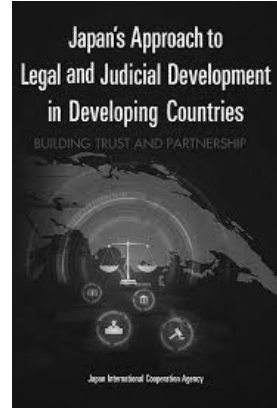
ชื่อเรื่อง : Japan's Approach to Legal and Judicial Development in Developing Countries: Building Trust and Partnership

ผู้แต่ง : Japan International Cooperation Agency

ปีที่พิมพ์ : 2020

สำนักพิมพ์ : Japan Publishing Industry Foundation for Culture

จำนวนหน้า : 300 หน้า

บทนำ

หนังสือเรื่อง : Japan's Approach to Legal and Judicial Development in Developing Countries: Building Trust and Partnership โดย องค์การความร่วมมือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น หรือ JICA (Japan International Cooperation Agency) เป็นหนังสือที่รวบรวมประวัติและวิวัฒนาการการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของญี่ปุ่นในประเทศกำลังพัฒนา ผ่านบทสัมภาษณ์ของผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายชาวญี่ปุ่น ที่เคยทำงานและมีความเกี่ยวข้องในการริเริ่มและให้ความช่วยเหลือในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของประเทศกำลังพัฒนาที่ได้รับความช่วยเหลือจากญี่ปุ่น รวมถึงข้าราชการ ผู้เข้าอบรม และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา

กฎหมายของประเทศผู้รับ โดยเรื่องราวต่าง ๆ จากการพูดคุยสัมภาษณ์ผ่าน
ประสบการณ์ของผู้มีส่วนร่วมจากทั้งประเทศผู้ให้ และประเทศผู้รับ กวาร์ร้อยคน
ถูกนำมาร้อยเรียงเรื่องราวให้เห็นถึงวิวัฒนาการการให้ความช่วยเหลือด้านการ
พัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของประเทศญี่ปุ่นได้อย่างน่าสนใจ โดย
เฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่สนใจงานด้านการพัฒนาระหว่างประเทศ และการให้ความช่วย
เหลือด้านการพัฒนา สามารถศึกษาผ่านประสบการณ์ของญี่ปุ่น ในการสร้างการ
เปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการพัฒนากฎหมายให้กับประเทศกำลังพัฒนา และการ
เปลี่ยนแปลงในรูปแบบการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา ซึ่งในอดีตมักจะ
เป็นการให้เงินช่วยเหลือเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การให้ความช่วยเหลือด้าน
การพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจึงถือเป็นเรื่องใหม่ อ่อนไหว และ
ท้าทาย เนื่องจากการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนากฎหมาย ในบางครั้ง
สำหรับในบางประเทศ อาจถูกมองว่า เป็นการก้าวก้าว รุกล้ำอำนาจอธิปไตย หรือ
ต้องการควบคุมประเทศนั้น ๆ ผ่านการมีส่วนร่วมในการร่างด้วยกฎหมาย
หนังสือเล่มนี้ จึงมีความน่าสนใจในการแสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของเส้นทางการ
ให้ความช่วยเหลือในเรื่องดังกล่าว ความท้าทายและอุปสรรค ไปจนถึงความ
สำเร็จที่เกิดขึ้นในประเทศผู้รับในด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการ
ยุติธรรม ผ่านแนวคิดและวิธีการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาแบบญี่ปุ่น
ที่แตกต่างและมีเอกลักษณ์

หนังสือเล่มนี้ ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 2020 เนื่องในโอกาสครบรอบ 20 ปีของ
การให้การสนับสนุนด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในประเทศ
ต่าง ๆ ของ JICA เริ่มต้นตั้งแต่การให้ความช่วยเหลือทางการพัฒนากฎหมาย
อย่างเป็นทางการครั้งแรก ในประเทศเวียดนามในช่วงกลางทศวรรษ 1990 นับ
แต่นั้นมา JICA ได้ดำเนินโครงการช่วยเหลือทางกฎหมายหลากหลายโครงการ
เพื่อส่งเสริมการปฏิรูปกฎหมายในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียมานานกว่า 20 ปี
หนังสือเล่มนี้ จึงเป็นผลงานสำคัญที่จารึกประวัติและพัฒนาการการดำเนินงาน
ด้านการให้ความช่วยเหลือทางการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมที่

สำคัญของญี่ปุ่น ตลอดกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา ภายใต้การปฏิบัติงานของ JICA ซึ่งเป็นองค์กรด้านการพัฒนาระหว่างประเทศ ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐบาลญี่ปุ่น ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1974 ในฐานะองค์กรที่มีหน้าที่ดูแลให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นทางการ หรือ ODA (Official Development Assistance) ของประเทศญี่ปุ่น และเป็นหน่วยงานด้านการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาแบบทวิภาคีที่ใหญ่ที่สุดในโลก โดยมีโครงการปฏิบัติงาน ณ ประเทศต่าง ๆ กว่า 154 ประเทศ และมีสำนักงานในประเทศต่าง ๆ กว่า 90 แห่ง รวมถึงในประเทศไทย

หนังสือเล่มนี้ถูกแบ่งออกเป็น 5 บท เริ่มต้นจากการอธิบายในบทนำถึงภาพรวมของการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาของรัฐบาลญี่ปุ่น จากนั้นในบทที่ 1-5 จึงบรรยายให้เห็นถึงประสบการณ์การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายในประเทศต่าง ๆ ที่มีที่มา และวิธีการแตกต่างกันไปตามบริบท และความต้องการของประเทศผู้รับ โดยเริ่มต้นจาก ประเทศเวียดนาม (บทที่ 1) กัมพูชา (บทที่ 2) ลาว (บทที่ 3) และ ประเทศอื่น ที่ญี่ปุ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนากฎหมายในระยะต่อมา ได้แก่ อินโดนีเซีย จีน อุซเบกิสถาน มองโกเลีย เนปาล พม่า และกลุ่มประเทศแอฟริกาที่พูดภาษาฝรั่งเศส (Francophone Africa) รวมถึง สาธารณรัฐโกตดิวัวร์ (Cote d'Ivoire) (บทที่ 4) โดยจัดเรียงตามลำดับเวลาที่ญี่ปุ่นเข้าไปมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนากฎหมายของประเทศเหล่านี้ และปิดท้ายในบทที่ 5 ด้วยการมองทิศทางและความท้าทายในอนาคตในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

การเปลี่ยนแปลงด้านการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่น

การให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาของญี่ปุ่นเริ่มขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 1950 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง และญี่ปุ่นกลายเป็นหนึ่งในประเทศผู้ให้ความช่วยเหลืออันดับต้น ๆ ในช่วงกลางทศวรรษ 1980 เนื่องจากญี่ปุ่นเห็นความสำคัญของการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ of ญี่ปุ่น ให้เป็นประเทศมหาอำนาจที่

สามารถนำพาโลกไปสู่สันติภาพ โดย JICA ได้ริเริ่มโครงการและสนับสนุนการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสนับสนุนทางการเงินและทางเทคนิคเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศผู้รับการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ซึ่งการสนับสนุนต่าง ๆ เหล่านี้เป็น การให้ความช่วยเหลือที่มีรัฐบาลญี่ปุ่นเป็นแกนนำสำคัญ โดยมีรูปแบบการให้ความช่วยเหลือแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ หรือโครงการ เช่น การให้ความช่วยเหลือแบบเงินกู้ การให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่า การสร้างความร่วมมือทางวิชาการ การให้ความช่วยเหลือผ่านการถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้ อธิบายถึงการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาของญี่ปุ่นในช่วงถัดมา นั่นคือ ช่วงทศวรรษที่ 1990 ที่ประเทศญี่ปุ่นได้ริเริ่มโครงการช่วยเหลือทางกฎหมายครั้งแรกในเอเชียอย่างเป็นทางการ โดยเริ่มต้นที่ประเทศเวียดนามเป็นประเทศแรกในปี ค.ศ. 1996 การมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่นในการส่งเสริมการปฏิรูปกฎหมายในต่างประเทศเป็นปรากฏการณ์ที่ค่อนข้างใหม่และแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในนโยบายการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศของญี่ปุ่น ที่แต่เดิมให้ความสำคัญกับการสนับสนุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศผู้รับในประเทศกำลังพัฒนา มาสู่การขยายการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งริเริ่มขึ้นในภายหลัง แต่ได้ขยายความสำคัญมากขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่กำลังก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนผ่านทางระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายให้เห็นถึงความจำเป็นของการพัฒนากฎหมายในประเทศกำลังพัฒนาได้อย่างน่าสนใจ ว่ามีความสัมพันธ์และความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะต่อประเทศกำลังพัฒนาที่ต้องการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา รูปแบบเศรษฐกิจของประเทศตนสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Market Economy) เช่น เวียดนาม ลาว กัมพูชา และ จีน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติญี่ปุ่นยังคงความอนุรักษนิยมอย่างมาก ในแนวทางการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและความสามารถในการบังคับใช้กฎหมายของประเทศผู้รับ เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีความอ่อนไหว และอาจถูกกล่าวหาว่าแทรกแซงกิจการภายในประเทศของประเทศผู้รับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านในเอเชีย ญี่ปุ่นจึงมีความระมัดระวังอย่างมากในการให้ความช่วยเหลือดังกล่าว ให้ไม่เข้าไปในลักษณะของการชี้แนะ แต่เป็นการให้คำแนะนำโดยผู้เชี่ยวชาญ การพัฒนาร่างกฎหมายร่วมกันระหว่างนักกฎหมายในประเทศผู้รับและผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น โดยคำนึงถึงบริบท และความต้องการของประเทศผู้รับเป็นสำคัญ ดังแสดงให้เห็นในตัวอย่างของการปฏิบัติงานในแต่ละประเทศของคณะผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายที่หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายไว้อย่างน่าสนใจ

ญี่ปุ่นกับการพัฒนากฎหมายในประเทศกำลังพัฒนา: ความช่วยเหลือที่อ่อนไหว

ไม่นานหลังจากการประกาศใช้กฎบัตร ODA (ODA Charter) ในปี ค.ศ.1992 ญี่ปุ่นในฐานะประเทศผู้ให้ ที่มีนโยบายสนับสนุนส่งเสริมหลักนิติธรรม (Rule of Law) ได้สนับสนุนโครงการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนากฎหมาย โดยเริ่มต้นจากเวียดนามเป็นประเทศแรก ในบทที่ 1 ของหนังสือได้เล่าถึง การให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งถือเป็นโครงการแรกๆที่ดำเนินการโดย JICA ในประเทศเวียดนาม โดยการดำเนินโครงการนี้ เป็นลักษณะของบริการให้คำปรึกษาด้านกฎหมาย เพื่อส่งเสริมหลักนิติธรรม และธรรมาภิบาลของเวียดนามในการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด แม้ประเทศเวียดนามจะประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งในปี ค.ศ. 1995 หากแต่ผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายของญี่ปุ่น พบว่าประมวลกฎหมายนี้มีต้นแบบมาจากกฎหมายแพ่งของรัสเซีย และยังมีความเป็นสังคมนิยมอยู่มาก จึงไม่

สามารถตอบสนองต่อความต้องการของเศรษฐกิจแบบตลาดที่กำลังพัฒนาได้ นักกฎหมายในเวียดนาม จึงเสนอขอความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น ให้ช่วยทบทวนและพัฒนาแก้ไขกฎหมายฉบับนี้ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลงของเวียดนามไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด จนในที่สุด JICA ได้เปิดตัว โครงการช่วยเหลือทางกฎหมายครั้งแรกในเวียดนามอย่างเป็นทางการ ในปี ค.ศ. 1996 และได้มีการขยายโครงการในปี ค.ศ. 2000 และ ค.ศ. 2007

โดยเนื้อหาในบทนี้ ได้อธิบายถึงจุดเริ่มต้นนี้ว่า ความช่วยเหลือด้านกฎหมายในช่วงแรกในประเทศเวียดนามนั้น มิได้ดำเนินการผ่าน JICA หากแต่เป็นการริเริ่มขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่กฎหมายระดับสูงของกระทรวงยุติธรรมในเวียดนาม โดยอาศัยการใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่มีอยู่กับ นักวิชาการด้านกฎหมายชาวญี่ปุ่น เมื่อครั้งได้รับการอบรมด้านกฎหมาย กับ ศาสตราจารย์ Morishima Akio อดีตคณบดีคณะนิติศาสตร์และคณบดีบัณฑิต วิทยาลัยการพัฒนาระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยนาโกย่า ในฐานะผู้เชี่ยวชาญ ที่มีชื่อเสียงด้านประมวลกฎหมายแพ่ง ศาสตราจารย์ Morishima ตอบรับต่อ คำขออย่างกระตือรือร้นและมีความกังวลใจในคราวเดียวกัน เนื่องจากบริบทของ ระบบสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างระหว่างสองประเทศ และเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่ ท่ามกลางความคาดหวังของเวียดนาม ในขณะเดียวกัน เพื่อให้ความช่วยเหลือ ด้านกฎหมายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประเทศ เวียดนาม ศาสตราจารย์ Morishima พยายามโน้มน้าวให้รัฐบาลญี่ปุ่นริเริ่ม โครงการช่วยเหลือทางกฎหมายแก่เวียดนาม รัฐบาลใช้เวลาสองถึงสามปีในการจัด ตั้งโครงการฯ อย่างเป็นทางการในที่สุด ในเวลาดังกล่าว ศาสตราจารย์ Morishima เริ่มทำภารกิจในการเสนอความคิดเห็นทางเทคนิคของเขาต่อกระทรวงยุติธรรม เวียดนามเกี่ยวกับการร่างประมวลกฎหมายแพ่งปี ค.ศ. 1995 โดยยึดมั่นใน แนวคิดของการเป็นหุ้นส่วนที่ญี่ปุ่นยึดถือเป็นหลัก เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้เกิดความ เสี่ยงในการถูกข้อครหาว่ารุกล้ำอธิปไตยทางกฎหมายของประเทศผู้รับ ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจึงเริ่มต้นการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายโดย

จัดตั้งกลุ่มที่ปรึกษาอันประกอบด้วยนักวิชาการชาวญี่ปุ่นและนักกฎหมายเวียดนามเพื่อหารือและแลกเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับประเด็นทางกฎหมายแพ่ง โดยไม่ใช้วิธีการให้คำแนะนำทางเดียว หรือบังคับให้เวียดนามปรับเปลี่ยนแก้ไขกฎหมายตนตามรูปแบบกฎหมายของญี่ปุ่น

ในช่วงแรกของการทำงานร่วมกันระหว่างนักกฎหมายญี่ปุ่นและเวียดนามนั้น เป็นเพียงการตกลงร่วมกันหารือเพื่อแก้ไขเพียงบางส่วนของกฎหมายแพ่งที่ผู้เชี่ยวชาญมองว่ามีปัญหา อย่างไรก็ตาม เมื่อการอภิปรายของคณะทำงานดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ นักกฎหมายของทั้งสองประเทศต่างเห็นพ้องร่วมกันว่าการแก้ไขกฎหมายเพียงบางส่วนจะไม่เกิดประโยชน์ และอาจก่อปัญหาเพิ่มขึ้น ควรจำเป็นต้องมีการยกเครื่องประมวลกฎหมายใหม่ทั้งหมด การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่นจึงขยายใหญ่ขึ้นและใช้เวลานานมากขึ้น หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายถึงเรื่องราวดังกล่าวไว้อย่างน่าสนใจ และทำให้เห็นถึงการอุทิศตนของผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่น ในการทุ่มเททำงานเพื่อยกมาตรฐานทางกฎหมายของประเทศอื่น ดังนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประเทศผู้รับ ในช่วงแรกของความช่วยเหลือ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจึงตัดสินใจจัดประชุมเพื่ออบรม และให้คำปรึกษาหารือเป็นประจำในช่วงหลังเลิกงานระหว่างสมาชิกกลุ่มที่ปรึกษาของญี่ปุ่นและสมาชิกคณะกรรมการร่างกฎหมายของเวียดนาม โดยผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจะเพียงแต่เสนอความคิดเห็นและให้คำแนะนำในประเด็นเฉพาะ และมอบอำนาจในการตัดสินใจให้แก่เจ้าหน้าที่กระทรวงยุติธรรมของเวียดนามเองว่าจะแก้ไขเพิ่มเติมข้อกฎหมายอะไรไว้ในร่างประมวลกฎหมายใหม่ ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจะมีได้เกี่ยวข้องโดยตรงในการร่างประมวลกฎหมายจริง

จากบทสัมภาษณ์ในหนังสือ ทำให้เห็นข้อท้าทายในการพัฒนากฎหมายทั้งจากฝ่ายญี่ปุ่นเอง ที่ผู้เชี่ยวชาญต้องทำงานอย่างหนักในช่วงหลังเลิกงานเพื่อให้คำแนะนำปรึกษาแก่เวียดนามในลักษณะของการจัดประชุมออนไลน์ รวมถึงการทำความเข้าใจในบริบทที่แตกต่างระหว่างญี่ปุ่นและเวียดนาม และข้อท้าทาย

ของฝ่ายเวียดนามเอง ที่ต้องเพิ่มพูนทักษะและทำความเข้าใจรูปแบบกฎหมายสมัยใหม่ เพื่อปรับปรุงกฎหมายของตนให้ทันสมัยและตอบสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจแบบการตลาดของประเทศ กระบวนการปรึกษาหารือและการทำร่างประมวลกฎหมายแพ่งทั้งหมดใช้เวลาสามปี และประมวลกฎหมายแพ่งฉบับใหม่เสร็จสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 2003 ประมวลกฎหมายใหม่ของเวียดนามฉบับนี้ ให้การยอมรับอย่างเป็นทางการต่อหลักการเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม เช่น เสรีภาพในการทำสัญญา (Freedom of Contract) และ นอกจากนี้ยังช่วยสร้างความมั่นใจให้แก่นักธุรกิจทั้งชาวเวียดนาม และชาวต่างชาติโดยเฉพาะญี่ปุ่นที่สนใจจะมาดำเนินธุรกิจ หรือทำธุรกรรมใด ๆ ในเวียดนาม

นอกจากนี้ เวียดนามยังขอความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นในการแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ด้วยระบบการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบเดิมที่ยึดแนวคิดการให้ความช่วยเหลือแบบเป็นหุ้นส่วน คณะทำงานใช้เวลาประมาณสองปีในกระบวนการปรึกษาหารือทางกฎหมายระหว่างสองประเทศ เช่นเดียวกับที่ผ่านมา และในที่สุดประมวลกฎหมายใหม่นี้ก็ถูกนำมาใช้ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2004 และมีผลบังคับใช้ในเดือนมกราคม ค.ศ. 2005

การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่นในประเทศเวียดนาม ได้รับการยอมรับและชื่นชมจากผู้นำของรัฐบาลเวียดนามและพรรคคอมมิวนิสต์ แม้ว่าการให้คำปรึกษาภายใต้โครงการฯ นี้ ของศาสตราจารย์ Morishima Akio จะยังไม่ใช่จุดเริ่มต้นของโครงการช่วยเหลือทางกฎหมายอย่างเป็นทางการของญี่ปุ่น แต่ถือเป็นรากฐานที่สำคัญที่นำไปสู่การขยายความร่วมมือและการพัฒนากฎหมาย ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลญี่ปุ่นในอีกหลาย ๆ โครงการในเวลาต่อมา และถือเป็นโมเดล หรือต้นแบบในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายในประเทศต่าง ๆ ของญี่ปุ่นอีกด้วย

จากความสำเร็จที่เกิดขึ้นในประเทศเวียดนาม กระทรวงยุติธรรมประเทศกัมพูชา ได้แสดงความสนใจในการขอความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นในการทำ

กฎหมายสำคัญบางฉบับหลังจากการเปลี่ยนผ่านของประเทศไปสู่ประชาธิปไตย และเศรษฐกิจแบบตลาดที่เริ่มต้นในปี ค.ศ. 1993 เนื่องจากประเทศกัมพูชาในขณะนั้นเริ่มเข้าสู่ยุคเปลี่ยนผ่านของประเทศ และยังขาดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางกฎหมายอย่างจริงจัง นักกฎหมายในกัมพูชาจึงเห็นความสำคัญของญี่ปุ่นในการที่จะมีส่วนร่วมในการช่วยกัมพูชาสร้างระบบกฎหมายใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการฝึกอบรมนักกฎหมาย และการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญา

การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในกัมพูชา ค่อนข้างมีความท้าทาย และมีความพิเศษ เนื่องจากในเวลานั้น กัมพูชาอยู่ในระหว่างการสร้างประเทศ ภายหลังจากเหตุการณ์ฆ่าล้างเผ่าพันธ์์ และยังมีผลให้ออกสารต่าง ๆ ทางกฎหมาย ถูกเผาทำลายเกือบหมดสิ้น รวมถึงบุคลากรด้านกฎหมายในกัมพูชาต่างล้มหายตายจาก สูญหาย กัมพูชาในขณะนั้นจึงมีนักกฎหมายเหลืออยู่จำนวนไม่มาก กัมพูชาจึงต้องการผู้เชี่ยวชาญอย่างมากในการให้คำปรึกษาทั้งในการร่างกฎหมาย และการดำเนินการทางกฎหมาย อีกทั้งเจ้าหน้าที่หรือผู้ปฏิบัติงานทางกฎหมายของกัมพูชาในการร่างประมวลกฎหมายแพ่ง ยังขาดทักษะและความรู้ด้านกฎหมายอยู่มาก แต่ในทางกลับกัน หากญี่ปุ่นเข้าแทรกแซงและชี้นำมากเกินไป ในการร่างประมวลกฎหมายแพ่ง การช่วยเหลือในการพัฒนากฎหมายภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลญี่ปุ่น อาจจบลงด้วยการถูกมองว่าเข้าแทรกแซงอำนาจอธิปไตยของประเทศ ทางออกหนึ่งเพื่อหลีกเลี่ยงความอ่อนไหวทางการเมือง คือการจัดรูปแบบกระบวนการทำงาน ให้เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างสองฝ่าย โดยเป็นการถ่ายโอนความรู้ทางกฎหมายของญี่ปุ่น เพื่อให้ให้นักกฎหมายชาวกัมพูชามีความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำมาดัดแปลง หรือปรับใช้ในการพัฒนาร่างประมวลกฎหมายใหม่ได้ ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายชาวกัมพูชาจะสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการประมวลความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและธรรมเนียมปฏิบัติของกัมพูชา รวมถึงหรือแลกเปลี่ยนความรู้ด้านกฎหมายกับบริบทของสถานการณ์ภายในกัมพูชา มีการพัฒนารูปแบบคณะทำงานร่วมอันประกอบไปด้วยผู้เชี่ยวชาญ

ด้านกฎหมายจากประเทศญี่ปุ่น และผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และเจ้าหน้าที่จากกระทรวงอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกัมพูชาโดยฝ่ายกัมพูชา จะเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับร่างบทบัญญัติที่จัดทำ และสรุปตามผลการปรึกษาหารือ ภายในกัมพูชา

สิ่งที่เหมือนกันในการสนับสนุนการพัฒนามากกฎหมายของญี่ปุ่นในประเทศ เวียดนามและกัมพูชา คือการร้องขอความช่วยเหลือดังกล่าว มาจากเจ้าหน้าที่ ระดับสูงของประเทศผู้รับ ที่ต้องการขอความช่วยเหลือจากญี่ปุ่นในด้านการร่าง กฎหมาย และทั้งสองประเทศอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านของระบบเศรษฐกิจ ไปสู่ เศรษฐกิจแบบตลาด และเพื่อให้การเปลี่ยนผ่านนี้เป็นไปอย่างราบรื่น กฎหมาย จึงมีส่วนสำคัญที่จะสร้างความเชื่อมั่นให้แก่นักลงทุน ทั้งในและต่างประเทศ ในด้านหลักนิติธรรมและธรรมาภิบาล โดยการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนา กฎหมายของญี่ปุ่นนั้น จะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของนักกฎหมายใน ประเทศผู้รับในการทำความเข้าใจบริบททางกฎหมายของประเทศตน และปรับ แก้ไข หรือพัฒนาร่างกฎหมายให้มีความสอดคล้องกับบริบทของประเทศ มากกว่า จะเป็นการนำรูปแบบกฎหมายของญี่ปุ่นมาใช้เป็นต้นแบบโดยตรง ความช่วยเหลือ ด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่น จึงมุ่งเน้นไปที่การให้ความช่วยเหลือทาง กฎหมายสำหรับการเริ่มต้น เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ของประเทศเหล่านั้น

เนื้อหาในบทที่ 3 เล่าถึงประสบการณ์การให้ความช่วยเหลือด้านการ พัฒนามากกฎหมายในประเทศลาวได้อย่างน่าสนใจ หลังจากที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการให้ความช่วยเหลือในการร่างและแก้ไขกฎหมายในเวียดนามและ กัมพูชา การให้ความช่วยเหลือด้านกฎหมายของญี่ปุ่นได้เปิดตัวในลาวเป็น ประเทศถัดมาในปี ค.ศ. 2003 ความน่าสนใจของการให้ความช่วยเหลือในการ พัฒนามากกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมในประเทศกำลังพัฒนาของญี่ปุ่น คือ เห็นได้ชัดว่าการให้ความช่วยเหลือในแต่ละประเทศได้รับการพัฒนาปรับปรุงเพื่อ

ตอบสนองต่อสถานการณ์และความต้องการเฉพาะของประเทศผู้รับ ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ โดยการสนับสนุนการพัฒนากฎหมายนี้ นอกจากญี่ปุ่นจะคำนึงถึงบริบทของประเทศผู้รับแล้ว ยังพิจารณาถึงผลประโยชน์ของชาติญี่ปุ่นด้วย เช่น การมีระบบกฎหมายที่มีมาตรฐานและความยุติธรรม เป็นไปตามหลักนิติธรรม จะช่วยส่งเสริมให้นักลงทุนชาวญี่ปุ่นได้รับการคุ้มครองอย่างเป็นธรรมในการทำการค้าหรือธุรกิจ在不同ประเทศ อย่างไรก็ตาม แนวทางและปรัชญาพื้นฐานของกฎหมาย ยังคงเป็นสิ่งที่คุณผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายชาวญี่ปุ่นยึดมั่นและทำหน้าที่ให้คำปรึกษาอย่างรอบคอบ

การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของญี่ปุ่นในประเทศกำลังพัฒนานั้น ไม่เพียงแต่มุ่งสนับสนุนการร่างกฎหมายให้มีความทันสมัย และสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเท่านั้น หากแต่ญี่ปุ่นยังคำนึงถึงประสิทธิภาพและการนำกฎหมายไปใช้ในระยะเวลา โดยยังให้ความสำคัญกับการสร้างขีดความสามารถและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ควบคู่ไปกับการให้คำปรึกษาและช่วยเหลือในการร่างกฎหมาย หนังสือเล่มนี้ ได้อธิบายถึงรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่นผ่านการรวบรวมประสบการณ์ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องในการให้ความช่วยเหลือมากกว่า 20 ปี ในหลายประเด็น เช่น ประการแรก เพื่อให้มั่นใจถึงประสิทธิภาพและความสอดคล้องระหว่างความช่วยเหลือในการร่างกฎหมายที่กำลังดำเนินอยู่และการเสริมสร้างขีดความสามารถสำหรับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการร่างกฎหมาย สิ่งสำคัญที่ควรคำนึงถึงคือผู้เข้ารับการฝึกอบรม และสมาชิกของคณะกรรมการร่าง ควรจะต้องเป็นคนเดียวกัน เพื่อประสิทธิภาพในการพัฒนาระบบกฎหมายระยะยาว

ประการที่สองการดำเนินการให้ความช่วยเหลือในการร่างกฎหมาย ร่วมกับการฝึกอบรมอย่างเข้มข้น เพื่อสร้างขีดความสามารถของทรัพยากรบุคคล เป็นงานที่ไม่เพียงแต่ต้องใช้ทรัพยากรทางการเงินอย่างมาก ในการจัดอบรมและให้คำปรึกษา แต่ยังเป็นงานที่ใช้เวลานาน นอกจากนี้ ในการให้ความช่วยเหลือ

ในการพัฒนา แก้ไข หรือร่างกฎหมายใหม่ ต้องการงานแปลทางกฎหมายคุณภาพสูงจำนวนมาก เนื่องจากผู้เชี่ยวชาญจำเป็นต้องอ่านและทำความเข้าใจบริบทของกฎหมายของประเทศผู้รับ ทั้งแนวคิดทางกฎหมายและคำศัพท์ หนังสือเล่มนี้ได้ยกตัวอย่างเรื่องการใช้คำศัพท์ที่แตกต่าง หรือในบางประเทศ ไม่มีการใช้คำคำนั้นมาแต่เดิม ทำให้ต้องค่อย ๆ ทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าว รวมถึงการสรรหาคำศัพท์ทางกฎหมายที่เหมาะสมมาใช้ หรือในกรณีของประเทศลาว คำศัพท์บางคำต้องยืมมาจากกฎหมายไทย เนื่องจากมีรากศัพท์ใกล้เคียงกัน ซึ่งงานแปลหรือการบัญญัติคำศัพท์เหล่านี้ ในภาษากฎหมายไม่ใช่เรื่องง่าย งานแปลส่วนใหญ่ทำโดยกลุ่มชาวญี่ปุ่น และ/หรือ ชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในญี่ปุ่นมานานหลายทศวรรษและพูดทั้งภาษาญี่ปุ่นและภาษาอื่นได้อย่างคล่องแคล่ว แต่การแปลทางกฎหมาย มีความซับซ้อนกว่านั้น เนื่องจากเป็นคำศัพท์เฉพาะที่มีความซับซ้อนสูง แนวคิดและคำศัพท์ส่วนใหญ่ไม่มีอยู่ในกฎหมายของประเทศผู้รับ หรือเป็นศัพท์ที่นักแปลท้องถิ่นยังไม่คุ้นเคย

การให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่น จึงมีความโดดเด่นด้วยการผสมผสานระหว่างความช่วยเหลือด้านเทคนิคและความร่วมมือจากญี่ปุ่นและท้องถิ่น หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายประเด็นผ่านการเล่าเรื่องราวของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ให้เห็นถึงความซับซ้อน และความละเอียดถี่ถ้วนในการพัฒนาร่างกฎหมาย โดยร่างกฎหมายเบื้องต้นจะเกิดจากผลการปรึกษาหารือระหว่างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นและประเทศผู้รับในการประชุมคณะทำงาน จากนั้นเมื่อร่างฉบับภาษาท้องถิ่นถูกแปลขึ้นจะต้องได้รับการตรวจสอบโดยคณะทำงานคำศัพท์ทางกฎหมายอีกครั้ง และได้รับการตรวจสอบเพิ่มเติมโดยผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่นที่ได้รับการอบรมก่อนการร่างกฎหมาย และเข้าร่วมในการปรึกษาหารือกับคณะทำงานผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจนมีความรู้เชิงปฏิบัติเกี่ยวกับแนวคิดทางกฎหมายและคำศัพท์ท้องถิ่นที่ใช้ในทางกฎหมายนี้

นอกจากนี้ ในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายของญี่ปุ่น ยังให้ความสำคัญกับการจัดสัมมนาและการประชุมเชิงปฏิบัติการทั้งในประเทศผู้รับและญี่ปุ่น ยกตัวอย่างเช่น ในประเทศกัมพูชา ก่อนที่ร่างประมวลกฎหมายจะเสร็จสมบูรณ์มีการประชุมคณะทำงาน 51 ครั้ง การประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับประมวลกฎหมายแพ่ง 17 ครั้ง การประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งในกัมพูชา 13 ครั้ง และการฝึกอบรม 7 ครั้งในญี่ปุ่น เพื่อให้สมาชิกของคณะทำงานสามารถหารือเกี่ยวกับรายละเอียดของปัญหาเฉพาะที่พบในระหว่างการร่าง การสัมมนาและการประชุมเชิงปฏิบัติการเหล่านี้เกิดขึ้นในสองรูปแบบ คือ การบรรยายให้ความรู้ทางกฎหมายโดยนักวิชาการชาวญี่ปุ่นและการแลกเปลี่ยนข้อมูลและมุมมองระหว่างสมาชิกคณะทำงานของประเทศผู้รับและญี่ปุ่น

สิ่งที่หนังสือเล่มนี้ ได้รวบรวม และนำเสนอให้เห็นถึงคุณลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของญี่ปุ่น ในการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายในประเทศกำลังพัฒนา คือ การมองถึงประโยชน์ในระยะยาว ดังนั้น การให้ความช่วยเหลือจึงมิได้สิ้นสุดลงเมื่อร่างกฎหมายเสร็จสิ้นเท่านั้น แต่ญี่ปุ่นยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรบุคคลด้านกฎหมาย สิ่งนี้ถูกให้ความสำคัญเป็นพิเศษในการให้ความช่วยเหลือในระยะที่สองและสามของโครงการฯ เมื่อโครงการระยะแรกในการร่างกฎหมายเสร็จสิ้นลง ยกตัวอย่างเช่น ญี่ปุ่นได้ส่งนักกฎหมายไปยังกัมพูชา เพื่อให้ความรู้และช่วยเตรียมสื่อการสอนเกี่ยวกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและวิธีพิจารณาความแพ่งฉบับใหม่ ในโรงเรียนราชวิทยาลัยกัมพูชาเพื่อการฝึกอบรมผู้พิพากษาและอัยการ (RSJP) และโรงเรียนฝึกอบรมทนายความ (TSL) นอกจากนี้ยังมีการจัดสัมมนาฝึกอบรมในญี่ปุ่นเพื่อฝึกอบรมผู้พิพากษาและอัยการรุ่นใหม่อีกด้วย นอกเหนือจากโปรแกรมการฝึกอบรมระยะสั้นที่ดำเนินการโดย JICA แล้ว ความช่วยเหลือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเทศผู้รับยังได้ดำเนินการอย่างใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐจากประเทศผู้รับจะถูกส่งไปเรียนยังมหาวิทยาลัย

ในประเทศญี่ปุ่นที่ทำสัญญาไว้ซึ่งมีหลักสูตรภาษาอังกฤษด้านกฎหมายเพื่อศึกษา
กฎหมายเปรียบเทียบในระดับที่สูงขึ้น

นอกจากความรู้ด้านกฎหมายที่ได้รับการถ่ายทอดแล้ว การเข้าร่วมใน
กิจกรรมการฝึกอบรม และสัมมนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความช่วยเหลือทาง
กฎหมายของญี่ปุ่น ยังได้ถ่ายทอดบางสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของญี่ปุ่นไปยังประเทศ
ผู้รับ เช่น รูปแบบการทำงาน ความอุทิศตนและทุ่มเท ความตรงต่อเวลา การกล้า
แสดงความคิดเห็นและถามตอบ ซึ่งในบางตอนของหนังสือได้เล่าไว้ว่า ในช่วงแรก
ของการอบรมนั้น เจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยมักจะไม่กล้าที่จะซักถามหรือแสดงความคิดเห็น
เนื่องจากวัฒนธรรมที่เกรงใจ/เกรงกลัวเจ้านายหรือผู้บังคับบัญชา การแลกเปลี่ยน
ความคิดเห็นในชั้นเรียนจึงเป็นไปได้ค่อนข้างลำบากในช่วงแรก

ผลพลอยได้จากการให้การอบรมทางกฎหมายแก่นักกฎหมายของ
ประเทศผู้รับ คือ นักกฎหมายและเจ้าหน้าที่ทางกฎหมายที่มีความสามารถจำนวน
หนึ่งที่ได้รับการฝึกอบรม ได้รับการเลื่อนตำแหน่งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญใน
กระทรวงยุติธรรมและตุลาการ และกลายเป็นผู้ฝึกสอน และถ่ายทอดความรู้ รวมถึง
พัฒนาหลักสูตรด้านกฎหมาย ให้แก่นักด้านกฎหมายรุ่นเยาว์ในประเทศของตน

นอกเหนือจาก การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านกฎหมายในประเทศผู้รับแล้ว
ในประเทศญี่ปุ่นเอง ยังได้เสริมสร้างความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในญี่ปุ่น
เพื่อพัฒนาหลักสูตรการศึกษาและการฝึกอบรมสำหรับนักเรียนกฎหมายญี่ปุ่น
เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะในด้านความช่วยเหลือทางกฎหมาย อันสืบเนื่อง
มาจากเรื่องราวที่หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ถึงปัญหาการขาดแคลน
ทรัพยากรบุคคลที่จะทำงานด้านการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในช่วงแรก
การพัฒนาบุคลากรของญี่ปุ่นนี้ จึงเป็นความคาดหวังหวังว่าในอนาคตผู้สำเร็จการ
ศึกษาด้านกฎหมายรุ่นใหม่ี่จะเป็นกำลังหลักในการมีส่วนร่วมในการทำงานด้าน
ความช่วยเหลือทางกฎหมายและความร่วมมือทางกฎหมายระหว่างประเทศกับ
ประเทศอื่น ๆ

บทสะท้อนจากหนังสือ

เนื่องจากการให้ความช่วยเหลือในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องใหม่ และอ่อนไหว การให้ความช่วยเหลือในเรื่องดังกล่าวจึงก่อให้เกิดคำถามเกี่ยวกับแนวทางที่เหมาะสมของญี่ปุ่นในการช่วยเหลือทางกฎหมาย ในอีกด้านหนึ่งมีการถกเถียงกันว่าความช่วยเหลือทางกฎหมายไม่ควรจำกัดเฉพาะกฎหมายทางแพ่งเท่านั้น หากแต่ควรขยายไปสู่กฎหมายอื่น ๆ หรือการปฏิรูปในด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น การปฏิรูปการบริหารราชการ และการปฏิรูปกฎหมายปกครอง เป็นต้น เนื่องจาก การมุ่งเน้นเฉพาะด้านแพ่งและพาณิชย์อาจไม่เพียงพอต่อการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมหลักนิติธรรมและธรรมาภิบาล ที่ญี่ปุ่นยึดถือและต้องการเผยแพร่

ในอีกด้านหนึ่ง ความช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านกฎหมายที่มีความอ่อนไหวทางการเมือง อาจถูกมองว่าเป็นความพยายามที่จะแทรกแซงกิจการทางการเมืองภายในของประเทศ ความช่วยเหลือในการส่งเสริมโครงสร้างพื้นฐานทางกฎหมายทางแพ่งและพาณิชย์ที่เหมาะสมจะช่วยเพิ่มความเคารพต่อคนและสิทธิในทรัพย์สิน และช่วยให้ผู้คนสามารถเข้าถึงความยุติธรรมทางแพ่งและทำให้ชีวิตของผู้คนในสังคมมีเสถียรภาพ อีกทั้ง ในระยะยาวก็จะมีส่วนช่วยให้เกิดการเคารพสิทธิมนุษยชนได้มากขึ้น

แม้จะมีความแตกต่างเหล่านี้ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดจากการอ่านหนังสือเล่มนี้คือ ญี่ปุ่นมีสิ่งที่ไม่เหมือนใครในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทางกฎหมายอย่างต่อเนื่องของประเทศในช่วงเปลี่ยนผ่านและประเทศกำลังพัฒนา คือ การให้คำแนะนำปรึกษาอย่างระมัดระวัง โดยปรับรูปแบบและระบบกฎหมายต่างประเทศให้เข้ากับความต้องการภายในประเทศผู้รับ และให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดความรู้ทางกฎหมายและระบบกฎหมายจากบริบทหนึ่งไปยังอีกบริบทหนึ่ง โดยไม่ก้าวก่าย แทรกแซง เพื่อให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายที่อ่อนไหวนี้ ไม่ไปทำลายความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ดีกับเพื่อนบ้านในเอเชีย จึงทำให้การให้ความช่วยเหลือ

เหลือด้านกฎหมายกว่า 20 ปีที่ผ่านมา ได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากประเทศกำลังพัฒนา ดังเห็นได้จากการได้รับการร้องขอจากนานาประเทศให้ญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนในการพัฒนาระบบกฎหมายในประเทศตน

ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการพัฒนากฎหมายในประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ตลอดกว่า 20 ปีที่ผ่านมา มีส่วนผลักดันให้ญี่ปุ่นสร้างบทบาทใหม่ในฐานะประเทศผู้ให้ที่ส่งเสริมหลักนิติธรรมและธรรมาภิบาล การเคารพในบริบท และความเป็นเจ้าของกฎหมายของประเทศผู้รับ รวมถึงความพยายามที่ชัดเจนในการรักษาแนวทางการทำงานร่วมกัน ผ่านการให้ความช่วยเหลือในลักษณะการสร้างความร่วมมือ ได้รับการเน้นย้ำอย่างมากในแนวทางของญี่ปุ่นในการช่วยเหลือทางกฎหมายในต่างประเทศ เราสามารถเห็นองค์ประกอบในทางปฏิบัติมากขึ้นในการนิยามใหม่ของ “ความร่วมมือ” ระหว่างประเทศแทนที่คำว่า “ความช่วยเหลือ” ดังแสดงให้เห็นในบทสัมภาษณ์จากตัวอย่างของหลายประเทศในหนังสือเล่มนี้

บทสรุป

แม้ในปัจจุบัน จะมีหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ อยู่ค่อนข้างมากและหลากหลาย หากแต่หนังสือที่รวบรวมให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนามาสู่การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ยังมิได้มีผู้เรียบเรียงไว้มากนัก แม้จะมีหนังสือที่ตีพิมพ์ออกมาในช่วงปี ค.ศ. 2018 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความร่วมมือทางกระบวนการยุติธรรม เช่น *The Routledge Handbook of Justice and Home Affairs Research*⁸¹ ซึ่งอธิบายและยกตัวอย่างความร่วมมือของสหภาพยุโรป (European Union) กับประเทศอื่น ๆ เช่น ออสเตรเลีย และแคนาดา หากแต่เป็นการอธิบายผ่านมุมมองของนักวิชาการต่าง ๆ จึงแตกต่างจากหนังสือเรื่อง *Japan's Approach*

⁸¹ Ripoll Servent, A., & Trauner, F. (Eds.). (2018). *The Routledge Handbook of Justice and Home Affairs Research* (1st ed.). Routledge.

to Legal and Judicial Development in Developing Countries: Building Trust and Partnership ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมประสบการณ์จากผู้ปฏิบัติงานด้านกฎหมายโดยตรง จึงเป็นหนังสือที่นักศึกษาและอาจารย์ที่เริ่มต้นศึกษาเรื่องการพัฒนาระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และความร่วมมือระหว่างประเทศ ควรอ่าน เพื่อเข้าใจถึงบทบาทของประเทศญี่ปุ่นและการแผ่ขยายอำนาจผ่านการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนา รวมถึงอาจารย์และนักศึกษาที่สนใจศึกษาถึงกระบวนการพัฒนากฎหมายของประเทศกำลังพัฒนาในยุคเปลี่ยนผ่าน และหนังสือเล่มนี้ ยังสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้สนใจที่จะก้าวเข้ามาทำงานด้านการพัฒนาระหว่างประเทศ โดยเฉพาะแก่นักกฎหมายที่สามารถใช้ความรู้ความสามารถด้านกฎหมายในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมให้แก่ประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ได้

ด้วยวิธีในการเล่าเรื่องที่แตกต่างจากหนังสือวิชาการทั่วไป โดยเป็นการเล่าเรื่องผ่านบทสัมภาษณ์ที่มีทั้งเนื้อหา ความรู้สึก ประสบการณ์ ความท้าทาย และความทรงจำ ของผู้ปฏิบัติงาน หรือผู้มีส่วนร่วมในขณะนั้น สิ่งเหล่านี้ จึงเป็นเสมือนอรรถรสให้เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ มีความสนุก เข้าใจง่าย และน่าติดตาม และแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดกว่ายี่สิบปีที่ผ่านมาของ JICA ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของประเทศกำลังพัฒนา

UNPACKED JAPAN

เปิดแฉ้มแฉ่มมองญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีพลวัตสูง มีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นมีทั้งที่เกิดจากภายในสังคมญี่ปุ่น การผลักดันของรัฐบาล และ การตอบสนองต่อปัจจัยภายนอก และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีผลกระทบในวงกว้าง ทั้งต่อสังคมญี่ปุ่นและต่อสังคมของประเทศอื่นที่มีปฏิสัมพันธ์กับญี่ปุ่นด้วย

หนังสือเล่มนี้นำเสนอภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน เช่น สังคมสูงวัย ชีวิตใหม่ของชนบท เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ภาพลักษณ์ใหม่ของประเทศ และ ตัวแสดงใหม่ในสังคม รวมทั้ง นำเสนอแนวทางและนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นปัจจุบันในการรับมือกับปัญหาอันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงข้างต้น

UNPACKED JAPAN

ISBN: 978-616-616-077-2

9 786166 160772

